

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI:
FÖLDES BÉLA

III.
ACSÁDY: A MAGYAR JOBBÁGYSÁG TÖRTÉNETE

1908.
GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓVÁLLALATA
Budapest, IV., Veres Pálné (Zöldfa)-utca 16.

MAGYAR JOBBÁGYSÁG TÖRTÉNETE

ÍRTA:
ACSÁDY IGNÁCZ

1908.
GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA
Budapest, IV., Veres Pálné (Zöldfa)-utca 16

BEVEZETÉS.

A mai magyar állam területe legnagyobb részében lakatlan sivatag volt, midőn ezer évvel ezelőtt (896) Árpád fejedelem ázsiai eredetű lovas népe birtokba vette. Legáldottabb tájait avar pusztaságnak nevezték, az erdélyi és az északkeleti erdős hegyvidék egészen kívül állt a polgárosodás keretén s ez időbeli sorsát áthatlatatlan homály borítja. De az államélet ott is, hol a szomszéd németek a Dunántúl, a morvák a Dunán innen, a bolgárok délen már kezdték lerakni alapjait, még a legalantibb fokon maradt és a hódító magyarságnak jutott az emlékezetes, egész Közép-Európa sorsára döntő jelentőségű feladat, hogy mai hazájának addig soha együvé nem tartozó részeit politikai egészszé forrassza össze, alkotását vérével és verejtékével megvédje, szüntelen, áldozatos munkájával benépesítse s a nyugati polgárosodás világába bevezesse. Géniuszának legdicsőségesebb alkotásai közé tartozik ebbeli munkája, melylyel az egész művelt emberiségnek hasznos szolgálatot tett s önálló állami léteiének elévülhetetlen jogczímet szerzett. Hazájának polgárosítása ép úgy örökké ragyogó hőstettei közé tartozik, mint azok a háborúk, azok a szakadatlan véres erőlködések, melyeket megöltalmazásaért, határai kiterjesztéséért és biztosításáért vívott. A mint ezekben külső ellenségei ellen védekezett, úgy küzdötte a munka terén örökös, tömérdek emberéletet fogyasztó harczeit a vad természet szilajságával, midőn duzzadó erejének tetemes hanyadát arra áldozta, hogy irtsa az erdőt, zabolázza a vad vizeket, fölszárítsa a mocsarakat, ingoványokat, lápokot, melyek a dús talajt ellepték. Évszázadról-évszázadra soha sem hankadó erélylyel, zajtalan, de hősi kitartással folytatta e dicső feladatát, melyet ellenséges dulások vagy elemi csapások sokszor szakítottak félbe, úgy, hogy többször előlről kellett kezdenie a munkát. Megtette ezt is;

lankadatlan buzgalommal, lelkes önfeláldozással, friss tetterővel látott újra meg újra fenkölt hivatásához s mindinkább ura lett a vad természetnek. A végtelen rengeteg ölében, az ősvadon távoli hegy-völgyeiben, melyek azelőtt csak pusztító fenevadak csordáinak szolgáltak tanyául, egymás után kisebb-nagyobb községek, telepek, várak, monostorok, templomok, kápolnák, utak, épületek emelkedtek s száz meg százezer munkáskéz kezdte meg a föld holt kincseinek föltárását, a szűz talaj művelés alá vonását, a szántást-vetést, a szőlő-építést, a kertészetet, a marhatenyésztést, a bányászatot, a termelő munka mindenféle ágának úzését. Mindez anyagi jólétet teremtett, az államot nagyszerű erő kifejtésére készítette, nemzetközi jelentőségre emelte, a társadalmat jó módhoz juttatta, mindkettőt meg bevitte a kor szellemi és művelődési életének világába.

Hogy a magyarság ezer év változataiban megtarthatta a hazát, melyet Árpád fejedelem szerzett, azt nem csupán katonai sikereinek, hanem ép oly mértékben termelő munkájának köszönhet. A czélszerű hadi és politikai intézmények mellett megfelelő nemzeti munkaszervezetet alkotott magának, mely egyrészt sokszorosan hatványozta védelmi képességét, másrészt a hódított föld békés birtokba vételét, fokozatos polgárosítását tette lehetővé. A mint e munkaszervezet fejlődött vagy hanyatlott, a mint a közviszonyok alakulatához képest tökéletesbült vagy megromlott, akképen öregbedett vagy hanyatlott az állam és a társadalom ereje is s azért a munkaszervezet alakulásának és változásának ismerete nemzeti történelmünk ezer éves folyamát fölöttébb tanulságos világításba helyezi. A kettő, az állam s a munkaszervezet a legbensőbb kapcsolatban állanak egymással s az egyiknek virágzása vagy romlása a legközvetlenebbül visszahat a másikra. Legújában egy nagy munkában irtani meg a magyar birodalom ezer éves történetét,³⁾ melyet most — de teljesen önállóan — azzal akarok kiegészíteni, hogy múltunk okleveles emlékeinek alapján megrajzolom a magyar nemzet egyik legfontosabb alkat-elemének, a mezőgazdasággal és állattenyésztéssel foglalkozó,

¹⁾ A magyar birodalom története. Két kötetben. Kiadja az Athenaeum, Budapest 1903. és 1904.

később jobbágyinak nevezett s számra nézve legnagyobb rétegeinek jogi és gazdasági állapotait, a mint az évszázadok folyamán ki- és átalakultak. E néprétegek múltja szintén szingazdag, érdekfeszítő hősköltemény, a fáradtságos munka és a sikerkoronázta önfeláldozás, gyakran a szenvedések komoran meghatározható eposéja, mely áldozatban és eredményben nem marad el nemzetünk harcias rétegeinek haza-fentartó tevékenysége mellett, mert ép oly közvetlen hatást gyakorolt a magyarság fennmaradására, mint az uralkodó osztály működése.

Az ezer esztendő változatos folyamát átölelő anyagot, a jobbágyintézmény történelmi fejlődésének megfelelően, négy főcsoportba foglaltam össze. Az első összeesik az Árpádok dicső uralkodásának korával s a honfoglalással kezdődve 1301-ig, az Árpádok kihaltáig terjed. Mint az egész államéletben, akképen a nemzeti munkaszervezet megalakulásában is ez a magvetés, az első alakulás időszaka. Hosszú vándorlások után ülte meg a magyar nép mai hazáját s habár kalandozásai közben kezdett a földmíveléssel is megismerkedni, maga nem foglalkozott vele s nem volt az agrárviszonyoknak megfelelő munkaszervezete. Mint vallását s a megtelepedés igényelte más közintézményét, így a munkaszervezetet is új hazájában alkotta meg azon benyomások alatt, melyek közé itt jutott, azon minták szerint, melyeket részben itt talált, részben a nyugati szomszéd államokban látott. Ez addig ismeretlen minták hatása alatt kezdte az új magyar állam a saját földbirtokjogát rendezni, a területén élő munkáselem jogállapotát és gazdasági teendőit, viszonyát az államhoz, egyházhoz s azon föld tulajdonosaihoz, kiknek jószágán élt, törvényesen szabályozni. Nagy és bonyolult munka volt ez, mely századokig eltartott s melynek eredménye mindinkább az volt, hogy a magyar nemzet gazdaságilag is belépett a keresztény Európa közösségébe s gazdasági intézményei lassanként ugyanazon elvi alapokon épültek föl, mint a nyugati országokban.

Az Árpádok kihaltával ez a fejlődés odáig jutott, hogy a társadalomban már megvoltak mindazon tényezők, melyek a magyar munkaszervezet teljes európaisodásához megkívántak, csak hogy intézményekké még ki nem jegeződtek. Ez csak a XIV. században történt, mikor az uralkodó és munkásrétegek jogilag végkép külön váltak s amaz a rendiség,

ez meg a jobbágyság neve alatt egymástól a törvény és a szokás ércfalával elzárt néposztálylá fejlődött. A XIV. és XV. század folyamán a magyar munkásnép azon nagy tömege, mely vidéken élt s földesúri hatalom alatt állt, jogai és kötelességei tekintetében ugyanazon elvek szerint kormányoztatott, mint Európa más művelt országaiban. Az a rétege, mely egykor rabszolga volt, mindinkább összeolvadt azzal, mely kezdettől fogva megőrizte egyéni szabadságát. Idővel azonban az uralkodó rendiség új meg új terhekkel rakta meg a jószágain élő jobbágnépet, miből éles osztályellentétek, több ízben véres osztályharcok támadtak, melyeket a győztes urak végül 1514-ben, mikor az elgyöngült királyi hatalom jobbágyvédő politikáját nem érvényesíthette többé, a jobbágyság röghöz kötésére, helotizálására használtak.

Az államfentartó munkásnép sorsának e megrontását nyomon követte a török vész, a magyar birodalom ketté, csakhamar három részre oszlása, mely a magyar munkaszervezei történetében ismét új és szomorú korszakot nyitott. A jobbágnép érezte meg a legfájdalmasabban az állami önállóság elvesztőt. Sorsa mindegyik területen, melyre hazája szétszakadt, másképp alakult ugyan, de mindenütt egyformán siralmasá vált, mert az örökös háborúkban az állam nem törődhetett az ő érdekei védelmével. A földesúri hatalom a nemzeti romlás e rettenetes idejében, teljes korlátlansággal nehezedett rája s az 1711-ig terjedő ezen harmadik korszak valamint a magyar nemzet ezer esztendei életének, akképen munkásnépeinek is legszomorubb időszaka, melyből számban, vagyonban, erkölcsi és jogállás tekintetében megfogyatkozva, megrontva került ki.

Ellenben a negyedik korszak a jobb idők hajnalhasadásának és napkeltének ideje. Egy új honfoglalást végzett ez időben a hazai munkásnép, betelepítette, visszafoglalta a magyar földnek a két százados háborúkban elpusztult minden tájékát. E dicső munkája szükségképen meghozta gyümölcsét erkölcsi és jogi tekintetben is s minthogy a munkásnép adta az adót és a katonát, az állam nem nézhette többé közönyösen sorsát, hanem előbb bátoritanul tapogatózva, azután czéltudatos erélylyel beleszólt az úr és a jobbágy közti viszonyba s a munkást biztosítani igyekezett földesúriának kizsákmányoló önkénye ellen. Beköszöntött a jobbágyvédelem kora, a korona beavat-

kozása a szegény, elnyomott munkásrétegek javára. A XVIII. században a földesúri osztály erős aktív és passzív ellenállást fejtett ki e törekvések ellen s a hol alkalmá nyílt, hátráltatta, megghiúsította azokat. De a XIX. században a küzdő felek szerepet cseréltek. A királyi hatalom lett a haladás ellensége, míg a nemzeti munkaszervezet gyökeres és modern szellemű reformjának legnemesebb előharczói a magyar rendiségből kerültek ki. írók, költők, lánglelkű államférfiak hirdették egyre hathatósabban az egységes magyar nemzet megalakításának szükségét, minek egyik előfeltétele a jobbágyságinak megszüntetése volt. Bármint erőlködött a királyi hatalom e törekvések megghiúsításán, a magyarság dicső vezérei az 1847/8-iki országgyűlés törvényeiben megvalósították politikai eszményeiket s törvényes utón, a király hozzájárulásával eltörölték a jobbágyságot s a vele kapcsolatos jogi intézményeket. Ez ideig vezetem le az eseményeket, melyek elfogulatlan megrajzolásához történelmünk minden kútfejét, nemcsak a nyomtatásban megjelenteket, hanem részben a levéltárakban levőket, melyekből sokat már régibb pénzügy- és gazdaságtörténelmi műveimben felhasználtam, áttanulmányoztam. Igaz, hogy ez utóbbiak óriási anyagából, melynek értékesítése első sorban a helyi monographusok hivatása, aránylag csak keveset merithettem, mert feldolgozásukhoz nem egy, hanem száz történetíró ereje is csekély lenne. De mindenesetre belőlök is használhattam annyit, a mennyire múlhatatlanul szükségem volt. Munkáin szűkre szabott terjedelménél fogva első sorban arra kellett szorítkoznom, hogy a törvényes fejlődés menetét megvilágítsam, másrészt a kútfők alapján bemutassam, minő gyakorlati valósulást nyert a törvény az egyes korszakokban s minő hatást gyakorolt az anyagi polgárosodás menetére. E végből átvizsgáltam a hozzáférhető anyag minden felhasználható részét¹⁾ s az eredményeket elfogulatlanul a modern európai szaktudo-

¹⁾ A közlevéltárainkban őrzött óriási anyagról áttekintést nyújt a *Halász-Mandello* szerkesztésében megjelent Közgazdasági Lexikon II. kötetében a Jobbágyság Története című cikkemhez (II. 232.) és az Urbércikkhez (III. 596. 7.) csatolt ismertetés. Ugyanott s a Gazdaságtörténet című csikkemnél (I. 733.) megtalálható a kérdésre vonatkozó bibliographia is.

many segédeszközeinek és módszereinek megfelelően igyekeztem földolgozni. Azt hiszem, hogy a nemzeti munkaszervezet fokozatos fejlődésének, jobbágyintézményé való kialakulásának s az intézmény időnkénti változásainak rajzából ezer éves nemzeti életünk folyamának ismeretéhez sok és lényeges tanúság meríthető, melyeknek a socialpolitikus is hasznát veheti.

ELSŐ KÖNYV.

**A gazdasági munkaszervezet az Árpádok
korában.**

ELSŐ FEJEZET.

A mezőgazdasági munkaszervezet általános fejlődése.

A mezőgazdaság az ember legelső ősfoglalkozása, valamint az iparosságnak legrégibb alakja s a polgárosodás csecsemő korában a állattenyésztéssel kezdődött. Mikor a népesség szaporodásával az állattenyésztés már nem bírta a tömegeket kellően élelmezni, táplálni, a kénytelenség a talaj megmunkálására, a föld termő erejének kiaknázására kényszerítette az embert. Ezzel megindult a tulajdonképpeni mezőgazdaság,¹⁾ melynek fejlődése az idők folyamán a népek társadalmi viszonyait és közszervezetét minden elemében gyökeresen át meg átalakította. Első sorban az addigi nomadizáló életmódnak vetett véget s állandóan megtelepítette, a megmunkált földhöz kötötte a lakosságot. Tanyák, falvak, községek keletkeztek, melyek határait, egymás iránti jogait és kötelességeit közérvényesen szabályozni kellett, mi szükségképpen bizonyos közhatalom keletkezésére vezetett s halaszthatatlanná tette, hogy e hatalom kezelőinek hivatását és ügykörét meghatározzák. Megalakult az állam, melynek keretében a mezőgazdaság társadalmi jelentősége még élesebben előtérbe lépett. Ő volt az a foglalkozás, mely a föld megművelését, valamint a hasznos háziállatok tenyésztését űzte; az ő körébe tartozott gyümölcs-tenyésztés, borászat, kertészet, erdészet, vagyis ő állította elő azon állati és növényi termékeket, melyekből a lakosság táplálkozott s melyek a többi foglalkozások, első sorban a

¹ Ez eszméket bővebben kifejti *von der Goltz* Tivadar báró: *Geschichte der deutschen Landwirtschaft* I. Bevezetés. Igen sok érdekest mond ugyanerről *Földes* Béla, *Társadalmi Gazdaságtan* két kötetében.

ruházati ipar számára szükségesek. A polgárosodás bizonyos fokán ugyanis minden iparosság, kézművesség merő mellékfoglalkozás volt, melyet leginkább nők űztek s a városok keletkezéséig általában minden ipart olyan emberek folytattak, kiknek főkeresetül a földmivelés szolgált s csak mellékesen űztek valamely mesterséget. Csak később a városi élet és polgárosodás lendülete tette lehetővé az olyan gazdasági elemek alakulását, melyek létele nem a földbirtokon nyugodott, hanem iparos munkával tudták a tisztességes megélhetés eszközeit megszerezni. Addig a mesterember is a legszorosabb kapcsolatban maradt a földmiveléssel s minthogy az ipar fejletlensége s a gyáripár teljes hiánya mellett a kereskedelmet szintén a földmivelés élmezőnyében nyers anyaggal, benne összpontosult a termelő munka minden tényezője. Ő állította elő a javakat, ő teremtetten és gyarapította az egyéni és a közvagyon, melynek szaporodása volt a polgárosodás további fejlődésének előfeltétele. E mérhetetlen jelentőségének megfelelő vezető szerepre emelkedett az államban is, melyet lehetőleg saját igényeinek, jól felfogott vagy képzelt érdekeihez képest rendezett be s intézményekkel biztosította politikai hatalmát és túlsúlyát. Ez történt minden időben, az ókor összes államaiban, a római birodalomban s folytatódott a római polgárosodás bukása után, midőn a népvándorlás századaiban új népek árasztották e] Európa legeslegnagyobb részét s a hol megtelepedtek, a régi gazdasági rend helyére új és túlnyomóan agrár polgárosodást léptettek. Hódítók, katonák voltak, magokhoz ragadták a földet s azt tették a politikai hatalom és jog egyedüli kútfejévé. Megvédelmezését, külső és belső támadások elleni oltalmát s ezzel az újonnan alapított állam kormányzatának irányítását a saját kizárólagos jogukká tették, ellenben a föld tulajdonképeni megnövelését, a vele járó állattenyésztést és az iparos és kereskedői tevékenységet, általában a termelő munkát más elemeknek engedték át, rabszolgáknak vagy önként vállalkozó szegény, de szabad embereknek, kiket jószágaikon megtelepítettek s kik a föld használata fejében szorgalmuk termékének egy részét a földesúrnak engedték át. Két különféle jogállású elemből alakult tehát a középkor legnagyobb részében, általában a XIII. század végéig a mezőgazdasági s a hozzátartozó kézműves népesség. Az egyik a rabszolga, a másik a szabad ember. A rab-

szolga a középkor jogfelfogása szerint, melynek enyhítésén az egyház emberségesebb szelleme századokon át csekély eredményel fáradozott, nem ment emberszámba s ura épen úgy bánhatott vele, mint marhájával, kénye-kedve szerint dolgoztathatta, fenyithette, eladhatta, megölhette, mint bármi más bázi állatját. Egy részét udvarában cselédi szolgálatra rendelte vagy a gazdálkodásban, a házi iparban foglalkoztatta, más részét meg jószágá valamely alkalmas pontján telepítette meg. mert rendesen volt földje elég, ellenben a gyér lakosság mellett szűkösen akadt munkás kéz, mely megművelje s a holt tőkének értéket adjon. A népesség a maihoz képest mindenütt szeretlenül csekély volt, mivelésre alkalmas vagy könnyen azzá tehető föld viszont végtelen mennyiségben állt rendelkezésre. Birtokosának életérdeke sugallotta tehát, hogy munkásokkal hasznosítsa jószágait, melyek különben jövedelmet nem hajtottak. Ennek megfelelően szét kezdte osztani saját rabszolgái közt a földet, megindította a birtok parcellázását, egy-egy rabszolga-családnak olyan külön területet hasított ki, melyet az saját munkaerejével megművelhetett. Másrészt ott, a hol volt benszülött lakosság, voltak régi telepek vagy falvak, ezek lakói a kard joga alapján rabszolgák lettek ugyan, de új földesnokok rendesen meghagyta őket ősi telkükön, s mint a maga telepítette nép, akképen a régi lakosok szolgáltatásait is saját kénye-kedve szerint állapította meg. A rabszolga nemcsak elválaszthatatlanul hozzá volt lánczolva (*glebae adstrictus*) a számára kiutalt földterülethez, a telekhez, nemcsak egyéni vagy tulajdonjoga nem volt, hanem családi és gazdasági életében is korlátlanul a telek urától, a földesúrtól függött, ki annyi munkát, pénzbeli vagy terményszolgálatot kívánhatott tőle, a mennyit épen akart. Ezek a földesúri szolgálatok határtalanok, korlátlanok voltak, a mint általában földesúr és rabszolga viszonyába az állam, a királyi hatalom nem igényelte a beleszólás jogát.

De bármennyi rabszolgával rendelkezett a földesúr, első sorban az egyházi vagy világi nagy birtokos, annyi munkaereje sohasem volt, hogy gyakran mértföldekre terjedő jószágainak megművelésére elegendő lett s így birtokából megfelelő hasznot húzhatott volna. A merő naturalgazdaság korában az egyetlen jövedelmező üzlet, mely számára kínálkozott, fekvőségének

lehető legnagyobb parcellázása volt s ha nem volt elég rabszolgája, szabad munkásokat kellett a parcellákba ültetnie, mert életérdeke sugallta, hogy minden lehető módon szaporítsa munkaerejét, munkás népeinek számát, hisz ezzel nem csupán jövedelmét, hanem társadalmi tekintélyét, közállását és jelentőségét az államban is fokozta. Nem jószágainak terjedelméről, hanem a rajta élő lakosság számától függött socialis és politikai szereplése, mert a föld maga holt tőke maradt s csupán az élő ember kamatoztathatta, jövedelmezteshette, tehette az anyagi jólét, a hatalom és befolyás örökké frissen bugyogó kútfejévé. Ebből természetyszerűen következett, hogy a földesúrnak rabszolgái mellett, a mennyiben erre lehetőség és alkalom nyílt, szabad munkásokat is kellett szereznie s meg kellett próbálnia mindent, hogy önkényt jövő telepéseket gyűjtsön jószágaira. A körülményekhez képest megtette ezt is s a szabad munkással bizonyos szerződési, bérleti viszonyba lépett, mely sokféle volt; szólhatott rövid-hosszú határidőre, egy-két évre, élethossziglan vagy lehetett örök bérletszerű, azaz nemzedékről nemzedékre érvényben maradhatott mindaddig, míg a két fél a szerződés feltételeit megtartotta. Ezek értelmében a földesúr a jószágon gazdálkodó munkásnak, a földműves parasztnak, ki bérlő, jogállására nézve pedig a rabszolgával ellentétben szabad ember volt s megtartotta egyéni jogait, a bérletet a szerződésileg megállapított formáság közt felmondhatta. Ezt azonban a paraszt is megtehetette s kötelezettségei teljesítése után távozhatott telkéről; általában szabadon nősülhetett, gyermekeit saját belátása szerint nevelhette olyan pályára, melyre alkalmasaknak találta, vagyonáról meg végrendeletileg szabadon rendelkezhetett. Mindebben különbözött a telkéhez kötött, ura korlátlan hatalmának alávetett rabszolgától, kivel ellentétben őt szabad jogállású (*homo liberae conditionis*), szabad költözési! embernek nevezték.

Ez a szabad költözés, mely végig kíséri a középkori munkafejlődést s a röghöz kötöttséggel szemben külön jogrendszert képviselt, kiváló erkölcsi és polgárosító tényezővé fejlődött, mert önállóságot nyújtott a földművesnek, fölmenté a lealázó kényszer alól, midőn megengedte neki, hogy oda menjen, a hol könnyebben boldogulhat, tehetségeit, munkakedvét belátása szerint értékesítheti, hol tehát kedvezőbb gazdasági

helyzetbe juthat. Kitárta a munkás előtt hazája minden vidékét, egy nagy nemzet önérzetes tagjává avatta s ezzel benne is ébren tartotta a nemzeti összetartozandóság tudatát. A rabszolgával szemben az ő életének volt erkölcsi tartalma, mert amaz csak állati életet folytatott, ez ellenben nemzete szellemi kincseinek osztályosa lehetett, habár jogilag nem tartozott az uralkodó, kiváltságos rétegekhez. Csakhogy a földesúr érdekében fekvőnek találta, hogy szabad parasztot mindinkább korlátlan uralma alá helyezze, a rabszolga paraszttal lehetőleg egy színvonalra súlyessze, költözése szabadságát korlátozza s így munkaerejét állandóan magának biztosítsa. A szabad ember viszont tudatában volt szabad költözése végtelen jelentőségének s mindent elkövetett, hogy jogállását a földesúr ellenkező törekvéseivel szemben megoltalmazza. Soknak sikerült is ez, ámbar a korszellem sodra, a politikai, a gazdasági és közművelődési viszonyok fejlődésének iránya egyre nehezebbé tette helyzetüket, egyre több és komolyabb veszéllyel fenyegette szabadságukat. E különböző ellentétes érdekek küzdelmeiből alakult ki az idők folyamán a nyugati nemzetek socialgazdasági munkaszervezete. A X. században, midőn az állam s vele a gazdasági élet kizárólag a földön, vagyis agrárius alapokon nyugodott, mert mindenki lehetőleg a földből igyekezett élete fentartásának eszközeit megszerezni, a viszonyokból önkényt következett, hogy a mennyiben valakinek földjén idegenek is gazdálkodtak, azokat a föld ura mindenképen saját önkényének próbálta alávetni. Erre csak bátoríthatta az a tény, hogy földjén csakugyan gazdálkodtak olyanok, a rabszolgák, kik korlátlan hatalma alatt álltak. Megkönnyítette célja elérését a naturalgazdaság s az, hogy a társadalom még alig került ki nomadizálás állapotából. Már töméntelen telej), falu, község borította ugyan a nyugati keresztény országokat, de Itálián kívül város a maga sajátos gazdasági szervezetével még nem volt sehol. Ellenben katonáskodó birtokos-osztály folyton nagyobb jelentőségre vergődött az államéletben s hatalma nőttön nőtt fölfelé az uralkodóval és lefelé a saját földjén gazdálkodó munkás-tömegekkel szemben. Nemcsak kard volt kezében, melylyel akarátát érvényesíteni tudta. Egyre több jogot csikart ki fejedelmétől a közigazgatás, az igazságszolgáltatás, a rendőri teendők terén s e jogokkal szabad és rabszolga mun-

kásai irányában egyformán saját érdekeinek megfelelően élt. Szaporította terheiket, dolgoztatta őket, fizettetett velők a régi szokásjogon és szerződéseken jóval túlmenő mértékben s végcéljául azt tűzte ki, hogy a rabszolga és szabad földműves közti jogi különbségeket elenyésztesse s a két munkásréteget egyetlen népelemmé, jobbágygyá forrassza össze. Néhol ez már a X. században sikerült, néhol ez a fejlődés már megindult ugyan, de még nem nyert teljes befejezést, ámbár a feudális hatalmak vagyis a katonáskodó földesurak mindenütt teljes erővel e célra törekedtek, de csak a következő évszázadban érték el. Ekkor a szabad és rabszolga munkás mindinkább egy testté, jobbágysággá forradt össze s lehetőleg röghöz köttetett.

Ilyen volt a nyugati kath. országokban a gazdasági munkaszervezet abban az időben, mikor a honfoglaló Árpád vezetése alatt egy addig ismeretlen lovasnép, a magyarság a Tisza-Duna vidékein megjelent s fegyverrel állandó birtokába vette. Mielőtt azonban e világtörténelmi esemény következményeinek rajzába s a magyar munkaszervezet alkatelemeinek s kifejlődésének ismertetésébe, valamint a jobbágyság megalkulásának s az idők folyamán való változásainak előadásába fognék, egyrészt néhány olyan műszó fogalmáról, melylyel további fejtegetéseimben minduntalan találkozni fogunk, másrészt a legfontosabb régi mértékekről és pénznemekről akarom olvasóimat tájékoztatni.

A jobbágy (latinosítva jobagio) szó már az Árpád-korszak okleveleiben előfordul, csakhogy más értelemben, mint később. Századokon át nem a külön foglalkozású vagy jogállású munkást, nem az idegen földön gazdálkodó parasztot jelezték vele. Általában azt értették jobbágy alatt, a ki valakivel szemben bizonyos függő vagy szolgálati viszonyban állt, akár volt egyénileg szabad, akár szolgarendű ember. Ennek megfelelően lehetek s voltak jobbágjai igen sokaknak, legelői a királynak, azután az egyházi és világi földbirtokosoknak. Az eddigi kutatások szerint okleveleinkben magyarul a jobbágy szó először 1229-ben fordul elő,¹⁾ de már akkor nagyon ismert és általánosan használt szó lehetett, mert a *servientes in equo proprio* (saját lovukon szolgálattevők) magyarázatául az oklevél írója

¹⁾ *Zolim i Gyula. Magyar oklevél-szótár* 431.

hozzá teszi „vulgo jobbágyi vagyis a mint általánosan, köznyelven, magyarul nevezik jobbágy. Csakhogy az író a szót nem főleimives paraszt értelemben használja, hanem ellenkezőleg más foglalkozású embert ért alatta. II. Endre király még épen egy ugyanazon évi deák oklevelében azt mondja: „összes jobbágyaink tanácsából (consilio omnium jobagionum nostrorum). Itt tehát a király egyenesen főtisztviselőire, kiket magyarul később is jobbágy-uraknak neveztek, ezélt. IV. Béla 1237-ben¹⁾ ugyanígy nevezi nádorát s udvara főméltóságait s a szó ez értelemben még akkor is dívott, mikor már külön, sajátos tartalmat nyert s a jobbágyintézmény jogi és gyakorlati kialakulásával a földesúri hatalom alatt álló munkásnép jelzésére használtatott. Mindazáltal XV. századi magyar nyelvemlékeinkben előfordul a jobbágyur nem jobbágyos földesúr értelmében, hanem az ország legelső méltóságai viselőinek jelzéséül. Így használja jóval később Werbőczy István is, midőn jobagiones regni-nek neve/⁷⁾ a zászlósurakat. A régi idők azonban nem következetesek a műszavak használatában s legalább a latin jobagio már Alii. század óta dívott mai napig élő jelentéseiben is. Egészben azonban az Árpád-korban a földesúr a munkáselemet, mely jóságain lakott „népeinek^{4*} (populi nostri) nevezte s csak I. Károly alatt, a jobbágyság intézményi kialakulása után kezdik általánosan a jobbágyszót földesúri nép (populi sen jobagiones) jelzésére használni, hogy végül ez értelemben állandó elfogadást nyerjen. Hogy ez ilyen későn történt, annak természetesen oka az, hogy a jobbágyság csak ez időben nyert végleges intézményi kifejlődést. Addig inkább alakulófélben volt. Csak a XIV. században lett a mezőgazdasági munka törvényes intézményévé a jobbágyság (jobagionatus, colonicatus, subditela) s akkor

¹⁾ Pannonhalma Monographiája I: 294. E nagy vállalatot Erdélyi L. szerkeszti. Eddig megjelent I. kt. A pannonhalmi főapátság története Erdélyi Lászlótól, II. kt. az elsőnek folytatása Sörös Pongrácztól, VII. kt.: A zalavári apátság Fiissy Tamástól, VIII. és IX. kt. A bakonybéli apátság Sörös Pongrácztól. A vállalat közös teljes czime: A pannonhalmi Szent Benedek rend története. Rövidség okáért Pannonhalma Álon, czímmel fogom idézni, mert gyakran kell reá utalnom, minthogy számos eddig ismeretlen gazdaságtörténeti oklevelet közöl, a már ismert hiányos kiadású s a különféle oklevél-tárakban szétszórót iratokat meg összegyűjtve lehetőleg hibátlanul adja.

nevezték jobbágnak azt a munkást, a ki idegen földesúr telkén ült s első sorban (mert marhatenyésztést, mesterséget, kereskedést is űzhetett vagy napszámos munkával foglalkozhatott) a földesúr átengedte telek megmunkálásából fedezte a maga és családja életszükségleteit. Ennek megfelelően a paraszt neve jobbágy (jobagio, colonus, tributarius, villicus, a német Unterthan mintájára subditus) lett. Telkét a földesúrtól kapta, kinek ellenszolgáltatásul bért fizetett még pedig különböző czimen és módon. Először készpénzben s ez volt a földbér, általában latinul census, census agrárius terragium (szlávul oszip), mely az idők folyamán sokféle czimen szedetett. Dívott rendes telekbér, census colonialis, füstpénz, census domalis, költözési díj, census emigrationalis s sok más. Ez az úrbéri tartozás készpénzben fizettetett. Kiegészítették a pénzadót a természetbeli szolgálványok (numera), ajándék, konyhabér, kántorélés s más néven (c. aconalis, az akó bormérték volt, de a bortizedet is értették alatta, c. caponalis lyukadó stb.) s alattuk azon terheket értették, melyekkel a jobbágy a földesúr háztartásához járult. Az úrbéres tartozások harmadik csoportja a természetbeli munka, a robot (a szláv robotj dolgozni szóból, magyarul enőnek-eneu — nevezték) vagy szerjárás, azon ingyen munka, melyet a jobbágy földesúra rendeletére igával vagy a nélkül az udvarban vagy majorsági földön, a gazdálkodásban, fuvarozással, hajózással vagy másképen végezni tartozott.

Ezek a sokféle úrbéres szolgálatok kölcsönös egyezés vagy a szokásjog, nem pedig köztörvény alapján állapítottak meg s korán Írásba foglaltattak. Lelkiismeretes földesurak, főleg az akkor legokszérűbben gazdálkodó monostorok hamar gondoskodtak jószágaik pontos összeírásáról s hogy tudják, minő biztos évi jövedelemre számíthatnak, egyszersmind minden egyes község s benne minden egyes jobbágy úrbéri tartozásairól. Az ily összeírások urbáriumnak (Panteiding, Weisthum) neveztettek s megadták a földesúri tisztnak az irányt, mit szabad az egyes jobbágytól követelnie és mit nem. Földesurnák és jobbágnak egyaránt hasznára vált az ily urbárium, mert amazt jövedelméről, ezt meg kötelezettségeiről tájékoztatta.

Hogy e sokféle kötelezettségnek megfelelhessen, a jobbágy megmunkálás céljából, de nem tulajdonul, hanem haszonélve-

zetül bizonyos földterületet kapott a földesúrtól. E föld magyarul jobbágytelek vagy jobbágyülés nevet visel, de latin okleveleinkben igen sokféle néven jelentkeznek. E nevek mansio, mansus, laneus (a német Lehenből, mely földmértéket is jelentett; ez a név magyar lán alakban még XVII. századi iratokban is előfordul), domus, curia. Mind e szavakat vegyesen és nem következetesen használták. Eleinte a mansio vagy mansus (ház-hely) volt nálunk a leggyakoribb s a ház alatt is mansiot értettek. Néhol azonban különbséget tettek mansio és domus vagyis házhely és ház közt, míg végre a XIV. században¹⁾ a különféle műkifejezések beleolvadtak a telek vagy sessio fogalmába. A mi a jobbágytelket illeti, az három alkatelemből, a tulajdonképeni házhelyből, melyet belső teleknek neveztek s a külső telekből vagyis a mívelés alá vetett szántóföldből, rétből, szőlőből valamint bizonyos jogokból állt. A belső telket alkotta egy 1342-iki adat szerint²⁾ a lakóház, melléképület és udvar, mely mögött nagy, néhol egy holdnyi kert terült el. Ápoltak a lakosságnak olyan rétegei, melyek csupán belső telket kaptak, vagy még azt sem, hanem más házában laktak; ezeket zsellérnek (inquilinus) és pedig házas vagy házatlan, más hátán lakó zsellérnek nevezték s némelyiknek volt valami földje vagy szőleje is.

A belső telek nagyságának megállapítása nem köztörvény útján vagy állami hatóság közbejöttével történt, hanem a helyi viszonyok szerint alakult. Még inkább így fejlődött a mívelés céljaira szolgáló külső telek, mely nem volt rendes mérték, nem jelentett meghatározott területet, hanem nagysága a helyi viszonyok, a talaj minősége s más körülmények szerint vidékenként nagyon változott s a gazdasági élet kezdetleges állapotában, mikor föld végtelen bőségben állt rendelkezésre s az üzem is egészen külterjesen folyt, kétségkívül nagyobb lehetett, mint a népesség elszaporodásának s a gazdasági élet föllendülésének korában. De bizonyos, hogy mindig volt annyi, a mennyiből egy család vagy háztartás rendes viszonyok közt megélhetett s a mennyit ez a család saját erejével megmunkál-

¹⁾ Nagy Gyula, Sztáray-oklevéltár I. 301. mansiones vulgo telük diétás (1358.), ugyanott 535.: curias, seu mansiones jobagionales integras vulgo thelek vocatas 1.1394.)

²⁾ Nagy Imre, Zala vármegye oklev. I. 402.

hatott. E munkát azonban saját marhája nélkül nem végezhette s a jobbágy szó fogalmában benn van az is, hogy a telek művelője bizonyos számú lovat vagy ökröt — a földművelésben akkor főleg ez utóbbi használtatott — mondhat a magáénak. A jobbágyoknak művelésre átadott terület (terra sessionalis vagy metata) első sorban a telephez vagy faluhoz legközelebb eső földből került ki. Először is ezt fogták eke alá, nemcsak időnyerés céljából, hogy a gazdának hosszú utat ne kelljen tennie, hanem azért, hogy könnyebben meg lehessen óvni a töméntelen vad pusztítása ellen, mely erdőt, mezőt ellepett. A faluhoz legközelebbi területből az egyes gazdának megfelelő, néha keskeny földszalag jutott, melyhez a gazdálkodás kiterjedésével még egy további darab járult, úgy, hogy a külső telek rendszeren nem összefüggő egészet alkotott, hanem a határ különböző részeiben fekvő kisebb-nagyobb dirib-darabból állt, sőt a kültelekeket nem is állandóan egy és ugyanazon gazda művelte, mert a községek a legtöbbször földközösségben¹⁾ éltek s évenként nyilvetéssel, sorshúzás útján osztották ki az egyes gazdák közt a művelés alatti külső telkeket. Másrészt az idők folyamán megindult az egységes jobbágytelek felosztása. Az Árpádok korából sok adatunk van ugyan, hogy a ítéstvérek osztatlanul folytatták a gazdálkodást s az atya nős fiával egy kenyéren élt, úgy, hogy egy háznépben rendszeren több családtag foglaltatott, mint átlag egy családban. De az ifjabb testvérek abban az időben könnyen kaptak telket a töretlen földön vagy az erdőben eszközölt irtásokban (ortoványok), minek folytán még ritkábban fordulhatott elő az egységes jobbágytelek feldarabolása, egy család több tagja közti felosztása. Ez Németországban is csak a XIII. században öltött nagy arányokat, míg nálunk a kis- és nagykapuval hivatalosan csak a XV. században találkozunk. A változások mellett, melyek a telek terjedelmében álltak elő, a telek jogi fogalma az idők folyamán szintén nevezetes bővülést nyert. A telek alatt a jobbágy intézmény teljes kifejlődése korában már nemcsak belsőséget és külsőséget értettek; a földterület mellett belefoglalták azon jogok összes-

¹⁾ A földközösséggel, mely fontos intézmény Szent István idejétől 1848-ig kimutatható földművelésünkben, behatóan foglalkozik *Tagányi* Károly. A földközösség története Magyarországon

ségét is, melyek a telkes gazdát az egész határra nézve megillették. Ez a határ jogilag egy egészet alkotott s habár a szántó és a rét a jobbágyság között akár nyilazás után, akár állandóan szét volt osztva, maradt annak egy része, a legelő és az erdő közös használatra, sőt voltak közös haszonvételek, mint a későbbi időkben mészárszék, m. alom jog, korcsmáltatás, 3—6 havi italmérő jog, melyek a telek fogalmába illeszkedtek s melyekben a zsellérek kizárásával csupán a jobbágyság részesedett. Viszont voltak a jobbágyságra nézve terhes kiváltságok is, mert a szántóföldet illetőleg kényszergazdálkodás állt fenn s a község határozta meg kötelezőleg, mikor és melyik föld használtassák őszi vagy tavaszi vetésre, ugarra, mikor kezdődjék a mezei munka,¹⁾ vagy a szüret. A határnak azt a részét, melyet a földesúr nem darabolt fel telkekre, majorsági birtoknak (allodium), praediumnak meg azt a határt nevezték, melynek területe egészen majorsági föld maradt, ámbár a hozzátartozó községben laktak parasztok, de csak belső telkekkel voltak ellátva.

Már a gazdasági berendezkedés első idejében a telken kívül szabatosai!) földmértékek is kezdenek jelentkezni az okiratokban. A legrégebb nálunk dívó földmérték az ekealja (aratum), mely azonban nyugatról jutott hozzánk s nálunk nem lett egységes, országszerte ugyanazon terjedelmű mérték, hanem a talaj minőségéhez képest változóan alakult. Egészben olyan kiterjedésű földet kell alatta érteni, melyet egy nap alatt egy négyökrös ekével föl lehetett szántani. A XII. század második felében, mikor a föld már értékessé vált, az ekealját mindinkább egy kisebb térmérték váltotta fel, a hold. Erdélyi László számításai szerint egy ekealja hol 48, hol 100, 120, sőt 150 királyi holdat, egy királyi hold meg 864 királyi ölet vagy mai mértékben 1:896 métert tett.

Bajosabb a régi magyar pénzláb megállapítása, melyre nézve különböző számításaink vannak. Kováts Ferenc²⁾ szerint a magyar honfoglalás korában a nyugati szomszéd országokban a Nagy Károly császár megállapította font (libra) szolgált 367 mai gramm súlyban az ezüst pénz verésének alap-

¹⁾ *Kolozsvári Óvári*. Magyar jogtörténeti emlékek I. 1. 274.

²⁾ *Közgazdasági Lexikon* III. Pénztörténet.

jául s 1 font tiszta ezüsből 240 dénárt vertek úgy, hogy egy dénárnak valami $1\frac{1}{2}$ gramm súlya volt. Nagyobb fizetéseknel azonban a pénzt nem darabszámba adták-vették, hanem mérlegesen mérték s eleinte 240 dénárt számítottak 1 font tiszta ezüstnek, a dénárokat meg rövid vagy hosszú solidusra osztatták; a rövid solidus 12, a hosszú 30 dénárból állt s az egyikből 20, a másikkból 8 solidus tett egy font ezüstöt. Csakhogy vert pénz aránylag igen kevés volt forgalomban; nagyban dívott tehát a veretlen ezüstben, az ércrudakban vagy darabokban való fizetés s egy-egy fontnyi súlyú ezüstdarab szintén 240 dénárt ért. A font mellett csakhamar divatba jött a márka, magyarul gira vagyis a fontnak kétharmadrésze, tehát 160 dénár s Szent István óta nálunk is gira szerint folyt a számítás, mikor 1 dénár abszolút értéke mai koronavalutában valami 33 fillér lehetett. Volt különböző gira, a szerint a hány kisebb egységre, pensára (pénz = 40 dr) oszlott vagyis volt 6 pensás (240 dénáros) és 12 pensás (480 dénáros) gira, mely meg 4 fertóra, 8 félfertóra vagy unciára, 16 latra és 48 pisetre osztott. Már a XI. században megkezdődött nálunk a pénzrontás s ennek megfelelően csökkent a dénár értéke. Az Árpádok korának nagy részében kizárólag ezüst volt nálunk a valuta s csak bizánczi, IV. László óta firenzei aranyok keringtek, míg I. Károly király meg nem kezdte a híres magyar körmöczi arany verését, mely azután századokon át előkelő szerepet játszott az európai pénzforgalomban. Azóta a bankókorszakig állandóan kettős, arany és ezüst maradt a magyar állam hivatalos valutája. Kováts számításai szerint a XI—XIII. században egy font tiszta ezüst, a gira kétharmad része mai értékben 120 kor. 82 fillért, egy gira tiszta ezüst 84 kor. 55 fillért tett.

Az elmondottakból sokban elütő eredményekre jut Pauler Gyula,¹⁾ kinek számításai szerint:

1 font tiszta ezüst =	2 márka vagy gira
1 gira =	4 fertó vagy 8 félfertó
1 fertó „ „ =	12 nehezék (pondus)
1 font =	240 dénár
1 pensa (pénz) =	30 „

¹⁾ A magyar nemzet története az Árpádok korában I.

1 nehezék = 5 dénár
 1 dénár = 18 fillér mai koronaértékben.

E szerint mai értékben:

1 font tiszta ezüst vagyis 2 gira = 86 korona 40 fillér

1 gira vagyis félfont	=	43	„	20
1 fertő	=	10	„	80 „
1 félfertő	=	5	„	40 „
1 pensa (30 dr)	=	5	„	40 „
1 dénár	=	—	„	18 „

Melyik a két számítás közül a helyes, azt kideríteni a még csecsemő korát élő magyar metrologia tudományának hivatása.¹⁾ A későbbi időkre Belházy János²⁾ eszközölt ily átszámításokat, melyek szerint koronaértékben a dénár 1463—1516. közt már csak 11*55 mai fillért ért s az érték a pénzromlás következtében folyton csökkenve 1547—53. közt már 8*26 fillér, sőt a XVII. században ezüst tartalmának apadásához képest csupán 2 mai fillér absolut értéket képviselt. Belházy János egy másik számítása szerint³⁾ a magyar forint (100 dr) ezüst-tartalma szerint mai koronaértékben ért:

1527—1546. közt 5 korona 12*878 fillért

1547—1576.	„	5	„	10*654	„
1576—1581.	„	4	„	43*58	„
1582—1609.	„	4	„	33*62	„

Midőn a XVII században a kincstár a legnagyobb arányokban űzte a pénzromlást, a dénár ezüsttartalma egyre csökkent s így a 100 dénárból álló magyar forint (forintost egyáltalában nem vertek, a forint a 100 dénár alapján csupán csak számítási pénz volt) ezüst értékben egész felére devalválódott.

Mindezekben azonban a régi pénzlábnak csupán absolut értéke van feltüntetve, vagyis az, hogy egy-egy dénárban mennyi volt az ezüst s mennyit ért ez az ezüst mai koronaértékben. A pénz vásárló képessége, relatív értéke vagyis az, hogy ugyanannyi ezüsttel, mint ma mennyit, többet vagy kevesebbet

¹⁾ Pauler számításai ellen állást foglal Kropf Lajos. Magyar Gazdasági Őrt. Szemle VI. kt.

²⁾ Közölvék Az 1896-iki ezredéves kiállítás eredménye című munka A III. kötetben 478—84.

³⁾ Közöttetem Közgazdasági állapotaink a XVI. és XVII. században című munkámban.

lehetett-e vásárolni, nincs megvilágítva. Pedig ez a relatív érték szertelenül nagyobb volt a mainál s elvül elfogadhatjuk, hogy mennél távolabb esik tőlünk valamely korszak, annál erősebb volt a pénz vásárló képessége, annál többet lehetett ugyanazon összegen venni, például 1 dénáron, mint ma. Egészen nem nagyon térünk el a valóságtól, ha általános alapul elfogadjuk, hogy a XI—XIII. században 20—25-ször, a XIV—XV. században 15 ször, a XVI. században 12—10-szer, a XVII. században 8—5-ször nagyobb volt a pénz vásárló képessége, relatív értéke a mainál, ámbár erre nézve még igen kevés részletes kutatás történt s saját vizsgálataim az utóbb említett két századról¹⁾ is szűk körben mozognak, mert csupán néhány terményre (buza, rozs, árpa, zab, liszt és korpá) terjednek ki. Mindazáltal legalább hozzávetőleges tájékozást nyújtanak és így lehetővé teszik, hogy az olvasó a fejtegetéseimben előforduló régi pénznemek mai értékéről megközelítő fogalmat nyerjen.

¹⁾ Közzétettem Közgazdasági áll. a XVI. és XVII. században 31.

MÁSODIK FEJEZET.

A magyar munkaszervezet a honfoglalás korában.

A mai Magyarország területe a Krisztus születését megelőző századokban már nagy és sokoldalú polgárosodás színhelye volt s akkori lakói, a kelták a gazdasági élet minden ágát, a földművelést, baromtenyésztést, ipart és kereskedést sikeresen űzték. Gazdagságuk irányította reá jók a világalomra törekvő Róma figyelmét, mely meghódította a mai magyar föld nyugati, déli és keleti részeit s gyakorlatilag kipróbált jeles munkaszervezetét itt is meghonosítva, nagyban fölvirágoztatta az őstermelés minden ágát, bányászatot, földművelést, kertészetet s már az időben világszerte elterjedt a mai magyar föld csodás termékenységének, természeti kincsekben való kieméríthetlenségének híre.

A római uralmat azonban a negyedik század vége felé teljesen elsöpörte a népvándorlás vihara, melynek egyik fontja épen mai hazánk volt s a rajta végigvágató germán és hunszittya népek romba döntötték Róma nagyszerű kulturalkotásait. Gepidák, hunok, longobardok, avarok időnként hosszabb pihenőt tartottak ugyan e földön, de mindnyájan csupán katonák voltak s nem tudták a polgárosodás eszközeivel állandó birtokukká tenni. Mikor Nagy Károly frank király és római császár a IX. század első éveiben az avarok országának véget vetett, az egykori Pannóniát, a mai Dunán és Drávántuli részeket közvetve vagy közvetlenül a frank birodalomhoz csatolta, ellenben a többi föld egészen kívül maradt a nyugati polgárosodás világán. A Dunán túl egyes német várak és telepek alakultak s a bajorok, kik a szomszéd osztrák és karantán őrgrofságokban mindinkább legyűrték a szláv benszülötteket.

behatoltak főleg a mai Sopron- és Vasvármegyékbe, hol erődítmények védelme alatt művelni kezdték a földet, melynek mint hódítók uraivá lettek s ott a saját gazdasági rendszerüket és munkaszervezőtöket honosították meg. De ez is csak a határok közelében történt. Másutt szláv törzsfőnökök éltek német főuralom alatt, míg a Morvaországhoz közelebb eső északkeleti hegyvidéket a morvák szerezték meg s a fajrokon szláv ben-szülötteket hatalmuk alá hajtották. Az északkeleti földön szintén élt szláv lakosság apró törzsekre oszolva s törzsfők vezetése alatt, az avarok maradványai pedig a Duna-Tisza közén húzódtak meg. Ellenben a Temesközben s a szomszédos földön az akkor független dunai Bolgárországból bevándorolt bolgárok tengették törzsfőik kormányzata alatt szegényes életüket. Erdély s az északkeleti országrész e korbeli állapotairól adat egyáltalában nem maradt. Itt is élt, főleg a vizek mentén némi szláv népesség, de a polgárosodás legalantibb fokán. Általában a szláv polgárosodás, még ott is, hol aránylag leginkább fejlődött: a szomszéd Morvaországban, nagyon kezdetleges maradt. A szlávoknak az őskorból származó nyomorult fackéje, melyet két tinó vagy ökör húzott, alig törte föl a földkéreg legfelső rétegét; érczen, vasban még nagy hiányt szenvedtek, apró telepekben laktak s külsejük, ruházatuk megfelelt köz-állapotaik alacsony színvonalának. Egészen az egykor oly dúsan termő talaj ismét a vad természet uralnia alá került. A hegyvidéket sűrű erdőség borította; ez messzire benyúlt a síkságra, melyet töméntelen tó, láp, sár, ingovány, vadvíz lepett el. A termelő munka mindenütt a legszűkebb körre szorítkozott, mert a lakosság a német, morva és bolgár uralom alatti részekben egyaránt elenyészően csekély volt. Ehhez járult, hogy a IX. század második felében németek és morvák közt véres tusák támadtak, melyek újabb csapást mértek, főleg az egykori Pannonia, a mai Dunántúl csírázni kezdő polgárosodására. Várai és telepei elpusztultak, lakossága leöletett, rabszjira fűzve elhajatott vagy úttalan erdőkbe, járatlan hegyekbe húzódott vissza.

Ilyen állapotban találta ezt az egykor tejjel-mézzel folyó Kánaánt a magyar nép, midőn dicső vezére, a honalapító Árpád 896. és 906. közt elfoglalta, állandó birtokába vette. A magyar-ság valószínűleg a középszásiai töröktartár nagy népcsaládból

sarjadzott s gazdasági okokból, a megélhetés kényszerűségétől hajtva, hagyta ott az őshazát. 840. körül tűnik föl az északi orosz pusztaságon s lép be az európai népek történetébe. A Dnjeper és Don vidékén, a Fekete és Azovi tenger közti földön, melyet vezéréről Elődről (Lebed) Lebediának nevezett, igyekezett magának állandó hazát teremteni, mert nem volt tulajdonképeni vándor, nomád nép, hanem csak a megélhetés kényszerű; najioua a távolba s mihelyt olyan földre akadt, mely boldogulására alkalmasnak látszott, szívesen választotta volna állandó lakóhelyévé. De Lebediát, noha volt vize, legelője, erdeje bőven s délibb részeiben a búza, árpa, szőlő és sok jó gyümölcs is megtermett, a gondviselés nem a magyaroknak szánta. Valami félvévszázadig éltek ott s a kazárokkal és bizancziakkal érintkezve, az európai polgárosodás hatása alá kezdtek kerülni. Onnan a viszonyok ellenállhatatlan sodra 885. körül már Árpád fejedelem alatt délibb vidékre, az Alsó-Dnjeper, Bug, Neszter, Prut és Szeret közti roppant és nagyrészt lakatlan földre, a mai Bukovina, Moldva, Beszarábia területére vitte őket. Ezt az új hazát a sok folyóról Etelköznek vagyis Vízköznek nevezték. Földje termékeny, vízben, legelőben, fában, vadban, halban bővelkedő volt s megfelelt a nép szükségleteinek, mely hosszas vándorlásaiban katona és marhatenyésztő néppé fejlődött. Katona és pásztorember volt mindenki, katona azért, mert fegyverrel kellett magának a sok ellenség közt utat törnie, a megszállott területet fegyverrel kellett napról-napra szakadatlan harcban oltalmaznia, pásztorrá meg azért, mert vándornépek minden vagyona (azért nevezte a magyar még századok múltán is a vagyont marhának) nyájaiban, méneseiben, gulyáiban, vagyis marhaállományában van. Nem a földművelésből, hanem a marhatenyésztésből merítette táplálkozásának főelemeit. A marha húsa, teje nyújtotta legfőbb ételmét, bőre a ruházat főczikkét s a marhát nemcsak könnyen elszállíthatta, hanem ingóinak főszállító eszközévé is avatta. Maga a magyar férfi élete nagy részét lóháton töltötte, lován csatázott, lóháton ment vadászni s lovával annyira összenőtt, hogy azt mondták róla, hogy lóháton él. Fődeles kocsaiba, melyen a nőket, gyermekeket és betegeket szállította, ökör és tehén volt fogva s végtelen gulyái és csordái kísérték vándor útjain. A lovon, tehenen, ök-

rön, bikáin, bivalyon kívül voltak tevéi, melyekről még a XII. században is említés történik.

Volt-e a magyarnak vándorlásai közben nagyobb mennyiségű juha, sertése és baromfia, az bizonytalan. De a vándornépeknél tett újabb megfigyelések nyomán valószínű, hogy csak új hazájában való megtelepedése után kezdtek ez állatfajok nagyobb szerepet játszani gazdálkodásában, mert a hosszabb vándorlásra e fajok teljesen alkalmatlanok. A juh erdön, mocsarán nehezen vergődik át, a sertés az erdőben szintén nem követi gazdáját s különben sem volt rá szükség, mert az akkori rengeteget elárasztotta a sok vaddisznó. Így tehát valószínű, hogy a magyar nép fővagyona a honfoglalás előtt csakis lovainak és szarvasmarháinak tömegeiben állt.

E marhaállomány gondozása a katonáskodás mellett a pásztorkodást tette a magyarnak főfoglalkozásává s minthogy a nagy baromcsordák élelmezése komoly és nehéz feladat volt, marhája szükségleteit is számba kellett vennie ama föld megválasztásában, melyen megtelepedett. Másrészt a marhaállományhoz képest kellett a hódított föld szétosztásának, az egyes törzsek, nemzetségek, családok megtelepedésének is történnie, mi a néppen kifejlesztette a gazdasági érdekek iránti érzéket s a jog és a tulajdon sajátosan kifinomult fogalmait. Így a magyar nép már akkor, midőn Etelközben lakott, a polgárosodás bizonyos, részben fölöttébb fejlődött fokára jutott s természetadta dús tehetségeit az a 60—70 év, melyet műveltebb népekkel való érintkezésben töltött, igen nagy mértékben kifejlesztette. Tanult a rendes államéletet folytató kazároktól s a kor legpolgárosultabb államától, a nagyszerű közintézményekkel dicsekvő Bizáncztól, sőt a kisebb, szláv népektől is, melyekkel vándorlásain érintkezésbe jutott. Nemcsak hadakozott, hanem békés érintkezést folytatott, kereskedett velők s e kereskedelem egyik főtárgya a rabszolga volt, mert a magyar már nem ölte le a védtelen hadi foglyot, hanem gazdasági munkára használta vagy kereskedés útján értékesítette. Polgárosodásának fejlettsége nemcsak kitűnő, a maga nemében páratlan hadszervezetében tükröződött vissza, melyen egész állami és társadalmi léte nyugodott, hanem megnyilatkozott a gazdasági munkában is, melyben a nő, de különösen a rabszolga vitte a főszerepet. Joggal a magyar nép alkatelemeit nem különítették el egy-

mástól rendi válaszfalak, hanem minden szabad ember, lett legyen szegény avagy gazdag, egyenjogú tagja volt a nemzeti közösségnek. Viszont azonban egyaránt terhelte a honvédelem kötelessége, míg a termelő munka, a mennyiben nem a szabad ember családjában, a ház asszonyának vezetése alatt folyt, a rab-szolgára hárult, ki minden emberi és politikai jog híján urának korlátlan hatalma alatt állt s a hasznos háziállathoz hasonló bánásmódban részesült. Így a magyar nép két, egymástól jogilag szigorúan elválasztott rétegből, a szabadokból és a rab-szolgákból állt s ez utóbbiak közt voltak magyarok is, olyanok, kik szabadságukat büntetésből elvesztették.

Noha Etelköz gazdasági viszonyai megfeleltek a magyar nép szükségleteinek, alig tíz évi időzés után onnan is távoznia kellett s a politikai kényszerűség Árpád fejedelmet, minthogy északon már nem kínálkozott megfelelő lakatlan terület, a mai magyar hazába vezette, melynek nagyobb részét, azt, melyet nem áthatlan ösrengeteg borított, mint Erdélyt s az északi fel-földet, valamint tíz évi küzdelemben véglegesen hatalmába keríté. Az új haza birtokba vételével a magyarságra új, egész Európa sorsára kiható hivatás hárult, az, hogy a dús szellemi és anyagi virágzást, melyet ott egykor Róma alkotott, melyet azonban a népvándorlás századaiban germán és ázsiai népek részben az öntudatlan bűnösség könnyelműségével halomra döntöttek, helyreállítsa s tovább fejlessze. Uralkodói, nagyrészt mind kiváló eszű, széles látkörű egyéniségek nyomban felismerték e hivatást. Nem mintha tudatosan, logikusan, rendszerbe foglalt s bölcséleti elvekbe öntött programú szerint akarták volna ezt a nagy célzt elérni. Sem a nép, sem vezérei nem foglalkoztak elméleti tudománnyal. De elhatározásaikat erős politikai és művelődési ösztön, uralkodásra termett ép gyakorlati ész sugallta, mely hosszas vándorlásaikban, a legkülönbözőbb népekkel való békés és harcias érintkezéseikben, idegen népelemek beolvasztásában s töméntelen idegen szó, fogalom és eszme befogadásában egyre élesebben kifejlődött bennök.

Új hazájokban a talaj egykori gazdagságáról és virágzásáról uton-utonfélen eléjük lépő s még romjaikban is nagy-szerű emlékek figyelmeztették őket, hogy itt egykor szebb élet folyt, melyet nekik kell megújítaniok. Viszont külföldi tapasztalataik, a bekalandozott nyugati gazdag országokban tett meg-

ligyeléseik hamar reávezették, hogy ezt a nagy célzt megfelelő gazdasági munkaszervezet, korszerű államintézmények alkotásával el is érhetik. Még Árpád fejedelem megindította az államszervezés művét s így nemcsak hazát szerzett addig vándorolni kénytelen népének, hanem ő az, a ki hozzáfogott az új viszonyoknak megfelelő intézmények alkotásához, melyek befejezése századokig tartott. A meghódított föld a hódítók tulajdonába ment át s Árpád fejedelem osztotta szét az egyes törzsek, nemek, ágak, családok (egykor a családot hadnak nevezték) között. Ekkor még a szétosztás, az egyes törzsek elhelyezése legelői honvédelmi, katonai szempontokból történhetett, de azért a gazdasági érdek sem maradt tekinteten kívül, főleg ott, ahol némi benszülött lakosság élt. Ez addig sem volt telkének szabad tulajdonosa, hanem csak művelője s a föld használatáért törzsfőnökeinek adózott, kik földesúrai is voltak. A honfoglalás után a köznép helyzete nem fordult rosszabbra. Árpád és magyarjai nem fosztották meg telkeitől, hanem továbbra is reá bízták azok művelését, csakhogy a földesúri jogokat immár magok gyakorolták s néhol a benszülöttek községekben vagy a községek mellett üttették föl régi rabszolgáikkal tanyájokat. Itt tehát a magyarok a nyugaton divó s a jobbágyágon nyugvó gazdasági munkaszervezet egyik válfajával ismerkedtek meg s az új intézményt egyszerűen elfogadták, vagyis a mennyiben érdekeiknek megfelelt, fölvtették saját intézményeik sorába. Hogy nem rontották meg, hogy a benszülött tömegek csak urat cseréltek, azt jelzi ama tény, hogy századokon át nem lázongtak ellene s nem fogtak kezét a magyar állam külső ellenségeivel. Sőt bátran mondhatni, hogy új uraik alatt a benszülöttek helyzete javult, mert a magyar honfoglalók száma aránylag csekély volt s ez a körülmény arra sarkalta őket, hogy új alattvalóikkal emberségesen bánjanak, munkájuk megbecsülésével magukhoz csatolják, részben összeházasodjanak velők s így magukba olvaszták őket. Másfelől a benszülöttek mindinkább eltanulták uraik nyelvét, szokásait, sokan belekerültek a magyar harcosok s ezzel a szabadok sorába, vagyis az új gazdasági rendszer a magyarosodásnak is hatékony eszközévé vált.

Árpád fejedelem óta bejutott tehát a magyar közszervezetbe a nyugaton divó jobbágyrendszer egy bizonyos válfaja, de természetesen csak oly vidékeken, ahol volt legalább némi

benszülött s állandóan megtelepedett, községekben élő lakosság míg ama földön, melyen kizárólag a bonfoglaló nemzetségek telepedtek meg s leginkább nomadizálva legeltették nyájait, az ősi munkaszervezetnek alávetett terület is, mert az sokkal kevésbé felelt meg az új haza viszonyainak és gazdasági szükségleteinek, mint az akkor Nyugat-Európában már kifejlett paraszti agrár szervezet. Ez utóbbinak elemei pedig egyre nagyobb számmal jutottak el hozzánk, mert a magyarság a X. század első hetven éve folyamán kisebb-nagyobb lovascsapataival örökösen dúlta, pusztította szomszédait, bekalandozta Európa legtávolabbi országait s onnan rendesen óriási zsákmánynyal tért haza, melynek legértékesebb része az ember, a hadi fogoly volt. A magyarság, mely a honfoglalás befejeztével további nagyobb területeket már csak termelő munkájával szerezhetett, emberhódításra adta magát, hogy a nagy, de pusztá országot benépesítse. Férfiak, nők, gyermekek, papok és világiak, földművesek, iparosok és kereskedők voltak a hadifoglyok megszámlálhatatlan tömegében, mely a legkülönbözőbb nyelveket beszélte, melyhez azonban a dolog természetéhez képest a nagy többséget a szomszéd, közelebb eső felső-olaszországi, valamint német birodalmi és északi szláv országok szolgáltatták. Ezek a hadifoglyok vagy rabszolgák itthon a legkülönbözőbb munkára alkalmaztattak; egy részök uraik mellett maradt mint cseléd a házi dolog végzésére, mások alkalmas helyeken mint földművesek és iparosok telepítettek meg, mert volt föld bőven és általában csak akkor nyert értéket, ha ember ült meg, míg munkáskéz nélkül értéktelen maradt. Ezen, a nyugatról jövő tömegek számának megítélésére nincs ugyan semmi adat. Annyit azonban mindenesetre mondhatni, hogy a X. század folyamán legalább is megduplázták a lakosság számát, mely szempontból azok a véres külkalandozások, melyek a magyarot Európaszerte rettegetté s ennek megfelelően gyűlöltté tették, nemzetünk sorsának alakultára nagyon előnyösek voltak. Nemcsak munkáskezet, hanem új eszméket is hoztak ide s a töméntelen nyugati rabszolgával a nyugoti eszmék importja is roppant arányokban folyt. Ez a rabszolga őskeresztény országokból jött s a pogány ok közt is megtartotta keresztény nézeteit, sőt elvitte a magyar családok zárt szentélyébe. Egyengette tehát a hittérítők útját s ő neki is része volt abban,

hogy a kereszténység aránylag rövid időben s véresebb belláboruk nélkül magába olvasztotta a pogány ázsiai magyarságot. De a rabszolgaelem mindenféle más európai nézetet, erkölcsi és jogfogalmat hozott magával; másrészt voltak sokféle ismeretei iparban, mesterségben, a föld művelésében, a termelő munkában. Az ő hazájukban már meg volt a jobbágyság intézménye legkülönbözőbb alakjaiban s midőn nálunk foglalkozásuk szerint urok udvarában vagy külön községekben megtelepítettek, munkaszervezetükben, szolgálányaikban lehetőleg a hazájókból hozott eszméket kezdték érvényre emelni, illetve urokat velők megbarátkoztatni, ki meg szívesen elfogadta, mert reá nézve előnyösök voltak. Az új munkaszervezet természetesen országszerte nem egyformán alakult, néhol meg sem alakult, néhol meg a szerint, a mint a munkásnép többsége német vagy szláv volt, németországi vagy szláv minták szerint kezdett fejlődni. De mindenesetre megindult a nyugati minták szerinti gazdasági szervezkedés, mely minták közül a német enyhébb, a szláv terheesebb volt a munkástömegekre. De akár német, akár szláv volt a minta, maga az ekképen külföldi eszmék szerint kialakuló munkaszervezetbe beosztott lakosság jogállására rabszolga, vagyis telkéhez oda kötött s ura akaratának föltétlenül alávetett népréteg maradt. Csakhogy a hagyomány már a X. században, a megkeresztelkedés kora előtti időből említett önkénytes bevándorlást s állítólag Taksony fejedelem hívására több ezer bányamunkás költözött be s telepedett meg a későbbi bányavárosok vidékén. Kétségtelenül éltek itt zsidók is, ezt X. századi keleti és nyugati írók mondják és bolgár mohamedánok; mindkét felekezet őstermeléssel, valamint külső és belső kereskedelemmel foglalkozott s minthogy a bányászokkal egyetemben önkényt vándorolt be, természetesen megtartotta egyéni szabadságát, különben nem költözött volna ide. A X. század végén meg volt tehát a magyar társadalomban mindaz a tényező, mely a nyugati államok socialgazdasági munkaszervezetében már akkor a feudalizmus jegyében, intézményileg kezdett kialakulni. Meg volt a hódító, főleg a honvédelemmel foglalkozó katonaság, a földbirtok ura, meg volt az egyéni szabadsággal felruházott szabad munkás s meg volt a rabszolga-tömeg, melynek nagy része állandóan telkekre telepítettett. Mindez megadta a lehetőséget, hogy lassanként a magyar nemzeti munkaszerve-

zet legalább fölveiben a nyugati államokéhoz hasonlóan fejlődjék. A legnagyobb mértékben elősegítette ezt a római kereszténység fölvétele. Mihelyt Géza fejedelem (973—95.) egész családjával a katolikus vallásra tért, a magyar gazdasági élet és intézményei teljesen a nyugati országok eszméinek hatása alá kerültek, mert a kath. egyháznak meg voltak a maga sajátosan kifejlődött jogi és gazdasági fogalmai, melyek az egyházszervezet fokozatos megalkotásával karöltve honosodtak meg nálunk is. Különösen a szerzetrendekben voltak meg kész eszközei az egész gazdasági élet irányítására, földmivelés, marhaterenyésztés, halászat, kertészet, ipar és kereskedelem fölvirágoztatására, új és előnyösebb gazdasági módszerek meghonosítására, az erdőirtásra, vízszabályozásra s egyszersmind a gazdasági munkaerő szervezésére. Így Magyarországnak a nyugati keresztény népcsaládba való belépése, a magyarság megkeresztelése gazdasági tekintetben is mérhetetlen jelentőségű esemény nyé nőtt, mert óriási lökést adott a földben eltemetett dús kincsek kiaknázásának s egyszersmind az új és nyugati alapeszméken nyugvó, de azért magyar s a magyarság sajátos egyéniségéhez, új hazája éghajlati, kultúrai és természeti viszonyaihoz alkalmazkodó nemzeti munkaszervezet megteremtésének.

HARMADIK FEJEZET.

A munkásnép Szent István államszervezetében.

Mint láttuk, csiráikban már a honfoglalás századában megtalálhatók nálunk azon állami és társadalmi tényezők, melyek az ázsiai magyar népnek a nyugati polgárosodásba való beolvadását megindíthatták. I. István a nemzeti királyság s a magyar egyház lángeszű megteremtője tudatosan, tervszerűen siettetett ezt a folyamatot, midőn nagyarányú, mindenre kiterjedő reformtevékenységében, mint mondja, a külföld legkiválóbb fejedelmeinek példáját követte. Különösen Nagy Károly frank király és nyugat-római császár lebegett előtte mintául, mert Károly a német birodalom egy részében, az általa megtérített szászok közt hasonló hivatást teljesített, mint két század múltán István, a honszerző Árpádok első királyi ivadéka. Nagy Károlyt a XI. században már gazdag irodalom dicsőítette alkotásai, az állam és az egyház, a közművelődés és a közgazdaság terén alapvető jelentőségre emelkedtek s Szent István fogékony lelkét is mélyen befolyásolták. Különösen három irányban haladt Nagy Károly útjain, a magyar egyház szervezésében, a már meglevő várszerkezetnek gyökeres újjáalkotásában, melylyel ez intézményt az óriási terjedelmű várjóságok s a rajta élő népek kormányzata céljából királyi vármegyévé formálta át s végül a nyugaton divó s az egyéni tulajdonjogon nyugvó új birtokjog, az adományrendszer behozatalában. Mindez alkotásai közvetve és közvetlenül a legnagyobb mértékben befolyásolták a munkás népek s a munkaszervezet fejlődését s nemzetünk és a keresztény világ szociál-gazdasági intézményei közt szoros kapcsolatokat létesítettek.

István király korának és mintaképeinek szellemében a földre fektette állam- és egyházszervezetét. Ezzel végleg oda szegezte népét az új hazához, másrészt a fekvő birtokot tette

az új alkotásaihoz nélkülözhetetlen bő pénzügyi ellátás kútfejévé. Alakuló félben levő államokban, hol az állandó megtelepedés még csak kezdő korát éli, a közjövdelem főforrása az államjóság, az állam vagy a korona földbirtoka, melynek pénzbeli (Szent István pénzadókat is hozott be, melyek azonban a kezdetleges gazdasági viszonyok s a forgalomban levő vert pénz csekély mennyisége mellett még mellékes szerepet játszottak az államháztartásban), leginkább azonban terménybeli és munkában való jövedelme fedezi a közszükségletet. Föld a csekély lakosság mellett óriás, úgyszólván végtelen mennyiségben állt akkor a király rendelkezésére, ki az ország legeslegnagyobb földesúra volt s az maradt századokon át, noha az egyháznak és érdemes híveinek bőségesen részt juttatott jószágiból. Csakhogy e roppant területek, ez óriási fekvőségek betelepítése és szervezése, vagyis gazdasági kiaknázása óriási nehézségekkel járt, mert a XI. század, sőt az egész középkor népesedési viszonyai gyökeresen eltértek a maiaktól s beható tudományos kutatások kiderítették, hogy Európa legműveltebb államainak akkori népessége a mainak átlag még 10 százalékát is ritkán érte el. Minthogy pedig a magyar államterületnek igen nagy része akkor teljesen lakatlan volt s a lakott vidékeken is mindenütt igen gyér népesség találtatott, a lakosok száma sehol sem állt arányban a föld terjedelmével. Művelésre alkalmas, szűz talaj végtelen bőségben kínálkozott, de nehéz munkával lehetett hasznosítani. Annak a kevésnek, a mi tényleg műveltetett, volt ugyan már értéke, de a többi földnek magának alig. Becsét nem terjedelme vagy minősége, hanem a rajta élő emberek száma adta meg. A lakosság volt az értékes, nem a föld s így a királytól kezdve minden földbirtokosnak legfőbb érdekében állt jószágainak lehető benépesítése, különben nem vehette hasznát. Ennek megfelelően alakult István király népesedési politikája; mindenfelől megnyitotta országa kapuit (akkor csakugyan voltak ily kapuk) az idegeneknek, hogy azt az óriási tőkét, mely a földben felhalmozódott, de ember híján holt tőke maradt, forgóvá tegye, hogy életet, értéket adjon neki. Rászorulván a munkás kézre, szívesen fogadta, bárhonnan jött. Nem kívánt tőle egyebet, mint munkaképességet és hajlandóságot, viszont a bevándorló sem kívánt itt többet, mint jogbiztonságot s azt a lehetőséget, hogy házat

építhessen, földet szerezhessen, azt mivelje, vagy mesterségét kereskedését folytathassa s az állam abban, a mit becsületes utón szerez, megoltalmazza. Jöttek is telepesek szakadatlanul, még pedig önként s nem erőszakkal kellett őket ide hurcolni, mint a külkalandozások idején. Nemcsak munkaerőt, hanem egy kis tőkét is hoztak s a tőkeszegény országot ez irányban is gyarapították. Így a bevándorlás nagyban elősegítette az új állam rohamos felvirágzását s európai jelentőségre való vergődését.

A beköltözők első sorban a király földjén, a várjóságokon helyezkedtek el, melyek ezzel politikai, pénzügyi és gazdasági tekintetben főfontosságú tényezőkké emelkedtek s ehhez képest czélszerű szervezésük a királyra s az államra egyaránt halaszthatatlan szükségletté vált. E szervezés a fejedelmi korszakból származó s szláv példára alakult várrendszerhez simult, mint a megye (mega) szláv neve jelzi. De István király messze néző tekintete már tökéletesebb mintát talált, melynek alapján a meglevő, de kezdetleges intézményt korának színvonalára emelte, hogy magyar népe szükségleteihez idomítva, sajátos magyar nemzeti intézménynyé fejlesztve országának összes lakott vidékeire kiterjessze. A minta, melyet szem előtt tartott, a „frank-rendszer“ volt, a mint azt a mai tudomány nevezi.¹⁾

Egészen régi római alapokon a frankoknál ugyanis a hódítás, telepítés, az államjóságok gazdasági kezelése s vele a közigazgatás és honvédelem körül külön jogszokások képződtek, melyek lényegesen eltértek a többi germán népektől s különösen két főelven nyugodtak. Az egyik az, hogy uratlan föld nincs (a későbbi kifejezés: nulle térré sans seigneur), a másik meg az, hogy minden miveletlen föld a királyé (eremus est causa regis). A királyi vagy állami földbirtokot regnum-nak nevezték, melynek kezelésére és benépesítésére a frank-rendszert Nagy Károly császár különösen alkalmassá tette. A királyi javak kezelését mindenütt egy-egy királyi várban (curtis, palatium, pomarium) összpontosította, melynek védelmét a benne vagy a körülötte megtelepedett katonák végezték, kikhez munkás népek járultak. A telepesek a tizedes rendszer szerint csoportosítottak s tizedekre, századokra oszlottak.

¹⁾ Dr. Rubel a frankokról irt művében behatóan ismerteti.

A kezelés, gazdálkodás és kormányzat vitelére Nagy Károly szakavatottan készült szabályzatokat (capitulare) bocsátott ki, melyek megszabták, hogy minden község a határhoz képest bizonyos számú lakott telekből álljon, élén bíróval (judex, villicus), ki mellett a helyi viszonyok szerint megfelelő alsó (erdész, lovász, pinczester stb., a juniores) és felső (máiores) tisztviselő működjék. A földmivéseken és marhatenyésztőkön kívül mindenféle mesterember telepített meg az uradalmakon, melyeknek az akkori viszonyok következtében lehetőleg maguknak kellett összes ipari szükségleteiket előállítaniok. Szabatosan rendezte Nagy Károly az elszámolást és ellenőrzést is s a tisztviselőnek számat kellett sáfárkodásáról tennie, a készletekről leltárt vezetnie, mert időnkint vagy a király maga, vagy biztosai megjelentek a hely színen s megvizsgálták az egyes jószágokat. Ezek jövedelmei (készpénz, termény, iparczikk) szolgáltak a királyi udvartartás, valamint az illető uradalomban élő, de különben szintén telkes várkatonáság ellátására, mely az uralkodónak bármikor és bárki ellen rendelkezésére álló, tehát állandó hadereje főelemét alkotta. Ez a frank-rendszer nem csupán a százszokra alkalmaztatott, hanem eljutott a német birodalom keleti tartományába, Bajorországba, Ausztriába, a mai Magyarország dunántúli olyan részeibe, melyek frank-német uralom alatt álltak s ott a németek és szlávok közti harcokban elcsenyevészedve ugyan, de a honfoglalásig fenmaradt. Ismerték továbbá a magyar földre bevándorló német urak és munkások s így a frank-rendszerrel István a saját országában is tudomást szerezhetett s államszervező munkájában célszerű például használhatta.

E mintára szervezte az első magyar király a maga uradalmait, még pedig nem a hűbér-, hanem a beneficalis-rendszer alapján. E szerint mindenki, a ki az uradalomban megtelepedett, akár a szabadok, akár a nemszabadok osztályához tartozott, ellátásul telket kapott, de csak addig bírta, míg a vele járó köteleességeket teljesítette.

Vidékenként az akkori helyi viszonyoknak vagy a honvédelmi szükségleteknek megfelelően az államjavak egy-egy uradalommá egyesítettek, mely nem mindig alkotott ugyan területileg összefüggő egészet, mert az egyes községek határai közt feküdtek egyházi, adomány- vagy nemzeti jóságok,

de jogilag és gazdaságilag egységesen kormányoztattak. Mind-egyiknek középpontja az erődített, fallal övezett, éjjel-nappal gondosan őrzött vár volt s benne székelte az uradalom főnöke, a király helyettese és kinevezettje, az ispán. A várnak a helyi viszonyokhoz képest földből, fából, kőből épült s árokkal üvezett falán belül emelkedtek a király háza, a tisztek és az őrség lakó-helyei, csűr, istálló, gabonarakta s rendesen volt benne virágos és veteményes kert is. A vár közelében gyakran falu települt, míg a nép többi része az uradalom más alkalmas pontjait ülte meg. A tisztviselők A^árnagy, hadnagy, százados, tizedes nevet viseltek s nem csupán katonai, hanem bírói, közigazgatási, közgazdasági teendőket végeztek. Ez új királyi vármegyében a katonai elem mellett a munkás népesség is megfelelő szervezetet nyert s jogai és kötelességei, pénzben, terményben, munkában való szolgálatai pontosan megállapítottak, a kötelezettségek teljesítésének vezetésére és ellenőrzésére meg megfelelő tisztikar alakított. Ezt a munkás népet a várnépek vagy várszolgák gyűjtő neve alá foglalták s noha a latin jobagio szó kétségtől a királyi vármegye megalapításával honosait meg nálunk, még a sokkal későbbi időből való okiratok is nem a munkás, hanem a katonai elem jelzésére használták a jobbágy szót. A várkatonaságot nevezik várjobbágságnak (jobagiones castri), a mint a városi élet fejlődésének csecsemő korában a királyi ispán székhelye, a vár viselte a város (civitas), őrsége meg a polgár (civis) nevet.

Ezek a várnépek, vagyis a munkás elemek sokban, a mennyire a körülmények megkívánták, a katonasághoz hasonló szervezetet nyertek. Minthogy a lakosság szertelenül csekély száma s a közlekedés nehézkes volta mellett minden uradalomnak, vagyis vármegyének lehetőleg magának kellett a saját szükségleteit előállítania, a király a munkás elemet számához és foglalkozásához képest külön falvakba vagy legalább a faluban külön utcába vagy házcsoporthoz telepítette. Ez azért is előnyös volt, mert a fin atyjának foglalkozását követően, az egy foglalkozásuk közt könnyebben és alaposabban nyerhette kiképzését jövődöbeli hivatásában. Szigorú hivatás-kényszer uralkodott akkor s még azután századokon át a művelt világ minden országában s a viszonyok ezt a kényszert nagyon értetővé tették. Míg éltetésére volt föld elég, a szántóvető fia az

eke szarvánál maradt. A vinczellér szőlőmivesnek, az erdőőr erdésznek, a méhesgazda méhésznek, a vadász vadásznak nevelte gyermekét, míg erdő és vad elegendő mennyiségben kínálkozott. A pásztorember fia pástor lett, míg volt marha, melyet őrizzen és volt legelő, a mely eltarthatta. Sőt a marhatenyésztés nagy kiterjedése mellett a pástor kodásban már meghonosodott a munkamegoszlás s állandó juhász-, lovász-, gulyás-, kondás-családok^ illetve telepek alakultak. Epén úgy családi foglalkozás volt mindenféle iparág, kereskedés, sőt a fürdősség, a harangozóság és énekszerzés is. Ez a viszonyokból folyó hivatáskényszer a polgárosodás kezdetleges korában még nem érezte hátrányait s mindenki bele nyugodott sorsába, mely megélhetését biztosította úgy, hogy még két század múltán sem e rendszer, hanem elfajulásai, egyes földesurak túlzott igényei ellen fordultak a munkásnép panaszaival.

Az egyfoglalkozásuak tehát lehetőleg egy-egy faluban csoportosítottak s ha számuk csekély volt, külön utcát vagy házcsoportot ültek meg s ott gyakorolták foglalkozásukat. Néhol azonban a földesur legalább az úrbéres tartozások teljesítésére a saját udvarába rendelte őket s ott végezték közös dolgozó helyiségben (physalia) vagy műhelyben teendőiket.

A munkás és katonai népesség egyaránt beosztott az új királyi vármegyébe, melyet István kiterjesztetett országának akkori összes tájaira, a Nyitrától délnek a Dunántúl Pozsegának húzódó földre, az Alduna mentére, Erdélynek vármegyei területére, valamint az északkeleti felföld egy részére s halálakor (1038) a vármegyék száma valami 45 lehetett. Ellenben a többi föld, főleg az erdőlepte déli, keleti, északi hegyvidék kellő lakosság híján kívül maradt az új polgárosodás világán, mely minden egyes vármegyében hatalmasul működő, életerős szövet nyert. Az új intézmény mindenütt siettetette a nomadizáló népesség megtelepedését, falvak, községek, tanyák alakulását, melyek hamar megváltoztatták a vidék külső képét s elősegítették a termelő munka gyümölcsözőbb üzését, a közvagyonosság gyarapodását.

Közvetve és közvetlenül a gazdasági élet európai irányú fejlesztésének szolgált István király másik nagy alkotása, a római kath. magyar egyház intézményileg való országos szervezése. A szervezett egyház megfeszített munkája az idők fo-

lyamán átalakította a közlöiket, új eszméket, új fogalmakat, új vágyakat és célokat keltett a népben, munkára tanította, a munka értékét, tisztességét, erkölcsi jelentőségét megismertette vele, mire különösen szükség volt, mert hódító nemzetek a történelem tanúsága szerint nem szoktak a munkáért lelkesedni. Ellenkezőleg, szabad emberhez illetlennek, lealázónak tartják s szolgálókra bízzák. Sőt ez az ellenszenv leginkább a földművelés ellen szokott fordulni s vándorlásaiban a magyar épen a földműveléssel barátkozhatott meg legkevésbé. Egyik főfoglalkozása a marhatenyésztés lévén, lassankint e foglalkozás szorosabb kapcsolatokat fűzött ugyan az ember és a föld, utóbb a földművelés közt. De István király korában Szent Gellért püspök szerint a magyar inkább szerette a poharazást, a lovat, az istállót, a hadakozást, mint a termelő munkát, melyhez első sorban az összes közviszonyok átváltozása s ezek közt új vallása kezdte szoktatni. De az egyház, mihielyt intézményileg szervezve volt, nemcsak intéssel, tanítással hatott a magyarra. Az ország minden részében óriási jószágokat nyervén ellátásul a királytól, azokat gazdaságilag is ki kellett aknáznia, ha jó módra akart szert tenni. Embert, munkaerőt kellett szereznie, a gazdálkodás üzemét javítania, hogy a megélhetéshez szükséges anyagi eszközöket előteremtse. Tevékenységében kétségkívül figyelembe vette azt a szervezetet, melyek a király a vármegye keretében élő munkáselemeknek adott s a főpapok kicsinyben körülbelül úgy rendezték udvartartásukat, uradalmaik kezelését, mint a korona tette. Csakhogy az egyháznak voltak e téren gazdag személyes tapasztalatai is, melyeket rengeteg ingatlan vagyona kezelésében századokon át a nyugaton gyűjtött. Sőt volt nemcsak gyakorlata, hanem e célra kellően kiképzett közege, szerve a híres Szent Benedek-rendben, mely a vallás-erkölcsi mellett épen közgazdasági téren, a földművelés, állattenyésztés, iparosság és árucseré fejlesztésében, főleg a IX. és X. században, vezető szerepet játszott a nyugati keresztény világban. A XI. században már átlépte ugyan ebbeli virágzásának delelőjét, de István király a hitélet s a közgazdaság terén egyaránt igénybe vette közreműködését s Pannonhalmán, Pécsváradon, Zalavárott, Bakonybélben, a Veszprémvölgyben (görög benzés apácák) telepítette meg. Magánosok, világi főurak követték példáját s többen alapítottak jószágaikon

benczés zárdát, melyek mindegyike messzemenő gazdasági háttást gyakorolt az érdekelt vidékre. A benczési rendnek meg volt a maga külföldön kipróbált gazdasági rendszere. Voltak szabályai a föld művelése s az anyagi munkásság minden ága, a rendi jószágokon élő lakosság vezetése, szolgálatainak szabályozása, a gazdálkodás üzemének javítása, a terméketlen terület munka alá vonása, a mocsarak kiszárítása, az erdők irtása, a ház- és útépités terén, melyekre nézve külön szakembereket szokott kebelében nevelni. Ezzel monostorai az illető vidék anyagi felvirágoztatásának nevezetes tényezői lettek s a telepítés, valamint a termelő munka színvonalának emelése körül szintén eredményesen működtek. Vezetésük alatt folyt a termelő munka kiterjedt jószágaikon, melyek eleinte igen csekély lakossággal dicsekedtek. Az egyház ugyanis néha csak földet, néha földet és munkásnépet, kivételesen csak munkásnépet kapott adományul. Így az esztergomi székes káptalan csak a XIII. század óta szerzett nagyobb földbirtokokat s addig másnemű jövedelmekből (tized, vásárjog, révjog stb.) fedezte szükségleteit. Nem gazdálkodott tehát, de azért neki is fölöttébb érdekében állt, hogy azok, kiknek szolgálataiból táplálkozott, kedvező viszonyok közt éljenek. Az ilyenek azonban kevesen voltak s a legtöbb gazdálkodott is, mert nemcsak földet, hanem embert is kapott adományul. Így István király a pécsváradi apátságnak 1116 szolgacsaládot adományozott, kiket azután az új földesúr 41 községben — köztük Szegszárd városa ma is virágzik — telepített meg úgy, hogy az új községek elég népeseek lehettek s egyre-egyre átlag 24—25 család esett. De azért neki is, vala mint minden egyházi földesúrnak maradt még lakatlan földje busásan s mindegyikre ép oly halaszthatatlan életszükségletté vált a telepítés, mint a királynak a maga vármegyéiben. Nem is szenved kétséget, hogy anyagi erejük és erkölcsi tekintélyük minden eszközét latba vetették, hogy jószágaik dúsan termő talajára csábítsák a külföldről beáradó vagy itthon kínálkozó munkás elemeket.

István király egy harmadik emlékezetes reformja a földbirtok s a vele összefüggő viszonyok terén a tulajdonjogban eszközölt igen nevezetes újítás volt, mely a nemzeti munkaszervezet alakulatára szintén döntő következményekkel járt. A honfoglaló magyarság csupán az ingó vagyonra, mely nála

marhából, jószágból, fegyverből, ruházatból, bútorból állt, ismerte az egyéni tulajdont, míg a föld, melyet elfoglalt s melyen marháját legeltette, a törzs, az egyes nemzetségek közös tulajdonába jutott. De a X. századi mélységes változások s az európai eszméknek száz meg száz látható és láthatatlan csatornán való beözlése a törzs és nemzetségi szervezetet lazítani, gyöngíteni kezdte. Az alsóbb tömegek, a kisebb nyájbirtokosok mindinkább kiváltak köréből s István alatt a királyi hadseregbe lépve, az iij vármegyében nyerték korszerűbb és bősége-sebb anyagi ellátásukat. Ennek következtében a nemzetségi földek nagy részét a király elkobozta, másrészt, noha nem szüntette meg a nemzetségi szervezetet, egy új, akkor modern tulajdonjogi fejleményt, az adomány birtokot hozta be s vele az egyéni tulajdonjogot a földre is kiterjesztette. Az egyéni tulajdon ez új neme azután gyorsan hódított, mert megfelelt az új korszellemnek, a király eszközölte reformoknak, különösen pedig az egyház érdekeinek, mely magánosok részéről csak az egyéni tulajdon mellett számíthatott nálunk is olyan bő adományokra, minőkkel a nyugaton a hívek ájtatossága elhalmozta. Minden hozzá járult tehát, hogy elősegítse az egyéni tulajdon jogrendszerének meggyökerezését, mely a föld ura s a föld munkásai közt szorosabb érdek- és érzelmi kapcsolatokat teremtet. Mindazáltal István király korában a birtokjog súlya még mindig az ősfoglaláson (descensus) nyugodott. Ez maradt a legerősebb jogezim, ámbár István a jószágot, melyet érdemes világi híveinek juttatott, az adománybirtokot, jogezim tekintetében az ősfoglaláson nyugóval egyenlővé igekezett tenni. Csakhogy ez csupán a királyi tekintély teljes kifejlődésével sikerült.

Az adomány birtokkal, mely István király alatt kezdte meg nálunk hódító útját (volt mellette pénzen vásárolt birtok is, melyet a későbbi okiratok gyakran említenek, mely azonban gazdaságilag nem emelkedett jelentőségre) alakult meg a magyar nagybirtok és pedig első sorban az egyházi, másod sorban a világi. Az egyház mellett érdemes híveit, udvarának kiváló tisztviselőit, győzelmes hadvezéreit István a bőségesen rendelkezésre álló földből dús adománynyal, néha mértföldekre terjedő területtel jutalmazta, s reá jók ruházta azon jogokat is, melyeket maga, mint földesúr gyakorolt az ott élő népeken. Csak-

hogy ez a népesség mindenütt igen csekély volt s ha az adománynosnak volt is nagyobb számú rabszolgája, kikkel a jószágon a gazdálkodást megindíthatta, ez a rész, a majorsági föld (allodium) az egész nagy uradalomhoz képest aránylag mindig igen csekély maradt. Ha tehát a többit is hasznosítani akarta, azt kellett tennie, mit a király tett a vármegyében, az egyház tett a maga jószágain, szaporítania kellett a munkaerőt, telepítéseket kellett eszközölnie. Ez azonban neki sikerült legkevesbé, legnehezebben és legkésőbb, mert másik két versenytársa, a király és az egyház e tekintetben sokkal hatékonyabb segélyeszközökkel rendelkezett. Bizonyos azonban, hogy mint udvarát, azt a csekély népességet is, mely jószágain élt, lehetőleg a királyi vármegye mintájára igyekezett szervezni.

A mi Magyarország összalakosságának jogállását illeti István király sem változtatta meg az ősmagyar hagyományos jogszabályt, mely szerint a magyarság rendi előjogokat nem ismert s a nép csupán szabadokra és rabszolgákra oszlott. Ő olytotta ugyan be a magyar államszervezetbe a rendiség csiráit, sőt az egyház külön jogának megfelelően a 'papságot az ország első rendjévé tette. De az ő korában, ámbár a szabadok közt a születés, a vagyon, az érdem és foglalkozás természetesen különbségeket alkotott, előjogot, születési kiváltságot egy szabad réteg a másikkal rovasára sem élvezett. Szabad ember előtt nyitva állt minden pálya, minden foglalkozás s a király alkalmazta is őket származásukra való tekintet nélkül a szerint, a mint hasznukat vehette. István királyi gondviselése kiterjedt minden szabad alattvalójára s súlyt fektetett rá, hogy a szabad szülőktől származó honlakos, ha büntetésből, törvény útján el nem vesztette, sértetlenül megtarthassa szabadságát s törvényben mondta ki, hogy szabad embert szolgaságra vetni súlyos bűnség alatt tilos. És tilos akkor is, ha az illető felszabadított rabszolga s felszabadítójának halála után az örökös megint rabszolgává akarná tenni. Viszont megkövetelő a szabadoktól, hogy „megőrizzék az ő szabadságuk szeplőtlen tisztaságát^{x)} házassági összeköttetésekben. Törvényben biztosította számukra,

¹⁾ Az intelmekben, melyeket fiához intézett s melyeket nem ő irt ugyan, de megfelelnek a kor szellemének és szükségleteinek. Magyar Törvénytár I. kötet. Fordította Ragy Gyula. E fordításból veszem későbbi törvényidézteimet.

hogy urai legyenek tulajdonuknak, hogy pénzen szerzett vagy adománybirtokaikat háborítlanul megtarthassák s vagyonukról végrendelkezhessenek. Szabadságuk értéke abban is kifejezést nyert, hogy a ki szabad embert megölt, az vérdíjat (ágdíj) tartozott fizetni, hogy továbbá a szabad ember büntény esetén enyhébben fenyítettett, mint a rabszolga.

Sőt már Szent István törvényeiben jelentkezik a szabad munkások egy kedvezményesebb, előnyösebb helyzetű rétege, a vendégnép (hospes, mely szó akkor idegent is jelentett). Ez időben (később már magyar és szláv vendégeket is említenek) e név alatt a külföldi, főleg olasz és német bevándorlók értelmesebb, vagyonosabb rétegeire, a jobb képzsű iparos és kereskedő, részben földműves (Csehországban: hospites vei rustic!) elemeire alkalmazták e nevet. Ezek a vendégek legelői a király alapította városokba, de más földesurak birtokaira is húzódtak s noha még vegyest éltek a többi munkás lakosokkal, mert a város csak századok múltán fejlődött a polgárság zárt testületévé, bizonyos kiváltságokat, kedvezményeket nyertek, hogy minél könnyebben végezhesék hivatásukat a nemzeti munka szervezetében. Szent István atyailag gondoskodik róluk törvényeiben, melyek kimondják ugyan, hogy a vendég el ne hagyja gazdáját, míg az jól bánik vele, viszont azonban megtiltják, hogy idegen földesúr magukhoz édesgesse. Különösen hangsúly ózzák a vendégek és jövevények befogadásának társadalomgazdasági szempontból való hasznos voltát. Adj nekik — tanácsolja trónja majdani örökösének — táplálást jóakarattal és tisztességes tartást, hadd éljenek nálad örömelebb, hogysen másutt lakozzanak.

Ellenben a rabszolgára, mint urának merő tulajdonára, Szent István király nem igen terjeszthette ki oltalmát, mert a rabszolgának igazi királya a gazdája volt Európaszerte s az maradt az új magyar-keresztény államszervezetben is.

A megélhetés, a boldogulás milyen föltételeit szabta meg ura a maga rabszolga-népének, az kizárólag az úr belátásától függött s a királyi hatalom, az állam e jogviszony szabályozásába legfőllebb annyiban avatkozott, hogy törvény útján megadta a rabszolgának az engedélyt, hogy pénzen megválthassák magokat. Máskülönb az úr korlátlanul rendelkezett rabszolgája testével, munkaerejével, keresetével, életével s olyan mun-

kára alkalmazta, a munkáért akként díjazta, a mint neki tetszett. Az egyház intéssel, jó szóval rabszolgája iránt is emberesebb bánásmódra igyekezett őt bírni, de ez főleg eleinte elvben alig módosította az úr és a szolga közti viszony ridegségét. Több hatással lehetett az úrra az a sürgös kereslet, mely a munkaerő piacán nyilvánult s mely a legutolsó rabszolga, férfi vagy nő értékét is nagyban fokozta. A törvény szigorúan büntette ugyan a szökevény rabszolgát s visszaadta őt tulajdonosának. De kezdetleges, még csak alakuló félben levő közigazgatás mellett a legszigorúbb ilyen törvénynek is nehéz érvényt szerezni s az úr egyedül biztos oltalma rabszolgájának szökése ellen mégis csak az emberségesebb bánásmód maradt. Ez többel járult a rabszolga munkaerejének megtartásához minden kényszernél s így föltehető, hogy a munkásnép rabszolga-rétege István király uralkodása idején aránylag kedvező megélhetési viszonyok közt tengette mindenesetre küzdelmes napjait. Akár külön községben saját telkein, akár ura házában végezte hivatását, ura nem kívánt tőle szertelent, mérsékeltebben dolgoztatta s ellátásáról kielégítően gondoskodott. Mindez csak föltevés s abból a négy-öt hiteles oklevélből, mely e korszakból fönmaradt éppenséggel nem igazolható. De számos, kétségkívül eredetileg rabszolga-község gyors felvirágzása, gazdasági megszilárdulása arra vall, hogy e réteg helyzete is eléggé kielégítő volt s hogy a földesúrtól vett előnyök és a rabszolgák részéről teljesített ellenszolgálatok közt rikító ellentét általában nem forog]] atott fenn.

Ép oly kevésbé maradt egykorú adat azon népelemek tér-téiről és szolgálatairól, melyek földesúri telken gazdálkodtak ugyan, de megtartották egyéni szabadságukat, mely náluk is a szabad költözés jogával jeleztetett. Egyébiránt kétségtelen, hogy már ez időben voltak a rabszolgák közt is bizonyos kedvezményes helyzetű rétegek, ilyenek a félig felszabadítottak (Giberti, libertini), a későbbi okiratokban ühögnek (uhug, uhog, uhog) nevezett egykor pogány, de megkeresztelt telkes rabszolgák, különösen pedig az úgynevezett udvarnokok (udvarnici, conditionarii), ugyanaz a népréteg, melyet külföldön miniszteriálisnak neveztek, vagyis az a szolga, a ki urát ennek udvarában, lakásán szolgálta s néha cselédi, néha katonai vagy kormányzati teendőket végzett nevében és jószágain. A király, a

királyné, az ispán, az egyházi és világi birtokosok a szerint, a mint háztartása fényét emelni óhajtá, kisebb-nagyobb számmal gyűjtött maga köré ilyen udvarnokokat s István király főleg a keresztény hadi foglyokat szívesen rendelte udvarába. Ott az illetőnek jogállása nem változott; rabszolga volt és az is maradt. De ura közelében élt, gyakran érintkezett vele, megnyerhette jóakarátát, könnyebben eszközölhetett ki kedvezményeket, felszabadítását s a királyi udvarban nem egy udvarnok szabadságra, előkelő állásra, jószágra tett szert s történelmi családok alapítója lett. De minden nagybirtokosnak voltak udvarnokai s bizonyos turnusban vonultak be az úr lakóházába, hogy ott az udvart őrizzék, fát, vizet hordjanak a konyhába, szekérén vagy taligán fuvaros munkát végezzenek vagy más ilyen szolgálatot tegyenek. Mint későbbi okiratok mondják,¹⁾ a pannonhalmi monostornak a közel falvakban 290 ház udvarnoka volt, kik közül havonként 25 rendeltetett be szolgálatra.

Nem épen részletes, de legalább általános elvi tekintetben tájékoztató felvilágosítást nyújtanak az egykorú emlékek arra nézve, hogy Szent István államszervezetében a munkás népességhez ki és minő igényeket emelt? Első sorban tette ezt az állam az oltalom fejében, melyben a lakosságot külső és belső ellenség ellen részesítette, másodsor részben az állam engedélyéből az egyház a lelki vigaszért, melyet híveinek nyújtott s végül harmadszor a földesúr a földért, a telekért, melyet a maga munkás népeinek haszonélvezetül átengedett.

István király európai adórendszert léptetett birodalmában életbe s ez a rendszer kiterjedt a szabad lakosságra, mert a rabszolgaért, a ki nem volt jogalany, ura fizette a közadót. Minő volt az új adórendszer, az részleteiben még nincs kiderítve. De voltak pénzadók, köztük a szabadok dénáradoja (denarii liberorum)²⁾, mely Kálmán király korában 8 dénárt tett. Ez az adó állami közadó volt s a szabad ember fizette, kit később „fumarus“-nak³⁾, magát az adót füstpénznek (pecuniae fumales) is

¹ Pannonh. Mon. I. 544.

² Előfordul már István király pécsváradi alapító levelében (1015) melynek hitelességét kétségbe vonják ugyan, melynek azonban' ez adóra vonatkozó része a későbbi fejleményekből következtetve bele illik a kor viszonyaiba.

³ IV-ik Béla 1226-iki oklevele.

nevezték, mert az eredetileg inkább fejadót az idők folyamán házhelyek, kémények vagy füstök (fumus) szerint vetették ki. Az egyház irányában a szabad embert szintén kötelezettségek terhelték. István király elrendelte, hogy alattvalói a közönséges egyházjogban rég dívó tizedet vagy dézsmát (decima) fizessék az egyháznak. Ide vonatkozó törvénye igen rövid, csak az elvet, a fizetés kötelezettségét mondja ki, mi azt jelzi, hogy a nyugati egyházakban kifejlődött szabályokat és szokásokat emelte érvényre a maga országában is. Alattvalói úgy és azon vagyonuk után fizettek tehát tizedet, mint más keresztény országokban. Ott pedig akkor nemcsak a termésre, hanem az ingó vagyona s jövedelemre is kiterjedt a tizedfizetés kötelezettsége s e korban a tized még az összes szabadok egyházi adója volt, melyet fizetett a királytól kezdve le minden szabad alattvaló, míg a rabszolga-kézen levő vagyonért az urra hárult a fizetés kötelezettsége. Ez az új adó és behajtásának módozata, mely a kezdetleges viszonyok közt sokféle zaklatással járt, súlyos és kellemetlen terhet képviselt s a későbbi mozgalmakban, melyekben a pogányság az új egyház megdöntésére tett kísérletet, a tömegek felizgatására igen sikeres eszköznek bizonyult. A szabadok egy másik törvényben kimondott kötelezettsége a templomépítés volt. Minden falu tarthatott papot, építhetett templomot, ha a lakosok hitbuzgósága és jóléte megengedte, de minden 10—10 egymáshoz közelebb eső falunak okvetetlenül kellett alkalmas helyen templomot építenie s lelkésze ellátásáról gondoskodnia. A javadalmazás minimuma 2 lakott telekből, 6 ökrből, 3 tehénből, 30 darab apró marhából állt. Ezek azok az ismert köz- és egyházi terhek, melyek a szabad embert s így a szabad munkás elemeket is terhelték. Ellenben arról, hogy a szabad munkás, a ki másnak telkén élt, földesúrá irányában minő kötelezettségeket teljesített, István királynak sem törvényei, sem számra nézve is szertelenül csekély oklevelei¹⁾, magánoklevelek e korból egyáltalában nem maradtak reánk, nem nyújtanak semminemű felvilágosítást. Csupán az tűnik ki betólok, hogy a király a földdel, melyet eladományozott, a rajta élő szabad és rabszolga lakosságot egyaránt el szokta adományozni, de a szabadok, kiknek az új gazda nem tetszett, tetszé-

²⁾ Közli *Karácsonyi János*, Szent István király oklevelei.

sők szerint elköltözhettek eddigi telkeikről. Ellenben a munkáselemek gazdasági csoportosulására, foglalkozás szerinti megoszlására István király oklevelei jellemző világot vetnek. A pécsváradai apátságnak, midőn megalapította, nem adott külön földbirtokot, hanem 120 lovon, 84 tehenen, 1464 juhon, 137 sertésen és 62 kecskén kívül 1116 lakott telket vagy házhelyet, melyek népe foglalkozás szerint, a külömben legújabbán gyanúsnaak talált 1015. évi oklevél alapján aránylag sokféleképen oszlott meg. Volt közte:

    Szabad katona 200, lovasszolga 156, szekeresszolga 409, vinczellér 110, szántóvető 36, méhészt 12, vashányász (tributarii ferri) 20, halász 50, kovács 10, kádár 6, esztérgályos 12, sütő 9, szakács 10, fazekas 3, szíjgyártó 6, hírnök (pristaldus) 5, ötvös 5, kerékgyártó 8, molnár 3, csordás 13, lovaszt 3, gulyás 3, kórházi szolga 3, betegápoló 3, harangozó 5, fürdős 6 házhely.

Ez a lakosság 41 faluban települt, melyek Tolnáttól a mai Buda határáig szanaszét feküdtek s melyek közül Szegszárd és Lomha ma is megvan. Némelyiknek az adománylevél határát is megállapítja, de a kezdetleges viszonyokhoz képest még nagyon kezdetleges módon; itt egy szilfát, amott egy kőbákványt vagy egy más falut jelöl meg határral, de a legtöbbnél még ezt sem teszi, hanem egyszerűen fölemlíti az eladományozott község nevét jelölül annak, hogy az egész vidék gazdasági fejlődése még a kezdetnek letelején állott.

Uralkodása későbbi folyamán István király a veszprémvölgyi benczés (görög) apácáknak, kiknek az előkelőbbek leányainak nevelése körül fontos hivatást szánt, a Balaton vidékén 9 falut (köztük van a mai Szárberény, Szántó, Kenesse, Italoznak) adományozott, melyben 70 lakott telek vagy házhely volt 18 család halászszzal, 7 révészszel, 60 lovasszolgával, 3 ács-szal, 2 kovács-szal, 1 kádárral, 1 esztérgályossal és 2 vinczellérel. Ez oklevél¹⁾ azért különösen figyelemre méltó, mert egyenesen utal a lakosság szabad költöztetésére ámbár kissé sajátos módon, midőn kimondja, hogy a ki nem akar az új földesúr, a monostor hatósága alatt maradni, az távozzék telkéről. Itt tehát parancs alakjában van kimondva a távozás, de ez épen nem ellenkezik a szabad költöztetés főfontosságú jogelvével.

¹⁾ Gyornla'i Gyula, Szent István veszprémvölgyi donatiója.

Mindkét oklevél mélyen bevilágít a munkásnép akkori foglalkozási viszonyaiba, valamint a gazdasági élet általános alakulatába. Elsősorban szembetűnik a tulajdonképeni földművesek, a szántóvetők csekély száma az eladományozott lakosság sorában. Ez azonban teljesen megfelel a tényleges állapotoknak. Bármennyi föld állt rendelkezésre, bármi bő jutalmat ígért az ország legnagyobb részében a mezei munka, bármennyire terjedt az állandó megtelepedés, maga a földművelés még csak a legszűkebb körben folyt s a magyar királyság még nagyon messze állott attól, hogy földművelési állammá változzék át. Az állattenyésztés maradt a nép főkeresete, ezen nyugodott a magyarság gazdasági létele, míg a földművelés csak a megélhetéshez nélkülözhetetlen gabonamennyiségek előállítására szorított. A marha alkotta a nemzeti vagyon legjelentékenyebb részét s ennek megfelelően, noha Szent István veretett ezüst pénzt is, nem ez, hanem a tinó volt az általános értékmérő. Földesül- és munkás egyaránt tartott mindenféle marhát, tehenet, borjút, juhot, kecskét, baromfit, méhet, de kivált lovat és immár sertést is, mert amaz a honvédelem s a közlekedés, ez meg a közélélmzés szempontjából vitt főszerepet s a sok makkos erdő a benne kínálkozó bő és tápláló eleséggel megkönnyítette a sertéstartást. Gulyák, kondák, nyájak, ménesek sokasága lepte el a művelés alá vont vidékeket s ennek megfelelően a munkásnép közt a csordások, lovászok, pásztorok száma aránylag nagy volt. Ellenben igásmarhát a földesúr még nem igen tartott, mert munkásnépe saját igájával végezte a majorsági földön is a gazdasági munkát s minden másnemű szolgálatot, mint a szekeres- és lovasszolgák nagy száma jelzi. A földművelésnél már fejlettebb volt, főleg némel vidéken a borászat s a pécsváradi apátság hárommannyi vinczellért kapott, mint szántó-vetőt. Fontos szerepet vitt mindenütt a halászat, mert a sok folyó- és állóvizet valósággal megtömté a hal, mely a közélélmzéshez mindig nagyban járult, az új egyház által behozott böjtnapok miatt pedig még jelentősebbé vált. Eléggé virágzott a méhészet, nem csupán a méz miatt, melyre minden háztartás rászorult, hanem ép oly mértékben a viasz miatt, mely világítási czélokra szolgált s különösen a templomban, az istentisztelet külső fényének emeléséhez kellett. Végül föltűnő a különféle iparosok elég nagy száma.

Ellenben arról mélyen hallgatnak a kor okleveles emlékei,, mit adott a magyar földesúr a maga! szabad jobbágyának s minő viszonzószolgálatokat követelt tőle Mindkettőre nézve csupán a kor külföldi hasonló viszonyaiból s a későbbi fejleményekből vonhatunk következtetést. A földesúr adott a birtokára költöző szabad munkásnak, akármilyen foglalkozásban vállalt nála szolgálatot, bizonyos terjedelmű földet, belső s rendesen külső telket. A beltelken állt az illető munkás háza, a maga és családja lakóhelye rendesen fából és nagyon kezdetlegesen építve, mint még sokkal később is mondják, úgy, hogy könnyen szét lehetett szedni s más alkalmasabb helyen összerakni, ha a szükséglet megkívánta. A ház körüli térség egy részét a munkás rendesen kertté alakította át, veteményes, virágos vagy gyümölcsös kertté, mire buzdította az a körülmény, hogy a kert termékei nem estek tized alá. Ugyancsak a belső telken állt az istálló, csűr s más gazdasági épület, hol a gazda marháját, szekerét, ekéjét, boronáját őrizte, melyekkel gazdálkodását folytatta, mert mindezek saját tulajdonát tették s nem a földesúrtól kapta használatra. Abban az időben a keresztény államokban kétféle eke dívott, a rómaiaktól származó német s a szláv eke, melyek mindegyike nálunk is meghonosult. Nem egyformán voltak szerkesztve, de lényegileg változatlanul fönmaradtak századokon át s legföllebb abban javították őket, hogy egyes farészeket vassal pótoltak.

A belsőségen kívül a gazdasági munkás rendesen, de nem mindig kültelket, külsőséget is kapott vagyis művelésre, szántásvetésre, legelőre, rétre, bortermelésre alkalmas területet. Ez a kültelek volt a munkás megélhetésének alapja s ez táplálta nagyrészt az iparos munkást is, mert a kezdetleges viszonyok közt iparossága még alig hozott külön jövedelmet. Telkéért, akár csupán belsőségből, akár belső és külső telekből állt, a rajta élő munkás meghatározott bért zetett. Maga a föld földesurának tulajdona maradt s csak haszonélvezete illetve a munkást, a ki hosszabb-rövidebb időre, ez a kölcsönös egyezségtől függött, bérlője volt telkének. Tartozásai kiegyenlítése után fölmondhatta bérletét, sőt azt, a mit az ingatlanra saját vagyonából ráépített, vagy a mit rajta gazdaságilag javított (ház, csűr, gyümölcsfa), mint egyéb ingóját magával vihetett vagy másképen értékesíthette. De a míg a telken élt, földesurának

állandó évi bért fizetett, mely kölcsönös megállapodás alapján jött létre s a viszonyok kezdetleges, valamint a pénz szűk volta mellett vagy épen nem, vagy a legkisebb mértékben állt készpénzből, hanem terményből és munkából, az úgynevezett paraszti szolgálatokból. Új telepeseinek a földesúr, hogy telkeiken gyökeret verhessenek, általában bizonyos számú évre, legalább ez külföldön már ekkor nagyban divott s kétségkívül hozzánk is eljutott, ámbár csak későbbi időből van rá adatunk, teljes adó- illetve szolgálatmentességet adott. Mikor ez az idő lejárt, az egyes gazda, illetve az egész község megkezdte a rendes szolgálatot, mely a majorsági föld meghatározott számú területének fölszántásából, bevetéséből, learatásából, a termés behordásából, esetleg becsépléséből, favágásból, fuvarból stb. állt. E végből egyezségileg rendesen megállapították a heti vagy évi munkanapok számát. Nyáron a mezei munkában s a bortermeleésben, télen a cséplésben és a favágásban végezte a telkes gazda a szolgálatot, mert a szükséglet fában igen nagy volt nemcsak a fűtés, hanem az építkezés céljaira lévén a fa akkor az építkezés főanyaga a munkások, valamint az urak házáinál, monumentális épületeknél, díszes templomoknál és palotáknál egyaránt. Különös foglalkozásához képest mindenki más-más szolgálattal járult a földesúri szükségletekhez. Az ötvös, az ács, a pásztor, a szekeres, a révész, a harangozó a saját módja szerint dolgozott földesúranak meghatározott munkanapokon át. A nagy szerepet vivő vadászat és halászat körül alkalmazottak szintén megfelelő munkaerőt bocsátottak földesúruk rendelkezésére, ámbár a halászati jogot gyakran nem maga a földesúr gyakorolta, hanem halászházak útján, sőt jogát néha bizonyos mennyiségű hal fejében egy-egy falunak adta bérbe. A megállapodásokhoz s az egyes községek helyi viszonyaihoz képest a munkások mindenféle termelésükből is adtak bizonyos részt a földesurnak. Így állati bőrt, sört vagy bort, hízott disznót, libát, tyúkot, tojást, kenyeret, sajtot, melyet a vajnál könnyebben lehetett szállítani, a mi az akkori közlekedési viszonyok mellett figyelemre méltó szempont volt s mely nem is romlott meg oly hamar, másrészt a kedvelt böjti éledelek közé tartozott. E sokféle szolgálatok egyikéről sem emlékeznek meg az egykorú s számra fölülte csekély hazai kútfők. De a későbbi viszonyokból

teljes biztossággal következtethetjük, hogy már ekkor megvoltak s a földesúr jóléte a saját majorságának jövedelmén kívül ilyen, szabad- és szolganépei által eszközölt szolgáltatokon nyugodott. Ép úgy következtetni lehet a viszonyokból azt is, hogy a szabad munkás és munkaerő akkori keresett volta mellett a földesúr és munkása közti bérszerződés a munkásra nem hárított elviselhetetlen terheket, hanem biztosította az utóbbi számára a tisztességes, emberhez illő megélhetést és bánásmódot s hogy azok az előnyök, melyeket a munkás húzott telkéből, összhangban álltak azokkal a szolgáltatokkal, melyeket ez előnyök fejében teljesítenie kellett.

A gazdasági munkaszervezet Szent István király uralkodása idején elég kedvezőnek látszik tehát. A rabszolga röghöz volt ugyan kötve, a mennyiben telken gazdálkodott vagy jog nélküli házi állatszámbe ment, a mennyiben másféle foglalkozásban működött s irányában ura korlátlan, szertelen követeléseket emelhetett. De a szabad ember szabadsága, mely a költözés szabadságának műszavával jelöltetett s a költözésen kívül egyéni jogainak széles körét tartalmazta, törvényesen biztosítva volt. Bérlője volt földjének, alárendeltje, de nem rabszolgája urának, kívül kötelezettségeit önállóan állapította meg s teljesítésök után tetszése szerint bonthatta föl úrbéri viszonyát. A földesúr a maga népeinek, embereinek nevezte bérlőit, de nem jobbágyainak s velők szemben csak szerződösök keretén belől emelhetett igényt. Így a szabad magyar munkásnép helyzete sokkal kedvezőbb volt, mint Európa-szerte, hol már akkor jogelvül szolgált, hogy a földesúr parancsol, a telkén lakó paraszt meg engedelmeskedni tartozik. Alapot ad e föltevésnek egyrészt az aránylagos lendület, melyet az új munkaszervezet segélyével a gazdasági élet főleg egyes vidékeken vett, másrészt a külföldi munkások önkényes és állandó beszivárgása, mely István király idején szakadatlanul folyt s a magyar társadalmat, az állam erejét töméntelen hasznos elemmel gyarapította.

IV. FEJEZET.

A munkaszervezet a XI—XII. században.

Szent István király halála után veszélyes külföldi háborúk mellett véres belmozgalmak zúdultak az ifjú magyar birodalomra. A régi és az új, a pogányság és a kereszténység vívta egymással utolsó nagy harczeit, melyekben az új állami és társadalmi intézmények

síngvezetői nem annyira vallásos eszmékkel, mint inkább az új adók, első sorban az egyházi tized elleni izgatással igyekeztek a tömegeknek újításokra kevésbé hajló rétegeit megnyerni. De a kísérlet kudarcot vallott és nem bírta Szent István életre való és hamar meggyökerezett alkotásait megingatni. Megmaradt az európai szellemű munkaszervezet is és hogy az anyagi életre, a nemzeti vagyonosságra a legüdvösebb hatást tette, arról már megbízható tudósítások tanúságára hivatkozhatunk.

Régi krónikások ugyanis csodálattal eltelve említik, hogy I. Henrik német császár megvert és végínségre jutott seregét a békekötés után (1053) I. Endre király milyen könnyen és dúsan ellátta eleséggel, hallal, juh-, ökor- és sertéshússal, borral és kenyérrrel, a mit nem tehetett volna, ha az új munkaszervezet be nem válik és gyorsan és bőven rendelkezésére nem bocsátja a szükségeseket. Ugyanez a király csakhamar (1055) a tihanyi apátságnak gazdag alapítványt tett „mívelt és míveletlen földben, szőlőben, mezei gazdaságban, rabszolgában és rabszolganőben, lóban, ökörben, juhban és sertésben, méhben és ezek őrzőiben. Az apátságnak adományozott helyiségekben volt 20 ekealja föld 110 házhellyel, 20 vinczellér szőlővel, 20 lovaszolga, 10 halász, 5 kocsis, 3 csordás, 3 juhász, 2 gulyás,

2 méhészt, 2 szakács, 2 varga, 2 kovács, 1 ötvös, 2 kádár, 2 molnár malommal, 1 esztergályos, 1 ruhamosó, 1 tímár, 10 rabnő. Összesen, mondja az oklevél, az egyház szolgálainak házhelye 150?)

Terheikről, szolgálati kötelezettségeikről a király nem szól, mert az eladományozottak rabszolgák voltak. Ép úgy hallgatással mellőzi e mozzanatot az az oklevél, melyben eddigi ismereteink szerint magánember először tesz jelentékeny adományt az egyháznak.

1079-ben történt, hogy Guden, I. László király jeles hive a veszprémi káptalannak adományozta paloznaki birtokát²⁾ és pedig 5 házhely szolgát, 2 ekealja földet, 11 szőlőt, 20 ökröt, 300 juhot réttel, szántófölddel, gyümölcsfával és erdővel. Ellenben már a szolgálatokra is vet némi világosságot I. Géza királynak négy évvel korábban kelt, állítólag 1075-ből származó, de hitelességében megtámadott azon oklevele, melylyel a garamszentbenedeki apátságot megalapította. Ez oklevél ³⁾ az eddig ismertetett formuláréknak megfelelően készült s a többek közt a következőket adományozza az új apátságnak:

1. Szőlős községben 14 házhely (domus) vinczellért ugyanannyi szőlővel, szántó-vetőket és méhészeket 60 ekealja földdel;

2. Tolmács halászfalut a Garamnál;

3. Kovácsi falut; lakói mindenféle szolgálatra kötelesek, melyet az apát csak kíván tőlök.

4. Zsikva földet 16 ekealjával, nagy erdővel és 12 házhely rabszolgával.

5. Taznár besenyő falut 20 ekealjával, nagy erdővel és 10 házhely kerékgyártóval;

6. Udvard földet (Komárommegye a besenyők Udvardján kívül) 20 házhely rabszolgával;

7. Pogrányban 15 házhely szolgát és 16 szőlőt;

8. Ladányban (Bars) 10 házhely szolgát;

9. Kakaton 10 révészt, 3 ekealjával;

10. a naszályi erdőben 1 ötvöst;

11. a Dunántúl 20 szőlőt vinczellérrel s 15 ekealjával;

¹⁾ Az oklevél *Fejér*, Codex dipl. Hung. I. 388—94.

²⁾ Az oklevél *Fejérpataky* László, Okl. II. István korából 7—8.

³⁾ Közli *Knauz* Nándor. A G-aram melletti szentbenedeki apátság I.

12. Kesztlöczön 7 szőlőt 5 vinczellérel s 2 ekealjával;
13. a Vág vidékén Szántófalut 67 ekealjjal, erdővel s 40 házhely kocsissal (1158-ban itt már 72 házhely volt);
14. Zsitvatón 11 házhely halászt és 4 ekealja földet;
15. Gégén a Vág mellett 20 házhely halászt;
16. Ártándon, Biharban 120 házhelyet; a lakosok évenként 12 ötéves disznót és 12 pint mézet adnak s télen-nyáron 2—2 lóval szolgálnak az apátnak;
17. Szolnok mellett a Mélyér vizénél 15 házhely rabszolgát;
18. Kaszteken (meg nem állapítható hely) 7 házhelyet 5 ekealjával;
19. Bihar mellett földet 20 házhely rabszolgával. Ezek és más helyek szolgálai a földesúrnak szénát kaszálnak, boglyába rakják, az urasági épületeket rendben tartják, bort szállítanak, télen az apát két lovát élelmezik;
20. Dubozban a Kőrös mellett 5 házhely szolgát az apát sertéseinek őrzésére.

Az oklevél ismételve említi, hogy az új földesúr az adományozott jóságokon, melyek határai nagyon tágasak, bárhol telepíthet lakosokat, mi eléggé jelzi a nagybirtokosok ide vonatkozó törekvéseit s miben, mint legnagyobb birtokos ez időben még mindig a király járt legelői. Másrészt kitűnik az okiratból, hogy az eladományozott községekben már eléggé fejlődött a mezeti gazdálkodás különféle ága, ámbar a telepesek majdnem mind rabszolgák voltak, kiknek terheit a földesúr kénye-kedve szerint állapíthatta meg. Itt tehát a szolgálatok szertelenek voltak s Kovácsfalunál a király egyenesen kimondja, hogy lakosai annyit tartoznak szolgálni, a mennyit a földesúrok, az apát épen követel rajtok. Ekkor még e szertelenséget egyrészt a földesúr szükségleteinek aránylagos csekélyisége, másrészt a munkaerő értékes volta enyhítette ugyan s a patriarchalis társadalmi élet mellett az úr és szolga viszonya is patriarchalis alapon nyugodott. De a korlátlan hatalom, melyet szolganépein gyakorolt, önkénytelenül is arra vitte a földesúrat, hogy e jogát kiterjeszsze szabad, szegődmenyes munkásaira, minek nyomaival csakhamar találkozni fogunk. Egyelőre azonban a csekély népesség mellett úr és munkás közt még nem fejlődött ki élesebb érdekellentét s megmaradt közöt-

tük az az összhang, mely a gazdasági élet fellendülésének előfeltétele.

Mint Magyarország egész politikai és polgárosító életében, úgy a nemzeti munka terén is korszakos jelentőségű I. László király dicsőséges uralkodása, mely külső hódításokkal gyarapította a magyar birodalmat, Erdélyben és a Dráván túl addig nagyobbára lakatlan, erdőlepte területeket vont be a rendes államéletbe, a midőn a vármegyei és egyházi szervezetet reájok is kiterjesztette. László első sorban a tulajdont s a közbiztonságot védelmezte fontos büntetőjogi törvényekkel. A legszigorúbban fenytette a lopást, törvényben rendezte a lopott marha keresését, mit senkinek sem volt szabad gátolni, a tolvajok ártalmatlanná tételére törvényileg szabályozta a levelesítést s igen szigorúan intézkedett azok fenytéséről, kik másnak szolgáját vagy cselédjét magukhoz fogadják. Javította a tized fenytésének s behajtásának módját, hogy a világiak részéről örökösen felhangzó panaszokat orvosolja. Büntető törvényei fölöttébb szigorúak, különösen a rabszolgák, de a szabadok iránt is. De ha büntette ez utóbbiakat, érdekeikről sem feledkezett meg nemcsak a tizedügy rendezésével. Törvényben mondta ki, hogy „szabadságuk épségben maradjon** a mi azt jelzi, hogy már ez időben veszélyeztetve volt ez a szabadság, melyet László immár a törvényesen felszabadítottaknak is biztosított. Az ő törvényhozásában szintén kidomborodik, hogy a magyar társadalom jogilag ekkor is csak két rétegre oszlott, a szabad és a szolganépre s hogy a király az összes egyházi és világi földesurakkal szemben, kiknek jószágain egyaránt éltek, fenntartotta a szabadok eddigi jogállását. Az ő törvénykönyvében (III. 1.) fordul elő a munkásnépre alkalmazva először a „rustici“ parasztok szó, valamint az „enő“ magyar szó (III. 2.), mely akkor szolgát, szolgálónépet jelentett, míg később általában jobbágyteher, jobbágyi szolgálat, robot értelemben használtott.

László király uralkodása idejéből fennmaradt a pannonhalmi apátságnak egyik, 1083 körül készült összeírása, mely királyi oklevélbe foglaltott. Alapításakor, Szent István uralkodása idején az apátságnak csupán 10, a jelzett oklevél keltékor már 30 faluja volt messze kiterjedő jószágain. Ez jelzi a nagy gazdasági lendületet, melyet az apátság jószágai 70—80

év folyamán vettek, mert habár föl is tehető, hogy egyik-másik falut a királytól vagy magánosoktól kapta adományul, a legtöbb kétségkívül új telepítések következtében keletkezhetett.

Szent László oklevele¹⁾ az apátság következő községeit és pusztáit (praedia) sorolja fel: Pannonia (később Alsók), Himudi (később Nyalka), Ruozti-Hasság (később Havazd), Weinic (Vének), Weihna (Vénye), Kirci, Wuosian (Varsány), Lazii (Lázi), Dinna (Apáti), Tumurdi (Tömörd), Almás, Fizeg (Füzitő), Guren, Erecu-tó (Erecstő), Vág (Deáki), Cletii (Kiüti), Balvanis, Keurusig (Kőröshegy), Tordi (Tárd), Tuhnez, Funoldi, Fér, Tupai (Kis- és Nagytepei), Bagag, Selez (a későbbi zseliczi 10 kanászfalu), Ugmogos (Hegymagas), Copulci (Kapolcs), Bata (öcsénybáta), Bodrig (Bodrog), Cnesa (Kánizsa) és még egy hely, melyet nem nevez meg. Ez összes községekben volt 527 házhely (mansio), ebből ministri 131 (ezek a későbbi földmives jobbágyok), rabszolga 140, halász 30, vinczellér 88, szakács, sütő, ötvös, ács s különféle más mesterember 98, révész 10, pásztor 30. (Ezek a zseliczi 10 falu ősei. Idővel csupa kanászok lettek s számuk 1240 körül már megtízszerezedett.) Ez a királyi oklevél sem nyújt ugyan részletes urbáriumot, de sok érdekes adatot őriz meg. Vénékről azt mondja, hogy egy telepetestől (colonus) kapta nevét s hogy ott sok a halász, miért is az apát még egy tavat ad nekik és némi földet, hol ökreiket legeltethetik. Tumurdi szintén egy telepestől nyerte nevét. Zseliczet a király 30 pásztorral adta az apátságnak disznólegeltetésre. Vágfaluban kitűnő gyümölcsöskert volt s az összes községekben 7 malom. Egyik legérdekesebb mozzanata az oklevélnek az, hogy a munkások azon csoportjánál (ministri), melyből később az igazi földmives jobbágyok lettek, a 131 szabad munkás-házhelynél azt mondja, hogy a föld- és szőlőművelésen kívül minden néven nevezendő szolgáltatásra kötelesek (mansiones ministrorum ad omnia genera operum debitaе.) Úgy látszik, hogy ez időben a szántó-vetők viselték a szabadok közt a legnagyobb terhet vagy munkájuk lehetett a legfárasztóbb, mert mikor tarjáni udvarnokait a pannonthalmi apát szántó-vető sorba akarta helyezni, az érdekeltek erélyesen tiltakoztak ez újítás ellen.

¹⁾ Pannonthalma Mon. I. 577—78.; az oklevél szövege 590—92.

Az a gyarapodás, mely a Szent István és Szent László uralkodása közti időben a pannonhalmi apátság birtokain észlelhető, nem volt elszigetelt, kivételes jelenség, hanem kicsinyben az egész ország anyagi jólétének igazán csodálatra méltó fölvirágzását jelzi. A bevándorlás és telepítés az egész századon át szüntelen folyt s egyre nagyobb, távolabb eső vidékeket vont be a polgárosodás keretébe. Első sorban a vármegyék lakossága szaporodott, mert a király adhatta a legtöbb kedvezményt a beköltözőnek. Az ő jószágaira özönlött tehát a munkakeresők árja s nemcsak a már szervezett vármegyék népe nőtt meg, hanem a király egész új vármegyék alakítására fordíthatta a katonai és polgári munkaerő fölöslegét, mint a zágrábi és gyulafehérvári püspökségek felállítása jelzi, melyekkel karöltve haladt az illető, addig nagyrészt lakatlan területek állami és gazdasági szervezése. Ép oly virágzásnak indult az egyházi birtok nagyobb része, mert az egyház kimagasló tekintélye, külföldi összeköttetései, a gazdálkodás terén szerzett sokoldalú tapasztalatai s a kész szervezet, melylyel a benzések rendjében rendelkezett, megkönnyítette jószágai benépesítését s különösen azok belterjesebb gazdasági kiaknázását, egyrészt a célszerűbb kezelés, másrészt az üzemjavítás, erdőirtás, vízszabályozás, mocsarak kiszárítása, gazdasági épületek és utak építése által. A kolostorok, mint Európaszerte nálunk is, főleg a kertészet, gyümölcsészet és borászat terén működtek dús eredménynyel. A bortermelő terület szakemberek számítása szerint¹⁾ a középkorban nagyobb volt, mint ma s minthogy akkor a savanyú bort mézzel és fűszerrel tették ihatóbbá, a klastromok ott is megpróbálkoztak a szőlőültetéssel, a hol ez jelenleg nem fizeti ki magát. A komlótermelés szintén a kolostorokból terjedt el nagyobb méretekben s onnan nyert ösztönzést a kertészet is és pedig a konyha-, gyümölcs- és virágkertészet. Egyébiránt a kertészet azért is népszerű foglalkozás lett, mert a kert termékei, legalább későbbi időkből erre biztos adatunk van, nem estek tized alá. Így azután még nagyobbab haladt, mint a földmivelés. Hogy a magyarok főleg a virágtenyésztést fölöttébb megkedvelték, azt egy későbbi külföldi krónikás egyenesen kiemeli. Külföldi jobb magvak behozatala s ismeretlen

¹⁾ Lásd von der Goltz idézett művét.

gazdasági növények meghonosítása terén szintén a kolostorok jártak elől: az üzem javításra, a trágyázásra ők tanították munkásaikat, ámbar akkor még nem arra fektették a fősnlyt, hogy belterjes műveléssel fokozzák a föld hozamát. Volt töretlen, szűz talaj elég, erdő, legelő, vízjárta föld s ha élt közelében elég munkás, ezt igyekeztek hasznosítani s mint Pannonhalma példája igazolja, sikerrel. Kevésbé haladhatott a telepítés és gazdasági kiaknázás a világi nagybirtokon, melynek száma a királyok bőkezű adományozása s a nemzetiégi birtok modernizálódása következtében egyre szaporodott. Guden fentidézett adománya kétségtelenné teszi, hogy akadtak már az urak közt is nagyértékű, dús vagyonú emberek. De egészben az a tény, hogy a világi nagybirtokos réteg a XI. század folyamán politikailag és társadalmilag még kevésbé lép önállóan előtérbe, hanem a legszorosabban hozzá simul a királyi hatalomhoz, melytől üdvét várja, arra vall, hogy jószágainak gazdasági kifejlődése többé-kevésbé elmaradt a királyi és egyházi nagybirtok mögött. De mindenesetre neki is jutott egy része a beözönlő munkaerőnek s az ő jószágain élő szabad- és rabszolganepeesség munkaszervezete, anyagi helyzete megfelelt az országszerte divó állapotoknak. Hogy ez az állapot a munkásnép érdekeinek lényegileg szintén megfelelt, azt a tényeknek a századok távolából hozzánk elható hangja hirdeti. Az előkelő idegenek, a nyugat műveit országaiból ide vetődő utasok meglepetve szemlélték a jólétnek uton-utfélen megnyilatkozó jelenségeit s alig bírták észszel fölfogni, hogy az olyan nép, mely még nem régen szomszédaink ostroma, az öldöklés és rombolás rettegett és gyűlölt eszköze volt, nemcsak a szabályos államélet áldásait élvezi, hanem a vagyonság, a termelő munka alkotta jólét magas fokára vergődött. A keresztesek Írástudói, kik 1096-ban itt jártak, ámulva látták a vagyonságának mindenütt szembeötlő tanúbizonyságait. Nem igen dicsérték ugyan a lakóházakat, hol a munkástömeg élt s a ruházatot, melyet viselt. Mindezt kezdetlegesnek, szegényesnek találták. De annál inkább magasztalták a szerteszt folyó termelő munkát s gazdag gyümölcseinek mindenfööl mutakozó jeleit. Irigykedve említék a tele csüröket, hatalmas asztagokat, melyek néhol több esztendő termését tartalmazták, különösen az állattenyésztés roppant fejlődését, a töméntelen nyáját, gulyát, ménest, a lovak végtelen sokaságát, melylyel

mindenütt, de főleg a déli részekben, Zimony felé találkoztak. E jómódnak megfelelő volt, mint föl jegyezték, a munkástömeg táplálkozása. Elmondják, hogy minden házban bőven akad pecsenye és gyümölcs s hogy mindenfelől jól táplált férfiakkal, piros-pozsgás asszonyokkal, egészségtől duzzadó szép leányokkal találkoztak. Bármilyen keveset ismerjük tehát mélyebb részleteiben a fennálló munkaszervezetet, eredményeiből biztosan következtethetjük, hogy az a munkásrétegre éppen nem lehetett kedvezőtlen. Megerősíti e föltevést az idegen bevándorlás s a népesség aránylag nagy természetes szaporodása, mit meg az a tény jelez, hogy a polgárosultabb vidékek szakadatlanul új rajokat bocsáthattak a még kevésbé művelés alá vett tájakra s hogy a Dunántúl és a szomszédos vármegyék mellett mindinkább a déli országrészek is megnépesültek s ennek megfelelően ezek a vármegyék jobban előtérbe léptek a nemzeti életben. E hatalmas változásoknak egyik fő tényezője nem lehetett más, mint a magyarság munkaszervezete, melynek tehát összhangban kellett állania a kor szükségleteivel. Segélyével alattvalóinak a király, az állam nemcsak alkalmat adott hasznos munkára, hanem erkölcsi természetéhez híven munkára szoktatta, midőn keresetük, verejtékük gyümölcsének élvezetében meg is oltalmazta őket. Lehetővé tette nekik, hogy tisztességesen eltartsák magukat, kielégíthessék gyomruk szükségleteit, a nép viszont lelkesülten dolgozott s hogy mennyire ura lett a zord természetnek, azt buzakalászos szántóföldjei, dúsan termő szőlői, virágos és gyümölcsös kertei, telt pinczéi és csürjei, mérhetetlen számú legelésző marhái mutatták az idegennek. Ez első sorban még csak anyagi polgárosodás volt. De a jólét alapföltétele a szellemi polgárosodásnak s midőn a tömeg munkájával megleremté a kedvező életfenntartás föltételeit, megalkotta az állam politikai szereplésének legfőbb eszközeit, valamint a társadalom tökéletesbedésének, szellemi föl virágzásának alapjait.

A XII. századba a magyarság egyik legnagyobb uralkodója, a dús tudományi! és nagy eszű Könyves Kálmán király vezette be nemzetét, mely alatta további haladásokat tett a politikai hatalom, az anyagi jólét és a szellemi élet minden ágában, úgy, hogy kormányzása alatt Magyarország volt a keresztény világ talán legjobban közigazgatott állama. Tanúskodik erről törvénykönyve, mely nevezetes intézkedéseket tártál-

máz a közélet minden ágának fejlesztésére, a földbirtok és a szabad munkások védelmére, az adóügyre, a per jogra, a bűntető- és örökösödési jogra, a kereskedelmi belső és külső árucserére. Az ő törvényei említik először a „colonus“-okat, a földesúri szabad népeket s elrendelik, hogy a mennyiben telkükről elüzettek s időközben másutt meg nem telepedtek, régi telkökre visszafogadtassanak, mi már a földesurak és szabad munkások közötti ellentétek elfajulására, erős érdekösszeütközésekre vall. Kálmán gondoskodik először a föld rendszeres védelméről s erőszakos foglalásának büntetéséről, mert a föld a telepítések s a gazdasági lendület következtében immár önmagában is nagy értéket képviselt. Törvényei említik a pénzen vett birtokot, mely a maradékra is átszáll. Rendezik a dénáradót, melynek fizetésében akkor a kötelezettnek épen egyéni szabadsága nyert kifejezést; fizette 8 vagy 4 dénárnyi összegben minden szabad ember, a vendég, sőt az összes királyi és vármegyei népek, ez utóbbiak nemcsak szabadságukért, hanem munkájok fejében is, míg a vendégtől, a ki a más földjét mívelte, ez utóbbi czinben más pénzbeli terhet nem volt szabad kívánni. Intézkednek a rabszolga-munkásokról is s elrendelik, hogy az egyházi földesurak munkásai tized helyett 3 drt fizessenek plébánosuknak. Még fontosabb, nemzeti szempontból mérhetetlen jelentőségű volt Kálmánnak az az intézkedése, hogy tilos a magyar földön született, magyarul beszélő rabszolgát idegen országokba eladni. E nevezetes törvénye (I. 77.) fordításban így hangzik: „Magyar nemzetbeli szolgát vagy akárkit, a ki Magyarországon született, ha idegen nemzet is, avagy szolgáló leányt, kivéve a más tartományokból hozott, más nyelven beszélőket, senki el ne adjon külföldre/⁴ A magyar nyelv a rabszolgamunkások körében akkor sokkal inkább el volt terjedve, mint a nagyobbbrészt idegenből beköltöző szabad munkásoknál, kiknek még nem volt idejük elmagyarosodni, kik a földesúrtól gyakran azt a kiváltságot nyerték, hogy, a hol külön községekben éltek, mint későbbi példák mutatják, szabadon válaszszák lelkészüket, mi azt jelentette, hogy saját nemzetségükből vették a papot, ki anyanyelvükön érintkezett velük s nem igen segítette elő elmagyarosodásukat. Mindez egészen másképp volt a rabszolga-munkásnál, a ki föltétlenül magyar urának volt alávetve, az ő papjától kapta az egyház kegyszereit, az ő templomába járt s így vagy

maga, vagy gyermekei mindenesetre elmagyarosodtak. E tömegekben a magyarságnak óriási erőforrása fakadt s midőn Kálmán megtiltotta a magyar rabszolga kivitelét külföldre, a nemzeti erő e bő medenczéjét kizárólag a magyarság számára kötötte le. Ez a magyar rabszolga-elem immár az ország távolabbi részeinek betelepítésére fordított, mert ura, a ki külföldre el nem adhatta, vagy maga költöztette valamelyik még néptelen jószágára, vagy pedig más magyar urnák adta el, a ki szintén telepítésre használta. Kálmán ez intézkedése a legnagyobb mértékben hozzájárult a déli vármegyéknek aránylagos gyors benépesítéséhez, különösen meg ahhoz, hogy ez isten áldotta vidékeken a lakosság túlnyomó nagy részében magyar legyen s körében erősen lüktető nemzeti vérkeringés fejlődjék ki.

Még a Kálmán király korabeli oklevelek sem adnák világos képet a földesúr és munkásai közti jogviszonyról, a kölcsönös jogokról és kötelezettségekről. De figyelmet érdemel e tekintetben egyik 1113. évi összeírása. A zobori apátság nagy kiterjedésű jószágai a Vág és a Nyitra vizének völgyében feküdtek s a csehek 1109. évi betörésekor nagy pusztulást szenvedtek. A zűrzavart az oklevél állítása szerint a munkásnép arra próbálta fölhasználni, hogy szabaddá tegye vagyis kivonja magát az úri hatóság alól. Az apát Kálmán királytól kérte tehát jogai védelmét s a király hivatalosan összeíratta a töméntelen faluban szétszórva levő apátsági javakat és jogokat,¹⁾ ellenben a lakosságról s terheiről nem ad tájékoztatást. Noha a határjelzés az egyes falvaknál még igen kezdetleges s leginkább fákat, dombokat, patakokat említ, a számos lakott hely, telep, község, melyek közt nagyobb mezővárosok is elég számmal akadnak, a vidék gazdasági fejlődéséről tesz tanúságot. Hogy a munkások úrbéri tartozásairól említést sem tesz, az arra vall, hogy szokásjogi alapon nyugodtak. A szokásjog volt a középkori jogfejlődés legfőbb alakja. Állami beavatkozás, codificatio nélkül a jogélet minden ágában bizonyos állandó szabályok keletkeztek s néha szűkebb, néha tágabb körben atyáról fiúra szálltak. Már II. István király említi az úrbér terén fennálló magyar szokásjogot²⁾ (secundum consuetudinem Hunga-

¹⁾ Az összeírás *Fejérpataky* László, Kálmán király oklevelei.

²⁾ *Knauz* műve a szent-benedeki apátságról.

rorum), mely természetesen majdnem minden uradalomban másképen alakult. A legterhesebb volt az úrbér a rabszolga-községekben s a dömösi apátság 1138-iki igen terjedelmes oklevele ¹⁾ ezt egész ridegségében visszatükrözi. Az apátságot Álmos herceg, Kálmán király szerencsétlen öcscse alapította, fia II. Béla király pedig a mondott évben megerősítette atyjának hitbuzgó alkotását. A kolostornak ekkor nem kevesebb, mint 57 faluja volt, melyek közül néhány elég számos lakóval dicsekedett. Így Cuppan 70, Scer 66, Geu 62, Lingu 53, Tamach 35 lakott házhelylyel (mansio) szerepel az összeírásban s hogy egy-egy házhelyen nem is egy, hanem több háztartás vagy család élt, azt jelzi ama körülmény, hogy például Simurnál az összeírás 7 házhelyet említ ugyan, de 21 embert, kétséggkívül családfőt mond lakójokul. Az 57 községben összesen valami 762 házhely találtatott s a lakosság egy külön megnevezett vendégen kívül rabszolgákból állt, kik sok helyt név szerint felsorolvák s nevükből következtetve magyarok, legalább már teljesen elmagyarosodott emberek voltak. A nevek közt előfordul Álmos, Hazug, Szemét, Maradék, János, Bandi, Bika, Korpás, Farkas, Fekete, Péntek, Szombat, Okos, Zsidó, Czimer, Szamár, Kakas, Pünkösd stb., a mi megerősíti azt, a mit fentebb a rabszolga-tömegeknek teljes elmagyarosodásáról mondtunk.

A mi az apátság e népeinek gazdasági ellátását illeti, a legtöbb házhelyhez, mint sok községnél világosan meg van mondva, külső telek is járult szántó-földdel, szőlővel és erdővel s a lakosok leginkább telkes rabszolgák voltak. Szolgai állapotuknak megfelelően a földesúr kénye-kedve szerint állapíthatta meg úrbéri tartozásaikat, melyek az oklevélben a legváltakozatosabb alakban lépnek elénk. A két legnagyobb község Cuppan a maga 70 és Scer 66 házhelyével, kenyeret adott a monostornak, hogy mennyit, nincs megmondva, mert a kenyérszolgáltatmány kétséggkívül a változó szükséglethez képest változott. Ellenben Gan község 8 házhelyének terhe már pontosan meg volt állapítva s a rajta élők évenként vagy 2 új házat tartoztak a földesúr telkein építeni vagy 1000 zsindelyt szolgáltatni. De nem mindegyik község terhe volt aránylag ilyen enyhe és mér-

¹⁾ Közli *Knauz*, Monumenta Eccl. Strig. I. 88—97.

sékelt. Tamach faluban, hol 35 telkes rabszolga-házhely volt, a tizeden kívül mindegyik házhely évenként 2 ökröt, 2 köből lisztet, 2 köből jó sert és 1 kösöt fizetett. A Cuppan körüli falvakban lakó szolgák a vinczellérek kivételével 60 köből márczot (méhsör), a Tisza közelében levő Geu község és szomszédai 30, Lingu és szomszédai 20, Éter és szomszédai 30, Geiche és szomszédai 25, egy másik ilyen csoport 10 köből márczot szolgáltatott a monostornak. Ezenkívül az összeírt szolgák mind tartoztak közreműködni a földesúri egyház és monostor épületeinek kijavításában, újak építésében, juhakol-készítésben, halastó ásásában vagy zárásában, szénakaszálásban még pedig parancs szerint. Tartoztak továbbá Szent Margit ünnepén 1 ünnepi disznót, 4 hízott ökröt, 30 birkát a legkövérebbet, 30 libát, 40 tyúkot, 20 kösöt, karácsonykor 20 libát, 40 tyúkot, 10 kösöt, husvétkor 20 libát, 40 tyúkot és 10 kösöt beszállítani. De ezzel még távolról sincs a szolgálatok sora kimerítve. Az összeírás 57 szolgát név szerint említ, kik fuvarozással tartoztak a monostornak. A községekben szétszórva iparosok s más külön foglalkozásnak is éltek. Így pék 13, szakács 17, kerékgyártó 15, klastromi szolga 16, esztergályos 5, kik Szent Margit és karácsony ünnepén fa-tálatat adtak; kocsis a prépost szolgálatában 10, a szerzetesekében 1, harangozó 49, szűcs 6; olyan, ki a követségben járó barátoknak kocsit-lovat adott 17; udvari cseléd, olyan, ki parancsra bármikor rendelkezésre áll 7. halász 31, s ezek az Ipolyban Damasától Bélapatakig s a monostor dunai részén szabadon halászhattak s övék volt a föld s a nagyerdő az Ipolyban levő tanyával, ellenben tartoztak hetenkint háromszor, a nagybőjtben minden nap 30 meghatározott súlyú halat szolgáltatni vagy ha a halászat meddő maradt, pénzen vásárolni; sószállító 25 házhely s az illetőknek hatszor évenként 2 hajóval kellett az erdélyi részekig lemenni, hol az apátságnak 50 házhelye volt, mely évenként 24.000 kösöt adott. De voltak ott az apátságnak más népei is, melyek 100 nyestbőrt, 100 szíjat, 1 medvebőrt, 1 bivalyszarut adtak; vinczellér 65, kik közül 14 a kenyéradók közt szerepel. Jellemző, hogy kizárólagos szántó-vető csupán 10 házhely említetik, még pedig csak 3 községben s igen csekély területtel. Így Chelembában 4 házhely volt 1 ekealjával, Dömösön 3 s a nagy szigeten szintén 3, mindenütt csupán 1—1 ekealjával. Malom — vízi — csak

2 helyen volt és pedig Hurchban 2, Subranban 1 malom 4 molnárral. Volt az apátságnak saját marhaállománya is és pedig Bathán 70 ló 20 csikóval. Kuktiban 800 ló és 50 tehén. *Tapajban 14 tehén és 24 sertés, Dobozban 70 sertés és 60 méhkas s e marha őrzésének kötelezettsége a kény éradó szolgálókra hárult. Alikor II. Béla ez adomány]evelet megerősítette, a dömösi monostornak további 5 községet adományozott, összesen 114 szolgálóházzal, Wadashuban (14 házhely) azon kötelezettséggel, hogy a szőlőt miveljék, Udvarnokban (20) azzal, hogy vagy segédkeznek az egyházi építésekben vagy 30 nyestbort fizetnek évenként, míg Uten község 46 telkes szolgálója évi 75 nyestbort tartozott szolgáltatni. Igen fontos a királyi oklevél azon rendelkezése is, mely szerint a szolgálók közül a szabadok közé, a szabadok közül a szolgálók közé senkit áthelyezni nem lehet.

Az úrbéres szolgálatok jóval enyhébb alakban lépnek eléünk abban az alapító levélben³⁾, melyben a király engedelmével egy előkelő hölgy, Színes asszony, Henrik úr hitvese Chutus (Kutas) nevű somogyi birtokát a pannonhalmi monostornak hagyományozta. A birtokhoz 3 házhely 5 háznépvel, 15 emberie, 100 juh, 30 disznó a kondással, 27 lóból álló ménes 1 csikóházzal, hol 3 ember lakott, 5 szőlő s Radi faluban 5 háznép tartozott. A nemeslelkű hölgy adomány levelének legfontosabb mozzanata az, hogy kikötötte, hogy az eladományozott népek mentesek maradjanak a monostor többi népeinek (alii homines ecclesiae) úrbéres terheitől, vagyis ne kelljen földjük és szőlőjük művelésén kívül a monostorba bort vagy lisztet fuvarozniok.

Körülbelül ugyanez időben (1150 körül) alapított a csatári apátság²⁾, melynek oklevele pontosan felsorolja az egyes községekben az apátságnak adományozott munkásokat, földeket, malmokat, kivált azonban az egykori rabszolgák, de immár szabadosok szolgálatait. Csatáron, hol az apátság 12 lakott házhelyet, 29 megtelepített és 14 pénzen vásárolt rab szolgát kapott, az okirat kétféle rabszolgáról tesz említést. Az első csoportba öten tartoztak, kik hetenkint 3 napon szénát kaszáltak, aratás idején 3 napot arattak, az apátnak lovat tartot-

¹⁾ Pann. Mon. I. 597—98.

²⁾ Az alapító levél Könyvszemle 1892/3.: 14—18.

tak, útjain szolgálták, a szekeret hajtották, a lovat őrizték, szénát hordtak, fát vágtak, tüzet raktak. A másik csoport 9 szabadosból állt, kik a mezei munkától mentesek voltak ugyan, ellenben lovat tartottak, szekeret adtak előfogattal s urokat mindenüvé elkísérték, a hová kívánta. Ezenkívül kendert adtak, a lovat őrizték, fűvet gyűjtöttek, tüzet raktak, fát vágtak, a marhát legelőre hajtották, Szent Márton napján meg egy köből mézet, ugyanannyi sört, 6 köből gabonát, egy juhot s 6 szekér szénát adtak. Szent Márton napjától husvétig urok mellett laktak s az építkezésekben segédkeztek, föl váltva pedig egyikök mindig hetes volt s általában oda tartoztak lóval-szekérrel menni, a melyik jószágára urok épen küldötte őket.

Az ez időszakból már elég számos okiratanyag hasonló változatosságban tünteti föl a munkáselemeken nyugvó különféle terheket és szolgáltatokat. De bármi nagyoknak, néha igazán szerteleneknek látszanak is ezek az idők távolából, bármennyi kül- és belháboru dúlta évtizedeken át a magyar birodalmat, melynek ekkor Bizáncz ellen kellett önállóságát megoltalmaznia, bármennyi sok elemi csapás, rossz termés, inség, életirtó járvány, mely a középkor sajátos viszonyaiból s a közegészségügy teljes elhanyagolásából folyt, sújtotta nemzetünket, a XII. század nemcsak külső hatalmi állásának fokozódása, hanem, a mi ennek természetes előfeltétele volt, anyagi életének felvirágzása terén is nagyszerű eredményekkel járt. A népesség még jelentékenyebb mértékben szaporodott, mint az előbbi században, mi a távolabb eső, a nemzeti életbe még be nem fogadott vidékek betelepítését, töméntelen község, falu, kiváltságos hely alapítását s új vármegyék szervezését tette lehetővé. A honfoglalás e folytatásában nem többé a kard, hanem a fejsze és az eke, nem a katonaság, hanem a hazai munkás vitte a vezérszerepet s ő szállta meg az állam mai határaihoz közelebb eső, addig lakatlan földet. Azokat a száz meg száz mértföldnyi területeket, melyek a szomszéd államok, részben a X. században alakított, a XI-ben sokban kibővített és az új viszonyoknak megfelelően átépített gyeplőv vagy országos határvédelmi és erősítési vonal közt feküdtek s melyeket királyaink vagy magok telepítettek be, vagy egyházi és világi birtokosoknak adományoztak, immár mindinkább ellepte a munkás ember. A vadon pusztaságon, az erdő, víz és mocsár állta

talajon egyre több telep, község, templom, monostor, erőd, kastély vagy udvarház épült. De magok a már kezdettől fogva lakott vármegyék is további gyarapodásnak indultak, erejük nőttön-nőtt, közéletök felpeszdult s a népielekben rejlő tömén-telen erény és tehetség összhangzatos kifejlődésére vezetett. Mindezt első sorban a népesség, a munkaerő megsaporodása s vele a munka- és vállalkozó kedv lendülete okozta. A nép nem csupán természetes úton szaporodott. Ez a század már a nagyméretű, csoportos bevándorlás kora volt. A népek vándorlása, kisebb-nagyobb tömegek költözése addig sem szünetelt ugyan, de a XII. században tömegessé vált, mert a nyugati államok gazdasági fejlődése olyan irányt vett, mely a munkásnépet kedvezőbb megélhetési viszonyok keresésére ösztönözte. A műveit országokban már mindenütt volt elég lakosság nem ugyan a mai, hanem az akkori kezdetleges viszonyokhoz mérve s a munkaerő tulbősége igen szomorú sorsra juttató a munkás-elemet. A sok háború, az állam javak és jövedelmek el adományozása, a jobbágyintézménynek teljes és igen rideg alakban való kifejlődése, a földesúri igények örökös fokozása megrontotta az úrbéresek helyzetét. Urai egyre új terhekkel, pénzbeli adókkal, szolgálatokkal sújtották s anyagi romlásával lépést tartott jogi helyzetének, erkölcsi állapotának romlása.

Külföldön már az állami és társadalmi szervezet végleg a rendiség alapjára helyezkedett, mi az úr és munkás közt az érdekellentétet a végletekig kifejlesztő. A kiváltságos úr a munkások szabadságát egyre nyirbálta s a szabad népet a rab-szolga színvonalára igyekezett leszorítani. E tűrhetetlen helyzetből, a ki tehetett, kivándorlással próbált menekülni. A tömeg mindinkább megmozdult s mint ma a tengerentúlra, a XII—XIV. században megszámlálhatatlan nép vándorolt a német birodalom különböző tartományaiából az Elba vizétől keletre fekvő végtelen s akkor teljesen szláv országokba, a mai Holstein, Mecklenburg, Pomerania, Brandenburg, Szilézia, Poroszország földjére, melyek a telepítéssel, — ezt a mai német történet-írás a németiség legnagyobb nemzeti tetteképen ünnepli — politikailag és polgárosodásilag német uralom alá kerültek s idővel teljesen germanizáltattak. Jutott a népáradatból Csehországba, Ausztriába, Lengyelországba és Magyarországra is, hová II. Géza idején nagyobb tömegek húzódtak s vagy a Királyhágón

túl már állami felügyelet alatt álló, a király határőrei, erdészei, vadászai, peczérei által kezelt, de egészben még lakatlan vidéken, a király földjén (fundus regius) vagy pedig az északkelti, a szepesi, beregi, ugocsai és szomszédos pusztá államjóságokon helyezkedtek el. Itt nemcsak bő földet, hanem bizonyos kiváltságokat, kedvezményeket nyertek s egyéni szabadságuk teljesen biztosított. A régi okiratok szászoknak, flamandoknak nevezik őket s világosan megmondják róluk, hogy foglalkozásukra nézve parasztok (rustici) voltak, vagyis földmivesek, marhatenyésztők s mesteremberek. A királytól kaptak telket s a király volt földesúruk, ki velük való egyezés alapján szabta meg úrbéri tartozásaikat, melyek ámbár telepeik földrajzi fekvéséhez s a szerint, a mint a határszéleken éltek, néha különös kötelezettségek, például a honvédelem terén hártak rájuk, rendesen nagyon enyhén állapítottak meg. De egészben jogaik és terheik nem különböztek a király földesúrsága alatt élő más kedvezményes, első sorban a vendéglakta régi községektől, s területi szervezetük, rendi előjogaik csak későbbi idők fejleményei. Így a XII. század második felében jövevény munkások tömegesen hatoltak be az erdő sűrűjébe s alakítottak sok virágzó telepet s némely vidéken, például Ugocsában a nép annyira megsaporodott, hogy még III. Béla idején vármegyei szervezetet nyert. De eljutott e népvándorlás sok hulláma másfelé is, másrészt a régi népesség szintén megkezdte munkaerejének fölöslegét távolabbi, még meg nem szállt vidékekre átköltöztetni úgy, hogy a központi vidékekről a nemzeti élet átterjedt a szélekre s az őserdő csendjét fejszecsapások zaja verte fel mindenütt. A még Szent István korabeli Bihar-vármegye népe immár annyira megsaporodott, hogy ez időben kétannyi község— apró, törpe község — mutatkozik benne a mainál. A XII. század második fele óta épült legtöbb városi és falusi temploma, keletkezett számos monostora, telepedtek meg benne a királyi vendégnépek. A későbbi oláhságnak még nyoma sincs, a nép a bevándorlókon kívül magyar s a magyarság uralkodik a déli vármegyékben is, melyek egy külföldi utas följegyzései szerint a korhoz képest elég sűrűen voltak benépesítve s gazdaságilag a fejlettség magas fokán álltak.

Egészben a magyarság a XII. században gazdaságilag befejezte a honfoglalás dicsó művét s a nemzeti genius e törté-

nelmi jelentőségű alkotásában a társadalom minden rétege összhangatosan közreműködött, mert a szabad népesség rendi válaszfalakkal még nem volt egymástól elkülönítve, az egységes társadalom még nem volt különálló érdekcsoportokra szétszakítva. A munkásnép dolgozott lelkesen, odaadással, mi arra vall, hogy a gazdasági munkaszervezet még összhangban állt az ő szükségleteivel. A tömeggel osztozott az anyagi polgárosodás fejlesztésében a királyi hatalom, valamint az egyházi és világi nagybirtok. A királyt, mint az ország első, legnagyobb földesurát még kevésbé befolyásolták a külföldön már uralkodó rendi-feudális eszmék. Hatalma kiterjedt minden szabad alattvalójára; híven gondozta tehát a termelő munkát s e munka minden tényezőjét. Nem hozott ugyan külön törvényeket oltalmukra, de fentartotta a szabadok szabadságát s nem tagadta meg közbelépését, ha földesúr és munkásnép közt összeütközések támadtak.

Felülvizsgálta úrbéri kötelezettségeiket, szentesítette az úr és a munkások közti szerződéseket, jóváhagyta a földesúr részéről egyes községeknek adott kiváltságokat s a szabad munkás, ha a trón számolyánál keresett oltalmat, benne ép úgy igazságos bírására talált, panaszzai és pöréi épen úgy rendes elintéztést nyertek, mint a földesuraké vagy katonaké. Ez pedig azért emelkedett különös jelentőségre, mert a lakosság szaporodásával, állandó megtelepedésével, a kezdetleges viszonyoknak megfelelő szerény úrbéri terhek emelésével és bonyolultabbá válásával a földesúr és a szabad munkás közötti ellentétek mindinkább éles alakot öltöttek s összeütközésekre vezettek. A földesúr szükségletei folyton emelkedtek s így mindig többet követelt népeitől, s minthogy rabszolgáival szemben különben is korlátlan úr volt, társadalmi tekintélye meg egyre fokozódott, önkényét szabad munkásaira igyekezett kiterjeszteni. Ebből egyre több összeütközés támadt s nagyon érthető, hogy már a XII. század elejéről jelentik, hogy némely népek teljesen ki akarták magokat a földesúri jog kötelékéből vonni. Ily körülmények közt a királyi hatalomra, mint a közérdek képviselőjére igen nevezetes szerep várt, midőn az úrbéres pörökben jogvédő, mérséklő befolyását érvényesítette.

De bármi erős volt még e korszakban a királyi hatalom, bármi egységes volt még a szabadokból álló magyar nemzet

s bármi távol maradtak az állam intézményei a feudális rendiség zűrzavarától, mit külföldi utasok magasztalva emlitenek, a rendi szellem már ez időben száz meg száz csatornán hatolt be hozzánk. A magyar közlélek végképen eleurópaisodott, lelkileg is elkeresztényedett s ezzel egyre fogékonyabb lett a nyugati eszmék iránt, melyek légkörében élt. Az egyház és az Összes műveltek, kik külföldön tanultak, maguk az új telepesek, a meggazdagodott világi nagybirtokosok az új eszmékkel voltak telítve s akarva nem akarva azok ellenállhatatlan hatása alá kerültek világnézetükben, minden cselekvésökben. A közlélek e feudalizálódása előkészítette, útját törte az intézmények feudalizálódásának is. A király maga elősegítette e fejlődést, midőn a korona örök birtokának rendelt várjóságokat, néha egész vármegyéket magánosoknak adományozta, a mivel pénzügyi és katonai segélyforrásait csökkentette, másrészt a várföldeken élő lakosság jogviszonyát is gyökeresen megváltoztatta. Királyi alattvaló helyett ez a nép legnagyobb részt magánföldesúri hatalom alá került, egy rész meg, főleg a katonáskodó elem, de bárki, a ki a király kegyét megnyerte, jóságával együtt kivételt a vármegye vagy a magánföldesúr hatalma alól s a királyi szolga (serviens regis) kitüntető rangját nyerte. A királyi szolgálkkal alakult meg nálunk egyrészt a későbbi köznemesség, nemesi katonaság, másrészt a kiváltságos, a helyi hatóságok ügyköre alól kivont kis- és középbirtokos osztály. Social gazdasági szempontból főfontosságú alkotás volt tehát a királyok nagylelkűségéből folyton szaporodó királyi szolgák rétege, mert benne valósult meg a későbbi nemes paraszt vagyis egyéni birtokából élő s külön kiváltságokat élvező kisbirtokos, ki földjét a saját családja vagy cselédjei munkaerejével művelte, valamint a hasonló jogokat élvező középbirtokos, ki jóságait telkekre osztotta s azokat állandóan megtelepített szabad vagy rabszolga munkásaival műveltette, maga meg közvetlenül a királyt szolgálta, kinek joghatósága alatt állt. Noha uralkodóink már ez időben bőven adományozták a királyi szolga kitüntetését s nemcsak a régi katonai elemre, hanem a nép minden rétegére — így Tekus mester, híres magyar szobrász és építész is megkapta — kiterjesztő ilyen adományait, az illetők testületi, rendi jogokat még nem élveztek, mert számuk az ország egy részében sem volt

oly tömeges, hogy összeolvadhattak s közös testületté válhattak volna. Nemeselek (e név akkor még csak a tekintélyesebb birtokosokat illette), nem-nemeselek, főurak vagyis nagybirtokosok, királyi szolgák, várjobbágyok vagyis várkatonák s más várszerkezetbeli népek együtt szerepeltek III. Béla király előtt egy pörben, melyben 1186-ban hozott Ítéletet.¹⁾ Mindazáltal az új kiváltságos osztály, a királyi szolgák csoportja csirájában már meg volt s általában csak a körülmények kedvezésétől függött, hogy a megindult fejlődési folyamat a rendi feudalizmus teljes felülkerekedésére vezessen.

¹⁾ Die ergo statuto cum multis nobilibus et ignobilibus, tam magnatibus, quam servientibus et jobagionibus castri etc. *Wenzel*, Árpádkori új oki. VI.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A munkaszervezet a tatárjárás előtt.

A magyar néplélek s vele a közintézmények feudalizálódása egyre nagyobb haladást tett s befejezést is nyert a XIII. században, melyet egy nagy nemzeti csapás, a romboló tatárjárás (1241) két nem egészen egyenlő időszakra oszt. Már az elsőben nem csupán az európai korszellem, hanem II. Endre király egyénisége is hatalmasul gyorsította a folyamatot, mely a rendiség végleges kifejlődését eredményezte. Endre még mint királyi herczeg állandó viszályban élt testvérbátyjával, Imre királylyal s hogy a koronától megfoszsza, dús kincseit párthívek toborzására fecsérelte. Utóbb törvényes utón jutott ugyan trónra, de beteges bőkezűségében, a beszámíthatatlanságig elfajult adakozó kedvében olyan tömegesen adományozta fűnek-fának a várjavakat, hogy némely vidékeken a királyi vármegye csaknem egészen elenyészett s vele elvesztek azok a bő katonai és pénzügyi segélyforrások, melyeket a kincstár addig a királyi vármegyéből merített. Ellenben az adományok által szertelenül meggazdagodó egyházi és világi urak vagyonukra és fegyveres erejükre támaszkodva, mint külföldön történt, folyton terjesztették befolyásukat a korona rovására s mindinkább megnyírbálták jogkörét, egyre nagyobb befolyásra vergődtek a közéletben, a mi szükségképen a gyöngébb társadalmi rétegek helyzetének megromlására vezetett.

Mikor a király a pápa ösztönzésére kedvetlenül ugyan, de tekintélyes haderővel a szentföldre, keresztes hadjáratra (1217) távozott, a majdnem egy éven át fő és vezető nélkül maradt ország az új olygarchia zsákmánya lett. A hatalmasok magokhoz ragadták a királyi javak megmaradt részét s mikor

Endre hazaérkezett, mindenféle követeléssel léptek eléje, hogy külön érdekeiket kiváltságlevelekben biztosítsa. Ilyen kiváltságlevelet kaptak először (1222) az egyház, azután, de ugyanaz évben az urak és a királyi szolgák rétege, a király földi szász-ság (1224), később (1232) meg a Zala vizének két partján élő királyi szolgák, kik engedélyt nyertek, hogy a saját földjükön magok szolgáltatassák ki az igazságot. E területi önbíráskodást a más vidéken élő s számban nagyon megszorodott királyi szolgák természetesen szintén gyakorlatba vették s így testületileg szervezkedtek, mint köznemesség külön rendi jogokat gyakoroltak. Ez új, kiváltságos testületre kezdtek átszállani ott, hol a várszerkezet megszűnt vagy a tömeges eladományozások folytán életképtelenné vált, a régi királyi vármegye teendői, első sorban igazságügyi s honvédelmi téren. Mindez erős rázkódtatások közt ment végbe s az átmeneti állapot első sorban a kincstár jövedelmeit tizedelte meg. E jövedelmeknek azon arányban kellett csökkenniük, a melyben a várjavak eladományoztattak s a rajta élő népesség, mely szolgáltatta, vagy a királyi szolgák, ez időtől fogva, minthogy testületi jogokat nyertek: a nemesek sorába emeltettek, vagy magánföldsúri hatalom alá kerültek. Az 1222-ki, később oly híresé vált aranybulla az új, egyházi és világi földbirtokosokból álló nemesi rend kizárólagos hivatásává a katonai szolgálatot, a korlátozott honvédelmi kötelezettséget teszi s noha személyükre az adómentességet kifejezetten nem mondja ki, a nemesi és egyházi munkásnépekre ezt világosan megállapítja, midőn (3. cikk) elrendeli, hogy a király e népeken semmiféle adót (collecta) és a szabadok dénárját ne szedesse, falvaikba be ne szálljon s így a szállásadás akkori terhes költsége alól is felmenti őket. Ugyaní y szellemben intézkedik, sőt tovább megy, mert az egyházi és világi birtokosok munkásnépét (populi) a közmunkától is felmenti az aranybullának új, részben módosított 1231-ki kiadása¹⁾. Csakhogy mindkét bulla hamar feledésbe merült s jó egy századig eltartott, míg ide vonatkozó határozatai a gyakorlatban életbe léptek. Kétségkívül ugyanez történt az aranybulla azon határozataival, melyek a munkáselemek érdekében vétettek belé, mert ez a fontos oklevél nemcsak az egyre erő-

¹⁾ *Korachich J. N., Sylloge Decretorum Comitatum I.*

sebben kialakuló nemesség, hanem az összes szabad lakosság jogainak biztosítására irányul. 19. cikke ugyanis kimondja, hogy a vendégnépek, bármely nemzetiségűek, megtartassanak kezdetől fogva élvezett szabadságukban. A 21. cikk fölmenti a püspöki javakon élő népeket azon kötelezettség alól, hogy a tizedet a király jószágaira fuvarozzák s egyik cikk (13) köteleességüké teszi a főuraknak, hogy ha akár a királyt kísérik, akár maguk utaznak, „a szegénységet (pauperes) ne fosztogassák és ne nyomorgassák.“

A név, melyre a király a munkástömegekre alkalmaz, szegénység, földesúri népek (pauperes, populi, már régebben is coloni, homines liberae vagy alien jus conditionis, subditi stb.) De ez időben kezd a jobbágyság szó a földesúri népekre alkalmazva is divatba jönni. Kétségtelenül a katonai vár jobbágyság jogi helyzetének átalakulása következtében, minthogy ez a népréteg egyre fogyott s vagy a királyi szolgák, vagy a földesúri munkásnépek tömegébe olvadt, vitte át a közbeszéd a jobbágyság nevet a magánföldesúri alattvalókra. De még átmenetben volt a társadalom s a rendiség alkatelemei, a későbbi uralkodó és dolgozó rétegek jogilag még mindig nem jegeződtek ki. A mint már volt főúri és köznemesi réteg, de még nem tömörült uralkodó osztálylává, akképpen volt már nyugoti értelemben vett jobbágyság, de intézményileg még nem volt megalkulva.

Ez átmeneti korból, II. Endre és IV. Béla királyok idejéből a tatárjárásig, a munkás lakosság jogi és gazdasági tényleges állapotát már igen sokféle és értékes egykorú anyag világítja meg, mert gazdasága vezetésében a földesúr több rendet igyekezett hozni, mi végből szabatosabban összeíratta jószágait, az egyes községek határait, a község minden lakosát jogaival és terheivel egyetemben. Érdekében állt, hogy ismerje jövedelmeit s e végből az akkori viszonyokhoz képest elég pontos és részletes urbáriumot készíttetett, mely nemcsak az ő tájékoztatására szolgált, hanem a munkásnak is némi kezességet nyújtott a földesúr és tisztek önkénykedése vagy zsarolásai ellen. Ilyen urbáriumokat már az előző századok is hagytak reánk, mert tulajdonképpen urbáriumnak nevezhető minden okirat, mely a munkásokat és úrbéres tartozásait részletezi. De csak ez idő óta rendelkezünk oly úrbéres fölvételekkel, melyek kimé-

ritőek, lelkiismeretesek, szakértelemmel készültek, melyek tehát a szokásjogi fejlődést lehetőleg híven tükrözik vissza. Ide sorolható a többek közt II. Endre király 1211-ben oklevele¹⁾, melyben a tihanyi apátságot összes jószágai birtokában megerősítette s mely a király állítása szerint igen beható helyszíni vizsgálatok alapján készült. Községenként sorolja fel a földesúri népeket s a név szerint említettek száma, kiket foglalkozásukhoz képest csoportosít, valami 2000-re megy. Jobbágyok, mesteremberek, udvarnokok, földmivesek, halászok, vinczellérek, harangozók, torozók, kocsisok, szekeresek stb., szabadok és rabszolgák bőségesen fordulnak elő a névsorban. Ellenben az úrbéri tartozások leginkább csak a torozóknál vannak felsorolva, kik egyes csoportonként rendszeren egy kis hordó bort, 1 ökröt, 100 kenyert fizettek, néhol még egy fricsachi dénárt s 12 gyertyát is. Az okirat igen becses; több falunál szabatosan leírja a határt s az ilyen leírás egészségesen fejlődött gazdasági életéről, elég sűrű, részben régóta megtelepedett lakosságról s módos voltáról tanúskodik. Csakhogy ez idő szerint oly hiányosan van közzé téve, a község- és személynevekben annyi a tévedés s annyi sok maradt ki közülök²⁾, hogy a benne foglalt anyagot fölösleges feldolgozni, mert a hibás kiadás miatt mindezenesre téves számítást eredményezne.

Az ilyen urbáriumok más földesúri kiadványokkal, vagy pöriratokkal együtt a szabad munkásokra nézve az írásbeli bérszerződést helyettesítették s nyoma van, hogy megőrzés végett másolatban az egyes községeknek is kiadattak. Csakhogy a község egyedüli Írástudója akkor a földesúri kegyur kinevezte plébános volt s minthogy a község nem rendelkezett más közeggel, a ki a reá alapvető fontosságú okiratot megőrizhette volna, pör esetén az érdekeltek nem mindig tudták az oklevelet fölmutatni. Sőt ha föl is mutatták, megesett, hogy egészen mást tartalmazott, vagy máskép volt értelmezhető, mint a lakosok hitték. Az úrbéres ügyekben is terjedő írásbeliséggel az úrbéri pörök, mint alantabb látni fogjuk, általában szertelenül elszaporodtak, mert az egyezés pontjait az érdekelt felek különbözőképen magyarázták s egy pörből előbb-utóbb egész csomó pör támadt. Pedig a perlekedés nemcsak költséggel járt, hanem,

¹⁾Wenzel G., Árpádkori Új Okm. I. 106—126.

²⁾Erről bővebben *Erdélyi* László, Nyelvtud. Közl. 34. k. 388—416.

minthogy a bírák akarva, nem akarva, telítve voltak az uralkodó feudális eszmékkel, sok megpróbáltatást hozott a munkásnépre, mi nagyon elkésértette, az urat és a munkást egyre erősebb ellentétbe sodorta s ezzel előkészítette az osztályharczok kitörését. Elősegítette ezt még az a körülmény, hogy a községekben rabszolgák és szabadok vegyest éltek. Voltak ugyan tiszta rabszolga-falvak, a mint voltak tisztán vendégnépektől vagy szabadoktól megszállt községek. De egyrészt a szabadok foglalkozásuk s a szokásjogi fejlődés szerint a legkülönbözőbb szolgálatokat teljesítették, másrészt legalább vidékenként többségben voltak a vegyes népek (*populi diversarum conditionum*) lakta helyek s már egy 1237-ki oklevél említi, hogy az a körülmény, hogy vegyes jogállású népek együtt laknak (*propter permixtam habitationem*), töméntelen perpatvarra és összeütkezésre ad okot, mert a földesúr a szabadokra is ki akarta terjeszteni azt a korlátlan hatalmat, melyet rabszolgáin gyakorolt. Minthogy pedig országos úrbérrendezésre az állam az akkori viszonyok közt nem gondolhatott s a helyzet minden uradalomban, sőt az egyes falvakban is másképp alakult, a munkásnépek sorsa legelői földesúroknak egyéniségétől, több vagy kevesebb belátásától függött. Midőn 1209-ben János esztergomi érsek az egri püspöktől Szolnokon 11 szabadost vásárolt, reájuk bízta, válaszszaák meg teszések szerint jövődöbeli foglalkozásukat. Ök¹⁾ a pinczemesteri (*pincernarii*) vagy pohárnoki (*buck ári*²⁾ teendőket választották s az érsek külön kiváltságban erősítette meg, hogy nemzedékről nemzedékre e szolgálatot folytassák s egyébre ne erőltessenek. Más földesurak kedvezményekkel igyekeztek népeiket magokhoz fűzni, vagy földükre újakat édesgetni. Némelyek nemcsak magok adták meg a kedvezményeket, hanem a királyival erősítették meg azokat, sőt a koronától új kedvezményeket eszközöltek ki telepeseik számára. Így II. Endre 1217-ben megengedte, hogy bármilyen nép *tsaxones, hungari, sclavi, sen alii*), amely Garamszentbenedeken megtelepül, ugyanazon jogokat élvezze, mint a pestiek, székesfejérváriak vagy budaiak (*qua hospites nostri in Pesth, Albe*

¹⁾ Az oklevél *Knauz*, Mon. Eccl. Strig. I. 193.

²⁾ *Pór* Antal szerint ez a szó fapohár-készítőt (*Becherer*) is jelentett. *Gazdaságtört. Szemle*, 1904: 174.

vei Bude commemorantes.) Sőt fölmenté őket már ekkor, vagyis az aranybulla előtt, a vám- és közadózás mindenféle neme alól, mely most vagy a jövőben dívik az országban, (in tributis vei in descensibus, quam in liberis denariis sen aliis quibuscunque debit is, quae in regno solent vei etiam possent emergere.) Mindezeket sem a kincstárnak, sem másnak nem tartoznak fizetni.¹⁾

Hasonló jóindulatot tanúsított a király Szebeléb hont-megyei község iránt, melynek legnagyobb része már 1219-ben az esztergomi káptalan birtokában volt, ámbár Ervinnek, Rudger fiának is volt ott 20 ekealja részjószága. Ezt a részt a káptalan csakhamar 100 girán megvásárolta s a vételt a király is megerősítette (1222.) De az új földesúr és a német vendégnép lakta község hamar meghasonlott egymással, mire a király elvette a káptalantól a községet, mi heves mozgalmakra vezetett, mert Szebeléb elkobzása is szerepel azon ürügyek közt, melyek alatt Tamás, az uralomsó vár esztergomi érsek ama korszak egyik legélesebb, töméntelen bajt okozó egyházpolitikai viszályát földézte az országra. A király csakhamar visszaadta (1232) Szebelébet a káptalannak, mely megoldás azonban nem tetszett a lakosoknak s elkeseredésekben föllázadtak a kelletlen földesúr ellen, ki viszont a királyhoz fordult segítségért. A perpatvar azzal végződött, hogy a szebelébiek fegyveres erővel üzetek el telkeikről. A lakatlan községnek a káptalan természetesen nem vehette hasznát; sietett tehát kibékülni az elűzöttekkel s visszatelepítette őket. Az új egyezés szerint a lakosság hűséget fogadott a káptalannak s kijelentette, hogy újabb zendülés esetén minden ingó és ingatlan vagyona a földesúrra háromoljon. Ez alkalommal úrbére akként állapított meg, hogy egy ekealjáért, mely 110 holdból áll, a lakosok évi fél ezüst girát, ha az erdőt kiirtják s a földet művelésre alakítják át, ott ekealjankint további fél girát fizetnek. Az a lakos, kinek csak háza van s földje nincs, évenként 3 nehezéket (pondus) fizet még pedig, mint a többiek, Szent Márton napján. A község a lakosság anyanyelvéhez képest német papot tarthatott, kit maga fizetett. Maga választotta a falu bíróját, ki apróbb ügyekben önállóan, nagyobb pörökben a káptalan emberével együtt ítélt.

¹⁾ Az oklevél *Knauz M. Eecl. Strig. I. 212.*

Ezt az egyezséget a király is megerősítette (1233) s csakhamar fölmenté a lakosokat Hontmegye területére minden vámtól és vásárpénztől.¹⁾

A küzdelmek, melyeket a szebelébi vendégnépek földesurokkal folytatnak, kicsinyben hű visszatükröződései azoknak az összeütközéseknek, pörlekedéseknek, panaszoknak, melyek abban az időben már országszerte gyakoriak voltak s melyekről különösen a pannonhalmi apátság oklevelei nyújtanak részletes és tanuságos tájékoztatást. Az egyházi nagybirtok ez időben mindenütt nagy terjedelmet öltött s például a fehérvári káptalannak csupán Somogyvármegyében levő jószágja 588 ekealját tett 1128 háznéppel. Hogy az egyház jószágainak szaporodása a századok folyamán minő arányokban történt, azt szembevetően mutatja a pannonhalmi apátság birtokállományának következő táblázata: a telepek vagy falvak száma volt Szent István korában²⁾ 10, Szent László korában 30, a XII. században 39, 1216-ban 46, 1225-ben 52, 1240 körül 88.

Ez a 88 község, melyről 1240 körül igen részletes összeírás készült, leginkább a Dunántúli vármegyékben, de kis részben a Dunán innen és az Alföldön feküdt s a bennök élő és foglalkozása szerint csoportosított lakosság szerint vármegyénként következőleg oszlott meg:

1. Győr vármegyében?)

Községek: Alsók, Nyalka, (a régi Himód), Újlak, Tarján, Asszonyfalva, Tápan, Ravazd, Cséb-Ravazd, Écs, Nyúl, Perecse, Ság (hegy), Ság (Kisfalu), Semjéncsuka, Nyúlás, Dörög, Alap, Örkény, Gönyő, Zászló, Vének, Száva, Hecse, Abda, Tenyő. E 25 községben volt összesen:

Házhely (mansio) 797, ebből jobbágy 151, udvarnok 130, lovas szolga 44, vinczellér 173, halász 74, szabados 10, szántóvető 32, sütő 10, harangozó 30, szakács 10, kádár 5, ács 25, pohárnok 24, hírnök 4, kézműves 5, mosó 3, márczadó 10, nyereggyártó 6, varga 6, tárnok 7, esztergályos 6, szentségvivő 9, szabó 15, lovász 5, juhász 2.

¹⁾ Az oklevél *Knauz* id. gyűjteményének I. kötetében.

²⁾ Pann. Mon. I. 564—569.

³⁾ Összeállítottam *Albaeus* egykorú összeírása s *Erdélyi* László táblázatai alapján Pannonhalma Mon. I. 570—576.

2. Sopron-Vasvármegyében.

Községek: Sebes és Kűszén. E két községben volt: házhely 24, ebből lovas szolga 3, szántó-vető 3, pohárnok 18.

3. Veszprém vármegyében.

Községek: Vanyola, Petendnyárad, Enying, Balatonkajár, Sár, Lázi, Keresztül, Vénye, Hécze, Karalka, Szöllős. E 11 községben volt: háznép 389, ebből jobbágy 77, udvarnok 73, lovas szolga 32, szabados 27, szántó-vető 18, sütő 42, harangozó 2, szakács 20, kádár 12, ács 8, hírnök 8, tiniár 3, ötvös 1, szentségvivő 44, torló 16.

4. Komárom vármegyében.

Községek: Ölbő, Apáti (Dinnye), Kiscsanak, Tömörd (három), Billeg, Füzitő, Almás, Béla, Irsek (vagy Jenő), Néma, Ereztő, Füss, Ásvány tő, Szántó. E 16 községben volt: házhely 491, ebből jobbágy 145, udvarnok 87, lovas szolga 121, szabados 35, szántó-vető 23, harangozó 8, kádár 23, kocsis 2, fürdős 2, pásztor 5.

5. Pozsony vármegyében.

Községek: Deáki (Sala-Sellye), Galántapalota. E két községben volt: háznép 362, ebből jobbágy 19, lovas szolga 3, halász 6, szabados 8, a többi nincs részletezve.

6. Zala vármegyében.

Községek: Hegymagasapáti, Kapolcs, a Zalaparti telep. E három községben volt: háznép 80, ebből lovas szolga 6, vinczellér 55, szántó-vető 3, kádár 6.

7. Somogy vármegyében.

Községek: Kiüti, Zamárdi, Endréd, Megyer, Gány, Kőrös-hegy, Fejéregyház, Rád, Kutas, Ölyvös, Gamas, Tárd, Remete, Fászs, Csopak, Nagytepej, Kistepej, Fér, Ziduch, Méhes és 10 zseliczi falu. A házhelyek száma 495, ebből jobbágy 96, udvarnok 10, lovas szolga 32, vinczellér 18, halász 6, sütő 2, harangozó 1, szakács 1, ács 4, pohárnok 1, hírnök 4, torló 3, inas 2, kanász 300.

Ez a 300 kanász (guznoov-disznóóv) Somogyban, a Zse-

licz-erdőben 10 faluban élt, melyek legtöbbje a két Hárság környékén feküdt, melyekből azonban ma csak Sümegszent-lászló és Böszénfa van meg?) A 10 fainban 300 háznép élt. Fizettek évenként minden két házhelytől egy hízott disznót, 2 akó java gabonát, adtak az apátnak kétszer, ősszel és tavasszal szállást s a mi vele járt, a szerzetesek lábbelijére 60 zsíros és nem kiszáradt kecskebőrt, szállítottak meghatározott helyre 5 szekér donga fát és végeztek olyan szolgálatot, mint a nyalkái (himódi) jobbágyok. Volt 60 eke földjük, (mai mértékben 7.200 kishold.)

8. Az Alföldön.

Községek: Öcsény (Báta), Bodrogszöntej, Ókanizsa. E három községben volt: házhely 56, ebből jobbágy 10, lovas szolga 20, halász 19, fuvaros 4, torló 3.

Végeredmény.

Volt tehát az apátság összes javain: házhely 2700, ebből jobbágy 498, udvarnok 300, lovas szolga 261, vmczellér 256, halász 105, szabados 80, szántó-vető 79, sütő 53, harangozó 46, szakács 43, kádár 40, ács 37, pohárnok 25, hírnök 16, kanász 300, más foglalkozása 561. Az apátság e községeiben 26 malmot s több malomhelyet is említ az összeírás. Mindezen házhelyek s az apátság összes falvainak szántóföldje Erdélyi Lászlónak, a pannonhalmi nagy monograph!a szerkesztőjének számításai szerint 658 ekealját, vagyis mai 42.638 kataszterholdat tett. Ehhez járultak az erdők, rétek, legelők, nádasok, morotvák 235 ekealjával 15.228 kát. holddal. Az apátság összes birtokainak terjedelme tehát 894 ekealja, azaz 57866 kataszterholdra tehető. Ue voltak azonkívül birtokai és birtokrészei, melyek a fölvételben nem szerepelnek, mert terjedelmök az eddigi adatok alapján még megközelítőleg sem állapítható meg.

Minde jószágokon rendszeres gazdálkodás folyt s a határjárás néhol, így az Alföldön is élenken fejlődött gazdasági viszonyokat jelez. Az apátok közül kivált Uriás apát, ki három évtizednél tovább (1207—1241) viselte e méltóságot, volt lelkiismeretes gazda. Folyton gyarapította, jó karban tartotta birtokait s a legnagyobb erélyvel fáradozott jövedelmeik foko-

¹⁾ Pannonhalma Mon. I. 321—322.

zásán. E törekvésében nem mindig maradt a mérséklet és a méltányosság keretében, mert munkásnépei örökösen panaszkodtak, hogy jogtalan adózásokkal, új meg új úrbéri szolgáltatokkal terheli őket. E panaszok töméntelen pörre s az államhatalom beavatkozására vezettek, mely azonban gyakran nem a munkásnép javára szolgált. Az állam és közegei mindinkább a rendi szellem uralma alá kerültek s a földesúr és jobbágypárti összeütközésekben egyre szembeszökőbben a földesúr pártját fogták, sőt egyenesen a fennálló jogrend elleni lázongásnak kezdték a munkásnép zsörtölődéseit minősíteni. Midőn az udvardiak az esztergomi egyház földesuraságát elismerni nem akarták, a király pör útján elmarasztalta őket s elrendelte, hogy „mint hűtlen szolgák, félig leborotvált fejvel (semirasis capitibus), a mi akkor lealacsonyító büntetés volt, adassanak át földesuroknak, sőt hogy az eset örök emlékezetben maradjon, név szerint felsorolta az illetőket és pedig 34, a nevek után ítélve, magyar embert 19 fiúval.¹⁾ Ez a szigor, ez a kíméletlenség nyilvánul azokban az összeütközésekben és pörökben is, melyek Uriás pannonhalmi apát s munkásnépei közt fölmerültek s melyek száma, tekintve, hogy az idevonatkozó iratoknak csak csekély töredéke élhetett túl a századok rombolásait, feltűnően nagy lehetett. 1219-ben a nádor szigorúan sújtotta a somogyi Szerenke községben levő 32 házhely kanászt (rabszolgák voltak), kik míg az apát II. Endre keresztes háborújában a Szentföldön járt, megtagadták törvényes kötelességök teljesítését s nem akarták a földesúri sertéseket legeltetni. Mindnyájan elfogattak, orrukat levágták (nasos ipsorum assos) s úgy adattak át az apátnak. Kilenczen névszerint felsorolvák, de sokkal többen voltak, mert a nádori oklevél hozzáteszi et ceteri cognati eorundem, sőt elmondja, hogy az Ítélet azért foglaltatott írásba, hogy az eset az idők változásaiban ki ne vesszen az emberek emlékezetéből.²⁾

1226-ban a nádor a veszprémi királyi és királynői udvarnokokat, kik az apát fényi birtokának határjeleit lerontották, arra ítélte, hogy mint szolgákhoz illik, fejök félig lenyírassák (sicut decet servos, tonsis videlicet dimidiis captibus). Ugyanaz évben történt, hogy öt szolgának Bulcsú nevű pap ha-

¹⁾ Az ítélet *Knauz*, Mon. Eccl. Strig. I. 267.

²⁾ Az oklevél *Pann. Mon. I. 645—646.*

mis oklevelet készített, melynek alapján szabadoknak hirdették magokat s megszöktek. De csakhamar rájuk bizonyult a hamisítás s visszadattak a földesúroknak.¹⁾

Valamivel jobban jártak az apátság azon népei, kik ugyancsak 1226-ban panaszt emeltek földesúrok ellen a királynál, ki nádorát, Miklóst bízta meg ügyök megvizsgálásával. A nádor kihallgatta a munkások, valamint az apátság képviselőit s sokban igazoltnak találta a panaszt. Elrendelte tehát a régóta dívó visszaélések megszüntetését s a következőleg állapította meg a köteles szolgálatokat:

Az udvarnokok tartoznak az új kenyér hat hónapjában havi egyenlő részletekben a magokéból 130 akó búzát, 40 akó rozslisztet, 175 akó más terményt (annona) adni, az év másik hat hónapjában ellenben 175 akó gabonát az apátság malmaiba s onnan a lisztet a raktárakba szállítani; havonként 20 akó lisztet kell a földesúr gabonájából és az ő malmán őrleniök; robotban, (quod dicitur eneu) havonként 10 holdat kell felszántaniuk s az apátság gabonájával bevetniök, egy hónapon át legeltetéssel foglalkoznak s előfogatos szekeret adnak, hogy ha az apát utón van, kenyeret szállítson számára; ugyancsak ők látják el a szerzeteseket egy kenyérszállító szekérrel, míg a borszállító szekeret a kézművesek adják. Mikor az udvarban szolgálnak, a fürdő kivételével a fát és vizet ők hordják a konyhába s a kemenczékhez. A legeltetéssel foglalkozók hetenként 3 szekér fát szállítanak a monostorba, ők javítják a kemenczéket, őrzik a kaput s részt vesznek a pannonthalmi kert gondozásában. Szent Mártonkor és húshagyókor 100 tojást, 4 tyúkot és két libát, husvétkor 100 tojást s 1 bárányt adnak. Szent Mártonkor s ha a király a monostorban időzik, havonként 3 szekér fát szállítanak, a saját plépánosuknak még két vödör (idria) gabonát adnak. Minden falu Szent Mártonkor egy-egy harmadfü tinót, egy vödör gabonát és 1 sajtot ad. Ugyanakkor adnak 30 kenyeret, évenként meg fonalat egy vizafogó hálóra, a fonalat maguk viszik a monostorba s kenyeret adnak azoknak, kik a hálót szövik.

Az összes népek, az udvarnokok, valamint a többiek tartoznak egy napot gyűjteni, egy napot fuvarozni s egy napot

¹⁾ Ugyanott 675—676.

szénát kaszálni. A kovácsok a monostorban dolgoznak, de a vasat nem ők szállítják, hanem egy megy a vasraktárba (ad castrum ferreum) s ott kiválasztja, a mi kell. Azokban a falvakban, melyek már Szent László kiváltságlevelében említvék, egy-egy háznép saját szekeren egy tunella bort a monostorba fuvarozni, minden udvarnok-házhely pedig az apát árpájából két akó sört tartozik készíteni.

Az oklevél¹⁾ szerint az apát e pör alkalmából a következőket engedte el népeinek: nem tartoznak bor, bárány, és méhti-zedet fizetni s több bort fuvarozni, mint a mennyit a jelen oklevél megállapít; két holddal kevesebbet kell robottal megművelniök s a 70 kenyeret, melyet Szent Mártonkor szoktak adni, elengedi. Végül a nádor kijelenté, hogy az apát a szállásadást úgy fogja rendezni, mint a váradi, somogyi vagy szekszárdi apátok tették.

Az apát engedményeket tett tehát népeinek, mérsékelve egyes terheiket, melyeket a nádor is szerteleneknek talált. De az úrbéres szolgálat az apát e nagylelkű engedékenységé után is oly nyomasztó, különösen pedig oly bonyolult és szövevényes, sőt a legfőbb mértékben zavaros maradt, hogy az új egyezségnek szükségképen újabb összeütközésekre, viszályokra, pörökre kellett vezetnie. Épen a nádori egyezség lett tehát további elégedetlenség kútfeje s hosszú czivakodások után a felek 1233-ban abban egyeztek meg, hogy választott bíróság döntése alá bocsátják ügyöket. A jobbágyok, kiknek szószólói lelkészeik voltak, (ezek egyike a maga sére^{ieit} is fölvette), a választott bíróság használatára Írásba foglalták panaszait.²⁾ Ezek lényegökben a következők:

1. Az udvarnokok kifogásolták, hogy tizedet fizessenek, egy vizahálóhoz fonalat adjanak, azt a monostorba szállítsák, a hálókötőket kenyérrel élelmezzék s a pannonhalmi kertet gondozzák.

2. A lovas szolgák nem akartak az apát hírnökeinek lovat, az apátnak bor szállító szekeret adni, mert nem az apát fedezi az utón a lovak élelmezésének költségét. Azt is panaszták, hogy az apát az országhatáron túlra elviszi lovaikat, így Kómába is elvitt 22 lovat, sőt noha 22 gira ezüstöt vett fel

¹⁾ Pann I. 678—679.

²⁾ Az okirat Pann. Mon. 716—717.

tőlük, sem a lovakat, sem a pénzt nem adta vissza. Azt követelték, ne kelljen nádat vágniok, öt képét minden házhely után adniok, szénát gyűjteniök és azt haza fuvarozniok.

3. Az ácsok, szücsök, szakácsok, sütők, inasok, vargák arról panaszkodtak, hogy súlyos terheket kénytelenek majdnem az egész Magyarországon át fuvarozni.

4. A szentségvivők kifogásolták, hogy, noha csak lovat tartoznak az úton levő apát oltára (capella) szállítására állítani, az apát két girát vesz rajtok illetéktelenül s 5 jó lovakat barátainak ajándékozta.

5. Vének halászhajászai panaszkodtak, hogy az eleséggel terhelt hajókat az ország határáig szállíttatják velők; azonkívül a hajósok szolgálatára kényszerítettek, sőt halat is tartoznak adni.

6. Tenyő község arról panaszkodik, hogy noha csak az apát egy könnyű boros szekerét köteles elfuvarozni, az apát olyan terheket rakat a szekérre, melyet az el nem bír.

7. A kanászfalvak lakói két házhelyenként egy sertést, mindnyájan 60 jó zsíros kecskebőrt s 400 akó legjobb búzát tartoztak üzentni. De az apát követségekbe küldi őket, hordót készíttet, terheket szállíttat velők illetéktelenül s kényszeríti őket, hogy bárány-, eleség- és méhtizedet adjanak.

8. A deákii (salai) földművesek azt panaszták, hogy az apát elveszi földjüket s vendégeknek adja, őket meg a vendégek adójára, valamint a jobbágyi szolgálatokra kényszeríti.

9. Tarjánban hat házhely udvarnok azt kifogásolta, hogy az apát szántó-vetővé tette őket.

10. Olup község kifogásolta, hogy a lovakat, melyeket az apát kápolnájának szállítására ad, az anát elveszi s követségbe menő embereinek adja s ha megtérhettek nekik, odaajándékozta. Öt alkalommal már öt lovakat vesztették így el.

11. A deákii halászok arról panaszkodnak, hogy noha hal helyett házhelyenként egy-egy fertőt fizetnek, az apát mégis halat és gyümölcsöt követel tőlük, juh és ökör hajtására kényszeríti őket s ha nem teszik, büntetésül fejüket megnyirítja s megvereti őket.

12. A jobbágyok és officialisok általában arról panaszkodnak, hogy az apát kényszeríti őket, hogy egyes falvakból a dézma-gabonát csűrjeibe szállítsák s hogy azt a hordó sert

és gabonát, melyet Szent Mártonkor adni tartoznak, magok fuvarozzák be a monostorba.

E panaszok tárgyában a választott bírák 1233. jún. 6. hozták meg ítéletüket.¹⁾ Elmondják, hogy az elégiületlen munkásnépek és földesuraságuk közt egyenetlenség s pörpatvar támadt, hogy az elégedetlenek a királyhoz s Jakab prenestei püspök, az akkor magyar földön tartózkodó pápai követhez fordultak s töméntelen kérvényt terjesztettek elő sürgetve, hogy sérelmeik, elnyomatásuk, jogtalan adóztatásaik, terheléseik, melyekkel Uriás apát illeti őket, orvosoltassanak. Az oklevél a jobbágyok panaszait a fentebb közlöttek alapján összegezi, de újakat is sorol fel. Így például a véneki halászok elpanaszolták, hogy ámbár csak halat kötelesek adni s az eleségha jóval Szigetfőig (Csepelsziget) evezni, az apát az ország határáig elviteti velök, sőt arra kényszeríti őket, hogy a hajósok teendőit is végezzék s bizonyos helyekről kocsit, eleséget, lovat s mást a Dunán innenre és túlra szállítsanak, mire nincs joga. A panaszok alapján a bírák a következőket rendelték el:

a) Az apát ne kérjen dézmát az udvarnokoktól, ellenben ezek panasza a vizaháló ügyében alaptalan s megmarad az eddigi szokás.

b) A lovas szolgák nem tartoznak az apát köveiteinek lovat adni s mikor szolgálatban vannak Szent Mártontól húshagyóig, az ő lovaikat is az apát lássa el takarmánnyal. Ha magával viszi, vagy követségbe küldi, tartozik élelmezni őket, mint a váradi és szegszárdi apát teszi. Nem szabad lovaikat az ország' határán túlra küldenie, nem kényszerítheti őket nádvágásra, nem vehet rajtuk 5 kepét, de kötelesek nem fejenként, hanem házhelyenként egy nap kaszálni, egy nap szénát gyűjteni s egy nap behordani.

c) A mesteremberek panaszai jogosultak s az apát eltiltatik a kifogásolt szolgálatok igénybe vételétől.

d) Az apát a szentségvivőknek, mikor hazaérkezik, adja vissza lovukat s ne követeljen érte tőlök ezüstöt, vagyis pénzt.

e) A vénekiek panaszai jogosak. Az apát Szigetfőnél egy hétnél tovább nem tartóztathatja s a kifogásolt munkákra sem szoríthatja őket.

¹⁾ Pann. MON., 718—721.

f) A tenyőiek panasza jogos és orvoslandó.

g) A kanászfalviak panasza jogos és orvoslandó, de kötelesek 5 szekér fát, qne vulgo dicuntur dunga, hordókészítésre az apátság malmába szállítani.

h) A deákii jobbágyokra nézve a békebírák kimondották, hogy az apát minden gazdának 20 holdnyi földet adjon, tízet az úrbéres szolgálat, tízet a Szent Mártonnapi adózás fejében; a ki az úrbéri kötelezettségek teljesítésére alkalmatlan, annak csak 5 holdja maradjon, hogy megélhessen. A többit az apát visszaveheti.

i) Tarján falu 6 házhely-udvarnoka, kiket az apát szántóvetőkké tett, ha akarnak, visszatérhetnek az udvarnoki állatpotba, de az apát 6 szántó-vetőt ültethet a helyökre.

k) Olup község panasza jogos és orvoslandó.

l) A deákii halászházak panasza jogos s a békebírák fölmentik őket a szállítás és marhahajtás terhe alól. Ellenben minden házhely vagy 1 fertőt fizet, vagy megfelelő halat ad s a monostorba ételt, italt és gyümölcsöt szolgáltat.

ni) A jobbágyok és officialisok panasza a tizedszállítás ügyében jogos. De a tizedet, melyet fizetnek, be kell a helybeli urasági csűrbe fuvarozniok, Szent Mártonkor meg sört és elestet kell adniok, de nem kell beszállítaniok.

A békebírák kimondották, hogy az a fél, ki e megállapodást megszegi, egyházi átok alá vettessék, vagy 100 gira bírságot fizessen. Ezt az egyezséget a király s a pápai követ is megerősítette. De mégsem tartatott meg, ámbár a földesúr azt állítja, hogy megtartotta és népei szegték meg. Az ügy megvizsgálására az országbíró személyesen lement Pannonhalmára (1234. elején) s egybe hívta a munkásnépeket. Ezek elismerték, hogy ők a hibásak s az apát lábai elé borulva, kegyelmet kértek és kaptak. Mivel azonban hamisan vádolták földesúrokat s sok bajt okoztak neki, a kolompósokat az országbíró a világi hatalom képviselőjében egy havi, Székesfejérvárt töltendő börtönre ítélte, ha földesúrok a büntetés mérséklését nem kéri. A többieknek az apát a bírságot elengedte, de néhányan mégis arra ítéltettek, hogy fejük félig leborotváltatván, így megbélyegzetten jelenjenek meg egy vásáros helyen az ott összegyűlt tömeg előtt, elrettentő például mindenkinek, ki földesúrok ellen

lázong, (circuire locum foralem in testimonium talium, que insurgent et agunt contra dominos suos¹.)

Ez a hosszú pörpatvar szomorúan végződött tehát az apátsági népekre s az országbíró, vagyis az állam képviselője, már a közrend, az istenalkotta társadalmi szervezet elleni lázadásnak minősítette a földesurak elleni panaszkodást. Sőt az úrbéreseknek el kellett ismerniök, hogy ők a hibásak, hogy méltatlanul vádaskodtak urok ellen. El kell hinnünk, mert a fakó hártyaitat állítja, hogy ez a vallomás, ez az önvád, mely meg sem hozta a büntetlenséget, nem külső kényszer nyomása alatt csikartatott ki az illetőktől s hogy csakugyan könnyelműen koholt ráfogásokkal illették az apátot. El kell hinnünk annál inkább, mert Dénes nádor ugyané czímen a fényi udvarnokokat szintén fejük leborotválására s 10 gira birságra ítélte.²) De nagyon sok tény arra vall, hogy nem így áll a dolog s hogy a jelzett két Ítéletben nyilvánuló rideg szigor a kor feudális gondolkodásának kifolyása volt, a mi az állam büntető hatalmát mindinkább az uralomra jutó birtokos osztály külön érdekeinek szolgálatába helyezte. A sok közt jelzi ezt az is, hogy Uriás apát maga volt kénytelen belátni, hogy az 1233-ki választott bírósági ítéletbe foglalt egyezség egyes községekre, vagy foglalkozási körökre elviselhetetlen terheket ró s például a deákii telkes gazdákkal csakhamar (1241) új egyezségekre lépett, mely kötelezettségeiket mérsékli s akként állapítja meg, hogy minden királyi hold földjük után, melyet tényleg műveinek, 1—1 nehezéket fizessenek és pedig Szent Mihály és Szent András napja táján. E mellett a tizedet úgy fizessék, mint az esztergomi érsek jószágain szokás, különben pedig semmi egyébbel, még szállásadással sem tartoznak.³) De bármilyen erős támaszt nyert az államhatalomban, Uriás apát ki sem jött a népeivel való összeütközésből és viszálykodásból. 1239-ben a kajáriakkal gyűlt meg a baja. Kajár lakói vegyesen szabadosok és régi rabszolgák (mancipia ipsius abbatis) voltak s az utóbbiak állati megadással túrték sorsukat. Ellenben a szabadosok föl mertek szólalni a földesúr önkénykedése ellen s ez

¹) A Pápóczon kelt ítéletiévé! Pann. Mon. I. 726—727.

²) Az oklevél Pann. Mon. I. 768—770.

³) Az oklevél Pann. Mon. I. 792—803.

ismét a nádorral puhíttatta meg őket. A szabadosok térdre borulva kérték, az apátot, lépjen velők új egyezsége. Megtette, de hogy milyen volt ez a nagylelkű egyezés, azt megmondja ama tény, hogy a szabadosok még ugyancsak 1239-ben a király elé idézték az apátot, mert földjüket erőszakosan elvette s jogellenesen bitorolta. Endre országbíró azonban megerősítette a nádor végzését. A szabadosok vezetője, Fóka nevű pap volt,¹⁾ a mi eléggé jelzi, hogy az illetők nem valami szélső követelésekkel állhattak elő, hanem csakis megélhetésükért küzdöttek. Ugyanaz időben Uriás apát megvette Bogátot s a hozzá tartozó három falut Somogybán. A követelő új földesúr s az ottani népek közt a szolgálatokra nézve nyomban perpatvar támadt, mely sokáig elhúzódott. Végül a király utasítására Dénes nádor 1239-ben közbelépett s az illetők terheit és szabadságát a következőleg állapította meg: 1. évenként az igaz tizeden kívül 6 gira bért fizetnek; 2. a földesúr senkit követésre nem küldhet, kivéve ha valaki önként ajánlkozik; 3. a ki leszármazó nélkül hal meg, annak testvére vagy rokonai örökük vagyont és telkét; ha leánya van, ez a vagyon negyedét kapja, de a telket nem; 4. apátválasztáskor fél gira értékű tulkot, saját ispánjuk kinevezésekor egy fertőt fizetnek;

5. évenként egyszer ellátni kötelesek a közejök érkező apátot, kié a templom és a vásár jog is.²⁾ De az ilyen egyezségek nem használtak semmit, a földesúr nem úgy magyarázta őket, mint írástudatlan munkásai s a megállapodások talán nem is mindig úgy foglaltattak írásba, mint a munkások kívánták. Elég az hozzá, hogy ezek folyton panaszkodtak s egyik hatóságtól a másikhoz folyamodtak pöréikkel, a mi azt jelzi, hogy habár az oklevelek sokat emlegetik, hogy térdre borultak a földesúr előtt, hogy rimánkodva kérték bocsánatát s elismerték, hogy méltatlanul vádolták, az ilyesmi erőszakkal kicsikart vallomás lehetett s a munkásnép meg volt győződve ügye, panaszai igazságáról, különben a sok keserű tapasztalat után, melyet egyes közhatóságoknál tett, nem újíttotta volna meg valóban megható következetességgel a földesúri önkény korlátozására irányuló törekvéseit. 1240-ben az apátsági népek ismét a királyhoz, a

¹⁾ Az oklevél Pann. Mon. I. 753.

²⁾ Az oklevél Pann. Mon. I. 767.

haza későbbi újjáalkotójához, IV. Bélához fordultak s az állami hatóságok közbejöttével létrejött egyezségek, különösen az 1226-ikiban foglalt kötelezettségek túlzott volta ellen emeltek kifogást. A király, mint mondja, meghallgatta az érdekelteket s minthogy panaszukat sok lényeges tekintetben jogosultaknak találta, 1240. juh 14-iki oklevelében¹⁾ „kegyelmes szívvel”⁶ orvosolta azokat. Az ide vonatkozó régibb egyezéseket megfosztva érvényektől, kimondotta, hogy:

1. Az udvarnokok aratás után hat hónapon át havonként a sajátjukból 130 akó gabonalisztet, 40 akó kétszeres lisztet és 170 akó gabonát adjanak, a másik hat hónapon 170 akó gabonát szállítsanak a földesúr malmába, ott lisztté őrljék s a klastromba visszavigyék. Havonként a földesúr gabonájából 20 akó lisztet őrljenek. Ellenben „eneu“-t (communem araturam, que vulgariter eneu dicitur) nem kell végezniük s a földművelés czimén semmiféle fizetéssel nem tartoznak, Szent Márton napján nem adnak többé 70 kenyert s általában bor-, bárány- és méhtizedet. De azok, kik pascunt mensem, előfogatos kocsit adnak az apát kenyere számára, mikor útban van; az összes udvarnokok az apát s a barátok lisztjének szállítására havi két kocsit adnak s kötelesek oda menni, hová az apát küldi őket.

2. A többi szolganép, szűcs, varga stb. hat kocsit ad az apát és a szerzetesek borának szállítására, ha ez utóbbiak bárhova utaznak.

3. Később azt mondja, hogy a Szent László kiváltságában említett falvakban három házhely ad egy szekeret akként, hogy a két módosabb adja az ökröket s a kocsit, a szegényebb meg személyesen kíséri a szekeret, hogy akár Zalából, akár Somogyból bort hozzon a monostorba.

Végül a király elrendeli, hogy az érdekelt népek megtartsák az új egyezséget, különben leborotvált fejjel, szegyen szemre örökös szolgasággal bünteti őket.

E korszak legutolsó éveiből olyan oklevéllel is rendelkezünk, mely a lakosság megoszlására, foglalkozására, úrbéres terheinek s általában a mezőgazdasági szervezet tényleges állapotainak ismeretére élénk világot vet. Ez ama nagy terjedelmű

¹ Az oklevél Pann. Mon. I. 789—91.

már főttebb idézett összeírás, melyet IV. Béla király rendeletéből Albaeus mester, nyitrai főesperes a pannonhalmi apátság összes birtokairól készített. Albaeus Pannonhalmán kezdte a nagy és bonyolult munkát, melyet faluról-falura járva, alapos ismerettel fejezett be.¹⁾ Az óriási munkálat legtanulságosabb adataiból a következőket idézem.

1. *Alsók* községben összeíratott 68 házhely és pedig vinczellér 57, mesterember 5, kovács 2, harangozó 4. A mennyire a nevekből kivehető, a lakosság nagy részt magyar volt s a lélekszám valami 450 lehetett. A vinczellérek leginkább rab-szolgák voltak. Kötelességük volt egész télen fát hordani az apát szükségletére; a kiknek szekerek volt, évenként 36, némelyek 156 szekér fát szállítottak. Az egész lakosság a rendes robotmunkát végezte és az adózásokat fizette, a kovácsok a monostorban dolgoztak. Közös teher volt, évenként egyszer az apát és kísérete megvendégelése, továbbá az, hogy a falu egy harmadfű tinót, megfelelő számú tyúkot, ludat, bort, sert, kenyeret, a földesúr lovainak szénát-zabot adott. Ha pedig az apát látogatása elmaradt, az egész ellátást elküldték neki: Szent Márton ünnepén, mint minden falu, Alsók is egy harmadfű tinót, ugyanakkor minden ház egy vödör zabot és egy vödör sört adott. Minden háznép 3 napot dolgozott a mezőn; egy nap szénát gyűjtött, egy nap behordta, egy nap aratott. Az udvarnokok a gabonát, lisztet, kenyeret a malomba s onnan haza, ha kellett, az apát vagy hivatalos küldetésben járó szerzetes után szállították. Mindnyájan részt vettek a somogyi, zalai apátsági borok haza fuvarozásában s a külön foglalkozást nem űzők még az útban levő apát vagy szerzetesek számára is fuvart szolgáltatottak. Alsókon a főjövédelmet a szőlő adta s egy telekre 15 kir. hold (20 kat. hold), az egész határra valami 1566 hold jutott.

2. *Hlinód* község lakossága nagyon sokféle elemből állt s számra tekintélyes volt. A házhelyek száma összesen 197 volt, valami 1700 lélekkel. Élt itt 20 házban vagy telken lovas jobbágy, 56 házhelyen meg udvarnok. A lovas jobbágyság terhe a következő volt: saját lovukon kísérték az apátot vagy kirendelt embereit utazásaikon s ilyenkor az apát viselte élmező-

¹ Gondos kiadása Pann. Mon. T. 771—87.

sük költségeit. Követ és épületfát szállítottak, az apát lakását őrizték s mint szabad emberek, tizedet fizettek. Máskülömben terheik olyanok, mint Alsókon. Nevökből ítélve, magyarok voltak. Az udvarnokok szintén magyarok s mindennemű szolgálatot és adózást teljesítettek, de külön terheket is viseltek. Így az új kenyér fél évében havonként 30 akó búzalisztet, 40 akó rozst, 170 akó zabot, Szent Mártonkor és húshagyókor 100—100 tojást, 4 tyúkot, 2 ludat, húsvétkor 100 tojást és egy bárányt adtak. Szent Mártonkor vagy királyi látogatás alkalmával 3 szekér tűzifát, 30 kenyeret, havonként meg 1—1 vizahálót, valamint kenyeret a hálókészítőnek adtak. Az év másik 6 hónapjának mindegyikében a többi jószágokról 170 akó gabonát a malomba szállítottak, megőrölték, a lisztet a megjelölt raktárba vitték, az egyház terméséből havonként 20 akó közönséges lisztet készítettek. Minden ház a tized-árpából 2 akó sört főzött; két szekerek az apátot vagy szerzeteseit utjakon kísérte; a havi szolgák őrizték a kaput, művelték a kertet, fát, vizet hordtak a konyhába s javították a kemenczét. Élt továbbá a községben 16 házhelyen szakács s minden olyan szolgálatot végzett, mint az alsóki kovácsok. Élt még 22 házhelyen lovas szolgák. Jó lovat kellett tartaniok, hogy az apátság terhes kocsi-jait bárhová elszállíthassák, egyebekben a szántáson és szőlőművelésen kívül minden más szolgálattal tartoztak. Lakott a községben szücs 6, esztergályos 6, hirnök vagy bakó 4 házhelyen. Hivatásukat végezték s a lovas szolgák terheit viselték. Végül élt mosó 3, tárnok 7, sütő 9, varga 6, méhsörkésztő 10, kovács 23, kerékgyártó 5 házhelyen s a hivatásukból folyó munkán kívül a közös szolgálat őket is terhelte. A község határa 1425 kir. holdat tett.

3. *Újlak* községben 32 házhelyen élt 25 udvarnok, 6 szántóvető, 2 szabad jobbágy s az itteni udvarnokok ugyanúgy szolgáltak, mint a himódiak.

4. *Tarján* község csak részbirtoka volt az apátságnak, mely mégis 33 házhelyet mondott a magáénak; ezek közül 10 jobbágy, 7 varga, 3 lovász, 3 kápolnás, 4 kádár, 6 udvarnok volt.

5. *Tápán* a király lovászhai voltak a főbirtokosok s itt az apátnak csak 6 házhelye volt, melyen 4 lovas jobbágy és 2 szántóvető élt.

6. *Havazd* szintén részbirtok volt 18 házhelylyel, melyen

5 jobbágy, 6 udvarnok, 2 kádár, 3 vinczellér és 2 harangozó élt s úgy szolgált, mint a himódiak.

7. *Ősében* 14 házhelyen 13 szabad lovas jobbágy és 1 vinczellér élt s az egyik jobbágy Ibrahim nevet viselt.

8. *Óravazdon* 17 házhely volt az apátságé.

9. Ticsen 10 vinczellér, 7 jobbágy házhely volt.

10. Nyulon 8 vinczellér és 2 jobbágy házhely volt s Nyúl, mint Écs is csak harmadrészben volt az apátságé.

11. *Percese* községben 38 volt a házhelyek száma. A lakók közül 7 szántó-vető szolga 6 eke földdel, 13 vinczellér szolga, 17 szabados, 1 harangozó volt.

12. Két *Ság* nevű községben 67 házhelyen 20 vinczellér, 12 szántó-vető szolga, 15 harangozó, 20 jobbágy, 20 lovas lakott.

13. *Selyenicsuk-Páznánd* községben a házhelyek száma 51, melyen 14 jobbágy, 30 vinczellér szolga, 2 tárnok, 5 szántó-vető. A határ kiterjedése mai két hold.

14. *Alapon* 6 szabad jobbágy. 9 lovas jobbágy, 8 harangozó, 6 szent élv vivő házhely volt.

15. *Órkényben* 28 vinczellér jobbágy lakott.

16. *Gönyön* 16 lovas szolga, 10 udvarnok, 2 lovász, 2 juhász élt 30 házhelyen.

17. *Véneken* 70 házhelyen halászok éltek, kik révész-szolgálatot is végeztek s az apát hajóit Szigetfőre, (Csepelsziget) vezették, de az apát lovaival vontatták vissza. Kötelesek voltak vizára halászni s naponként 40 embernek elegendő halat szolgáltatni a monostorba, megvendégelték az apátot, Márton napkor egy 3 éves tinót, sört, bort adtak. A község határa 1620 két holdat tett.

18. *Hecse* községben 33 házhelyen élt 8 udvarnok szolga, 18 kádár, kik a bort szállítani is tartoztak, továbbá évenként 1 tinót s más eleséget adtak, 3 vinczellér, 4 jobbágy s ez utóbbiak évenként adtak 1 harmadfű tinót, 100 fehér kenyeret, 30 vödör sört, 20 hosszú gyertyát és 12 dénárt.

Mind e községek Győrmegeye területén feküdtek s az összeírás a középkori viszonyokhoz képest elég sűrű népességről s aránylag nagyon fejlődött gazdasági életéről tanúskodik, mi a Sopron vármegyében összeírt két faluról kevésbé mondható. Ellenben Veszprém, Komárom, Somogy vármegyékben az oklevél ismét igen sok falu, telep, község nevét közli, a határjá-

pásnál, országútról és számos mellékútról, az utak mentén álló szent szobrokról tesz említést. Hasonló kedvező képet kínál az alföldi jószágok, főleg Ókanizsa határjárása. Az egyes községekben aránylag nagy a népesség. Így Veszprémben, Varsány községben a lakott házhelyek száma 74 és pedig 21 jobbágy, 4 szakács, 2 kovács, 6 kádár, 3 tímár, 30 udvarnok, 5 szántó-vető; Lázi községben 147 házhelyen 23 jobbágy, 19 lovas, 15 szakács, 39 szűcs, 6 kádár, 34 udvarnok, 3 szántó-vető szolga élt, Vénye községben meg csupa kápolnás¹⁾ lakott 44 házhelyen. Komárommegyében, Dinnye községben 50 házhelyen 17 jobbágy, 10 udvarnok, 23 lovas, a három Tömörd község 174 házhelyén 57 jobbágy, 44 lovas szolga, 2 lovász, 23 kerékgyártó, 2 üstfoldozó és 46 udvarnok lakott. Zalában, Hegymagas községben 62 lakott házhelye volt az apátságnak. Az alföldi Okanizsán 27 házhelyen 10 lovas jobbágy, 4 fuvaros, kik a halat a monostorba szállították vagy váltságul 1 kocsiért egy fertőt fizettek, 10 halász, kik a halon kívül évenként 6 harmadfü tinót adtak s 3 torló élt, kiknek mindegyike Szent Mihály napján 3 fertőt fizetett. A pénzfizetés ez időben csak némely községben fordul ugyan elő, de mégis gyakoribb, mint régente volt. Így az apát selyei (Sala) jószágán „) élő jobbágyok egy-egy házhely után egy fertőt fizettek, de közös szolgáltatásokat is teljesítettek. Petenden 22 szabados házhely volt, melyek a szabadosok általános szolgálatain kívül egyenkint ezüstöt is fizettek, évi 1 pénzt azaz egy nyolczad girát.

Abból a töméntelen részletből, melyet az e korbeli oklevelek a földesúri népek úrbéres terüeiről tartalmaznak, a következő főelvek állapíthatók meg: A terhek a népek jogállásához és foglalkozásához, ugyanazon község különböző munkáscsoportjaihoz képest fölöttébb változók. De a földesúr általában emelni igyekszik a terheket, másrészt a munkások kezén levő földterületből sokat saját gazdálkodása alá von, a mi a föld értékének emelkedését, terményei eladásának könnyű voltát jelzi.

¹⁾ Kápolnások azok voltak, kik az utón levő apát kápolnájának, illetve kézi oltárának szállítására lovat tartoztak adni, de más úrbéri terheket is viseltek.

²⁾ Az apátságnak a Sala vize körül is voltak birtokai. Sala tulajdonképpen Deáki község Pozsony vármegyében, de a Sala földjéhez tartozott a Ayitra vármegyei Vágselye is.

Csakhogy a robotból még sem a mezei munka, a szántás, aratás, behordás terheli legsúlyosabban az úrbérest. Itt-ott már ez ellen is panaszkodik ugyan, de a legsúlyosabb közmunka a fuvarozás, a gyalogszerrel vagy szekérrel való követségbe járás, a kényszer, hogy utazásain a földesurat az úrbéres szekérén vagy gyalog elkísérje. A mi a terményben való szolgáltatokat illeti, azok a dolog természetéhez képest, mikor a földesurat munkásai látták el nemcsak konyhája minden, hanem háztartása sokféle szükségletével, fölöttébb változatosak. Másrészt azonban a XIII. első négy évtizedében az úrbéres fizetései; közt már előtérbe kezd lépni a készpénz-adó jelül annak, hogy Magyarország mindinkább kivergődött a régi kezdetleges terménygazdálkodás állapotából s gazdasági életében fontos szerepre vergődött a pénzgazdálkodás. A földesúrnak társadalmi szerepléséhez már nagy szüksége volt a készpénzre, másrészt a munkásnép több pénzadó fizetésére vállalkozhatott, mert a kereskedelem megélénkülésével könnyebben értékesíthette nyers terményeit.

E korbeli okleveleinkben még fordul elő szabad földmives, ki telkét családi örökség útján nyerte el (*propria hereditaria*.) De a szabad embernek, habár földesúri telken élt, a munkájával emelt épületek, valamint a javítások a saját tulajdonát alkották s a pörös okiratok nem egyszer kimondják, hogy a pörvesztő fél hordja el a pörös birtokról épületeit, melyek anyaga leginkább fa volt s melyek úgy készültek, hogy esetleg szét lehessen szedni s más helyre elszállítani, illetve más telken fölállítani. Másrészt, mint a fönt idézett ítéletlevelekből kitűnik, a királyi hatalom már a telkes rabszolgák terheit is enyhíteni igyekezett s oda hatott, hogy a szabad és rabszolga telkes népek szolgálata közt valami összhang létesüljön, mely e két, jogállás tekintetében annyira eltérő, de mindinkább ugyanegy foglalkozást űző népréteg összeforrasztásának, vagyis a tulajdonképeni jobbágy intézmény megalakulásának egyik előfeltétele volt.

HATODIK FEJEZET.

A munkaszervezet a XIII. század második felében.

A tatárjárás zivatarra, mely 1241. márczius havában zúdult a magyar birodalomra s egy álló esztendőn át szünetelen pusztította, óriási károkat okozott emberben és vagyonban a nép minden rétegének, de életrevalóságát nem törte meg. A lakosság egy része leöletett, egy része rabszjira fűzve, hajtatott el, de legnagyobb része megmenekült s buvó helyeiről vagy a külföldről lassan haza szállingózott. Ellenben házai, telepei, községei, fejlődő városai, templomai, monostorai, ingó vagyona, munkájának eszközei, marhája nagyobb részt megsemmisültek. Különösen némely országrész, az erdélyi terület, a délvidék és egyes északkeleti vármegyék szenvedtek szertelesen s sok helyütt az újjászervezés munkáját ott kellett újra kezdeni, mint a honfoglalás vagy Szent István századában. Szerencsére IV. Béla királyban meg volt az akarat és a képesség a szörnyű bajok orvoslására s minthogy az általános romlás a legvagyonosabb rétegeket sem kímélte, ezek önérdékből, hogy a korona oltalma alatt minél gyorsabban új erőhöz jussanak, egy pár évtizeden át hűségesen támogatták alkotó tevékenységét. A vad vihar különösen megtizedelte a régi nagybirtokosokat s helyekre újak léptek, kik a koronától kapták dús jószágait s így az önérdék mellett a hála is a király hűséges munkatársaivá avatta őket. Béla pedig, mihelyt 1242. tavaszán visszatért letarolt országába, átgondolt tervszerűséggel fogott a mentő munkához, mely bámulatos gyorsasággal és eredménytel haladt előre, ámbár egyes vidékek még évtizedek múltán is szomorúan tanúskodtak a tatárság kegyetlen rombolásairól. Az első feladat a feldúlt belső rend s a jogbiztonság visszaállítása, különösen meg a megfogyott lakosság gyors szaporítása

volt. Erre az alkalommal sem kínálkozott más eszköz az idegen munkaerő becsalogatásánál s megtelepítésénél. Európa nyugati államaiban még a XIII. században is erősen folyt a vándorlás s Béla király megint megnyitotta országainak kapuit a békés vagy harcias elemek előtt, melyekre egyaránt szüksége volt. Visszahívta az 1241-ben kiűzött kunokat, kiket beillesztett a honvédelmi szervezet keretébe, míg a szomszéd szláv és német államokból a munkás elemet gyarapította. Nagy tömegek egyszerre nem jöttek többé, mert az országban már nem akadtak olyan jobb talajú és nagy kiterjedésű területek, a hol meg lehetett volna őket telepíteni a földnek mindenütt volt jogszerű ura, gazdája. De a beszivárgás állandóan és bőségesen folyt s apróbb rajokban mindig jöttek nyugati munkáselemek, főleg az 1259. év után, mely a német birodalomban Ínséges volt s a kivándorlást elősegítette. Ezek természetesen az időben már a korlátlanul uralkodó feudális gondolkodást, a vele járó munkaszervezetet hozták magukkal s még inkább elősegítették a magyar társadalmi és gazdasági életnek ily szellemű átalakulását.

Elősegítette ezt maga a tatárjárás, illetve az a rombolás, melyet a társadalmi, honvédelmi és közigazgatási szervezetben okozott. A régóta dűledező várszerkezet büszke építménye, mely kétszáz évnél tovább volt a magyar király belső hatalmának és nemzetközi tekintélyének legfőbb tényezője, a tatárjáráskor elpusztult vagy legalább alapjaiban megingott. A királyi vár népek egy része leöletett vagy szétfutott, a már nagyon megfogyott várjavarokat vagy a szomszédok ragadták magukhoz vagy a király adományozta el s noha Béla megpróbálta viszszerzésöket s a királyi vármegye helyreállítását, a változott viszonyok közt hamar abban kellett hagynia a reménytelen kísérletet. Az ő korának új szükségletei voltak, melyeket csupán új alkotások elégíthettek ki. A király akarva, nem akarva, megalkudott tehát az új korszellemmel s a Nyugat-Európában rég teljes uralomra jutott rendiséget, mely már érvényesülni akart, de az aranybullában intézményileg még nem jegeczesedett ki, követte alkotásaiban mintaképül. Míg a régibb királyi oklevelek gyakran hangoztatták, hogy a természet minden embert egyenlőnek teremtett s egyedül a világi törvény (jus gentium) fosztott meg az idők folyamán egyes rétegeket szabad-

ságuktól¹⁾, IV. Bélát, bármi nemes indulattal viseltetett egyekben a munkástömegek iránt, már a pápának kellett ez igazságra figyelmeztetnie (1264.) így a királyi hatalomból is veszni kezdett az egységes nép fogalma, a társadalom vezető tényezői, főleg a külföldön tanuló papok, akkor a műveltség egyedüli letéteményesei, meg egészen a feudalitás gondolatvilágának uralma alá jutottak. Mikor tehát a királyi vármegyét mással kellett pótolni, a régóta megindult rendi fejlődés teljes és törvényes befejezést nyert.

Béla király a vagyonánál és hivatalánál fogva mindig előkelő szerepet vivő egyházi és világi nagybirtokot vezető tényezővé avatta. Nemcsak kiváltságokat adott neki, hanem arra ösztönözte, hogy jószágai védelmére kővárakat építsen. Évről - évre többen követték ez ösztönzést s csakhamar a királyiak mellett a magánvárak koszorúja lepte el az országot, melyek a honvédelemnek is hasznára váltak, főleg a végeken, de még inkább gyarapították birtokosuk tekintélyét, társadalmi és politikai befolyását. A nagy birtokos immár erős, saját fegyvereseitől őrzött várban élt, hol önálló hatalmára támaszkodva, daczolhatott a királyival s föltétlenül érvényre emelhetette akaratát mindazokkal szemben, kik jószágain, telkein laktak, mi szükségképpen új irányba terelte a nagybirtok és munkás népei jogi és gazdasági viszonyát. Amaz ura lett népeinek s e törekvésében a királytól nyert másnemű kiváltságai is elősegítették. Még az aranybulla kimondotta a földesúri népeknek az állami adóktól való mentességét. Csakhogy e mentesség a XIII. században még kivételesen lépett életbe, akkor sem az aranybulla, hanem a király egyes kiváltsága alapján, melyet külön-külön adományozott kedvesebb híveinek, illetve azok népeinek. De 1267-ben IV. Béla és fia, V. István ifjabb király, ki az ország igen nagy részében önállóan uralkodott, az összes nemeseknek, nagy- és kisbirtokosoknak, új kiváltságlevelet adott, mely világosan kimondotta, hogy rajtok „collectákat vagy adókat a kamara (kincstár) vagy más valaki számára, soha semmi időben ne szedjenek, sem élelmiszereket s még a harczbaszállás okáért se általunk, se mások által ne szedhessenek.“ ²⁾ Itt tehát az adó-

¹⁾ Példát idéz *Wenzel*, Magyarország mezőgazdaságának története.

²⁾ *Décsi* Lajos fordítása. Szilágyi Sándor, Magyar Nemzet Története

mentesség határozottan megadatott, ámbár általános érvényre most sem emelkedett s csupán a földesurak azon törekvését fokozta, hogy külön kiváltságban szerezzék meg a jogot, sőt némelyik olyan megegyezésre lépett a munkásokkal, hogy, ha megnyeri számukra az adómentességet a királytól, az érdekeltek az állami adót neki fizessék,¹⁾ a mi azt jelzi, hogy az adómentességből a köznépnek ott sem volt haszna, a hol érvényre jutott, mert ezután is fizette nem ugyan a királynak, hanem földesúrnak.

Még ellenállhatatlanabb hatalmi eszközt nyert a földesúr azon jogban, hogy a király reá kezdte átruházni a jószágain élő munkás nép fölött a bíraskodást. Ez első sorban a munkás nép javára történt, hogy gyorsan és olcsón nyerjen igazságot. IV. Béla (1246.) egyenesen megmondja ezt,²⁾ midőn az erdélyi püspökszabad és nem-szabad népeit (tani priores inquilini, — kik a régi szolgák ivadékai lehettek — quam etiam hospites conditionis liberae de novo convenientes) kivonja a főispán s az összes többi közhírük törvénykezése alól és pörös ügyeik elintézését a püspökre és a falusi bíróra ruházza. Csak ha ezek elmulasztának kötelességek teljesítését, kerül az ügy a király ítélőszéke elé. E kedvezményt — mondja a király — azért adta meg, hogy a püspök minél könnyebben betelepíthesse pusztá jószágait, a mi kétségtelenné teszi, hogy a földesúr e bírói joga megfelelt munkásnépei érdekeinek s egyenesen javukra adományoztatok. A bíraskodást a király kiváltság útján egyre többekre ruházta s a garamszentbenedeki apátság összes népei már 1249-ben, Miklós nádor bizonyossága³⁾ szerint, ki voltak az ország mindenféle közbiráinak illetősége alól vonva. A gyakorlatban azonban ez a bíraskodó jog új eszközt adott a földesúrnak a jobbágysai mindenféle viszonyaiba való beavatkozásra s az idők folyamán ez a jog, mely a munkásnép javának előmozdítására adatott, teljesen kiforgolódott eredeti természetéből s a földesúri önkény és elnyomás eszközévé lett.

IV. Béla király, noha az új főúri réteg évtizedeken át hűségesen támogatta, előre látta a veszélyeket, melyekkel a nagy-

¹⁾ Erre példa Németi község egyezsége földesúrával 1292-ben. Az oklevél *Knauz*, Mon. Eccl. Strigon. II. 313—14.

²⁾ Oklevele *Fejér*, Codex dipl. IV. 1: 415.

³⁾ *Fejér*, Codex dipl. IV. 2: 56.

birtok hatalmának e túltengése a koronát s a társadalmat fenyegette. Ellensúlyozására a királyi szolgák számát országszerte nagyban szaporította, hogy benne új középosztályt teremtsen, melyet hivatásának megfelelően sokféle kiváltsággal látott el. Minél többeket kivont a hanyatló várszerkezet köréből; beleolvasztotta a kunokat, a szászokat, a székelyeket, a fegyveres szolgálatot tevő más elemeket, főleg a régi várjobbágyokat s elősegítette testületi tömörülését. A „nemesi szolgák birájában“ ő alatta nyerte az új testület első állandó tisztviseleljét. Ezzel végképpen a nemesi vármegye lépett a mindinkább tündező királyi vármegye örökébe s a rendi fejlődés az 1267-iki, már említett kiváltságlevélben nyerte meg a törvényes elismerést.

Ezzel Magyar ország intézmény ileg is belépett a középkor rendi, feudális világába s a magyar sociálpolitikai szervezetben a munkamegoszlás egy új korszaka kezdődött. A honvédelemből kimaradt a tömeg s ez a feladat a kiváltságos rendre szállt, mely hivatásszerű katonasággá lett s mint a fegyveres erő képviselője magához ragadta az államkormányzatot, miből természetsszerűen következett, hogy külön érdekei szerint formálta az államéletet s ily szellemben kormányozta az alattvalókat. Minthogy pedig a katona nem lehet gazda, a gazdálkodást, a polgári munkát az egytelkes nemesek kivételével, kik magok mivelték a földet, teljesen a tömegre bízták, mely helyettük dolgozott s minden szükségessel ellátta őket. Így a rendiség nem csupán jogi, hanem messzeható közgazdasági változásokat okozott. A munkás tömegek megszűntek a király közvetlen alattvalói lenni s uraik hatalma alá jutottak. Jogi helyzetek fokozódó romlásával azután a munka tisztelete, megbecsülése is rohamosan hanyatlott. Az uralkodó réteg nemcsak elszakított a polgári munkától, hanem értékét, jelentőségét, tiszteségét illetőleg is olyan eszmekörbe jutott, melynek az osztályellentétek rohamos kiélesedésére s időnkint az állam alapjait megingató összeütközésekre kellett vezetnie, mert minden igyekezete kedvezményes helyzetének kiaknázására irányult.

Ebbéli hitbuzgalmát legfőllebb a munkaerő keresett voltára s a telepítésre való tekintetek mérsékeltek ideig-óráig, másrészt minden időben akadtak emberséges földesurak is. Míddn Apócz neje (1245.) vallásos buzgalomból 8 házhelyet adó-

mányozott a pannonhalmi monostornak, nem feledkezett meg az illetők sorsának biztosításáról s kikötötte, hogy egyenkint fél fertőt fizessenek új földesuroknak, semmi egyéb szolgálatra pedig ne köteleztessenek. Általában azonban ez időszak oklevelei leginkább pöréről, összeütközésről, új meg új urbér-egyezményekről tesznek említést. Kisszelepcsény község lakói, csupa lovas szolgák, vagyis inkább katonák föllázdak földesurok, a garamszentbenedeki apát ellen, de végre egyezséget kötöttek vele, melyet a király megerősített (1247.) Az új szerződés¹⁾ következőleg állapítja meg terheiket: minden házhely évenként 2 nehezéket fizet; évenként egyszer a községbe jövő apát ellátást nyer, mely alkalommal a lakosok egy 3 éves disznót, bárányt, kenyeret, sört és lótapot adnak, annyit, a mennyi kell, Szent Benedek ünnepén meg 2 juhot s minden lakos lóháton ott és annyszor szolgálja az apátot, a hol és a hányszor parancsolja; ha pedig az egyezményt megszegnék, magok és utódaik örök szolgaságra vettessenek.

A bakonybeli apátság népei szintén sokat viszálykodtak (1256—1259) földesurokkal, ki csakugyan tűrhetetlenül terhelte őket, mert, mikor hozzáfordultak, a király is elismerte panaszaik jogosultságát. Az apátságnak ez időben voltak:

1. szabad népei 20 házhelyen, kik lóháton kísérték az apátot és szerzeteseket, 2 napot szántottak, 1 napot arattak, a kolostor közelében kaszáltak és évenként egyszer bort szállítottak:

2. lovas szolgálói 49 házhelyen. Ezek 9 napot szántottak, arattak, a termést behordták, a gabonát a malomba, onnan a lisztet haza fuvarozták, a monostorban hetesi szolgálatot végeztek, a fűtésnél segédkeztek s a nyáját őrizték. Jogaik közt említik, hogy onnan hozhatnak feleséget, a hol kapnak;

3. adózók Sáron 8 házhelyen; mindegyik 50 cseber bort adott s havonként felváltva, lovon szolgált;

4. aratók és vinczellérek 36 házhelyen. Ezek igen nyomorult helyzetüket tekintve, kétségkívül rabszolgák voltak. Termésük egyik fele a földesúrat illette, sőt másik felét is 10 szapu zabbal és 10 rőf vászonnal kellett megváltaniok. E mellett a sörfőzésnél ők készítették a malátát, törtek kölest s saját költségükön éltek a monostorban, ba oda bármely munkára berendel-

¹⁾ *Kwiuz. Mon, Eccl. Sirig. T. 364—65,*

tettek; a mi azonban a legjellemzőbb csupán a saját falubeliekkel házasodhattak össze: a legényeknek falubeli leányt, a leányoknak falubeli legényt kellett elvenniük;

5. sószállítók 24 házhelyen, kik évenként 3 hajón háromszor tartoztak a monostorba sót szállítani; végül

6. mesteremberek és pedig 5 tímár, 4 ács, 4 asztalos, 5 esztergályos, 4 szakács, 4 pék, 2 pásztor, 1 kondás¹⁾

A pannonhalmi apát Fizedtu község szabad vendégeinek (*hospites liberae condition is*) földesúri terheit 1263-ban következőleg állapította meg: 1. Szent Márton napján minden házhelyért 2 nehezék évi urbért fizetnek; 2. Buda városa jogait élvezik a bíró s egymás közti pöréikben, kivéve a vérontásos eseteket, melyekben a földesúr is bele szól. A 4 malom a földesúr s őt illeti a vásárpénz (*tribntum*); 3. a ki törvényes örökös nélkül szűkölködik, szabadon rendelkezhet vagyonáról; 4. oly porben, melyet valamelyik lakos indít falusi bírāja ellen, az apát 6 falubelivel ítélkezik; 5. fölmentvék mindenféle szállásadástól; 6. övék a halászat joga s a révjog jövedelmének kétharmada. Pár év múlva (1266—67.) a király az apátság Összes népeit, mint már elődei tették, kivonta a megyei bíróságok joghatósága alól s egyedüli bírájok a király és az apát, illetve kirendelt közege voltak, sőt 1269-ben abban a kedvezményben részesítette őket, hogy a közadónak csak a felét fizessék (*tallia, exactio et collecta sive fuerint in denariis, sive invictualibus, sive in aliis.*)²⁾

Mikor IV. Béla Csuton prépostságot alapított (1264.) igen sok jószággal látta el. Egy párnál megállapítja az úrbéri terheket is. Így a csuti vendégeket a következő kiváltságokkal ruházta fel: Szabadon választják a falu bíráját, kit az apát csak megerősít s ki a kisebb pörökben Ítélt, míg a nagyobbakban a földesúr kirendelt emberei. Censur vagyis földbér fejében Szent Mihály kor 3 nehezék finom ezüstöt fizetnek, karácsonykor és husvétkor meg a szokásos ajándékokat adják. Födemest a mézadó népekkel is a prépostnak adta s a lakosok a mézet, mely addig a királynak járt, immár földesúroknak szolgáltatták.³⁾

De bármi szabatosan állapították meg az oklevelek a

¹⁾ Felsőrolviúk Pannon. Mon. VIII. (írta Sörös Pongrácz) 53—54.

²⁾ Az adatok Pann. Mon. II. 325.

³⁾ Az oklevél *Knauz*, Mon. Eccl. Strig. 509—13,

munkásnép kötelességeit, örökösen új meg új véleménykülönbségek merültek föl, melyek a közhatóságok beavatkozását tették szükségessé. A földesúr mindig úgy vélekedett, hogy népei tehetségükhöz képest nem viselnek elég terhet, a munkások meg azzal álltak elő, hogy sokkal többet kell fizetniök, mint jog és méltányosság szerint kívánhatni tőlük. Ez ellentétes fölfogások visszhangzanak ama viszályban, mely ez időben a ti-hanyi apát és népei közt támadt. A földesúr szerint népei fölös számban voltak, de vagy éppen nem tettek, vagy nem tettek elég szolgálatot. Ismét az államnak kellett közbelépnie; a nádor rendezte az urbér dolgát és pedig akként, hogy 12 házhely maradjon meg jobbágnak és lovasszolgának s ezek rendes kötelességeit végezze, ellenben az összes többi népek házhelyenként fél fertó pénzadót fizessenek. Az apát ezeket is conditionariusok csoportjába akarta volna áttenni, de kérelmükre meghagyta őket az új állapotban.¹⁾

A királyi javak száma az eladományozások s a várszerkezet rohamos eltűnése következtében roppant nagy mértékben lepadt ugyan, de azért maradt még elég királyi birtok, melyen nagyszámú munkásnép is élt. Ezek úrbéri tartozásairól éppen a tatárjárás óta számos adat jutott reánk, melyekből világosan kitűnik, hogy a király népei, mint azelőtt, ekkor is jóval kedvezőbb helyzetben éltek, jóval enyhébb terheket viseltek, mint a magán földesuraké. Csakhogy ezek rendesen nem tulajdonképeni jobbágyságok voltak, mert katonai kötelezettség is terhelte őket. Így Turócz és Liptó királyi népei IV. Béla 1257-ki kiváltság levele értelmében, noha máskülönbén jobbágymódra adóztak (minden házhely után 2 nehezéket fizettek, 40 házhely után egy sertést, 40 tyúkot, 20 köből zabot adtak) minden 40 telek után egy lovas katonát is küldtek a király hadseregébe. A legelőnyösebb helyzetben azonban a király vendégnépei éltek, azok a nem csupán német és szláv, hanem részben magyar szabad jogállású munkások, kik a király városaiban telepedtek meg. A tulaj dónk épeni középkori várost, a későbbi szabad királyi várost, melynek lakói széleskörű kiváltságokat és önkormányzatot élveztek, IV. Béla király alapította meg. Voltak a királynak városai Szent István óta mindenkor, csakhogy ben-

¹⁾ A pörről bővebben Pann. Mon. VIII. 254.

nők a legkülönfélébb foglalkozású és jogállású lakosok éltek, katonák, kedvezményes s külön községet alkotó vendégek, királyi és magánföldsúri hatalom alatt álló szabad és rabszolga munkások s e különféle rétegeket még nem fűzte össze semmi közös jogi kötelék. A tatárjárás ez állapotokat gyökeresen megváltoztatta s a fejlődést új irányba terelte. IV. Béla király a régi városok kiváltságait megerősítette, új városokat alapított s az ő korában lépett a városok sorába a mai Buda, az ország-későbbi fővárosa. Kiváltsággal, áldozattal segítette a városok népét, viszont megkívánta tőlük, hogy fallal övezzék magokat s ez a fal csakhamar a városi szabadság jelképévé lett. A kik a falon belül éltek, mindinkább egyenlő jogokat élveztek, jogilag egy réteggé olvadtak össze s részt vettek a helyi önkormányzat és védelem jogaiban és kötelességeiben. A király utóbb néhol a katonai népeket is az új kiváltságos lakosságba olvasztotta s a régi királyi vár helyett a kiváltságos királyi város viselte immár a civitas, a városi lakos pedig a várkatona helyett a polgár (civis) kitüntető nevét. Mint a német birodalomban, aképen hazánkban is csak a XIII. század második felében alakult meg tehát a tulajdonképeni város s az új alkotás politikai, gazdasági és társadalmi tekintetben egyaránt messzeható következményekkel járt, mert mindegyik egy-egy új polgárosító központtá vált, ipar, kereskedés, a szellemi élet góczává, ámbár a polgárság az ország általános munkaszervezetének megfelelően, mely egészen agrárius alapon nyugodott, leginkább őstermeléssel, földműveléssel, borászattal, marhaterenyésztéssel foglalkozott s ebből merítette megélhetésének legfőbb eszközeit. Az alakuló rendiség még nem vonta ugyan a körébe, ellenben a tulajdonképeni munkásnép sorából már kiemeltetett s ezzel a vidéki népesség, az alakuló jobbágytság elvesztette egyik legértékesebb, vagyoniilag és értelmileg vezető rétegét, a mi megkönnyítette, hogy a földesúri hatalom az idők folyamán mindinkább följé kerekedjék.

Megalakult tehát a külön kiváltságos város s a városi polgárság kilépett a többi munkáselemek köréből, melyek vidéki községekben éltek s melyekkel nem állt többé jogi, hanem csupán gazdasági kapcsolatban, mert a város lett mindinkább a vidéki termelés főpiacza. De a király nemcsak a tulajdonképeni városi polgárságnak adta meg kedvezményeit és kiváltsa-

gait, hanem urok kérelmére számos más községet is felruházott velők. A földesúr igénybe is vette a király kegyét, kinek példáján okulva, ő is oda törekedett, hogy saját jószágaira minél több szabad munkást csábítson s a telken kívül megadja nekik azokat a kedvezményeket, melyeket a királyi vendégek élveztek. Két irány küzdött tehát a földesúriján. Az egyik a jobbágyszolgálatok örökös emelése, a másik meg kevésbé lakott vagy egészen pusztán heverő jószágainak jobb értékesítése; ez utóbbit azonban csak szabad telepesek szerzésével érhetette eh minek alapföltétele meg a lehető legnagyobb előnyök biztosítása volt. A két ellentétes irányra egyaránt dúsan akad példa s közülök néhányat, a terhek emelésére vonatkozókat már fentebb idéztük. A kizsákmányolásra a régóta benépesített országrészekben nyílt leginkább alkalom, míg a kevésbé lakott tájokon a kedvezmények engedélyezése lényegesen előtérbe. Azt a földet, meg Németinek nevezték s mely Szebeléb szomszédságában feküdt, IV. Béla (1256.) Zabrádon lakó vendégnépeinek adományozta, IV. László meg Németit és Szebelébet egyaránt felszabadította (1288.) a honti várispán bírói hatósága alól. Földesura mindkettőnek az esztergomi káptalan volt, mely, minthogy a szebelébi német vendégnépekkel minduntalan összetűzött, Németit 1292-ben magyar és tót szabad munkásokkal óhajtott betelepíteni, hogy, mint mondja, a szabad állásnak vagyis jobbágyok számát szaporítsa, de a német ajknak kizárásával.

Kihirdette tehát, hogy minden telepes ka) 60 hold szántóföldből álló telket, mely két évig tehermentes. A harmadik évben fizet Szent Mártonkor egy negyed gira finom ezüstöt, 2 hízott tyúkot, 2 kappant, 2 jó fehér kenyeret, 1 vödör sört, 2 szapu zabot, a legelő-bér fejében meg az egész község éven kint 1 gira ezüstöt. A község természetesen fizeti az állami adót pénzben és élelmiszerben, de ha a káptalan, — mondja az oklevél — ki tudja eszközölni a királytól, hogy elengedi az állami adót, azt a község neki fogja fizetni. Ellenben biztosítja a telepeseknek a szabad végrendelkezés jogát, valamint azt, hogy a kisebb pörök a falu bírása elé tartoznak és csupán a súlyosabb bűnperek kerülnek a földesúri szék elé.¹⁾ Itt, de tömértelen más ilyen iratban azon kedvezmények szolgálnak mintául, melyek

¹⁾ Pór Antal, Gazdaságtört. Szemle 1904:155,

ket a király adott a maga szabad munkásainak s a földesurat önérdéke kényszerítő messze menő előnyök nyújtására, ha új telepéseket akart nyerni. Pedig a nagybirtokot erre ráutalta a józan belátás, mert egyháziak és világiak ekkor már számos vármegyében, az ország legkülönbözőbb vidékein szereztek uradalmakat, jószágokat, melyeken néhol igen csekély volt a népesség, IV. Béla korában, különösen az északi és keleti hegyvidék benépesítése indult meg egészen újonnan, vagy új erővel, mert a tatárjárás éppen itt messze földön elsöpörte a csírázó polgárosodást s például Ugocsában előiról kellett a telepítés művét kezdeni. Még V. István korában is oly sok volt itt a miveletlen föld, hogy a király felhatalmazta az egyes községeket, hogy szükségleteikhez képest irthassák az erdőt s annyi földet vegyenek birtokba, a mennyit csak meg tudnak mivelní. A hegyvidéken azonban nehezebb volt a talaj megmunkálása s itt a földesúrnak aránylag nagyon nagy kedvezményekkel kellett a népet jószágaira csábítani. Hosszabb időre, 3—7 évre, néhol még tovább biztosított tehát teljes urbér mentességet a szabad telepesnek, kinek csak akkor kellett bért fizetnie, mikor telkén meggyökerezett, mikor a település gyermekbetegségein szerencsésen átesett. Így azután a népesség árja mindinkább az északi hegyvidékre özönlött s ott a nemzeti élet egész új központjait alakította, új vármegyék szervezését tette lehetővé. Katonai és munkás elemek lepték el a Kárpátok bérezés tájait s ez országrésznek oly jelentőséget adtak, minővel addig nem bírt. Az első telepesek rendszeren a rengeteg erdőségek végtelenül gazdag vadállományát, a vizek halban való bőségét használták megélhetősökre s állandó községek neve, például Liptóban, arra vall, hogy főleg halászattal, vadászattal, solyinászattal, hód fogással foglalkoztak. Másutt az aranymosás, a bányászat táplálta a telepéseket s Máramaros, az előbb „terméketlen, zordon föld“ a század vége felé már annyira benépesült, hogy vármegyévé alakult s a magyar, német, oláh lakosság a marhategyesztésen kívül a só- és érezbányászatot lendítette föl. A felvidéki telepítésben ez időben kiváló szerepet játszott egy bizonyos intézmény, a soltszás, mely külföldről jutott el hozzánk. A soltsz (lengyelül soltacz, legidősebb), néhol kenéz, telepítési vállalkozó volt, a ki a földesúrral szerződést kötött, hogy bizonyos pusztá, lakatlan, de egyébképen mivélésre alkalmas terü-

letet benépesít. Ez a falu-alapító, telepítő ügynök, kit magyarul falunagynak, főnagynak neveztek s később nemesi jogot élvezett, előzetesen megállapította a földesúrral az átengedett terület határát, valamint a maga s az új telepesek jogait és kötelezettségeit. Az egyezséghez azután társakat keresett s kül- vagy belföldön hozta össze az új alapításhoz a kellő szabad költözésű embert. Ha megkapta őket, hozzáfogott a kijelölt területen a falu alapításához; a határt parcellázta, az új község helyét fölmérte. Egy rész neki jutott, egy másik templomépítésre, lelkészlakásra maradt, a többit pedig az egyes telepesek közt osztotta ki, kik magok építették fel házukat. Minthogy eleinte a föld megművelése nehezen ment, bizonyos ideig az új község fel volt mentve mindennemű bérfizetéstől. E szabadságidő lejártával a telepes szerződésileg állandóan megszabott bért (census) fizetett a földesúrnak. A soltészség az alapító családjában apáról-fiúra szállt s olyan értékes jog volt, hogy pénzen is el lehetett adni. Vázsecz községet 1281-ben Gellért soltész alapította s a soltészi jogok örököseire szálltak, kik idővel (1543) 18V4 giráért egy felkai polgárnak adták el. A soltész volt apórnagy, aki a falu bírja s a község tagjai némi önkormányzati jogokat élveztek. Csorba községben, mely 1280-ban alakult, a telepesek 1—1 házhely után 2 nehezék finom ezüstöt fizettek földbér fejében, az egész község meg évenként háromszor (karácsonykor, husvétkor, Kér. Szent János napján) illő ajándékkal kedveskedett a földesúrnak. Viszont a község bizonyos ideig nem fizetett egyházi tizedet, őt illette a malom jog és a serfőzés joga. Szolgálattal a telepesek épen nem tartoztak s terheik általában oly mérsékelték voltak, hogy 1290-ben csak azért emeltettek, hogy a szomszédos községekkel szemben a csorbaiaknak ne „kelljen magukat szégyelniök.“ Ekkor tehát önkényt ajánlkoztak, hogy minden laneus (itt e szó nem telket, hanem földmértéket, egy nagyon kis holdat jelent) után külön egy nehezék ezüstöt fizetnek, rendkívüli segélyül pedig, amikor a földesúr a királylyal táborba szállott, 1—1 laneus után egy nehezék ezüsttel segítik. Ugyanily feltételek mellett ülte meg 1281-ben egy raj szabad ember Vázseczet s a soltész vagy kenéz általi telepítés fontos tényezőjévé vált a felvidék benépesítésének.

A mely vidékeken a soltészi vagy telepítő ügynöki intéz-

meny meg nem honosodott, ott ez időben is a földesnr közvetlenül szerződött az új telepésekkel s úrbéres szerződésben állapította meg jogaikat. Mikor Tivadar győri püspök 1297-ben a később Révfalunak nevezett községet betelepíté, 5 évi teljes adómentességet adott neki. Ez idő lejártával minden telek évi 2 nehezék földbért (terrarium) üzetett, míg a szokásos szolgálatok (numera) megállapítását a püspök magokra a telepésekre bízta, s reá jók ruházta a bíróválasztás jogát is. Csupán a nagyobb ügyek tartoztak a földesnr ítélőszéke elé.¹⁾

E telepítéseknél szabad jogállású munkásokról (homo liberae conditionis) van szó s ezzel szembetűnik az a kimagasló jelentőség, melyre a munkás ember szabadsága vagyis a szabad költözés (jus migrationis) emelkedett a gazdasági szervezetben. E jogot fentartani legfőbb érdekében állt annak a földesúrnak, kinek betelepítendő jószágai voltak. Ő tehát védte a szabad költözés jogát s mindenféle kedvezmény nyel vonzotta magához a szabad munkást; a hosszabb-rövidebb adómentesség mellett megadta neki a szabad bíró-, néha a papválasztás jogát, saját szokásjoga használatát s a A^égrendelkezés jogát, melylyel sok idegen elem jutott a magyar örökjogba. A németek lakta községekben például nálunk is meghonosodott a mortarium germán intézménye, mely abból állt, hogy az olyan jobbágy elhalálózása esetén, kinek leszármazó! nem maradtak, a földesur a hagyatékból valamely ingóságot, első sorban egy lovat, vagy ökröt a maga részére foglalhatott le.²⁾

Ellenben az a földesnr, a kinek jószágain már elég munkásnép élt, a szabad költözködéssel szemben egészen más álláspontot foglalt el. Őt ez a jog állandóan azzal a veszélylyel fenyegette, hogy közelebbi vagy távolabbi szomszédai nagyobb kedvezmények nyújtásával elcsábíthatják tőle munkaerejét, vagyis jószágai kisebb-nagyobb mértékben elnéptelenednek s elvesztik eddigi értéköket. E szempontból érdekeibe ütközönek találta a szabad költözködés jogát s minden eszközzel kijátszani igyekezett. Pedig azok a mélységes sociálpolitikai változások, melyek az államszervezetben a rendiség kifejlődésével beállottak, töméntelen ily eszközt bocsátottak rendelkezésére,

¹⁾ Orsz. Lev. *Tagányi* Károly úr szívességéből.

²⁾ *Illés* József, A törvényes öröklés az Árpádok korában 99—100.

másrészt meg az a körülmény, hogy jószágain csakugyan élt röghöz kötött (glacbae adstrictus) munkásnép, a rabszolga, folyton arra nógatta, hogy szabad munkáit lehetőleg szintén telkeihez lánczolja, költözési jogukat korlátozza s ezzel ezt a munkaerőt állandóan biztosítsa magának. Ezt megkönnyítette egy egy erkölcsi mozzanat. A jobbágyot száz meg száz kötelék fűzte telkéhez, melyen rendesen született, melyen talán már őseink egész sora élt, melyet nemzedékek munkája tett reá különösen értékesé. Érdekei és érzelmei egyaránt oda fűzték tehát a telekhez. A földesúr tudta ezt s a természet örök törvényei szerint kihasználta a paraszt ez erkölcsileg függő helyzetét, folyton több terhet rótt reá s végül jogilag is a telekhez, a röghöz igyekezett kötni.

A szabad költözés joga körül tehát már ez időben heves küzdelem indult meg, mely erkölcsi és gazdasági szempontból egyaránt rendkívüli jelentőségűvé vált ekkor is s az maradt állandóan, mert a nemzetek anyagi virágzásának mindig az egyik főfeltétele, hogy a munkásban éberen éljen egyéni szabadságának s becsületos keresete, vagyona biztonságának tudata, melyet szintén a szabad költözésből merített.

Különösen azokban a pusztító beháborukban, melyek V. István, IV. László és III. Endre királyok uralkodása alatt (1271—1301.) sújtották az országot, az elhatalmasodott oligarchia, midőn általában minden törvényt és jogot lábbal tiport, nem tartotta tiszteletben azon jogokat sem, melyekkel királyaink a szabad ember szabadságának sértetlenségét biztosították. Elnyomták jobbágyaikat, sőt a kisebb nemességet is, mely csakhamar a megsértett közszabadságnak erélyesen védelmére kelt s minthogy IV. László óta megkezdődött a törvényalkotó rendi országgyűlések kora, külön törvényben újíttotta meg minden szabad munkás részére a költözés jogát. Ezzel formaszerűen bevitte a magyar törvényhozásba azt a jobbágyvédő irányzatot, mely a rendiség felülkerekedésével szükségessé vált, mert a nemzeti munka szabályos tovább folytatásának egyik nélkülözhetetlen feltétele volt. III. Endre király 1298-iki országgyűlése, melyen leginkább a köznemesek, a székelyek és szászok vettek részt, kizárta köréből a rakoncátlan főurakat s a 70. törvénycikkben a szabad munkásnép jogait is nemes szívvel, bátor lélekkel országos végze-

menybe foglalta.¹⁾ Ez az alapvető törvény fordításban így hangzik: „A nemes embernek bármely földművese vagy jobbágya, ha akar, urának jószágáról, megnyervén az engedélyt és lefizetvén igazságos és szokásos földbérét, más nemes embernek jószágára vagy akárhová, hová neki tetszik, minden ingóival tartózkodás végett szabadon elköltözhessen⁴²⁾ E törvény annál nagyobb, igazán nemzeti jelentőségű, mert ez időben a tulajdonképein telkes rabszolgák száma egyrészt a törvényes felszabadítás, másrészt a gazdasági viszonyok átalakulása következtében már tetemesen megfogyott s a jobbágyságban a szabad munkás lehetett többségben. E törvény értelmében a szabad ember bárhová elköltözhett, mihelyt a törvénszabta feltételt teljesítette. E feltétel szerint le kellett fizetnie az eddigi arának járó földbért, mely a XIII. században szokásjogilag országszerzte 12 dénárt tett s melynél többet a törvény szerint, mely egyenesen a szokásra utal, követelni nem lehetett s melyet az okiratok szerint a falu birájának vagy a földesúr más megbízottjának kezéhez kellett lefizetnie. E fizetés alapján megkapta az engedélyt, mire mehetett, a hová neki tetszett s költözése közben teljes vámmmentességet élvezett. Sőt nemcsak maga és családja távozhatott el, hanem elvihette, vagy az okiratok szerint értékesíthette minden ingó vagyonát, melyet régi telkén munkájával szerzett.

Eleinte e vagyon csupán ingóból, marhából, bútorból,

¹⁾ Közjogi írónk közül többen azt vitatják, hogy az említett törvény-cikk nem ez, hanem későbbi időből való. Ezzel szemben *Pauler Gyula* (A magyar nemzet tört., az Árpádok korában II.) azt hangsúlyozza, hogy a törvénycikkben nincs semmi, a mi ellentétben állana az 1298. év közviszonyaival. E felfogást én is helyesnek tartom annál inkább, mert már az I. Károly korabeli okiratok némelyikében a földesúr, midőn egyezmény! leg elismeri a jobbágy szabad költözését, körülbelül ugyanazon kifejezéseket használja, mint a szóban levő törvény s így ez időben már rég át kellett a köztudatba mennie.

²⁾ A *Corpus Juris*ba ez a törvénykönyv, mely az átköltözés idejére a jobbágnak személyére és vagyonára teljes vámmmentességet (73. ez.) az idegen országból beköltöző jobbágnak ugyan ily mentességet (72. t.-cz.), biztosít, nem került bele. Közli *Kovachich J. N.*, *Sylloge Deer. Com. I.* Latin szövege így hangzik: Item: quilibet rusticus sen jobagio alien juis nobilis, si voluerit de possessione domini sui habita licentia et justo ac consueta suo terragio persoluto ad possessionem alterius nobilis vei alias, quo ei placuerit, cum omnibus suis rebus libere se causa memorandi transferre valeat.

gazdasági eszközökből állt. De lassanként ide számított a fölépítmény, azok a rendesen faépületek, melyeket földesura telkén a munkás maga emelt, s melyeket eladhatott vagy örököseire hagyományozhatott, kiterjedt kertjére, szőlőjére, sőt minden egyes fára, melyet ültetett. Minden ilyen tárgy megbecsülhető értéket képviselt, melyet a jobbágy hasznosíthatott. Kiterjedt még a szilárdabb anyagból való épületekre is. Így Kovácsiban Izsák nevű jobbágy a földesúr, az esztergomi káp talán telkén, de saját pénzén, rokonai segítségével nélkül kőházat épített, melyet később adósságai törlesztésére szomszédai beleegyezésével eladott s az eladást a földesúr jóvá hagyta, (1292.) mert a vevő kötelezte magát, hogy a házon nyugvó urbért (census, évi másfél fertő) tovább fogja fizetni.¹⁾

Egybefoglalva ezen korszak végeredményeit, az Árpádok dicső uralkodó családjának ki haltakor a nemzeti munkaszervezet terén a következő fejleményekkel találkozunk:

A katonáskodó, birtokos osztály már egy egészszé, kiváltságos uralkodó renddé jegezesedett ugyan, de még nem felel meg legalább a szabad munkások jogairól és érdekeiről, hanem már a rendi országgyűlések első tizedeiben törvénybe iktatja a költözés szabadságát. Ellenben az állam a rendiség befolyása alatt egyre inkább kiterjeszti ugyan a földesúri jogkört, de azért a földesúr és munkásai közti viszonyba is beavatkozik, pörös ügyekben ítélkezik s a feudális szellem daczára, mely immár őt is áthatja, nem egyszer orvosolja a nagyon szembeszökő visszaéléseket, melyek a földesurak túlhajtott igényeiből következnek. Arra ellenben nem gondol, hogy az úrbéri tartozások törvény útján való rendezésével, országos urbér alkotásával vessen véget az örökös összeütközéseknek. Földesúr és munkás közt helyi urbérek gyakran létesülnek, de az úrbéri tartozások a munkánsép jogállásához képest nemcsak egyes vidékeken, uradalmakban, hanem egy- és ugyanazon községben is át sem tekinthető sokféleséget, változatosságot mutatnak. Egészben azonban az úrbéres terhek három főcsoportba oszthatók:

1. A pénzbeli fizetés (census, terragium) a földbér, mely a XIII. század végén már nagyon előtérbe lép, míg régebben

¹⁾ Knaus, Mon. E. Strig. II.: 314—15.

csak kivételesen szerepelt, a mi jelzi azt a roppant változást, mely az idők folyamán a gazdasági életben végbement. Megélenkült az árucseré és a ki- és beviteli kereskedés, mely készpénzt hozott a forgalomba s a földesúr pénzben követelte munkásaitól a telek ellenértéke fejében megállapított évi szolgáltatások egy részét.

2. A munkabeli szolgálat (servitia), az úgynevezett enő vagy robot, vagyis az ingyen munka, melylyel a földesúri nép urának tartozott s melyet ez vagy majorsági földjeinek megművelésében, marhái őrzésében és gondozásában, háztartásában, fuvarozásra, vagy százféle más módon, a mint épen használhatta, értékesített, minek sokféleségét a fentebb idézett oklevélbeli adatok minden részletekben megvilágítják.

3. A terménybe!! szolgálatok (numera), melyekben szintén szembeszökő az emelkedő irány. A munkásnép vagy havonként, vagy évenként 2—3 meghatározott napon élő marhát, (sertés, juh, liba, tyúk, hal), vadat, vagy az általa termelt cleségből (gabona, gyümölcs, méz, bor, sör) vagy más termelésből (tojás, sajt, kenyér, liszt, bőr, viasz, gyertya) bizonyos mennyiséget a földesúrnak tartozott beszállítani, vagy ha körükbe jött, őt és kíséretét megvendéglelni, lovait meg szénával, abrakkal ellátni.

Csakhogy ezekkel még távolról sincsenek kimerítve a munkáselemre nehezedő terhek. A földesúr mellett ott volt az egyház, mely fizetéseket követelt tőle és pedig kerti termékei kivételével minden munkája gyümölcséből tizedet, mezőgazdasági termelése, valamint marhateuésztese után. Csakhogy a tized akkor még nem volt a munkásnép kizárólagos terhe, hanem ez időben a kiváltságos rétegek, a földesurak is fizették. Ellenben a munkásnépet illette a saját plébánosának eltartása, melyről már Szent István intézkedett s mely kötelezettség állandó maradt. Különböző módon teljesítettett, s főleg azon kedvezményes községekben lehetett érzékeny, melyek földesuroktól megnyerték a szabad papválasztás kiváltságát. Ugyanily teherrel járt a szabad bíróválasztás joga, mert természetesen ott, hol a község választotta bíróját, ellátása legalább a korviszonyoknak megfelelő módon szintén a lakosokra hárult; őt illette a bírságpénzek egy része s több más kedvezmény, melyeket a lakosok rovására élvezett.

Hogy az új nemesi vármegye valami adót vagy szolgáltatást követelt volna a munkásnéptől, mint később történt, annak ez időszak okiratos emlékeiben nincs nyoma. Ellenben az állam, a kincstár az 1222-iki aranybullában s 1267-iki kiváltságlevélben biztosított mentesség daczára még mindig a legkülönbözőbb igényeinek lépett a munkásnép elé. Van nyoma már e korszakban az ingyenes közmunkának a várak s egyes főközlekedési utak építésénél. A termelőre hárult továbbá a határszélen szedett vám, harminczad, a belső forgalomban fizetett sokféle szárazvám, út-, híd- és révpénz, valamint leginkább őt sújtotta az úgynevezett kamara haszna, vagyis a pénzbevételekből származó kamarai nyereség, mert az akkor dívó lemezpénz a forgalomban hamar elkopott s a kincstár minduntalan beváltotta. Minthogy a kibocsátás és beváltás súly szerint történt s az új, még el nem használt pénzből, sokkal kevesebb tett egy fontot, mint az, mely a forgalomban elkopott, ez a művelet évenként legalább egyszer, néha többször is ismételtetvén, a kincstárnak szép hasznot hozott, még pedig a közönség rovására.

Nagyon sokféle s épen nem enyhe tehát a teher, melyet a munkásnép az állammal, az egyházzal s a fölclesurral szemben viselt s melyért az ellenértéket egyes rétegek kedvezményein és személyi jogain kívül telkéből s a hozzá fűződő előnyökből merítette. Mindazonáltal a munkaszervezet még megfelelt az ő érdekeinek is, mert igazán nagyszerű, káprázatos eredményeket ért el vele. A XIII. században a munkásnép végleg megülte a haza minden vidékét s a félnomád, vándorló állapot helyére a megtelepedés kora lépett. A tatárjárás e téren is éreztette hatását s a nép a sok apró telep, törpe község helyett, hogy veszély idején könnyebben védhesse magát, inkább összetömörült, nagyobb falvakba húzódott, a mi jobban megfelelt gazdasági érdekeinek s fokozta teherbíróságát. A régi félnomád állapotban a gazdálkodás módja a lehető legkezdetlegesebben alakult s első sorban az állattenyésztésen nyugodott. Ez maradt a nemzeti vagyon és jövedelem főforrása még sokáig, mert a rohamos telepítéssel természetszerűen együtt járt, hogy a földművelés kedvező talajon is csak kiterjesztés maradt s a határnak csupán kis része vététt egyszerre művelés alá. Az aránylag még mindig csekély népességnek

gabonaszükséglete különben sem volt nagy, a kivitelben pedig a magyar gabona a szállítás nehézségei miatt még alig szerepelt. Ellenben a marhára nézve nem forgott fenn szállítási akadály s Magyarország már ez időben részt kezdett venni a szomszéd országoknak hússal való ellátásban. Ez jövedelmessé tette a marhatenyésztést, mely így ez időben is megtartotta túlsúlyát a nemzeti gazdálkodásban. A nép állandó megtelepedése azonban a földinivelést szintén kedvezően befolyásolta s sok vidéken tért hódított a rendezettebb gazdasági üzem, melyet a telepések régi hazá jókból hoztak magokkal s nálunk a jobb talajon értékesítettek. Egészben a magyar nemzeti munkaszervezet a XIII. század végén már ugyanazon elvi alapokon nyugodott, mint a keresztény nyugat-európai, ámbár az utóbbiban a jobbágyság intézmény ileg is megalakult. Nálunk ez még nem történt meg s egy külföldi történetíró, a ki a különböző idegen, XIII. századi krónikások véleményét a magyarokról, osztrákokról és cseh ékről összeállította, tanulmányai alapján azon eredményre jut, hogy, míg ez időben Csehországban és Ausztriában már igen élesen kidomborodik három külön rend: papság, nemesség és munkásnép, melyek mindegyikéről jellemző nyilatkozatokat találni az egykorú forrásokban, addig a magyar társadalom rendi megoszlása még nagyon homályos s a parasztságról, általában az alsó osztályokról mint különálló társadalmi tényezőről az idegen krónikások meg épen nem szólnak. Ez is jelzi, hogy a rendiség daczára még mindig nem volt véglegesen megvonva a határ a nemesség legalsó s a munkáselem legfelső rétege közt. A nemesség már a közhivatalokból is kizárta ugyan (1291.) a munkásnépet, másrészt megvoltak a jobbágyszervezet összes alkatelemei, de a jobbágyság még nem forrott ki zárt intézménynyé, mert a törvény az uralkodó és a dolgozó rétegek közt még mindig nem emelt áthághatatlan válaszfalat.

MÁSODIK KÖNYV.

A jobbágyság megalakulásának és elfajulásának kora.

ELSŐ FEJEZET.

A jobbágy-intézmény megalakulása.

Az Árpádok királyi családjának kihaltat véres belháboruk előzték meg és követték, melyekben a túlhatalmas birtok-arisztokrácia a szomszéd Németország példájára a korona legértékesebb jogait magához ragadta s önálló területi fejedelemségekké igyekezett az egységes magyar birodalmat feldarabolni. A Dunán és Dráván túl, a Dunán inneni, a Tisza melléki és erdélyi részekben minduntalan felütötte fejét a forradalom, s gyilkolta, rabolta azok népeit, felgyújtotta azok községeit, kik üzelmeit nem támogatták. A „zászlós urak és országnagyok zsarnoksága”⁴⁴ az egykorú iratok szerint a nemességet „méltatlan szolgasággal nyomta el,⁴⁴ a munkáselemeknek megsztelen károkat okozott, mert „hosszú időn át a gonosztevők önkénye volt túlsúlyban,⁴⁴ senki sem merte „az utak bizonytalansága s az ország állapotának zavarossága mellett szabadságát keresni/⁴ A kor kényurai közül ketten érdemelnek gazdasági tekintetben említést. Trencsényi Csák Máté, a Dunán inneni részek ura s László erdélyi vajda, kik valóságos fejedelmi udvart tartottak s területükön a felségjogokat gyakorolták, nagy hadsereggel adva nyomatékot parancsaiknak. Csák Máté tömegesen hajtotta el a szomszéd nagybirtok, első sorban az esztergomi érsekség jószágairól a lakosságot s a saját uradalmain, új községekben, a Lehotákban telepítette meg őket. A lehota tót és cseh nyelven ugyanazt jelenti, mit a lengyel és rutén nyelven a volya szó (ily nevű községek főleg a lengyel hatásnak kitett Sárosban alakultak) s mindkettőben befoglaltatik az, hogy az illető község az urhér terén kedvezményeket élvezett vagyis a telepítéskor több szabadságot és könnyebbséget nyert, mint minőben más községek rendszeren része-

sültek.¹⁾ Csák Máté a maga lehotáiban a cseheknél dívó úrbéres szokásokat léptette életbe; ez idegen mintára szabta meg pénzbeli és roboti terheiket s hogy e terhek enyhébbek voltak a nálunk általánosan dívóknál, azt jelzi azon tény, hogy Csák Mátét népszerűvé tették munkásai sorában, mi nagyban fokozta hatalmát, melyet csak hosszú és véres harcok után lehetett megtörni. A maga területén László erdélyi vajda szintén gondját viselte a köznép érdekeinek, s így megkedveltette vele uralmát. Majdnem három évtizedes romboló küzdelmek után bírta az Anjouk királyi családjából való Károly Róbert nápolyi herceget, mint koronás magyar király I. Károly ez olygarchikus mozgalmat leverni. Törekvéseiben hűségesen, áldozattal támogatta az elnyomottak minden rétege Károlyt, ki olyan országból származott, hol a feudális szervezet s a rendiség már régóta teljes kifejlődést nyert, másrészt azonban a nép gazdaságilag szintén egészségesen fejlődött, hol ipar, kereskedés, hajózás, valamint az őstermelés virágkorát élte, az állam meg bőséges jövedelmekkel rendelkezett. Mihelyt magyar földön meggyökerezett, szülőhazájának szellemében nálunk is nagyszerűref or mtevékeny séget indított meg. Első sorban a gyöngéket, az elnyomottakat vette oltalmába; helyreállította es bővítette a nemesek és más közsabadok jogait, biztosította anyagi ellátásukat s a királyi városokat, melyek a polgárháború idején sokat szenvedtek, kiváltságai és kedvezménynyel igyekezett új erőhöz juttatni. Véde az ipart, a kereskedést, a nemzetközi árucserét, újjá szervezte az igazságszolgáltatást és közbiztonságot s működésének áldásos hatását a társadalom minden rétege megérezte. Meleg rokonszenvvel viseltetett a munkásnép java iránt, s súlyt fektetett reá, hogy jogai tiszteletben tartassanak. Itt első sorban a szabad költözést, mely már országos törvény oltalma alatt állt, kellett fentartania, a mi azonban sok nehézségbe ütközött. A törvényt kijátszotta mindenki, a kinek érdekébe ütközött s a kijátszást megkönnyítette a törvény azon rendelkezése, hogy a költözéshez a jobbagynak, ha letette a földbért, külön földesúri engedélyre volt szüksége. Ennek kiállítását azonban a földesúr mindenféle ürügy alatt

¹ *Melich* János fölvilágosításai kéziratban. Ugyanígy magyarázza e szavakat Jiricek a cseh nép jogokról irt művében.

megtagadhatta, s az engedély nélkül távozó munkást szökevénynek, szökött jobbágnak (fugitivus) nyilvánította.

Hasztalan utasította a király a főispánokat és a várnagyokat, hogy azt a jobbágyot, a ki a földbért lefizette, ne gátolják a költözésben. Töméntelen por és panasz támadt az állítólag szökött vagy erőszakkal elhajtott jobbágyok visszaadása iránt, sőt a földesúr még az olyan jobbágyot is a magáénak tekintette, a ki engedélyével távozott el telkéről. 1332-ben egy földesúr egyik volt jobbágyát, kinek megadta az engedélyt (obtenta licentia) s a ki két fiával Szatmár városába költözött, ott is a saját hatósága alatt állónak hirdette s bíraskodni akart ügyében, mitől azonban a város kérelmére a király határozottan eltiltotta. De azért a hatalmasok másféleképen is nyesegettek, ha teljesen ki nem játszották is a szabad költözést. Pozsony városa s Péter, Szentgyörgyi gróf 1343-ban olyan egyezsége léptek, hogy a gróf jobbágysai közül csupán az költözhet a városba, a kinek egy városi polgár szerezte meg a gróftól vagy tiszteitől a költözési engedélyt, mi a költöző szempontjából már korlátozást jelent. Sőt maga Károly király is kénytelen volt a viszonyokkal megalkudni s a szabad költözés rovására engedményeket tenni a földesúrnak. Az erdélyi vármegyékben a munkásnép inkább a pártütő László vajdával rokon-szenvedett, ki magához ragadva a királyi javakat, tömegesen oda költöztette az ellenséges nemesség jószágairól a lakosságot. Ez a nemesség, mely a vajda ellen hűségesen harczolt Károly oldalán, a győzelem után a királytól várta a kárpótlást szenvedett káraiért. Károly 1324. jan. 21-iki oklevelében¹⁾ csakugyan sokféle kedvezményével jutalmazta az erdélyi nemesség szolgálatait. Fölmentette azon fizetések alól, melyeket addig a vajdának teljesített, fölmentette nemcsak őt magát, hanem munkásnépét mindenféle állami adó (collecta vagy exactio) alól; csak mikor a király Erdélyben tartózkodott, járultak ellátásához a munkásnépek (populi sen jobagiones) s szolgáltattak minden 100 telek (curia) után 1 hordó bort, 1 ökröt, 1 sertést s borsra meg sáfrányra 1 girát. Figyelmet érdemel az oklevél azon rendelkezése, hogy jövőre a munkásnépek földesurok beleegyezése nélkül sem királyi, sem főúri

¹⁾ Ismerteti *Tagányi* Károly, *Gazdaságtört.*, szemle 1896.

vagy városi területen meg nem telepedhetnek s a kik azt eddig tették, földesuraiknak visszaadassanak. Ez a rendelet tulajdonképpen csak azt ismétli, mit a törvény mond, mely a földesúr engedélyétől teszi függővé a költözést. De a tömeges visszatelepítés számos munkásnak érdekeit sértette s hozzá járult, hogy a földesúri telken élő, akkor még szinmagyar népek jogi és gazdasági helyzete a Királyhágón túli vármegyékben kedvezőtlenebbül alakuljon, mint az inneniekben. Elvileg azonban Károly király a szabad költözés jogát határozottan fentartotta s egyes iratok e jog gyakorlásának módjáról is hű képet adnak.¹⁾

Első sorban az élet, a gyakorlati szükséglet járult a költözés jogának fentartásához, mert a telepítés országszerte nagyban folyt, a mi a földesurakat arra kényszerítette, hogy védelmére keljenek a szabad költözésnek azok ellen, kik a munkást e joga gyakorlásában gátolták, másrészt külföldről csábítsanak be telepeseket. Mindez csak a szabad költözködés biztosításával s más különös kedvezmények nyújtásával sikerülhetett. E kedvezmények, melyeket gyakran a király is megerősített, sokfélék voltak, a régi keletű szabad pap- és bíróválasztáson kívül sorukban szerepelt a Budán vagy más királyi városban dívó jog átruházása, az úrbéres tartozásoknak pénz-

¹⁾ Így a Nagymihályiak egyik családi egyességelevelében (1335) ez áll: *Quicunque jobgionum vei servientium de possessione alicujus partis vei eorum cujuslibet alias se transfere vellent, tani ad partem alteram quam aliasquocunque vei lent, cum *suas bonis universis, solutis tamen terragiis consuetis a die dictae divisionis (birtokosztályról van szó) infra quindecim, dies libere recedere possent secure relictis domibus el edificiis ubi sunt sitae; et usque diem divisionis nulla partium super jobagiones in sessionibus division! appositis commorantes violentiam vel indebitam exactionem facere presumpmeret aliqualem extortis tamen collectis usque dictum terminum exigere usitatis.* Nagy Gyula, Sztáray-oklevéltár I. 89—90. Hogy a szabad költözés joga Károly király egész uralkodása folyamán fennállt, babár egyesek ki is játszották, bizonyítja özvegyének, Erzsébet királynénak 1343-ki oklevele, melyben megengedi, hogy a Nagymihályiak Szatmár-, Ung- és Zemplén vármegyékben levő uradalmaiknak nagyobb mértékben való betelepítése érdekében új telepeseiknek 3 évi szabadságot adjanak. Ez alkalmából a királyné utasítja mindazokat, kiknek jobbagyaik vannak, hogy azon szabad költözési! munkásaikat, kik a Nagymihályiak jóságaira akarnak költözni s a földért lefizették (obtenta licentia solutoque justo terragio), háborítlanul távozni engedjék. Ugyanott I. 167.

ben, átalányösszegben való fizetése, néhol az új községnek fallal való övezése, melyhez a király kegyelméből még külön kedvezmények, ut- és hidvám, sőt közsádómentesség járult. Így például Németlipcse és Rózsahegy az említett földesúri kiváltságokon kívül kapott helypénzmentességet, némi megszorítással szabad vadászatot és halászatot és 1—1 telek csak egy fertőt fizetett földbér fejében évenként. Károly király, mikor ő lett Rózsahegy földesúrá, megerősítette (1340.) sőt kibővítette e sok kedvezményt s a gyarapodó község földesúri adóját évi 50 gira átalányban állapította meg.

Károly király és a földesurak közös egyetértésével főleg a felvidéken, hol a soltészekkel való telepítés igen élénken és sikeresen haladt előre, de másutt is számos kiváltságos község (*libera villa*) alakult s a méltányos földesúr országszerte jóindulattal bírálta meg jobbágynak kívánságait és panaszait. Mikor Semén nevű birtokán lakó népei (*universitas divitum et pauperum*) földesuroknál, Magyar Pálnál azzal vádolták Miklós bírót, hogy zsarolja őket s lábbal tapodja szabadságait, miért is elmozdítását kérték, a földesúr készségesen teljesítette kérélmüket. A pannonhalmi apát 1336-ban oklevélben ismerte el szabad népeinek költözési jogát azzal, hogy földbérök lefizetése s az engedély kiadása után eltávozhatnak, mely esetben a telkökön magok építette házat, pinczét, vagy más épületet a falubeliek becslése szerint bárkinek eladhatták.¹⁾ Sőt az esztergomi érsek és káptalan előzékenységében annyira ment, hogy midőn 1317-ben Prácsa és Tardoskedd régi leveleit átírta, mint mondja, tekintve az ottani nagyszámú németajkú lakosságot, a határt német nyelven állapította meg.

Mindazáltal a feudális eszmék teljes uralomra jutásából természetsszerűen folyt a földesúri hatalomnak fokozódó tul-
tengése. Maga Károly király, korának egyik legfelvilágosultabb elméje, úgy fogta fel a földesúri bíráskodást, melyet néhány évtizedei azelőtt a király külön kedvezményképen és pedig egyenesen jobbággy védő irányzattal szokott egyeseknek adományozni, hogy a magyar nemzet (értendő a nemesség) szabadsága követeli, hogy a földesúr maga vagy tisztai útján lásson törvényt jobbággyai felett s csak ha megtagadja, idézhető

¹⁾ Az oklevél Pann.. Mon. II. 283.

nem a jobbágy, hanem az ilyen földesúr a király bírósága elé. Maga a király forgatta ki tehát eredeti természetéből a földesnri, ugynevezett patrimonialis bíráskodást, mely a jobbágyot az úri jognak, nem pedig az ország törvényeinek, földesúrnak, nem pedig királyának vetette alá. E felfogás természetesen még élesebben megtestesült magában a földesúrnak, ki, a hol alkalma nyílt, mindenhatóságának érzetében, a jobbágyot minél nagyobb mértékben ki igyekezett aknázni. Ebben nem gátolták az e korban egyre szaporodó urbáriumok sem, noha egyes földesurak¹⁾ egyenesen biztatták, utasították munkásait, hogy szerezzék meg azokat az okleveleket a földesúriéi, melyekben jogaik és terheik pontosan megállapítják. Csakhogy az ilyen úrbéres összeírások vagy egyezmények, mint azelőtt, most még kevésbé gátolták, inkább szaporították az összeütközéseket, mit az a töméntelen pör bizonyít, melynek emlékéit a ránk maradt okiratok fentartották.

Így a pannonhalmi apátság községei örökösen elégedetlenkedtek, a királynál emeltek panaszt s folyton ismételték, hogy az eddigi szokások vagy egyezmények sérelmével egyre mértéktelenebbül terheltéinek. Hol az egyik, hol a másik falu porolt s az államtól várta bajai orvoslását. Csakhogy ritkán boldogultak, mert a földesúr rendszeren okleveleket tudott fölmutatni s csapatostól hozta a tanukat, kik javára vallottak, míg a szegénység nem igen őrizte meg a maga iratait, sőt ha felmutatta, a bíró nem az ő javára értelmezte tartalmukat. A reményeikben csalatkoztak azután meggyűlölték az okle-

¹⁾ A zágrábi káptalan 1332-ki statútuma (I. rész VII. fejezet. Közli *Tkalcic*, Mon. Hist. Ep. Zagrabienensis II. 16—17.) Preterea jus et ratio exigat, ut is, qui in territorio alieno cupit quietus aliqua possidere, se muniat litteris circa talia, sicut etiam consuetudo approbat regionis. Quare omnibus et singulis, qui in tenetis nostrae ecclesiae vineas vei loca pro eis plantandis, terras aut jura alia desiderant obtinere, consulimus amicabiliter, ut super hiis nostras obtineant litteras, quae eis concedentur in quantum et si fuerit rationis. Quilibet autem, ad quem de cetero aliqua vinea, terra, pratum, silva vei quid simile in nostris territoriis quoquomodo justo devolvatur, extunc intra mensem super hujusmodi nostras procuret litteras obtinere, et earum vigore se estimat verum ejusdem possessorem; quicumque autem sicut fecerit, nec super adeptis, extunc infra duos menses nostras curavit litteras, eo ipso tamquam violentus cadat ab omni jure, quod sibi poterat competere in hac parte et ad dispositionem nostram libere talia devolvantur, nisi rationabilis causa substat, quae semper est attendenda.

veleket, melyeket megrövidítésök, elnyomásuk eszközeinek kezdtek tekinteni s ez ellenszenvük gyakran viharosan megnyilvánul a kor okirataiban.¹⁾ A földesúr és a munkásnép közötti ellentétek az ilyen magánjogi urbérszerződések által épen nem enyhültek, mert a földesúr mindinkább magához ragadta az államhatalmat s a feudális szellem terjedésével az állam mindinkább azonosította magát az uralkodó rétegek külön rendi érdekeivel.

Betetőzte a rendi fejlődést Károly király egy emlékezetes adóügyi reformja, mely a mnkásélemekre egy félévezredre kiható befolyással volt, mert külön réteggé olvasztotta őket össze, vagyis a főbb elemeiben már meglevő jobbágyintézményt végkép megteremtette s a nemzeti munkaszervezet jogszerű formájává tette. Eredeti terve nem erre irányult s a király intézkedését kizárólag az áUam pénzügyi szükségletei sugallták. A régi várszerkezet összeomlásával még maradtak ugyan királyi javak, jövedelmek s a kincstár különböző adókat és szolgáltatásokat kapott, melyeket kamara haszna gyűjtőnévbe foglaltak össze s melyek közt a gyakori pénzbeváltásból származó kincstári nyereség is szerepelt. Mindé különféle jövedelmek azonban már nem fedezték az állam és a királyi udvartartás fokozódó szükségleteit. A régi adórendszer különben is egy letűnt korszak elcsenevészedett hagyatéka volt, a pénzbeváltás pedig ellenkezett a kor fejlettebb gazdasági állapotaival s a kincstárnak kevés hasznót hozott, ellenben töméntelen zaklatással járt a közönségre. Károly király egész új adórendszert s a megfelelő országos pénzügyi szervezet alakítását tűzte ki feladatául s azt a pénzverés gyökeres reformjával hozta kapcsolatba. Még 1332-ben egy-egy márka adóval rótt meg minden jobbágytelket. Ez azonban csak kivétel, kísérletezés volt s a végleges adóreformot szoros kapcsolatban a valuta-rendezéssel 1342-ben léptette életbe. Az államnak állandó kiadásai lévén, a király állandó adóbevételről kívánt gondoskodni s hogy intézkedését népszerűbbé tegye s az új teherért, melyet senki sem viselt szívesen, értékes ellenszolgálatokban részesítse, az adózókat, összekapcsolta vele a pénzverés javítását, állandó, kopásnak ki nem tett, szorosan megállapított

¹⁾ Erről részletesebben Pann. Mon. II. 108. stb.

láb szerint vert s így értékében nem ingadozó pénznek forgalomba bocsátását. A középkorban a pénzverés sok költséggel járt, s nem hozott hasznot, míg a király a pénzrontáshoz nem folyamodott, vagyis a vert pénz szabályszerű ezüsttartalmát meg nem csonkította. Károly magára vállalta a jó pénzverés költségeit, lemondott a rossz pénz kiadásából és beváltásából származó haszonról, kárpótlásai azonban behozta a kamara haszna név alatt meghonosodott s egész a tizenhatodik század végéig állandóan fönmaradt adót, mely az első magyar rendes földadó s fizette mindenki, a ki egyházi vagy világi földesúr telkén gazdálkodott. Az 1342:19. t.-cz. (tulajdonképen szerződés) ide vonatkozó része így szól: „Határozatképen rendeljük és meghagyjuk, hogy nevezett (körmöczi) kamaránk részére minden vármegyében minden egyes kaimtól (de singulis portis), a melyen egy szénával vagy gabonával megrakott szekér mehet be vagy jöhet ki (kivéven a királynak, királynénak, az egyháznak és bárki másnak a szegődött szolgálait, valamint a földesuraknak azokat a katonáskodó szolgálait, a kiket azok esküjük alatt kivesznek s kikre nézve az az érseki más öt ember vizsgálat alapján meggyőződik arról, hogy katonáskodni fognak, kivéven továbbá az egyházakat, városokat vagy másokat is, a kik nyilvánvaló kiváltságolt szabadságra támaszkodnak), a kirovás megtörténte után 15 nap alatt kamara haszna fejében 18 dénárt kell a kamara-gróf kezéhez szolgáltatni és fizetni, lakjék bár azon a portán vagy telken 3—4 vagy több olyan ember, a kinek kapuja van avagy tartózkodjék rajta csak egy is, csak annyira szűkölködő és szegény ne legyen, hogy azt meg ne fizethesse, a minek a üzetését tudniillik a fentebb említett öt érseki és több ember saját lelki ismerete szerint lehetségesnek tartja és elrendeli. És a földesurak vagy tisztjeik eskü alatt nyilatkozzanak az iránt, hogy részökre a fizetés lehetséges vagy lehetetlen“.¹⁾ A következő pontok megállapítják, hogy az ország azon vidékein, hol „porták nincsenek s fahiány miatt ez után sem létesülhetnének“ más megfelelő kulcs szerint üzessék az adót, melynek beszedésére a király minden vármegyében külön hivatalt (locus communis) állított s melyet a 15 napi ha-

¹⁾ Óvári és Kolozsvári fordítása a Franklin-féle Magyar Törvénytarban, melyből a törvénynek magyar szövegét idézem.

táridőben be kellett szolgáltatni, különben az illető községet megbírságotlák s végrehajtást küldtek a nyakára. Őt kirendelt tisztviselő jelent meg a faluban s ott maradt mindaddig, míg a kirótt adó 3 gira bírsággal egyetemben be nem folyt. A király az új adóval karöltve kamaraterületekre osztotta az egész országot, minden kamara székhelyén királyi házat állított a nemes érez, a forgalomban levő régi rossz vagy idegen pénz beváltására, melyből nj és kitűnő pénz veretett. Ez „az egész országra való állandó forgalomra^ volt szánva, melynek elfogadása mindenkire kötelező volt s melyben immár az adó- és földesúri fizetéseket teljesíteni kellett. Veretett ezüst és arany pénzt, mely kitűnő minőségével nemcsak itthon, hanem a nemzetközi forgalomban is szívesen fogadtatott s melyből az arany vagy magyar arany forint (ekkor egyenlő 90 teljes súlyú ezüst dénárral) emelkedett európai jelentőségre. Károly király e pénzügyi és valutareformja a gazdasági élet egész nagy mezejére üditőleg hatott s a jó pénz a termelést, a belső és külső kereskedést egyaránt föllendítette. Reformjának igazi jelentősége és évszázados hatása azonban még seiü ebben, hanem egy egész más körülményben állt, olyanban, melyre alkotója bizonnyára nem is gondolt. A kincstár kiadásainak kárpótlására szolgáló nj adó megvonta a végleges, elválasztó sorompókat a kiváltságos és a munkás rétegek közt. A törvény 19. és 21. cikkei megnevezetten kiveszik, mentesítik a nemességet és a királyi városokat (civitates) az nj adó alól s azt kizárólag a munkás elemre, a földesúri telken élő tömegekre hárítják, melyeket im-máx' az állandó állami adózás egy réteggé forrasztott, akár egyénileg szabad, akár rabszolga lett legyen az illető gazda, inert ez a két réteg még mindig előfordul az oklevelekben. A zágrábi káptalan 1332. körüli urbáriumában a szabad ember (homo conditionis liberae) mellett ott szerepel az in signum servitutis élő rabszolga. De a kétféle munkás közti lényeges jogi különbségre az nj adótörvény nincs tekintettel. Meg sem említi, hanem azt mondja, hogy mindenki, a ki telken él, ha nem teljesen szegény, kapuja után az adót megfizetni tartozik. A mi ezt a kapu vagy porta műszót illeti, ez a mint később a törvény világosan mondta, de beható tanulmányok iz bizonyossá teszik, egy egész jobbágytelket (házhely, jobbágyülés, sessio colonialis) jelentett, mely értelemben már a XIII. században is

használatott. De adóügyi fogalomká, állandó adókulcsosé, mely az idők folyamán módosulva az egész rendi korszakot végéig kísérté, csak az 1342-ki reform tette. Ez időtől fogva a kapu vagy porta alatt csak azt az egész jobbágytelket értették, melyen egy vagy több jobbágy-család (háztartás) élt s bizonyos ingó vagyonnal rendelkezett, vagyis ideiglenesen (tűzvész, elemi csapás) vagy állandóan nem volt olyan szegény, hogy az államnak ne adózhatott volna. Míg tehát a telek, mely a földesurnak mindig adózott, nem fejezi ki mivelőjének vagyoni helyzetét, kapunak vagy portának csak azt a telkét vették, melynek gazdái bizonyos vagyonnal rendelkeztek, miért is a portákon nyugvó egész adórendszert kapuadónak vagy portális adózásnak nevezték. Ez új adórendszerből kimaradt a kiváltságos rend s az egész állami adóteher a vidéken élő munkáselemekre nehezült. A mint tehát eddig a kiváltság egy rendi testületé, uralkodó réteggé avatta élvezőit, úgy immár a közös teher egy réteggé forrasztotta a munkáselemeket. Ezzel megtörtént a magyar nemzet végleges, jogilag is szentesített különválása s hogy milyen gyorsan behatolt a közszellembe, jelzi az, hogy míg az 1342-iki törvény a honlakos (regnicola) szóba az ország összes lakosságát, az adózókat és kiváltságosokat egyaránt befoglalja (21. cikk, alii regnicolae nostri), 1351-ben e műszo alatt (6. cikk) már világosan egyedül a kiváltságosokat értik, a többiek ellenben jobbágyoknak nevezetnek. Meg volt tehát a jobbágyság mint jogintézmény is s a kik körébe tartoztak, azokat az adózás kötelességének sziklaszilárd, megdönthetetlen kőfala választotta el az uralkodó rétegektől. Ez idő óta kétféle, érdekeiben, érzelmeiben, szükségleteiben, törekvéseiben egymástól mindinkább eltávolodó magyar nép élt a haza földjén. Az egyik uralkodott, a másik dolgozott, az egyik parancsolt, a másik engedelmeskedett s ebből szükségképpen következett az, hová a nyugati államok jogfejlődése már régebben elvezetett, hogy az uralkodó réteg kizárólag a magáénak tekintette az államot s azt teljesen külön érdekei szerint kormányozta, sőt hogy uralmát minél inkább biztosítsa, a vele összeforrt egyház rétegével ezt az új állapotot az istenalkotta világrend kiegészítő alkatelemének hirdette s azt, a ki ellentétbe helyezkedett vele, úgy büntette, mint a ki az istenalkotta állami és egyházi szervezet ellen lázongott. E tant hirdette a

lelkeken uralkodó theologia, e tannak adott tekintélyt és nyomatékot a mindenható egyház s a szoros gyámsága alatt álló állam. Mindazonáltal ez a világnézet bármi együgyűek, tudatlanok voltak az elnyomottak, nem fért fejökbe soha, sőt mindig akadtak fenköltebb gondolkodású emberek, kik ellene férfiasán síkra szálltak. Minthogy a középkorban az emberiség legnagyobb eszméi, küzdelmei, nemcsak a lelkiismereti, hanem a politikai és gazdasági szabadságért vallásos lobogo alatt folytak, már korán akadtak egyesek, sőt egész új felekezetek, melyek a gyöngék és elnyomottak védelmét hirdették s visszaautasították az eszmét, hogy rabságukat isten rendelte volna. A gnosztikiusok a középkor elején a rabszolgák és kiszorolt munkások felszabadítását, emberi jogait vitatták s tanaik, bármennyire üldözte őket állam és egyház, sohasem mentek végleges feledésbe. Mindig akadtak nemes lelkek, ábrándozók, kik a hatalmasok visszaéléseit ostorozták. A XII. században Joachim flóréi cisztercezi apát Calabriábaa (f. 1202.) munkát irt (Evangélium aeternum), melyben azt sürgette, hogy a szegények és kitagadottak végre valahára már e földön megkapják verejtékük jutalmát s telkük önálló tulajdonosai legyenek. Eszméit, melyek erősen ellenkeztek az állami és egyházi jogrenddel, Joachimismus név alatt Foglalták össze s nem mentek feledésbe, sőt visszhangot keltettek Assisii Szent Ferenczben s alkotásában, a ferencziek rendében, főleg annak szigorúbb szabályokat követő rétegében, a spirituálisokban, kik a szegénységet s a felebaráti szeretetet hirdették, valamint számos hittudós művében, sőt elhatoltak a lenyűgözött tömeg sötét világába, mely néhol az önsegély eszközhöz folyamodott s Felső-Olaszországban ez eszmék hatása alatt már a XIV. század elején nagy jobbagylázadás támadt. Vérbe fojtatott ugyan s még inkább széttépte az úr és alattvaló közti erkölcsi és érzelmi kapcsolatokat, még inkább kiölte a jogos reményt, hogy a munkás és uralkodó osztályok békés egyetértéssel fogják a fennálló bajokat orvosolhatni. De az elnyomottak bátorságát és reményeit nem ölte meg s elkeseredésük immár nemcsak az urak, hanem szövetségesük, az egyház, az uralkodó vallás ellen fordult. Ez meg új eretnkségek alakulására vezetett, melyek épen úgy egyházpolitikai, mint sociálgazdasági többé-kevésbé gyökeres újításokért küzdöttek. Nem érték ugyan cél, mert az állam

és egyház kezét fogott leverésökre, de követeléseik behatoltak a tömegek szívébe. De ekkor még ezek voltak a gyöngébbek s a jobbágyság jogi s gazdasági helyzete minden újabb lázongás után Európaszerte kedvezőtlenebbé vált. Mindazonáltal már egyes emberibb gondolkodása, de máskülönben hithű theológusok is be kezdték látni, hogy a jobbágyintézmény, mint minden más emberi alkotás, időnként javításra szórni. Ez új bátorságot öntött az elnyomottakba s a nyugati államokban megkezdődött a parasztforradalmak, a jobbágyfölkelések kora. Mint Felső-Olaszországban történt, e lázadások rendesen vérbe fojtattak ágyán s a győztes földesurak még inkább lánezra verték a jobbágyságot, mit nagyban elősegített a római jog újabb tanulmányozása s a parasztságra fölöttébb kedvezőtlen szellemének terjedése a műveitek, legelői a tudományosan képzett bírák között. A jobbágy szolgálatok és fizetések fokozódtak, a vádászat, a halászat, a faizás joga megnyirbáltak, a magánosok kezébe jutó úgynevezett kisebb királyi haszonvételek bővebben kiaknáztattak, általában pedig a földesúri követelések korlátlanlansága lett a fölkelések következménye. A királyi hatalom jogaiban megfogyatkozva, segély forrásaiban a rendiségre utalva, a baj kűtféjét nem orvosolhatta. Nem rendezhette az urbért országos törvénnyel, a mi különben sem vezetett volna célhoz, mert a végrehajtást a rendiség helyi közegei eszközölték, a mint hatástalanok maradtak azok a töméntelen urbérek és szerződéslevelek, melyeket a földesúr önkényi adott jobbágyainak, melyek kibocsátásával azonban nem mondott le azon jogáról, hogy szükség esetén többet kívánjon úrbéreseitől. A jobbágyság intézménye Európa legtöbb államában fölöttébb elfajult s ellene már hatalmas szellemi küzdelem folyt azon időben, mikor az nálunk is végképen megalakult.

Mint külföldön, nálunk is mérhetetlen jelentőségű eseménynyé nőtt az egyes néprétegek különválása zárt s nem a foglalkozáson, hanem a születésen nyugvó külön rendekké való alakulása. Első sorban meggyorsította a jogfejlődés ama folyamatát, hogy a szabad, félszabad, rabszolga paraszti rétegek közti különbségek eltűnjenek. A rabszolgaság fenmaradt ugyan, de a rabszolga, ha telket kapott, éppen úgy adózott az államnak, mint a szabad paraszt. Az egykori rabszolgára előnyösen hatott tehát a jobbágyintézmény megalakulása, mert általános

helyzetét sokban javította s a baromi állapotból emberhez illebb színvonalra emelte. Ellenben az egész parasztság közjogi és gazdasági helyzete, mint Enrópaszerte történt, a XIV. század folyamán egyre rosszabbra fordult. Noha az állam adóterhe az ő vállára nehezedett, megszűnt az állam alattvalója lenni s első sorban földesúri alattvalóvá vált. A királyi hatalom nem szívesen mondott le a jobbágy osztály fölötti közvetlen uralomról s legalább a szabad költözésre vonatkozó törvények megújításával, melyekben nagy humanitárius és socialgazdasági elvek valósultak meg, úrbéres szerződések szentesítésével, úrbéres pörökbe való avatkozással igyekezett a munkásrétegek sorsát kedvezőbbé tenni. Csakhogy a helyi végrehajtó közegek nem az állam, hanem a rendiség közegei voltak s a rendiség egyoldalú gondolkodásának megfelelően, mely kizárólag feudális talajból táplálkozott, hajtottak a legnemesebb elveken nyugvó törvények is végre. Kedvezőtlenül hatott a köznépre az is, hogy elvesztette eddigi vezérét a munkában, útmutatóját, tanítómesterét a gazdálkodásban. Az óriásilag meggazdagodott egyház, az ország első rendje, különösen a kolostorok, melyeket a dús vagyon világi életre és élvezetekre csábított, nem törődtek többé azzal a hivatással, melyet századokon át a nemzeti munka szervezetében és irányításában teljesítettek. Immár ők is, mint a világi urak tisztán a jövedelmezőség szempontjából kezelték jószágaikat s minthogy a fényűzés, a társadalmi állásnak megfelelő úri életmód folyton fokozta szükségleteiket, igényeik jobbágyaikkal szemben szintén egyre fokozódtak. Ez még inkább kiélezte az ellentéteket az érdekek, sőt az egész gondolkodás, világfelfogás terén, másrészt útját állta annak, hogy a földművelés és marhatenyésztés üzemében figyelemreméltó, gyümölcsöző haladások eszközöltessenek. Mint egész Európában, a mezőgazdaság legtöbb ágában nálunk is századokra kihatólag megkezdődött a tespedés kora, mert a kedvezőtlen közjogi helyzet mindinkább megbénította a munkásban a haladás ösztönét, a földes urat meg teljesen igénybe vették közszereplése, állami, honvédelmi, társadalmi teendői úgy, hogy mezőgazdasággal nem foglalkozott. Ha voltak is majorsági földjei, melyeket nem osztott jobbágytelkekre, azokon sem maga, hanem tisztai gazdálkodtak, kik állásukat a jobbágyság kiaknázására használták, miről már Károly király idejében nem egyszer

tesznek említést az oklevelek. Ez időszakból (1339.) tartották fenn emlékeink az első szélesebb körű parasztmozgalom hírét, mely nem agy, mint a régi időben, mikor legfőljebb egyes községek, néha a községi lakosoknak csupán egyes foglalkozási körői lázongtak, immár az egész uradalmakat felölelő urbáriumok divatba jutása s a jobbágy intézmény formális kifejlődése következtében az egész zágrábi püspöki megyére kiterjedtek. A mozgalomra az akkor még mindig nem kizárólag jobbágy-ságra nehezedő tized¹⁾ adott okot, de szerepelt benne az úrbéres követelések túlcsigázása is. A jobbágy-ság intézményé, a munkástömegek jogi és gazdasági összeolvasztása, melybe az összes régi földesúri népek, kézművesek, szakácsok, fa- és vízholdók, udvari szolgák, conditionariusok, cselédek beolvadtak, a solidaritás bizonyos érzetét is mindinkább kifejlesztette a különféle munkáselemekben. Régebben minden falrínán más lévén a szokás és szolgálat, az egyik foglalkozás üzője nem sokat bíbelődött a másiknak bajaival. De mihelyt a földesúri nép országosan egy réteggé alakult, fölébredt benne az összetartozandóság tudata s kifejlődött a többi uralkodó rendekhez való elmentések ismerete mellett az egymásra utaltság érzése. Az egyik jobbágy épp úgy érezte a másikon ejtett sérelmet, mintha önmagát érte volna s minthogy ők tették a magyar nép túlnyomó nagy részét, minthogy az ő munkájuk éltette az uralkodó rendeket, — mindkettőt nagyon jól tudta földesül-, és paraszt egyaránt kísérleteik helyzetük javítására rendkívül veszélyessé válhattak. Egyelőre azonban e kísérletek még elszigeteltek maradtak s szűkebb körre szorítkoztak, mert az új intézmény alakulása első idejét élte, másrészt a munkaerőre országszerte fölöttebb szükség volt s így a józan esz még mérsékletre ösztönözte a földesúrat. Igen előnyösen hatottak a kedvező termések, a belső biztonság helyreállítása, az állam nemzetközi tekintélyének fokozódása s ezzel karöltve a kereskedelem és külső áruforgalom megélénkülése, mihez a valutarendezés s a király általános gazdasági politikája járult. A magyar gazdasági élet a belháboruk okozta pangás és ínség után ismét emelkedő irányban kezdett mozogni. Kínálkozott munka, jutal-

¹⁾ A tizedre vonatkozó törvényekről Nagy Benjámin, A magyarországi jobbágy állapota Róbert Károly tói 1514-ig.

mázó kereset az ország minden részében és a ki dolgozni akart, talált foglalkozást bőven s elég könnyen elviselhette a reá nehezedő új állami adó terhét, valamint a jobbágyszervezet végleges kialakulásából folyó változásokat, melyek különben sem nyomban, hanem lassan, emberöltők folyamán érvényesültek teljes merevségükben. Egyelőre a tömegek bizalma a királyi igazságszolgáltatásban s a földesúri józan belátásban még nem ingott meg teljesen s a hol panaszaik voltak, inkább a pör, mint az erőszak útjára léptek s nem ok nélkül, mert vagyoni helyzetük Károly király korában kielégítően alakult. A polgárháborúk félévszázados kora megszűnt, a nép talált keresetet, megtudott élni keze munkájából s erős vállalai még nem igen érezték meg a fokozódó terheket, melyekkel a jobbágyságnak intézményileg való végleges kialakulása sújtotta.

MÁSODIK FEJEZET.

Nagy Lajos király kora.

I. Károly király fia, Lajos, kit az utókor méltán a Nagy jelzővel ékesített, kora egész műveltségének birtokában volt s a magyar birodalmat a hatalom és tekintély, a területi kiterjedés addig ismerteién fokára emelte. Visszaszerzé Dalmáciát s végül fejére tette a lengyel koronát úgy, hogy országainak határai a Kelettengertől az Adriáig értek. Hasonló eredmény kísérte belügyi politikáját, mely az anyagi élet további felvirágoztatására, érdekeinek gondozásával ipar, kereskedelem, nemzetközi ki- és beviteli árucseré nagyszerű lendületére vezetett, noha nagy egyénisége egészen a rendiség terméke volt. Hadjárataiban a rendiség hűséges odaadással is támogatta, melyet azzal vizonzott, hogy kérelmére megerősítette, törvényre emelte II. Endre király 1222-iki aranybulláját, mely kibocsátása után sokáig feledésbe merült. Eddigi tudomásunk szerint Nagy Lajos az első magyar király, ki törvényerejét (egy pont kivételével, melynek eltörlése az ősiség régi szokásjogi intézményét nálunk is végleg törvényesítette) visszaállította, melyet azután megtartott a rendiség uralmának egész folyamán. Ezen 1351-iki törvénykönyve, az egyetlen, melyet alkotott, a jobbágyság szempontjából is rendkívüli jelentőségű. Egészen a szabad költözés alapján áll, ámbár ide vonatkozó (zikke (a 18. t.-cz.) csak azt mondja, hogy azon a czímen, mintha régebben valami büntettet követtek volna el, melyért még nem lakottak, a jobbágyokat, sem személyükben, sem vagyonukban akadályoztatni, letiltani és letartóztatni nem szabad, ellenben a valóban büntetett, saját urai előtt kapjon ítéletet s megfelelő igazságot. Másrészt megtiltja, hogy a jobbágy urának önkényt kiadott engedélye nélkül elköltözhessék s az ilyen költözést erőszakosnak minősíti. Lajos király érvényben

hagyta az atyjától rámaradt kapuadót, a kamara hasznát, de szabatosabban megállapította az adókötelesekre s itt már egész telekről (integro fundo) emlékezik meg, mi azt jelzi, hogy a telek feldarabolása már nagyban dívott, mit egyébiránt az oklevelek is bizonyítanak. A törvény szerint egész telek után 18 dénárnál (3 garas) többet semmiféle címen szedni nem szabad. Sokkal fontosabb azonban a törvénykönyv 6. czikke, mely a jobbágyságot azelőtt nálunk teljesen ismeretlen földesúri adóval terheli meg, melyet nem pénzben, hanem terményben, az összes termények és a bor kilenczed részében (nona pars) kellett fizetni úgy, hogy immár a jobbágy évi termésének két tizedrészét adta másoknak s csak nyolcz-tizedrésze maradt kizárólag az övé, melyből magát és családját eltartotta s másféle állami, egyházi s földesúri kötelességeit teljesítette. Fizette pedig a kilenczedet, bármely néven nevezendő szabad községben, valamint az udvarnoki és királynéi községekben élő minden szántóvető és szőlőművelő jobbágy (kivéve a fallal kerített városokat) akár egyházi, akár világi, akár zászlósúr, akár köznemes birtokán élt. Az egyházi birtokos előbb a tizedet, azután a kilenczedet, a világi birtokos csak a kilenczedet vette meg jobbágján, kire tehát újabb nagyon súlyos teher hárult, mely alól mentességet sem nyerhetett, míg például a kamaranyereség alól a király egyes földesuraknak, illetve jobbágynak adott mentességet.¹⁾ Ez a kilenczed addig nálunk teljesen ismeretlen Amit, sőt nyugoti országokban szintén csak kivételesen fordult elő s ott is egyedül az egyház szedte a rendes tized mellett. A frank birodalomban ugyanis már Pipin óta, minthogy a világiak sok jószágot ragadtak el a papságtól, ez kárpótlásul jogot nyert, hogy a rendes tized mellett egy másodikat, a kilenczedet szedhesse. Hozzánk, sőt a szomszéd államokba a kilenczed (nona) nem jutott el s hogy Nagy Lajos honnan vette, miért honosította meg, az gazdaságtörténetünk leghomályosabb pontjai közé tartozik. A törvény szerint azt akarta, „hogy ez által méltóságunk gyarapodjék s maguk a honlakosok nekünk annál szívesebben szolgálhassanak, vagyis a földesúr bevételeit akarta fokozni, miből természetszerűen következnek, hogy

¹⁾ Maga Károly király már 1342-ben fölmentette a margitszigeti apácák összes jószágain élő jobbágyságot az adó alól. *Thallóczy* Lajos, *A kamara haszna* 154.

a földesúr két kézzel kapott az új és gazdag jövedelmi forráson. De nem így történt a dolog s a földesúr ellenkezőleg nem szívesen vette a királyi adományt. A törvény ugyanis megállapítva az új jobbágyterhet és behajtása módját így folytatja: „és a kik a mondottak beszédese tekintetében másként járnak el, az olyanok ellenszegülnek és a jelen rendeletiünket megszegőknek birtokain a termény és a bor ama kilenczed részét minden lejjebb szállítás és leengedés nélkül mi magunk fogjuk saját használatunkra behajtani“. A király tudta tehát, hogy az új jövedelem alig lesz a földesúr ínyére s büntetéssel kényszerítette behajtására, a mint csakugyan a váradi káptalan még 1374-ben is abban reménykedett, hogy a kilenczed el fog töröltetni. Nem lehetett tehát hadi adó, mely a nemességnek katonai terhei könnyebb viselése egáljából adatott, különben az érdekeltek örömmel fogadták volna. De nem lehetett hadi segély azért sem, mert a nemességnek csak igen kis része, éppen a legvagyonosabb kapta; csak ennek voltak jobbágyságai, telkes gazdái (nobiles, portás habentes), míg a katonaság tulajdonképeni tömege, az egy telkes nemesség nem lévén úrbérese, nem jutott kilenczedhez. Valami más jobbágy teher megváltása fejében nyerhette tehát a jobbágybirtokos nemesség a kilenczedesedés jogát s talán ekkor szabadult föl a telken gazdálkodó rabszolgaság, mert az adózók sorából s általában a letelepített jobbágy-ság köréből immár a rabszolga eltűnik s csak a cselédfélék vagy az eladásra rendelték sorában említették. De bármi okból hozta be az új terhet Lajos király, intézkedésének messzemenő gazdasági és jogi következményei voltak. A tizedhez immár egy második olyan termény adó járult, mely a nyers hozadékra volt kivetve s melyek mindegyike legalább idők múltával akadályozta a belterjesebb termelést, mert a szorgalmat sújtották. Minél többet dolgozott ugyanis a jobbágy, minél több fáradságot és értelmet fordított telke megművelésére, annál több hasznot szedett rajta földesura. A XIV. században a baj még nem ölthetett nagyobb arányokat, mert nincs nyoma, hogy a jobbágy-ság lázongott volna az új adó ellen. De minthogy tized és kilenczed 1848-ig fenmaradt, a gazdasági fejlődés bizonyos fokán azok közé a kerékkötők közé tartozott, melyek a nemzeti munka gépezetének teljes erejű működését érezhetően hátráltatták. Jogi tekintetben azonban hatásai nyomban érvényesül-

tek. A tized még az időben nem volt kizárólag jobbágyteher, ellenben a kilenczed az volt s immár a kapuadó mellett még jobban összeforrasztotta, egy intézménynyé tömörítette a munkásosztály különböző rétegeit. A ki kamara hasznát és kilenczedet fizetett, az a jobbágyság kötelékébe tartozott.

Az új és súlyos teher azonban egyelőre nem befolyásolta az ország gazdasági életét, melyben az egykorú okirat-anyag adatai szerint immár teljes kifejlődésre jutott jobbágy-intézmény a régi keretekben folytatta működését. A rabszolgaság végleges eltűnése s a rabszolgáknak, habár a röghöz kötöttség nem szűnt meg teljesen, a telkes gazdatömegbe olvadása az illetőket kétségkívül az eddigihez képest fölöttébb előnyös helyzetbe juttatta, a mi meg nagyban fokozta munkakedvét és munkaképességét. Ehhez járult, hogy az országot évtizedeken át nem dúlta külellenség vagy belső párttusa, az anyagi élet, a nemzetközi forgalom a király különös védelme következtében meg újabb lendületet vett. Másrészt az emberi munkerőt különösen értékké tette egy gyászos körülmény, a közép-kor egyik legnagyobb csapása, az éveken át Európaszerte dühögő mirigy- és tüdőpestis-járvány, az úgynevezett fekete halál. 1346-ban hurczolták be Kelet-Ázsiából a járványt, melyet a középkori nyomor és piszok Európában is gyorsan elterjesztett. 1348-ban már ellepte a déli és nyugati államokat és tömegesen vitte sírba az embereket. Időnkint enyhült ugyan, de eltartott 1360-ig s áttért az állatokra is. Az emberhalált rettenetes marhavész kísérte, mely nemcsak a ló-, szarvasmarha-, sertés- és juhállományt tizedelte meg, hanem kutyát, macskát, egeret, patkányt is tömegesen irtott. Elárasztotta Európa minden tájkát s akkor földrészünknek valami százmillióra becsült népességéből egy negyedrészt, 25 milliót vitt sírba. A rettenetes vész keletről, délről és nyugatról jutott el hozzánk s nem kevésbe rombolóan hatott, mint másutt. A népszám és a nemzeti vagyon apasztásával a járválynak nem csupán gazdasági következményei voltak. Az emberek, kik védetlenül, tehetetlenül álltak szemben a csapással, isten büntetését látták s kétségbeesésükben lázongani kezdtek a hatóságok, a hatalmasok, a gazdagok ellen, kiket azzal vádoltak, hogy kiforgatták az isteni világrendet, megrontották a szegény ember sorsát s isten most azért küldte e csapást a világra, hogy meg-

büntesse visszaéléseit. Az ilyen sociálpolitikai ábrándokat élesztették a középkorban nagyon elterjedt s sokféle alakban jelentkező jóslások, látományok, melyek írásba foglalva, terjedtek a műveltek közt s lehatoltak a tömegek mélyébe. 1358-ban Franciaországban hatalmas parasztfordalom támadt, melyet vezéréről Jacquesről, (Jakab) jacquerienek neveztek. 1360 után a vész lassankint magától megszűnt s a régi állami és társadalmi rend visszaállt ugyan, de a sok esztendei izgalom és romlás erkölcsi és gazdasági tekintetben egyaránt éreztette gyászos hatásait. A középkori büszke államegyház épülete kisebb-nagyobb mértékben repedezni kezdett s irodalomban, művészetben, az emberi gondolkodásban új eszmék merültek föl, melyek a történeti fejlődés későbbi folyamán új utakra terelték az emberiséget. Gazdasági tekintetben azonban a következmények nyomban mutatkoztak. A munkaerő mindenütt roppantul megapadt, néhol egész vidékek, virágzó városok, mértföldnyi uradalmak maradtak lakatlanul s ez a munkaszervezet gyökeres újjáalakítását tette szükségessé. A hol a régi uralkodó hatalmak, az egyház s a rendiség kezében levő állam megtartották túlsúlyukat, mint Franciaországban egyszerűen visszaállították a jobbágyság intézményét s még inkább fokozták az úrbéres terheket. Ellenben Angliában a jobbágyság az ország több vidékén teljesen megszűnt s a munkásnép szabad bérlo vagy bér munkás lett. A földesuraknak nem tetszett ez a fordulat s erőszakosan vissza akarták a régi állapotot állítani. Ebből sokféle összeütközés, 1381-ben meg országos parasztfölkelés támadt, melyben a papság egy része is lelkesen részt vett. A felkelők harci dala ez volt:

When Adam delved and Eva span
Who was then te gentleman?

Mikor Ádám szántott és Éva szőtt, hol volt akkor a nemes úr. Ennek, mint általában az összes parasztfölkeléseknek, egy előkelő német író szerint „tulajdonképeni eszményi betétje, vivő és hajtó ereje a szabadság és egyenlőség volt, de a kereszténység talajából fakadt, mely az emberiséget egy emberpártól származónak mondja s mely elméletben maga elismerte, hogy mind ez az emberpár, akképen összes leszármazó] is szabadok s egy részük csak a történelmi fejlődés folyamán fosztatott meg istenadta szabadságától.

II. Richárd király nem bírta-a parasztokat fegyverrel le-
verní, hanem egyességre lépett velük s királyi oklevélben bizto-
sította szabadságukat, valamint a földesúr vadászati és halá-
szati jogának eltörlését. De alig hogy a lázadók visszatértek
békés foglalkozásokhoz, a király megszegte az egyességet s mi-
dőn adott szavára emlékeztették, nagy haderejében bízva, da-
ezosan felelt: szolgák voltatok, azok is maradtok. Úgy bánok
majd veletek, hogy rabságtok intő például szolgáljon ivadékaik-
toknak! Csakhogy utóbb meggondolta a dolgot s a győztes ne-
messég is belátta, hogy a jobbágyságot visszaállítani nem le-
het. Angliában a XIV. század végén a jobbágyság intézménye
nagyban és egészen megszűnt s a helyére lépő új, czélszerűbb
munkaszervezet hozzájárult az angol állam és nemzet későbbi
világhatalmának megalapításához.

A magyar nemzet munkaszervezetében szintén mély nyo-
mokat hagyott a fekete halál rombolása, ámbár gyökeres vál-
tozásokat nem idézett elő benne. Nem vezetett sem a munkásnép
további elnyomására, mint Franciaországban, sem teljes fel-
szabadítására, mint Angliában. De itt is szertelenül megtize-
delte a munkaerőt, itt is virágzó községeket, messze tájakat
néptelenített el s újra a népesség szaporítását tette a nemzeti
politika egyik főfeladatává, melyben király és földesúr érdekei
összetalálkoztak. Ennek természetes következménye volt a sza-
bad költözés jogának fenntartása s számos adat bizonyítja,
hogy Lajos éberen örködött a költözés jogának sértetlenségén.
1362. körül Miklós jászói prépost kérelmére, ki Novaj és
Ny ista pusztá falvakat be akarta telepíteni, rendeletet adott ki,
mely figyelmezteti az összes földesurakat, hogy szabad költö-
zést jobbágyaikat, kik lefizették a földbért és adósságaikat, ha
esetleg el akarnak költözni, ebben ne akadályozzák.¹⁾ Árva
felső vidékét Lajos telepítette be s vagy 500 kilométernyi föl-
dön számos községet alapított lengyel lakosokkal. A saltészek
és kenézek általi telepítés főleg a felvidéken, oroszok és oláhok
közt ismét nagy arányokat öltött²⁾ s közvetítésüket Lajos ki-
rály is igénybe vette.

1358-ban a Loppena vize melletti erdő benépesítése cél-

¹⁾ Az oklevél töredék Századok 1905: 126.

²⁾ A saltészek 1364. utáni működéséről *Lehoczky* Tivadar közleménye,
Tört. Tár 1890.

jából közhírré tette, hogy a ki az erdőben saját erejéből irtványt létesít és házat épít, 20 évig minden állami adózástól és a kamara hasznától fölmentetik, másrészt ugyanazon jogokat és kiváltságokat nyeri, melyeket Korpona városa élvez. Mint-hogy az irtást Petrik pridlyai bíró megkezdte, sőt megígérte, hogy egész falura való népet gyűjt, a király neki és örököseinek adta a soltészséget egy egész és szabad curiával, egy malommal és mészárszékkal, még pedig német jog szerint (teutonicali jure), hogy utána semmiféle censust ne fizessen.¹⁾

Később (1382.) a Hrussó várához tartozó Sewald vagy Lewes falut szintén soltész segélyével népesítette be. A telepítők 16 évi teljes adómentességet nyertek, mely idő leteltével minden egész telek félgira bért fizetett két részletben. Ez a telepítés, úgy látszik, vagy nehézséggel járt, mert a király nemcsak minden hatodik telket adta a soltésznek, hanem övé volt a befolyó bér egy harmadrésze is. Ő volt a falu bírása (gyilkossági, gyűjtogatási s nagyobb lopási eseteken kívül) s örökös állását ő is, mint minden más soltész eladhatta.²⁾

A kedvező feltételek, melyeket a telepések nyertek, világosan jelzik a munkaerő értékes voltát, mit király és magánföldesúr egyaránt elismert. A jobbágy jogait és kötelességeit a lehető legpontosabban megállapították, írásba foglalták s az ez időbeli ismert urbáriumok száma már aránylag igen nagy. Némelyik közvetlenül a királytól vagy erre fölhatalmazott uradalmi főtisztjétől, a legtöbb természetesen egyházi és világi földesuraktól származik s némelyik egyenesen kiemeli, hogy a jobbágyok érdekeinek biztosítására készült. Így például Kont Miklós nádor 1358-iki, alább még idézendő s testvérével közösen lendvai uradalmak számára kibocsátott urbáriumában világosan megmondja, hogy azért készült, hogy az uradalom népe szaporodjék s hogy e jószágukat a nagy munkáslakosság diszével lássák el.

A királyi urbáriumok mintájául szolgálhat az, melyet Lajos 1355-ben a németújvári uradalom jobbágyság részére kiadott s mely következőleg állapította meg kötelezettségeiket: Minden egész telek évenként 10 drt fizet, ajándék címén hús-

¹⁾ Az oklevél *Wenzel*: Mezőgazd. Tört. 278.

²⁾ Az oklevél Orsz. Lev. Dh. 12.480. *Tagányi* Károly úr szívességéből.

vétkor 2 dénárt és 12 tojást, pünkösdkor 4 dénár értékű 2 sajtot és 2 dénárt ad. Minden telek szénagyűjtésre egy napi munkára 2 embert küld s a szénát a község fuvarán viszi be a várba. Tavasszal, nyáron, ősszel minden telek 1 ekét küld egy napi szántásra és vetésre, melyhez az uradalom adja a magot, aratáskor 2 aratót s a termést maga szállítja a várba. Hegybér fejében minden egész szőlő két vödör bort, egy véka zabot s 4 dénárt ad.¹⁾

Nagyon számos az egyházi földesnrak részéről e korban kiadott urbárium is. A pannonhalmi apát szaporítani óhajtva Szentlászló, Keresztár s a szomszéd községek és a Zsiliczköz népességét, a jobbágyok jogait és terhét így állapította meg: A ki örökös nélkül hal el, annak hagyatékából a földesnr csak 60 dénárt vonhat le magának; minden telek Szent Györgykor 40, Szent Mihálykor szintén 40 drt fizet évi urbér s egy köből gabonát az aratási munka megváltása fejében; hadfelkelés esetén egy szekér eleséget (szabatosabban duas pervas 6 pensas valentes) s 4 pénzt érő hízott disznót s más apróságokat adnak. Termésüket, boraikat, ha a tizedet megadták, teljes szabadon értékesíthetik. Szabad a költözés is, mihelyt az illető a 12 dénár földbért lefizeti. Szabadon választják a földesnr jóváhagyása mellett a plébánost. Ha az apát a Zsiliczközben megjelenik, a jobbágyok vendégszeretően látják el a szükségeseikkel. A kiváltság a bírságokat is megszabja, melyeket a jobbágy büntény esetén fizetni fog. Igen érdekes a váradi káptalan 1374-iki chartalarima²⁾ azért, mert az urbérjövodelmek sorában a jobbágyok semmiféle munkájáról vagy terménybeh szolgáltatáról nem szól a tized kivételével, mely gabona, liba, bárány, malacz és méhkasok után fizettetett. Robotról csak annyiban történik említés, hogy a tizedgabonát a jobbágyosság hordta be s minden ígás gazda évenként egy szekér szénát szállított. Máskülönben a jobbágy akár Várad városában, akár a falvakban élt, csupán pénzt fizetett a káptalannak és pedig egy egész telkes gazda Szent Györgykor 14, Szent Mihálykor kivétel nélkül mindenki, a kinek háza volt 4, végül meg ajándékul 2 garast. Egyebet

¹⁾ Az oklevél *Wenzel*, *Mezőgazd.* *Tört.* 290.
Az oklevél Pann. Mon. 11. 528—9.

²⁾ Kiadta *Bunyitay Vincze*.

semmit, mert a káptalannak nem volt szüksége munkára, nem lévén még majorsági földje. A káptalani népek közt már nagyban szerepelnek az oláhok, kik ekkor kedvezőbb helyzetben voltak, mint a magyar, vagyis az akkori műszó szerint a keresztény jobbágyok. Nem fizettek tizedet és keresztény-pénzt, hanem csak ötvenedet s Kisasszony napján minden ház egy juhot. Később a báránytized, melyet Kisasszonynapkor s a sertéstized, melyet karácsonykor szedtek, rájuk is kiterjesztették. Az egész oláhság a földesúri jogok elismeréséül újévkor egy lovat, a kenézek meg kiváltságaik fejében évenként a bárány- és sertéstizeden kívül fél szőnyeget, egy nyeregpokróczot és sajtot adtak.

A világi nagy birtokosok urbáriumai közül különös figyelmet érdemel az, melyet, mint fentebb említettük, Kont Miklós' nádor és testvére, Lökös 1358-ban a lendvai uradalom számára kiadott s mely a terheket következőleg állapítja meg: Minden egész telek évenként 5 pénzt fizet dénárban, Boldogasszony fogantatásakor 1 akó búzát, 1 akó rozsot, 1 akó zabot, 1 csirkét, 2 kenyeret, a kulcsárnak meg 1 dénárt. Karácsonykor további 1 akó zabot, 2 kenyeret, 1 csirkét, 1 dénár kulcsárpénzt, egy szekér szénát és egy szekér fát szállít a várba. Sertéstizedben minden tíz egész telek Szent Mártonkor 3 pénzt dénárban, a földesúri szőlők művelésére meg minden telek 5 űrt fizet. Az egész bortermelés tizede a földesurat illeti s azt a jobbágyok Lendva városába tartoznak beszállítani. A földesúri tisztnek minden telek egy akó zabot, 1 mérő búzát, 1—1 csirkét és kenyeret, a falusi bírónak évenként négyszer 1 kappant és 2 kalácsot, a helybeli templom avató napján a földesúri! ak 1 csirkét és 2 kalácsot ad. Minden egyéb, bármi című fizetés alól a jobbágyok mentesek. A ki el akar költözni, szabadon teheti, ha megszerzi az engedélyt s lefizeti a szokott 12 dr földbért és 2 kalácsot, 1 csirkét és 1 akó zabot ad, ha ugyan nincs hitelező, a ki távozása ellen kifogást emel vagy más törvényes ok fönn nem forog. Mihelyt azonban megkapta az engedélyt, szabadon távozhat, mindenét elviheti, a saját munkája alkotta épületeket, kerteket s más effélét, mely a telekkel áll kapcsolatban, tetszése szerint értékesítheti vagy magának továbbra is megtarthatja.

Mindez urbáriumokban közös jellemző vonásként lép elő-

térbe a földesúr azon törekvése, hogy a természetben és munkában való szolgálatokat pénzbeli fizetéssé változtassa át, a mit a jobbágy is szívesen vett. Erzsébet királyné, 1377-ben Hontmegyei, újfalusi jobbágyainak összes szolgálatait pénzfizetéssé változtatta át (1 telek 100 drt = 1 frtot fizetett, s semmi egyébbel nem tartozott). Ide vonatkozó oklevelében¹⁾ ez intézkedését azzal indokolja, hogy vele jobbágyainak terhet enyhíteni igyekszik. A pénzfizetés szaporodása a közgazdasági viszonyokban való gyökeres változást, a nyersterménygazdálkodásnak fokozatos háttérbe szorulását s a pénzgazdálkodás térfoglalását jelzi, mit a jó valuta s a belső áruforgalom, valamint az élénk nemzetközi kereskedés idézett elő. Magyarország még ekkor sem földműves, hanem állattenyésztő ország volt. A szemtermelés egyes vidékek kivételével még mindig szűk körben mozgott s a paraszt csak annyi gabonát termelt, a mennyire magának szüksége volt, mert a szállítás nehézségei miatt eladásra alig számíthatott s hazánk ez időben nem szerepel Európában gabonaellátó élestárai sorában.

Ellenben a bor már értékes kiviteli cikk volt s sok pénzt hozott az országra, miért is a földesurak igen messzemenő kedvezménynyel igyekeztek a szőlőművelést előmozdítani. Így az Eörsy-család a Szemercesmál nevű hegyet Zalában a Borzlyuk nevű halomig szőlőm ívelésre adta ki (1350.) oly feltétellel,²⁾ hogy minden új ültetvény 8 évig teljesen mentes a földesúri tehertől. Lejárván ez a szabadságidő, minden szőlőművelő 1—1 hold után 5 köből bort fizet hegybér fejében, szüretkor meg 1 kappant s 2 czipót s egy mérő zabot ad a dívó mérték szerint. Különösen a Dunántúl, a nyugati határok mentén számos királyi város területén s a Szerémsegben öltött igen nagy arányokat a szőlőm ívelés s a bor sokkal jelentékenyebb szerepet vitt a kivitelben a gabonánál. De mindkettőnél jóvedelmesebb volt az állattenyésztés, mely az ország minden részében fontos kereseti ágát tette a lakosságnak s sok pénzt hozott be külföldről. Ló, szarvasmarha, juh és kecske, sertés nagyban és kicsinyben mindenütt tenyésztetett s a vagyonság egyik főtényezője lett. Általában el volt terjedve minden

¹⁾ *Kubinyi* Ferencz, Hontvármegye oklevéltára I. 279.

²⁾ *Imre*. Zalai oklevéltár I. 490.

faluban, de a helyi viszonyok szerint az egyiket itt, a másikat amott úzték nagyobb mértékben és eredménnyel. Disznaja például minden módosabb jobbágnak volt, de a tenyésztés főleg a makkos erdőben öltött nagy arányokat. Általában az élő marha s a marhatenyésztés nyers vagy félig feldolgozott termékei, bőr, gyapjú, viasz, méz adta a legtöbb pénzt a munkásembernek s az egykorú emlékek arról tanúskodnak, hogy a nyerstermelés minden ágának egyaránt kedveztek a viszonyok, s a nemzeti vagyonosság Nagy Lajos korában is gyarapodott. Így tehát a munkaszervezet alapját tevő jobbágyintézmény végleges kialakulásának első félszázadában megfelelt az ország gazdasági szükségleteinek. Bizonyítja ezt ama tény, hogy körülbelül befejezésre juttatta a telepítés nagy nemzeti művét, mely ez időben a mai államterületnek már minden részét bevonta a szervezett államélet és polgárosodás keretébe.

HARMADIK FEJEZET.

Az első nagy parasztfölkelés kora.

Nagy Lajos halála után leánya és trónjának örököse, Mária királynő alatt ismét véres polgárháborúk támadtak, melyek eltartottak a királynő férje s 1387. óta koronás király, Zsigmond uralkodása idején is jó két évtizeden át. Veszedelmeket fokozta a Balkánon elhatalmaskodó törökség s a megtörésére tett komoly kísérletek meddősége. Mikor végre legyőzte belső ellenségeit, Zsigmond megszerzé a német királyi és római császári trónt s ezzel magyar birodalmú, mely mindvégig hatalmának kútfeje, gondoskodásának főtárgya maradt, teljesen bele sodortatott Nyugat-Európa politikai és egyházi bonyodalmaiba, melyekben királyának, mint a kereszténység első világi méltósága viselőjének vezető szerepe jutott. Megnyerő, elbűvölő tulajdonságokban gazdag egyéniségéhez vonzódtak mindazok, kik a tűrhetetlenül elfajult egyházi és társadalmi viszonyok megjavításában érdekelve voltak s a szegények és elnyomottak messze földön, számos országban tőle várták üdvöket, szálnalmas sorsuk enyhítését. Különösen a nagy német birodalom agyonkínzott munkás tömegeiben élt az egész középkoron át a hit, hogy el jövend egykor egy hatalmas császár, ki Frigyes nevet fog viselni s ki államai és egyházat gyökeresen reformálni fog, a szegény embert meg felszabadítja az uralkodó rétegek kizsákmányoló önkénye alól.

Ez irodalmikig is hirdetett s nagyon elterjedt socialpolitikai várakozásokkal lépett a német nemzet a XV. századba s midőn Zsigmond magyar király egyszersmind német király és római császár lett, sőt komolyan, a legnagyobb buzgalommal megindította az egyházi reform valósítását, egyéniségéhez fűzték a mesebeli reformcsászárról keringő mondákat és jóslatokat. Azt híresztelték, hogy Zsigmondnak már 1403., Mária

mennybemenetele napja hajnalán Pozsonyban láiománya volt, mely feltárta előtte a jövőt és jövődöbeli hivatását az egyház, az állam s a társadalom reformálása terén s hogy koronázáskor a pápa a Frigyes nevet adta neki. A monda a reformcsászárt nevezte így s a mondában Zsigmond meg halála után is mint nagy ujtó szerepel, kivel az irodalom szintén sokat foglalkozott az egész XV. századon át.¹⁾ Nem e munka keretébe tartozik a kérdés megvilágítása, mennyiben teljesítette Zsigmond a német nép e várakozásait. De bizonyos, hogy ő alkotta meg az egyházi reform alapfeltételét, midőn olyan korban, melyben a kath. egyháznak egyszerre bárom pápája volt s a sok százados szervezet alkatelemeire készült szétbomlani, visszaállította egységét s ezzel megteremtő a lehetőséget, hogy az egyház maga reformálja magát, mely reform alatt a korszellem kívánta összes javításokat és soeialis újításokat értették. Mindezek iránt Zsigmond élénk érzékkel viseltetett s a tömegek nem ok nélkül fűzték egyéniségéhez várakozásaikat, nem ok nélkül látták benne a monda ígérte reformcsászárt. Ismerte a kor minden baját, elfogulatlan lelke, éles Ítélete föltárta előtte ama titkos rugókat, melyekből az egyház és az állam hatalmasainak önző törekvései fakadnak. Higgadtan ítélte meg a vallásos és felekezeti küzdelmeket, ismerte a munka államfenntartó értékét s ennek megfelelően szerető gondoskodásban részesítette a rendiség által már türhetlenül kiaknázott munkásrétegeket. Különösen szerette a városi polgárságot, melyet nálunk ő illesztett be az uralkodó rendiség keretébe, midőn a király városait meghívta az országgyűlésre s ezzel azokat is végleg az uralkodó, a kiváltságos nemesség alkatelemévé tette. De az alkotmány sánczain kívül hagyott jobbáyságnak is jóakarója, gondviselője maradt mindvégig. Ő már nyíltan vallotta, hogy „minden ember egy szülőpártól származván, egyenlő és szabad s a szolgaság nem a természet, hanem az emberek által keletkezett“ (1397. aug. 4-iki oklevele). Ugyane rendeletben újra biztosította a jobbágyok szabad költözését, mely a belmozgalmakban ismét nagyon bizonytalanná vált. A kinek épen érdekében állt, az egyszerűen semmibe sem vette, mert az idők folyamán a földesúr hatalmi eszközei még inkább megszapo-

¹⁾ Böhm, Fr. Reisers Reformation des K. Sigmund. Leipzig 1876.

rodtak, bírói és rendőr közigazgatási hatásköre egyre bővült még a vármegye rovására is.

A vármegye elismerte ugyan a földesúrnak telkes jobbágysági feletti joghatóságát, de a telek nélküli népeket a saját ítélőszéke alá tartozóknak tekintette. Ebből összeütközések támadtak s egy adott esetben Mária királynő 1391. kimondotta, hogy a területén élő birtoktalanok épen úgy a földesúr széke elé tartoznak, mint a telkes jobbágyok.¹⁾ Zsigmond maga is így határozott s 1397. okt. 26-iki oklevelében²⁾ azt mondja: „Országunk régi szokása és törvénye szerint minden nemes és birtokos embernek Ítélni joga van a maga jobbágyain és birtoktalan szolgálói összes falvaiban telkes jobbágyai módjára — összes pereikben — kivéve a főben járó bűntényeket (manifestis furtu, latrocinio, homicidio et caeteris publicis causis criminalibus)“. De még e főben járó pörök elbírálását is gyakran adományozta egyeseknek, főleg nagybirtokosoknak, kik ezzel szabad ispánságot, pallosjogot szereztek, mely szerint a vármegye beleszólása nélkül a magok jogköre Den láthattak törvényt a főben járó gonoszítottak elkövetői, úgymint tolvajok, rablók, gyújtogatok, bűvölők, hamis pénzverők vagy pecsétkoholók, gyilkosok felett, kiket érdemük szerint akasztófára, fejevtelre, tűzhalálra, keréketörésre Ítélni lehetett s az Ítéletet végre is hajthatták. Mindezt a roppant és felelősséges vérhatalmat az igazságszolgáltatás gyorsítása s a közbátorság érdekében ruházta a király az egyes földesurakra, mert a zavaros időkben fölöttébb elszaporodott a gonosztevők száma s noha Zsigmond az igazság kiszolgáltatását javítani, rendezőbbé tenni igyekezett, a rendes bíróságok, a vármegyei törvényszékek nem győzték a rájuk háruló rengeteg feladatokat megoldani.

Ez a pallosjog azonban olyan hatalmat adott a földesúrnak, melylyel kénye-kedve szerint meghíúsíthatta, kijátszhatta a szabad költözés jogát. Meg is tette a legkülönbözőbb ürügyek alatt. Néha egyszerűen ráfogta a jobbágyra, hogy valami régebbi bűntényéért még meg nem lakolt s addig el nem bocsátotta, míg a büntetést le nem ülte. Máskor a legkülönbözőbb

¹⁾ Pann. Tört. II. 582.

²⁾ A gróf Zichy-család oklevéltára V. 47.

vétségekkel vádolta s el is ítélte, vagy bírságokkal sújtotta s nem bocsátotta el mindaddig, míg a bírságpénzt le nem fizette. Az ilyen fogásokkal a földesúr rendesen elérte célját, magához lánczolta jobbágját, ki nem gyakorolta szabad költöző jogát, mert addig, míg telkén maradt, a földesúr nem vette meg rajta a bírságot, nem fenyegette s mind azzal csak olyankor állt elő, mikor a jobbágy újra költöző szándékokat kezdett táplálni. Akkor azután azt követelte tőle, hogy a különféle büntetéseket egyszerre ülje le, a sok bírságot, melyek egész vagyonát meghaladták, egyszerre fizesse ki. Zsigmond király, ki mindig elismerte a szabad költözés jogát, 1405-ben két országgyűlést is tartott s mindegyiken külön törvényt hozott, melyek nem csak fentartják a szabad költözést, hanem a gyakorlását gátló visszaéléseket is kizárni igyekeznek. Az első országgyűlés végzeményének 6. czikke kimondja, hogy a királyi jószágokon élő jobbágyok s általában a szabad sorsú emberek az egyházi és világi nemesek jószágaira, viszont meg ezek jobbágysai a királyi jószágokra vagy egyháziakról világiakra mindenkor teljesen szabadon és biztonságban átköltözködhetnek, hogy ott megtelepedjenek. Ha a földesúr a jobbágyon az olyan bírságot, melyben újabban elmarasztaltott, egy hónap alatt be nem hajtotta, a költözőt tovább vissza nem tarthatja, hanem az károsodás nélkül elmehet s ott telepedhet meg, a hol akar. A Dráván túli jobbágytság azonban nem kapta meg e jogot, hanem ott a régi szokások maradtak érvényben. A második országgyűlés 14. czikke megerősíti e törvényt, sőt újabb biztosítékkal látja el a 15. és 16. cikkben. Amaz kimondja, hogy földbért, bírságpénzt s más illetéket, melyet a földesúr a jobbágytól követel, egy hónap folyamán be kell hajtani s ha nem történt, az egy hónapra következő két hét leteltével ezen a czímen a jobbágyot a költözésben többé gátolni nem lehet. A 16. cikk pedig elrendeli, hogy ha a földesúr valami vádat nem emelt vagy követelést nem támasztott jobbágya ellen, míg szabadságát meg nem kapta, azután ilyen váddal nem terhelheti, hanem el kell őt bocsátani. Ha nem tenné, a király utasítja a vármegyei tisztviselőket, hogy „a reájok ruházott feltétlen királyi hatalom segélyével“ a törvénynek mindenkivel szemben, büntetéssel és bírsággal érvényt szerezzenek. E cikk azért nevezetes, mert az első, mely a költözés szabadságának

megsértőjét büntetéssel fenyegeti s megbízza a vármegyét, hogy a szabad költözés jogának gyakorlását ellenőrizze. A vármegye föltétlenül nemesi testület volt ugyan s közegeit maga, helyesebben épen a jobbágyos nemesség választotta, de feje, a főispán a király közege volt, ki helyettesét, az alispánt maga nevezte ki úgy, hogy ez a két főtisztviselő képviselte a törvényt, a közérdeket. Csakhogy ők is a rendiség eszmekörében éltek s aligha gyakorolták a szegénység javára az új törvényben reájok rótt köteleességet, mert minduntalan a királynak kellett közbelépnie a szabad költözés védelmére. Midőn 1412-ben a szebelébiek kérelmére megtiltotta, hogy más is ítélkezzék rólok, mint földesurak s saját esküdt bíráik s adósságaik miatt más le ne tartóztathassa őket, egyszersmind biztosítja számukra a törvény feltételei mellett a szabad költözést, mely, mint mondja, minden jobbágyot megillet.¹⁾ Mikor a Károlyiak szatmármegyei jószágait be akarták telepíteni, de eben más földesurak gátolták őket, Zsigmond 1418. jun. 25. Strassburgból szigorúan utasította az összes állami és földesúri hatóságokat, hogy a jobbágyokat, kik lefizetvén a földbért s más tartozásokat, engedélyt szereztek a költözésre, elbocsássák a Károlyiak szatmármegyei jószágaira s ne merjék ezek törvényes jogait csorbítani, megakadályozva a szabad költözést. Egyszersmind utasította a főispánokat, alispánokat, szolgabírákat, hogy teljes szigorral alkalmazzák a törvény erre vonatkozó Határozatait.²⁾ Másrészt azonban a földesúr érdekeit sem áldozta fel s szigorúan tiltotta a jobbágy erőszakos áttelepítését, valamint a jobbágyok engedély nélküli elköltözését, megszökését. A macsói bán alá rendelt vármegyékben a király a honvédelmi szükségletekre az egyházi földesurak jobbágyait valami adóval rótt meg s ezt az alkalmat a világi urak arra használták, hogy az elégedetlen jobbágyokat saját jószágaikra csábítsák, néhol erőszakosan áttelepítsék. Ezt a macsói bán (1433.) a leghatározottabban megtiltotta s a tilalmat az érdekelt vármegyék hatóságainak is tudtul adta.³⁾ Hogy egész uralkodása folyamán sértetlenül fenni aradt a szabad költözés s szoros kapcsolatban

¹⁾ Az oklevél Gazdaságiért. Szemle 1904: 350.

²⁾ Rendelete Károlyi-oklevéltár II. 39—40.

³⁾ Sztáray-oklev. II, 301,

maradt az erőszakos áttelepítés tilalmával, jelzi Zsigmond 1435-iki második törvénykönyvének 7. cikke. Ebből kitűnik, hogy a vármegye csak olyan gyűléseken, melyeket a nádor vagy más kirendelt királyi főhivatalnok vezetése alatt tartott, vehetett ki a nemességre bírságot, kivéve nyolcz olyan esetet, melyet a törvény külön-külön felsorol. Ezen esetek legelseje szerint a földesúr, ha törvényes kötelezettségeinek megfelelő) jobbágját a költözésben gátolja, bármikor 3 gira bírsággal sújtható, a jobbágypedig elbocsátandó, még pedig a halasztásból származó kárának megtérítésével. Hasonló bírság terhelte azonban azt is, a ki az engedély nélkül távozó jobbágyot befogadta s a hozzá intézett felszólításra 15 nap alatt ki nem adta.

Zsigmond hossza uralkodása idején általában igen sok törvény hozatott, melyek élénken tanúskodnak a király jobbágyvédő törekvéseiről. Országszerte egységes mértéket (a budait) igyekezett behozni, hogy a szegénységet a csalás és kizsákmányolás ellen biztosítsa. Kötelességévé tette a földesurnak, hogy jobbágyságainak gyorsan igazságot szolgálhasson s ha megtagadná vagy késédeimeskednék, a perben a vármegye tisztjei ítéljenek még pedig „tiszttségük vesztének s a mi nehezítésünk büntetése alatt^{ki} rövid után s minden gyűlöletet és szeretetet félre téve. Intézkedett a közadó, a tized és kilenczed beszédese körüli visszaélések orvoslásáról. Ismételve a legszigorúbban megtiltotta az uraknak és a katonaságnak, hogy ha után vannak, a szegénységet zsarolják, vagyonánál! károsítsák vagy személyében sértsék. Bizonyos kivételekkel minden bírót eltiltott a testcsontítás büntetésének alkalmazásától s a tilalom megszegését hatalmaskodásnak minősítette, melyet szigorúan büntetett. Minthogy a nemesi honvédelem rendszerébe az állandó katonaság, a telekkatonaság intézményét is bele illesztette, mely első sorban jobbágyokból állt, kik tehát immár szintén részt vettek a honvédelemben, törvényben szabályozta a katonaság ellátásának és élelmezésének ügyét. Kimondotta, hogy a katona pénzben fizesse meg szükségleteit s ha valakit megkárosít, a hatóság gondoskodjék a kellő kártérítésről. Egyes rendeletheiben még tovább ment s sokféle kedvezményt kiváltságot, vámmentességet, vásárjogot adományozott némely jobbágy-községeknek. Egyszersmind gondoskodott, hogy a kedvezmények ne maradjanak papíron, hanem tiszteletben tar-

tassanak. 1419-ben Szentantal és Egek községek jobbágyainak vámmentességet adott, melyet azonban Kakas Gyula nem akart elismerni, hanem erőszakosan megvette rajtok a vámot. A károsultak panaszára Kakas ellen pör indítatott, mely kiderítette bűnösségét, mire fej- és jószágvesztésre ítéltetett, de az ügy később békés utón intéztetett el.¹⁾

Máskülönben az úrbéres viszonyokban s a telepítés eddigi módjában elvi változás nem állt be. De mégis figyelmet érdemel, hogy a nyugati, műveltebb államokból való tömeges bevándorlás ez időben már teljesen megszűnt, s például a bélháromkúti apát 1387-ben borsodi jószágát, Csokvát nem volt képes betelepíteni, hanem egy szomszédjának kellett bérbe adnia. Zsigmond nagy buzgalommal fáradozott ugyan, hogy a német, olasz, francia tartománvokból alkalmas munkásokat költöztessen át hozzánk. De alig néhány száz iparos és kereskedő család követte hívását, kik a király városaiba telepedtek, míg a földmives népességet már csak kevésbé szaporította a nyugati bevándorlás. Ellenben egyre tartott az északkeleti és Királyhágóntúli részekben a különféle szláv, rutén és oláh népek beszívargása s az oláhok egy része a katonai szervezetbe illesztetett, másik része, leginkább marhatenyéztést űzve földesúri hatalom alá került. A Balkánon elhatalmasodó török elől menekült, honnan már a délszlávok, főleg rácok szintén magyar területen kezdtek oltalmat keresni, ámbar a XV. század első felében még kevesen voltak s leginkább katonáskodással foglalkoztak. Az adott viszonyok arra kényszerítették tehát a földesurat, hogy az úrbéri terhek megállapításában méltányosan járjon el. 1400-ban a zólyomi ispán Főnyik községet minden pénz- és termény beli fizetéstől fölmentve, urbérét évi 80 frt átalányban szabta meg s rá ruházta a szabad bíróválasztás jogát.²⁾

Ugyanez évben a nagyon elpusztult és elszegényedett rácsai (provincia Race ha) uradalom és földesúra közt következő egyezség kötöttet: az összes jobbágyok átalányt fizetnek és pedig évi 900 frtot 3 egyenlő részletben. Terményben adnak 400 köből gabonát és 100 köből (tinaz seu cubulos) tiszta búzát.

¹⁾ Az iratok Gazdaságtört. Szemle 1904: 350—59.

²⁾ Az oklevél. *Wenzel*, Mezőgazd. Tört. 291—2,

Minden eke tartozik éven kint 1 napot búza és 1 napot gabona alá szántani, azt bevetni, begyűjteni, a földesura csűrébe beszállítani s a kaszálásban is részt venni. Minden telek évenként háromszor ad ajándékot és pedig husvétkor 3 kenyeret, 1 sajtot, 10 tojást. Szent Miklóskor és karácsonykor 1—1 kapant s 3 kenyeret²⁾

A zalavári apát az elpusztult Bodon falut be akarva telepíteni (1406.), Szabó Sándor jobbágnak, ha ott letelepszik, egy egész jobbágytelket adományozott, még pedig örökös szabadsággal minden teher alól. Minden más telepes 10 évi urbérmentességet nyert s ez idő lejártával a szokott (consuetu) urbért fizette.²⁾

A király 1407-ben földesurok Tary Lőrincz főpohárnok, Hont és Nógrád főispánja kérelmére, a következő kiváltságokat adta Pásztó mezőváros népeinek és jobbágyainak: földesurok adósságaiért őket perelni, letartóztatni vagy károsítani nem szabad; az egyházi ügyeket kivéve, idegen bíró ellenök port nem indíthat, míg a pásztói bíró és esküdtek nem ítéleztek a pörben; végül Buda városa jogát adományozta nekik.³⁾ Árpás, györmegyei község földesúra 12 évi teljes adómentességet biztosított a szabad embernek, ki ott házat épített és gazdálkodni akart.

A tibai és csertészi s a szomszéd községek „okos és józan-eszű jobbágjai” földesuroktól 1413-ban azt a jogot nyerték, hogy ha akár a hegyen, akár a határban új szőlőt ültetnek, az értékesítésben ugyanoly jogokat élvezzenek, mint a királyi városok, első sorban Kassa polgárai s hogy tiz évig bortizedet nem kell fizetniök.⁴⁾ E kiváltság alapján Tibán már 1449-ben messze terjedő szőlőültetvények voltak.

1413. nov. 1. az apát zalavári jobbágyaival egyezséget kötött, mely szerint ezek minden egyéb teheről fölmentetvén, Szent Lucza és Szent Ilona nyolczadán 24—24 forintot fizetnek és 1—1 hizott disznót vagy egyért 100 dénárt adnak, minden kapu után meg egy köből gabonát, s egy csirkét, a községből a monostorba vezető úton levő hidat meg jó karban tartják.

¹⁾ Orsz. Lev. Dh. 886G. *Tayányi* Károly úr szívességéből.

²⁾ Pann. Mon. VII. 541.

³⁾ Az oklevél *Békefi* Rémg, A pásztói apátság tört. I. 291—3,

⁴⁾ Az irat Sztáray-okl. II. 116—7.

Viszont az apát ígérte, hogy szükségükben segíti őket, s bírásokat magok választják, ki a súlyosabb bűntények kivételével pörökben ítél. Mikor a földesúr Vereasegyház pusztá helyet Aradmegyében (1418.) be akarta telepíteni, az odaszálló szabad költözési! embereknek 12 évi teljes adómentességet biztosított,¹⁾ Csonttelek és Sáp csongrádi községek telepítőinek a garamszentbenedeki apát, ha már meglevő ép házba költöztek 3, ha javítást igénylő házba 7, ha magok építették házukat, 10 évi tehermentességet adott.²⁾³⁾ Ujfalussy János 1424. szept. 25. kelt kiváltságlevelében a mai Bélapataka, akkor Sebedrusz (Nyitra) községbeli jobbágysai terhet úgy állapítja meg, hogy minden egész telek után, mely 72 véka (quartalia terrae arabilis) szántóföldből állt, Szent György és Szent Márton napján 1—1 gira dénárt (quamlibet m arcain pro decern pennis verorum denariorum computando) fizetnek. Megadja nekik a jogot, hogy szabadon vadászhatnak, halászhatnak, madarászhatnak, kivéve nagy vadra, melyet, valamint a fogolyt és fáczánvadászatot, magának tartja fenn. Megadja nekik Privigye város jogát s e város teszi felebbező székükké.⁴⁾ Ozora mezőváros lakóinak és vendégeinek úrbéri terheit 1426-ban földesurok, Ozoray Pipo 50 frt átalányban szabta meg, mely két részletben fizettetett; ezenkívül a város évenként egyszer, mikor a földesúr és neje ott időzött, elegendő eleséget, lovainak meg takarmányt szolgáltatott. Egyebet nem kívánt jobbágysaitól, ellenben megadta nekik a jogot, hogy maguk válasszák a bírót és esküdteket, kik pörökben Ítélnék, kivéve a súlyos bűntényeket, melyek a várnagy ügykörébe tartoztak, ki azonban a községi hatóság részvételével Ítélt.

Sásóny községnek osztrák földesúra volt, Heiligenkreuz monostor, mely 1431-ben kiadott iratában nem szól ugyan a jobbágyszolgálatokról, de behatóan szabályozza a helyi peres eljárást, a vétségek, bűntények és bírságok dologát.⁵⁾

A soltészek általi telepítés szintén nem szűnt meg, s a

1) Az oklevél Nagy Imre, Zalavármegye oki. II. 390.

2) Sztáray-oklevéltár II. 112.

3) Orsz. lev. Dli. II. okl. *Tagányi* Károly úr szívességéből.

4) Turul 1887:113.

5) Az irat a bécsi akadémia által kiadott Oesterreichische Weisthümer VII. kötetében,

Varin várához tartozó Kraszna falut is soltész népesítette be. Zsigmond király 1434-ben a község földesúri terheit következőkép állapította meg¹⁾: a falu átalányösszeget fizet és pedig évi fi girát (a gira egyenlő 10 pénzzel, 1 pénz meg 10 dral), felét Szent Mihálykor, mikor 2 tyúkot s felét Szent Györgykor, mikor 1 juhot is ad. Ezenkívül részt vesz a kaszálásban s minden hatodik jobbágytelek jövedelme a soltészé.

A jobbágytelek állományáról és kiterjedéséről pontos mérték csak kivétesen fordul elő az okiratokban. De már Ujfalusv János fentebb említett 1424-ki urbáriumában mondja, hogy egy-egy egész telek 72 véka szántóföldből áll. Vajnor község úrbéri eveiében meg az ál], hogy minden telekhez 15 hold (tagwerck vagy joch), Dunaluczon csak 8 hold és kapás szőlő tartozik.²⁾ Csakhogy ez időben már országszerte elterjedt a teleknek fel aprózása, feldarabolása s az 1411. törvénykönyv 2. cikke kis és nagy kapuról tesz említést. A nagy kapu annyi, mint egész jobbágytelek, adóügyi értelemben egész kapu (Integra porta), ellenben a kis kapu, vagy verőcze (valva, ajtó) az egész teleknek már csak egy része, mert mihelyt az ország minden tájéka ama kor népesedési viszonyaihoz képest betelepült s a nagy arányú irtásokra sem kínálkozott többé tér, az egész jobbágy telket fél-, negyed-, nyolczadtelekre kezdték darabolni. Másrészt ez időben még inkább előtérbe lépett az a réteg, a zsellérség, melynek nem volt külső telke, legfőllebb szőleje, vagy csak háza (házas zsellér) vagy még háza sem, hanem bizonyos szolgálat fejében a jobbágyoknál húzta meg magát (házatlan vagy más hátán lakó zsellér). Ez a zsellérség napszámból, iparból, kereskedésből, szőlőm ívelésből élt s nem volt egyenrangú tagja a jobbágyközségnek, hanem a vidéki népesség legalsó rétegét alkotta. Noha körében is lehettek jómódnak, még állami adót sem fizetett, mert nem volt a porlalis adózás keretébe bevonva.

Zsigmond király maga, korának egyik legműveltebb elméje, egyik legelfogulatlanabb gondolkodója volt ugyan, de fölvilágosodottsága nem terjedt át alattvalóira s a nemes és a jobbágy közötti jogi, különösen erkölcsi és érzelmi ellentétek

¹⁾ Orsz. Lev. 4469. *Tagányi* Károly úr szívésségéből.

²⁾ Gazdaságtört. Szemle 1900: 275.

egyre feltűnőbbben kiélesedtek. Az uralkodó réteg a nyugati feudális eszmék befolyása alatt örökösen új meg új igénnyel lépett jobbágysai elé, kik a „szokatlan és jogosulatlan“ terhet keservesen panaszolták. De még sem ez volt a bökkenő, a főkifogás. Még inkább fájlalták azt, hogy uraik úgy bánnak velük, mintha pénzen vett rabszolgák lennének.

A rendi gőg, a termelő munka s vele a munkások megvevése egyre tért hódított a kiváltságosokban s mindenféleképpen kifejezést nyerve, a tömeget annál inkább felbőszítette, mert az időben a katonaság nagy része már az ő köréből került ki s a magyar paraszt nem csupán verejtékével, hanem vérével is szolgálta hazáját. Mindazáltal nemes és pór közt az ellentét az élet minden viszonyában megnyilvánult, gyakran épen kicsinyes, a jobbágysai emberi öntudatát sértő módon érvényesült. Ha jobbágysai katona szökött meg a táborból, halállal bünhődött, míg a nemes ember csak pénzbírsággal lakolt. Nemes ember temetésén a gyászmenetet lova, jobbágysai egy tehén vagy ökör nyitotta meg, mely az egyházra maradt. Nemes és pór közt a házasság nem volt tiltva, de a ritkaságok közé tartozott s anyagi megrövidítéssel járt az olyan nemes leányra, ki paraszt férjet választott. Rendesen árva leány kötött ily frigyet s fitestvére házassította ki, de örökségéből, a törvény intézkedése szerint nem adta ki a teljes leánynegyedét, hanem csak nagyon alacsonyan megállapított törvényes becsűjét. Néhol a hozományul kapott nemesi föld alapján a nem-nemes férjet is nemesnek tekintették (*nobilis post uxorem suam*), mint Zala vármegye egy 1408-ki okirata többekről említi. De ez ép oly kevésbé enyhítette a nemes és pór közötti ellentétet, mint a sok nemesítés, melyben a királyi kegyelem érdemes jobbágysait részesített.

A társadalom homályos mélyéből jutott ugyan az uralkodó osztály nagy része a gazdagság és hatalom fájára, de nem azért, hogy tanúságot tegyen azok Ínségéről, kik lenni maradtak, hanem azért, hogy részt vegyen kiaknázásukban s nem egyszer kitűnik az egykorú oklevelekből, hogy az új földesúr sokkal irgalmatlanabból bánt jobbágysaival, mint a régi nemzetségek sarjai. És ez a bánásmód, az önkénykedés, gőg, lenézés épen úgy, sőt talán nagyobb mértékben kifejlesztette a jobbágysai az elégedetlenséget, mint a kedvezőtlen anyagi

helyzet, mert a telkek feldarabolásával s a zsellérség elszaporodásával a mezőgazdasági munkások körében is egyre szaporodott a proletárság, mely helyzetének javítása céljából könnyen veszedelmes, ábrándos, forradalmi irányba terelődne. Mindazáltal a tulajdonképpeni jobbgazság, a telkes gazdák tömege, mint a középkori parasztmozgalmak beható tanulmányozása kiderítette, egészben nagyon konzervatív gondolkodású volt; nem rokonszenvezett országfelforgató tanokkal s csupán saját bajainak orvoslásával törődött. Ezeket azonban sokszor követelte, mert bármennyire elzárta előtte a társadalom a tudás forrásait, a kor mozgó eszméi az ő körébe is behatoltak s többet, alaposabban gondolkodott helyzetéről, mint urai képzeltek. Kezdte jobban megismerni gazdasági értékét, a mi fölébreszté önértékét. De nemcsak önértéke nőtt, hanem anyagi ereje is s a honvédelemben megismerkedett a vitézi mesterséggel, melyben egyébiránt azelőtt sem volt járatlan.

Gyakran megesett minden időben, hogy a földesúr, ha valamelyik szomszédján akarta a vélt sérelmet megtorolni, vagy akár csak bosszúját tölteni, fölfegyverzé jobbgazsáit s élőkön tört ellenfelére, miről számtalan pörirat tanúskodik. De fölfegyverezte s háborúba vitte őket rendes ellenség ellen is s így rég megszokták a fegyverviselést s használni kezdték kardjukat az ellen is, kit mindinkább kényuroknak, vérszopójoknak tekintettek, földesurok ellen. Erre biztatta, bátorította a műveit Európa átalakuló közszelleme, honnan urai a feudalizmus kegyetlen gyakorlatát, ő ellenben az új felvilágosodás tanait szívta magába, mert a XV. század elején új korszak hajnala derengett az emberiségre, mely a középkori egyház és rendiség béklyóitól szabadulni igyekezett. Világi rétegei mindinkább beléptek a műveltség birtokába, mely megszűnt kizárólag az egyház tulajdona lenni s így egészen új szellemet lehelt. A régi tekintélyek kezdtek ingadozni, összeomlani, az egyéniség áttörte a rendiségnek korlátait s művészetben, irodalomban, tudományban, vallási és politikai életben új ösvényeket tört. Az uralkodó rétegekben magukban kifejlődtek az ellentétek s a dúsgazdag főpapsággal mindenütt szegény alsó papság, a féktelen olygarchiával koldus köznemesség állt szemben, melynek eredetileg sem túlságosan nagy jószágai az idők folyamán a családi osztozkodások következtében elaprózódtak. A

mint a vidéken jobbágy-, a városban iparos-, az egyházban és a nemességben alsó papi és köznemesi proletariátus alakult, melyet a kenyérkérdés a fennálló egyházi és állami rend ellenségévé tett s mely éppen úgy egy új világrend alkotásáról ábrándozott, mint a munkásnép. Minthogy a vallásos öntudat még a csoda, a titokzatosság, a természetfölötti világban mozgott, eszményei, ábrándjai, követelései ekkor is valószínűleg lobogó alatt léptek a közélet porondjára. De már kezdte a bibliát saját anyanyelvén olvasni, magyarázni s észrevette a rikító ellentétet, mely a szentírás s a tényleges államegyházi viszonyok közt fenforog. Egész sereg új felekezet, úgynevezett eretnecség alakult s terjedt el, melyek nem csupán az uralkodó egyház, hanem a középkori állam ellen irányultak s a kis ember, az elnyomott rétegek sorsának javítását hirdették. Mindnyájuk végcélja ugyanaz volt, a lelkiismeret szabadsága mellett jogot követeltek a tömegnek s az iparos és mezőgazdasági munkásoknak emberhez illő léteit, polgárjogot akartak szerezni, az államéletben nekik is megfelelő befolyást igyekeztek juttatni. Érveiket a gondolkodásból, a tudományból, első sorban a bibliából merítették, melynek tanulmányozása nagy arányokat öltött s melyet lefordítottak az egyes népek nyelvére, hogy a tömeg is megértse s foglalkozhassék vele. Magyarországra, mint a nyugati polgárosodás osztályosára e nagy szellemi mozgalmak szintén nem maradhattak hatás nélkül s különösen két eretnecség befolyásolta Zsigmond király uralkodása idején ellenállhatatlanul a magyar közleiket. Az egyiknek éppen a szent korona déli tartományaiban, Dalmáciában, de különösen Boszniában volt főtűzhelye, míg a másik a szomszéd Csehországban hatalmasodott el. Amaz, a pataréus vagy bogumil felekezet Felső-Olaszországban alakult s a XI. században buzgón támogatta a pápaságot ama küzdelmekben, melyeket a pápaság elvilágiasodása ellen folytatott. Utóbb azonban ellentétbe jutott Rómával s mikor egy szerzetes, Fra Dolcigno vezetéke alatt (1306—8.) Piemontban véres parasztlázadás támadt, az olasz tartományokban végleg kiirtatott. De már jóval előbb áthatott Dalmáciába és Boszniába s hívei különösen itt szaporodtak el, tanaik pedig eljutottak a déli magyar vármegyékbe s terjedésüknek a leggyilkosabb üldözés sem birt gátat emelni. Még félelmesebb volt a cseh eretnecség, a husziták vagy busz-

tok (Tinódi így nevezi őket) mozgalma, mely már a legradikálisabb reformeszméket hirdette államban és egyházban egyaránt. A rendiség megdöntését, a jobbágyság megszüntetését, a jogegyenlőséget, az egyházi vagyon elkobzását, a földbirtok arányosabb megosztását, a latin helyett a nemzeti nyelv ápolását sürgette. Mikor Csehországban hatalomra jutott, gyakorlatban is megvalósította tanait, mi véres harcokba keverte az uralkodó rétegekkel, de kitűnő hadszervezetével évek hosszú során át diadalmasan megküzdött a német és a magyar birodalom egyesült hadaival.

A huszita tanok az összes szomszédos államokban visszhangot, az uralkodó rétegekben rémületet, az elnyomottakban rokonszenvet keltek. A közeli Magyarország szintén ellenállhatatlanul hatásuk alá került, a mi nemcsak abból tűnik ki, hogy a felvidékre betörő cseheket nehezen lehetett kiverni, mert a köznépben támaszt találtak, később meg évtizedeken át uralomra kerültek, hanem abból is, hogy 1430-ban Blaskó (Balázs) bíró vagy szerzetes vezetése alatt Nagyszombat vidékén komoly parasztfelkelés támadt. A két szín alatti áldozás, mi mögött tulajdonképpen politikai gondolat is, egyháziak és világiak egyenlősítése az úrvacsora kiszolgáltatásánál, lappangott, ez idő óta népszerűvé vált a magyar kath. híveknél s hogy milyen sok magyar küzdött a csehek sorában, jelzi az, hogy az egy házzal kötött egyezségük, az úgynevezett compactáták négy nyelven, köztük magyarul is kihirdették. Mindazáltal az a nagy jobbágyság felkelés, mely 1437-ben a Királyhágón túli részeken támadt, csak nagyon kevésbé állt huszita befolyás alatt, legalább az a két nevezetes oklevél,¹⁾ mely lefolyását és céljait megörökítette s mely a földesurak és jobbágyság közös meg egyezésével készült, egészen más elvi alapon állt, mint a huszita tan. Ez iratokban a parasztok nem kívántak semmi újítást akár egyházi, akár politikai tekintetben s csupán a fölhalmozódott visszaélések orvoslásáért fogtak fegyvert. Tulajdonképpen jobbágyság akkor még sem a Székely-, sem a Királyföldön nem volt s a két területnek lakosai mint szabad és rendiséghez tar-

¹⁾ Az első közli *Jakab* Elek, Kolozsvár városlevéltára I. Teljesen hibás magyar fordítása meg van *Gombos* E. A., Az 1437-ki jobbágyság felkelés művében.

tozó emberek mivelték kiterjedt határaikat. A jobbágyság intézménye csupán a magyar földön, a vármegyei területen honosodott meg s itt a szegénység egészben, mint ismételve jeleztem, kedvezőtlenebb helyzetben élt, mint az ország más vidékein egyrészt, mert távolabb esett a központtól s a főhatóságok ellenőrzésétől, másrészt, mert földes urai bizonyos kiváltságokat kaptak, melyek még több módot nyújtottak a védtelen elemek kiaknázására. Hogy az urak Erdélyben mennyire visszaélhettek hatalmukkal, jelzi az, hogy örökös viszályban álltak a király ottani városaival, első sorban a kincses Kolozsvárral, hogy továbbá 1430. tavaszán fegyveres fölkelésbe hajtották a székelyeket, kik a nemességre törtek, házaikat fölperzselték, jószágait feldúlták vagy maguknak foglalták. Noha a jobbágyság, mely az oláhok fokozódó beszívargása daczára túlnyomó többségében még mindig szinmagyar volt, e mozgalomtól teljesen távol maradt, végül 1437-ben neki is az önsegély, az erőszak terére kellett lépnie.

Közvetlen okot erre Lépes György erdélyi püspöknek a tized behajtása körüli igazolatlan követelései szolgáltatnak. A tizedet akkor még a köznemesség is fizette. A pápa 1415-ben mint a nagybirtokot, őt is felmenté ugyan a tizedfizetés kötelezettsége alól, de minthogy e mentesség még nem jutott bele a magyar törvénykönyvbe, a főpapság ezután is követelte a köznemességtől a fizetést, sőt Lépes püspök egyenesen törvényellenes módon követelte. A török háború idején, hogy bandériumaikat kiállíthassák, a törvény egy Ízben kivételes jogot adott a főpapoknak arra, hogy ne terményben, hanem készpénzben hajtsák be a tizedet. Lépes e kivételes jogot állandóan igénybe vette, mi szörnyű teherré vált a tizedkötelesekre, főleg 1433. óta, mikor a király, a ki évtizedeken át jó pénzt veretett, a fokozódó közszükségletek fedezésére a pénzrontáshoz folyamodott, vagyis olyan pénzt hozott forgalomba, mely jóval kevesebb ezüstöt tartalmazott, mint a régi s melynek értéke ennek megfelelően negyed, sőt tizedrészére devalválódott a forgalomban. Mindazáltal a püspök nemcsak készpénzben, hanem régi jó pénzben követelte a tizedet s minthogy a tömeg e jogtalan kívánságot nem teljesíthette, a tizedhátralékok szertelenül felszaporodtak s néhol három évre kiterjedtek. Ekkor a püspök ama kor egyik gyakran használt büntetését alkalmazta, egy-

házi átokkal sújtotta a hátralékosokat, kiket ez a fenyték, mint később fájdalmasan panaszolták, legszentebb érzelmeikben bántott. A tizeddel való e visszaéléshez, mely nemcsak a jobbágytságot, hanem az érdekelt köznemességet is elkeserítő s a két külön réteg közt némi érdekazonosságot hozott létre, járultak a földesurak visszaélései, kik, mondják a kor nagyon elterjedt felvilágosult eszméinek hatása alatt a jobbágyok úgy bántak velük, mintha pénzen vett rabszolgáik lennének. Általában elviselhetetlen terheket raktak rájuk, különösen pedig a szabad költözés jogát játszották ki, mert azt, a ki élni akart vele, mindenéből kifosztották s végül még sem bocsátották el. Mikor hasztalan kerestek orvoslást a hatóságoknál, végre fegyvert fogtak egyházi és világi kizsákmányolóik ellen. De az a conservatív érzés, mely a középkori parasztnozgalmakat általában jellemzi, az erdélyi fölkelésben is a leghatározottabban megnyilatkozik. Nem socialista ábrándokért, nem a fennálló állam és egyház megdöntése végett, mint a husziták tették, fogtak fegyvert. Folyton és őszintén azt hirdették, hogy hisznek istenben és Jézus Krisztusban és hívei az ő anyaszentegyházának, a szent koronának és Zsigmond királynak, kinek akarata, vagy a törvény ellenére semmit sem kívannak tenni. Épp úgy tisztelik, mondták, az ország többi urait, nemeseit, egyházi személyeit és küzdelmük célja egyes-egyedül bizonyos visszaélések és törvénytelenések eltörlése. Előbbi jogait és szabadságukat — hirdették — akarják visszaállítani s jellemzi a magyar észjárást, hogy e jogokat nem elvont elméletekre, hanem Szent István király vagy utódai kiváltságlevelére alapították. Homályosan élt a tömegben a régi jó idők emléke, mikor még csak szabadokra és rabszolgákra oszlott a magyar nép s a mint a nemesség a szent királyokra szerette visszavezetni kiváltságait, akképpen a jobbágytság szintén Szent István és utódai kiváltságlevelére hivatkozott s kérte Zsigmondot, hogy kerestesse ki levéltárából s másolatát adja ki nekik.

A felkelés azzal kezdődött, hogy egy sereg paraszt Kardos János vezetése alatt 1437. tavaszán Alsó-Fehér vármegyében fegyvert fogott s betörve a Királyföldre, azt pusztítani kezdte. A szászok a parasztok ellen fordultak ugyan, de a mozgalom folyton terjedt. Igazi fészke Belső-Szolnok lett, honnan hamar átcsapott a Szamos és Maros vidékére, sőt Szatmárba és Sza-

bolcsba. Nemcsak az oláh jobbágyok, kiket kenézeik türhetetlenül zsaroltak, hanem köznemesek és városi polgárok is támogatták. A jobbágyság, mikor Csáky László erdélyi vajda a nemességet fegyverre hívta, Alparét község közelében a Bábolna-hegyre vonult s ott a husziták módjára elsáncolta magát. De kész volt meghódolni, ha jogos kívánságai teljesítenek. E végből Csáky táborába követeket küldött, kik azonban ott kegyetlenül legyilkoltattak. Erre megindult a harcz s aligha vehetett kedvező folyamat a nemességre, mert július 6-án egyezés létesült a küzdő felek közt, melyek megbízottai megjelentek a kolosmonostori convent előtt s e hiteles helyen megkötötték, írásba foglalták az alkut. A parasztok elismerték a földesúri jogot, készségesen akartak fizetni minden egyházi, állami, úrbéri terhet, de a fennálló törvények és törvényerejű szokások alapján a földesúri önkény kizárásával. Ennek megfelelően szabályozta az új egyezés az urak és jobbágyok viszonyát, a kilenczed és tized behajtását, a szabad költözés gyakorlásának módzatait, megadva a földesúrnak mindazt, a mi törvény szerint megillette, egyszersmind azonban biztosítva a jobbágnak a maga törvényben gyökerező jogait. A július 6-iki egyezés minden tekintetben erős jogérzék és méltányos szellem folyománya, mely Erdély gazdasági életét a légiüdvösebben befolyásolhatta volna, csakhogy nem lépett életbe soha. A nemesség a pillanatnyi kénytelenségnek engedett, midőn elfogadta vagyis nem azért kötötte, hogy meg is tartsa, csak időt akart nyerni. A püspök, hogy az alsó nemességet elvonja a mozgalmótól, elismerte tizedmentességét, testvére Lóránt, az alvajda meg a három (magyar nemesség, székely és szász) nemzetet egyesíteni igyekezett a jobbágyok ellen. 1437. szeptemberben Kápolnán, a három nemzet gyűlést tartott s csakugyan szövetségre lépett egymással, megkötötte az úgynevezett uniót. A jobbágyság nyomban észrevette, hogy ez a kötés ő ellene irányul s hogy a július 6-iki egyezés veszélyeztetve van. Megint fegyvert fogott tehát, de ismét hajlandó volt megbékülni, mi az okt. 6-iki második egyezésben csakugyan megtörtént. Ez egyességet a nemesség ismét a kényszerhelyzet nyomása alatt kötötte meg, mert kardjával hasztalan küzdött a pórok lelkes tömegei ellen, melyek halálra szántan védték jogaikat s a csatatéren fölényben is maradtak. Apátiban találkoztak a tusa-

kodó felek meghatalmazottal s ott kötötték meg az új alku-
 melyet ismét a kolosmonostori convent öntött végérvényes,
 hiteles alakba. A parasztok újabb győzelmes harcaik után sem
 kívántak többet, mint a nyáron s lényegileg megelégedtek a
 júliusi egyezmény elveinek megújításával, ellenben mellőzték
 a tizedügyet, minthogy azt időközben a püspök a nemességre
 nézve már rendezte. Az egyesség a szabad költözés elvének
 alapján áll s biztosítja minden jobbágnak, a ki törvényes köte-
 lezettségeit teljesítette az esetre is, ha földesúra akadályozná
 távozását. Másrészt az oklevél pontosan megszabja az összes
 jobbágyterheket és szolgáltatásokat. Az egész telkes paraszt (kinek
 egy nagy ekéje volt, melyhez 8 igás marhát számítottak) éven-
 kint egy arany frtot tartozott fizetni. E földbér azonban az
 ökrök vagy lovak száma — illetve a fél vagy negyed telek
 szerint — csökkent s 2 ökör vagy ló után már csak 25 drt tett,
 míg a marhátlan zsellér évi 12 drt fizetett. A paraszt ezenkívül
 évenként háromszor ajándékot adott s a szokás szerint robotolt
 s földesúra bírói hatósága alatt maradt. A nemesség törvényes
 jogait az új alku sem sértette. Csakhogy ez a második egyez-
 ség sem lépett életbe s a fölkelés 1438. januárban az urak teljes
 diadalával végződött. Mint külföldön, a győztes fél nálunk is
 a kiméletlen megtorlás útjára lépett. A jó magyar jobbágy-
 ság egy része kiirtatott s helyére oláhság telepítettet, a többi meg
 a földesurak önkénye alatt görnyedt s ezzel megindult Erdély
 eloláhosodásának, valamint nemessége elszegényedésének
 folyamata.

NEGYEDIK FEJEZET.

A Hunyadyak kora.

Mikor az erdélyi parasztfölkelés kitört, az öreg, súlyos beteg Zsigmond király külföldön időzött s még a fölkelés folyamán, melyre befolyást nem gyakorolhatott, meg is halt (1437. decz. 9.) Utódai alatt ismét romboló polgárháborúk támadtak s a jobbágyság helyzetét országszerte kedvezőtlennek tették. Az uralkodó rétegek teljesen a maguk érdekeinek szolgálatába helyezték a közhatalmat és a törvényhozást s minthogy az erdélyi mozgalomban a nemesség tizedfizetése szintén szerepelt, már 1439-ben törvényt (28. cikk)¹⁾ hoztak, mely a nemesség minden rétegét fölmentette a tizedfizetés alól úgy, hogy a tized vagy dézma a városi polgárság mellett ez időtől kezdve teljesen a jobbágyságra hárítottatott át. Az uralkodó és termelő osztályok között addig fennállt ezen érdekkapocs is végleg megszűnt, a mi még inkább kiélezte a közöttük fennálló ellentétet. Mikor azonban magukat tizedmentesítették a jobbágyság rovására, habár csak egy évre új nehéz terhet, állami adót szavaztak meg. Albert király halála után özvegye, Erzsébet királynő csehekkel, egykori huszitákkal, árasztotta el Pozsonyt, valamint az egész felvidéket, hol évtizedeken át nem lehetett hatalmukat meg-
törni, kegyetlen, úgynevezett zsebrák-uralmuknak véget vetni. Hogy ez az uralom mélyen meggyökerezett, az kétségtelenül teszi, hogy a husziták támaszt találtak a köznépből s kedvezőbben bántak vele, mint földesúraik, kik ellen a jobbágyok gyakran fegyveresen segítették őket. Mikor a csehek az I. Ulászló pártján levő jászói monostort megtámadták, a jászói

¹⁾ Azon törvényeket, melyek a Corpus jurisből kimaradtak, *Kovachich Sylloge decretorum* című művéből idézem.

prépostság jászói és meczenzéfi jobbágynak egy része velük tartott¹⁾ s elősegítette a támadás sikerét. Ellenben jobbágyvédő törvénynek sem Albert, sem I. Ulászló törvény könyvében nincs nyoma. Ulászló szintén megerősítette a nemesség tizedmentességét, sőt 1444. törvény könyvének 19. cikke csupán az engedély nélkül távozó, a hivatalosan szököttnek nevezett jobbágyról intézkedik, kinek visszaadására nézve fenntartja a régi szokást és büntetést (*teneatur antiqua consuetudo et poena.*) Ulászló még ez évben elvérzett a várnai csatában, miről azonban teljes bizonyosságot csak hónapok múltán nyert az ország, mely a külső és belső csapások súlya alatt a legszörnyűbb helyzetbe jutott. Mikor 1445. tavaszán a főpapok, főurak, katonák, városiak és az ország összes honlakosai, vagyis a kiváltságosak a pesti országgyűlésen a csecsemő V. Lászlót királyivá választották, törvénykönyvükben mélyen megható, igazán megrendítő módon panaszozzák, hogy a török pusztítások, de ezeknél is nagyobb mértékben a rettenetes belső zavarok és fosztogatások milyen nyomorba süllyesztették a népet. E szenvedéseket enyhíteni akarva, immár nem csupán az erőszakkal elhajtott jobbágyokra vonatkozó Zsigmond-alkotta törvényeket erősítették meg tehát, hanem azokat is, melyek a jobbágyok szabad költözését biztosítják. A törvénykönyv 22. cikke kimondja, hogy „bármely birtokos ember jobbágyságait, a kik a törvényes földbért és más törvényes adósságaikat lefizették, ha mások jószágaira akarnak átmenni, mindig és mindenkor elbocsátani köteles azon büntetés terhe alatt, melyet néhai Zsigmond királynak idevonatkozó törvénye megállapít. Hasonlóképpen az erőszakkal elhajtott jobbágyok visszaadását illetőleg, az említett törvényben megállapított mód és büntetés alkalmazandó.”²⁾ Csakhogy a rendek kimondták, hogy az erdélyi részekben, valamint a szlavón királyságban (a mai Horvátország Zágráb, Kőrös és Varasd vármegyéiben), továbbá Pozsega és Verőcze vármegyékben jobbágy ügyekben a régi szokásjog (*antiqua constitutio*) követendő, a mi azt jelenti, hogy mindé részekben a jobbágyság jogfejlődése nem az országos törvény, hanem a helyi szokásjog keretében mozgott, mely eredményei-

¹⁾ Tóth Szabó Pál, Giskra stb. értekezése 57.

²⁾ Kovachich J. M., Syloge decr.

ből következtetve, sokkal kedvezőtlenebb volt a köztörvénynél. A Drávántúli földet még Zsigmond törvénye kivette az országos jogfejlődés keretéből s most ugyanez történt az erdélyi vármegyékkel s ezzel a vérbefojtott lázadás okozta s a jobbágyokra kedvezőtlen fordulat immár szintén törvényes jóváhagyást nyert. Maga a szabad költözés elve azonban legalább az anyaországban ismét becikkelyezettett s hogy ez abban a zivataros időben, melyben a hatalmasok annyira visszaéltek erejükkel, megtörtént, kétségtől egy nagy egyéniség, Hunyady János befolyásának köszönhető. Hunyady nevétől már ez időben visszhangzott az ország, mely a következő évben, a gyermek László kiskorúsága idejére, csaknem királyi hatalommal, a magyar birodalom kormányzójává választotta. Hunyady János a XV. század legnagyobb alakjainak egyike, nemcsak mint hadvezér és államférfi, hanem mint ember is, kit fenkölt, nemes gondolkodása, lelkének elbűvölő tulajdonai és erényei, fogyatékos műveltsége daczára messze kiemeltek kortársai közül. Jeles gazda Aolt s mint ilyennek tisztultabb fogalmai voltak a jobbágság állampolitikai jelentőségéről és munkája értékeléséről, mint legtöbb kortársának. Abban az időben, midőn a rendi gondolkodás a legmerevebb alakban érvényesült, Hunyady felismerte s ki is fejezte, hogy a magyar nemzet nem egy-két rendből, hanem lakóinak összességéből áll. Az 1450-ki szent év alkalmából a pápa megadta Magyarország egyházi és világi főurainak, előkelőinek és katonáinak a kedvezményt, hogy bizonyos feltételek mellett búcsúban részesüljenek, habár nem utazhatnak Rómába. Hunyady azonban arra kérte a pápát, terjeszsze ki e kedvezményt férfira, nőre, — általában minden néposztályra, — szóval mindazokra, kiknek közös a hazájuk és az érdekük.¹⁾ Kétségtől e fenkölt gondolkodásának hatása az a jobbágyvédő szellem, mely a szabad költözés újabb törvényes biztosításában nyilvánul. De ő maga nem szorult a törvényre, hanem jóval meghozatala előtt, 1444. április 24. Pesten kelt levelében szigorúan meghagyta fölöttébb kiterjedt jószágain levő összes várnagyainak s mindennemű tisztjének, ne háborgassák a jobbágyot a költözésben, hanem mindenkinek, a ki az ország törvénye szerinti földbért lefizette, adják meg az enge-

¹⁾ *Fraknoi Vilmos, Magyarország és a Szentszék. II. 73.*

délyt s bocsássák el, akárhová megy.¹⁾ Mikor kormányzó lett, a többi hatalmasoktól is a törvény megtartását kívánta s nem egyszer hivatalos vizsgálatot indított az olyan földesúr ellen, ki szertelen terhekkal sanyargatta a szegénységet. Mint a munkácsi roppant uradalom birtokosa, ő is, hozzá méltó neje, Szilágyi Erzsébet is a kenézi intézmény közvetítésével mindenképpen elősegítette új községek alapítását, másrészt a telepések helyzetének javítását.²⁾ Példáját sokan követték s a kor okirataiban is számos adat vallja, hogy a török pusztításoknak ki nem tett s a cseh, zsebrák-uralomtól távolabb eső vidékeken az úrbéres viszonyok kielégítően alakultak. A pécsvárad apátság jószágainak 1438-iki összeírása szintén ezt jelzi. Az apátság jószágain ekkor 699 adózó jobbágytelek volt. Ezek összes szolgálatai a kilenczeddel és tizeddel 1.426 frtot 7 dr értéket képviseltek. Ebből a készpénzadó összesen 80 frt tett. Ellenben a jobbágyok adtak húsvéti és karácsonyi ajándékot, melyek mindegyike egy telek után 10 tojásból és 2 kenyérből állt, mindnyájan meg szolgáltatnak 24 sertést, vagy mindegyikért 1 frtot, 42 kecskét (á 5 dr), míg a robotról a számadás nem tesz említést³⁾ Vitéz János várad püspök 1451-ben az akkor még egészen magyar Belényes mezővárosnak s a hozzá tartozó 9 községnek igen értékes kiváltságokat adott, még pedig azért, hogy épületeikben és lakosaikban gyarapodjanak. Biztosította személyes szabadságukat s a tizeden és kilenczeden kívül csk készpénzt (fertőpénz) fizettek az uradalomnak. Felmentette őket fenési várnagya joghatósága alól s még főben járó ügyeikben is saját bírójuk és esküdteik ítéleztek, de csak délelőtt, mikor még józanok voltak, láthattak törvényt s a püspök elrendelte, hogy minden ítékezés, mely ebéd után, a mikor már jóllaktak borral, történnék, semmis és érvénytelen legyen. A telepítés szintén folyt, csakhogy ez időben még kevesebb bevándorló érkezett nyugatról, mint Zsigmond korában. Annál nagyobb mértékben szaporodtak a rutének, oláhok és rácok. A rutének Már amaros, Ugocsa és Bereg vármegyékben, az oláhok ugyanott és Biharban, a rácok, kik a török elől menekültek hozzánk, a

¹⁾ Gróf Zichy-Oklevéltár. IX.

²⁾ A Hunyadyak ide vonatkozó több oklevelét közli *Lehoczy* Tivadar., Tört. Tár. 1890.

³⁾ *Koller*, História Ep. Quinque eccl. I. 373—6.

déli vármegyékben, a Duna-Tisza közén szaporodtak el s egész a Csepelszigetig hatoltak, hol igen értékes kiváltságokat nyertek. (1440.) Előmozdította e bevándorlást azon körülmény, hogy ezek az óhitű népek, vagyis mint nevezték őket félhitűek, nagyban és egészben tizedmentességet élveztek úgy, hogy a tizedfizetés kizárólag a magyar és katolikus vagy mint nevezték őket, a keresztény jobbágyokra (innen keresztény pénz az a pénzbeli fizetés, melyet a zsellérek vagy olyan jobbágyok, kik egy ideig nem művelték telküket, fizettek tizedváltságul.) E mentesség állandó vonzó erőt gyakorolt a különféle nemzetiségű óhitűekre, másrészt a beköltözést jobb elemek híján az egyházi és világi földesúr is mindenképpen elősegítette, mert a háborúkon kívül járványok és elemi csapások folyton dézmálták a munkaerőt. Így 1441-ben az erdélyi és tiszai vármegyékben az egykorú jelentések szerint szörnyű nagyra nőtt a halandóság s alig egy harmada a lakosságnak maradt meg.

Az a felebaráti szeretet és fenkölt gondolkodás, mely Hunyady János jobbágypolitikájában nyilvánult, bőven meghozta áldásos gyümölcseit 1456-ban, midőn II. Mohamed szultán, Konstantinápoly meghódítója, óriási haderővel támadt Nándorfejérvárra azon kifejezett szándékkal, hogy megvételeivel utat nyisson magának Budára s meghódítsa Magyarországot. Éveken át előre látták a támadást, de mikor megtörtént, ^{λ7}. László, a fiatal király Bécsbe futott előle, a leghatalmasabb urak meg félre vonultak s cserben hagyták Hunyadyt, kit egy pár jó barátján kívül senki sem támogatott az ország megoltalmazásában. De mellé állt a köznép, mely megszerette, szívébe zárta s most, hogy a végveszedelemben a haza védelmére szólította, ezer meg ezernyi számban sietett táborába. A pápa által hirdetett keresztes háborúban Capistrán János barát s a szegény vidéki papság mozgásba hozta a tömeget, mely leginkább kaszával, cséppel, bottal fölfegyverkezve követte a nagy Hunyady hívó szövegét, ki e fegyvertelen, fegyelmetlen, de vezéréért élni-halni kész tömeggel csakugyan fölszabadította az ostromolt Nándori ej érvárt s ezzel valami száz esztendővel meghosszabbította az önálló magyar állam életét. A köznép halálra szánt áldozat készsége hozta meg a honmentő diadalt s egykorú iratok határozottan mondják, hogy a kereszt jele alatt küzdő pörök és a hiányosan fölszerelt katonák csekély csapatai

törték meg a török óriási hatalmát. A nagy Hunyady csakhamar meghalt ugyan, de az emlékezetes győzelem nem maradhatott hatás nélkül a köznép helyzetére sem. Ugyanaz az országgyűlés, mely 1458. elején Hunyady Mátyást királylyá választotta, a munkástömegek hazafias érdemeit azzal ismerte el, hogy törvény könyvének 15. cikkében megerősítette a jobbság szabad költözését, melyet az ország ősi jogszokásának nyilvánított s újabb biztosítékokkal látott el. Összefoglalja a Zsigmond-féle törvény tartalmát s avval egészíti ki, hogy ha a földesúr a jobbság javára közbelépő fő- vagy alispánnak, vagy szolgabírónak nem engedelmeskedik, 6 gira bírsággal sújtassék s ha nem akar fizetni, jószágá le foglaltassák s zár alatt maradjon mindaddig, inig 32 márka bírságot nem fizetett s az illető jobbságot el nem bocsátotta.

Nincs magyar király, kinek nevét a munkástömegek hivebb szeretettel őriznék századok óta, mint az igazságos Hunyady Mátyásét, kiben lángelme és szívnemesség a legszebb összhangban egyesültek. A tömegek emelték a trónra, hová alig tizenhatsz éves korában kész uralkodói programmal lépett, melynek élén az a nemes eszme állt, hogy a gyöngéket, az elnyomottakat megoltalmazza a hatalmától megittasodott, jogot, törvényt, emberi érzést nem ismerő olygarchia ellen. Hogy czélt érjen, korának szellemében akarta az állam és a társadalom szervezetét átalakítani s a közélet minden ágában mélyreható, gyökeres reformokat eszközölt. A kor igényeihez képest állandó hadsereget alkotott s minthogy az állandó sereg eltartására állandó és biztos jövedelmekre szorult, állandóvá tette az eddigi rendkívüli jobbságot, a rovásadót (subsídium.) Ezzel új terhet rakott a munkástömeg vállára, mely azonban szívesen fizette, mert jogrendet, igazságot, belső biztonságot, munkája gyümölcsének békés élvezetét kapta érte s ha itt-ott lázongott is ellene, az ilyen helyi mozgalmakat mindig földesúrai szították, kik nyíltan és titokban folyton háborogtak a nagy király korszerű reformtörekvései ellen s fenn akarták tartani a középkori zűrzavart, mely megfelelt az ő féktelen önzésüknek, noha az állam alapjait ingatta meg. Mátyás örökösen harczban állt ez üzemekkel s azokra az elemekre támaszkodott, a kik trónra juttatták s hűségesen, áldozattal segítették közhasznú, sokoldalú, soha ki nem fáradó uralkodói tevékenységében. Szerette a népet,

becsülte munkáját, álrúhában sokszor megjelent körében, hogy viszonyait megismerje, örömeiben, bújában részt vegyen. Egész sereg tehetséges jobbágyot és polgárt juttatott előkelő állásba, még mielőtt nemességgel jutalmazta volna érdemeiket. Cselekedeteiben kifejezést nyert, hogy egyenlő szeretettel öleli szívére minden alattvalóját, miért azután régi följegyzés szerint „az ő dicsőségét zengte a pór az ekénél, a katona fegyverrel kezében, a hegedős a lakomában s az összegyűlt sokaság minden alkalommal“. Mátyás királynak azonban nehéz és szakadatlan küzdelmeket kellett a szabad költözés jogáért vívnia, mert c korbán a magyar földesurak is azon fáradoztak, hogy mint Erdélyben s a Dráván túl már lényegileg megtörtént, megnyirbálják e jogot, sőt röghöz kössék, úgyszólván rabszolgai állapotba juttassák jobbágyaikat. E törekvés nagy elkeseredést keltett a köznépben, mely nem egyszer fegyvert fogott meg-
hiúsítására. Mikor 1488-ban a mai Pusztaföldváron (Békés-
megye) két, engedélyvel elköltözött jobbágyot a földesúr közge, a bíró erőszakosan vissza akarta hozni, a szomszéd falvak lakói védelmükre keltek két társuk igazának, csoportosan Földvárra siettek, lerombolták a bíró házát s életében fenyegették meg az önkénykedő földesúrat. Mátyás király egész kormányrendszerével benső összhangban állt a szabad költözés s különben is tudta, milyen súlyt helyez reá a tömeg. Új meg új törvényes biztosítékokkal igyekezett tehát e jogot körülbástyázni s ott, a hol korlátlanul tehetette, első sorban saját jószágain, állandóan fenn is tartotta. A Hunyady-családé volt Debreczen is, akkor még mezőváros, mely azonban már sokféle kiváltságot nyert. Első sokban azért vett élénk lendületet, mert a szomszéd vármegyékből a magyar jobbágyok oda szoktak a földesúri önkény elől menekülni, mi miatt főleg Bihar, Szatmár, Szabolcs és Kraszna vármegyék örök pörben és harczban álltak vele. Mátyás király, akkor a város földesúra, kinek megválasztásában, illetve a választást megelőző mozgalmakban Debreczen is buzgó részt vett, már 1459. őszén védelmükre kelt az oda költöző jobbágyoknak s megtiltotta az említett vármegyéknek, hogy visszaköveteljék őket,¹⁾ a mivel Debreczen város magyarságát és felvirágzását nagyban elősegítette. Sokkal több

¹⁾ *Szűcs István*, Debreczen tört. I. 89.

nehézséget okozott azonban a szabad költözésre vonatkozó országos törvény fenntartása s e tekintetben Mátyás király törvénykönyvei gyakori ingadozásokat mutatnak. A földesúri hatalom az időben, mikor a nyugati bevándorlás megszűnt, a délről tömegesen folyó rácز bevándorlás meg kevésbé felelt meg a földesúri szükségleteknek, másrészt a háborúk, a török pusztításai és az olygarchikus belső mozgalmak, valamint járványok és elemi csapások egyre fogyasztották a népszámot, mindenképpen oda törekedett, hogy, mint a Királyhágón s a Dráván túl már lényegileg megtörtént, lehetőleg jószágainak biztosítsa munkaerejét, megszüntesse a szabad költözést s röghöz kösse a tömeget. Minthogy pedig az országgyűlés, melyből a jobbágyság ki volt zárva, szavazta meg az adót s a király más-különben is rá volt utalva a rendek támogatására, melyért ellenszolgálatot követeltek, minden jobbágyvédő törekvése daczára kénytelen volt a földesurakkal megalkudni s legalább időnkint teljesíteni a szabad költözés korlátozására irányuló kívánságait. Már a második, 1459-iki szegedi országgyűlésen kierőszakolták ezt tőle a fegyveresen megjelent rendek s a törvénykönyv 30. cikke kimondotta, hogy a háborús viszonyok miatt a szabad költözés egy év tartamára felfüggesztetik s az a jobbágy, a ki ez időben elköltözik, fegyveres erővel viendő vissza régi földesúrá jószágára. 1463-ban a tolnai országgyűlés 17. cikke megújítja a költözés tilalmát s kimondja, hogy a törvény által elrendelt nemesi fölkelés tartamára a jobbágyok liomagium terhe alatt el ne költözhessenek. Ellenben 1468: II. törvénycikk ismét visszatér a szabad költözés elvéhez, ámbár nem az 1405. és 1458-iki alapvető törvényeket újítja föl, hanem s ebben is a földesúri befolyás túlsúlya nyilvánul, a következőket mondja: „A jobbágyok költözését illetőleg követtessék az ország régi törvénye ilyképpen: a nagybirtokosok kötelesek jobbágyaikat, kik kisebb jószágokra akarnak átmenni, valamint a kisebb birtokosok a maguk jószágairól, elbocsátani. És ha vonakodnának ezt megtenni, a főispánok a szokásos módon kényszerítsék őket reá. Ezt a szabad távozást mi (a király) is követni akarjuk saját javainkon“. Kissé elhomályosítva ugyan, de elvileg mégis újra törvény erejére emelte tehát a király a költözés jogát. Viszont azonban 1470-ben szentesítette azt a törvényt, melynek negyedik cikke egyenesen ő ellene (Debreczen-

nek adott 1459-iki kiváltsága ellen) irányult, mert kimondja, hogy azokat a jobbágyokat, kik városokba, királyi és királynői (saját anyját is említi) vagy más jószágokra költöztek, erőszakkal is vissza lehet költöztetni s ebben a hatóságok súlyos bírság alatt segédkezet tartoznak a földesúrnak nyújtani. De már 1471-ben megújította az országgyűléssel Zsigmond király ide vonatkozó törvényét (16. cikk), sőt azzal egészítette ki, hogy az ellen a földesúr ellen, ki a jobbágy érdekében beavatkozó főispánnak nem engedelmeskedik, a vármegye egész nemessége felkelni tartozik, hogy fegyverrel szerezzen érvényt a főispán rendeletének. Csakhogy a körülmények hamar változtak s a nagy elvi küzdelemben, mely a költözés szabadsága körül folyt, az összesség érdekeit képviselő királyi hatalom lényegesebb engedményeket kényszerült tenni a földesúri osztályérdeknek. Az 1474: 14. t.-cz. egy esztendőre ismét felfüggesztette a szabad költözést. Mindazáltal Mátyás király nem pihent addig, míg a szabad költözést, melyet a rendek maguk nem egyszer az ország régi jogszokásának neveztek, ismét teljes érvényre nem emelte. Tette ezt utolsó, 1486-iki emlékezetes törvénykönyvében, mely korának legkitűnőbb jogalkotásai közé tartozik s mely terjedeleme is igen nagy, mert a király ebben akarta hosszú uralkodásának legfőbb reformjait codificálni, hogy „az országnak örök időkre megtartandó decretuma, statútuma és törvénye, valamint írott joga“ legyen. E törvénykönyv, mely általában töméntelen visszaélést szüntet meg s számos üdvös javítást eszközöl, melyeknek az ország minden lakosa s így a parasztság is hasznát vette, 39. cikkében rendezi a szabad költözést. Elrendeli, hogy vizkereszt napjától számítva az elmúlt esztendőben erőszakosan elhajtott jobbágyok a földesúrnak visszaadassanak s így már csak egy évre korlátozza a visszaperlés jogát. Másrészt az ötödik kikezdésben kimondja, hogy senki se merje a költözni akaró jobbágyot „hatalmasul (vagyis önkényesen) és az ország szokása ellenére valamely kigondolt ármány nyal visszatartani úgy, hogy szegényeknek szabadságukban legyen, akár helyben maradni, akár eltávozni.“ A hetedik és nyolcadik kikezdés meg 6 gira bírsággal sújtja azt a földesurat, ki „gonoszlelkű zaklatással vagy valamely kiesztelt szokatlan dologgal például azzal, hogy megtudva, hogy el akar költözni, taksát vagy rendkívüli bért

követel rajta, akarná jobbágyát a távozásban gátolni. Habár időnkint engedményeket is csikart ki a földesúr a királyi hatalomtól, az igazságos Mátyás nem fejezte be tehát dicsőséges pályáját mindaddig, míg a szabad költözés régi jogát csorbitatlanul, köztörvényben nem biztosította a köznép számára. Valamint egész uralma a magyar birodalomban utolsó virágkora, akképpen élte akkor sok századig a magyar munkásnép a szabályos fejlődés, a jólét és a boldogulás utolsó évtizedeit, ámbar sok szomorú visszaélést is feljegyeznek e korból, főleg azon időkben, mikor a szabad költözés fel volt függesztve. Így említi 1469-ben,¹⁾ hogy a földesurak „török módra“ bántak jobbágyaikkal s mint a barmokat hajtották őket egyik jószágról a másikra. De az a szellem, mely a királyi trónról az országra szétsugárzott, mégis mérsékelte a visszaéléseket, mert a hatóságok oltalmukra keltek az elnyomottaknak.

Általában a legjobb sorsban az új telepesek részesültek e korszakban is. Így a bodrogi pálosok azoknak, kik Monyoros nevű pusztá birtokukon meg akartak települni, 1459-ben minden készpénzfizetés alól 6 évi teljes mentességet adtak s ez időben csupán csak a következőkkel szolgáltak a földesúrnak, a szent kereszt ünnepén 2 kenyeret (torta sen circulus panis) s egy tyúkot, husvétkor egy kenyeret és 10 tojást s a vidék szokása szerint a szőlőben 1, s mindenféle más földesúri munkában szintén 1 napot tartoztak dolgozni.²⁾

Özvegy Várkonyi Omodé Mihály né 1465-ben a Pozsony-megyei Magyar- és Németbős, Ujhíd, Omodékarcsa és Várkony községekben lakó jobbágyait fölmentette minden szolgálat (szántás, kaszálás, behordás) alól s e helyett fejenként (de quilibet persona) 1 ft. bért vett rajtuk, mely három részletben fizettetett. Az új telepesek vagy azok, kik új házat építettek, 5 évig e fizetéstől is mentesek voltak.³⁾

1483 körül a földesúr (a nagyvázsonyi pálosok) a karakói jobbágyok szolgálatait következőleg állapította meg: 1. Pénzben fizet minden telek Szent Mihálykor 22 bécsi dénárt, Szent Mártonkor fél arany ftot, karácsonykor 33 drt, Szent

¹⁾ A Márki Sándor. Aradvár megye tört. I. 397.

²⁾ Orsz. Lev. Db 15.416. *Tagányi* Károly úr szívességéből.

³⁾ Nemzeti Múzeum. Vég helyi-gyűjtemény *Tagányi* Károly úr szívességéből.

Györgykor fél arany ftot és még 33 drt. A kinek két telke van, az duplán adózik. 2. Természetben fizet: 1 kenyeret, 1 pecsenyét (assatura de carnibus), karácsonykor 1 kenyeret, két-két telek 1 kappant; húsvétkor 1 kenyeret, 7 tojást, 1 köből búzát, 1 köből kétszerest és 1 köből zabot. 3. Szolgáltatuk: a földesúr bakonyi réjtjét lekaszálni, begyűjteni s a szénát a monostorba behordani, valamint a karakói malom jövedelmét ugyanoda fuvarozni tartoztak.¹⁾ Nyoma van annak is, hogy a jobbágyok sok helyen jó módon éltek, sőt tisztas vágyonra tettek szert. Tholintha Máté pásztói jobbágy Pásztóy Miklós földesúrnak 100 arany forintot adhatott kölcsön (1488), melyért Pásztói! három jobbágy telket kapott zálogba. Csakhogy Máté, neje Magdolna után, ki nemes leány volt, maga is félnemes (providus) volt, másrészt Pásztóy ezt a kölcsönt erőszakkal csikarta ki tőle s az üzletből folyólag töméntelen bajba keverte,²⁾ a mi azonban nem változtat azon a tényen, hogy nemcsak szép vagyonnal, hanem, a mi akkor nem lehetett gyakori, szép özszeg készpénzzel rendelkezett. A földesúr arra használta munkásainak jó módját, hogy mindenféle üzletet kötött velük. Már fentebb láttuk példáját annak, hogy egy jobbágy két egész telken gazdálkodhatott, mihez megfelelő vagyonának, első sorban ígás marhájának kellett lennie. De a földesúr nemcsak a telkekre osztott földet bízta jobbágyaira, hanem a curialis vagyis saját majorsági vagy az ideiglenesen nem miveit földet szintén bérbe szokta nekik adni. A bér, melyet így kapott, a föld minősége, a helyi viszonyok s a kereslet szerint változott nemcsak a különböző vidékeken, hanem egy és ugyanazon uradalom különböző falvaiban is. Így például a semptei uradalom községeiben 1480 körül Veresvárt a szántóföld egy holdjáért 1 kepe gabonát, Nagysuron 3 mérő gabonát, a puszta rétekért 3 mérő zabot, Keresztáron 1 holdért 1 mérő búzát, Szentábrahámon 5 bécsi dénárt fizettek évi bér fejében.³⁾ Hogy egyébiránt a jobbágyság anyagi helyzete még mindig elég kedvező volt, azt következtetni lehet az ország gazdasági helyzetének lendületéből s a nemzetközi kereskedelem emelkedéséből, melyben

¹⁾ Orsz. lev. Dh 20.902. *Tagányi* Károly úr szívességéből.

²⁾ Az okiratok *Békefi*. A páasztói apátság tört. I., 405. köv.

³⁾ Orsz. Lev. Dh 36.995. *Tagányi* Károly úr szívességéből.

különösen a marha- és halkivitel igen nagyban, továbbá a világhírre emelkedő bor, valamint nyersbőr, gyapjú, viasz szerepelt. De következtethetni azt abból a tényből is, hogy az állam egyre több és nagyobb adóval terhelte a népet. Már nem csupán a kamara haszna volt állandó évi adó, a másik kapuadó, a rovás szintén majdnem minden évben kivettett s úgyszólván állandó jobbágysággá lett. Bármennyire szüksége volt a jövedelemre, Mátyás király nem követelte volna a jobbágytól ezt a súlyos adót, ha vagyonával vagy keresetével bizonyos arányban nem állott volna. Az arány megvolt s nemcsak a fent közölt tények bizonyítják a jobbágy teherbíróságának fokozódását, hanem a törvény egyenesen utal is rá s a mi még fontosabb, éppen a jobbágyság legalantasabb, legszegényebb rétegének, a szűkösségnek anyagi gyarapodását jelzi, melyet a törvény akkor vont be a rendes jobbágy-adózás körébe. A teherért a király különben is sokféleképpen igyekezett a köznép erkölcsi színvonalát emelni s anyagi helyzetén könnyíteni. 1486-ban (36. t.-cz.) kiterjesztő a parasztságra is azon kedvezményt, melyet az 1351-ki törvény a nemes embernek nyújtott, hogy ha idegenből hoz feleséget, az esküvőről hazajövetkor neje után sehol vámot ne kelljen fizetnie. E vámokkal (ut-, hid vám, révpénz) akkor általában szörnyű sok visszaélést üztek, mely első sorban a parasztságot, a kis termelőt és fogyasztót sújtotta. Egyrészt tömémentelenre nőtt a vámhelyek száma, másrészt néhol igen magas tételeket szedtek az utastól és szál litmányától. Mátyás király előbb egyes földesurak visszaéléseit igyekezett megfékezni, így 1478-ban a hatalmas váradi káptalanét. Midőn ez után célt nem ért, 1486-ban törvényben rendelte el (25. törvénycikk), hogy minden vármegyében a főispán, kinek kötelességévé tette az utasokat a kizsákmányolás ellen megvédeni, bizottságilag írja össze a vámhelyeket, vizsgálja meg jogcímöket, valamint vámárszabásukat, hogy a törvénytelen vámhelyeket eltörölhesse, a vámtételeket pedig tanácsosaival méltányosan megállapíthassa s így az áruforgalmat és belső közlekedést a zsarolás ellen megoltalmazhassa.

Mint a szabad költözés jogáért Mátyás király s a földesurak közt vívott harcok folyamából kitűnik, a király nem mindig volt képes akarátának megfelelően a szabad költözést, melyben a röghöz kötöttség rendszerével ellentétben, a jobbágy

sokféle egyéni jogai és kiváltságai foglaltattak össze, állandóan fentartani. Erdélyben s a Dráván túl a szabad költözés már különben is annyi megszorításnak volt alávetve, hogy a jobbágy alig vehette hasznát s mikor a törvény az anyaországban is felfüggesztette e jogot, a szabad ember a felfüggesztés idejére, habár nem elvileg, de a gyakorlatban szintén röghöz volt kötve. Hogy Mátyás király legalább időnkint belenyugodott a költözés szabadságának felfüggesztésébe, azt az agrárszervezet sajátzerű alakulata s a nagybirtoknak benne kimagasló jelentősége okozta. Az ország minden részében óriási túlsúlyban volt a nagybirtok s nem egy vármegye, például Árva vagy Torontál néhány falu kivételével egyetlen egy nagy uradalmat alkotott. Aradban 120 község 5—6 egyházi, továbbá 300 község 9—10 főúri család kezén volt s alig néhány falu maradt a köznemesség részére. Zarándban a világosi uradalom 150—160, a jenői meg 138 községből állt. Így volt ez kevés kivétellel mindenütt; a nagybirtok úgyszólván maga volt a vármegye, melynek közép- és kisbirtokosai még, ha számosabban voltak, a vagyon túlsúlyának ellenállani nem bírtak s az országgyűlésen, sokszor saját belátásuk ellen, az olygarchikus törekvések akaratain eszközeivé váltak. A szabad költözés joga a nemesség legnagyobb részét, a kisbirtokos osztályt, az egytelkesek tömegeit egyáltalán nem érdekelte, mert neki jobbágysai sem voltak. A középbirtokos osztály sem állt e kérdésben érdekazonosságban a nagybirtokkal s csak ez eszközölte ki az országgyűlésen egyrészt a többi nemességre, másrészt a királyra gyakorolt nyomással a szabad költözés felfüggesztését. Az uralkodó szerep, melyet a történelmi fejlődés folyamán a socialgazdasági életben játszott, megadta neki az erőt és befolyást, hogy saját külön érdekeit a törvény hozásban is érvényre emelje. Mátyás király hosszú uralkodása folyamán a magyarországi nagybirtok nagyrészt gazdát cserélt ugyan, mert számos régi olygarcha család kihalt vagy elvesztette vagyonát; az arisztokrácia gyökeresen átalakult s a régi hatalmasok helyére töméntelen új ember lépett. De maga a nagybirtok szervezete nem változott s a király nem gondolt rá, hogy az óriás uradalmakat, a végtelen latifundiumokat feldarabolja és a kisnemések közt szétosztva, helyes arányba hozza a nagy-, közép- és kisbirtokot. Ő is egy embernek adományozta az egész uradalmat s némely

család tömértelen jószágot, óriási vagyoni erőt s ezzel politikai hatalmat szerzett.

Így azután a jobbágymívelte föld aránylag igen kevés birtokos család kezei közt halmozódott fel. Összesen 25 család birta az ország egész jobbágybirtokának csaknem felét, e 25 birtokos közül meg például a Zápolyaiaké volt a világiak összes jobbágy birtokának 8%-a. Természetes, hogy ez az új arisztokrácia a vagyonnal a réginek minden hatalmi igényét és fennhéjázását örökölte s ha fékezte is magát jótevője, a vas kezű Mátyás életében, annál korlát! anabbul, annál szilaj abban aknáztta ki anyagi erejét a nagy király halála után. Másrészt természetes, hogy ha a földbirtok ilyen roppant nagy része néhány családé volt, az, a mi megmaradt, nem volt elég hozzá, hogy egy nagy számú, vagyonos középbirtokos osztály létesülhessen, mely befolyást gyakoroljon az államügyekre. Egész vármegyék akadtak, melyekben középbirtok vagy éppen nem, vagy alig volt, s ha viszont egyes vármegyékben számosabban éltek birtokos családok, köztük is aránytalanul oszlott meg a vagyon; néhány nagyon gazdag ember mellett nagy többségben voltak az olyanok, kik anyagi létele bizonytalan alapokon nyugodott s kik egy-két jobbágyukat vagy zsellérüket nyúzni, zsarolni kényszerültek, hogy megélhessenek.

Csak e tények és állapotok szemmel tartásával érthetők meg azon események, különösen azon socialgazdasági változások, melyek Mátyás király halálát követték s előbb az anyagi életet rontották meg, azután pedig az állami önállóság megdöntésére vezettek.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Az 1514-ki parasztfölkelés kora.

Hunyady Mátyás király halálával az olygarchikus elemek, melyeket erős kezével az elhunyt nagy nehezen féken birt tartani, azzal a jelszóval indultak a királyválasztó küzdelembé, hogy olyan embert ültetnek a trónra, kinek üstökét markukban tartják. Ennek megfelelően a sok közül épen azt a jelöltet választották királyivá, ki Csehországban már bebizonyította, hogy kedvökre való uralkodó lesz Magyarországon is. II. Ulászló cseh király lett Mátyás utóda, s alighogy a trónkérdés megoldatott, megkezdődött a harc Mátyás király alkotásai ellen. Egymás után törölték el adórendszerét s a vele szoros kapcsolatban levő állandó hadsereget, melyeken a korona tekintélye, az állam külső és belső biztonsága nyugodott s melyekre sohasem volt nagyobb szükség, mint épen akkor, midőn egyfelől a török szultán, másfelől a német császár nyíltan vagy titokban, de szakadatlanul ostromolta a magyar birodalom önállóságát. A trónváltás nyomban éreztette is hatását a belpolitikában. Nemcsak a földesúri hatalom alatti néprétegekre, hanem a városokra, sőt a kisbirtokosok nemeseire egyaránt szomorú napokat virrasztóit az olygarchikus hatalom tultengése. Évről-évre tűrhetetlenebbé váltak a nagyurak kicsapongó visszaélései, nőttön-nőtt a belső zűrzavar, az általános elszegényedés s vele az elkeseredés. A termelő munka üzésének föltételei mindinkább eltűntek, az osztályellentét a végletekig elfajultak s az ország a fejtelenség örvényébe sülyedt, mely kizárta nemzetközi szereplését, megfosztotta ellenálló képességétől s előkészítette hatszázados önállóságának összeomlását. Megindult az államszervezetben az a szörnyű

folyamat, melyet orvosi műnyelven önfertőzésnek, önmérgezésnek (autointoxicatio) neveznek s mely az államtest minden szervébe behatolva, képtelenné tette hivatásának teljesítésére. Még a szabad székelek is oly embertelen bánásmódban részesültek, hogy tömegesen költöztek ki a szomszéd oláh vajdaságokba, sőt azzal fenyegetődtek, hogy mindenestül kivándorolnak magyar hazájókból. (1492—3.) De mindenkire türhetelenné váltak a viszonyok; Ugocsában például a kis- és közép-birtokosok kíméletlen kényuralom alá kerültek s hasztalan tört ki a nemesség elkeseredése az országgyűléseken a legszenvedélyesebben, időnk int attól lehetett félni, hogy fegyverrel támadnak elnyomóikra s az ország polgárháborúba süllyed. A hatalmasok, mint külföldön történt, nemcsak a kis nemesség, hanem a királyi- és bányavárosok, a vagyonosabb polgárság ellen is hadat indítottak s rosszindulatuk betömte jólétük forrásait. Lassankint eltűnt a termelő munkának minden előfeltétele s még az egyházban is tetőpontjára hágott a már régóta megindult züllés, a főpapok kíméihetetlenül kizsákmányolták az alsó papságot, a kolostorok kicsapongás fészkeivé süllyedtek, mi új ürügyül szolgált a kapzsi hatalmasoknak, hogy erőszakosan magokhoz ragadják az egyház vagyonát.

Az idők viharos járását természetesen a legkevésbé védett alsó néposztály, a jobbágyság érezte meg, mert ha a hatalmasok elnyomták a nemességet, az meg munkásain töltötte ki bosszúját, mert a felülről adott példa az egész társadalmat megméltelyezte. Kűlháboruk híján a nemesség általában elszokott a katonáskodástól, de annál kíméletlenebbül használta kardját, melyet viselt, a gyöngék ellen. Épen ezekben a gyászos időkben, mikor a honvédelemben reá háruló kötelezettséget egyáltalán nem teljesítette, állt be egész gondolkodásában az a szerencsétlen fordulat, mely a szomszéd lengyel, cseh és német országokban már előbb túlsúlyra emelkedett, hogy ugyanis a rendi gög és elbizakodottság teljesen vakká tette a polgári munka értéke s a nmnkáselemek szenvedései iránt. Józanabb, emberségesebb hazafiak borzadva nézték a változást s Váradi Péter kalocsai érsek már 1496-ban panaszkolt, hogy Bodrog és Szeréin vármegyékben úgy bánnak a jobbágygal, mint a barommal sem illenék, úgy bánnak vele, mint Törökországban sem teszik, miért is attól kell tartani, hogy

tömegesen oda fog vándorolni. Az egykorú iratok telvék a hatalmaskodás, a kegyetlenkedés megdöbbentő eseteivel, mert nemcsak az úr, hanem még inkább tisztjei tették túl magokat a vallás, a jog, az erkölcs, a józan ész minden korlátján. A szödi várnagy maga kínozott halálra egy jobbágyot s mikor megölte, hulláját sem temettette el, hanem elégette. A köznép ez elnyomása a hazánkban járó külföldieket is meglepte s 1502-ben egy francia azt írja haza, hogy a magyar nemes a földmivest a barommal egyenlőnek tartja s ngy is bánik vele. Növelte a szegénység romlását a sok ínséges év és járvány, mely kétségkívül oksági kapcsolatban a rossz kormányzattal s a belső viszonyok zűrzavarával, Ulászló korában még gyakrabban sújtotta az országot, mint régebben.

1491/92-ben rossz termés és drágaság, 1496-97-ben járvány pusztított, melyet akkor rendesen marhavész kísért. A jobbágyság, egyik 1500-ki oklevél szerint¹⁾ az élelmiszerek hiánya miatt olyan ínségre jutottak, annyira elszegényedtek, hogy kénytelenek voltak makkból sütni kenyeret. 1508-ban ismét tönkre ment a termés, mi szörnyű drágaságot idézett elő. Ez azonban csak bevezetése volt az általános gazdasági romlásnak, mert az éhséget 1509-ben romboló pestisjárvány követte, mely 1510-ben is eltartott s az egykornak kétségkívül túlzott állítása szerint, a lakosságnak majdnem felét sírba vitte. Ez adat téves lehet, annyi azonban bizonyos, hogy a magyarság legértékesebb kincse, az emberanyag ismét roppant kárt szenvedett s a közvagyonosság rohamos hanyatlásnak indult. Ehhez hozzájárultak a vámpolitika örökös ingadozásai, a gyakori kiviteli tilalmak, melyek a kereskedelmet hosszabb-rövidebb időre megbéklyózták és melyekben az a kapkodás és iránytalanság nyert kifejezést, mely az állam kormányzatában elharpódzott.

II. Ulászló király Csehországban már 1487-ben szentesített ugyan olyan törvényt, mely a szabad költözést eltörölte s a jobbágyságot röghöz kötötte. De el kell ismerni, hogy nem szívesen tette, hanem a hatalmasok kényszerítették reá, kik trónralépte óta ép úgy akaratuk vak eszközévé tették, mint később a magyar olygarchia.

¹⁾ Gróf Dessewffy-oklevéltár. 450.

Nálunk Ulászló sokáig ellenállt a jobbágyság lelánczolására irányuló törekvéseknek. Első és igen nagy, 1492-ki törvénykönyve még sok jobbágyvédő intézkedést tartalmaz, minő például a tized és kilenczedfizetés rendezése (47—50. t.-cz.) s azon tilalom (90. t.-cz.), bogy a földesúr adósságaiért jobbágyt letartóztassák vagy vagyonát lefoglalják. A 93. cikk elvileg teljes mértékben fentartotta a szabad költözést is s elrendelte, bogy az a jobbágy, a ki a törvényes főidőért, valamint más adósságait lefizette, szabadon elmehessen s ha ebben földesúra gátolná, ezt a főispán keményen megbírságolja. Mindazáltal az egész törvénykönyvben már élénken megnyilatkozik az önzés szelleme, a rendiség jobbágyellenes irányzata. A szabad költözésre vonatkozó törvényt egy új pont egészítette ki, mely látszólag szintén csak régi dolgokat ismétel, tényleg azonban új eszközt adott a földesúrnak a költözés kijátszására. Ez új pont szerint a jobbágy tartozik elköltözése előtt régi földesúrnak minden rendes és rendkívüli pénzkövetelést megfizetni vagyis megszűnt a földesúrra azon korlátozás, hogy csak bizonyos határidő óta fennálló követeléseit érvényesítheti, ellenben azok, melyek nagyon régi eredetűek, elavultaknak tekintendők. Immár követelhetett jobbágyan akármennyit s ezzel nagyon megnehezíthette neki költöző jogának érvényesítését. Másrészt azonban ez a törvény is elismerte a paraszt azon eddigi jogát, hogy a telkén eszközölt építkezéseket értékesíthesse, illetve a községi előjáróság becslése szerint akárkinek eladhassa. A szökött jobbágyokra vonatkozó új törvéncikk, a 94. is tartalmaz újításokat, mert nemcsak azt rendeli el, hoe-v a szökött jobbágy súlyos bírság alatt visszaadassék, hanem azt is, hogy az engedélyt nyert jobbágyot sem szabad az elbocsátástól számított 15 napon belül elköltöztetni, amint a törvény mondja, erőszakosan elvinni.

Ulászló másik, 1495-ki törvénykönyvében még inkább szembetűnik a rendek azon törekvése, hogy saját érdekeiknek megfelelően s a jobbágyok rovására módosítsák a jobbágytörvényeket. A 18. cikk már szigorúbban intézkedik a szökött jobbágyok visszaadásáról, a 22. cikk meg körülményesen megállapítja, mi az elköltöző jobbágy tulajdona azon a telken, melyen addig gazdálkodott. Minthogy az itt eszközölt újítás behozatala nem a jobbágy hozzájárulásával történt, hanem a

földesuraknak a törvényhozásban kifejezett egyoldalú akaratnyilvánulása volt, igen természetes, hogy ez a törvényczikk szintén csak eszközül szolgált a költözés jogának további megnyirbálására. Megtiltotta ugyanis, hogy a jobbágy, ha másképp értékesíteni nem tudja, a maga rakta házat, gazdasági épületet, sövényt, a maga ültette fát, mint eddig tehette, új telkére elvihesse. A ki mégis megtette, az tartozott visszaadni s ha az elvitt tárgyat már elhasználta, a jobbágy, esetleg új földesura 100 arany bírságot fizetett. Ezzel, ha nem is elvben, de a gyakorlatban megtörtént a jobbágy röghöz kötése, mert ha a költöző kénytelen volt vagyonának nagy részét feláldozni, inkább nem gyakorolta jogát. Hogy a törvénynek csakugyan ez volt a következménye, elismerte az 1504. országgyűlés is, mely törvény könyvének 16. cikkében kimondotta, hogy „a jobbágyok elvitelére és letartóztatására vonatkozó törvényczikkek egymással egyenesen ellenkezni látszanak, s a jobbágyok ilyen elvitelében és letartóztatásában a törvénszabta büntetés csekélysége miatt csaknem az egész országban igen sok és kimondhatatlan botrány támad.” Nagyon bajos ugyan a homályos szövegezésből megállapítani, mi okozta az országos botrányt, az-e, hogy a jobbágyságot tényleg megfosztották a költözés jogától vagy az-e, hogy erőszakosan elhajtják, a mi csak természetes folyománya a jogszerű költözés akadályozásának? De bizonyos, hogy ez a törvény is abból indult ki, hogy a költözés körül a legnagyobb zűrzavar uralkodott, mi ókból újra szabályozta e jogot. Az új szabályozás szerint az elbocsátó levelet nem többé a földesúr vagy tisztje, hanem csak a szolgabíró állíthatta ki. Ha a költözni akaró jobbágyot azzal vádolták, hogy kihágásban vétkez vagy adós valamivel, a földesúr vagy tisztje az engedély kiállításától számítva, 15 na]) alatt ítélni volt köteles s ha a jobbágy tisztázta magát, a jelenlévő szolgabíró védelme alatt azonnal elköltözhetett. Ellenben az, a ki a törvény ellenére vitte el vagy tartóztatta le a jobbágyot, 100 arany forint bírságot fizetett, melynek biztosítására ingó és ingatlan vagyona lefoglalandó s nehéz bírsággal sújtatottf mindenki, ki törvényes eljárásában a szolgabíró akadályozta. Még ez a törvényczikk is nevezetes lett volna, ha egyáltalában végrehajtják. Csakhogy ez nem történt soha, de nem is történhetett, mert a rendiséget akkor már a gyűlölet egész tengere

választotta el a tömegektől. Igazi érzelmeit élénken megvilágítja ugyanez országgyűlés 18. törvényczikke, mely a vadászati jogról szól ugyan, melyben azonban a rendek valóságos korképet adnak a magyar mezőgazdaság akkori süllyedt, valamint az agyoncsigázott jobbágyság tengődő állapotáról. A nevezetes törvénycikk egész szövegében így szól:

Mivel minden főpap és zászlós urnák és a többi bon la kosoknak jobbágycái és népei közül igen sokan a szőlők és földek művelését csaknem abban hagyván és félretévén. egyedül vadászattal és madarászattal foglalkoznak elannyira. bogy nemcsak köz-, hanem vásárnapokon és a szentek más ünnepnapjain, sőt a szent karácsony napján is vadásznak, a mi által az isten ellen vétének, mert parancsát meg nem tartják, vétkezni, és földesúraitak jövedelmeik elvonásával megcsalni nem irtóznak, sőt inkább magok is. midőn ennek a haszontalan munkának rabjai lettek, többnyire koldusbotra jutnak: némelyek meg. mivel az élelemtől és ruházattól kifogynak, a legvégsőbbre, lopásra és rablás elkövetésére kényszerülvők s azután gyakran akasztófán vagy más gonosztevőkre mért halálos büntetéssel vesznek el. Hogy e bajt kellő szerrel orvosoljuk, megállapítottuk. hogy jövőre az ország jobbágycái és parasztjai közül senki se merjen bármi módon vagy bármi mesterséggel szarvasra, őzre, nyulra és vadkanra vadászni vagy fáczánra és császárfajdra. Vagy mint közönségesen nevezik. császármadára madarászni. Ellenben mindegyikük föld-, rét- és szőlőművelést üzzön és folytasson, a melyekből mint magának, mint földesúrának jövedelmet és hasznot szerezhet, három forint büntetése alatt, melyet a vadászó vagy madarászó jobbágyc földesúra vagy az a kinek földjén az ilyen jobbágyot rajta kapták, elengedhetetlenül behajtsón. Ha pedig ennek a büntetésnek a behajtásában mindketten hanyagok volnának, vagy ama jobbágyc iránti kedvezésből nem akarnák a büntetést behajtani, úgy annak a vármegyének alispánja vagy szolgabirái. hol ilyesmi meg találna történni, elengedhetetlenül hajtásák be a pénzbírságot a jelen törvény alapján attól a nemből vagy földesúrtól ki a vadászó vagy madarászó jobbágyának kedvezett¹⁾

Ez a törvénycikk a rendi felfogás egyik legjelemezőbb megnyilatkozása s egyszersmind szembeszökő tanúbizonysága annak, hogy az osztályérdek minő hamis sziliben látja és tünteti fel a legegyszerűbb tényeket. A törvény röviden azt mondja, hogy a jobbágyság országszerte kezdi abban hagyni a földművelést és borászatot s e helyett vadászatra és madarászaira adja magát, a mi koldusbotra vagy a bűn útjára juttatja. Súlyos bírság alatt megtiltja tehát neki a vadászt és madarászt. A dolog így nagyon egyszerűnek látszik, pedig egyáltalán nem az. A középkorban a vadállomány sokkalta nagyobb volt a mainál Európa minden országában, melyeket a nemes és a

¹⁾ *Kolozsvári-Óvári* fordítása alapján M. Törvénytár I. 683.

dúvad valóságos csordákban lepett el s óriási károkat okozott a földművelésnek és a baromtenyésztésnek, sőt emberéletben is számos áldozatot követelt. A köznép védekezni igyekezett tehát a vadállomány elen s a hol tehetett, irtotta a vadat, mely annyi kárt okozott. A nemes urak azonban, kik, mikor nem egymással verekedtek, idejök javát vadászattal töltötték, mely főmulságuk és szórakozásuk volt, nem is annyira azért, hogy a vadállományt kíméljék, mert erre sok helyen nem volt szükség, hanem a paraszt iránti gyűlölségből megtiltották a jobbágnak a vadászt s ezzel arra kényszerítették, hogy tétlenül nézze, hogyan lepi el a vad néha egész nyájában szántóföldjeit és szőlőit s teszi ott tönkre verejtékes munkájának gyümölcseit. A védekezés lehetőségétől megfosztott parasztság Európaszerte minden kínálkozó alkalommal tiltakozott ez állapot ellen s a középkor minden mozgalmában folyton ismétlődött a szegénység panasza és feljajdulása ez embertelen helyzet ellen, melyben az éhező munkásnép el volt tiltva attól, hogy a szertelenül elszaporodott állományból egy nyulat megejtsen a maga vagy családjá éhségének csillapítására, ellenben bele kellett nyugodnia, hogy ugyanaz a vad falánkul elpusztítsa a saját munkájának termékét, a vetést vagy a szőlőt. A vadállat hatékonyabb védelemben részesült tehát, mint a munkásember, noha ő tartotta el földesúráját is. Bármennyire ellenkezett ez a józan észszel s az emberséggel, 1504-ben a magyar urak jobbágyaikra is behozták a föltétien vadászati és madarászat! tilalmat, még pedig oly kíméletlen szigorral, hogy a jobbágnak ott sem volt szabad vadásznia, a hol a földesúr megengedte, mert ilyen esetben a vármegye a földesúron hajtotta be a törvényes bírságot a vadászati tilalom áthágásáért. Ha már ez a szigor erős gyanút kelthet a törvényhozó jóhiszeműsége és embersége iránt, még gyanúsaid) az indokolás, mely!yel e szigorú intézkedést igazolni igyekeznek. Azzal vádolja a jobbágyság keretébe tartozó összes rétegeket, hogy elhanyagolják a földművelést s a szőlőtermelést s minden idejüket vadászatra fordítják, miért is a saját javokra, valamint a földesúr érdekében el kellett őket attól tiltani. A töméntelen vadnak zsákmányul szolgáltatta ki tehát a földművelést azért, hogy a jobbágyot visszatérleje rendes foglalkozásához. Ilyen úton azonban célzott érni nem lehetett, de nem is az volt az igazi szándék, mert a paraszt nem

azért hagyott fel telke vagy szőlője művelésével, mert a vadászást és madarászást kényelmesebbnek, jövedelmesebbnek tartotta, hisz maga a törvény említi, hogy ezzel nem javította, hanem megrontotta anyagi helyzetét. A parasztság mindig a legconservatívabb népréteg s törhetetlenül ragaszkodik megszokott, nemzedékről-nemzedékre átöröklődő foglalkozásához, míg abból bármi szegényesen el tudja magát és családját tartani. Ha tehát a magyar paraszt mégis abban kezdte földje művelését hagyni, ez megdönthetetlen igazsággént jelzi ama tényt, hogy sok helyen a földművelés üzésének legelemibb előfeltételei megszűntek s a termelő munka egyáltalán lehetlenné vált. Ezt egyrészt a közviszonyok elfajulása, az urak örökös viszálykodásai a belső biztonság hiánya, az igazságszolgáltatás és közigazgatás gépezetének megromlása, úgyszólván teljes szünetelése okozta, mire nézve a kor oklevelei töménytelen bizonyítékot nyújtanak. De okozta másrészt az embertelen és okatlan bánásmód, méh ben a legtöbb földesül- a munkáselemeket részesítette, mi a köztünk járó idegenekben is méltó csodálkozást keltett. Okozta továbbá a jobbágyterhek folytonos fokozódása. A rendes kamara hasznán és az időnkint megszavazott rováson kívül az országgyűlés minden képzelhető terhet a jobbágyság nyakába hárított át. Így 1507-ben (3. t.-cz.) fizetést rendelt a király elnöklete alatti törvényszékek ülnökeinek még pedig bőségeset, a főpapi és főúri ülnököknek egyenkint 700, a nemesi ülnököknek 300 arany ftot évenként. Noha az ülnökök kizárólag nemesi pöröket tárgyaltak s a jobbágysággal semmi érintkezésben nem álltak, a költséget a törvény a jobbágyságra róta s e címen minden kapura további 3 dénárt vetett ki, mely alól egyetlen jobbágy sem nyerhetett mentességet. Ugyanez időben a földesúri terhek is folyton emeltettek, még pedig a legkülönbözőbb czimeken. Hossza-vége nincs az ide vonatkozó panasznak a szegénység részéről.

Így a karakói jobbágyok földesuroknak, a nagyvászonyi pálosoknak 1506-ban írásban panaszolták, hogy teljesen elszegényedtek, mert sok más adón kívül az egész telektől 2, a féltelektől 1 ft bért fizetnek s a többek közt sok mértföldnyi utat kell teniök a kolostor bakonyi rétjének kaszálása céljából. mely szintén az ő kötelességeik közé tartozik. Arra kérték tehát a földesúrat, szállítsa le a bért felére, a bakonyi rét kaszálásától

meg mentse fel őket. Viszont ellenszolgáltatásul átengedik neki a Myrath Teleke nevű kaszálót, melyet elhunyt földesúruk, Kinizsy Pál vett a község számára; ezt a területet készek lekaszáhii, begyűjteni s a szénát saját szekereiken beszállítani, továbbá a Marczal gátját jó karban tartani s ha nem tennék, f e jenki nt l ft bírságot, általában pedig a többi, itt nem érintett adózásokat tovább fizetni.¹⁾ A nagy ország egyes részeiben lehettek községek, egész uradalmak²⁾, melyekben a túlterhelés nem öltött ily arányokat s Bajony Ferenez, a kor egyik érde nyes szereplője ez időben azzal dicsekedett, hogy nagy jószágain 100 olyan paraszt is él, kinek 1000 arany készpénz-vagyona van.³⁾ De még ha ez nem üres dicsekvés lenne, az ilyen jó mód csak kivételszámba ment s legfőllebb annyit bizonyít, hogy Bajony Ferenez a jó földesurak közé tartozott. Ezek száma azonban igen csekély lehetett, mint az 1504: 18. t.-cz. fentidézett szövege bizonyítja. Az, a ki ezt megszóvegezte, azok, a kik elfogadták, kemény szívi, dölyfös lelkű emberek voltak, mert ha jobbágyaik valóban megromlottak, mint a törvény állítja, jobbágyaikban akkor is csak a saját romlottságuk tükröződik vissza. Minémiik az urak, olyak a parasztok, énekelte e korszak egyik költője (skárosi Horvát András) s csakugyan, ha a parasztságot ellepte az erkölcsi romlás, ezt csupán urainak köszönhetette. Életük, politikai és társadalmi magukviselte nem szolgálhatott például az erény utjain munkásaik előtt s ekkor is bebizonyodott, hogy minél alacsonyabb fokán állt az erkölcsiségnek a jobbágy, annál biztosabban állíthatni az illető korszakról, hogy azok az urak voltak benne túlsúlyban, kikből kihaltak a kötelességek, melyek teljesítését a vallás, az erkölcs, a jog, a felebaráti szeretet megkívánja. Az elnyomottak, a leigázottak száma és sorsuk kétségbeejtő volta mindig hű tükre volt és lesz az uralkodó osztályok romlottságának. Mihelyt megsemmisítik azokat a feltételeket, melyek közt a munkáselem

¹⁾ Disz. lev. Db. 21.571. *Tayányi* Károly úr szívességéből.

²⁾ Itt meg kel' említenem, hogy ismételve megjelent nyomtatásban a Somlyóvásárhelyi urbárium állítólag 1511-ből. (Tört. Tár 1890:415—18.) vagy 1514-ből (Új Δl. Aluz. 1853. II. 44.) s ha e korból származnék, ez kune a legrégebb magyar nyelvű urbárium vagyis régi nyelvemlékeink közé tartoznék. De már első közzététele után kimutatták, hogy 1574-ből való.

³⁾ *Márki* Sándor. Dózsa György 115.

tisztességesen megélhet, jelzik azt is, hogy magukban sincsenek meg ama feltételek, melyek nélkül rendes államélet nem képzelhető, a hazafiasság érzése s általában nemesebb életesmény nem érvényesülhet, mi 1514-ben és 1526-ban csakugyan bebizonyult. Különösen az erdélyi részekben fajulhattak el egész a tűrhetetlenségig a viszonyok, mert az ottani nemesség hatalmát nemcsak jobbágyaival érezte kíméletlenül úgy, hogy a kinek alkalmá nyílt, menekült jószágairól, hanem örökös harcban állt a városi polgársággal, fosztogatta, rabolta, gyilkolta, mikor alkalmá nyílt. Ezzel nem elégedett meg, hanem azt a jogot kérte a királytól, hogy jobbágyait, kik az utóbbi hat év folyamán a szászokhoz, vagy más királyi javakra, főleg a városokba költöztek, erőszakkal visszavihesse régi telkeikre. Ezt a király fia, Lajos koronázásakor megengedte s a nemesek élve az engedélvlyel, Kolozsvár városából számos állítólagos volt jobbágyukat hurczolták haza. Ezzel a város olyan roppant bajt és kárt szenvedett, hogy a király csakhamar megtiltotta a nemeseknek az erőszakos elköltöztetést.

Milyen arányban állt ez időben a telkéből nyert jövedelem a magyar jobbágy különféle terheivel, azt kiszámítani még hozzávetőleg sem lehet. De egy német szakférfiú¹⁾ kutatásai szerint Németországban a XV. században, nem tekintve a kivételeket, általánosságban egy-egy jobbágytelek a naturáleredmény 64% -át fizette pénzben és természetben a földesúri, egyházi és állami szolgálatok fejében a roboton kívül, mely szintén elég súlyos terhet képviselt. Sok helyen nálunk is elérhették e tűrhetetlen magasságot a jobbágyszolgálatok, melyek növekedésével lépést tartott a közviszonyok elfajulása, a rendi gőg féktelen érvényesülése, mely a nemes embert áthidalhatatlan örvény nyel zárta el a jobbágytól, kinek nemcsak bujával-örömeivel, hanem haragjával, gyűlöletével sem törődött többé, hanem hogy ne kelljen félnie tőle, egyre súlyosabb lánczokat rakott reá. Ezzel pedig lehetelenné tette neki a termelő munkát s maga vitte a bűn útjaira. A tömeg végenségbe jutott, éhezett, ruházata elrongyolódott, nyomorúságában azután gyilkolt, rabolt, tömegesen került tömlöczbe és akasztófára. Csakhogy nem azért történt mindez; mert a könnyelmű henyelés vitte

¹⁾ *Inama Sternegg*: Deutsche Wirtschaftliche Gesichte II. 405.

volna a vadászatra, mint a törvény állítja. A tény, az erkölcsi romlás, melyet a törvény jelez, csakugyan meg volt, csupán oka van tévesen megállapítva. A rendek látták a betegséget, de okát nem önmagukban, hanem egyedül a jobbágyságban keresték, melynek helyzetét a vadászati tilalommal még inkább megrontották. Külföldön, hol a nemesség épp oly kíméletlenül bánt jobbágyaival, meglepetve vettek tudomást erről a magyar törvényről s azt mondták, hogy olyan országban, minő Magyarország, hol töméntelen mennyiségben van mindenféle vad, merő képtelenség a vadászati tilalom, mert itt egyenesen jutalmat kellene a vad kiirtására kitűzni.¹⁾

Ugyanabban az időben, midőn a magyar nemzeti munkaszervezetet az uralkodó és munkásrétegek közötti gyűlölség alapjaiban megingatta, a műveit nyugati államokat is egész mélyökben felzavarták a vallásos, politikai és gazdasági küzdelmek. Az osztályellentétek ott is a végletekig kiélesedtek, mert az egyházat az új korszellem, a királyi hatalmat az elszegényedett nemesség, azt meg az elnyomott jobbágyság kezdte ostromolni. A mezőgazdasági munkásnép ínségét azelőtt némileg enyhítette az a körülmény, hogy alantabb erkölcsi és értelmi színvonalon állt, semhogy nyomorúsága egész nagyságát ismerhette volna. Immár azonban évtizedek óta folyt az ő felvilágosítása is. De lassan haladt és az irodalom-terjesztette eszmék csak igen nehezen tudtak hozzája lehatolni, mert a könyvnyomtatás feltalálása még kevésbé érezte hatását. Idővel azonban ő is megtanult olvasni, miben vele együtt érző lelkeszei és buzgó szerzetesek segítettek. Így öntudatára jutott szenvedéseinek s nemcsak anyagi, hanem jogi helyzete javítását követelte. A XV. század vége felé új parasztfelkelések támadtak, főleg Németországban; 1473-ban (Würzburg vidékén), 1491-ben (Németalföldön), 1492-ben (Allgau kantonban, Svájcban), 1493-ban (Elszászban és a szomszéd tartományokban) s azóta folyton szaporodtak. A nép még a keresztény vallás alapján állt, de erősen socialis tanokat hirdetett s a fennálló jogrend gyökeres átalakítását követelte. A német parasztok közt titkos szövetség alakult, melynek jelvénye a böcskor (Bandschuh) volt a csizmában járó urakkal szemben s mely

¹⁾ Báró *Herberstein* Zsigmond. rerumMoscov. Comm. T. 145.

a császár segélyével kívánta helyzetét megjavítani. Az 1513/4. inséges évek hatása alatt 1514-ben az úgynevezett „szegény Konrád“-féle lázadás tört ki Württembergben, a vend parasztság meg Krajnában, Karintiában, Stíriában fogott fegyvert s mindkét fölkelést csak a következő évben lehetett elfojtani, mert a vidéki szegénység összeköttetésben állt a városi polgárság szegényebb rétegeivel, az iparos proletariátussal. Mindé mozgalmakat az irodalom is befolyásolta, csakhogy szerény mértékben, mert még nem akadtak, mint napjainkban törté-
 nik, eredeti gondolkodású, mély tudású és Ítéző képességű írók, kik tisztázták, rendszerbe foglalták volna a tömeg szívében élő kiforratlan eszméket. A tudomány még nem alkotott közös elveken alapuló program mot a tömegek számára s azért nem-csak minden országban, hanem ugyanazon országok különböző vidékein a helyi viszonyokhoz képest viszonyokhoz képest más-más eszméket írtak a lázadók zászlaiakra. Ennek következtében az Európászerte elkeseredett hangulat inkább csak helyi mozgalmakban jutott kitörésre s nem válhatott nemzetközivé, mert hiányzott a tudomány, mely közös programúi alapján azzá fokozza. Mindazáltal a fölhangzó követelések végtelen változatosságában voltak bizonyos közös vagy legalább rokon eszmék s mindnyáján a munkásosztály anyagi és szellemi helyzetének javítását, az uralkodó rétegek önkényének megtörését, az elnyomottak politikai jogait s részvételét az államkormányzatban több-kevesebb öntudatossággal hirdették. Mindnyájokban a tömegek azon természetes, ösztöne, hő vágyakozása nyert kifejezést, hogy helyzetük javításával erkölcsi fölmagasztalásuk is bekövetkezzék. Azt is kívánták, hogy részük legyen az emberiség kincseiben, megnyíljanak előttük a tudás forrásai, hogy tehetségükhöz mérten szolgálhassák, szerethessék szülőanyjukat, a hazát, hogy szabaduljanak azoknak járnia alól, kik éppen ez időben Európászerte szívtelen mostoha gyermekként bántak nemzetükkel, melyet mindenütt a legnagyobb nyomorba döntöttek.

Az az ösztön, mely öntudatlanul mindig él a tömegben, mely a lánczra vert rabszolgából sem hal ki teljesen soha, a tökéletesbedés ösztöne is erősen közre játszott a kor parasztmozgalmaiban, melyek azonban első sorban a helyenkint leginkább elharapódzott visszaélések orvoslására irányultak s

csak kivételesen emeltek kalandos, ábrándos követeléseket. Így a német bocskorosok felkelése a koreszmék hatása alatt néhány olyan kívánságot is hangoztatott, mely végtelen messze eseti tőle, például Jeruzsálem s a szentsir visszafoglalását. De az elfogulatlan és szakavatott modern történeti kutatás kiderítette, hogy előtérben mégis csupa olyan sociálpolitikai kívánságok állottak, melyek a szegénységnek tisztességes megélhetést, szabadságot és emberhez illő léteit akartak biztosítani.¹⁾

Ilyen eszmék és óhajok hatása alatt állt a XVI. század elején a műveit európai emberiség s természetes, hogy e haladó koreszmék ama százféle csatornán, mely a magyar népet vállalási, erkölcsi és gazdasági tekintetben a nyugattal szervesen összekötötte, egyre nagyobb mértékben hozzá is eljutottak s a legerősebben befolyásolták a közleiket. El lehet-e ugyanazt mondani a magyar parasztságról, a mit egy nagyon conservatív, de igen jeles szakember²⁾ az e korbéli német parasztságról mond, hogy ha nem is tudás, „de benső derekasság tekintetében átlag fölötte állt a nemességnek, valamint a papságnak“, az még nincs eléggé földerítve. De bizonyos, hogy a köznemesség tömegei s a munkásnép közt műveltség, sőt életviselet tekintetében nem forgott fenn lényeges különbség, bármí széles sorompót vont köztük a jogi ellentét s a belőle folyó rendi elbizakodottság. Másrészt az alsó papság, mint e korbéli törvényeink bizonyítják, a főpapoktól elnyomatva, szánnalmas

¹⁾ Mikor a német felkelő parasztok 1525. márcziusban 12 cikkbe foglaltak követeléseiket, ezek közt a leglényegesebbek voltak: 1. hogy minden község maga válassza lelkészét: 2. a nagy vagyis gabonátizedet a parasztság ezután is fizeti, de hova fordítása iránt bizonyos kikötéseket tesz, ellenben az úgynevezett kis tized (marha és baromil után) el törlendő; 3. a jobbágyság megszüntetendő, mert nemes vérével Krisztus szegényt és gazdagot egyaránt megváltóit, máskülönben a parasztok készek engedelmeskedni a hatóságnak, de nem tűrik, hogy valakinek magántulajdonát alkossák: 4. a vadászat és halászat jogát követelik magoknak, hogy megoltalmazhassák vetéseiket a dülő vad ellen; 5. az erdő ismét köztulajdon legyen: 6. robotolni készek, de kölcsönösen megállapított egyezés alapján, mert a mostani folyton fokozott szolgálatot nem bírják el; 7. a mostani census elviselhetetlen: 8. az új büntető törvények tubziguorak s önkényesen hajtatnak végre: az a szokás, hogy halál esetén a paraszt hagyatékából valami a földesiirra száll (mortuarium) eltörlendő. E panaszok, mint az elfogulatlan modern nemet történetírás (von der Goltz id. ni. 1. 206.) elismeri, mind igen mérsékelték és jogosultak voltak.

²⁾ Báró *von der Goltz*, *Gesch. der deutschen Landwirtschaft* I. 193.

szegénységben élt s mindinkább azonosította magát a jobbágy-sággal. Bevitte körébe az új kor eszméit, vezetője lett s érzésben épp úgy egyesült vele, mint a városi polgárság szegényebb rétege. A mi pedig azt a politikai és gazdasági romlást illeti, mely ellen más országok parasztsága folyton reformokat követelt, mind meg voltak nálunk is. Sőt volt itt olyan, melyet a külföld nem ismert, a török veszedelem. Törökország ez időben nem indított ugyan nagy hadjáratot Magyarország ellen, de folyton ostromolta, pusztította határszéleit, csipkedte területét s csak a vak nem látta, hogy halálos csapást tervez a nemzet legdrágább kincse, állami önállósága ellen. E szörnyű veszedelem előérzete örök izgatottságban tartotta, valóságos ideglázba ejtette a népet s a közielek minden alkalommal követelte az erélyes védekezést, sürgette a nemességet, hogy teljesítse honvédelmi kötelezettségét.

De mint minden állami intézmény, a honvédelmi is alapjaiban megrendült s a nemesség nem a határszélek megölta l-mazására, hanem egymással való viszálykodásra, a köznép elnyomására használta hanyatló erejét. Mindez a türehetlenség fokozta az ellentéteket, az uralkodó és dolgozó osztályok közti gyűlölséget, mely bármikor lángba boríthatta, polgárháborúba dönthette az országot. Ezt az alkalmat is megadta Bakócz Tamás esztergomi érsek, ki Mátyás király halála óta a tehetetlen Ulászló neA ében korlátlanul uralkodott s telhetetlen önzésével hazája függetlenségének valóságos sírásója let;. Bakócz 1512-ben Rómába ment, hogy pápává választassa magát, mely kísérletével azonban kudarcot vallott. Az új pápa, X. Leó, hogy szabaduljon tőle, azzal küldötte haza, hogy Magyarországon s a szomszéd északi országokban keresztes háborút hirdessen a török ellen. Bakócz prímás 1514. márcziusban érkezett vissza s Irnsvét napján kihirdette a pápai bullát, mely a tömegeket fegyverre szólította. Ez annál végzetesebb hiba volt, mert Ulászló király éppen ez időben hosszabbította meg a fegyverszünetet a szultánnal, másrészt sem pénze, sem katonája, sem külföldi szövetségese nem volt, hogy hivatalosan megüzenje a háborút.

Még kevésbé lelkesedtek az egyházi és világi hatalmasok a háborúért s eszük ágában sem volt a pápa hivatását követni, a keresztet fölvenni, a mint ezt világosan megmondták azon

tanácskozásokban, melyek a bulla kihirdetését Budán megelőzték. Előre láthatta tehát mindenki, hogy a keresztes' had főleg jobbágyból, szegény emberből, foglalkozás nélküli, elégedetlen, szélsőségekre hajló elemekből fog kikerülni, melyek felfegyverzése pedig rendes időben is sokféle veszéllyel járt, olyan rendkívüli időszakban, ama nehéz betegség korában, melyben az állam akkor sinylett, meg egyenesen végzetesnek, öngyilkosságnak látszott. Komoly részről figyelmeztették tehát a primást, hogy a tömegeket fölfegyverkezni nem szabad, mert nem a török, hanem gyűlölt urai ellen fordítja majd fegyverét.

De Bakócz vakon haladt a maga országrontó, államromboló útján előre. Eleinte úgy látszott, hogy a fásult, közönyös tömegeket nem lesz képes megmozgatni, mert ezek a honvédelmet az urak kötelességének tekintették. Lassankint azonban az alsó papság, a lelkészek, káplánok, egyszerű szerzetesek megmozdították a szegénységet. Lelkesítő szavaik nem csupán a jobbágyra hatottak, hanem a városi népre s legalább bizonyos vidékeken a szegényebb nemességre, főleg annak számára legnagyobb rétegére, az egytelkesekre, kiknek nem voltak jobbágyaik s kik nemesi kisbirtokukat épp úgy saját erejükkel mivelték, mint a jobbágyok a maguk telkét s kiket az általános belső zűrzavar s az olygarchikus kényuraloni elfajulása éppen úgy nyomorba döntött, mint a munkásnépet. Különösen az északkeleti vármegyékben, legelői Máramarosban papjaik buzdítására csaknem mind fölvették a keresztet¹⁾, sőt Ugocsában. Szatmárban, de másutt is, habár nem sokan, ugyanezt tették egyes jobb módú, sőt előkelő birtokosok. Az enyhe tavasz beköszöntésével a nép egyre tömegesebben özöidött tehát a gyülekezésre kijelölt helyekre., így Pestre, Székesfehérvárra, Kalo csára, Váradra, Bácsra stb. A közöttük élő értelmiségi elemek, lelkészek, barátok, mesterek, diákok vezették őket s egyes falvak egész férfilakossága keresztes, vagy mint akkor mondták, kurucz lett, a szentelt zászló (fehér zászló, hatalmas vörös kereszttel) köré sereglett s indult bírójával s esküdteivel a táborba. Itt azonban éppen az az osztály nem jelent meg, mely közhivatalánál, vagyonánál, társadalmi jelentőségénél fogva

¹⁾ A fölkelésre vonatkozó sok oklevél van a Tört. Tár. 1891. és 1897. folyamában.

törvényes és természetes vezére lett s a tömeget, mint egykor Hunyady János tette, szervezni, a zűrzavarból többé-kevésbé kiemelni tudta volna. Ez a távolmaradás, a hivatalos állami közegek tétlensége, részben ellenséges indulata volt legfőbb oka a mozgalom elfajulásának, ez tette lehetővé, hogy a birtokos és birtoktalan osztályok közötti végzetes küzdelemmé fejlődjék, mert a magára hagyatott szegénység, melyet sértett urai elmaradása, mindinkább a szélső elemek befolyása alá került. A hatóságok tétlensége következtében a kijelölt gyülekező helyeken a tömegek fogadására, ételmezésére, fűlszerelésére semmiféle előkészület nem történt s minél inkább megszaporodott a keresztes nép, annál kevésbé bírta magát ételmezni, mi csak fokozta a zavart és az elkeseredést. Végre Bakócz adott ugyan fővezért a kereszteseknek, de nem az országos haderő törvényes vezetői, a nádor és a főkapitányok sorából választotta. Ezek mellőzésével egy székely vitézt, a köznemes Dózsa Györgyöt¹) nevezte ki a keresztesek fővezérévé. Dózsa egy főtörököt párbajban levágván, akkor nagy népszerűségnek örvendett, de ő is az elégedetlenek közé tartozott, mert mikor megjelent Budán, hogy hőstettéért méltó jutalmat nyerjen királyától, a lóba udvaroncok és elbizakodott főurak egyszerűen ki-nevették. Ezt az elkeseredett embert állította a primás a keresztesek élére. A becsvágyó Dózsának tetszett a kitüntető állás, melyet kétségkívül nem azzal az előre kieszelt tervvel fogadott el, hogy a tömeget az urak ellen vezesse. Ép] oly kevéssé gondolt a szegénység akkor, mikor a szent zászló alá gyűlt, lázadásra, polgárháborúra, az urak elleni zendülésre. Azzal a nemes elhatározással fogott fegyvert, hogy a határszélre vonul s a törökkel fog harcolni. Mikor azonban együtt volt s az állam vétkesen elmulasztott mindent, melylyel a mozgalmat törvényes mederben tarthatta volna, napról-napra nőtt a veszedelem, hogy a mozgalom áttöri gátjait, a belső rendnek felforgatását fogja megpróbálni s a veszedelmet csak fokozta az urak könnyelmű gondatlansága. Dózsát, kiben kétségkívül volt szervező és hadvezető tehetség, nemcsak nem támogatták, hanem nem-törődömségükkel egyenesen a szélsőségek karjaiba hajtották. A fővezér nyomban megpróbálta, hogy a kezdetleges, leginkább

¹ Márki Sándor. Dózsa GYÖRGY

kaszával, kapával, tséppel vagy egyszerű bottal fõlszerelt tömegbe némi rendet hozzon s e célra az udvar és az uTak támogatását kérte. De senki sem törõdött vele, senki sem gondoskodott az egybegyûltek élelmezésérõl vagy más szükségleteirõl. Ezzel akarva, nem akarva élesztették a tömeg elkeseredését, mely kezdetben épp oly kevésbé volt forradalmi, mint Dózsa maga. A tények, az e korból fõnmaradt, ámbár számra csekély, de fõltétlenül hiteles okiratok teljesen bizonyossá teszik, hogy a tömeg, bármennyire elégedetlen volt urai bánásmódjával s habár itt-ott kifejezést is adott óhajának, hogy nyomott helyzetén enyhítsenek, a fegyverkezés elsõ idejében még anarchikus eszmék befolyása alatt nem állt s tartózkodott minden erõszaktól. A hol bizonyos kívánalmaknak adott kifejezést, ott azok nem csupán jogosultak és kivihetõk, hanem szembeszökõen mérsekelték voltak.

Így például Arad vármegye két roppant uradalmában, a váraljaiban és a solymosiban a jobbágyok már a tavasszal õt pontba foglalták kívánságaikat s írásban közölték a földesúrral, illetve gazdatisztivel. Mind az öt pont¹⁾ égbekiáltó visszaélések orvoslását kéri. Az egyik arra irányul, hogy a buzamosás s a sertések belsõ részeinek tisztogatása kemény télvíz idején ne a hegytetõn, hanem a hegy alján fekvõ házikókban történjék, mert a hegyre való fõl menetel nagyon kifárasztja az asszonynépet, a sok anyát, ki csecsemõjével karján kénytelen az utat megtenni. Ep oly kevésbé kifogásolható, a többi követelés. Csakhamar azonban a keresztesek hangulatának valósággal forradalmivá kellett átalakulnia. Nem kaptak sem élelmet, sem fõlszerelést úgy, hogy a keresztes táborban hamar beállt a szükség s befolyása alatt a hangulat mindinkább szélsõ irányba csapott át. Fokozta ezt egy másik fontos körülmény. Eleinte az urak nem bánták, hadd járja bolondját a paraszt, hadd menjen csatázni a törökkel. Mikor azonban a mezei munka ideje beköszöntött, hogy munkaerõ nélkül ne maradjon, a földesúr megtiltotta a munkabíró férfiak távozását, a távollevõket meg haza parancsolta. A kik nem követték hívását, azok otthon levõ családján töltötte bosszúját s a parasztasszonyokat és gyermekeiket különféle büntetéssel és

¹⁾ Márki Sándor, A rád vármegye tört. I.

zaklatással sújtotta. E kegyetlenségek híre eljutott a táborba s a végletekig felizgatta az ott levőket, mire az összeütközések megkezdődtek.

Bakócz és az udvar végre észrevette a veszedelmet s a kereszteseket mielőbb a határra akarta küldeni. De nem volt többé ura a mozgalomnak, melynek A[^]ezerei Dózsa mellett nagyrészt papok és szerzetesek voltak. Közülök Mészáros Lőrincz czeplédi plébános emelkedett ki. A főpapság iránti elkeseredés és gyűlölet, mely a fenmaradt okiratokban nagyon élesen kidomborodik, huszita hagyományok, a külföldi irodalomban és parasztmozgalmakban érvényesülő eszmék ismerete teljesen áthatották s az elszánt, szenvedélyes ember tudott a nép nyelvén beszélni, úgy hogy hamar egyik legbefolyásosabb vezére lön. A régiek szerint különösen ő hirdette az urak elleni irtó háborút s Dózsát szintén ő vette reá, hogy a nemesség ellen forduljon, mi még május derekán megtörtént. A keresztes tömegek teljesen elejtették az eszmét, hogy a török ellen a határra menjenek s e helyett egyszerre a jobbágyi terhek enyhítésére, az urak szertelen önkényének megtörésére, a hatalmasok és elnyomottak, a szegények és gazdagok közötti ellentétek kiegyenlítésére alkalmazták fegyvereket. De még ekkor sem álltak forradalmi alapra s Dózsa világosan külömbséget tett a király és az udvari hatalmasok közt, fennen hirdetve, hogy Magyarország királyának alattvalója s neki kész engemeskedni, de nem az uraknak. Az egykorú krónikás egész beszédet ad a népvezér szájába, mely sociálpolitikai programját is visszatükrözteti. Egy ízben a következő szavakat intéztet! vele a zászlaja alá gyűlt jobbágyokhoz: „A mit a ti munkátokkal és fáradságokkal megművelt föld terem, a mit marhátokkal szántotok, az a nemesség zsákmánya lesz. Nekik művelitek a földet, nekik ültetitek a szőlőt, nekik tenyésztitek a nyáját és a gulyát, nektek meg szolgaság és ínség marad. Ha az úr építkezik, ha házasodik, ha leányát férjhez adja, ha vendégeskedik, ha fia születik, vagy meghalt, ha a maga dolgában a királyi udvarba utazik, veletek fizetteti meg, uratok semmit sem tesz a ti károtok nélkül. Ünnepe gyász tinektek s fényűzése is a ti pénzeteket emésztí föl/⁴ Akár mondotta e szavakat Dózsa, akár nem, immár ilyen eszmék rajzottak az ő és a többi vezetők agyában s a közvélemény egy igen tekintélyes része

épen nem tartotta azokat jogosulatlanoknak. A kisnemesség, mely anyagilag e kérdésben érdekelve nem volt, a mikor tehetette, mindig állást foglalt az urak részéről gyakorolt jobbágynyuzás ellen azokon az országgyűléseken, melyeken tömegesen jelent meg. A köznéppel rokonszenvezett a városi elem, a polgárság egy része is, mely itt-ott, például Kolozsvárt és Lippán nyíltan pártjukat fogta, másutt meg leplezetlenül nyilvánította jóindulatát. Maga a király írta (jun. 22.), hogy „minden, a mi csöcselék Budán és Pesten van, örül, hogy a parasztok előnyomulnak s őket segítik ellenünk s a mieink ellen“. Említi is, hogy midőn sereget küldött a parasztok ellen, a nép a budai kapukban leszúrta a katonák lovait. „Sokkal rosszabbul vagyunk, — folytatja — mintha ostromoltatnánk. Ez esetben tudnék, kik ellenségeink, de ezek velünk esznek-isznak s a mieink sem merik őket bántani; ellenben ők, ha hatalmuk, lenne, nyomban rajtunk ütnének/⁴ De habár még májusban megkezdődtek a harcok, józan észszel és némi engedékenységgel még mindig elejét lehetett volna venni annak, hogy a fölkelés országossá váljék. Még június derekán is leginkább csak Bihar, Békés, Csanád és Arad-vármegyék álltak lángban, ellenben Heves, Nógrád, Pest és Hont-vármegyékben s az ország-más vidékein csupán parázslóit a tiiz s helyes intézkedésekkel el lehetett volna fojtani. Csakhogy nem történt semmi s csakhamar az ország minden részét előzőnlötte a mozgalom. Kivált az északi, keleti és déli vármegyék magyar jobbágsága, a Duna-Tisza köze, az egész Tisza, Szamos, Kőrös és Maros vidéke fogott fegyvert. A fölkelés átcapott a Dunántúlra is, hol szintén egy szerzetes vezette, valamint az akkor még nagyrészt magyar Szerémségre, sőt a délvidéki ráczok despotája népének nagy részével szintén kurucz lett, míg a többi ráczok a nándorfejérvári királyi kapitányok alatt tevékeny részt vettek a mozgalom elfojtásában. A szörnyű veszedelemmel szemben a király a keresztes háborúnak véget akart vetni s megparancsolta a kuruezoknak, hogy telkeikre térjenek vissza. De ez a rendelet megkésétt s senki sem engedelmeskedett neki, mire az udvar fűhöz-fához fordult segélyért s Miksa császártól, a cseh rendektől, Bertalan münsterbergi (sziléziai) hercegtől kért katonaságot, de nem kapott sehonnan. Ép oly nehézségekbe ütközött eleinte a nemesi haderő mozgósítása, mert a nemesség

jiem akart saját megyéjéből távozni, hanem első sorban a maga fenyegetett tűzhelyének védelmét tartotta szem előtt. A király Báthory István temesi grófot s az alsó részek főkapitányát bízta meg a fővezérrel s a legszigorúbban meghagyta a vár-» megyéknek, hogy még az egytelkesek s bármi czímen nemesi jogot élvezők is kivétel nélkül fölkeljenek s Báthoryhoz csatlakozzanak. Alivel a nemesség nem akart saját megyéjéből távozni, a király egyre-másra ismételte parancsait s intézett hasonlót Zápolyay János erdélyi vajdához, a többi királyi kapitányokhoz, a nándorfejérvári bánokhoz s a hatalmas arakhoz hűtlenség büntetésével, fej- és jószágvesztéssel fenyegetve mindenkit, ha a leggyorsabban nem csatlakozik a kijelölt vezérekhez.¹⁾ E sürgetésnek volt is némi hatása, a fegyelmezett királyi és nemesi hadak több apró' csatában megverték a kisebb kurucz csapatokat s a foglyai eső fölkelőket a legkegyetlenebb kínzások közt végezték ki. Ezek az egykorú olasz szemtanuk szerint lelkesedéssel mentek a halálba s magyar dalokat énekelve lehelték ki leiköket. Gyászos sorsak hire azonban a még fegyverben álló tömegeket annál inkább elvadította; kegyetlen megtorlással éltek s a kezükbe kerülő nemeseket férfit, nőt, gyermeket irgalmatlanul megölték. Mindazonáltal bizonyos, hogy azok a rettenetes rajzok, melyeket a győztes nemesség a parasztok gyilkolásairól és rombolásairól ránk hagyott, nagyon túlzottak voltak. Habár sokan estek dühök áldozatául, bosszujokat leginkább olyanokon töltötték, kik rászolgáltak, vagyis embertelen földesurak hirében álltak, mint Telegdy István kincstartó, ki kegyetlenül kivégeztetett, továbbá Csáky Miklós Csanádi püspök s Havazd y György, kik foglyul ejtve, többekkel együtt karóba hozattak. Különben Dózsa maga épen nem volt irgalmatlan s a mely nemes önkényt megadta magát, azt nem bántotta, azzal szemben az adott szót megtartotta. Sokszor magok a parasztok is kegyelmet gyakoroltak s Kardos Gergely és Albert alattai jobbágyok mentették meg a még egészen fiatal Nádasdy Tamást, ki később fényes pályát futott meg. Bánffy István 1520-ban a lázadás folyamán tett szolgálataiért Baksa György jobbágynek nemességet szerzett s Kraszna városában egy jobbágytelek adományozásával jutalmazta ér-

¹⁾ Rendeletei Tört. Tár 1902: 157—158.

demeit. Békésben szintén kevés nemes ember vesztette életét s ép olyan tlnzás az, hogy a fölkelek minden nemesi kastélyt és udvarházat fölperzselték volna. Ott, hol ellentállással nem találkoztak, még nagyobb kárt sem tettek s csupán a régi Írásokat, az okleveleket, melyekben rabszolgaságuk bizonyítékait látták, semmisítették meg.

Egy ideig Dózsa főhadiszállása s a fölkelés központja Czéijléd volt, honnan azonban a tavasszal sok ezernyi seregévei az Alföldre vonult, mely egészen hozzá csatlakozott s az élelmezés tekintetében bővebb segély forrásokkal kecsegtette. Dózsa egymásután hatalmába kerítette Nagylak, Zádorlak erődöket, Arad városát, Lippát, Világosvárt, Sólymost s az erődökből néhány ágyút s ügyes tüzért is szerzett. Ekkor serege egy részét Buda ellen indította s ez a rész június 22-én éjjel már csak 2 órányira táborozott a fővárostól, de a királyi hadak csakhamar szétverték. Ugyanekkor Drágffy János Debrő vára alatt Hevesben vert szét egy 7000 főből álló fölkelő sereget. A mozgalom sorsa azonban délen, Temesvárnál dőlt el, melyet Dél-Magyarország főkapitánya, Báthory István 1500 főnyi őrséggel védett. Dózsa ide vezette főserégét s buzgalommal és értelemmel indította meg a vívást, mely azonban sokáig húzódott s Báthory bevárhatta az erdélyi fölmentő sereget, melyet Zápolyay vajda vezetett. Noha Erdélyben is kitört a fölkelés s a nemesek közül sokan az erődített helyekre, főleg Szöbelibe menekültek, a vajda első feladatának Temesvár megmentését tekintette. Egy ideig az a hír keringett ugyan, mintha titkon egyetértene Dózsával, de a gyanúsítás is ama rágalmak közé tartozott, melyekkel a gyűlölködő kortársak a vajdát egész közpályáján elhalmozták. Zápolyay, az ország egyik legnagyobb földesúra, sok ezer jobbágy teleknek, százakra menő jobbágyközségnek és mezővárosnak birtokosa volt s így az önérdek szorította a fölkelés elleni kíméletlen küzdelemre. Akkori benső barátja, Verböczy István, szintén erre ösztönözte, ki szintén jelentékeny jószágok ura volt, melyek védelmére a felvidékre sietett, ott katonát fogadott s a Herényiekkel és más urakkal a Nyaláb és Huszt várait vívó fölkelőket szétverte, s különben is engesztelhetetlenül gyűlölte a pórságot. A vajda július derekán csakugyan Temesvár alatt termett. Meglepte a fölkelőket, kik későbbre várták s véres harcban

megtörte erejüket. Dózsa György, öcscse Gergely s számos más vezető ember fogságba került s kegyetlen balállal végeztetett ki. Dózsa tüzes vaskoronával, inkább vaskosárral koronáztatott meg (ez a középkorban nem szokatlan kivégzési mód) s rettentő kínzások közt halt meg. Temesvár alól a vajda Várad ellen nyomult, hol Lőrincz pap seregét verte szét. Csakhamar társai Lőrinczet elfogták s Zápolyaynak adták át, ki Kolozsvárt elevenen megsüttette. Héderváry Ferencz már előbb véget vetett a dunántúli mozgalomnak, melynek részesei rábeszélésére némi harcz után önként szétoszlottak. A nándorfejérvári királyi kapitányok elfogták és kivégezték a rácz despotát, Szerémben, Bácsban, Bodrogban pedig rácz katonáikkal a magyarok közt rettenetes pusztítást vittek véghez, miről az egykorú krónikás igazán szörnyű részleteket jegyzett föl¹⁾ Erdélyben szintén véget ért a mozgalom s augusztus végén a fölkelés utolsó hullámai elsimultak. A leverte parasztság üldözése, gyilkolása azonban folyt tovább kegyetlenül, ámbár Ulászló király már szept. 2-kán kelt rendeletében kijelentette, hogy nem tűri a jobbság teljes megrontását s utasította a hatóságokat, melyek a kegyetlenségben elől jártak, hogy ne üldözzék és ne fosztogassák a parasztságot. E rendeletnek azonban nem volt foganatja s egykorúak 100.000-re teszik a fölkelők, 70.000-re a megölt jobbagyok számát. Ez ép oly túlzás lehet, mint a parasztok kicsapongásairól s kegyetlenségeiről fönmaradt hírek, de bizonyos, hogy az ország 1514-ben vérben és vagyonban mindenesetre olyan roppant veszteséget szenvedett, minő még egy vesztett török hadjáratban sem érhetne volna.

¹⁾ Verancsics Antal összes munkái II. 7—11.

HATODIK FEJEZET.

A jobbágyság röghöz kötése.

Nem a tulajdonképeni fölkelés és az elnyomásával járó vérvesztés lett az 1514-iki gyászév legvégzetesebb csapása, hanem az a mód, melylyel a győztes nemesség a törvényhozásban és az életben diadalát kiaknázza, mert az utóbbi századokra ki hatóan befolyásolta a magyar állam sorsát. Bosszú érzettel és bösz gyűlölettel eltelve siettek a győztesek a pesti Rákosra, hol az országgyűlés, mint később nevezték a „vad“ gyűlés, október 18-án nyílt meg. A szenvedett sérelmek hatása alatt urak és köznemesek egyetértettek s a főpapság köréből mérsékletet ajánló hangok eltűntek a szenvedélyek böszült zajában. Irányt a tanácskozásoknak Verbőczy István adott, a kitűnő jogász és népszónok, egyebekben azonban a rendi önérzet elfajulásának igazi fájképe, ki a fölkelés elfojtásában is kíméletlen részt vett, most pedig a legyőzött iránt irgalmatlan volt. Noha nagyon jól tudta s maga hirdette, hogy „több és hatalmasabb országot döntött romba hazai merény, semmint ellenséges fegyver?, nem ismert kíméletet s a rendek 33 nap tanácskozása folyamán létrejött és általa fogalmazott törvénykönyvben a boszuvágy és az osztályöznés lényegileg lehetetlenné tette a további szabályos államéletet, a különböző társadalmi rétegek békés együtt maradását, midőn merőben képtelenné tette a jobbágyságot hivatása teljesítésére. Ezzel alapjában megrontotta a gazdasági szervezetet és kiölte a tömegek szivéből a ragaszkodást az államhoz, melyet immár gyilkos ellenségének kellett tekintenie. Az 1514-ki országgyűlés törvénykönyve 71 czikkből áll s nem kevesebb, mint 62 foglalkozik közvetlenül vagy közvetve a jobbágyság dolgával. E törvények három csoportba gyűjthe-

tők, melyek elseje a lázadásban részt vettek büntetésére, másodika az okozott kár megtérítésére, harmadika az úrbéri terhek országos rendezésére vonatkozik.

A mi az első csoportot illeti, figyelembe veendő, hogy a törvénykönyv megalkotásakor Dózsa s a kuruczok összes ismertebb vezetői már mind vagy elestek vagy kivégeztettek s csupán olyanok maradtak életben, kik jelentéktelenebb szerepet játszottak a mozgalomban. De az országgyűlés őket sem kímélte*, sőt nem csupán őket, hanem az atyát fiai, a gyermeket atyjuk bűneiért és általában mindenkit meglakoltatok, a ki a jobbágysághoz tartozott úgy, hogy ide vonatkozó határozataiban a barbárság legsötétebb szelleme és minden borzalma megújult. A jobbágyokra kimért büntetésekkel, melyek némelyikének alkalmazását (ilyen az, hogy az atya vétkeiért leszármazol vagy rokonai sujtassanak) már Nagy Lajos törvényei eltiltották, számos czikk foglalkozik. A 14-ik czikk, a legkegyetlenebb, ezt mondja: „ámbar mindazokat a parasztokat, kik természetes uraik ellen fölkeltek, mint áridókat főben járó büntetéssel kellene sújtani. Hogy azonban annyi vér ne folyjon s az egész parasztság (mely nélkül a nemesség keveset ér) ki ne pusztuljon“, a törvény csak azt rendeli el, hogy a fölkelők kapitányait, századosait, tizedeseit, felbujtóit, a nemesség nyilvános gyilkosait s olyanokat, kik nőkön erőszakot ejtettek, kegyelem nélkül meg kell ölni s kiirtani. Ellenben a többi jobbágyok csupán kártérítéssel tartoznak s életben hagyandók. „Mindazonáltal — mondja a törvény — hogy árulásuk emléke és időleges büntetése maradékaikra is átszálljon és átmenjen és hogy minden emberöltő megtudja, mekkora büntény az urak elleni lázadás, az ezen országban bárhol lakó összes parasztok, kivéve a kirí felséghez híven maradt szabad és fallal kerített városokat és kivéve azokat is, kik uraik és az ország szent koronája melletti hűségükben kitartottak és más bűnös parasztokkal ebben a lázadásban részt nem vettek (ilyenek voltak a rutének, a ráczok egy része s a kincstári javakon élő egyes magyar községek) elveszítvén e hűtlenség! vétkük miatt azon szabadságukat, mely szerint egyik helyről a másikra költözhetek, földesuraiknak feltétlen és örök szolgasága alá legyenek vetve (dominis ipsorum terrestribus inéra et perpetua rusticitate sint subiect!) és jövőre ne legyen joguk uraik akarata és beleegyezése

nélkül egyik helyről a másikra költözni s ott állandóan letelepedni.“ A 21. cikk az özvegy asszonyokat és gyermekeket fosztja meg költöző joguktól. Csak az olyan özvegy asszony vagy hajadon leány, a ki nem jobbágyot pótol, vagyis örökség útján nem művel jobbágy telket, mehet férjhez más földesúr jobbágyához s költözhet el, de felnőtt fiait nem veheti magához s a kis fiúkat is tartozik, mihelyt házasulandó kort érnek, régi uroknak visszaadni. A jobbágytelken gazdálkodó özvegyek azonban, még ha másodszor férjhez mennek, sem költözhetnek el. A 25. cikk újra kimondja, hogy a röghözkötés az ország minden jobbágyára kiterjed, hogy a jobbágyok elbocsátása s elköltöztetése örök időkre eltöröltetik s a szabad költözés csak az egyik királyi városból a másikba történhet, azaz csak olyanok élvezik, kik nem állanak földesúri hatalom alatt, Ennek megfelelően a 26-32. cikkek a jobbágyok erőszakos áttelepítőit a legsúlyosabb bírsággal büntetik s az idevonatkozó eljárást részletesen szabályozzák. A 36. cikk kimondja, hogy a király a lázadás részeseinek, akár jobbágyok, akár nemesek, személyük és jószágaik tekintetében kegyelmet nem adhat. A 39. cikk megállapítja a 14. cikkben halálra ítélt parasztok kikutatásának s kivégzésének módját, míg a 47. cikk azon büntetésekről intézkedik, kik nemes leányokon és asszonyokon erőszakot követtek el. A rendiség egész barbársága kifejezést nyer e törvénycikkben, mert még az erőszaktevők maradékait is elretentően sújtja. Elrendeli ugyanis, hogy a bűnösök „valamennyien borzasztó halállal mnljanak ki; és maradékaik, azaz fiaik és leányaik, meg apáról való atyáiaik is akkép bűnhődjenek, hogy nemzetségükből senkit sem szabad más parasztok közé bíróvá, esküdt polgárba vagy előljáróvá választani és soha senki közülük ne szolgálhasson az uralkodó vagy a főurak és nemesek udvarán és senki se jusson közülük valamely tiszt ségre, hanem mint átkozott nemzetségből valók, örökös szolgaság és parasztság járma alá vetve viseljék gyászos büntetésöket (jugo perpetuae servitutis et rusticitatis subjecti reatus ipsam poenain lugeant). Ha pedig nőteleuek követtek volna el ilyeneket, azoknak atyját nem kevésbbé kell a mondott becstelenségre ítélni.“ A 60 cikk megtiltja, hogy a javadalomnélküli papok és tanulók, valamint a hajdúknak nevezett barompásztorok puskát, kopját s más fegyvert viseljenek s a mely pa-

rasztnak puskája van, annak jobb kezét le kell vágni, míg a 61. cikk a marhapásztorokról intézkedik szintén hasonló szellemben. Fölöttébb jellemző a 70. cikk is, mely azt mondja, hogy a határhoz közeli részekből a parasztok „a bünteteik következtében jelenleg reájok rótt terhek és szolgálatok miatt” nagy számmal Lengyel-, Moldva-, Morvaországba és Ausztriába költöznek, miért is a király hívja fel ez államokat, hogy be ne bocsássák területekre, az ott levőket meg adják ki. Végül ide tartozik a 24. cikk is, mely azzal bélyegzi meg a jobbágyságot, hogy megtiltja a királynak, hogy paraszt nemzetségből származó embert püspökké vagy érsekké nevezzen ki s ha mégis megtenné, az ilyen főpapnak senki tizedet fizetni nem tartozik.

A kurucz fölkelésben a parasztság okozta károk megtérítéséről a 4—13. cikkek intézkednek, először olyképen, hogy arról a kárról, melyet a nemesség a parasztoknak tett, egyáltalán szó sincs, másodszor olyképen, hogy a kárösszeg megái lapítása korlátlanul az urakra, vagyis az érdekelt félre bízott. Az új törvények szerint minden vármegye az alispán s szolgabírák mellé 12 nemest rendel, kik minden egyes károsult nemesnél megjelenvén, megbecsüljék s eskü alatt megállapítsák a kárt, melyet a birtokosok házban és épületben, fölszerelésben és bútortban, mindenféle marhában szenvedtek. Ezt a kártérítést a megye által megállapított határidőn belől a kártévó jobbágyok tartoztak megfizetni, kivéve azon kárt, melyet az urak váraikban szenvedtek, minthogy e várak nem erőszakosan, hanem feladás következtében jutottak a parasztok kezébe s így a kár az urat illeti, a ki nem eléggé őriztette a várat. Az elrabolt arany-ezüstneműt és készpént illetőleg, ha a nemes embernek tanúja vagy írása nincs, esküje is elég volt arra, hogy a kárt a házára törő parasztokkal megtéríttesse. A megállapított kártérítés megfizetésére a megyei hatóság karhatalommal kény szer ité az elmarasztalt jobbágyokat s ha e karhatalom nem volt elég, a királyi haderő, a szomszéd főurak és vármegyék csapatai vétethettek igénybe.

A törvények harmadik csoportja a röghöz kötött jobbágyok úrbéri terheit állapítja meg, még pedig lényegileg országszerre egyformán s így eleget tesz egy régi és érzékeny szükségletnek, az úrbér országos szabályozásának. Csakhogy a leggyoldalúbb önzéssel teszi s a rideg földesúri szempontot emeli

országos joggá. A 15—20. cikkek szerint, minden nős paraszt, akár telkesgazda, akár csupán házbirtokos és zsellér, évenként két részletben (felét Szent György, felét Szent Mihály napján), 1 arany forintot, vagyis 100 dénárt tartozik bér fejében fizetni, de a hol ez a bér eddig többet tett, ott jövőre is a nagyobb összeg marad érvényben. Ezenkívül tartozik urainak hetenkint egy-egy egész napon át szolgálni, vagyis robot-munkát végezni, tizedet és kilenczedet adni, havonként 1—1 csirkét, évenként 2 libát (egy fiatalit pünkösdkor, egy vénebbet Szent Mártonkor), minden 10 telek után pedig 1—1 hízott disznót adni. Ez az úrbéri szolgálat azonban csak a minimum s a törvény nem egyedül a pénzdónál mondja, hogy a hol eddigi szokás többet állapít meg, e szokás ezután is fentartandó, hanem végül egyenesen kimondja, hogy „épségben maradván az uraknak és nemeseknek egyéb jövedelmei is, melyeket eddigelé ezen kívül kapni és szedni szoktak.“ Az új úrbérrendezés nem enyhíté tehát az eddigi szertelen terheket, hanem ellenkezőleg, a kedvezményes helyzetben levő jobbágyok terhét is tetemesen fölemelte. Ez irányzat kitűnik a 22. cikkből, mely a házatlan zselléreknek három évre bérüiön tesseget ad, de csak azért, hogy az idő folyamán házat építsenek s azután a jobbágyok sorában adózzanak. De fizetni kötelesek az 1 forint föl dbért akkor is, ha a házépítést elmulasztották. Végül a 23. cikk a kunokat és jászokat s a királynak városon kívül élő más kedvezményes népeit is kötelezi, hogy jobbágy módra bért, ajándékot, kilenczedet fizessenek s robotoljanak.

Az itt külön nem említett törvénycikkek a további részleteket szabályozzák hasonló jobbágyellenes irányzattal, úgy, hogy az egész jobbágy-törvénykönyv egységes szellemben készült s a mezőgazdasági munkaszervezetet egyoldalú rendi érdeknek megfelelően alakította át. Megkoronázta ezt az alkotást Verbőczy István híres Hármaskönyve, melyet ugyanez az országgyűlés elfogadott s mely igen keveset (leginkább III. rész, 25—33. czim) foglalkozik „a falusiak, kiket jobbágyoknak nevezünk“ dolgával. A Hármaskönyv a nemesi jogokat codifikálja, a jobbágyokról csak annyit mond (III. rész, 25. ez., 255.), hogy ezek „állapota sokféle, mert némelyek magyarok, mások szászok és németek, mások meg csehek és tótok, kik a keresztény hitet vallják. Ezenkívül némelyek oláhok és oroszok,

némelyek pedig ráczok vagy szerbek és bolgárok, kik a görögök tévelygését követik.“ Eddig a legtöbben (az említettek közül az oroszokat és bolgárokat veszi ki) a földbér létele és adóságaik kifizetése után szabadon költözködhettek. De a legutóbbi Székely (Dózsa) György „leggonoszabb haramia⁴⁴” alatti „kurucz⁴⁴” lázadásban erős hűtlenség bűnébe estek s „szabadságukat” végképen elvesztvén, földesúraiknak föl tétlen örökös szolgaságába kerültek.⁴⁴

„A parasztnak — mondja más helyen — ura földein azok örökségére nézve a munka bérén és jutalmán kívül semmi joga nincs, hanem az egész föld tulajdona és földesúrait illeti/⁴ Ezzel elvesztett a jobbágy azon joga is, hogy a telkén eszközölt befektetéseket értékesítse, mit a régi törvény biztosított számára.

Ulászló király tehetetlenül állt szemben a rendiség e kicsapongásaival, mely üttötte a vasat, felhasználta az alkalmat s az nj törvény keretén túl is mindenféle szélső követeléssel állt (‘lő. Az országgyűlésen megjelent erdélyiek azt kívánták, hogy már régóta elköltözött jobbágyaik, kiket ők természetesen szökötteknek bélyegeztek, ez alkalomból mind erőszakkal visszatelepíttessenek. A király azonban csupán a három év óta megszokottak visszaadását rendelte el s 1514. november 29-én ily irányú szigorú rendeletet intézett az erdélyi vajdához és hatóságokhoz¹⁾. Szentesítenie kellett (nov. 19.) az nj törvénykönyvet is, bármily nehezebb eseti s bánnenyire bátorította néhány emberségesebb főpap az ellenállásra. Csakhamar azonban megdöntötte a dolgot s nem küldte szét a vármegyéknek, melyek azután Verbőczy felbujtására vonakodtak a kincstár számára megszavazott adót behajtani. A király kénytelenségből végre engedett s szétküldötte az nj törvény könyvet. Ellenben a Hármaskönyvet Ulászló szentesítette ugyan, de nem látta el pecsétjével s nem hirdette ki. Mindazáltal a Hármaskönyv 1517-ben nyomtatásban megjelenvén, hamar általános elfogadásra, törvényerejű tekintélyre tett szert, melyből mint bibliájából merítette a századok folyamán a nemesség világnézetét a nememesek irányában.

Az 1514-ki törvénykönyv, s a Hármaskönyvnek vele összefüggő határozatai egyformán helotizáltak, rabszolgaságba

¹⁾ A rendelet *Barabás* Samu, Teleki-Oklevéltár II. 333—4.

döntötték a magyar jobbágyságot. A szabad költözés rendszerét a röghöz kötöttség rendszere váltotta föl s a kettő, mint már jeleztem, kiegyenlítő eteti en e[vi ellentétben áll egymással. Nemcsak az emberszeretet és a könyörületesség, melyet Caritas névvel mindig ismert a világ, gyászolhatta e szörnyű változást, az új kor küszöbén a középkorba való visszaesést, mely a nemzeti munkaszervezetet is alapjaiban felforgatta. A parasztfordalmak Enrópaszerte ugyanígy végződtek s a német birodalomban tíz év múlva hasonlóan bántak a győztes urak a leverte tömegekkel. Éppen nem magyar különlegesség tehát, hogy a föl kelők ellen a hadi jog, a fegyver és az erőszak joga alkalmaztatott. Csakhogy a parasztság e megbéklyózását mindenütt ugyanazon eredmény kísérte, mely senkinek sem vált hasznára, de egyaránt kárt okozott mindenkinek, mert fokozta az általános elszegényedést s helyrehozhatatlanul megbénította a nemzeti szellemet, érzést és akaratot. Az új rendszert első sorban a rendek fizették meg keservesen, mert saját elszegényedésükre vezették. A kegyetlen törvények, mint mindenütt, nálunk is megtámadták, ellankasztották a tömegek munkakedvét, melyek látva azt, hogy immár egyedül az úr számára dolgoznak, ravaszul, furfangosan kijátszottak minden erőszakot s nem dolgoztak többet, mint nyomorúságos megélhetésükhöz éppen megkívánhatott. Az új törvények kiölték a munka leghatásosabb rugóját a közielekből, az egyéni érdeket, melynek ápolását éppen a köz- és megánjólét szempontjai követelik, mert lehető legnagyobb fokozásából állam és földesúr merit hasznot. De az új rendszer Enrópaszerte egyaránt elszegényítette s erkölcsileg is megrontotta az urat, valamint a parasztot. Amaz kény úrrá nevelte, ki magát felsőbb lénynek, a jobbágyot rabszolgának tekintette. Ez viszont gyűlölte urát, nem azonosította magát vele reá bízott hivatáskörében, hanem agyafúrtan bujt ki rendet* kötelességei alól, mi lassankiit tunyává, lézengővé, csalóvá alakította át. Mindkét annyira egymásra utalt fél a másinak megkárosítására igyekezett esztét használni s ez erkölcstelen nevelés hatásai nemcsak századokon át érvényesültek, hanem a jobbágyság megszűnte után is észlelhetők. Akadtak ugyan ebben a zord, időkben is nemes lelkű, úgynevezett jó földesurak. Így például Buzlay Miklós, mikor 1513-ban elhunyt, végrendeletében akként intézkedett, hogy halálától két éven át lelki üdvösségéért

minden jobbágynak elengedjék a fél censust s nevében bocsánatot kérjenek, ha életében talán igazságtalan volt iránta.¹⁾ De ha valaha, úgy e viharos időkben olyan ritka volt, mint a fehér holló az ilyen földesúr s a legtöbbször kíméletlenül kihasználta az új törvényes állapotot, mely tönkre tette ugyan a parasztot, de nekik ép oly kevéssé hozott áldást. Különösen rombolóan azonban az új rendszer a magyar államra hatott, melyet erkölcsileg lefokozott, anyagilag legnélkülözhetetlenebb erőforrásaiban pótolhatatlanul megkárosított. Ez a rendszer fennállt ugyan másutt is s nehéz bajt okozott mindenütt. De csak Magyarországnak volt ekkor egy egészen sajátos baja, a török veszedelem. Egyedül, külföldi támasz nélkül kellett a nyugatot s saját állami léteit Európa legnagyobb katonai hatalma ellen oltalmaznia, pedig saját alattvalóinak a leigázásával maga tette lehetetlenné az önvédelmet, aknáztatta alá állami léteinek bástyáit. Mikor az állam a tömegeket rabszjira fűztette, kiölte belőlük az anyaföldhöz való ragaszkodás, az áldozatkészség és halálra szántság érzetét. Az olyan állam fennmaradása, mely emberi és gazdasági érdekeiben porig aláztta, vérig sértette, nem érdekelte őket többé, nélkülük meg az uralkodó rétegek képtelenekké váltak erélyes külpolitika érvényesítésére. A legszorosabb kapcsolatban állt tehát az állami önállóság a tömegek sorsával s nem a véletlen, hanem a dolgok természetes fejlődése okozta, hogy a munkás-osztály rablácnczra fűzését nyomon követte az önálló Magyarország összeomlása, mely nem is támadt fel mindaddig, míg 1848-ban azon eszméket törvénybe nem iktatta, melyekért a parasztok részben már 1514-ben küzdöttek.

Egyelőre azonban a győztes rendiségnek halavány sejtelve sem volt a válságról, melyet önmagára és a hazára idézett, midőn a szabad költözés rendszerét eltörölte, hanem haladt a maga útjain, midőn II. Ulászló halálával egy gyermekre, a különben is léha, lelkében megrontott II. Lajosra szállt a korona. Noha az új törvények a gyakorlatban végrehajthatatlannak bizonyultak s különösen azokat, melyek a parasztok okozta károk megtérítésére vonatkoztak, nemcsak a fő- és alispánok, hanem a vármegye, vagyis maguk az érdekeltek

¹⁾ *Tagúnyi* Károly, Akad. Ért. 1905:559.

sem hajtották végre, az 1518. bécsi országgyűlés új törvény-cikkben (23. ez.) mondta ki fentartásukat. Kíméletlenül utasította a hátságokat a végrehajtásra, sőt elrendelte, hogy ahol a vármegye, a fő- és alispán „félelemből vagy kedvezésből” már rendezte volna a kártérítést, mihelyt valamely nemes panaszt emel az egyezség ellen, az ügy újra bírói Ítélet alá bocsátandó. Ezt a törvényt az 1519: 19. t.-cz. szintén megerősíti. 1518-ban megújították az erőszakkal elhajtott jobbágyokra vonatkozó törvényt, 1521-ben pedig, midőn a török elfoglalta az ország déli főkapuját, Nándorfejérvárt s úgy látszott, mintha Buda ellen is támadásra készülne, az urak nem találtak sürgősebb teendőt, mint új és szigorú alakban szabályozni az elköltözött, vagy mint nevezték, a szökött, erőszakosan elhajtott jobbágyok dolgát. Ekkor új műszóval: „plebae conditionis homines,” jelzik a munkástömegeket, kikre roppant adót vetettek a török elleni védekezés céljából. Másrészt azonban a törvény 62. cikke elrendeli, hogy a pórlázadás óta elköltözött vagy már előbb elhajtott jobbágyok az 1514-iki törvény értelmében visszaadandók. A ki nem teszi, azt a király karhatalommal, ha fő- vagy alispán nem tenné, a vármegye nemessége fegyverrel kényszerítse s ha a nemesség is vonakodnék, a király az udvarból küldjön ki egy hivatalos embert, ki a károsodott fél kívánságának érvényt szerezzen. Sőt a 62. cikk utasítja a királyt, vegye rá a szomszéd uralkodókat, hogy a kívándorló magyar jobbágyokat be ne fogadják. Így gondoskodik az 1521. a mohácsi hadjáratot bevezető végzetes év törvényhozása a jobbágyságról s ilyen teendőkkel terheli a királyi hatalmat a közelgő végveszedelemben. 1522-ben azonban derengeni kezdett a hatalmasok lelkében a tudat, hogy ilyen utón a hazát megmenteni nem lehet, mert a törvénykönyv 1. cikke maga hirdeti, hogy „a jobbágy és földműves, meg más paraszt állapotú embereket a nagyon is sok csapás és nyomorúság után végre valahára kímélni kellene.” De hozzá teszi, hogy az ország végzetes állapota nem engedi s nemcsak pénzben, hanem terményekben is roppant a szegénységre adót hárít. Mivel pedig a rendek attól féltek, hogy a szörnyű teher alól tömegesen fog a szomszéd országokba futni, ismét fölkérték a királyt, eszközölje ki, hogy ott ne fogadják be s egyszersmind megújította a szökött jobbágyokra vonatkozó 1514-iki törvényt. Ezt tették

1523-ban is s ugyanakkor új, óriási adót vetettek ki a jobbágyásra. Az 1525. rá kosi országgyűlés végzeményeinek 11. cikke még egyszer megpróbálja felújítani a szokott jobbágyokra vonatkozó törvényt, míg az 1526-iki gyászesztendő rákosi végzésének 10. cikke a jobbágyot is fölfegyverzi a haza védelmére s anélkül, hogy bármi kedvezményt helyezne kilátásba a súlyos véradóért, kiterjeszti reá is az általános védkötelezettséget. E törvény kimondja, hogy minden jobbágy, ha a végső szükség úgy kívánja, a király parancsára fejenkint, vagy ha a király így rendeli, minden ötödik férfi tartozik és köteles fölkelni s azokra a helyekre vonulni, melyeket a király kijelöl. A hol a földesúr a királyi parancsot annak idején végrehajtotta, ott a jobbágyok csakugyan fegyvert fogtak s bizonyos, hogy a mohácsi csatamezőn sok ezer jobbágy küzdött és vérzett el a főnrak részéről összegyűjtött aránylag csekély seeregben. Be a szere]], mely számukra kijelöltetett, nagyon szerény volt s így nem változtathatott a veszendő haza sorsán. Különben is njabb izgatottságban élt ez időben, mert 1525-ben Németország különböző tartományaiban óriási paraszt fölkelések támadtak, melyek hire hozzánk is eljutott s különösen a bányamunkások közt keltett visszhangot. Németországban a bányászok csatlakoztak a parasztokhoz s a fölkelésnek ők voltak válogatott, szervezett csapatai. A magyar bányászat ez időben szintén nagyon sokakat foglalkoztatott s ez volt az egyetlen iparág, mely munkásainak igen nagy számmal, valamint a műszaki haladás magas fokánál fogva a nyugati államok iparával mérkőzhetett. A német parasztforradalom hire a felvidéki magyar bányavárosok munkásait is mozgásba hozta s noha nem fogtak fegyvert, hanem csak strajk utján igyekeztek panaszaik orvoslását kieszközölni, melyek jogosultságát hivatalos vizsgálat elismerte, Verböczy István, akkori nádor, megjelent körükben s tömeges kivégzésekkel némitotta el őket. E vérengzés bizonyára a jobbágyok kebelében is felháborodást keltett s aligha fokozta harczkedvüket a török ellen. Mégis ők voltak azok, kik a mohácsi csata rettenetes hírére, midőn az életben maradt nemesség fejét veszelve, tétlenül nézte a török további előnyomulását, legalább itt-ott a védekezés terére léptek. Be az összeverődő tömegeket mindenütt leölte, rabszjira verte az ellenséges túlerő s a dunántúli, valamint a

drávántúli föld és a Duna-Tisza köze borzasztó romlást szenvedett. Száz meg száz falu esett a lángok martalékául s Buda, a főváros, néhány más virágzó város mellett valami 12 vármegye s mérhetetlen vagyon pusztult el, a magyar köznép megszámlálhatatlan ezrei hajtottak ki a török birodalomba, melynek összes rabszolga vásárait elárasztották a háború szerencsétlen áldozatai. A török még az ősszel kivonult ugyan az országból, melynek épen maradt vármegyéi sietve igyekeztek a 11. Lajos halálával megüresedett trónt betölteni s az országgyűlésen nagy lelkesedéssel, mely a népesség legnagyobb részében erős visszhangot keltett, királylyá választották és koronázták az ország legnagyobb birtokosát, Zápolyay János szepesi grófot és erdélyi vajdát. De néhány pártos four csakhamar Pozsonyban ellenkirályt választott, Habsburg Ferdinánd főherceget, a szomszéd osztrák hercezségek fejedelmét, ki testvérbátyja, ^{λ7}. Károly császár és spanyol király mérhetetlen erkölcsi és anyagi erejének támogatásával 1527-ben Magyarországra nyomult. Ezzel felidézte Szüle jmán török szultán beavatkozását, mely azonban nem törte meg, liánéin csak szűk területre szorította a Habsburg-uralmat. Egyszerre két koronás király volt ekkor Magyarországnak, mely két, habár nem egyenlő részre szakadt, mert a túlnyomóan nagyobb rész János királyé maradt. Az államegység megbomlása s a két király hivei közt, úgyszólván, örökösen folyó küzdelmek és apró harcok lehetlenné tették a nemzeti munkaszervezet szabályos működését, s főleg a vidéki népességet döntötték a legszánalmasabb helyzetbe. A belháború állandósította a dúlást-fosztást s minthogy a földesúri vagyon legelői a jobbágybirtokból állt, a küzdő felek ezt pusztították kíméletlenül, hogy egymásnak kárt okozzanak. Részt vett ez örökös rombolásban úr és magyar zsoldos, részt vett a török, ki ez időben mint János király szövetségese kisebb-nagyobb csapatokban minduntalan megjelent az országban s elősegítette a köznép romlását. De a közvagyon pusztulásának legrettenetesebb tényezője egy új elem, a német zsoldos katonaság volt, melynek fegyverein nyugodott Ferdinánd királynak a tömegek előtt mindig népszerűtlen, mert idegen uralma. A zsoldos katonaság Európa-szerte valóságos réme, isten ostora volt a munkás elemnek, de az a része, mely Magyarországra küldetett, túltett a törökön is; lábbal tiport minden

isteni és emberi érzést s azok az egykorú jelentések, melyek itteni viselkedéséről fenmaradtak, igazán rettenetes részleteket említenek. A zsoldosok nem ismerték a nép nyelvét és szokásait, egyszerűen hódított tartománynak tekintették Magyarországot s könyörtelenebből bántak lakóival, mint a török. Ferdinánd különben is a legrendtelenebbül fizette őket, ők meg a munkás tömegeken kárpótolták magukat, miben még romlottabb tiszteik jártak legelői. E zűrzavaros viszonyok¹⁾ közt a föld népe egyre rettenetesebb Ínségbe jutott s tömegesen menekült a védettebb vidékekre, a hegyek közé, sőt török földre s a megmaradottakat olyan elkeseredés fogta el, mely az államot végromlással fenyegette. Megtörtént ismételve, hogy a kétségbeesett köznép a törököt pártolta saját zsarnokai, a kegyetlen földesurak vagy katonák ellen. 1536-ban Pozsega s a szomszéd vármegyék jobbágysága s a földesurak közt olyan bőszen gyűlölet támadt, hogy midőn Pozsega város kapitánya a védelem céljából a jobbágyok egy részét magához rendelte, ezek, alighogy a török a vár alatt megjelent, megkötözték s a várral együtt a töröknek adták át a kapitányt.²⁾ A viszonyok ez elfajulása már előbb méltán fölkelte a politikusok figyelmét s első sorban Fráter György (Utjesenovics-Martinuzzi) barát vette észre s értette meg egész valójában a szörnyű veszedelmet. A barát 1527-ben lépett be János király környezetébe s hamar megnyerte bizalmát, ámbár évekig eltartott, míg vezető állásba jutott, kincstartó és váradi püspök lett. De kétségkívül ő volt az, aki kezdettől fogva a jobbágyság szörnyű helyzetére irányozta János király figyelmét s reformokra sarkalta nem csupán emberbaráti érzelemből, hanem azért, hogy a munkások megnyerésével új erőt szerezzen az államnak és a honvédelemnek. János király hajlott a bölcs tanácsra s már 1530-ban megtette az első kísérletet, hogy törvény útján eltörölje a röghöz kötöttséget s visszaállítsa a szabad költözést.

E végből 1530. mindszent napjára Budára országgyűlést hívott össze. Minthogy azonban a németek éppen ez időben kezd-

¹⁾ Ezeket igen behatóan rajzolom Magyarország három részre osztásának története 1526—1608. című munkámban, (Szilágyi Sándor: A magyar nemzet tört. V. kt.) melyre az egész XVI. századot illetőleg is sokban utalnom kell olvasóimat.

²⁾ *Margalics*, Hbrvát-magyar Repertórium II. 739.

lók a fővárost vívni, a gyűlés valamivel később, az ostrom után tartatott meg. Határozatait János királynak 1531-iki, az egész országhoz intézett rendelete tette közhirrre. Hogy az annyi bajsújtotta ország — mondja a királyi oklevél¹⁾ — visszajuthasson régi virágzó állapotába, „az ország összes főpapjainak, zászlós urainak és nemeseinek egyhangú szavazata és tanácsa alapján s a közjó előmozdítása érdekében a gyűlés először is a föld népe igáját, melytől a szabad költözés elvéttetett, eltörlé s visszaadta neki azon régi jogát, hogy az egyik nemes úr birtokáról a másikéra ingóival és marháival szabadon költözhesen oly kikötéssel, hogy az ide vonatkozó régi törvények intézkedései megtartassanak.“ A király — folytatja a rendelet — szentesítette a rendek határozatát s immár szigoron megparancsolja mindenkinek, hogy az új törvényt megtartsa s ne merje a saját jobbágya elköltözését mások jószágára vagy mások jószágáról a magáéra akadályozni. Csakhogy ez a törvény az általános fejetlenség közt nem lépett életbe s a szegénység jogállapota annál kevésbbé javulhatott, mert Verbóczy Hármaskönyve akkor már általánosan elterjedt s e munka jobbággyellenes szelleme kitörölhetetlenül behatolt a földesurak gondolkodásába. János király új meg új parancsokkal, rendeletekkel és leiratokkal igyekezett tehát az új törvénynek érvényt szerezni.

Ezek egyikében (1536. ápril 28) utasítja Csongrád, Csánád, Temes, Arad, Békés, Zaránd és Bihar vármegyék hatóságait, hogy, mivel országos törvény adta vissza a jobbágyoknak a jogot, hogy szabadon költözhetnek, ezt a törvényt senki sérteni ne merje. Minthogy azonban akadnak földes urak, kik e törvény ellenére a jobbágyot megfosztják jogától, sőt némelyek erőszakosan viszik egyik jószágukról a másikra vagy idegen jószágról a magokéra, a mi nemcsak az emberi, hanem az isteni jogba ütközik, a király kijelenti, hogy az illető törvény sértetlen megtartását minden hívétől megköveteli. Meghagyja telit az említett vármegyék tisztviselőinek, hogy területükről minden jobbágyinak, a ki a törvényes földbért s adósságait lefizette s Szeged városába akar költözni, minden kifogás, akadály

¹⁾ Közzétette *Kubinyi* Ferenc, *Századok* 1876: 582—3.

nélkül megadják vagy megszerezzék az engedélyt s a vonakodó urakat a törvényes birsaggal fenýítsék.¹⁾

A király e rendeletével sem ért őzéit, annál kevésbbé, mert az erdélyi zavarok miatt a múlt évben a nemességet fegyerre volt kénytelen szólítani s e fölkelés idejére a szabad költözés természetesen szünetelt. Csakhogy a nemesség régen hazabocsátása után sem alkalmazkodott a törvényhez. Erről a király többféléli értesülván, utasította az összes hatóságokat és az egész országot, hogy senki se merje jobbágyát költözése szabadságában háborgatni s a ki megcselekszi, az a köztörvény szerint bűnhődjék.²⁾ Hogy a vonakodókat a szabad költözés tiszteletben tartására bírja, csakhamar még tovább ment s az 1536. őszén Váradon tartott országgyűléssel újabb törvényt hozatott, mely a jobbágyköltözést megújította. E törvény hiteles szövege nem ismeretes ugyan, de a gyűlésről Bécsbe küldött titkos jelentés határozottan mondja,³⁾ hogy törvény hozatott a következő tartalommal: a jobbágyok költözése egyik helyről a másikra az ország közvégzeménye szerint történjék s senki a hatalmasok közül a törvényben megszabott büntetés terhe alatt a jobbágyokat erőszakkal akár elhajtani, akár visszatartani ne merje. Ugyancsak elrendeli az új törvény, hogy az elhajtott Vagy szökött jobbágyok előbbi uraiknak visszaadassanak. János király érdeme tehát, hogy jóvá igyekezett tenni az 1514. országgyűlés szörnyű hibáját s felszabadította a magyar jobbágyot a röghöz kötöttség megbélyegző és elviselhetetlen igája alól. De csak elvben tehette, mert a végrehajtáshoz, a jobbágy helyzetének gyökeres megjavításához nem volt meg a kellő hatalma. Pedig fájo szemmel nézte a szegénység gyászos sorsát s a maga részéről mindent elkövetett, hogy terheit könnyítse s a rohamosan pusztuló ország jólétét fokozza. E végből a pusztá falvak betelepítését is teljes erővel támogatta. Így például 1536-ban, hogy megkönnyítse Szilassy Ferencznek a török által elpusztított Szentmihály és Bánfalva benépesítését, azon jobbágyokat, kik a mondott helyeken megtelepedtek és házat építettek, 6 évre mindenféle rendes és rendkívüli állami

¹⁾ Az oklevél *Rcizner* János, Szeged tört. IV. 135.

²⁾ Az oklevél *Reizner* id. műve. IV. 137.

³⁾ *Fraknői* Vilmos, Magyar Orsz. Emlékek I. 5S7.

adó (taxa és contributio), valamint a kamara haszna alól fölmentette. Erről értesítete a vármegye hatóságait s meghagyta nekik, hogy az új telepéseket személyökben és vagyonukban károsítani ne merészeljék.¹⁾ De az idők sokkal viharosabbak voltak, semhogy akkor nagyobb arányú telepítéseket lehetett volna eszközölni vagy a szabad költözés a jogéletben országosan érvényesülhetett volna. A röghöz kötöttség általános maradt s a munkástömeg oly siralmas állapotba hanyatlott, hogy minden emberséges embernek megesett rajta a szive. Elnyomatásának következményeit is előre látták az elfogulatlanul gondolkodók. Várday Pál esztergomi érsek mondotta (1539.), hogy a paraszt elnyomott állapota lehetetlenné teszi a földművelés fejlődését, noha a jó isten csodásán termékeny talajjal áldotta meg az országot. A mely agrárállam pedig nem fejlődhetik, az nem képes önállóságát fentartani, a mint az János király halálával (1540.) be is bizonyult.

¹⁾ Az oklevél *Reizner*. Szeged tört. I. 136,

HARMADIK KÖNYV.

**A jobbágyintézmény a három részre oszlás
korában.**

ELSŐ FEJEZET.

A három részre oszlás gazdasági következményei.

Mikor 1541-ben a magyar birodalom fővárosát, Budát a török szultán véglegesen birtokába vette. Magyarország elvesztette önállóságát s épen úgy feldaraboltott, mint 1772-ben Lengyelország. A déli és nyugati vármegyék tetemes része török pasalik lett, Erdély és a szomszéd magyar vármegyék török főuralom alatti külön fejedelemséggé alakultak, az ország nyugati, északi, keleti vármegyéi meg nagyrészt I. Ferdinándnak, az immár egyetlen magyar koronás királynak jutottak. Az ekkép alakult országrészek, melyek területi kiterjedése örökösen változott, mert a török a királyi és erdélyi föld rovására szakadatlanul terjeszkedett, nem éltek békés szomszédságban egymással. Ellenkezőleg szünes-szüntelen dúlt közöttük a harcz s hasztalan igyekeztek határaikat a kisebb-nagyobb erődtímenyek lánczol atával, a véghelyekkel, várakkal, melyeket gyalog- és lovashadaik őriztek, megoltalmazni. Magok az egyes kormányok is gyakran hadat viseltek s ilyenkor hatalmas sereggel törtek egymásra és szilaj kíméletlenséggel dúlták, pusztították, ölték, rabszijen elhajtották egymás alattvalóit. E tekintetben török, német, magyar zsoldos közt nem volt különbség, mert a XVI. és XVII. században a legbarbárabb módon folyt Európaszerte a hadakozás. Kíméletet, személy- és vagyonbiztonságot hadvezér és a katona egyformán nem ismert, bárhonnan származott, bármily hitet vallott. Ők a háborút nem csupán az ellenséges hadsereg, hanem ama lakosság ellen is viselték, melynek területét megszállották s a dívó hadi jog szerint elrabolhattak egyházi és világi ingó vagyont, sőt elvihették magát az embert is. Különösen olyan-

kor öltött a pusztítás óriási arányokat, mikor a hadsereg a megszállott ellenséges területről távozott. Ekkor a katona elhordott, megsemmisített, felgyújtott mindent, a mihez hozzáfért, hogy a kiürített területet hasznavehetetlenné tegye az ellenségre. Ez volt a hadijog, a katonaság általános gyakorlata Európaszerte ¹⁾ s e felfogással jöttek az idegen segélyhadak Magyarországra, melyet egyszerűen ellenséges földnek tekintettek s ennek megfelelően dúltak-fosztogattak.

De még ha a kormányok hivatalosan békében éltek egymással s az úgynevezett nagy háború szünetelt, az apró csatározás, betörés, pusztítás, falvak felgyújtása, ember és marha elhajítása nem szünetelt soha. Az ország egy része állandó csataterévé vált, kitéve az apró háború minden borzalmának. A török-erdélyi határtól távolabb eső föld viszont igazi kaszánya lett, hol a török vagy német zsoldos uralkodott s a katonai szempont és önkény háttérbe szorította a nép érdekeit. Különösen a német zsoldos, ki a királyi terület különböző pontjain állandóan meghonosodott, volt a kor emlékei szerint igazi istenostora annak a lakosságnak, melynek megoltalmazására ide küldetett. Nemcsak a nyugaton általánosan elterjedt katonai erkölcsök vezették, hanem a háborút üzletnek, meggazdagodására kínálózó alkalomnak tekintette. Különben sem ismerte a nép nyelvét s a magyar és a török közt nem is igen tett különbséget. Sőt a bécsi kormány egyenesen rá kényszerítette, hogy ellenség módjára élösködjék a magyarságon. A legrendetlenebbül adta ki fizetését; hónapokon, néha éveken át adása maradt zsoldjával, nem gondoskodott ellátásról s így az elégedetlen, gyakran éhező idegen népet valósággal ráutalta, hogy oly módon és ott szerezze szükségleteit, a hogyan és a hol éppen alkalma nyílt. A királyi várakban és a hozzájuk tartozó mindenfelé addig ismeretlen közteherrel, díjjal, fizetéssel való zsarolása s olyan katonai kényuralom honosodott meg, mely a polgári munka üzésének lehetőségét egyre szűkebb gátak közé szorította. Csupán azon vármegyék, melyek a töröktől távol esvén, földrajzi fekvésüknél fogva védettebb helyzetben voltak s ez okból német zsoldosokat is csak ritkábban láttak, éltek

¹⁾ francia-német katonaság e felfogásáról *Erdmannsdörfer*, Deutsche Ge-ch. TI. 11.

valamivel kedvezőbb viszonyok közt s folytathatták a termelő munkát. Csakhogy az örök háborúk hatását, ha másban nem, az állami adó és a többi közterhek örökös fokozódásában ők is megérezték. De különösen fájdalmasan sújtotta mindnyájukat a magyar állam önállóságának megszűnte, mely világtörténelmi esemény következményei ezer meg ezer kis és nagy dologban nyilvánultak. Nem volt többé a magyar nemzeti politikának központja, nem volt az országban királyi udvar, a koronás király külföldön székelt, idegen befolyás alá jutott s egyre idegenebb szemmel nézte folyton apadó, szegényedő magyar területét. A török szultán a távoli Konstantinápolyban ugyanazon elvek szerint kormányozta magyar tartományait, mint bármely nem-mohamedán vilajetjét. Erdélyben volt ugyan fejedelmi udvar, de nagyon sokáig eltartott, míg tekintélye és hatalma annyira megszilárdult, hogy a magyarság sorsára nyomatékossabb befolyást gyakorolhatott. Általában a kormányzat mindenütt megszűnt a haladás tényezője, a gazdasági élet oltalmazója, a munkásnép gondviselője lenni, sőt ha valamely üdvös eszmét fel is karolt, legfőlegb a törvénykönyvbe, de nem a való életbe bírta átplantálni. A mint a központi hatalom háttérbe lépett, akképen hatalmasodtak el az osztályérdek képviselői, a rendek s minél nagyobb befolyásra vergődtek, annál kiméletlenebbül aknázták ki a munkástömegeket. Az országgyűlésen s a vármegyében olyan mértékben uralkodtak, mint azelőtt soha, másrészt meg a vármegye a háborús viszonyok következtében az élet annyi töméntelen viszonyára kiterjesztő szabályozó tevékenységét, mint annak előtte soha. E változásoknak megfelelően a három részre osztás korában a politikai romlással karöltve haladt a gazdasági romlás, melyet szegény és dús, úr és katona, pap és polgár egyaránt megérezett ugyan, de senki sem oly mértékben, mint a nagy tömeg, a jobbágyság, melynek vállain az egész társadalom eltartása, anyagi létele nyugodott. Növelték helyzetének nyomorúságát azok a nagy változások, melyek a XVI. században Európa általános gazdasági és erkölcsi viszonyaiban beállottak.

Abban az időben, mikor az önálló nemzeti királyság fél évezrednél tovább tartó dicsőséges létejét befejezte, Európa szellemi és politikai élete óriási vajúdasokba jutott, melyek

közvetve és közvetlenül kihatottak a magyar népre is. Amerika fölfedezésének következményei lassankint érvényesülni kezdtek a gazdasági életben. Az új világrész még nem emelkedett ugyan irányadó tényezővé az akkori világ gazdaságban, de a hajózásban elért műszaki haladások új utakat törtek a nemzetközi forgalomnak. A középtenger elvesztette ősidőktől fogva vitt kizárólagos szerepét a nyugat és kelet közti árucserében s helyére a szabad óceán lépett. Az emberiség látó- és munkaköre kitágult. Velence, a középkor legelső tengeri hatalma lassan romboló aszkórába esett s azon államok kezdtek előtérbe lépni, melyek a világtenger közvetlen közelében feküdtek. Másrészt Amerika nemes érczei a XVI. században mélyreható változást idéztek elő Európának pénzügyi viszonyaiban s egész vagyoni állapotában. Spanyol közvetítéssel özönlöttek ide s az arany és ezüst értékét mindinkább csökkentették, a pénz vásárlóképességét lefokozták. Ellenben a nyers termények értéke egyre növekedett, az árak emelkedtek, a munkabérek meg hanyatlottak. Európa nehéz gazdasági forradalomba jutott, melyet megérezett minden ország s abban minden népréteg. Vele karöltve elhaladt egy még emlékezetesebb forradalom, mely az egyetemes egyházi, vallási, szellemi életre kihatott. Ez a Luther Márton kezdeményezte hitújítás, reformatio volt, melynek hatásai nyomban jelentkeztek nemcsak a vallás és az egyház, hanem ép oly mélyrehatóan a gazdasági munkaszervezetben. Egy pillanatig úgy látszott, mintha az új mozgalom az összes elnyomottaknak meghozza a hön óhajtott szabadságot, mert Luther az egész német népre akart hatni; irataival a tömeghez fordult s az ő nyelvén, németül szólt hozzá, hogy az együgyűek, a tanulatlanok is megértsék.

Példájára mások szintén sutba dobták a latint s Hutten Clrik azt mondotta: eddig latinul irtain, melyet nem mindenki értett, most a német nemzethez a saját nyelvén szólok, mert kiáltó szóm az egész hazához fordul. A biblia népszerűsítése, magyarázása, az anyanyelven való kinyom atása, a mi nálunk is megtörtént még a XVI. században, már jóval Luther előtt megkezdődött, de ő emelte teljes diadalra. Ő avatta legfőbb hadi szerszámává; a biblia csakhamar minden tudás kútfeje lett s tartalmának terjesztése, népszerűsítése földolga volt a XVI. századi írónak, főleg a költőnek mindenütt. Az apokali-

sis (János jelenéseinek könyve) mellett az ó-testamentomban találták már előbb is a munkástömegek kedvenc olvasmányukat, mert nézetük szerint az inkább a szegényeknek, az új ellenben az uralkodó osztályoknak kedvez. Maga Luther később a kettő közötti ellentétet akként fejezte ki, hogy az ó-testamentum (Genesis 1. 2.) szerint az isten szabadnak teremtett minden embert, de az új-testamentum félretolja Mózes, Jézus Krisztus pedig a híveket a császár és a világi hatalom alá rendeli, miért is a felsőbbség belátása szerint korlátozhatja az emberek szabadságát.

Csakhogy az elnyomott tömegek másképp fogták fel Luther tanait s azt hitték, hogy a római iga alóli felszabadítással meghozzák számukra az uraik igája alóli szabadulást is. Luthertől várták az új állami és gazdasági rendet, benne, a nép fiában látták politikai megváltójukat, szenvedéseik orvosát, eszményeik valósítóját. Németországban óriási izgatottság fogta el az összes munkásrétegeket, a vidéki és városi népet s a lelkében élő vágyak sokféleképen próbáltak érvényesülni. Communista, anarchikus mozgalmak mellett mérsékelt célokra törekvő parasztfölkelések támadtak, de egyaránt meddők maradtak, mert Luther mindnyájokat cserben hagyta s egy művében (A gyilkoló és rabló paraszthordák ellen) a leghatározottabban az urak pártjára állt. Reformátortársaival egyetemben állandóan ellensége maradt a jobbagyság haladásvágyának, mert nemcsak általában az alattvalók föltétlen engedelmisségét, hanem az úrbéres terhek korlátlanságát is hirdette. Mikor egy nemes úr (Einsiedel Henrik) lelkiismereti furdalásoktól gyötörve a parasztjaira súlyosodó terhek miatt, közölte aggodalmait Lutherrel és Melanchtonná, mindketten megnyugtatták. Luther a többek közt azt írta neki, hogy nem lenne helyes, ha az urak elejtenék jogukat a robotra, mert a parasztnak terhekkel kell meggrakodva lennie, különben elpajkosodik.¹⁾ így Luther hitújítása nem hozta meg a német parasztnak a várt szabadságot; minduntalan fegyvert fogtak tehát, de mindig leverettek, mindig rosszabb, rettenetesebb helyzetbe süllyedtek s a né-

¹⁾ Es ware nicht gut, dass maii das Hecht Eröimen zu tiun, liess flien und abgehen, denn der gemeine Mami müsse mit Burden beladen sein, würde auch sonst zu muthwillig. Idézi *Janssen* *Gesdiiclite Deutschlands* II. 578.

met közgazdasági és történeti irodalom, legelől Roscher Vilmos a véres parasztmozgalmakat s kegyetlen leverésüket tekinti okául mindazoknak a mérhetetlen szenvedéseknek, melvek a német birodalmat a következő században érték, a harminczéves háborúban politikailag megalázták, anyagilag a tönk szélére juttatták, erkölcs-szellemi életének virágzását meg száz esztendővel késleltették. Mindez események hatása nem szorítkozott magára a német birodalomra, hanem erősen befolyásolta más országok, így a magyar uralkodó rétegek gondoskodását is.

De akadtak a XVI. század reformátorai sorában férfiak, kik a hitélet megújításával csakugyan egyesíteni akarták a munkáselemek politikai felszabadítását. E férfiak közt legelői állanak Zwingli Ulrik és Calvin János, mindketten a szabad Svájc szülöttei, hol a jobbágyság még a XVI. század elején majd mindenütt megszűnt vagy legalább annyira enyhült, hogy robot helyett a paraszt csak némi bért fizetett földesúrnak. Utóbb az állam e csekély függési viszonyt is megszüntetie, különösen Zürichben, Zwingli működésének színhelyén, de még az ő fellépte előtt. Ott a jobbágyság minden alakjában véget ért s az egykori jobbággy önálló tulajdonosa lett telkének, méh úrbéres terhek nélkül szállt atyáról fiúra. E város szabad légkörében Zwingli ref ónná tori eszményei szabadabb szárnyalást vettek, mint a Lutheréi. Külömben is, noha mindketten a köz-nép fiai voltak, egyéniségük lényegesen elütött egymástól.

Luther első sorban hittudós, Zwingli ellenben a vallás mellett a politikai és gazdasági élet reformátora volt. Az egyik a parasztot ura önkényére bizta, a másik a parasztság fentartásán és erősítésén fáradozott az urak ellen, mit Zürichben el is ért. Luther azt vallotta: a munkának magában véve nincs értéke, nincs sikere, mert ez tisztán az úristentől függ. Ezzel szemben Zwingli azt hirdette: a munka maga az, mely kitarással meghozza isten áldását; a munka teszi az embert istenhez hasonlóbbá s ebbeli érvelése igazi himnus a munkára, melyet értékesebbnek tartott a természetnél, az élő embert a holt földnél, míg Luther s a nemesi fölfogás az ellenkezőből indult ki. Zwingli nemcsak saját korára hatott, hanem a XVIII. század angol közgazdáira is, kik tanait tovább fejlesztették, midőn

a munkatényezőit eléje tették a természettényezők, s ezzel a közgazdaság tudományának megadták igazi jelentőségét.¹⁾

Zwingli-Calvin általában több önállóságot adtak az egyénnek még az istennel szemben is s egész társadalom-gazdasági elméletekben jobban kidomborodik az egyéni szabadság, mely azután üdvösen kihatott az államéletre, a közélet fejlődésére. A lutheránus német tartományok (Szászország, Brandenburg stb.) lettek a „korlátozott alattvalói ész” országai, Anglia, Svájc, Magyar- és Erdély ország az önkormányzat, a politikai élet tűzhelyei, mert természetes, hogy az új egyházi tanok s a velők kapcsolatos eszmék árai Németországból és Svájcából hamar átsáptak hozzánk s lázba hozták a közszellemet, úgy hogy a legszigorúbb állami törvények sem bírták terjedéseket gátolni. Az új hit nyomban kilépett a régi egyház arisztokratikus korlátai közül, magához a tömeghez fordult s a bibliában és az általa teremtetett nemzeti irodalomban mesteri fegyvert adott kezébe, hogy felszabaduljon a politikai viszonyok változásával teljesen megingott régi tekintélyek önkényuralma alól. A hitújításban még nem volt törvény, mely a parasztot kizárta volna az egyházkormányzatból, mely felhatalmazta volna a híveket, hogy törvényesen kinevezett püspököktől megtagadják a tizedet, ha véletlenül nem nemesi ágyban született. Előre biztosítva volt tehát számára a szegénység rokonszenve, melyet, midőn az istentiszteletből az idegen, nem értett latin nyelvet kiküszöbölte s az anyanyelvet tette hivatalos nyelvéné, még szorosabban magához csatolt, mert istenökkel immár közvetlen érintkezésbe helyezte az ájtatos híveket. Luthernek, főleg Calvinnak az öntevékenységre, szabadságra vágyó magyar közlélekkel még inkább összhangzó tanai, az unitáriusok s más részben magyar földön alakult felekezetek (szombatosok) hamar elárasztották a három részre szakadt magyar birodalom minden tájékát s küzdelmek a szellemi és gazdasági életben messzemenő változásokat idézett elő, csakhogy nem olyanokat, mint Svájcban. A jobbágyság helyzetének javítására nem gyakoroltak befolyást, ellenben meghonosították nálunk is a

¹⁾ Mindezekről bővebben *Claassen*, Schweizer Bauernpolitik. Sozialgesch. Forschungen IV. IV. Zeitschr. für Sozial- und Wirtschaftsgesch. meléklete.

vallásviszályt s ezzel új bajokat hoztak az országra. Mindegyik az üdvözlés és vallásos igazság egyedüli letéteményesének tartva magát, megindult köztük a tusa az egyeduralomért s ez a harcz, mely a XVI. században inkább szellemi fegyverrel folyt, a XVII-ben a vallásháborúk és irgalmatlan üldözések örvényébe sodorta nemzetünket. A földesúr a maga kizárólagos jogának tekinté azt is, hogy jobbágysai számára olyan vallást válasszon, minőt a legjobbnak tart. Ezen úgynevezett jus reformandi alapján, mikor a XVI. században erkölcsi okokból vagy azért, hogy az egyház óriási vagyonát magához ragadhassa, a protestáns vallást elfogadta, jobbágysait szintén az új vallásba terelte át. Akkor ez nagyobb rázkódtatások nélkül ment végbe, mert az alsó papság, hogy a nötlenség bilincseitől szabaduljon, buzgón támogatta törekvéseit, melyeket a hívek sem elleneztek, mert őket meg az anyanyelven végzett istentisztelet barátkoztatta meg az új vallással. Mikor azonban a kath. királyi hatalom és az idők folyamán szellemileg is fölfressült kath. egyház a XVII. században a nagy birtokos főurakat majdnem mind visszatérítette a saját kebelébe s a katholizált nagybirtok az állam segítségével újra kíméletlenül alkalmazásba vette a jus reformandi-t, igen erős ellenállásra talált a munkástömegek-nél. A jobbágyot csak vérrel és vassal tudta áttéríteni s a köz-nép és a nagybirtokos közt kegyetlen küzdelmek támadtak, melyek különösen 1650. óta pusztítóan hatottak a gazdasági életre s a parasztság nyomorúságát csaknem elviselhetlenné tették, a napszámot s a vagyonosságot meg épen úgy megtizedelték, mint a sohasem szünetelő háború.

Ezek a vallásos küzdelmek akkor járványként dúlták a művelt nyugat minden államát. De míg a külföld legalább' egyik- másik országában a gyakori és bő vérontás közepeit is javultak a XVI. század második felében a harminczéves hábo-rúig a közviszonyok, mert az uralkodói tekintély szilárdult, a rabló lovagság megfékezésével a belső biztonság gyarapodott s így a gazdasági élet egyik rákfenéje orvosoltatott, nálunk a három részre oszlás természetes következményei, a német zsoldosok és a török hódítók örökös pusztításai, az állami és rendi közigazgatás egyoldalúsága s a vele szorosan összefüggő socialis bajok, valamint a sok járvány és inséges évek következté-ben a középkor legszármalmasabb, legkultúrelenesebb évszáza-

dai elevenedtek meg. Haladásról, gyökeresebb javítások eszközléséről szó sem lehetett s a sok helyi nyavalyát Ausztria irgalmatlan kizsákmányoló gazdasági politikája tetőzte be? Mint-hogy az állam sehol sem viselte gondját a munkásnépnek, az teljesen a rendi kizsákmányolásnak esett áldozatni. Így ez az időszak a korlátlan, minden ellenőrzés alól felszabadult földesúri hatalom kora lett, mert sehol sem volt tekintély, mely az urat a törvény megtartására kényszerithette. Különben is ő volt a törvényhozó, ő kezelte a helyi közigazgatást, melynek segítségével a jobbágyra kedvező törvényt úgy hajtotta végre, mint saját érdeke kívánta. Sohasem alkottak oly rövid időközben a szabad költözést illetőleg annyi törvényt, mint az 1540- - 56. évben; viszont a szabad költözés sohasem volt oly kevésé éivényben, mint épen ez időben. Egy korszakból sem maradt fenn annyi urbárium, mint a XVI—XVII. századból s sohasem érvényesült annyira az úrbéri szolgálatok korlátlansága, mint épen e korszakban. Mindez a munkásnépet immár annál fájdalmasabban sújtotta, mert nem volt többé oly tudatlan, műveletlen, mint régebben. A reformáció, a biblia, az iskola behatolt hozzá is s képessé kezdte tenni az önálló gondolkodásra, a közügyekről, első sorban a vallásügyről és saját sorsáról való elmélkedésre. A legnagyobb mértékben csakugyan belőle került ki a XVI. század két jellemző magyar típusa, a végbeli katona s a prédikátor. Mindez emelte önérzetét, fokozta művelődési ösztöneit s e zord időkben sokkal inkább érezte elnyomott voltát, sokkal türelmetlenebbül viselte igáját, mint egykoron.

Az újkor a maga változott vallásos és erkölcsi eszméivel, mint urából, akképen belőle is új embert faragott s őt is ellenállhatatlanul vonzották, foglalkoztatták a vallásügyi kérdések, valamint a honvédelem dolga. A derék végbeli vitézek, kiknek jó része a jobbágyságból került ki, a külföldi utasok jelentései szerint, a hitbeli tanításokat olyan hévvel, olyan tüzzel és érdeklődéssel vitatták, ha a pihenés óráiban nagyobb csoportokká vegyültek össze, mint a hogy ma politizálni szokás. Az idegenek megbámulták ezt az érdeklődést, melylyel hazájokban az alsó rétegeknél ritkán találkoztak. De máskülönben is elismerték, hogy a magyar parasztság igen kitűnő anyag, van benne értelmiség és munkakedv s ha az állam és a földesúr csak némiképen törődnék nevelésével, természetadta képességei

kifejtésével, első rangú tényezővé válhatnék a nemzeti termelés terén. De természetes vezetői csupán kizsákmányolásra gondoltak s azért úr és jobbágys viszonya mindinkább megromlott, sőt időnkint véres összeütközésre vezetett.

Minthogy a magyar birodalom ez időben három teljesen külön s belügyeiben önállóan kormányzott területből, a királyi, erdélyi fejedelmi s török császári földből állt, a jobbágyság-jogi és gazdasági helyzete is három önálló, részben egymástól elvileg eltérő irányban fejlődött. Ennek megfelelően mindegyik országrész ide vonatkozó viszonyait külön kell megvilágítanom.

MÁSODIK FEJEZET.

A királyi terület.

1. A szabad költözés a XVI. században.

János király meghozatta, kihirdette azon törvényeket, melyek eltörölték az 1514-ki röghöz kötöttséget s visszaadták a jobbágnak a költözés szabadságát, illetve mindazokat az egyéni jogokat, melyeket e szóval jeleztek. Csakhogy a korona tekintélye akkor sokkal inkább megfogyatkozott, semhogy akár legszigorúbb rendeletei is figyelembe vétettek, gyakorlati eredményre vezethettek volna. A földesúr a jobbágykérdést immár kizárólag a Hármaskönyv szemüvegén át nézte, mely pedig a röghözkötöttséget hirdette. Az új viszonyok közt, midőn az emberanyagot háborúk, Ínségek, járványok örökösen apasztották, a birtokos osztály a munkaerő röghöz kötésében látta üdvét, anyagi helyzetének biztosítását s a Hármaskönyv szellemében a nemesi kiváltság egyik leglényegesebb alkatelemének kezdte tekinteni, hogy korlátlan ura legyen munkásainak. Az osztályérdek ez előtérbe tolása azonban komoly veszedelmet jelentett az államra. A mely pillanatban a nép millióit megfosztották emberi jogaitól, megfosztották magát a hazát védőinek tömegétől. A szegénység meggyűlölte az államot, az uralkodó osztályokat. Urainak barátait nem tekinté a maga barátainak s urainak ellenségeit nem a saját ellenségeinek. Ez érzelmek hatása alatt a köznép legalább egyes vidékeken meg kezdett barátkozni a török igával, melyet enyhébbnek tartott, mint eddigi földesúraiét. A török hamar észrevette s kihasználta e hangulatot, szabadsággal biztatta a szegénységet, különösen a ráczokat s a délvidék más görögkeleti vallású lakóit édesgette magához.

Tanácsosai már 1543-ban figyelmeztették I. Ferdinánd királyt, tegyen valamit a szegénység kiengesztelésére, különben a parasztság mindenütt hajlani fog a török csábításra s kezére játsza gyűlölt urait és váraikat. Csakugyan több ízben megesett, hogy ezt főleg a Dráván túli szláv jobbágyságok tették s például Pozsega és Véli várait a török birtokába juttatták. E szomorú jelenségek megdöbbentették Ferdinand királyt, ki mindinkább belátta, hogy a honvédelem érdekében meg kell nyerni a jobbágyságot, mire csupán egyetlen egy mód kínálkozott és pedig emberi és egyéni jogainak vagyis a szabad költözés rendszerének törvényes visszaállítása. A régi Szlavóniában (a mai Horvátország) még 1538-ban megkezdte a munkát s az azon évi 21. törvényczikk kimondta az elvet, hogy a jobbágyság elköltöztetése (az eredetiben nem migratio, hanem traductio col.), mi „eddig a parasztság vétségei következtében el volt tiltva“, a rendek egyhangú határozatából ismét megengedtetik és pedig a 22. cikkben szabályozott módon. E szerint a költözés kieszközlésében a jobbágyság maga háttérbe lépett s az a földesúr, a ki saját jószágára akarta átköltöztetni, szerző meg neki az engedélyt akképen, hogy magához véve a vármegye egyik szolgabíráját, vele a jobbágyság eddigi földesúrához vagy ennek tisztjéhez ment s a szolgabíró előtt letette a 4 dénár földbért, mire kikérte a távozási engedélyt. Ez engedély megszerzése után a jobbágyság 15 napig még a régi telkén maradt, hogy adósságait kifizesse. A 15 nap leteltével a szolgabíró ismét megjelent a távozni akaró jobbágynál, kit „világos nappal minden ingóságával együtt“ átadott új földesúrnak. Csak e ténykedéstől számítva 15 nap alatt költözhetett el az illető minden javaival együtt. A 23. cikk biztosította számára a régi telkén hagyott vetést, mely az övé maradt, s melyet aratás után a szokásos földesúri járandóságok levonásával nyolc lakóhelyére szállíthatott, a szándékos károsításért pedig kártérítést követelhetett. Végül a 24. cikk 25 gira bírsággal sújtotta a földesúrát, ki jobbágyságát a költözésben a törvény ellenére akadályozta. E törvényekben a költözés joga nem annyira a jobbágyság, mint inkább a földesúr joga s ez nem is a szabad költözést, hanem egyik földesúr jószágáról a másikéra való áttelepítést rendezi. De az 1514-ki törvényekhez képest mégis haladást

jelez, ámbár, mint a későbbi tények bizonyítják, a szabad költözés ezen nagyon meghigitott joga sem lépett életbe.

Abban az időben (1540.), mikor I. Ferdinánd egyedüli koronás magyar király lett s területe igen jelentékenyen megkövült, örökös tartományaiban szintén javítani igyekezett a jobbágság helyzetét s 1541., 1542., 1552-ben különféle rendeleteket adott ki a köznép védelmére urai túlkapásai ellen. Csakhogy semmi-
ben sem volt erős és kitartó akarata s minthogy a viszonyok ráutalták a rendiségre, melytől kizárólag függött az adó megszavazása, másrészt mikor német császár lett s folyton világpolitikai kérdések foglalkoztatták, erélye mindinkább ellanyhult s 1563-ban kénytelenségéből ugyan, de megígérte örökös tartományai rendéinek, hogy a robot dolgába nem avatkozik többé. E végzetes elhatározás utódai alatt véres parasztlázadásokra — főleg 1573-ban, 1594—97-ben — vezetett s a jobbágságot állandóan a földesúri iga alatt hagyta. Magyarországon nem rendeleti úton, hanem törvényhozással igyekezett jobbágy védő törekvéseit valósítani. Évekig nem merte ugyan az ügyet megindítani s még 1543-ban is törvényt hozott, mely az erőszakkal elköltöztetett jobbágy visszaadását rendelte el. De a viszonyok egyre ellenállhatatlanabból a kezdeményezés megragadására kényszerítették. A nemzeti vagyonossá g és népszám egyik legnevezetesebb tényezőjéről volt szó, mint azon részletes összeírás¹⁾ jelzi, mely 1542-ben a jobbágybirtokról készült. Az országgyűlés a jobbágy művei te föld értékének hatvanad részét követelte be az urakon állami adóban, s noha az összeírás csak 24 vármegyéről ad képet, még pedig a Hármaskönyvben megállapított s jóval a folyó érték alatt maradó becslés alapján, a jobbágy kezén levő föld értéke 1,920.009 ftban, mai értékben valami 40 millió koronában állapított meg. A 24 összeírt vármegyében körülbelül fél millió jobbágy család gazdálkodott, melyeket a törvény következőleg osztályoz: 1. földművesek és marhatenyésztők, 2. molnárok, szénégetők, az urak udvarába rendelt szakácsok és cselédek, kik a kamara állítása szerint gyakran módosabbak voltak a teljes jobbágnál, 3. halászok és pásztorok. — Ez utóbbiakat Turóczban,

¹⁾ Ismertetem „Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd király korában“ című munkámban

Trencsénben és Árvában oláhoknak nevezték, nem azért, mert oláhoktól származtak, hanem azért, mert félnomád pásztor életet éltek. Az idézett számadatok megmondják, hogy a rohamos elszegényedés közben is milyen jelentékeny vagyon maradt a jobbágy kezén s a jobbágyság milyen fontos gazdasági hatalmat képviselt. Ezt oltalmazni kellett tehát az államnak. Viszont a törvényhozás honvédelmi intézkedései azt bizonyítják, hogy a nemzeti ellenállás szervezésében szintén jelentékeny szerep várakozott a köznépre. Egy 1544. részgyűlés kimondotta, hogy szükség esetén minden jobbágnak fegyvert kell fognia s hogy a fegyveresek számát meg lehessen tudni, a nemesek nta-sítottak, hogy megmustrálják őket. 1545-ben egy másik részgyűlés meg azt rendelte el, hogy az a jobbágy, kinek egy ekényi földje van, (ez volt a 4—6 ökrös gazda) puskát porral és golyóval, az, kinek fél ekényije van, nyilat, pajzsot és kardot tartozik szerezni s állandóan birtokában tartani, hogy az ellenséggel bármikor szembe szállhasson.¹⁾

E tényekkel szemben a koronának végre erélyesebben föl kellett lépnie a jobbágyság helyzetének javítása érdekében s Ferdinánd az 1546: 39. törvénycikk szerint meg is ragadta a kezdeményezést. Kívánságát a rendek magok „meltányosnak és igazságosnak“ találták. Minthogy azonban attól féltek, hogy a nagynak túlhatalmával szemben a kisebb jobbágybirtokosok teljesen elveszthetik meglevő munkaerejüket, a kérdés törvényes rendezését a jövő országgyűlésre halasztották, ellenben azt újra kimondták, hogy az erőszakkal elhajtott jobbágyokat vissza kell előbbi uroknak adni. 1547-ben ismét foglalkoztak a költözéssel s a 26. törvénycikkben magok hangoztatják, hogy „az egykor virágzó Magyarországnak néhány év óta semmisem ártott többet, mint a jobbágyok elnyomása, kiknek jajkiáltása folyton isten színe elébe szállt föl.“ Hogy tehát „a mindenség legfőbb teremőjének haragját eltávolítsák s a sanyargatott ország részére kiengeszteljék jóságát, kegyességét és kegyelmét“, a király ismételt sürgetésére elhatározták, hogy a jobbágyok szabadságát, melyet az utóbbi években bármi okból elvettek tőlök, vissza kell adni s „hogy azoknak, kik nem akarnak valamely, talán keményszívű és kegyetlen úrnak vagy nemes-

¹⁾ *Fraknóu* Vilmos, Magyar Orsz. Eml. .11.

nek uralma és hatalma alatt élni, szabadságukban álljon más-hová költözni.“ Ez a törvény más alapon áll, mint az 1538-ki szlavóniai, mert nem átköltöztetésről, hanem szabad költözködésről beszél s magát a jobbágyot teszi e jog alanyává. Csak-hogy a végrehajtás azon módozatai, melyeket a következő 27—31. czikkek megállapítanak, szertelen bonyolulttá, csak-nem lehetetlenné tették e jog gyakorlatát s ha a földesúr akarta, mindenesetre évekig gátolhatta a költözést. E törvény - czikkek mindegyike meglehetősen hosszú s mint e korszak törvényhozásának többi alkotásairól, akképen rólok is elmond-hatni, hogy minél hosszabbak, annál zavarosabbak, határoza-taik annál ellenmondóbbak s annál könnyebben kijátszhatók. Az új eljárásban szintén a szolgabíró vitt vezető szerepet, más részt a jobbágnak a község színe előtt ünnepélyesen esküt kellett tennie, hogy „nem magángyűlölség“ indítja a távozásra. Ha az esküt letette, ki kellett fizetnie mindennemű tartozását a földesúrnak, barátinak vagy akárkinek, rendeznie kellett mindenféle pörös ügyét a falubeliekkel, le kellett fizetnie a szolgabíró jelenlétében a földbért, eddigi lakóházát jó karba kellett helyezni s csak mindezek után távozhathott, ha ugyan megkapta az engedélyt. Ha ellenben e nélkül ment el, szöke-vénynek tekintették s az új törvény a legsúlyosabban, jószág-elkobzással sújtja azt, a ki titkon távozó jobbágyot befogad vagy a mint a törvény nevezi erőszakosan elvisz. Igaz ugyan hogy a törvény ugyané súlyos büntetést mér arra a földesúrra is, ki kötelezettségének eleget tevő jobbágyát a költözésben gátolja, sőt az alispánt és a szolgabírakat is 200 ft bírsággal sújtja, ha kedvezésből vagy félelemből a parasztok védelmére nem kelnek. De a költözés körüli pöröket a szolgabírótól a vármegyéhez, onnan meg a királyi táblához lehetett fölebbezni, mi az eljárást évekre, talán évtizedekre elnyújtotta, mely időn át a végérvényes ítéletig a jobbágnak eddigi telkén kellett ma-radnia s az összes úrbéri terheket viselnie. A jobbágy e kuszáit eljárás mellett a szabad költözködésnek újra visszaállított jo-gát alig érvényesíthette tehát. Ali nd azáltal a rendek, kik kö-tőmben nem szavazták volna meg az adót, már 1548-ban kény-szerítették a királyt, hogy olyan törvényt szentesítsen, mely a szabad költözést a jövő országgyűlésig teljesen felfüggeszti.

Az 1548-ki országgyűlés valóságos refonn-országgyűlés,

az első és egyetlen, mely a XV1. században tartatott, akart lenni. Akkor Ferdinand király még nem igen számíthatott reá. hogy a római császárság testvére, V. Károly családjából az övére fog átszállani s többet foglalkozott saját országai, első sorban Magyarország ügyeivel. Ösztönzésére az 1548-ki és 71. törvényczikkből álló törvénykönyvbe csakugyan sok fontos és értékes határozat jutott be. De a szabad költözésben ismét a királynak kellett engednie. A 32. cikk az 1547-ki idevonatkozó törvényt felfüggesztette, állítólag azért, mert a meghozatala óta eltelt rövid időben a jobbágyok „nagy elégedetlenséget tanúsítottak uraik iránt s fellázadtak/* Ennélfogva a rendek a költözést a jövő országgyűlésig megint megszüntették. Hogy azonban ezzel az uraknak „hatalmat ne adjanak a szerencsétlen jobbágyokon való zsarnokoskodásra“ kimondották, hogy ezek megtartassanak szabadságaikban s az igazság, tisztesség és türhetőség határain tu] nem szabad őket adóztatni, sanyargatni vagy javaiktól megfosztani. E végből a 33—46. czikkekben országos úrbérrendezést léptettek életbe s újra meghatározták, mivel tartozik a jobbágy 1. bér (census), 2. élelmiszerek és robot (victualia et servitia), 3. ajándék (munera) címén urának. A bér tekintetében az új rendezés nem könnyített a szegénységen; mindenki az eddigi szokás szerint tartozott a bért továbbra fizetni, sőt azokra a falvakra és mezővárosokra is, melyek eddig bért, élelmiszert vagy ajándékot nem adtak, immár a szomszédban dívó szokás szerint kiterjesztetek a fizetés kötelezettsége. Ellenben mindenféle rendkívüli adó vagy taksa alól fölmentettek, kivéve a földesúr fejeváltsága, felavatási és lakodalmi ünnepe alkalmából, de akkor is csak „tisztességes és türhető“ összeget vehettek rajtok. A robotot az új törvény a jobbágyra heti 1 napra állapította meg a szántás-vetés, szőlőművelés, kaszálás, aratás, fuvarozás, lóháton utazás körül s a ki egy héten egy napnál többet dolgozott, az be volt neki számítandó úgy, hogy az ígás robot évenként 52 napnál több nem lehetett, míg a zsellér tehetsége szerint robotolt. Törvényes elmarasztalás esetén a jobbágy az urnák a törvényes bírságot fizette, de nyilvánvaló vétség vagy kihágás nélkül nem volt szabad senkit elzárni, megbilincselni vagy kínozni. Ha pedig — folytatta a törvény — a földesúr nem tartja meg az új rendelkezést, hanem

erőszakkal terhesebb fizetésre, ajándékadásra vagy robotra kényszeríténé, a jobbágy a vármegye közbejöttével másfelé költözhet, sőt földesira 100 frttal büntetendő. Ha az alispán a végrehajtást nyomban nem foganatosítja, állását veszti s 100 írt bírságot fizet. A múlt évi törvény alapján elköltözött jobbágyok többé vissza nem perelhetők, sőt az addig megszököttek vagy erőszakosan elhajtottak sem s csak azt a kárt vagy adóságot tartoznak megfizetni, mely a régi földesúrral szemben terheli őket. Végül a rendek ígérték, hogy a jövő országgyűlésen a szerint fogják a szabad költözést rendezni, a mint a gyakorlatból kitűnik, váljon az 1547-ki vagy a mostani törvénye a célszerűbb.

Ez időben Ferdinánd király Erdély visszaszerzése iránt már benső érintkezésben állt György baráttal, Erdély vezető miniszterével, ki a jobbágykérdés egész nemzeti és gazdasági jelentőségét felfogta s a mint egykor János királyt rábírta, hogy a szabad költözést törvényesen visszaállítsa, akképen most Ferdinándot ösztönözte arra, tartson új országgyűlést s adassa vissza a parasztoknak a szabadságot. A török — mondotta szabadságot ígéri a köznépnak s ezzel a ráczokat részben már megnyerte, elnyomott ember szívesen ad a csábító ígéreteknek hitelt, habár még súlyosabb szolgaságba is süllyed. „Ennek mi vagyunk okai, — folytatta — mert a pórt annyira elnyomtuk, hogy nején és gyermekein kívül édes mindenétől megfosztott.“ Kérte, buzdította tehát a királyt, végezze ő a felszabadítás nagy művét s szerezzon magának a háborúhoz, melyre, mint előre látta, az erdélyi kérdés vezetni fog, a szegénység tömegében hii és áldozatkész szövetségest. Kétségkívül a lángeszű barát buzdításai is hozzájárultak, hogy Ferdinánd az 1550-iki országgyűlésen törésre akarta a rég vajúdo kérdést juttatni.

Előterjesztésében a legmelegebben emelt szót a jobbágyok felszabadítása mellett s figyelmeztette a rendeket, milyen nagy a nép elkeseredése elnyomói iránt. Kiemelte, milyen istentelen és embertelen dolog, hogy a szegénység, melynek munkájától mindnyájok létele függ, mely a mindenható színe előtt egyenlő a földesúrral, a szolgaság nehéz, tűrhetetlen igájában maradjon. Az elmúlt országgyűlés törvényt hozott azon terhekre nézve, melyeket ura követelhet jobbágyaitól; csakhogy azóta kitűnt, hogy ez az új rendezés is fölöttebb súlyos a köznépre.

Ez okból a király felhívta az országgyűlést, könnyítsen a háborúk által annyira megviselt köznép sorsán. A rendek csakugyan behatóan foglalkoztak a kérdéssel, de kezdettől fogva oly szellemben, mely kétségtelenné tette, hogy mindent a régi-ben hagynak.

Mint a törvény (34. ez.) mondja, a főpapság s néhány világi főúr melegen pártolta a király azon kívánságát, hogy „a jobbágyok minden föltétel kikötése nélkül mindenütt szabadon költözhessenek.” Csakhogy mások hévvel ellene támadtak s célzt is értek, mert a gyűlés jobbágy-törvényezikkei (34—39.) ismét nagyon zűrzavaros fogalmazást nyertek. Fentartották a múlt országgyűlés határozatát, a robot s más úrbéres fizetések tárgyában, ellenben mérsékeltek a földesúr korcsmáltatási jogának gyakorlása körül elharapózott visszaéléseket. Ez a korcsmajog ez időben már nagyon elfajult s súlyosan károsította a jobbágyot még pedig két irányban. Mint a törvény mondja, a földesúr vagy egyszerűen elvette, vagy potom áron megvásárolta a jobbágy bortermését (ezt nevezték borfoglalásnak) s azután drágán reá tukmálta, midőn kényszerítette, hogy oly áron, melyet a földesúr limitált, mérje ki a korcsmákban vagy saját házában. A borárultatás, mondja egy későbbi (1608.) statútum, mindenkor szerrel járt és ha a bor el nem kelt, reájuk (a jobbágyokra) osztották. A törvény mindkét irányban korlátozni akarta a földesúr visszaéléseit. Először elrendelte, hogy csak a folyó piaci áron válthatja magához a jobbágytól a termést, azután kimondotta, hogy ama községekben, hol szőlők vannak, a községet illeti meg szent Mihály napjától szent György napjáig, a bort nem termelő községekben szent Mihálytól csak karácsonyig a bormérés joga. Ellenben az év többi részében az italmérés a földesúré, csakhogy rendes korcsmárost kell tartania, a ki szolgálata idejére mentes a robottól s minden kimért veder (32 pint) bor után 4—4 dénár fizetést kap, míg az egyes jobbágyok közt a földesúr a maga borát nem oszthatja szét kénye-kedve szerint, hogy akaratuk ellen megigyak, illetve megfizessék. A törvény azt is kimondotta, hogy az a jobbágy, kivel a földesúr embertelenül bánik, az előző országgyűlések intézkedése értelmében elköltözhet. Csakhogy az ide vonatkozó eljárást még bonyolultabbá teszi úgy, hogy ez a jog szintén értéktelenné vált, ámbár a törvény

semmisnek nyilvánított minden olyan írást, melyet a földesúr azon ürügy alatt csikart ki jobbágjától, hogy ez valami súlyos bűntényt követvén el, fejtátságul önként örökös jobbágyságot vállal. Minthogy ez időben azok a birtokosok, kiknek Szlavóniában, melyet a török egyre nagyobb mértékben dúlt és hódoltatott, voltak jobbágyaik, ezeket magyar jószágaikra kezdték áttelepíteni, a törvénykönyv 72. cikke kimondta, hogy az áttelepített jobbágyok, kik haza akarnak térni, ezt szabadon tehessék s a ki gátolja őket, az a törvényben foglalt büntetéssel sújtassék.

A királynak a kérdés gyökeres rendezésére irányuló törekvései az 1552-iki országgyűlésen sem vezettek eredményre. Ekkor történt az a párfát ritkító eset, hogy saját képviselője, Merev Mihály személynek, az alsó tábla elnöke a leghevesebben kikelt a király előterjesztése ellen, a mi eléggé jelzi a korona által képviselt józanabb szellem s a rendi felfogás közti ellentét áthidalhatatlan mélységét. A rendek a 8. cikkben kimondták, hogy belátják ugyan a király óhajainak jogosultságát s mindenekelőtt a jó istent akarnák magok iránt kiengesztelni. De tekintve a háborús viszonyokat, a jobbágykérdést jelen állapotában hagyják azon Ígérettel, hogy ha a hadjárat sikeres lesz, „akkor az első országgyűlésen a jobbágyok szabad költözködését annak kigondolható s megadható legjobb rendjéhez és módjához képest isten és ennek igazsága szerint^{*4} rendezik. Sajnos a győzelembe vetett remény nem teljesült s a következő országgyűlés (1553.) törvénykönyve (10—15. t.-cz.) a jobbágynépet a jövő országgyűlésig meghagyta addigi állapotában. Hogy azonban mégis könnyítsen nehéz helyzetén, az évi 52 napi ígás robotot 40 napra mérsékelte, ellenben arra kötelezte, hogy ingyen munkájával támogassa urát várainak jókarban tartása körül. A bormérést illetőleg szintén új törvényt hozott s egyszerűsítette azt az eljárást is, mely mellett „az urától fölöttébb elnyomott jobbágy“ a költözés jogát gyakorolhatta, sőt jogvédelmet is adott neki azon károk megtérítésénél, melyeket ura, hogy a költözéstől elrémitse, vagyonában esetleg okozott.

Az 1554-iki országgyűlés szintén eltelt a nélkül, hogy a jobbágyügyben gyökeresebb változást idézett volna elő. Végre azonban a király örökös sürgetésének a rendek sem állhatták

ellent s az 1556-iki országgyűlés 27—33. törvény ezikkei visszaállították a szabad költözés elvét. A 27. ezikk ugyanis kimondta, hogy mivel az ország karai és rendei azt óhajtják, „hogy a mindenek fölött álló jó istennek haragját maguktól eltávolítsák és kegyeim ességét kiengeszteljék“, továbbá engedve a király atyai intéseinek, „egyértelemmel megállapították, hogy a jobbágyok ezután mindenütt örökre szabadon költözhessenek“, még pedig ugyanazon rend és mód szerint, „melyet hajdan szoktak követni, még mielőtt tudniillik a jobbágyoktól ezelőtt több évvel ezt a szabadságot elvették“. Határozottan és világos szavakban örökre eltörölték tehát a röghöz kötöttség rendszerét, melyről most s azelőtt annyiszor elismerték, hogy az isten haragját idézte föl reájok. Csakhogy a további törvényezikkekben nem mint Ígérték, a hajdani szokást és egyszerű eljárást állították vissza, hanem a már fentebb idézett különböző törvények bonyolult részleteit foglalták össze s ezzel ajtót, kaput nyitottak a visszaélésnek. Ismét a szolgabíró egy esküdtársával vitte a főszerepet az engedélyezési eljárásban s a jobbágy-nak előbb mindenféle földesúri bért, adósságot ki kellett fizetnie, házát és telkét jó karba kellett helyeznie, régebben kimért büntetését le kellett ülnie, idegenek iránti tartozásait le kellett üzetnie, mielőtt távozhatott. Sőt e korlátozásokat most újabbakkal szaporították. Az a jobbágy, ki urától bizonyos időre kedvezményeket és mentességeket nyert s ez idő lejártával költözni akart, a múltra nézve meg tartozott a földesúrnak e mentességek értékét téríteni, valamint az esedékes állami, királyi és vármegyei adókat előzetesen lefizetni. Ha nem tette, a szolgabíró kényszerítette reá. Ha végre valahogy kielégítette mindezt a töméntelen igényt, a szolgabíró meghozta a végzést, hogy megtörténhetik a költözés. Csakhogy a szolgabíró végzését meg lehetett felebbezni a vármegye törvényszékéhez, onnan meg a királyi curiához, mi sokáig tartott, a mi közben a jobbágy régi földesúra telkén volt kénytelen a végérvényes ítéletet bevárni. A ki pedig nem várta be s „alattomosan és szökve“ eltávozott, vagy erőszakkal vitette el magát, az minden ingó és ingatlan vagyonát elveszthette s „bármilyen módon“ vissza volt régi telkére vihető. De a jobbágy, még ha engedélylyel távozott is, rövidséget szenvedett a költözésnél, mert noha a törvény biztosította jogát, hogy a költözés után is övé maradnak eddigi lakóhelyén

örökségi vagy irtvány szölei, földei és rétei, az a ház, melyet esetleg pénzért vásárolt vagy saját költségén épített, ha elköltöztéséig valamely „jámbor és becsületes embernek“ eladni nem tudta, kárpótlás nélkül a földesúrra szállt. Sokféleképpen korlátozva ugyan, de 1556-ban a rendek végre mégis megadták tehát a jobbágnak a szabad költözést. Csakhogy előre látták, hogy a gyakorlatban nem lesz értéke, mert attól való féltőkben, hogy a jobbágyok, „kik Magyarországon ezen súlyos terheket kénytelenek hordozni“, a szabadságot arra fogják használni, hogy tömegesen külföldre meneküljenek, ugyanekkor törvényben kérték a királyt, hogy intézkedjék, hogy a magyarországi jobbágyot a szomszéd tartományokba be ne fogadják. Az új törvény csakugyan Írott mai ásztt maradt s semmit sem lendített a köznép helyzetén. Még a király főhatóságai, első sorban kamarája is azt mondták, hogy nem az ő dolguk a törvény végrehajtására ügyelni. Mikor 1557-ben az urak fölemlítették, hogy a király kapitányai embertelenebből bánnak a föld népével, mint a török, Ferdinánd azt felelte, hogy az urak ne panaszkodjanak, mert ők bánnak a legkegyetlenebbül jobbágyaikkal. Mindazáltal T. Ferdinánd király erélye az 1556-iki törvény meghozatalával kimerült s későbbi országgyűlésein többé nem intézkedett a szabad költözésről, noha tudta s többször kimondotta, hogy a törvény nem haj tátik végre. Ferdinánd, immár római császár, a világpolitika bonyodalmaiba merülve, egyre kevesebbet törődött pusztuló és apadó magyar országával. Különben is ha azt akarta, hogy a nemesség adót szavazzon meg jobbágyai terhére, nem igen látszott ajánlatosnak a földesúrat érdekeiben és előítéleteiben bántania. Az úri osztályt mint Európászerte, nálunk is az a meggyőződés hatotta át, hogy kiváltságos állása csak a tömegek helotizálása mellett tartható fenn, habár ez tőle szintén anyagi áldozatot követel. A törvényben gyakran mondta az ellenkezőt, gyakran maga hangoztatta, hogy a jobbágy nélkül a nemesség is keveset ér, hogy a jobbágy leigázása hozta az országra isten haragját. De az ilyen, szent igazságok csupán a királyi előterjesztésekből jutottak a törvény szövegébe s nem a nemesi gondolkodás kifejezői voltak.

Otthon, a saját jószágán a földesúr még bánhatott embersegesen, a józan észnek megfelelően jobbágyával, s némelyik

bánt is, mint számos e korabeli urbárium bizonyítja. De mihelyt a kiváltságosok országgyűlésre jöttek, az egyéni jóindulat, az önérdek sugallta belátás teljesen háttérbe szorult s tanácskozásaikban kizárólag az osztályérdek minden balitéletével és szélsőségeivel sugallá elhatározásaikat. Sőt ha látszólag engedtek a király megfeszített nyomásának, ezt is csak azért tették, mert tudták, hogy az ő kezükben van a helyi közigazgatás s így tőlük lúgg az új törvények 'végrehajítása.

I. Ferdinánd utódai még kevesebbet érdeklődtek a nyílt területűk, valamint a rajta elő alattvalók java iránt s 1566. után törvénytárunkban nagyon háttérbe szorult a jobbágyvédő szellem, a szabad költözés ügye j ecig csak elvétve kísért benne, hogy a XVII. században, mikor a királyi hatalom már csak a nép lelkiüdvösségével, nem pedig földi sorsának javításával törődött, végkép eltűnjön belőle.

Miksa király (1564—76.) kevéssel trónra lépte után (1565.) foglalkozott az eszmével, hogy a „csaknem tűrhetetlen[^] úrbéri terheket mérsékelhesse s első országgyűlésén (1566.) felhívta a rendeket, könnyítsenek felette elnyomott jobbágyaik sorsán. Magok a rendek mondták akkor, hogy „igen sok úr es nemes van olyan, ki a korábbi éveknek a jobbágyok szabad költözésére nézve alkotott végzéseit meg nem tartja, sőt azoknak mindenféle módon ellenére szokott cselekedni“ (27. t.-cz.). Fel is kérték a királyt, hogy az illető törvényeknek szeméi} - válogatás nélkül mindenkivel szemben érvényt szerezzen, viszont azonban ő is szabjon határt azoknak a nyomorgatásoknak, melyekkel a katonaság sújtja a szegénységet. Máskülönben azonban nem tettek semmit a baj orvoslására.

Az 1572. év folyamán tavasszal és ősszel is tartatott országgyűlés s a király sürgetésére mindegyik hajlandónak nyilatkozott a szabad költözésre vonatkozó 1556-ki törvényt megújítani, azokat a vármegyei szabályrendeleteket pedig, melyek e törvény nyel ellenkeztek, semmisékké nyilvánítani, másrészt fölkérte a királyt, hogy ezt a törvényt a saját jószágain szintén hajtassa végre. Csakhogy az április 27-én szentesített 10 czikkből álló törvénykönyvbe, mely egyébiránt a Corpus jurisből is kimaradt, ez a végzés nem került bele. Az ügy az őszi országgyűlésen megint szóvá tétetett s a király egyik leiratában utalt rá, hogy ő is, a rendek is kimondták az

1556. törvény megújítását, a királyi s más jóságokon való végrehajtását s az ellenkező szabályzatok semmissé nyilvánítását. Csakhogy ezen második. 1572. okt. 15. szentesített s a Corpus jurisba már fölvetett törvénykönyv sem tesz említést a költözési jog megújításáról.¹⁾ Ellenben a szökött jobbágyság elleni intézkedések egyre szaporodtak s az 1574:30. cikk még azt is elrendelte, hogy azok a magyar jobbágyság, kik Ausztriába vagy Morvába „szöktek/ földesúrainak AÚssza adassanak. A jobbágyság helyzete egyre nyomorúságosabb lett tehát s még a bécsi udvari kamara is figyelmeztette 1576-ban a királyt, hogy bármi elhagyatottak a véghegyek, ne kérjen adó-emelést az országtól, mert a szegény nép az ellenségtől és saját uraitól olyan szörnyű sokat szenved, hogy lehetetlen új terhet rakni vállaira. De az új királynak, Rudolfnak (1576—1608.) hasztalan beszéltek tanácsosai. Uralkodása alatt a királyi hatalom és államkormány politikájából egészen kiveszett, a jobbágyság védelem gondolata s a földesurak, noha 1580-ban magok hangoztatták, hogy jobbágyságukban a halált vagy a török uralmat áhítazzák, korlátlan urai lettek munkásaiknak. Hoztak ugyan számos törvényt közhasznú dolgokban, a katonaság legeltetési jogának rendezéséről, a korcsmáltatásról, a szokatlan harminczadok s a fölösleges szárazvámok eltörléséről, főleg pedig a tizedről, melyek lelkiismeretesen végrehajtva a köznép nem egy keserű panaszát orvosolhatták. De a szabad költözésről Rudolf törvényeiben sokáig szó sincs, ellenben a szökött jobbágyság visszaadását elrendelő törvények annál többször megújítottak, így 1588-ban (42. t.-cz.) és 1596-ban, melynek 42. törvénycikke kivált Szatmár- és Szabolcsmegyék kérelmére hozatott, honnan a parasztság tömegesen húzódott Szatmár várába és uradalmába. Ellenben az 1596-ki országgyűlés szabad költözést is megújította, de egészen mellékesen. 36. cikke ugyanis megengedi, hogy a török elől az akkori Szlavóniából a magyar anyaországba menekült jobbágyság, ha akarnak, az 1556. törvény értelmében visszatérhessenek régi lakóhelyekre. Ehhez a törvény hozzáteszi: „hasonlóképen a

¹⁾ *Fraknoi Vilmos, Magyar. Orsz. Emlékek V. 279—406*

jobbágynak a költözés is mindenütt szabad legyen, a miképen eddig volt s az ide vonatkozó régi törvények megtartassanak“. Csakhogy a költözés eddig sem volt szabad s a fontos ügynek ilyen könnyedén való taglalása eléggé bizonyítja, hogy a rendek a tényleges állapot megváltoztatására egyáltalában nem gondoltak, hanem az akkor folyó hossza háborúban vérével és pénzével egyaránt fölöttébb igénybe vett köznépben akartak helyzetének majdani javítása iránt némi reményt kelteni.

Az országgyűlés általában kiadta kezéből a jobbágyköltözés ügyét, mely ez idő óta mindinkább a vármegyére szállt át. A központi kormányzat nemtörődömsége következtében a vármegye jog- és hatalomköre nőttön nőtt s a paraszti-úrbéres viszonyokat szintén csaknem souverain hatalommal rendezte statutumalkotó joga alapján a saját területén, még pedig nem egyszer az országos köztörvény ellen, elannyira, hogy az úrbéri jogfejlődés az egyes vármegyékben nagyon eltérő irányt vett. Ung 1555-ben, Zala 1558-ban, tehát két évvel a neveztes 1556-ki köztörvény megalkotása után egyszerűen megszüntette területén a szabad költözést s Ung „haereditarius colomis“-nak, örökös vagyis röghöz kötött jobbágnak nevezi (1577.) a földesúri hatalom alatti népet. Abauj 1581-ben újra megengedte, Borsod ugyanazon évben fölöttébb megnehezítette a költözést. Mindezek következtében rendkívül zavarossá vált, minden törvényhatóságban máskép szabályoztatok a jobbágyok elbocsátása (licentiatio), másrészt szertelenül megszorodott „a gonoszul elment jobbágyok“⁴⁴ (így nevezi őket egy 1593-ki statútum) száma, a mi világot vet az akkori belső vándorlásra is. Hasonlóan túlszorodtak a visszaperlések (repitio), melyekben az eljárást minden vármegye másképen szabályozza s noha az úrbéres porok csak felebbezés útján jutottak a megye törvényszékéhez, számuk annyira megnőtt, hogy Nyitra. 1574-ben intézkedett, hogy a költözési porokét a törvényszék mindig csak ebéd után tárgyalja, mert ha ebéd előtt tenné, tömegességük mellett más egyébbel nem foglalkozhatnék. Így tehát a XVI. század végén az 1556-ki törvény s 1596-ki megújítása daczára a jobbágyság szabad költözésének ügye a legzűrzavarosabb állapotot mutatja. A vármegye kénye-kedve szerint függesztette föl e jogot s csupán egyes kiváltságos községek, különösen

a földesúri mezővárosok maradtak e jog élvezetében, ellenben a köznép túlnyomó tömege a Hármaskönyv szellemében röghöz volt kötve.¹⁾

²⁾ Ez adatok a vármegyei statútumokból merítvék. *Kolozsvári-Óvári. Magyar Jogtört. Emlékek* II. és IV. köteteiben.

HARMADIK FEJEZET

A királyi terület

2. A szabad költözés a XVII. században.

A XVII. század folyamán koronás királyaink mint római császárok vezették az európai egyházpolitika, az el lenre formatio összes reactionarius törekvéseit s magyarországi alattvalóik nem földi, hanem lelki üdvével foglalkoztak. Kiejtették kezük-ből a haladás minden szálát s nem a közjóit, hanem a tétítés, melyet vérrel és vassal folytattak, lett legfőbb uralkodói eszményük. Így a munkástömegek jogi és gazdasági helyzete egyre szánalmasabbá fajult s még az a híres szabadságharcz, melylyel e század Bocskay István nemes alakjának vezetése alatt kezdődött, sem derített jobb napokat a szegénységre. Mindazáltal legalább egy kis töredékét kiemelte a jobbágyság igájából. Ezek a hajdúk voltak, ama vitéz, de akkor valósággal hazátlan elemek, melyek „támadtanak vala a jobbágyságból, a kiknek hazájok elpusztított vala a hadak miatt,” mint Illésházy István, a korszak egyik legkiválóbb szereplője írja. Legnagyobbrészt a török, tatár fosztogatóktól, fizetetten német és magyar zsoldosoktól telkeikről elűzött parasztokból kerültek ki s nagy tömegekké verődve össze, katonáskodással vagy egyszerűen rablással tengették életüket. Az országgyűlés a XVI. század végén irtó háborút indított ellenük s végül egyszerűen törvényen kívüli állapotba helyezte őket. Még irgalmatlanabban bántak velök a vármegyék s például Nógrád 1602-ben fej- és jószágvesztéssel sújtotta azt is, a ki a szabad hajdúk közé állt, a nélkül, hogy máskülönben büntettet követett volna el. Mikor Bocskay szabadságharcza kitört, sok ezren siettek zászlai alá s győzelmének főszközei voltak. A fejedelem azzal jutalmazta

sikeres szolgálataikat, hogy egy részöket Szabolcsmegyének akkor pusztán álló községeibe telepítette s a rajok kiterjesztett védkötelezettség fejében nemesi jogokkal ruházta fel őket úgy, hogy határuk és telkeik szabad tulajdonosaivá lettek s községeikben önkormányzatot élveztek. A hajdúvárosok megteremtése Szabolcsban s még nagyobb arányokban Biharban, a kor egyik legnevezetesebb socialpolitikai alkotása volt, mely sok ezer jobbágyot tett a haza szabad s ezzel hű és munkás fiává, a ki vérével és verejtékével egyaránt buzgón szolgálhatta a magyarság nemzeti és gazdasági érdekeit. De a nemességnek nem tetszett az új alkotás s alig hogy Bocskay meghalt, megkezdte ellene a küzdelmét, melynek állhatatos folytatása a legjobban megvilágítja azokat az érzéseket is, melyeket a rendiség a XVII. század egész folyamán a jobbágyság s általában a politikai jogok kiterjesztésének gondolata iránt táplált. A magyar szabadság harcosainak nyomban Bocskay elhunytá után, még 1607-ben fegyvert kellett fogniok újonnan szerzett kiváltságaik védelmére. A Rudolf király és testvére, Mátyás főherczeg közt iámadt viszály megmentette ugyan a hajdúságot a jobbágyságtól, melybe a nemesi reactio vissza akarta szorítani. Utóbb Bethlen Gábor és I. Rákóczy György, mint az egész magyar alkotmánynak, akképen az új intézménynek is oltalmat nyújtott. De bármennyire kitűnt közhasznú volta, mindig szálla maradt az az urak szemében, kik mindent elkövettek, hogy lehetőleg csökkentsek a hajdúvárosok számát, ha már mindnyáj okát el nem törölheték. Az 1635-ki országgyűlés (68. t.-cz.) végre elismerte ugyan a tulajdonképeni hajdúvárosok kiváltságát, de Nyíregyháza, Téglás, Szentmihály, Dob, Bőd, Ujfejtő, Bátor, Hernádnémeti, Hidvég és Kesztenlak lakóit visszahelyezte „a jobbágyság állapotába“ kimondván, hogy „a földesurak őket az összes közös adózásoknak, ingyen munkáknak, továbbá a tizedeknek a parasztokkal egyenlő teljesítésére, valamint a magok közé fogadott jobbágyok visszahelyezésére szorítsák.“ Ugyanezt rendelték a későbbi törvények, sőt egy ízben az országgyűlés Szatmár és Németi ösrégi, akkor még külön városokat is jobbágysorsra vetette, mely törvényt azonban csakhamar eltörölte. Az 1659:69. a „visszaélés képen“ hajdúknak nevezett városokul említi: Kálló, Pócs, Megyaszó, Balsa, Királyteleke, Polgár, Vári, Téglás, Beregszász községeket s földesúri hata-

lom alá helyezi őket. Bihar hajdúvárosait a XVII. században csak az mentette meg ugyané sorstól, hogy Erdélyhez tartoztak. De mihelyt az anyaországhoz visszakertültek, az ő lakosaik is a jobbágyiga alá vették.

De a rendiség minden más tekintetben is kézzel-lábbal ellenezte a szabad elemek szaporítását s e ezélből a jobbágy nemesítés terén a király felségjogát is megnyirbálta.

1626-ban Aha új-vármegye az udvarba követet küldött azzal az utasítással, eszközölje ki, hogy a földesúr és a vármegye tudta nélkül jobbágyok ne nemesíttessenek, mert ezzel az illetők sokféle visszaélést követnek el. Sőt ha esetleg a kitüntetett érdemes ember is lenne, se kapjon nemességet, mert „annyi érdemet! en és soha ő felségének nem szolgált sült paraszt embereket iratnak armalisokba“, hogy a földesurak súlyosan károsíttatnak s legújabbán is két olyan oklevél adatott ki, melyek egyikében 13, másikában 11 paraszt nemesítettet?) A visszaperlés alatt álló jobbágy általában nem szerezhetett nemességet s az 1630:30. törvény a király nemesítő jogát csak ugyan a vármegye és az érdekelt földesúr beleegyezéséhez kötötte. Csakhogy ez a törvény nem lépett életbe, mert a király szentesítette ugyan, de nem tartotta meg.

A földesúri fufang más eszközöket eszelt ki tehát, hogy a jobbágnak megnehezítse a nemességszerzést. Némelyik úr írást és kezeseket erőszakolt ki jobbágyaitól arra nézve, hogy sem meg nem szöknek, sem nemességet nem szereznek.²⁾ Jó pénzért azonban fölmentette őket a tilalom alól s ha megfizették, nemcsak megengedte az armalis-szerzést, hanem maga járta ki nekik. Erre is van elég példa a kor okiratos emlékeiben úgy, hogy a nemesítések korlátozására irányuló egész küzdelem mögött inkább a zsarolás, a pénzszerzés szenvedélye lapangott.

A nemesi és paraszti világfelfogás között fenforgó áthidalhatatlan ellentéteket azonban, mint Európaszerte, nálunk sem enyhítették a folyton folyó jobbágy nemesítések. A jobbágy, a ki czímeres levelet szerzett, a kiváltsággal kész világnézetet kapott; úr lett ő is, úrilag gondolkodott s elfeledte,

¹⁾ Csorna József, Turul 1895: 203.

²⁾ Ilyen kezeslevelet közöl Csorna József 1641-ből. Turul 1892.

hogy valaha jobbágy volt, hogy az igában vérei közül is sokan sínylódnek, kik megérdemelnék tőle, hogy sorsuk enyhítését legalább szóvá tegye. A nemesi levél elnémitotta benne a vér és a részvét hangját, mely nem szólalt meg a tömegből kikerült, de az uraktól függő papban vagy tanítóban sem s száz évnél tovább eltartott, míg az irodalom szerényen és óvatosan figyelmeztetni merte az uralkodó osztályt a szegénység iránti emberbaráti és erkölcsi kötelességeire. Az egykori jobbágyból faragott nemes úr ellenben magától, akár a megye, akár az ország gyűlésein soha sem emelt szót a jobbágyság időnkint felmerülő panaszainak orvoslása tárgyában, mire külföldön már elég példát, annak irodalmában pedig dús ösztönzést találhatott volna. De mikor a kiváltságos rend tagja lett, egyszerűen magáévá tette az ott uralkodó világnézetet, mint ma a hitehagyott, ki új vallásába teljesen beolvad. Pedig a legutolsó nemes ember is jól ismerte a szegénység szívében élő vágyakat és eszményeket s ha bajban volt, azzal a biztatással igyekezett támogatását megnyerni, hogy e vágyakat majdan ki fogja elégíteni. Mikor II. Rákóczy György 1658—60-ban élet-halál harcát vívta ellenségeivel, örökös nemességgel kecsegtette táborába a pórokat. Hallgattak is szavára sokan s jutalmuk az volt, hogy a fejedelem bukása után földesuraik kegyetlen büntetéssel sújtották őket. Az 1671-ben kezdődő belmozgalmakban a magyarországi bujdosók többször fordultak hasonló ígérettel a szegénységhez s kiáltványaikban ismételve örökös, fiúról-fiúra átszálló nemességgel biztatták a munkásnépet, mely csakugyan ezernyi számújal özönlött zászlaik alá s piros vérét patakokban ontotta egész nemzetének szent ügyéért. Jutalmát azonban még II. Rákóczy Ferencz szabadsági]arczában sem látta semmiben. Az örök háborúk, rombolások, perlekedések, erőszakosságok által megromlott erkölcsi és jogérzés e rideg korszakában az a földesúr volt az idők tipikus képviselője, a ki azt hirdette:

Nemes ember vagyok
Vannak tömlőczeim, lánczaim, köteleim,
Jus gladiit hagyták rám nemes szüleim.

s a ki ez eszközöket kénye-kedve szerint használta jobbágysági anyagi kizsákmányolására s erkölcsi lealázására. Azt monddotta, hogy a jobbágy olyan, mint az ökör, csakhogy szarva

nincs. (Rusticus est quasi Rind (bos), Nisi quod sibi cornua desint.¹⁾) Hogy az ilyen gondolkodás és cselekvés nemcsak a közérdeket rontja, hanem önmagának is árt, mert szegénységre, nyomorúságra kárhoztatja őt, azt elbizakodottságában nem akarta észrevenni, ámbar figyelmeztették rá száz meg százfelől. Várday Pál esztergomi érsek már 1539-ben keservesen panaszkolta, hogy az isten csodás termékenységgel áldotta meg az országot, melyet azonban a parasztság elnyomott állapota végpusztulásra juttat. Sőt törvényeink is minduntalan hangoztatják az általános ínség s a tömegek elnyomtatása közti kapcsolatot. De sem az ész, sem a szív szava el nem terelhetette a rendiséget a középkorból származó rideg álláspontjáról, mely a hitújítás után sem enyhült. Azt vallotta a XVII. században is, hogy mint Forgách Miklós, kassai kapitány 1632-ben mondotta s mások százszor ismételték — a jobbágyok sorsa „isten törvénye, a ki rendelte az ő alacsony állapotjukat.“ Gróf Eszterházy Miklós, a ki szegény köznemesi rendből küzdé fel magát az állam első köztisztviselőjévé és nagybirtokosává, Magyarország vesztét látta már abban, ha a magyar parasztság, mint Hollandiában történt, legalább a vallásügy terén nyer jogokat. Kizárólag a Hármaskönyv fekete szemüvegén nézte a munkáskérdést s ő is, noha különben az emberségesebb földesurak közé tartozott, azt vallotta, hogy niunkadiján kívül nincs egyebe a jobbágyoknak s habár ő fizeti a papot, azt még sem ő tartja, hanem a földesúr s nem ő határozza meg, hogy a saját papja milyen hitvallást kövessen. Ur és munkás, mint isten egész külön teremtményei álltak tehát szemben egymással s az úr felsőbb lénynek képzelte magát, kit jobbágya irányában sem isteni és emberi törvény nem kötelez s kívül szemben jogtalanságba soha sem eshet, bármennyire lábbal tapodja a vallás, az erkölcs és a köztörvény parancsait. Maga soha sem sérthette meg a vallást vagy a jogot, bármennyire megfélemedezett rólok. Ellenben a jobbágy nemcsak a törvény, hanem isten és megváltoztathatatlan világrendje ellen lázadt, ha sorsán enyhíteni próbált vagy csak valami fölmerült visszaélés orvoslását követelte.

¹⁾ E kétségkívül Németországból hozzánk átplántált verset közli *Licznay János* Her. oecón. című 1707-ben megjelent munkája.

Jaj is volt annak a szegény parasztnak, a ki ilyesmire mert gondolni.

1595-ben Meggyes, Sopron-megyei község a katonai hatóság biztatására tárgyalásokat kezdett a kamarával, hogy fel szabaduljon a földesúri hatalom alól. A mint ezt a földesúr, Sopron városa megtudta, bepörölte a meggyesieket, kiket a bíróság zendülés bűnében csakugyan vétkeseknek nyilvánított s életüket és vagyonukat a földesúrnak ítélte. Ezt a kemény ítéletet a város önérdekből nem hajtotta ugyan egész szigorában végre, de szertelen birsággal sújtotta a község lakosságát, G kolompost pedig pellengéren akart megvesszőztatni s az illetők csak száz tallérral válthatták meg magukat.¹⁾

A Morvából kiűzött új-keresztények (anabaptisták) kitűnő mesteremberek s általában szorgalmas, becsületes munkások, kiknek egy részét Bethlen Gábor 1625-ben Alvinczen telepített meg, főleg Pozsony-, Nyitra- és Trencsénmegye nagybirtokosainak jószágain éltek. Fölös számmal laktak a berencsi uradalomban, hol a szobotisztiek egy ízben az egyik földesúrral, Nagymihályi Ferenczczel összekülönböztek, mi elképzelhetetlen szenvedéseket hozott rájuk. Krónikaikban²⁾ megírták kinszenvedéseik történetét, hogy, mint mondják, utódaik is megtudják, minő nagy dolog az urakkal összetűzni s mire képes a magyar jog.³⁾ A rendi elbizakodottság végre annyira fajult, hogy az országgyűlés törvényben körülbelül azt mondotta ki, hogy pörös ügyben a jobbágnak földesúrával szemben soha sem lehet igaza, mert a nemes emberre türhetetlenül sértő az az egyszerű tény is, hogy pervesztés legyen jobbágával szemben. Ez 1635-ben történt, mikor a rendek a 17. cikkben kijelentették, hogy gyakorta megtörténik, hogy az úr és jobbágý közötti pörben a szolgabíró és esküdtársa a paraszt javára dönt s Ítéletét a vármegye végrehajtja. A rendek szerint azonban a nemes emberhez méltathatlan, hogy jobbágýa győztesen kerüljön ki a pörből, s azért az említett törvénycikk erre nézve bizonyos megállapodásokat hoz. A törvény szövege azonban az érthetlenségig zavaros, mert hol pörnyertes, hol meg pörvesz-

¹⁾ Földrajzi Közlemények XIV. köt. 501.

²⁾ Megjelentek Fontes Bér. Austriacarum Diplomataria 43. köt.

³⁾ Was die nngarisehen Rechte vermögen. Ugyanott 454. lap.

tes jobbágyról beszél. Csakhogy egész zavarossága jelzi, hogy nem a jog és erkölcs, hanem az önkény és elbizakodottság sugallta. A mi hézag és tökéletlenség egyébiránt az országos törvényekben még maradt, noha mindnyájokat az úr hajtotta végre s föl sem tehető, hogy sérelem esetén bő elégtételt nem kapott volna, azt kiegészítette statútumaiban a vármegye. Különösen tette ezt az olyan ügyekben, hol a földesúri érdek vagy tekintély forgott szóban, noha erre nézve a Hármaskönyv maga is tulon-tul oltalmat nyújtott mindenféle sérelem esetén. A vármegye azonban ezt nem tartotta elégnek s további intézkedésekkel súlyosbította a törvény kökemény szigorát. Szabolcs (1658.) statutarius joga alapján elrendelte, hogy mivel „a parasztságtól az urak és a nemesség sok gyalázatot és öléssel való fenyegetéseket szenvednek,“ az ilyen parasztok a legszigorúbban fény itnessenek. 1660-ban még tovább ment s hire járván. „hogy a nemességet fenyegető pórhad akarna támadni,“ elrendelte, hogy az a jobbágy, a ki földesurát megveri, ezért ne testileg fenyíttessék, hanem a „homagium verberati“ büntetésében marasztalandó el. A homagium pedig az a hűség, melylyel az alattvaló törvényes fejedelmének tartozott s a ki azt megszegte, a legsúlyosabb büntetést (h. integrum vagy vivum, holt vagy élődj) szenvedte. A vármegye homágiummá minősítette tehát a földesúr és jobbágy közötti viszonyt s ennek megfelelően sújtotta az isten rendelte „természetes^ urával összeütkezésbe kerülő jobbágyot. A jogérzék és az emberszeretet hihetetlen megromlását jelzik az ilyen határozatok. Az örökös harczok, a belső mozgalmak, a német szóldateszka erőszakoskodásai, a török emberirtó portyázásai lassankint kiölték a józan mérsékletet a szivekből. Elvadult, elbarbárosodott minden, s az állam, a helyhatósági kormányzat, a bírászkodás közegeit nem az igazság vagy az irgalom, hanem az érdek vagy a hatalomérzet vezette. Egész csekély büntényekre alkalmazták a halálbüntetést s az igazság kiderítésénél a legkegyetlenebb eszközöket használták. „Ha a nemes törvénytevő urak,“ írja oklevelek alapján e korszak egyik bűvára¹⁾ „dermesztő hidegben a vizen léket ütöttek s a gyanúsított jobbágyokat a fejjőknél fogva a a víz alá dugták, ki vette volna ezt tőlök rossz néven, hisz csak

¹⁾ Takács Sándor, Budapesti Hirl. 1904: 196. szám.

a vádlottakat vallatták. A nemes, a ki a jobbágyot a tőkéhez vonta s karját levágta, csak úri tisztében járt el.“ De bármennyire elvadultak a közerkölcsök, az ilyen szörnyűségek erkölcs-telenségét nagyon jól érezte az akkori közvélemény is s régi iratok szerint egy hazajáró lélek azon kérdésre, miért bünteti oly súlyosan az isten, következőleg felelt: „az urak és ispánok kegyetlenkednek a szegénységen, a szegénységnek erejéből élnek, abból esznek-isznak, abból ruházzák magukat, abból gyűjtenek kincset magoknak. Én is gazdag ember valék s a szegényeket elűztem tőlem, azért az isten nagy rettenetes kínra vetett.“¹⁾ A hazajáró lelkek e vallomásai azonban nem térítették jobb útra a hatalmasokat s az erősebb, első sorban büntelensége tudatából teljesen áthatott földesúr kihasználta korlátlanul szegény munkásaival szemben állami, társadalmi és gazdasági kényszereszközeit.

Ily körülmények közt érthető, hogy a rendiség a fényes diadalt, melyet a tömegek áldozatkész támogatásával az alkotmány visszaállítása körül a bécsi békében s az 1608-ki törvényekben aratott, nyomban a jobbáagság ellen aknáztá ki s a szabad költözés ügyét kivonta a királyi hatalom közvetlen befolyása alól, midőn annak rendezését a vármegyéhez utalta át. Míg a szabad költözés kérdése az országgyűlés elé tartozott, a királyi hatalom, bármi keveset törődött a tömegek jólétével, mindig beavatkozhatott s a rendi osztályérdekek ellen oltalmára kelhetett a munkásosztálynak, mint 1596-ban is megtette. E kelletlen beavatkozás kizárása céljából a rendek 1608-ban a szabad költözés dolgát az érdekelt fél, a földesúri testület, vagyis a vármegye hatáskörébe helyezték át, hová a központi hatalom akkor nem igen férkőzhetett s a földesurak korlátlanul, pillanatnyi érdekeik szerint rendezhették a kérdést.

Az 1608-ki koronázás utáni 13. törvény cikk egész röviden, mintha az államnak s az összességnek köze sem lenne hozzá, azt mondja, hogy mivel „a jobbágyok szabadságolása körül igen sok visszaélés szokott előfordulni“ határozatot!, hogy azon vármegyékben, hol a szabad költözés eddig dívott, ez a szokás tovább is megtartassák, „a mely vármegyék meg

¹⁾ Takács S., Lélekjárás. Budapest. H. 1904:338. sz.

azzal élni nem akarnak, azoknak szabadságukban álljon, hogy a jobbágyság szabadságolására nézve külön végzést alkothassanak.“ így tehát a rendek akkor már teljesen elfeledték, hogy 1596-ban megújították a törvényt, mely a költözést országszerte szabaddá teszi s e jogot most nem a jobbágy, hanem a vármegye jogának tekintették s reáruházták gyakorlati alkalmazásának szabályozását. Ezzel a szabad költözés ügye valami két századra eltűnik törvénytárunkból s jobbágyvédő törvényt a rendek csupán olyankor hoztak, midőn e védelmet saját érdekeik épen úgy követelték, mint a jobbágyoké. Van ilyen törvény elég az általános forgalom, a pénzverés, a harminczadügy, a közbiztonság, a dézmabehajtás s töméntelen más közszükséglet tárgyában. Ezek minden magyar alattvalónak egyaránt előnyére válhattak, de akadnak olyanok is, melyek csupán a jobbágyokra vonatkoznak, így például az, mely fölmenti őket (1655: 22. cikk) a nagyon terhes kötelezettség alól, hogy vármegyéjük területén ők tartoznak a török foglyokat elszállítani, mely teher mentési és a földesúrnak vált hasznára, mert jobbágyai munkáját egészen magának foglalhatta le. Máskülönb az országgyűlés immár csupán a jobbágykérdés azon egyetlen mozzanatával, mely különösen érdekelte, a szökött jobbágyok visszaadásával foglalkozott; ezzel azonban annál behatóbban s majdnem minden ülőszakában megújította az ide vonatkozó régi szigorú törvényeket.¹⁾ Sőt nemcsak megújította, hanem tetemesen kibővítette azokat. A többek közt kimondotta, hogy a visszaperlés alatti jobbágy nem nyerhet czimeres levelet s ha ez mégis kiadatik, érvénytelen legyen. A visszaperlést az eljárás egyszerűsítésével igyekezett könnyíteni s 1659-ben a híres 1556-ki törvénynek csupán 31. cikkét újította meg, mely a szökött jobbágyok visszaadásáról szól, nem pedig azokat, melyek a szabad költözés jogát biztosítják. De különösen azon községek ellen fordult, melyek bizonyos menedékjogot élveztek s beköltözött jobbágyokat nem szoktak kiadni. Ilyenekül mondják a törvények Szatmár, Némethi, Nyírbátor, Beregszász, Vári, Oroszvár és a Drégely alatti községet, ámbár volt több is, így pél-

¹⁾ A szökött jobbágyokra vonatkozó XVII. századi törvények a következők: 1613:36, 1 (518:48, 1522: 27—28., 1525: 54, 1635: 47 és 51—52, 1638:67, 1647:113, 1655:41—44, 1659:69—70, 1662:34, 1687:67 törvény-cikkek.

(Íául az ecsedi urbárium szerint Tarpa mezőváros. Elrendelik tehát az úgynevezett szökevények kiadását nemcsak az említett helyeken, hanem a jászok, kunok, hajdúk földjén. 1662-ben e kötelességet kiterjesztették a bányavárosokra, 1681-ben meg a véghelyekre. A visszaperlés ideje sokáig nem volt megszabva úgy, hogy az úgynevezett szökött jobbágnak még unokáját is vissza lehetett porolni. Végül azonban mégis kimondották, hogy az elévülés itt is 32 év múltán álljon be. De addig visszaköveteltek kíméletlenül mindenkit, még azokat is, kik a végeken katonáskodtak. A hol 2—3 fitestvér osztatlanul gazdálkodott, ott legföltrebb egy állhatott be katonának, míg a többinek mindnek földesúri igát kellett hordania. Kiadásuk érdekében a meghozott végzés alapján a vármegye nemcsak a maga egész erejét, hanem a katonai karhatalmat is mozgósíthatta. De a legérdekesebb a szökött jobbágyok visszaadására vonatkozó törvények közül az 1681: 67. cikk, mert ebben is, mint az 1508-ki vadászati törvényben a rendek akaratlanul élesen kidomborodó korpét festenek a köznép állapotairól.

Az előző kuruczmozgalmakban ezer meg ezer jobbágy ontotta véré a hazáért s a bujdosó nemesség a szabadság Ígéretével lelkesítette a harcra. Mikor azonban 1681-ben húsz évi szünet után ismét országgyűlés tartott, a rendek nemcsak el nem ismerték a köznép hazafias érzését, hanem úgy adták elő a tényállást, hogy a jobbágyok „a hazának súlyos sérelmére és kárára, jövedelmei csorbítására s pusztulására, gyermekeikkel, marháikkal s vagyonukkal, olykor különféle elkövetett gonosz-tetteik miatt az érdemlett büntetéstől félvén, olykor pedig adósságokat csinálván s egyéb terhekbe keveredvén, némelyök még feleségüket és szüleiket is hátrahagyva a véghelyekre szöknek, olykor pedig magok a végbeliek szokták őket titkon vagy erőszakkal hasonlóképen családjokkál s ingóságaiikkal át-helyezni s el vonni.“ Ez önzés sugallta téves felfogásnak megfelelően szigorúan intézkedtek a szökevényeknek keresztelt parasztok kiadásáról s hogy lelkiismeretüket megnyugtassák, elmondották, hogy a véghelyekre költözött paraszt nem ismeri a veszélyeket, melyeknek kiteszi magát. Hogy tehát „a veszélyes bajból“ kimentsék, törvényt hoztak, hogy a véghelyek kapitányai a szökött jobbágyot többé be ne fogadják, az ott levőket a földesúr felhívására súlyos bírság (50—100 frt) terhe alatt

pedig családotól és minden javaikkal legott kiadják. A valóságban ez a törvény azt jelenti, a mit a kor száz meg száz emléke bizonyít, hogy terheinek hihetetlen felszaporodásával számos jobbágynak lehetetlenné vált a telkén való gazdálkodás s hogy tömegesen menekültek a végekre, némelyek meg külföldre. Főleg Lengyelországba folyt a XVII. század második felében állandóan számottevő kivándorlás s időnkint fölmerült a földesurakban az aggodalom, hogy például Sárosmegye egész jobbágysága oda fog költözni. Ez a kivándorlás valóban az volt, a minek a tudomány ma minősíti, fntás a túrhetetlen hazai viszonyok elől.

Minthogy az 1608-ki törvény a szabad költözés ügyét a vármegyére ruházta át, az immár törvényadta joggal megtette azt, a mit eddig törvény nélkül, sőt részben világos törvény ellen tett, vagyis korlátlanul szabályozta a területén élő jobbágnép mindennemű ügyeit, a mi a jobbágyság anyagi és erkölcsi romlását még inkább siettette.

NEGYEDIK FEJEZET.

A királyi terület.

3. A jobbágyság a vármegye uralma alatt. Parasztfölkelések.

A szabad költözés fentartása a XVII. században kizárólag a vármegye belátásától függött s még ott is, hol elvben meghagyta, új meg új feltételekhez kötötte gyakorlatát.

Pozsonymegye kimondotta (1609.), hogy a költözés eddigi szabadsága töméntelen perpatvarra adván alkalmat, immár a vármegye megkívánja, hogy a jobbágy okát adja költözésének. Ily okul szolgálhatott, ha a földesúr erőszakosan elvette ígás marháját, ha a pénzkölcsönt, melyet jobbágyától felveti, vissza nem fizette, ha bortermését lefoglalta, de árát meg nem téríté, ha a szokásjogon túlmenő fizetésekkel és robotokkal sújtotta. Egyedül a mondott esetekben kérhette elbocsátását a jobbágy, de mindig rendes pör útján. Hont (1609.) hasonló szabályzatot hozott s kimondotta, hogy a jobbágy csak akkor kérhet távozásra engedélyt, ha ura rendkívüli terhekkal vagy valami égbekiáltó igazságtalansággal sújtotta, ellenben, ha csupán a régóta dívó munkát és fizetést követeli rajta, e czimen a jobbágy nem kaphat elbocsátást. Nyitra elvben szintén fennl ártotta a szabad költözést, de az elbocsátást a lehető legegyszerűbben rendezte. A jobbágy a szolgab írnál és esküdttársánál volt köteles a költözés okát bejelenteni, mire a szolgabíró a helyszínén ejtette meg a vizsgálatot s ha a jobbágy felhozta ok valónak bizonyult, azaz ha kitűnt, hogy a földesúr jogtalanul terhelte vagy lovát, ökrét, más ingóságát kártérítés nélkül elvette s időközben sem elégítette ki, ha borát lefoglalta s egy év alatt ki nem fizette vagy a törvényesnél több bírságot vett

rajta, a helyszínén megadta a költözésre az engedélyt. Csak-hogy e határozatát a vármegyéhez lehetett felebbezni s így nem lépett nyomban életbe. Ha ellenben a jobbágy nem tudta bebizonyítani, hogy igaz oka van a költözésre, 20 frt birsággal sujtattott a földesúr javára. Megokolni a költözést a jobbágy csupán azon egyetlenegy esetben nem tartozott, ha telkére maga helyett olyan más embert ültetett, kit a földesúr is elfogadott. Ezzel Nyitra megyében életbe lépett a helyettes-állítás szokása, melyet a szabad költözést rendező törvények egyike sem említ. Szokásjogilag már régebben sem lehetett ugyan ismeretlen, de immár belekerült a vármegyéek statútumaiba s különböző vidékeken találkozunk vele.

így például az ozorai uradalom 1702-ki urbárium¹⁾ kü-lömbiséget tesz a „szabad legényazaz szabad költözési! ember és az örökös jobbágy közt. A szabad embernek, „valamikor - mondja az akkor tájt települt Pinczehely mezővárosnál — tet-szeni fog, szabad leszen elmenni oly conditiókkal, hogy ha há-zát, földjét, réjtét, szoléit másnak eladván és maga helyett más külső lakost hagyna, eo in casu semmivel sem leszen adós az uraságnak. Ha pedig maga helyett a házába nem szállítana, a ki ő helyette az uraságnak tartozó proventust meg nem ad-hatná, eo in casu, minthogy 3 esztendeig minden adó nélkül szabadon élte a földet, tartozik a tiszttel számot vetni „3 eszten-dőre minden árendát, mind kilenczedet, mind más rendbeli adót megfizetni. Kivül ha valaki eleget nem tenne, — mindene contribuáltatik az uraság részére/⁴ Más helyen ugyanez urbá-rium azt mondja: „ha valakinek ezen helységben lakások nem tetszenék, tartozik maga helyett más lakost adni és a tiszttel számot vetni, másként az olyanoknak értékét az uraság egész-ben contrabandálhatja.“

A vármegye ezen új meg új furfangos korlátozásai még ott is fölöttébb megnehezítették a jobbágynek a szabad költö-zés gyakorlatát, a hol azt elvileg meg nem vonták tőle. De még a vármegye részéről emelt töméntelen akadály sem elégítette ki a földesurat, ki minden áron röghöz igyekezett kötni mun-kását s a maga részéről is folyton új meg új eszközöket eszelt ki a költözés lehetetlenné tételére. Noha országos törvény til-

¹⁾ Közli *Merényi Lajos*, *Gazdasági. Szemle* 1904: 304—14.

totta, hogy a földesúr olyan reversalist csikarjon ki a jobbágytól — jó kedvvel ezt bizony senki sem írta alá, — melyben az valamely gonosz tettben vétkesnek nyilvánítja magát, s hogy a büntetéstől szabaduljon, kijelenti, hogy váltságul önkényt örökös jobbágyságot vállal, az ilyen iratok is elég gyakoriak e korszak levelestáiraiban.

Így Tóth Illés éradonyi jobbágy írásban elismeri (1636.), hogy olyan vétekbe esett földesura ellen, melyért halált érdemelne. Hogy e büntetést megváltsa, földesúrainak „örökös helytartó jobbágy“-ává adja s esküvel kötelezi magát, hogy nem fog megszökni. Ugyanígy elismerte (1638.) Czomor András, ki „nagy utálatos vétekbe, parázñaság vétkébe“ esett, hogy váltságul a földesúrat „ő kegyelmét uralom ő kegyelmének maradékát is uralom¹⁾“. Ily fogások következtében az örökös és szabad költözési! jobbágy közti különbség a gyakorlatban mindinkább eltűnt s a korszak töméntelen urbáriumma már csak itt-ott jelzi, váljon örökös vagy szabad jobbágy-e az illető lakosság. Ecsed vára „tartományának? 1648-ki nagyon részletes urbáriumában²⁾ egyedül Tarpánál van megmondva, hogy „ezen faluban szabad jövetele-menetele vagyon, a ki akar ki-menni lakóul, 1 fíot tézsen le, a ki le akar telepedni ugyanannyit fizet s innen nem szokták kiadni, ha régi földesúra viszsza-követeli.“ Tarpa nemcsak megtartotta tehát a költözés szabadságát, hanem azon községek közé tartozott, melyek a szökevény jobbágyoknak menedékhelyül szolgáltak, mert az új földesül megvédelmelte őket a régiek ellen. Csakhogy ez a földesül* véletlenül Erdély hatalmas fejedelmi háza, a Rákóczy-család volt, mely Tarpa e kedvezményét meg tudta oltalmazni a hatóságok ellen is. A hol meg a jobbágy nem bírt törvényes oltalmat szerezni, ott ő is görbe utakon igyekezett magán segíteni, s ha az úr reversalisokat csikart ki tőle, ő meg koholt, hamis elbocsátó levelekkel dolgozott, melyek száma mindinkább elszaporodott Minthogy a földesúrtól csak dús áldozat árán vagy éppen nem tudta a költözésre való engedélyt megkapni, akadtak mindenütt írástudó hamisítók, kik megkönyörültek a nyomorult paraszton, s koholtak a számára valamelyes írást.

¹⁾ Gróf Károlyi okl. IV. 235. és 259.

²⁾ Ugyanott IV. 282—346.

Ha azután a földesúr neszét vette a csalásnak, megkezdődött a visszaszerzés és erőszakos hazatelepítés, mely időnkint és egyes vidékeken igen nagy arányokat öltött. Így például a Rákóczyak, mihielyt az erdélyi trónt elvesztették, nem bírták többé az óriási munkácsi és szentmiklósi uradalmaikba költözött jobbágyokat megoltalmazni. E jószágokon sem viseltek a jobbágyok enyhébb terhet, mint másutt, sőt a robot súlyosabb volt, mert a munkaképes és értelmesebb lakosság nagy részét udvari, vadászati vagy a várban katonai szolgálatra használták, úgy, hogy az úr dolga a gyöngébbekre nehezült és pedig az egész telkes gazdák és molnárok évi 102, a zsellérek 51 napon át tartoztak robotolni. A sok tiszt szintén kihasználta a népet; a főtiszt az ispáni vagy juhászgazdai állásokat 100 fton adogatta el, mely összeget azután a vevő busásan kipréselte a szegénységből, mely panaszkodni is csak olykor-olykor és csak titokban mert.¹⁾ Mindazáltal Bereg legalább távol esván a török pusztításaitól, más megyékből állandóan folyt oda a költözés. Csakhogy a szökevényekre vonatkozó 1659-ki szigorú törvény alapján a hatóság olyan tömegesen költöztette őket haza, hogy a pusztá telkek száma vármegyeszerte feltűnően megszaporodott.

Hogy általában minő volt a bárom részre oszlás korában a jobbágynépesség ide-oda hullámozása, azt tanuságosan megvilágítják a Nyíregyházára vonatkozó hiteles adatok. Az akkor úrbéres községben összeírtak 1541-ben 400 jobbágy telket, 1622-ben már csak valami 186 lakott házat, ellenben 1683. körül a község egészen pusztán állt, míg 1704-ben ismét 67 gazda élt benne.²⁾ Nem mindenütt volt ugyan ily megdöbbenő a nép-hullámozás s a hegyvidéken a lakosság nagyobb nyugalomban és állandóságban élt, ámbár az adóösszeírások szerint ott is nemcsak szegényedett, hanem apadt szakadatlanul. De a liarcz-íérhez közelebb eső földön száz és száz falu vagy népes mező-város változtatta az idők folyamán lakóinak számát oly hirtelen és gyökeresen, mint Nyíregyháza.

Mintthogy a vármegye nem egyedül a szabad költözést s a vele kapcsolatos pörös ügyeket, melyek roppantul felszaporodtak, mert az akkori közmondás szerint 80 jobbágy 20 híján

¹⁾ E viszonyokról *Lehoczky* Tivadar, Beregmegye inon. I. 415—18. *Ü Lukács* Ödön, Nyíregyháza tört.

100 pört jelentett, hanem a jobbágy kérdés minden ága-bogát bevonta hatáskörébe, előfordult, ámbar csak ritka példa van rá, hogy nem zárkozott el a köznép panaszaitól sem. Heves- és Külső-Szolnok szigorúan tiltotta (1701.) a földesúrnak a jobbágyai kizsákmányolását, Bars meg már 1607-ben hivatalosan elismerte s jóváhagyta azt a szervezetet, melyet az oszlányiak a végből alkottak, hogy határukban és községekben magok gondoskodjanak a megrendült közbiztonság helyreállításáról, mely célra valami egyesületfélét (tótul zapis nevet viselt) alakítottak. Utóbb a közviszonyok zűrzavara kikerülhetetlenné tette, hogy, mivel a nemes vármegye nem teljesítette kötelességét, legalább belenyugodjék, hogy a köznép maga védekezzék a dúló-fosztó katonák, útonállók s más gonosztevők ellen s mint-hogy ezt végül a törvény is megengedte, sok vidéken paraszti közbiztonsági szervezet alakult, melyet a nemes megyével szemben parasztvármegyének neveztek. Tizedesek, hadnagyok, parasztkapitányok vezették s rendszeren a nemes vármegye szervezte, így például Pestben.¹⁾ Hevesben szintén megvolt az intézmény s Thököly Imre 1682-ben utasította a „paraszt községiet és „a paraszt kapitányt“, ki különben rendszeren nemes ember volt, hogy akár a saját katonáit is összefogdossa, ha fosztogatnak.²⁾ Nógrád 1691-ben hossza statútumban rendezte „a parasztkapitányoknak, hadnagyoknak, tizedeseknek, városi és falusi bírának és az egész külső renden levő szegénységnek“ ügyeit s együttevve parasztvármegyének nevezi őket. Részletesen felsorolja minduvájok teendőit, melyek legelői rendőri s közbiztonsági természetűek, de egy későbbi szabályzat (1734.) a parasztok közti apró pórokét is e hatósághoz utasítja. Ellenben az iirbér teljesen kizáratott a parasztvármegye hatásköréből, mert „mindenek előtt tudni illik — mondja az 1691-ki statútum — az egész Nógrád vármegyében levő parasztságnak, hogy ők jobbágyok lévén, a szokott adóval és munkával a földesuraknak tartoznak“ s hogy „a földesuraknak jószágukban való uralkodása és jövedelme meg nem csorbíthatatik, nem is lehet az ellen járni.“ A parasztvármegyének tagja volt minden

¹⁾ 1667-ki statútum a *SaJamoii-Szilágyi*, Török-m. Tört. Eml. I. 358—06.

²⁾ Rendelete ugyanott II. 270. Az intézményről magáról *Gyárfás* István, A parasztvármegye.

jobbágy, a ki, ha volt vagyona, birság terhe alatt köteleztetett, hogy puskát vásároljon, a mit pedig éppen e mozgalmas időkből számos kormányrendelet és vármegyei szabályzat szigorúan tilalmazott.

Egyebekben a vármegyei statútumok telve vannak minden képzelhető tilalommal, melyek egy része néni csupán a pórnépet, hanem az egész lakosságot illette, a kártyázás, káromkodás és istenkáromlás, a részegség, az akkoriban elterjedő pálinkaivás és még inkább a dohányzás ellen, mely, mint Borsod mondta (1671.), „a pogányok közül származott, úgy pogány italnak is neme, a bűdös dohányuk való itala és szivása.“ Eltiltották nemcsak élvezetét, hanem árulását, néhol termelését is. Töméntelen tilalommal övezték a vadászatot, de a vadak elszaporodása következtében Szatmár kénytelen volt (1669.) a puszkával való vadászt a parasztnak is megengedni s bizonyos időben a duvad elleni vadászatra másutt szintén megadták az engedélyt, de csak oly esetben, ha a földesúr látta el a parasztot fegyverrel és lőporral. Töméntelen statútum intézkedett a hidak és közutak kijavításáról, valamint a falusi bíróság viselésének kötelezettségéről. Az adózás és közmunka terén a falusi bíró már fontos szerepet játszott, de minthogy első sorban földesúri közeg volt, egyes kedvezmények daczára, melyeket élvezett, a bírói állás igen kellemetlen hivatallá vált, mert az iratok nem egyszer említik, hogy a földesúr úgy bánik a fala bírójával, kit maga nevezett ki, mintha rabszolgája lenne (cinn is sit mancipium domini sui.) A ki tehette, el is háritotta magától a díszes, de nehéz tisztséget, mit a vármegye kényszereszközökkel és bírságokkal próbált akadályozni. Minthogy az 1625:40. t.-cz. végleg a vármegyére ruházta az árlimitatio jogát, melyet különben a szabad kir. városokkal együtt már előbb is gyakorolt, immár tetszés szerint szabályozhatta közvetlenül az élelmiszerek, iparcikkek árát, a mezőgazdasági munkabéreket és napszámot s ezzel erős befolyást gyakorolt a munkáselem termelésére és keresetére. Némelyik ilyen rendelkezés az egész termelő vagy fogyasztó közönségnek előnyére válhatott ugyan, csakhogy mind olyanoktól indultak ki, a kik magok sem a földművelésben, sem az ipar-kereskedésben nem dolgoztak s a munka és munkásnép szükségleteit nem ismerték, másrészt meg mindenben legelői a magok érdekét tartották

szem előtt. Noha a törvény ily tilalmat nem ismer, Sáros (1609.) megtiltotta a Bártfához 2 mértföldnyi körben lakó jobbágyságnak a sörfőzést, sőt csakhamar (1610.) általában megtiltotta a parasztságnak a sörfőzést és sörbehozatalt, mert ez a jog egyedül az urakat, nemeseket és szabad városokat illeti. Hont ki mondta (1610.), hogy az a szőlő, melyet a jobbágyság 3 éven át nem mivel, kárpótlás nélkül a földesúrra száll, ki azonban, ha a szőlő kiskoráé, csak a paraszttörökös nagykorúságáig bírhatja. Efféle határozatok végtelen változatosságban találhatók, ellenben a vármegye még mindig nem törődött a szellemi polgárosodás érdekeivel, az iskolaügygel, a közegészségügyi és sok más olyan gazdasági és közműveltségi kérdéssel, melylyel foglalkozni a külföldön a hatóság már rég hivatásának ismerte. Hogy iskolát, kórházat, szegényházat állított volna ez időben a vármegye vagy a papi és tanítói személyzetet oltalmába fogadta volna, annak nincs nyoma a statútumokban. Ellenben Szabolcs megparancsolta (1607.), hogy minden város és falu határában akasztófát és niást (nyársaló helyet) 15 nap alatt 12 firt bírság terhe alatt csináljanak és a falukban kalodákat.

Még többet bíbelődött a vármegye, s ebben már követte a külföld példáját, az „öltözeteknek rendi“-vel, vagyis a viselet hivatalos megszabásával, nem a fényűzés korlátozása, a takarékoság előmozdítása végett, hanem a hiúság és rendi gőg kicsinyes indítékaiból. Ezt nem egy szabályzat őszintén megmondta, midőn céljának jelölte ki, „hogy minden rendek a nemes rendektől öltözetekben is megkülönböztessenek.“ A sok közül idézem Ung 1666-ki ilyen szabályzatát¹⁾, mely városban és vidékén lakó paraszt ember és asszony számára külön megszabja, minő szövetből készíttesse ruháját, kimondván, hogy a paraszt embernek jele vagy bocskor, vagy szekernye legyen s abban járjon. „A szerint a városi parasztasszonyok karmazsin, kordován csizmákat ne viseljenek. A szolgálók és falusi parasztasszonyok is a megírt poena alatt csizmaszárat sem sárgát, sem vereset ne viseljenek, hanem a régi mód szerint varga sarut/í Máramaros 1696-ban úgy találta, „hogy nagy kárával tapasztalja a nemes vármegye a paraszt embereknek alkalmatlan magokviseletét: azért végeztük unanimiti voto et consensu, hogy

¹⁾ Tört. Tár. 1894: 555—6.

a modo in posterum paraszt ember semminemű posztóköntöst viselni ne merészeljen, se csizmát“; köpenyeg, posztóköntös, a szolgálonak meg rása köntös szintén szigorúan tilalmaztatott. Mint Európaszerte történt, a magyar úri osztály még külsejében, ruházatában is el akart zárkózni a munkáselemtől az ilven rendszabályokkal. Külön ruhát szabott a pórra, hogy már viselésében visszatükröződjék jogállása. Ugyanaz a szellem, mely a középkorban a zsidó jelt szülte, sugalló ez intézkedést s hogy mennyire természetellenes s így kivihetetlen volt, jelzi az, hogy folyton meg kellett újítani s a végrehajtás minden durvasága mellett sem lehetett életbe léptetni.

Az uralkodó osztály egész gondolatvilága az elzárkózásra, a paraszti önérzet sértő lealacsonyítására, a tömeg anyagi kiszákmányolására irányult tehát s e rideg, dermesztő légkörben úr és jobbágy teljesen elidegenedtek egymástól. Akadtak ugyan nemesebb indulata, józanabb itéletű földesurak minden időben, de maga a földesúri hatalom belátás és SZÍV nélkül állt szemben a munkásnép helyzetének minden nyomorúságával, s teljesen kizárta a társadalmi összhang ama'minimumát is, mely az egy és ugyanazon államterületen élő lakosság különböző rétegei közt nélkülözhetetlen a közös czélok elérésére. Az a gyűlölség, melyet a rendiség a hajdú városok iránt tanúsított, nyilvánult minden oly törekvés ellen, melylyel a parasztság törvényes i ton akarta helyzetét javítani. Már az időben fölmerült itt-ott az örök váltság eszméje s például Csepreg mezővárosa pénzen próbálta megszerezni szabadulását a földesúraság alól. 1676-ban le is fizette a 10.000 forintban megállapított díjat a királyi kamarának, mélyé akkor volt, de az üzlet végül mégis dugába dőlt.¹⁾ Nem is történhetett a jobbágyság érdekében semmi jó, mert a királyi hatalom főleg Rudolf óta teljesen elejtette socialpolitikai hivatását s habár időnkint egyes hatóságok, 1671. óta egyik-másik magyar földön működő császári tábornok, hogy a köznépet a nemesség uszítsa, kiadott valamelyes rendeletet, hogy a szegénységet kímélni, urai ellen védeni kell, az ilyen pillanatnyi felbuzdulás csak kortesfogásnak s nem következetes jobbágy védelemnek bizonyult. Sőt a tömeg még olyan

¹⁾ Farkas J. Csepreg tört. 212.

ritka esetben sem boldogult, mikor közvetlenül a koronás király közelébe bírt férkőzni.

A Bécsben székelő pár mai követ 1672. július 2-ki jelentése szerint I. Lipót király, két nappal azelőtt a magyar határ közelében vadászatott s ekkor valami 1500 paraszt, Batthiány jobbágysai sereglettek köréje és sírva rimádkodtak színe előtt, intézkedjék, hogy elviselhetetlen terheik enyhíttessenek, különben török területre kell költözniük. És noha kevésbé később (decz. 27.) gróf Volkra, a kassai kamara feje sürgősen ajánlotta a vezető bécsi miniszternek, herczeg Lobkovitznak, hogy legalább a robotot mérsékeljék¹⁾, az akkor egész féktelenségben érvényesülő császári kényuralom semmit sem tett a szegénység oltalmára.

A kegyetlen rabszolgaság lealázó erkölcsi és kizsákmányoló gazdasági állapotában sinylett tehát a magyar jobbágság túlnyomóan nagy része, főleg a XVII. században, midőn legéletbevágóbb ügyeinek rendezését a korona és a törvényhozás végleg a vármegyére ruházta át. Már pedig a rabszolgaság nem a szorgalmas munka, nem az erény, nem a jogérzés nevelő iskolája. A külső lealacsonyítás az embert egészen állattá süllyeszti s ez az állat-ember mindinkább kivetkőzik nemesebb érzelmeiből, időnkint meg rettenetes veszélylyé válik államra és társadalomra, kormányzóira, papjaira és földesuraira. Mint-hogy ezeknél hasztalan sürgette tűrhetetlen helyzetének javítását, a XVI.—XVII. században ismételve fegyvert ragadott, hogy a maga erejével eszközölje ki sérelmei orvoslását. Habár mindig pórul járt kísérleteivel, kétségbeesésében újra meg újra az erőszak terére lépett s e korban is elég gyakoriak a kisebb-nagyobb méretű parasztlázadások. 1569. tavaszán a számos-szögi jobbágysok Olcsvára törtek s ott különböző kihágásokra vetemedtek, mire azután a vármegye nem kevesebb, mint 47 bűnöst ítelt halálra. Sokkal veszélyesebb volt az a fölkelés, mely ugyanazon évben Karácson Gábor, a „fekete ember“ vezetése alatt a Tisza vidékén támadt s csak a következő évben fojtatott Debreczen közelében vérbe. A szerencsétlenek sorsa nem ijesztette meg a szlavóniai köznepet, melyet földesurainak embertelensége valósággal bele hajtott a forradalomba. A stu-

¹⁾ A két irat Óváry Lipót. A Tört. bizottság másolatai III.

biczai és szomszédvári nagy uradalmak birtokosa, Tahy Ferenc idézte föl az összeütközést, mert irgalmatlanul bánt népeivel, kifosztotta, elkergette, megölette, börtönbe zárta őket, hol éhen veszttek tömegesen. Az életben maradtak elkeseredetten ugyan, de állati megadással viselték az igát, míg Tahy régi haragosa, Gregorianecz István, Medvevár ura fel nem lovalta őket, forduljanak a királyhoz, s ha ez nem használ, fogjanak fegyvert földesurok ellen. A király csakugyan vizsgáló bizottságot küldött a hely színére, mely 508 tanú vallomása alapján igazoltaknak találta ugyan a szegénység panaszát, de Tahyt nem bántotta. Ekképen elbizakodva a földesúr kegyetlen bosszút állt a panaszlókon s úgy bánt velők, hogy végre 1571-ben fellázadtak. Hívásukra a többi parasztság is hozzájuk állt s hasztalan jelent meg lecsöndesítésökre a király biztosa, a szerencsétlenek nem hittek többé a királyi ígéreten s a mozgalom Gregorianecz titkos hajtogatásával egyre nagyobb arányokat öltött. A parasztság egész Zágráb és Varasd területén fölmondta urinak az engedelmisséget s mozgalmuk központja Zagorje lett. De támogatta a köznép a szávamenti részeken, sőt a szlovének Krajnában és Stiriában is. 1573. február elején Stubiczánál valami 20.000 jobbágy Orsich gróf ispánját, Gubecz Mátét, egy nagyon népszerű, eszes embert és jó szónokot választotta vezérévé, „paraszt király”-lyá. Gubecz azt hirdette, hogy a parasztság egyenjogú a nemességgel, hogy a földesúri hatóság, a robot és a dézma megszűnt s hogy a jószágok a parasztok közt fognak szétosztatni. Mindebből azonban semmi sem lett, mert Gubecz elforgácsolta seregét s az egyes gyöngé táborokat pár nappal a stubiczai gyűlés után az urak szétverték, Gubecz főszerejét meg febr. 17. Stubiczánál tönkre tették. Maga a vezér fogságba került s ugyanolyan módon végezték ki, mint egykor Dózsa Györgyöt. Fején vaskoronával izzó trónra ültették s tüzes harapófogóval marcangolták szét testét. A többi rabok egy részét is megölték, a parasztságot pedig még kétségbeesettebb helyzetbe süllyesztették.¹⁾ De egyre nagyobb nyomorba hanyatlott az anyaország munkásnépe is, s noha a nyugati államokban szintén szálnalmas volt a pór sorsa,

¹⁾ Klaics V. tanulmányának magyar kivonata, *Jiargalits* Ede, Horvát tint, Repertórium II. 206. 1.

azok a külföldiek, kik hazánkat ez időben beutazták, mindig felháborodva említik, milyen szörnyű rabságban gőnyed a magyar parasztság. Csakugyan nem volt sérelem, a melyért orvoslást találhatott s még abban a ritka esetben, ha a király kelt pártjára, ha panaszai föltétien igazolást nyertek, sem bírta jogát elismertetni. A Lipótujsárhoz tartozó Hibe mezőváros és tartozékai lakóinak kérelmére Rudolf király utasította volt a pozsonyi kamarát, hogy Paczóth Ferencz és András testvérek kegyetlenkedéseit bíróság útján megvizsgáltassa.³⁾ Hibe házasság útján jutott a Balassáktól a Paczóthokra, kik ott féktelenül garázdálkodtak s mint a bizottságnak 1595-ben adott utasítás mondja, tömegesen összefogdosták az uradalom jobbágyságait, főleg a hibeieket, zsarolták őket s önkényesen elkobozták földjeiket. Mindazáltal semmi nyoma sincs, hogy a panaszosok elégtételt kaptak volna. Magának a töröknek megesett a királyi terület jobbágyságán a szíve.

„E szegény rajáhknak — írta 1631-ben a budai basa gróf Esterházy Miklós nádornak — mint egy nyáj juh, mely kétfelé is adja tejét, két (török és magyar) sereget kell kitarítaniok. Ti őket annyira elnyomjátok, hogy nemcsak a két sereget nem, de még magokat sem tarthatják fenn.⁴⁾ Nem csoda tehát, hogy 1631-ben a Tisza vidékén új pórlázadás támadt, mint az urak mondták, „minden ok és mód nélkül“

Ez a mozgalom nem is merő parasztlázadás volt, hanem szoros kapcsolatban állt a kor politikai viszonyaival. Bethlen Gábor halála után Erdélyben belmozgalmak támadtak, a hét vármegye meg visszazáll! II. Ferdinánd királyra, ki a cseh protestánsokat éppen ez időben a legirgalmatlanabbul irtogatta. A magyar protestantizmus annál inkább félhetett a hasonló sorstól, mert Esterházy nádor, a magyar kath. reactio vezére fegyverrel akarta magának Erdély trónusát megszerezni s ez aggodalmakat tekintve, könnyen megérthető, hogy egyik földesül, Horváth Miklós maga mondotta jobbágyságainak, hogy „ti parasztok támadjatok föl, mert nekünk nemeseknek nincs módunk benne, de tinektek vagyon nagy okotok és módotok reá és így végre még a régi szabadságotokat is megnyeritek“. Ez a régi szabadság nagyban szerepel a mozgalomban s némelyek

¹⁾ Az utasítás Orsz. Levéltár. Liber Instructionuin 11. kt,

azzal a szokásos fogással izgatták a népet, hogy a császár már leküldte kiváltságlevelüket, mely szerint a robot ne legyen több öt napnál, de a levél elkallódott s most követelni kell, hogy előkeressék. A közvetlen okot a zendülésre a nádor katonáinak s az ellenök küldött erdélyi hadaknak garázdálkodása adta. A Tisza vidékén a parasztság már 1631 őszen fegyvert fogott s Császár Péter vezetése alatt érintkezést keresett az egri törökkel s I. Rákóczy György erdélyi fejedelemmel. Hogy nem valami szélsőségekért harczolt, jelzi már ez utóbbi körülmény, de még inkább az, hogy a fölkelők esküt tettek egymásnak, hogy „sem császárodra, sem földesúradra, sem vármegyédre mód nélkül és ok nélkül reá nem támadsz, hanem az igaz hit mellett, országunk mellett fejed fennállásáig kész leszel meghalni, de azokra, a kik a vármegyéken téged mód nélkül háborgatnának.¹⁾ Császár Péter és a parasztjai bizonyos visszaélések orvoslását kívánták tehát s a vezér jóhiszeműsége eléggé kitűnik abból, hogy hívásra s azon hitben, hogy megegyezést létesíthet, néhány társával önkényt bement Kassára, az ellenség főhadiszállására. Itt 1632. márcziusában elfogták, kinpadra vonták s felnégyelték őket. E hírre a mozgalom hevesebben föllángolt s Abauj, Bereg, Borsod, Sáros, Szabolcs, Torna, Ung, Zemplén vármegyék némely részeire kiterjedt.²⁾ De akkor sem csapott át az anarchismusba. Néhány gyűlölt földesúr házáat kifosztották ugyan, de mint egyik főellenségük, Forgách Miklós kassai kapitány írja, „valahol a nemes embereket kaphatják, azokat is mindjárt magok közibe esküdtetik,“ tehát nem ölték meg, másrészt elfogták ugyan az erdélyi fejedelem követét, Kellemessy Sándort, de nyomban szabadon is bocsátották. Mindazonáltal az erdélyi hadak bekerítették, fegyverletételre kényszerítették s testconkitással, fülük vagy orruk levágásával fenytették a fölkelőket. Sőt a vármegyéknek mindez kevéssé volt.

Szabolcs május 29-ki gyűlésén elrendelte a tömeg lefegyverezését. Minden 17 esztendőnél idősebb paraszt kivétel nélkül beszolgáltatni tartozott puskáját és szablyáját, továbbá a szol-

¹⁾ Tört. Tár 1S99: 495—96.

²⁾ *Angyal* Dávid, Magyarország tört. II. Mátyástól III. Ferdinand haláláig (Szilágyi vállalata VI. kt.) 439.

gabíró előtt súlyos esküt kellett tennie, hogy „koronás királyunk, országom, vármegyém és földesúram ellen semmiképen fel nem támadok“ a felkelőkkel nem érintkezik s minden fegyverét kiadja. A ki esküje ellen vétett, azt nehéz büntetéssel fenyegették s rendelete szigorú végrehajtását a megye június 2. gyűlésén újra kimondotta.¹⁾ Ellenben, noha maga hangsúlyozta, hogy nagy a drágaság és a szükség, a szegénység terheinek enyhítésére vagy panaszainak akár csak megvizsgálására egy pillanatot sem vesztegetett. Ugyanígy jártak el a többi megyék, mi érthetővé teszi, hogy Nógrádban a szegénység már 1643-ban ismét fellázadt azon jelszóval, hogy nem marad tovább jobbágy, hanem oly szabad akar lenni, milyen Szittyaországból való kijövelekor volt. Ez ábrándot puskaagygyal verték ki fejéből, de csak pillanatnyira, mert folyton új meg új mozgalmak támadtak. Az 1655:76. törvény szintén megemlékezik ily zavargásról a zágrábi káptalan sziszeid s gróf Erdődy Imre novigrádi jobbágysai (ezek Passauból költöztek oda) körében, mely még a törvény hozatalakor is tartott. Elrendelte tehát, hogy a bán s a szlapon-horvát végek főkapitányai a mozgalmat „minden áron“⁴⁴ elfojtsák, a vezéreket, akár ha önként megadják magukat „a további lázadás okainak megszüntetése végett“⁴⁴ halállal büntessék s a jobbágyságot a régi állapotba visszahelyezzék, mire nézve a király a bánnak s a főkapitányoknak kellő parancsot adjon. „És arra az esetre — mondja a törvény — ha az a lázadás tovább tartana vagy akár ott, akár Magyarországon találna támadni: mint Szlavóniában a bánnak és a főkapitányoknak, Magyarországon a nádorispánnak a jelen törvény alapján legyen joga és kötelessége azt elfojtani és kiirtani.“⁴⁴ 1659-ben (107. t.-cikk), minthogy a horvát-szlapon mozgalom még akkor sem szűnt meg, ezt a törvényt megújították s azzal egészítették ki, hogy „a jobbágyok, alattvalók és szabadosok lázongásait“ az említett hatóságok mellett a földesurak is, ha elég erősek, megfékezhessék és lecsöndesíthessék. A nemesség már ez időben örökös rémületben élt országszerte s tudta, hogy önkényes uralmát egyedül az erőszak eszközeivel tarthatja fenn. A szociális forradalom s a nemesség elleni általános lázadás kitörését azonban későbbre tolta az 1663/4-ki török

¹⁾ ΔI. Jogt. Eml. III. 66—71.

háború, valamint a bécsi kormány kényuralmi rendszere, mely főleg 1670. után a nemesség és jobbágyság tömegeit közös ellenállásra egyesítette a bujdosók táborában. Az urak akkor nemcsak szívesen fogadták a parasztságot, hanem ismételve s a legünnepélyesebben országos, íuról-íiura szálló nemességet ígértek minden jobbágnak, a ki fegyverrel küzd a közös szabadság s a magyar haza fenmaradása érdekében.

Csakhogy a bujdosók nemes mozgalma, mely parasztságot és rendiséget a hazáért és a hitért a köztük fennálló töméntelen ellentét daczára jó időre egyesített, a belső reform terén meddő maradt. Csakhamar 1683-ban beköszöntött a felszabadító háború s eltartott 1699-ig, a karloviczi békéig, mely a Temesköz kivételével az egész mai államterületet visszaadta I. Lipót koronás királynak. A háború tüneményes sikerrel járt, megtörte a török erejét s újra Magyarország fővárosává tette Hunyady Mátyás híres székhelyét, Buda várát. A győzelemért a magyarság vérben és pénzben mérhetetlen áldozatot hozott s mégis azok az idők, melyek a háborúval a magyar jobbágyságra viradtak, az egyiptomi csapások korához hasonlíthatók s az ország nagy részét valósággal végromlásba döntötték, mert a háború vihara századok kulturmunkáját söpörte el. A szegénységen élösködött mind a két fél serege s pénzben és eleségben hihetetlen összegeket csikart ki tőle. Fokozta a bajt a hadviselés barbár módja, a tatárok ismételt betörése, kik ölték, gyilkolták, rabszija fűztek a népet, hamuvá tették az addig virágzó községeket. Ugyanezt cselekedték a császári hadak s első sorban a török várak körül, hogy élelmezésüket lehetetlenné tegyék sok mértföldnyi területről erőszakosan elköltöztették a lakosságot úgy, hogy néhol napokon át járhatott az utas, a nélkül, hogy lakott községet, általában embert talált volna. Az évekig művelés alól kivont, néptelen földet ellepte a gaz, a cserje s különösen a déli vármegyék ismét az ősvadon képét nyújtották. A hol mégis megmaradt a nép, ott a császáriak óriási, elviselhetetlen terheket róttak reá készpénzben, terményben és robotban. Sok más közt ismerjük ez időből Lepsény község kinszenvedéseit¹⁾ s igazán rémmesébe való az a töméntelen sarczoltatás, melylyel például 1692-ben a benne s a kör-

¹⁾ Irodalomtört. Közl. 1892:364—6.

nyékén telelő katonaság, a különböző állami közegek, vármegyei hatóságok és a földesurak a végkimerült népet sújtották s melyekhez képest a török időbeli szolgálatok egészen eltörpültek. Alig hogy az egykori török terület községei felszabadultak, régi vagy az új földesuraik a legszélső igényekkel léptek a szegény jobbágyság elé, melynek kiváltságait, az urbáriumokban megállapított kedvezményeit nem vették figyelembe. A pásztóiak panaszára kiadott rendeletében (1702. ápril 28.) maga Lipót király mondja, hogy kiváltságok, régi urbáriumok megsértésével „szokatlan robottal, munkával, censussal s más ilyfajta kirovásokkal és terhekkal sújtják a lakosságot, „melyet a mezővárosokban is a jobbágyiga s az úri szék alá vetnek.“ Elvették tőle az erdőket, réteket, a szántóföldet s ha a paraszt kifogást emelt, üldözték, elnyomták, tömlöcbe dobták és halálra verték. A király ezt szigorúan tiltotta, de eredménytelenül.¹⁾

A hivatalos fosztogatást betetőzte az irgalmatlan vallásüldözés s e „pharaoi zsarolások“, a lelkiismeret leigázása közepeit igazat mondott az akkor tájt szerzett népdal, hogy a paraszt vérrel szántja földjét, vérrel boronálja. Minden józan eszű ember belátta, hogy a munkásnép ily helyzetben meg nem élhet s hogy előbb-utóbb kitör a social is forradalom. A velenzei követ, ki hazánkat 1699-ben bejárta, nyomban észrevette, hogy országos parasztlázadás készül, sőt e tény elől Bécsben sem zárkóztak el. Egyszer-másszor utasították is a császári hadvezéreket, kíméljék a szegénységet, melynek érdekében nem egy erélyes rendelet jelent meg. De mint másban, akképen a jobbágyvédelemben sem voltak következetesek, s különben is a roppant adóteher, valamint a vallásüldözés épen Bécsből indult ki, melynek politikája semmiesetre sem kelthetett tehát a magyar tömegekben bizalmat. A nép a végletekig elkeseredett mindazok, az állam, a katonaság, a vármegye, a földesurak iránt, kiket egyformán megrontóinak tekintett. Viszont az urak életeket és vagyonukat féltve a gyűlöletet lehelő tömegtől, Bécsben kerestek támaszt s hogy veszély esetén katonai oltalomban részesüljenek, vak eszközeivé lettek Ausztria politikai és adóügyi törekvéseinek. E beteges állapotban ország-

¹⁾ Az oklevél *Békefi Ré* mig. A pásztói apátság tört. I. 658—60.

szerte mindinkább fölbomlott a rend s még a török háború folyamán ezer meg ezer szegény legény, duló-fosztó haramia lepte el az országutakat s sikerrel megvívott kisebb császári vagy nagyobb vármegyei hadakkal. Időnkint itt-amott nagyobb fölkelés is támadt, így 1696-ban Tokaj vidékén s akadályozólag hatott a török elleni hadműveletekre, vagy a katonaság élelmezésére. Ekképen az ország éveken lázas izgatottságban, nyílt vagy titkos forrongásban élt s a köznép lesve-leste a pillanatot, hogy az önsegély terére lépjen s leszámoljon sokféle kényuraival. Alighogy a spanyol örökösödési háború kitört s a császári hadsereg egy része kivonatott az országból, Esze Tamás, Kis Albert s más régi jó kurucz, de jobbágy származása vitéztek 1703. tavaszán „nem másért, mint a szegény nép elnyomásáért“ fegyverre szólították a beregi szegénységet, melynek csakhamar az akkor Lengyelországban bujdosó herczeg II. Rákóczy Ferencz és gróf Bercsényi Miklós álltak élére. A szegénység, a parasztok, a birtoktalanok indították meg ezt az emlékezetes szabadságbarcot nemcsak a németek, hanem a földesurak ellen is. Lényegileg olyan parasztfölkelésnek indult a mozgalom, akár a Dózsa Györgyé s a fölkelők épen úgy daliaák, fosztották az arak jószágait, égették ad varházait, mint 1514-ben. A nemesek a várakba, a német őrsg védelme alá menekültek s a vármegye a németekkel vállvetve erőködött a fölkelés elfojtásán. A magyar úri osztály és a bécsi kormány sokáig „csapa pórhad“-nak csnfolta a fölkelőket s noha Rákóczy és Bercsényi már májas 12-én, hazajöttek előtt kelt kiáltványukban szigorúan tiltották híveiknek a nemesség bántalmazását, kastélyai fölperzselését, vagyona elrablását, hónapokig eltartott, míg a mozgalom a parasztfölkelés jellegéből kivetkőzött. Csak akkor történt ez, mikor a vármegyék és birtokod arak abban hagyták a labanczkodást s Rákóczyhoz szegődtek. Csapán ekkor kezdtek az osztályellentétek enyhülni, ámbár teljesen el nem simái tak soha s nagyban hozzá járattak a nemzeti ügy bukásához.¹⁾

Maga a nemes fejedelem önéletrajzában megkapóan örökíti ugyan meg a magyar jobbágyság nehéz állapotát és termé-

¹⁾ Az ide vonatkozó részletek megtalálhatók Magyarország története I. Lipót és I. József korában (*Szilágyi* Sándor. M. Nemzet Tört. VII.) czimii munkámban 509—684.

szetes elkeseredését, de a jobbágykérdés intézésében mindinkább földesúri környezetének hatása alá került s már 1703. szept. 27. a szatmári táborból kötelezte a nem katonáskodó pórnépet a rendes úrbéri tartozások fizetésére. Minthogy — mondotta — a hűségére tért jobbágyok, zsellérek, taksások és árendások nem akarnak többé uraiknak szolgálni, adózni, robotolni és engedelmeskedni, ezennel meghagyja, hogy a fegyverben álló parasztok minden adó és közteher alól mentesek maradjanak, ellenben a többiek minden szokásos úrbéri szolgálatot teljesítsenek, mert hadakozásának ezélja a német kényuralom megtörése, nem pedig az állam belső szervezetének megbonthatása?) Ehhez képest 1704-ben elrendelte azt is, hogy az „olyan vakmerő, megátalkodott és minden szabadságot magának vindicáló s fegyvert nem viselő parasztnak szófogatatlanságát“ megbüntessék. Mikor pedig országos gazdasági tanácsot alakított, a számára 1705-ben adott igen terjedelmes utasítás²⁾ már olyan hangon beszél a mozgalom főoszlopáról, a köznépről, hogy „a mostani revolntio alkalmatosságával, a jobbágytság szarvat emelvén, kiváltképen a Tiszán túl a rendes szolgálatot, censust, taksát, dézmát, kilenczedet és egyéb accessoriumokat“ nem akarja fizetni. A tanács feladata lesz tehát, hogy a fegyveres szolgálatot teljesítő jobbágyok kivételével a többieket katonai karhatalommal is kényszerítse kötelességeik teljesítésére. A jobbágyterhek enyhítésére vagy Bocskay István példáját követve, nagyobb tömegek felszabadítására a fejedelem, hogy a nemességet el ne riaszsza, nem kezdeményezett sokáig semmit, noha maga a legnemesebb földesurak egyike volt, sőt környezetében is akadtak egyesek, például Bottyán János, különösen Károlyi Sándor, kik a szabadságharcz egyik főfeladatának azt tűzték ki, „hogy sok nyomorúsága után a parasztság is consoláltassék az egész országban s praescribáltassék valamely methodus szolgáltatásukban és adózásukban?“⁴ De az urbér országos rendezésére kísérlet sem történt. A fejedelem nemes kedélyében, mint emlékiratai bizonyítják, meleg visszhangot ébresztett minden emberi szenvedés s így a pór nép végtelenül siralmas erkölcsi és anyagi helyzete is, másrészt meg ismerte

¹⁾ Közli *Komlóromy* András, Tint. Tár. 1901:398.

²⁾ Gazdaságtört. Szemle 1897: 115—23.

a tömeg mérhetetlen katonai értékét. Mindazáltal socialpolitikai reformokat nem kezdeményezett s csupán a gyászos tencsényi csata után, mikor a mozgalom feltartóztatlan hanyatlásnak indult, intézett a Sárospatakon 1708. végén tartott tanácskozások eredményeképen a vármegyékhez rendeletet¹⁾, melynek a jobbágyságra vonatkozó pontjai így hangzanak:

9. pont. Mindazok a jobbágyok, kik a hadseregben a jelen háború végéig állandóan és hűségesen szolgálnak s kiskorú gyermekekkel távozni akarnak a földesúri telekről, a földesúri hatalom alól felszabadíttatnak és örök és föltétlen szabadságot nyernek s lakóhelyeik a hajdú városok módjára külön kiváltságokban fognak részesülni, melyekről a fejedelem fog gondoskodni.

10. pont. A hadseregben szolgáló jobbágyok, a míg katonáskodnak, mindenféle közteher alól mentesek. Azoknak özvegyei, kik a hadseregben akár fegyverrel, akár természetes halállal haltak meg, a míg férjök nevét viselik, minden közteher alól mentesek.

Ez a rendelet azonban rég megkésétt s a nagy színjáték rohamosan sietett zárjelenete felé nem csupán a német tuelerő, hanem még inkább a pestis szörnyű dúlása miatt, mely kicsa varta a nép kezéből a kardot, mert 1708—11. közt Magyarországon 310.000, Erdélyben valami 100.000 lelket ölt meg, inig a hosszú szabadságharcz maga körülbelől 85.000 embert vitt sírba. Mindez elveszett a nélkül, hogy a küzdő, vérző, szenvedő tömeg jogi és gazdasági állapotait bármiben megjavította volna. A szatmári békeszerződésben az úri osztály gondoskodott a saját elkobzott jószágainak visszaadásáról, de nem a jobbágyságról s a hosszú török korszakból a magyar nemzet munkaszervezete elvileg ugyanolyan — a valóságban még rosszabb — állapotban került ki, melybe az 1514-ki gyászos események juttatták.

¹⁾ 1708. decz. 17. és 18. kelettel, mely azonban csak 1700. jan. 4. hirdtetett ki. *Krones*, Archiv für öst. CJeschichte 83. kt. Az egészet közli *Thaly* Kálmán. Esterházy Antal tábori könyve 280—7.

NEGYEDIK FEJEZET.

A királyi terület.

4. A jobbágyság közterhei.

A törvényes keretek, melyekbe az uralkodó rendiség a jobbágyság intézményét a három részre oszlás századaiban préselte, a lehető legkedvezőtlenebbek voltak ugyan, de azon alapelveken nyugodtak, mint Lengyelországban vagy a német birodalom legtöbb tartományában. Csakhogy ott nem fészkelte meg magát a török s nem folytatta a rombolás művét százötven éven át szünes-szüntelen, mint nálunk. Ez az örök háború mindazokat a tényezőket, melyeket a munká nép tartott el, az államot, a vármegyét, az egyházat, a földesúrat egyaránt fokozott mértékben igénybe vette s mindnyájokat nagyobb követelések emelésére kényszerítette a munkástömegekkel szemben, melyek első sorban fedezték mindnyájok szükségleteit. Így bekövetkezett az az állapot, hogy ugyanakkor, mikor a köznép következetesen pusztult, száma és jóléte állandóan csökkent, a reá háruló sokféle teher nőttön nőtt s egyre újakkal szaporodott.

Első sorban az állam volt az, mely a háborús korszakban egyre többet követelt a szegénységtől pénzben, robotban és terményekben. Noha a XVI. században gyakran igénybe vette a jobbágyságnak vérét is, s törvényben rendelte el felfegyverzését, az irreguláris katonaság, a hajdúság meg nagyrészt belőle került, épen a három részre oszlás korában öltött a jobbágyság adózás olyan arányt, mint azelőtt még kivételes esetekben sem.¹⁾ Az 1527—63. években Ferdinánd király részéről összehívott országgyűlések közül 22 szavazott meg adót, az 1564—99.

¹⁾ Az adózást részletesen megvilágítom Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd király korában czimn munkámban.

közötti években meg csupán 8 volt adómentes esztendő.¹⁾ Úgy-
szólván állandó lett tehát az eddig csak rendkívüli, kivételes
rovás- vagy kapuadó s I. Ferdinánd idején az adótétel fél és
három forint közt váltakozott, míg a századvégi háborús világ-
ban három-négyannyira is felszökött. Alapja a XVI. század-
ban mindig a porta vagyis egy egész lakott jobbágy telek ma-
radt, ha mivelőinek (az 1535-iki törvény szerint legfőllebb 4
család) 3—6 frtnyi vagyonuk volt; a mely községek porta sze-
rint nem adóztak, azokat rovati an falvaknak vagy taksás
népeknek nevezték s számukat a kincstár lehetőleg csökkenteni
igyekezett. Ez adópolitikája heves ellenállásba ütközött a föl-
desuraknál, kik meg jobbágyaikat mindenféle czimen kivonták
az állami adózás terhe alól, mit a viszonyok fölöttebb meg-
könnyítettek. Az elszaporodó oláh és rutén lakosságnak még az
1574: 4. cikk szerint is csupán egy része telepedett meg fal-
vakban s élt ott vegyes telkein a többi jobbágysággal s mint
ez, ő is rendes adótételt fizetett. Ellenben sokan, néhol többsé-
gök „a havasokban és erdőkben barmot legeltettek⁴⁴; nem vol-
tak szabályszerű telkeik s így nem vonathattak be a rendes
jobbágyadózás keretébe. Ezek csak az adótétel felét fizették s
a dézmát sem a kath. egyháznak, hanem saját püspökeiknek és
papjaiknak adták, mely adóügyi kiváltságuk nagyban akadá-
lyozta nemzeti és társadalmi beolvadásukat a magyarságba.
Hasztalan mondta a király, hogy nem járja, hogy míg az or-
szág igazi birtokosai, a magyarok, illetve a magyar jobbágyok
súlyos adóval járulnak a községietekhez, az idegenből be-
vándorlónak többé-kevésbbé adómentesek legyenek. A rendeket
nem lehetett rávenni, hogy e népeket a kapuadóba bevonják,
mert munkájok gyümölcsét lehetőleg magoknak akarták meg-
tartani s így az oláh-rutén vidékeken igen nagy maradt a „ro-
vatlan falvak⁴⁴ száma. Különben sem volt a telek fogalma,
noha ez szolgált adókulcsul, országszerte egységesen megál-
lápítva, hanem mint a szepesi kamara 1574-ben panaszkolta, a
telki állományban a legszembezőkőbb eltérések mutatkoz-
tak, vagyis a telekhez tartozó szántóföld és rét terjedelme

¹⁾ Ez idők adózása részletezve Két pénzügytört. tanulmány (II. A
jobbágyadózás 1564—76-ban) és A jobbágyadózás 1577—97-ben továbbá A ma-
gyar adózás története 1598—1604. című műveimben.

egyenlőtlen volt, a mi súlyos igazságtalansággal járt a szegény adózó népre. De még ott is, hol a határ rendes telkekre volt osztva, a földesurak a legfurfangosabban kijátszották az állami adókötelezet tséget.

Az 1572-iki második, őszi országgyűlésen a király említette azt[^] gyakori esetet, hogy a földesúr elszedi jobbágyaitól a rendes telket s helyette saját földiéből 3—4 vagy több holdat ad, bér fejében azonban tetszése szerint a termés negyed-ölüd részét veszi meg rajtok, 'tette ezt nem a jobbágy javára, hanem azért, hogy elmondhassa, hogy az illetőnek nincs saját külső telke s így nem köteles az államnak kapuadót fizetni.

Az 1582-iki királyi előterjesztések szerint a földesúr vagy névleg szabadossá teszi jobbágját vagy legalább a pénzfizetés alól enti fel, hogy telke ne számíttathassék portának s így ne adózzék az államnak. Az újonnan épült házaknak viszont 12 évi mentességet ígér, de a valóságban megveszi rajtok az úrbért, ellenben az állami adózásból kihagyatja azokat. Sokakat fél- vagy negyed telekre költöztet át, úgyde itt is annyit szolgálnak neki, mint az egész telkesek, ellenben az államnak csak fél vagy negyed telek után adóznak. Az ilyen fogások következtében az állam sok rövidséget szenvedett, mert mindenütt felszaporodott a szabadosok vagyis az olyan jobbágysok és zsellérek száma, kik vagy valósággal, mert másnemű szolgáltatást végeztek, vagy valamely személyes érdem alapján fölmentettek az nrbér alól, vagy legalább látszólag nrbérmentességet nyertek azért, hogy egészben vagy részben kivonhassák magokat a közadózás alól. Sok baj volt a zsellérekkel is; az a részök, melynek háza, szőleje vagy irtványföldje volt, mindinkább bevonatott a kapu adóba, míg a hazátlanok taksával járultak a közszükségletekhez. A zsellérek ekkor is, később is három rendbeliek voltak, „úgy mint, mondta egy vármegyei statútum (1691.), házhelyen lakók, páston ülők és más ember házánál nyomorgók, a kik a fainban semmit sem bírnak.”^{ss} Nálunk nem volt meg a kötelezettség, mely számos német tartományban fennállt, hogy ugyanis a földesúr szavatolt jobbágysai állami adójáért s ha a jobbágy nem bírt fizetni, földesurán vették meg. A magyar földesúr kijátszhatta a törvényt s csakugyan folyton új meg új intézkedéseket kellett e törekvés megghiúsítására tenni s az 1609: 62. t. még a leégettnek is, kik hogy

házukat felépíthessék, három évi adó- és dézmamentességet élveztek, ezt a kedvezményt csak az esetre adta meg, ha a földesúr ez időre az összes úrbéri terhektől mentesíti őket.

Minthogy a kapuadó vagy rovás úgyszólván állandó évi adóvá lett, a régi kamara haszna nevű rendes adót olyan években, mikor kapuadó volt, ebbe tudták be s csak oly esztendőben követelték külön, melyre az országgyűlés kapu adót meg nem szavazott. Mikor azonban a rovás mindinkább állandóvá lön, a XVI. század végén, a kamara haszna végleg eltűnt a magyar adórendszerből, illetőleg beleolvadt a rovásba. Csakhogy jött helyette mindenféle más adó. Nem szólva a kivételes koronázó ajándék, követségi költség, országházvásárlás és építés s más címen följárult adókról, 1609. óta állandó lett a koronázó pénz (a pozsonyi koronaőrző katonaság fizetése), mely előbb fél, azután egész forintot tett kapunkint és 1670-ig állandóan fizettetett s csupán emeléséhez kellett az országgyűlés hozzájárulása. Időnkint meg gabonát és mindenféle élelmiszert is vetettek ki a jobbágságra szintén a kapuk alapján. Az országgyűlés megszavazta adótételt azonban csak felében fizették azon vármegyék lakói, melyek a töröknek is adóztak. Minthogy a király saját területét sem bírta a török állandó pusztításai ellen megoltalmazni, ez az ellenségtől akként szerzett kíméletet, hogy neki szintén állandó adót fizetett. Kétfelé kellett tehát adózniuk s az 1548: 24. t.-cz. akként könnyített e lakosok nehéz sorsán, hogy kimondotta, hogy a hódolt, azaz a töröknek is adózó portákra a kirótt adótételnek mindenkor csak felét fizessék, „mert szegények nagyon el vannak nyomva“, s ez az elv az egész török korszakon át fenmaradt. Ellenben az addig többé-kevésbbé adómentes rétegek köre 1593. óta egyre szűkébbre szorult, sőt 1595-ben néhány évre ugyan, de a magyar királyság területén életbe lépett az általános adókötelezettség, mely nemesre és nem nemesre, a társadalom összes alkatelemeire kiterjedt s egy jobbágyporta adója 9 írtra veretett föl. Minthogy a kapu szerinti összeírásba a lakosság nagy része nem volt bevonható, az általános adókötelezettség keresztülvitelére a kapu helyett más adókulcsot kellett keresni. Ezt megtalálták a házban vagy füstben s 1598. óta a lakott házakat Írták össze, melyek száma ekkor a király 33 vármegyéjében 161.527-re ment. Mikor azonban az általános adókötelezettség

elvét ismét elejtették s a közterheket megint kizárólag a földes-
 úri hatóság alatti szegénységre hárították át, újra visszatértek
 a régi adókulcshoz, a kapuhoz. Csakhogy az előző 15 évi háború
 olyan rombolást okozott a közvagyonosságban, hogy a kapu
 fogalmát gyökeresen módosítani kellett. Az egész telek, mely
 eddig a kapuval azonos volt, az általános elszegényedés és az
 adótétel emelkedése következtében nem bírta többé a terhet.
 Ki kellett tehát fogalmát terjeszteni s az 1609: 62. cikk elren-
 delte, hogy 4 jobbágyház vagy 12 zsellérház számíttassák 1—1
 kapunak. Az 1635: 8. cikk meg elrendelte, hogy adózó jobbágy-
 nak számíttassák mindenki, a kinek ekéje van (egész ekének
 vétetett 4—6 ökör, félnek két ökör). Az 1647: 36. cikk még
 világosabban meghatározta a kapu új fogalmát, midőn ki-
 mondta, hogy 4 olyan jobbágy, kinek 4—6 ökre van, 8 olyan
 jobbágy, kinek 2 ígás marhája van, 16 olyan jobbágy vagy
 zsellér, kinek nincs ígája, számíttassék 1—1 kapura. Ezzel az
 egész zsellér népesség beleillesztetett a kapuadózás keretébe,
 másrészt, mint az iratokból kitűnik, sok helyen 32 hold számít-
 tatott egy egész teleknek, míg az föld, mely kevesebből állt, fél,
 negyed, nyolczad vagy zsellértelek számba ment s a kapu belő-
 lük állíttatott össze.

A míg a magyar alkotmányos szervezet legalább látszó-
 lag fennállott, a tömeg az adótétel örökös emelése daczára fáj-
 dalmasan érezte ugyan ezt az adóterhet, de legalább nem ros-
 kadt össze súlya alatt. Bécsben azonban az 1670-iki mozgalmak
 után a régi magyar adórendszert egyszerűen halomra döntöt-
 ték s a különben is koldusbotra juttatott országot addig hallat-
 lan új igényekkel sújtották. Beköszöntőitek a rettenetes „por-
 cziós idők“, melyek karöltve az embertelen vallásüldözéssel
 igazi pokollá tették az országot s teljes fejtelenségbe, állandó
 forrongásba, felkelésbe hajtották a népet. I. Lipót király 1670-
 ben önkényesen 4 millió forintban szabta meg magyar terüle-
 tének évi adóját s 1671—79. közt 1—1 portára 40 frt évi teher
 hárult, melyből azonban, noha az adózás a nemességre is kiter-
 jesztetett, katonai karhatalommal sem bírtak 45%-ot, sok vár-
 megyében annyit sem behajtani. Az egyenes adóhoz fogyasztási
 adó járult borra, sörre, pálinkára és húsrá, mely a hol k
 betett, bérbe adatott, másutt hatósági kezelésben maradt, de
 akár így, akár amúgy, rombolólag hatott a gazdasági életre.

„Egyebekben — írja az egykorú krónikás — mindenféle adót eszeltek ki: előfogatot, contributiót, auctiót, repartitiót, acciát, árendát s más egyebet úgy, hogy sokan inkább ott hagyták földjeiket.” Az új rendszer tömegesen hajtotta a népet török területre, — egy császári tábornok szerint sokan török hitre l érték, hogy teljes védelmet nyerjenek a basáktól — külföldre vagy a bujdosók táborába. Az udvari politika gyászos következményei közé tartozott az addig szűkkörű pálinkafőzés és ivás nagy arányú terjedése is, melyet az állam, hogy a fogyasztási adó jövedelmét fokozza, mesterséges eszközökkel tervszerűen mozdított elő. 1681-ben, mikor az alkotmányos életet látszólag helyreállították, az idegen adórendszer eltöröltetett ugyan, de a mi csakhamar helyére lépett, az ép oly elviselhetetlen volt, mint az addigi. A török uralom megtörése után, de még a békekötés előtt felszabadított ország, melyet az udvar hódított tartománynak tekintett, a városokkal 8000 portára osztatott s egy portára 4 egész jobbágytelek számíttatott. 1698-ban egy porta 600 frt adóval rovatott meg, melyhez az egyházi és világi nemeseknek is járulniok kellett. De hogy milyen arányban, jelzi Heves vármegye példája. Ott a kirovás 59.570 frtot tett, melyből az egyházi és világi birtokosokra 3771 frt esett, míg a többi a jobbágyságnak kellett fizetnie, melytől a vármegye úgynevezett dicák szerint hajtotta be. A dica volt az adóegység s egy dicának vétetett a gazda maga, azután egy pár ló, 20 kila búza, 30 frt készpénz stb. Egy-egy dica után mindenki bizonyos összeget, mely a viszonyok szerint 90 dénár és 2 frt 50 dénár közt váltakozott, fizetett. A kire például 10 dica jutott, annak adója itt 9, amott 25 frtot tett. Ehhez járultak terményadók, a katonai beszállásolások óriási költségei, a katonatisztek szüntelen zsarolásai, a behajtásnak hihetetlenül embertelen módja, az executio kíméletlensége, mely néha télvíz idején egész falvak népét az erdőkbe vagy más búvóhelyekre való menekülésre kényszerített s hónapokra lehetetlenné tette a jobbágyoknak rendes foglalkozásuk üzését.

A három részre oszlás első tizedei azonban a szegénységre egy új és súlyos adót is hoztak, mely azután állandó maradt. Ez az országos közmunka, vagy mint akkor nevezték, az ingyemmunka volt, mely a végvárak jókarba helyezésére fordította. Az 1553: 5. cz. még határozottan tiltja, hogy a váraknál

vagy erődítményeknél közmunkára kényszerítsék a népet, mert az ellenkezett a földesúri érdekekkel. Az 1554: 8—9. ez. már megengedte a közmunka igénybevételét, még pedig porták szerint, de csak rendes fizetés, illetve napszám mellett. Ellenben az 1559: 18. t.-cz. kötelezővé teszi az ingyenmunkát, mely porták szerint állíttatott ki s évenként 6 napra szabotott. Azóta ez a teher gyakorivá, sőt mondhatni állandóvá lett s 1567-ben 12 napra emeltetett, de legalább 6 nap volt. Maga az országgyűlés állapította meg, hogy az egyes megyék melyik végvárhoz küldjék közmunkásokat s minthogy némelyik nagyon messze esett a számára kijelölt véghelytől, hamar divatba jött, néhol kötelezővé tétetett az ingyen munkának pénzen való megváltása, s egy porta napi váltságdíja 10 dénárban állapított meg, úgy hogy 60—120 dénár új adó esett évenként közmunka-váltságul 1—1 portára.¹⁾

Az állam mellett azonban a három részre oszlás korában egy új adóztató tényező lépett előtérbe, mely addig megkímélte a jobbágyságot. Ez a vármegye volt, mely szertelenül megnőtt szükségleteit szintén a földesúri hatalom alatt álló szegénységgel fedeztette s a legkülömbözőbb czimeken állandóan és igen nagy mértékben igénybe vette pénzét és verejtekét. A vármegyek statútumai²⁾ erre töménytelen példát nyújtanak. Nyitra 1580-ban minden 6 kapura 4—4 szapu zabot és 2—2 libát, minden egyes kapura 4 kenyeret, 1 kappant vagy tyúkot vetett ki Érsekújvár segélyére. Abauj 1580-ban „a németek lovainak tartására“ minden kapura egy köből zabot vagy 25 dénárt, 1 tyúkot (3 dénár), 4—4 kapura 1 szekér szénát s a behajtónak minden kapu után 1 dénárt rótt. 1582-ben meg Eger erősítésére 1—1 kaputól 25 dénárt, a jó zsellértől, ki a maga ekéjével szánt, ugyanannyit, a ki pedig czimborával szánt, attól 12 dénárt, végül attól, a ki csépével és kapájával élt, 5 dénárt szedett. Zala 1581-ben az országgyűlési követek költségére, hogy minden tehetségükkel védjék a nemesi szabadságot (libertatem nobilitarem omni industria defendere), mi alig állhatott a jobbágyok érdekében, 1 kaputól 25 dénárt szedett. Hont 1583-ban

¹⁾ Az ingyenmunkáról s tényleges eredményeiről bővebben szölok: Végváraink és költségeik a XVI. és XVII. században című tanulmányomban, Hadtörténelmi Közlemények 1888.

²⁾ Lásd a VI. Jogtört. Emlékek különböző köteteiben.

az alispán fizetésére s az országgyűlési követek költségére nemestől és jobbágytól 1 kapu után 25 dénárt, 1592-ben a Nyitra vize medrének kijavítására külön minden portától 10 dénárt kívánt. Gömör 1595-ben. Torna 1599-ben vetett ki adót s az utóbbi 1604-ben is füstönként 50 dénárt szedett közszükségletre. Zemplén 1605-ben rótta meg külön adóval jobbágylakosságát. Nyitra 1608-ban minden 10 jobbágyliázra a lakosaik által kiállítandó 1 lovast és 2 puskást vetett ki, Abauj 1611-ben a nádor asztalára minden kaputól 1—1 tyúkot, 3—3 kaputól 1 ludat s a köből zabot, más szükségletre 1—1 kaputól 50 dénárt kívánt. Vége-hossza nem volt az ilyen kivetéseknek, melyekhez járult a helyi közmunka vizek szabályozására, utak és hidak javítására, de különösen a töméntelen fuvarozás, mely roppantul igénybe vette a parasztság erejét, mert a sokféle katonai szükségleten kívül ő tartozott a megye területén a sót szállítani, a török és keresztény rabokat ingyen az egyik faluból a másikig elfuvarozni. Mindezekkel annyira el volt foglalva, hogy sokszor az úr dolgát sem végezhetette. Ezt tehát az urak is megsokalták s az 1659: 29. t.-cz. megtiltotta, hogy az ilyen rabok szállításával a parasztság terheltesse. De a tilalomnak nem volt hatása s hasztalan hozatott új törvény; végre is a vármegyének kellett közbelépnie s statútumaiban érvényesíteni a tilalmat. Pest vármegye 1676-ban kimondotta, hogy a köznép csupán a vasas raboknak tartozik fuvart adni. Ellenben Gy őrmegye 1683-ban teljesen eltiltotta a jobbágyságnak ingyen felhasználását a rabok szállítására s csak rendes fizetés mellett engedte meg.

Ilyenek voltak a jobbágy kötelezettségei vérben, pénzben, mindenféle ingyenmunkában az állam és a vármegye irányában. Csak ezek után következett az egyház, mely szintén nagyban igénybe vette pénzét, munkáját, terményeit. Ez időben is terhelte a jobbágyságot az ősi termény adó a tized vagy dézma, melyet a hitújítás sem szüntetett meg. Minthogy egyházi részről való közvetlen behajtása számos vármegyében a háborús világban elháríthatatlan akadályokba ütközött, a tizedet rendszeren az állam vagy a földesúr vette bérbe s így e korban töméntelen törvény foglalkozik vele.¹⁾ A tizeden kívül azonban

¹⁾ A tized fizetés módozatairól, főleg a jövedelemről bővebben szólók

minden községnek meg voltak a maga kultuszkiadásai még ott is, hol a hitújítás idején a földesúr nem foglalta le a plébánia fekvő vagyonát, a mi sok községben megtörtént. Mikor a XVII. században a földesurak egy része, a főurak majdnem mind újra katholizáltak, a protestáns vallásban megmaradt jobbágyoknak teljesen magoknak kellett lelkészők, tanítójuk, egyházfiok eltartásáról gondoskodni. Ez pedig nagy áldozattal járt, mert a vallás szolgáit, mint számos egykorú emlék bizonyítja, tiszteességesen kellett díjazni.

Tétényben (olim Kozma Dominici dicata) 1653-ban a prédikátor fizetése volt évenként 50 ft; „item földjeit megszántjuk, bevetjük és beboronáljuk, de az aratás magáé a prédikátoré, mind a behordása. Rétét azonképen megkaszáljuk, maga köll felgyűjteni, miénk a behordása, a földek végében a füvet pedig a zsellérek kaszálják, azt is maga gyűjti, de mi hordjuk he. Keresztöléstül jár 1 tik és 1 kenyér. Introductione 1 kenyér. 5 dr. Közönséges gyónástól, a ki mit akar adni, háznál való gyónástul 15 dr és jóakarátja szerint egy ital bor. Halotti temetésiül, ba prédikál 50 dr, ha pedig csak énekszóval viszi 25 dr. Házasoknak esküdtetésektül akár ifjak, akár özvegyek legyenek 50 dr, ha egerre járhatunk, tartozunk 12 szekér fával és annyi náddal, ha nem hozhatunk annyi fát egerrül, pénzen veszünk Övárt 2 szekérrel.¹⁾ Néhol azonban az évi fizetés, valamint a stoladijak is nagyobbak voltak. 50 dr helyett 75 s a pap az említetteken kívül más jövedelmeket is szedett. Ehhez járultak az egyházfi s a tanító eltartásának költségei. A tanítónak néhol kijárt a szent Gál kakasa. Tétényben minden házas ember 1 fertály gabonát, harangozástul 1—1 garast, itt való gyermek tanításától kántoronként 25 drt fizetett a tanítónak, ki a vidéki tanulóval a díjra nézve szabadon megalkudhatott.¹⁾

Rápóti Papp Mihály 1657-ben Ibrányban volt lelkész a következő fizetéssel: minden paraszt házas ember 1 ftot, item egy szekér fát, egy boglya szénát, egy véka életet, a fizetetlen szabadosok 24 drt adtak s a falu a papnak 4 köblös földet szántott föl. Ibrány község akkor holt szegény volt s kegyetlen föl-

Közgazdasági állapotaink a XVI. és XVII. században című munkámban 126—48.

¹⁾ A Dunántúli 1630—60-iki nagy egyházlátogatási jegyzőkönyvből. Nemz. Múzeum Föl. Hunsr. 206.

desúr alatt sínylődött. 1663-ban Papp Nánáson lelkészkedett, hol 25 ft készpénzt, 22 köből búzát, 100 szekér fát, 200 kéve nádat, 20 boglya szénát, elegendő őrlést, 1 disznót, esküvőért 1. temetésért 1 fto, keresztel ésért 1 tyúkot s 1 kenyeret vagy 24 drt, partialis gyűlésre meg 50 dr, generális gyűlésre 1 fto és fuvart kapott. Hat évi szolgálat után fizetése 80 ftra, 40 köből búzára, 10 köből kölesre, 400 kéve nádra stb. nőtt?)

Lepcsényben²⁾ 1688—93-ban „az ecclesiának szorultságához képest“ a lelkészi fizetés készpénz 25 ft, búza 20 kila, 1 ft áru faggyú, 1 kőso, fahordás, széntakarás, őszi-tavaszi szántás volt. A tanító kapott 7 fto, 7 kila búzát, 3 kila alá való őszi szántást, 1 hold kölest s minden házaspártól 1 kenyeret, 1¹/₂ font húst vagy 1 tyúkot vagy 1 disznólabát. Noha Lepcsény épen akkor a háború miatt óriási közterheket volt kénytelen viselni, 1693-ban a papi fizetést 30 ftra s ugyanannyi kila búzára, a tanítóét 10 ftra s 10 kilára emelte. Itt csak protestáns községek idézvék például, mert a katolikusok száma igen csekélyre apadt s még T. Lipót korában is említik, hogy alig egy hetedét teszik az összlakosságnak. Akkor roppant arányokban megindult ugyan az állam, a főpapság s a nagybirtokosok részéről az erőszakos visszatérítés s egyre több sikerrel járt. De ezzel alig enyhültek a hivek párbér- s más egyházi terhei, mert a hol volt a plébániának szántóföldje, ott is a jobbágyság robotja mívelte, másrészt sok helyen megtörtént, hogy ezt a földet az áttért földesúr az elűzött prot. lelkésztől elvette, de állandóan megtartotta, vagyis nem adta át az újonnan behelyezett kath. papnak, kinek ellátásáról tehát a szegénységnek kellett gondoskodnia.

Csak mindezek után térhetünk át a jobbágy tulajdonképeni főterhére, az úrbéri kötelezettségekre, melyekkel annak a nemes urnák tartozott, a kinek telkén lakott, a kinek földjét haszonélvezet fejében mívelte. A mióta a nemesség zárt renddé alakult, túlnyomó nagy része egyszerű kisbirtokos volt, a maga szabad földjén, nemesi telkén, udvarházában (curia) lakott s egy házhelyes vagy egy telkes nemesnek (nobilis unis curiae vagy sessionis) nevezetett; földjét jobbágyság nélkül (joba-

¹⁾ Naplója Sárospataki füzetek 1858/9.

²⁾ Iroclalomtört. Közlemények 1892: 3G3

giones carentes) mívelte családtagjai vagy legfőlebb egy pár cseléd és zsellér segélyével. A jobbágy kérdésben nem állt tebát fenn közte és a jobbágyos nemesség (nobiles jobagiones vei portás habentes) közt semmi érdeazonosság s a nemzeti királyok leginkább ez elem segélyével tartották fenn a szabad költözés jogelvét és rendszerét. A XVI. században azonban ez a réteg ép úgy elszegényedett, mint a jobbágyság s függő, néha szolgálati viszonyba jutott a nagybirtokosokkal, kik főleg belőle választották udvari embereiket, gazdatiszteiket, zsoldos katonáikat s minthogy a nemesi kiváltság különben is egy renddé egyesíté (nna et eadem nobilitas) a vagyoniilag nagyon szétágazó uralkodó osztályt, ez időben az úgynevezett szegény nemesség sem az országgyűlésen, sem a vármegyénél nem akadályozhatta a jobbágyos nemességet a maga külön osztályérdekei kielégítésében. Csak így vált lehetségessé, hogy a közép- és nagybirtok, melynek egyedül voltak jobbágyságai, munkásaival szemben korlátlan uralomra vergődjék s akármit szabott a köztörvény, kénye-kedve szerint elégíthesse ki saját telhetetlenségét. A szabad költözést visszaadta még János király, később I. Ferdinánd király törvénye a jobbágyságnak. Életbe azonban a törvény csak kivételesen, csupán akkor és ott lépett, hol az egyik befolyásosabb urnák külön érdekében állt. Végül nem a jobbágy-nak, hanem a földesúrnak lett jogává a szabad költözés s a jobbágy csak akkor élvezhette, ha valamely földesúr hasznot húzott gyakorlatából. Ugyanígy elfajult az úrbéri teher és kötelezettség dolga. Már az 1514-ki törvény országosan szabályozta az urbért, a jobbágy-nak pénzben, terményben, munkában való kötelezettségeit. Ugyanazt tette az 1548-ki törvény. Szabatosan megvolt tehát állapítva a szolgálatok maximuma minden földesúr és minden jobbágy számára s a törvény azt akarta, hogy a szolgálatok meghatározott sorompók közt mozogjanak, s ne fajuljanak szertelenekké, korlátlanokká, merő önkényenyé. De ebben sem ért czélt. A törvényt senki sem vette figyelembe s mint az e korbéli ezer meg ezer urbárium bizonyítja, az országos úrbérrendezés nem szabott korlátot a földesúri akaratnak, hanem az úrbéri terhek mindinkább a szertelenség jellegét öltötték. Sőt az írott urbárium is, melyet akkor a falu törvényének neveztek s melyet a jobbágy időnkint földesurától kapott, teljesen kiforgolódott kétoldalú egyezség-

szerű jellegéből. A földesúri teljhatalom folyamányává lön s bármikor meg lehetett változtatni, a mint valóban visszavonták, módosították minduntalan, akár ha új birtokosra szállt a jószág, akár ha új tiszt került a gazdaság élére vagy ha a földesül* a maga jövedelmét fokozni akarta. „Az urbér adatik usque ad beneplacitum nostrum“ — mondja az egyik s ez szolgált általános vezérelvül. Különben sem volt bíróság, mely előtt a földesúr adta urbáriumban meghatározott terhek emelése ellen a szegénység igazságot szerezhetett volna. Ellenben a földesúr a maga rendőri-, közigazgatási-, büntető hatalmával, falu bírásaival és úri székével, a befolyása alatt álló vármegyével mindig kényszeríthette a jobbágyot az új követelések teljesítésére. Mindezek következtében az országos törvény eszközölte úrbérrendezés a papíron maradt s a földesurak urbáriumai azon alapelvől indulnak ki: hogy a jobbágyok „mindennemű szolgálatot, valamire a tisztek rendelik, tartoznak végezni“, „mindenféle kézi- és ígás munkára kötelesek“, „munkája foglalkozás nélkül toties-quoties, a mint a tisztviselők parancsolják“, „valamint a tisztek rendelik őket, az ő tehetségek szerint tartoznak mindenféle szolgálatot praestálni.“ Ugyanezt hirdetik a latin urbáriumok: „serviunt sicut illis jubatur“, „servant ad libitum capitaneorum et provisorum in arando, illendendo, falcando, fodendo, lignorum portatione et in omnibus aliis sine ulla discretione.“ A merő önkény nyilatkozik e szavakban s ennek megfelelően az úrbéres szolgálatok a lehető legtarkább változatosságot nyújtják. A mit az illető vidék egyáltalán kínált, a mit a jobbágy csak termelni vagy pénzen szerezni tudott, azt ajándék, konyhabér (census culinaris) s mindenféle más czimen beszolgáltatni vagy pénzen megváltani tartozott. „Tyúkot, ludat, a mennyit rájok vetnek, mikor kívántatik a konyha szükségére,“ (s noha a földesúr, gróf Esterházy Miklós ráírta az urbáriumra: ezután az instructió szerint legyen, a valóságban ez mindig úgy maradt.) „Mikor szükséges és kívántatik az, tartoznak tyúkot, ludat, tyukmonyot, vajat a mennyi kívántatik s a mennyire érkeznek, adni.“ Hasztalan írta a földesúr az urbáriumra: ezután bizonyos rend legyen. A földesúri hatalom természete s különösen az állami ellenőrzés teljes hiánya kizárta az úrbéri terhek józan ész és méltányosság szerinti szabályozását. A földesúri hatalomtól magá-

hói folyt a szertelenség, mert természetében rejtett az az igény, hogy nemcsak a jobbágy, hanem még minden marhája munkájából és hasznából kivegye a maga részét. Ez elvet az 1702-ki ozorai urbárium következőleg fejezi ki: „minthogy az uraságnak mindenből kilenczedje vagyon, mivel az ökör és ló is szánt, abból kilenczedet adnak, csak éppen a tehenek haszna nem jutna az uraságnak: azért a lakosok minden fejős tehéntől esztendeig adnak egy oka vajat.” A földesúri hatalom jogosultnak tekintette tehát magát, hogy a jobbágy mindennemű keresetét, jövedelmét, vagyonát megdézsmálja, tőle valami díjat, vagy bért, szolgálatot vegyen. Másrészt korlátlanul robotoltatta s egy 1603—60. közt írt egyházlátogatási jegyzőkönyvben¹⁾ a pap azt mondja híveiről, hogy járnak ugyan az istentiszteletre, de csak akkor, „ha az úr dolgától lehet.” Az úrbéres szolgálat megelőzte tehát az isteni szolgálatot, a mint a paraszt csak barom számba ment, mert a földesúr, ha hasznosnak ítélte, eladta, jobbágyát zsellérét, telekkel vagy a nélkül elzálogosította, más földesúrral elcsereberélte, mint marhájával tette/) Családi életéről, gyermekei neveléséről, házasságáról ő határozott s a jobbágy legény köteles volt akkor nősülni, mikor a földesur vagy tisztje parancsolta. Erről számos urbárium intézkedik s kimondja, hogy a kellő korú legényt „erőltetni, ha könnyű intéssel nem fogadna[^], tömlöcczel kell kényszeríteni, „melyet teszi hozzá, az özvegy asszonyok és a jól megnőtt leányok is tudom helyben hagynak.^{4*3)} A magva szakadt jobbágy-nak, „ha atyafiai nincsenek testamentum nélkül meghalván, marhája, jószága minket földesurakat illessen⁴⁴, mondja egy 1584-ki urbárium. Az örökösödési jog általában a legeltérőbb fejlődést vette, a szokásjog mindenütt más volt s néhol a legidősebb, néhol a legifjabb fiú örökölte elhunyt atyjának telkét. A korlátlanság e kábító légkörében megromlott, eltűnt minden emberi, erkölcsi és jogérzet. Voltak ugyan abban az időben is nemes érzésű, józan eszű földesurak, jeles gazdák, kiket egy részt vallásos és felebaráti érzések, másrészt a gyakorlati tapasztalás bírt méltányosságra és mérsékletre. Tudták, hogy az

¹⁾ A jegyzőkönyv Nemz. Muz. Fol. Hung. 20(>.

²⁾ Erre egykorú oklevelekből példákat idézek Magyarország Buda visszafoglalása korában című munkámban 184—85.

³⁾ Gazdaságtört. Szemle 1897:48.

emberséges bánásmódban részsülő, agyon nem hajsolt jobbágytól több hasznot várhatnak, mint az elkeseredett, éhező koldustól. Tudták továbbá, hogy az ő káruk, ha a paraszt nem képes földjét kellően megnövelni, ha házáat, gazdasági épületeit nem bírja jó karban tartani a sok úr dolga és adózás miatt. Egyes urbáriumokban s más okiratokban megható módon nyilvánul a földesúr jóindulata népei iránt. Tisztelettel említhető nevök ma is koruk jobbjai sorában. Nádasdy Tamásné Kanizsay Orsolya mindig azt kívánta tiszteitől, hogy a szerjársnál kíméljék a szegénységet. Illésházy István, a kiváló államférfi és hatalmas birtokszerző, korának legnemesebb lelkű földesúrai közé tartozott. Nemcsak enyhén bánt jobbágyaival, hanem azokat, kik a háborús viszonyokban elpusztultak, marhával látta el, ismét „szekeressé, ekéssé“ tette őket, hogy telkeket megnövelhessék.¹⁾ Vetésy László 1610-ben kelt végrendeletében így búcsúzott el „jámbor jobbágyim kicsin tői fogva nagyig nekem megbocsássatok; istennek jól könyörögjete, ezután is legyen jó gondviselő uratok“, mintha előre sejtette volna, hogy örökösei nem az ő szellemében fognak velők bánni. Gróf Esterházy Miklós nádor ismételve megparancsolta tiszteinek, hogy ezután a jobbágyok szolgálataiban rend legyen, s meghagyta, hogy „az irgalmasság ki ne maradjon a miser ab ilis personák“ (a büntetése)k iránt. Gróf Vesselényi Ferencz nádor és neje Széchy Mária kímélték jobbágyaik lelkiismereti szabadságát a vallásüldözés szilaj korában, gróf Thököly Imre s bizonyára mások is fékezni törekedtek gazdatisztjeik kapzsiságát s lelkökre kötötték, hogy illendően bánjanak a szegénységgel. Thököly különösen meghagyta udvarbírájának, hogy ne ígyék sokat, rossz társaságban ne forgolódjék, kinek-kinek becsületét érdeme szerint megadja. „A szegény emberek szavát — folytatja — csendesen meghallgassa, azt megértvén, a miben kívántatik és illendően lészen, tehetsége szerint oltalmazza, segítse, előle el ne nógassa vagy kergesse, magát szép csendesen, emberségesen viselje; a mit harag nélkül véghez vihet, soha azt zúgolódva ne mívelje, ne növel tesse, a szitkozódást pedig haragjában se cselekedje, mert ezzel nem szaporul a munka, becsülete nem nevelkedik vele.“

¹⁾ Károlyi Árpád, Illésházy hűtlenségi pöre.

Terjedelmes utasításában¹⁾ (1684.), mely alapos gazdasági ismereteire is kedvező világot vet, a munkásnép iránti legőszintébb jóindulat nyilvánul, midőn ismételve meghagyja tiszteinek, hogy a jobbágy munkál ne csak czélszerűen, hanem emberségesen használják fel s hogy „többre ne impediálják, se aggraválják, hanem csak a mi az urbáriumban megiratotU, „nehogy egy hátról két bőrt vonjanak“, másrészt a jobbágy panaszait gyorsan és igazságosan intézzék el, a bírságpénzeket rendesen ugyan, de ne nyuzás kedvéért szedjék.

Jó földesúr a jobbágság röghőzkötöttségének s korlátlan kizsákmányolásának legzordonabb napjaiban sem hiányzott tehát soha. Csakhogy a nagy uradalmak birtokosa nem mindig lakott jobbágyság közt s évek teltek el, míg egyik-másik távolabbi uradalmát meglátogatta. A gazda!-“ ztek egész tömegére kellett jószágai kezelését bízni, kiknek ^«sztalan küldte a legnemesebb szellemű utasításokat. A tisztek kevésbé a földesúr, mint inkább a saját érdeküket nézték, sokan meg egyszerűen pénzen vásárolták állásukat s a vételért busásan igyekeztek a szegénységtől visszakapni. Hasztalan írta a földesúr, hogy az ud várbíró ne tegyen ispáni állásba vagy más hivatalba „ná-dálytermészetű“ embert, ki a parasztságot kiszipolyozza. A falusi bírák és az ispánok örökösen visszaéltek hatalmukkal. „A falusi bíró — mondja egy hivatalos vizsgálat alkalmával (1667.) Zemplén vármegye egy emberséges táblabírája - egyik legnagyobb csapás a népre“ s „a városi és falusi torkos, borozó bírák“ üzelmeit magok a földesurak gyakran sújtják megbotránkozásukkal. Ugyanoly lelkiismeretlenül, mint a bírák, aknázták ki állásukat az ispánok, kikről Thököly Imre (1684.) azt mondja: „jószágbeli ispánaink is, kik tisztöket nagy summa pénzen szokták megvenni, észrevehető nagy gonosz-ságot visznek végbe jobbágyságunk között, mert hogy a tőlök nekünk adott summa (melylyel tisztét vásárolták) kiteljék“, csal-ták-lopták. zaklatták a szegénységet.

Ily emberanyaggal szemben keveset használt a földesúr jóakarata s a hol a jobbágyok panaszkodni mertek tiszteik ellen, — rendesen csak titokban tették — ott jogos megütközéssel sújtják magaviseletöket. A munkács-szentmiklósi óriási urada-

¹⁾ Századok 1870: 388—400.

lom juhászgazdairól egy panaszlevél azt mondja, hogy „olyan semmirevalók, rosszak, tudatlanok, irgalmatlanok, hogy némelyik disznópásztornak is rossz” lenne. És az ilyen emberektől függött a jobbágy népnek nem csupán gazdasági létele, hanem egész családi élete, mert ő határozta meg, mikor házasodjék, kit vegyen el s ha özvegy lett, nála maradjanak-e gyermekei vagy nem? így a legjobb földesúr igyekezetei is könnyen meghiúsultak tiszteinek rosszindulatán.

Külömben is csupán saját munkásainak sorsát enyhítette, a birtokain kívül élő tömegeket pedig nem. Példája sohasem juthatott általános követésre, mert bármi jók is egyesek, maga az osztály uralom nem ismer kíméletet. A mit a jó földesúr alkot, azt utódja akármikor megsemmisítheti, az nem jogszabály, hanem merő jótékonyosság, mely a személyes kegyelem, úgyszólván a könyöradomány színvonalán mozog s így igazi socialis értékűvé nem Ágálhat. Bármilyen reformnak, hogy hatékony és állandó legyen, köztörvényen kell nyugodnia, mert csak úgy tehet erkölcsileg és értelmileg nemesbitő hatást az érdekeltekre, ha helyzetük javítása a jog érczlapján nyugszik. Sőt abban az időben ez sem volt elég, hisz hozatott reformtörvény bőségesen, de a végrehajtáshoz szükséges sajátos közegek és szervezetek híján nem kerültek valósulásra. Ennek folytán a jog és valóság közt áthidalhatatlan örvény tátongott s a törvény ellenére minden faluban, minden uradalomban külön, de mindenütt önkényesen folyt az urbér megállapítása és behajtása. Akadt ugyan jó földesúr, de maga a földesúri hatalom az önkény fájának gyümölcse maradt s minden kímélet elvileg ellenkezett természetével. Ellenkezett az ősidőktől fogva, de századokon át a korona és közegei megakadályozták elfajulását, megoltalmazták a munkásnépet a túlságos kiaknázás ellen. Ellenben az állam szétदारabolása s a koronának a közügy iránti érzéketlensége korában a földesúri hatalom, mint Európaszerte tette, egész meztelenségében föltárhatta igazi farkastermészetét. Fajképe a földesuraságnak nem a jó, hanem a kegyetlen földesúr volt, a ki úgy beszélt és bánt jobbágyaival, mint Kapy Zsigmond, ki 1620. aug. 11-én kelt levelében kétyi tisztjeinek utasításokat küldvén az aratásra, a többek közt azt mondta: „És ezeket egynéhányszor olvassátok el a szófogadatlan, koszos-fejű jobbágyok előtt Kétyen, hogy ezen pecsétetes levelemben

hagyom és parancsolom, hogy elhagyván a régi goromba, vakmerő, oktalan, paraszt, szófogadatlan, ostoba, emberi természet ellen való, megrögzött gonosztermészeteket, fejek vesztése alatt szavakat fogadják mindenben, valamit én szómmal nekik parancsolok.“ „És ha ki ez ellen szólana csak egy szót is, avagy nem akarná cselekedni, tehát a többivel együtt mindjárt megkötözzétek és ide felküldjétek.“¹⁾ Ez a hang volt a földesnrőség természetes hangja s még Alvinczi Péter, a híres kassai pap is így szokott azokkal a szegény emberekkel beszélni, kik irányában fenforgó kötelességeiket az ő nézete szerint lanyhán teljesítették. E tekintetben nem nyilvánul különbség a földesri hatalomban akár a király, akár egyházi, akár világi úr személyében összpontosult. Időnként úgy látszott ugyan, mintha a király a maga jószágainak munkásnépét valami különösen kedvezményes, úgyszólván mintaállapotba akarná helyezni, hogy mindenki észrevegye a király és a magánföldesúr jobbágyainak helyzetében való elvi különbséget.

1570-ben a kamara a munkácsi uradalom udvarbíráját szigorúan utasította, hogy a jobbágságot ne zaklassa önkényes terhekkel, ne tegyen úgy, mint más földesúr, ki a zavaros, zord időkben folyton emeli az alattvalók terheit, mert „ő felsége azt akarja, hogy tisztviselői úgy bánjanak a szegénységgel, hogy szembetűnjék a közöttük és a Magyarország nemeseinek alattvalói közötti különbség“ (ut multum inversit inter honim et subditorum nobilitatis Hungariae immunitates).²⁾ Ez azonban csak pillanatnyi felbuzdulás volt a főhatóságok részéről, mert az okiratok tömértelen olyan esetről emlékeznek meg, hogy midőn valami jószág magánosoktól állami kezelésbe ment át, a kincstári közegek ép oly irgalmatlanul kisajtolták a jobbágyokat, mint előbb a magánföldesúr. Ez történt például a véglesi uradalomban, hová 1604-ben a sok panasz következtében külön vizsgáló bizottságot kellett küldeni.³⁾ Az intézményben magában rejlett a hiba, az rontotta meg az emberek jogi és erkölcsi érzékét, kiknek legtöbbje nem is sejtette, milyen romlott, isteni és állami törvénybe ütköző alapon nyugszik az a viszony,

¹⁾ Gazdatört. Szemle 1895: 198—99.

²⁾ Gazdaságtört. Szemle, 1896: 75.

³⁾ Századok 1904: 485—7.

melybe jobbágyaikkal helyezkedtek. Ép oly kevésbé akarták megérteni, hogy jobbágyaik elnyomása mennyire rontja saját anyagi érdekeiket s az ország gazdasági életének fejlődését. Minthogy ők voltak az erősebbek, kihasználták a helyzetet kíméletlenül s nem akarták belátni, hogy az a kényuralom, melyet magok gyakoroltak munkásaikon, teszi lehetetlenné abbeli törekvéseik sikerét, hogy a Bécs részéről ő rajtok gyakorolt idegen kényuralom alól felszabaduljanak.

HATODIK FEJEZET.

A királyi terület.

5. A jobbágyság úrbéres terhei.

Ismerve a földesúri hatalom természetét általánosságban, végre áttérhetünk az úrbéres terhek részletes vizsgálatára, a mint azok különböző időkben és vidékeken gyakorlatilag alakultak. Az országgyűlés a királyi hatalom sürgetésére köztörvények útján elég szabatosan megállapította azon különféle szolgáltatások maximumát, melyeket a földesúr jobbágjától követelhet úgy, hogy a merev röghöz kötöttség s a vele járó helotizálás korában sem mondhatni, hogy a földesúr joga a munkással szemben a törvény szerint szertelen, korlátlan lett volna, mint némely nyugoti államban volt. A magyar országos úrbérrendezés meghatározta a földesúr jogait. A törvényes kilenczedén, valamint bizonyos haszonvételeken kívül (korcsma, mészárszék, malom, makkoltatás, vásárjog stb.) a törvény három főcsoportba foglalta a parasztság terheit. Ezek voltak: a földbér vagy pénzfizetés (census), a robot (servitia) és az ajándék (munera), mihez az urbáriumokban még két csoport, a más jövedelem (proventus) és a sokféle bírság (mulcta) járult, melyet a jobbágyság vétség, kihágás, büntény esetén a földesúrnak vagy tiszteinek fizetett. Ami a bért illeti, azt a törvény egész telkenként, habár több család élt rajta, évi 1 arany forintra vagy 100 dénártra szabta, ámbar hozzá tette, hogy a mely telek eddig többet fizetett, ezután is fizesse a többletet. Azon sokféle munka és szolgáltatás maximumát, mely a robot gyűjtőnévbe foglaltatott össze, a törvény szintén megállapította, kimondván, hogy az az iga jobbágyság részéről évi 40 napnál több nem lehet. Ez a törvény azonban nem lépett életbe s érvényben maradt a

régi törvény, mely szerint az ígás szerződés 52 nap volt. Ez tehát terheesebb volt a jobbágyra, de mégis gátat emelt a földesúri önkénynek. Végül a törvény az úgynevezett ajándék maximumát szintén megszabta és pedig az állandó évi ajándékot, valamint ama rendkívüli segélyt, melyet a földesúr pontosan megjelölt, ritka kivételes esetekben követelhetett népeitől hangsúlyozva, hogy ez a segély mindenkor csak mérsékelt lehet.

A törvény megszabta tehát a kereteket, melyekben az úrbérnek mozognia szabad s melyeken túl a földesúri igény nem terjedhet. Ha azonban a gyakorlati viszonyokat vizsgáljuk, azon óriási anyagból, mely az urbáriumokban s más ide vonatkozó iratokban e korszakból ránk maradt, kiderül, hogy a földesúri hatalom ép oly kevésbé törődött a törvénnyel, mint a saját urbáriumaival vagy külön szerződésekkel, hanem folyton fokozta igényeit, vagyis szaporította az úrbéres szolgálatok minden ágát, melyek tehát a valóságban szertelenné váltak s teljesen az úr önkényének szolgáltatták ki a köznépet. Első sorban a pénzfizetés, a census mutat folytonosan emelkedő irányt, noha mellette az urbáriumokban a legkülönbözőbb címeken való fizetések szerepelnek. Így előfordult: zsellérpénz, pásztorpénz, molnárpénz, raj pénz, ostoppénz, sarlopénz, keresztény- vagy füstpénz (e három ugyanazt jelenti, az fizette dézaniaváltságul, a kinek nem volt vetése), vajdapénz, darabantpénz, harangpénz, testpénz, (ha a gazda kihál a házból, a ki jószágában bent marad, az fizeti és pedig 1 frtot), mérlegpénz (lemért termények, például méz után). Ehhez járult sok más fizetés a földesúri malom, fűrészmalom, posztó kalló, havasi legelő, makkos erdő, halászat, mészárszék, pálinkaüst, sörfőzés s első sorban a korcsma után, mely már akkor nagyon bő jövedelmet hozott s gróf Esterházy Miklós semtei jószágáról 1641-ben azt mondta¹⁾, hogy „legnagyobb jövedelmünk korcsmából vagyon.“ Sok helyen a földesúri korcsmáros fizetéséhez a falu lakóinak pénzzel vagy búzával kellett járulniuk, de még nagyobb teherként nehezedett rá jók az, hogy a földesúr egyszerűen a lakosokat róttta meg saját borának és sörének kimérésével.²⁾ Némely urbárium szerint a jobbágyok a földesúr

¹⁾ Gazdaságtört. Szemle, 1904: 141.

²⁾ Az italmérés jogáról bővebben szölok: Közgazdasági állapotaink s XVI. és XVII. században című munkámban 119—22.

borából annyit kötelesek kimérni, a mennyit a tiszt parancsol (tót, quot illis imponitur). Ep oly teher volt a sörmérés s néhol az egész helyes jobbágy évenként 6, a zsellér 3 akó sört tartozott kiárulni s ha nem tette, száraz korcsmaváltság czimén 2, illetve 1 irtot fizetni. Hogy a robotot s az ígás vagy gyalogszerjárást az urbáriumok rendesen korlátlanoknak mondják s a földesúri tiszt tetszésétől teszik függővé, azt már fentebb láttuk. Az ajándék, konyhabér, termény- és iparczikk beszolgáltatása terén ez a korlátlanság még inkább szembeszökik. Sőt a földesúr néhol a konyhaajándék pénzbeli megváltását rendelte el, így a rozgonyi uradalomban azon a czimen, hogy most nem lakik ott, meghagyta tisztjeinek, hogy minden egész telektől 3 tyúkot, 2 ludat, 20 tojást, a fél telektől fél, a zsellértől harmadrészt vegyenek, de nem természetben, hanem a kassai piaci ár szerint készpénzben. A jobbágy nemcsak azt adta urának, mit az országos urbértörvény említ, vagyis tyúkot, libát, tojást, kalácsot, disznót, juhot, hornyot. A^an az úgynevezett ajándék közt, melyet rendesen a három sátoros ünnepkor, de a legkülönbébb határidőben és alkalmakkor (Márton ludja, karácsony tyúkja s sok más) kellett szolgáltatni, minden képzelhető eleség, termény és iparczikk. Így az említetteken kiívil méz, vaj, túró, sajt, kása, dara, tatárka, vagy krupa, zab, káposzta, köles, mindenféle zöldség, gyümölcs friss és aszú, borsó, kenyér, kalács, fehér czipó, viasz, fagygyu, oldalas szalonna, háj, tehén, borjú, császármadar, őz, nyúl, malacz, bárány, kappan, csirke, fűrj, hal, csík, szarvas, nyestbőr, rókabőr, farkasbőr, s más bőr, komló, kendermag, kender és len, fa, széna, lóistráng, patyolat, karmazsin csizma, szőnyeg, paplan, török gyolcs, vászon, zsendely, szurokdoboz, lámpába való fenyőfa, pokrócz, heveder. Gyakoriak az exotikus szolgálatok. Némely falu évenként néhány vadászutyát, agarat, kopót nevelt a földesúr számára. Néhol a jobbágy nemcsak mindenfélét tartozott adni, hanem venni is a földesuraktól. Így Bozgonyban (1634.) mindenki¹⁾ annyi köből rozstot, a hány frtra ment az adója, volt köteles karácsonykor a földesúrtól, még pedig 1—1 forinton vásárolni. De az uradalom csak olcsóság idején adta ily áron a rozstot. Drágaság idején a jobbágy nem kapott rozstot, de az

¹⁾ Gazdaságtört. Szemle 1894: 2G4—73.

1—1 frtot meg kellett fizetnie. A munkács-szentmiklósi uradalomban kemenez zab dívott; ott a paraszt az uradalmi erdőben faizást élvezett, de nem ingyen, hanem évenként annyi köből zabot kellett adnia, a hány kemenczét fűtött. Általában bármilyen rendkívüli szükséglet merült föl s akármi kellett a földesúrnak, arról a jobbágyok tartoztak gondoskodni. A tokaji uradalom intézője 1686-ban megszorult magbuza dolgában. Ráírt tehát a battaiakra, adjanak 4—4 köből búzát, melyet új kenyérkor vissza fognak kapni. Ha pedig nem adnának, a folyó piaczi áron „megveszem, ha meg nem halok, minden bizonyos nyal rajtok.“ így alakultak a jobbágyszolgálatok az urbáriumokban. melyeket „falu törvényének“ neveztek, melyek a faluban vagy uradalomban dívó büntetőjogot is szabályozták. Főcsoportokba gyűjtve foglalták össze a bűntényeket, vétségeket, kihágásokat s mindnyájokra megszabták a fenyítéket, mely legnagyobb részt pénzbírságból állt. Meg volt tehát szabva a büntetés maximuma is, de az eljáró tiszt valószínűleg ép oly kevésbé maradt e korláton belől, mint az úrbéri tartozások behajtásában.

A tényleges állapotok megvilágítására a sok ezernyi urbáriumból például részletesebben bemutatok néhányat.

A zalavári apátság 1568-ban íratva össze¹⁾ jószágait, melyek akkor nagyon szánalmas állapotban voltak. Az apátság községeiből Orosztony, Kisapáti teljesen pusztán állt, Bárándon, hol előbb 16 jobbágy élt, csak 2 zsellér s 4 lakott telek találatott. Apáti lakva volt ugyan, de a török fölperzselte, Esztergái szintén leégett s a nép (1 bíró, 5 jobbágy, 5 zsellér) az erdőben lakott. Zalavárt a bírón kívül csak 10 jobbágy és 4 zsellér élt, a pusztá telkek száma meg 23 volt. Rada, akkor az apátságnak legnagyobb községe (a bírón kívül 25 jobbágy, 14 zsellér és csak 7 pusztá telek) behódolt a töröknek. A pén zadó telkenként 4 frtot tett, mely két részletben fizettetett, kivéve Zalavárt, hol részletenként csak 13 drra rúgott, mert az előbbi apát a községtől elvett 50 hold földet, ellenben mérsékelte a pén zadót. Rada község ez adón kívül a borból kilenczedet is fizetett, a termésből a liba és méh után tizedet s az a jobbágy, a ki földjét tényleg művelte, még 1 csirkét adott, 1—1 napot

¹⁾ Pann. Mon. VII. 623—38.

szántott, aratott, kaszált, szőlőt miveit, hordóabroncsot készített, az orosztóni szőlőket teljesen megmívelte s a várba a szükséglethez képest fát szállított. Körülbelül ilyenek voltak a többi falvak (a már említetteken kívül Apáti, Ferkend, Báránd, Csács, összesen 7) kötelezettségei; néhol azonban különlegességekkel találkozunk, így Esztergái' az összes csikót, melyet fogott, a földesúrnak tartozott beszállítani.

A szatmári tartomány 1592-ben a király kezén volt s ekkor készült urbáriumában¹⁾ Erdőd, Szatmár, Nagybánya és az Avasság vidéke, összesen valami 98 mezővárossal és községgel szerepel. Mindnyájan fizettek bért, többnyire adtak tizedet és kilenczedet, szolgáltak mind szekérben, mind gyalogszerrel, mindenféle munkával és korcsmáltatással (*serviunt ad libitum, vina similiter educillant tót, quot illis imponitur, serviunt sicuti illis jubetur, in arando, illetendő, falcando, lignorum ductione, et in omnibus aliis quot illis imponitur, sicut jubetur, servitia praestant, prout illis mandatur*) s magok az urbárium-összeirók end ifik, hogy e szertelenség a népet a legnagyobb nyomorúságba s pusztulásba dönti. Konyhaajándékuk közt főleg vaj, sajt, brinza, tyuk, hal, szerepel. Figyelmet érdemel az urbáriumban Misztótfalu, melylyel később még találkozunk. 1592-ben lakott benne 9 egész, 19 féltelkes jobbágy és 2 zsellér. Adója 10 frt volt, de nem pénzben, hanem borban fizette, még pedig 8 köblét 1 frtba számítva. Ellenben nem mért ki földesúri bort, nem is robotolt, a sertéstized kivételével tizedet vagy kilenczedet nem adott, hanem minden szőlősgazda terméséből 100 köből után 8—8 köből bort fizetett úrbér fejében.

Dávidczenk községben²⁾ a szolgálat 1608-ban következő volt: minden pusztá telek után egy holdért, melyet a lakosok bevetettek, egy köből gabonát adtak: egy-egy lakott telek 1 messzely vaját, 3 tojást, 1 kappant, 1 tyúkot, 1 ludat és karácsony kalácsát, valamint 40 dénárt fizetett, szilvát aszalt, ha csak 1—2 hordó bora volt, felét a földesúr foglalta le, télen hetenkint 2, nyáron 3 napot (a zsellér csak felét) robotolt. A lakosok nyáron 12 dénáron tartoztak a földesúrnak dolgozni s sok más súlyos kötelezettség is nyomta őket. Így őrizniök kel-

¹⁾ Gróf Károlyi Oklev. III. 500—558.

²⁾ Gazdaságtör. Szemle 1889. 276—7.

lett a földesül- udvarát, jégvermét kellett építeniük s megvakulok.

A mádi jobbágyok 1635-ben megegyeztek földesurokkal, gróf Rákóczy Pállal, hogy a mádi határban levő 5 szőlejét és 8 darab szántóföldjét teljesen megművelik, a termést behordják, Szent Márton adójába 15 frtot s taksául évi 500 frt készpénzt üzetnek, de semmi mással nem tartoznak.¹⁾

A verhovinai falvak (Hidegpatak stb.) 1648-iki urbáriumában a fizetések és szolgálatok 1-1 egész telek után 4—6 frt. 1—2 mérő zab, császármadár, nyest s sok más afféle. Ellenben sok hely mentes volt a róka bőrzéstől, a darabantok adójától, ajándéktól, korcsmától, viszont bizonyos majorság! földeken szántani, aratni, kaszálni, gyűjteni és behordani tartoztak.

Ecsed vára „tartományának“ urbáriuma 1648-ban készült el s a rendkívül terjedelmes munkálatot,²⁾ mely Szabolcs és Szatmár (e vármegyék akkor épen az erdélyi fejedelem uralma alatt álltak, de csak kivételesen s nem tartoztak a partiumhoz) számos községét felöleli. Maga a földesúr, I. Rákóczy György erdélyi fejedelem vizsgálta felül s kísérte széljegyzetekkel. Az elég békés viszonyok következtében, melyet ez a vidék évek óta élvezett, az uradalom gazdasági helyzete általában kielégítően alakult; volt sok vagyonos vagy legalább módos gazda s különösen a marhalétszám látszik kedvezőnek. Némelyik községnek, például Ecsed mezővárosnak nem volt egy talpalatnyi szántóföldje vagy rétje, más községekben meg a földesurnak nem volt majorsági földje, az egész határt a lakosok bírták. Urbéres terheik öt csoportba foglaltattak, készpénz (census), ajándék (numera), jövedelem (proventus), robot (servitia) és büntetéspénz (mulcta), mely utóbbi természetesen csak a büntetéseket sújtotta. A pénzdót vagy a község fizette átalányösszegben vagy pedig az egyes jobbágy telke után, sőt némely község minden pénzdótól menten volt. A pénzdó telkenként a helyi viszonyok szerint — 8 ftot tett és két részletben (Szent György és Szent Mihály napi adó) fizettetett s néhol a censushoz számítva még szerepel egy vágó marha (néha több község együtt adta), egy borjú vagy 3 bárány s

¹⁾ Gazdaságtól!. Szemle 1903: 404—3.

²⁾ Kivonatilag közölve a Károlyi-oklev. IV. 282—340.

fél, egész vagy 2 köből lenmag, káposzta (a ki termelte, rendszeren 125 főt adott), vaj (a kinek fejős tehene volt, 1—1 meszselyt vagy 1 vesting tnrót adott), 1 köből kendermag, 4 köből aszú alma, 2 köből aszú szilva, 6 vég szűrposztó, s Tarpánál a censushoz 210 kősonak Mármarosból való fuvarozása is számíttatik, míg másutt e terményadót nem a censusba, hanem más rovatokba sorolták.

A mi az úrbér második csoportját, az úgynevezett ünnepi ajándékokat (munera) illeti, akadtak egyes községek, melyek ily ajándékkal, vagy karácsony tyúkjával nem tartoztak. Máskülönbén azonban ez a csoport elég változatos s a három sátoros ünnep idején, karácsonykor, husvétkor, pünkösdkor fizettetett. Néhol minden ünnepkor egy telek csak 1 tyúkot és 7 ludat (néhol csak dézmáláskor a dézmásnak 1 tyúkot vagy 9 drt) adott, másutt azonban az ajándék minden ünnepre 6 Ind és 12 tyuk közt ingadozik, sőt a Nyírbátorhoz tartozó falvak évenként összesen 150 tyúkot, 200 tojást és 2 vágó marhát fizettek karácsonyi ajándék fejében.

Az úrbéres terhek harmadik csoportja a nem pénzbeli jövedelem (proventus.) Ide tartozik a tized, (melytől az oláh jobbágyok mentesek voltak), az őszi és tavaszi vetésből, (a kinek vetése nem volt, 6 dr füst- vagy kereszténypénzt fizetett), a méhrajból, melyet 3 dron meg lehetett váltani, a pázsit-disznóból, melyet szintén megváltottak a disznót 6, a süldőt 3 dron; egy veder esik vagy helyette 40 dr, melyet mindenki fizetett, „a ki vést tartott“ (a ki csikót fogott vésszel), valamint a jövedelem, melyet az italmérés, a tilalmas föld és erdő, veteményes kert, téglaszin, malom, mészárszék, halászó viz adott. Mikor és valahol makk termett, az illető község nem adott pázsittizedet, hanem makkon tizedelt s aki nem tette, az öregétől 10, a süldőtől és malacztól 5 drt fizetett. A „ki nyilast vészén az erdőn“, az évenként 1 öl szénát fizetett.

Néhol e rovatba sorolták a káposztatermelő azon kötelezettségét, hogy termeléséből 125 fő káposztát adjon. Vállaljon minden káposztás kert után, habár ketten ültették be, ugyanennyi volt a fizetés. Tarpán, mikor makk termett, minden márkás ember 2, a marhátlan 1 köből makkot tartozott szedni s beszolgáltatni; mikor nem termett, helyette a márkás ember 1 köből vadalmát vagy vadkörtét aszalt vagy ha nem akart,

ugyanannyi korpát vagy rozsot (a gyalogszeres vagyis marii átlán jobbágy a felét) adott. Tarpán némi szőleje is volt a jobbágyságnak, melyért nem hegy bért vagy hegyváltást fizetett, hanem termése ötöd részét szolgáltatta be.

A mi a robotot vagy tulajdonképeni paraszti szolgálatot, a szerjrást (servitia) illeti, itt a legnagyobb ellentétekkel találkozunk. Ecsed mezőváros egészen mentes volt a közönséges robottól, ellenben, ha előkelő vendég érkezett, „becsület okáért” ők is fegyveres kézzel tartoztak a kapukat állani“, továbbá télvíz és fagy idején, a vár körül egy darabot jegelni, általában a város tűzbiztonságára fel vigyázni. Kisecsed szántást-vetést nem végzett, de ő mívelte az uraság ottani káposztás, hagymás és lugaskerteit. A rendes szolgálat az volt, hogy a 4 ökrös gazda ígástól (a két ökrösök közül ketten összeálltak) mindig 1 hetet a földesúrnak s azután 2 hetet magának dolgozott s „annuatim így folyt szolgál at jóknak rendi.“ Munkájuk szántás-vetésből, kaszálásból, szénatakaritásból, aratásból, fahordásból, fuvarozásból állt s a mezei munkát nemcsak a saját háztárukban, hanem ott, hová a tisztek rendelték őket, a távolabb levő majorsági földeken végezték. Matócs község mentes volt a szántás-vetéstől. E helyett minden külön kenyeres ember tartozott 1 hétig aratni, 1 hétig kaszálni és takarni s 1 hétig a várban szolgálni, továbbá „valamennyi gypjú esik az ecsed i jószágban lévő majorság-juhok után, azt ők tartoztak megfonni, megkárlni és végekben vég szűr számra beszolgáltatni; a malom körüli gátcsinálást, famunkát és építkezést az uraság adta anyagból ők végezték, a malom vámjövedelmét, ők fuvarozták Ecsedre s a Szamos hidját ők csinálták, a fáját ők hordták és faragták meg s csak a munkavezető mestert fizette az uradalom. Majtény a rendes mezőgazdasági munka mellett a földesúri malmokat jó karban tartani, a hidcsinálásra ügyelni s egyéb szükséges dolgokat is végezni tartozott. Noha az urbárium a legrészletesebben megállapítja minden falunál a robot-szolgálatot, igen gyakran azzal végzi, hogy „egyéb szolgáltra is, a mire a tisztek rendelik őket, az ő possibilitásuk szerint tartoznak menni“, „valamint a tisztek rendelik őket, az ő tehetségek szerint tartoznak mindenféle szolgálatot praesentálni“, „aratáskor, a mint a szükség kívánja, nem a betelés szerint, hanem a mint a tisztek rendelik, a szerint kell szolgálniuk,

„szolgálatoknak módja s rendtartása olyan, a mint a tisztek rendelik őket és mennyire elérkeznek, mindenféle szolgálatot praesentálni tartoznak.“ Ebből is kitűnik, hogy a jobbágyot a legrészletesebb urbárium sem óvta meg az úrbéri terhek tul-
 tengése ellen s hogy szolgálatai e pontos urbér mellett s olyan emberséges, józan belátása földesúr alatt is, minő Rákóczy György fejedelem, a ritka jeles gazda volt, lényegileg szertele-
 nek vagy határtalanok maradtak. Igen érdekes az urbárium-
 nak Misztótfalu akkori mezővárosra vonatkozó része. A köz-
 ségben, melynek 1592-ki állapotairól már szóltam, 1648-ban 4
 nemes családon kívül $82\frac{3}{4}$ telken 219 háznép élt, közülök 125
 gyalogszeres s a város egész gazdasági élete a bortermelésben
 nyugodott. Még a 32 fnyi censust is borban fizették bő eszten-
 dőben itczéjét 1, máskor $1\frac{1}{2}$ —2 drba számítva. Nem szántot-
 tak, nem vetettek, juhot sem tartottak s így gabona- vagy bá-
 rányizetet nem fizettek, hanem szőleik jövedelméből éltek.
 Ezek a földesúraiak mellett (egy részöket a busákmonostoriak
 és a bárt falusiak m ívelték) széjjel terjeszkedtek a hegyekben
 s fedezték az úrbéri terheket is, melyek közt első sorban emlí-
 tik a helyi lelkész s a földesúr dézmáját, mely utóbbi $12\frac{1}{2}$ kö-
 ből bortermés után 1 köblöt, 100 köből után 16 köblöt tett.
 Ezenkívül szüretkor adtak a provi sornak 1 vágó marhát, az
 udvarbírónak telkenkint 12 drt, mívelték a földesúri szőlők egy
 részét s megkötötték az urasági hordókat, melyekben a termést
 elhelyezték. Csakhogy a saját termésüket sem értékesíthették
 szabadon, mert egy részét a földesurak tartoztak eladni. Ez „a
 foglalt bor“ a terméshez képest évenként 1000—2000 köből közt
 váltakozott. A földesúr a folyó áron váltotta be, de a termelő,
 a hány forintot kapott foglalt bora fejében, ugyanannyi köből
 bort tartozott ingyen is adni s „itt gyűl ki a lucrum“, jegyzi
 meg az urbárium.

Bármilyen sokfélék voltak szolgálataik, az ecsedi uradalom
 népe másokhoz képest elég kedvező körülmények közt élt.
 Ibrányi Ferencz 1656-ki összeírásában azt mondja: „Az ibrá-
 nyiak egyszóval mindennemű labort praestálnak, sőt szegény
 atyám uram idejében egyetlenegy rendelt napjok sem volt sza-
 badságra, hanem immár én minden héten pénzeket, szombatot
 nekik adtam, hogy azokon a napokon magoknak szolgáljanak
 az aratáson és szekérszeren kívül. Azért ebben őket inaradékim

is megtartsák, de úgy, hogy ők is a négy napot igazán meg-
szolgálják.“ Ilyen úrbérszolgálatok mellett a lakosságnak ter-
mészetesen a legkétségbeejtőbb nyomorúságba kellett süllyed-
nie, a mi nem merő föltevés, mert Ibrányról éppen ez időből van
egykorú tudósításunk és pedig hiteles részről, az ottani ref.
paptól. 1657-ben rápolti Papp Mihály volt a falu lelkésze, ki-
nek ránk maradt naplója fájdalmasan panaszolja, hogy a köz-
ség „haló szegény“ volt s nemcsak a papot nem fizethette, ha-
nem a pap volt kénytelen híveinek oda adni mindenét, a mit
előbbi állomásain összekuporgatott.

Lőcse városa valami 8 községnek volt földesúra. Ezek az
1666-ki urbér szerint¹⁾ fizettek készpénzadót és pedig censust
és taksát, kilenczedet, malompénzt, serpénzt, vásárpénzt, fűrészm-
alompénzt, hegyi- s más rét- vagy legelőpénzt, tojáspénzt,
harangpénzt s a hol fűrészmalom volt, gerendát, deszkát, széket
adtak, továbbá konyhaajándékot (kalács, tyuk, disznó, túró,
hal stb.), különösen mikor Lőcsén bíróválasztás volt, borjút,
nyulat, császármadart, tyúkot, sőt néhol egész különös helyi
fizetések és kötelezettségek dívtak.

Iványi Fekete László az 1660 -70. években összeírta kü-
iömböző vármegyékben fekvő jószágait.²⁾ A szolgálatok vidé-
kenint igen különbözők, az általánosan divókon kívül előfor-
dul két öreg zsák kása, egy kita kender, testbeli vagy aszú
posárhál, egy vég öreg jancsárpátyolat, „a mellett tisztességes
készbeli ajándékot tartoznak adni“ „és esztendőben egyszer
tartoznak falujul szekereken és marhajokon bort hozni, a hová
az urok parancsolja.“ A hol volt makkos erdő,³⁾ ott olyan év-
ben, mikor makk termett, sertéstizedet adtak, mikor nem ter-
mett, egy hízott ártányt vagy 5 frtot. Hont vármegyében Alsó-
pribel községben volt Feketének 162 egész telke, melyen 34,
leginkább zsellér élt. 1669-ben ezek „majorság és robotoskodás
fejében“ fizettek évi 100 frtot, falustul száraz korcsmát 20 és
személypénzt szintén 20 frtot; másrészt a Dubranka hegyen

¹⁾ Bővebben közlöm: Közgazd. állapotaink a XVI. és XVII. században
című munkámban 110—12.

²⁾ Tört. Tár. 1898: 463. s köv.

³⁾ A makkoltatásról, tilalmas erdőkről, a jobbágy faizási jogairól sok
részét a különböző korszakokból *Tagúnyi* Károly, Magy. Erdészeti oklevél
tár I—III..

levő két majorsági szőlőt megkapálni, szaporítani és gondozni tartoztak. Ezenkívül minden házhely fizetett évi 1 frt bért, 2 itcze vaját, vagy minden itczéért 24 dénárt, 4 ludat vagy egyért 18 dénárt, 4 tyúkot vagy egyért 12 dénárt, egy császárvagy fogolymadarat vagy helyette 24 dénárt, faluul 1 őzet vagy helyette 1 frtot, a fentemlített módon sertéstizedet, továbbá „mindenféle vetésükből, borból, bárányból, vajból kilenczedet és tizedet.“

Nádasd és Halugi községekben az 1671-ki „igaz urbárium“⁴⁴ szerint minden telek 4 frt évi bért, 10 tyúkot, 10 tojást és 1 köből zabot fizetett. A község évenként 10 hold földet jól megganajozván, bevetett, learatott s betakarított Nádasára, ezenkívül az uraság rétét megkaszálták, felgyűjtötték s behordták Nádasdra vagy Körmendre. Egervár szoléit meg szorgalmasan megmunkálták, megszedték, préselték s a borát oda szállították, hová kívántattot.

Igen bő és változatos jövedelmi forrása volt a földesúrnak és tiszteinek az igazságszolgáltatás, mert a legtöbb büntetést pénzen meg lehetett váltani s a töméntelen bírságon az úr osztott tiszteivel. E bírságokat vagy büntetéspénzeket az úr egészen tetszése szerint állapította meg és pedig vagy az urbáriumban vagy a tiszteinek adott utasításban vagy külön rendeletekben s ez iratokban az akkori büntetőjog és peres eljárás töméntelen érdekes emléke maradt fenn.

Mándok falu földesúra, Losonczy István 1549-ben külön szabályzatban „szertartást hagyott“⁴⁴ ottani jobbágyainak s elrendelte, hogy 2 bíró s 12 esküdt legyen s csak ők tegyenek törvényt. A ki ellenék szidalmas szót használ, azt kalodába vessék s 2 nap és 2 éjjel meztelenül a pellengér alatt üljön. Ha a büntetést a bíró elengedné, legjobb ökrét vegyék el tőle a földesűl számára. A ki lop, azt akaszszák fel s e büntetés meg nem váltható. Ép ily súlyos a paráznások büntetése.¹⁾ A XVII. században a lékai uradalom számára készült rendtartás a gazdálkodás módja mellett a bünyfenytést is szabályozza; azokra, kik a jobbágykötelezettségeket és a robotot pontatlanul teljesítik, súlyos bírságot ró, a templomekrőlők, káromkodók s más valláserkölcsei bűnösök, általában a kihágások és büntények bírsá-

¹⁾ M. Jogt. Eml. III. 32.

gait állapítja meg, egy másik pedig a bíróválasztás módjáról ad tájékoztatást. Az uradalom évenként egyszer összehívta a lakosokat s a gyűlésre, melyet a földesúr képviselője vezetett, minden jobbágnak személyesen el kellett mennie. A megnyitás után a falu tisztkara leköszönt. Erre a gyűlés egy tagja föl szólította a jelenlevő plébánost, mondja el netaláni megjegyzéseit egyes híveiről. Ez megtörténvén, a község nyilatkozott papjáról s a kinek volt, elmondhatta panaszát. Ugyanígy kikérdezték a lelépő tisztkart, nem tapasztalta-e, hogy valamelyik községi lakos erkölcstelen életet folytat vagy más hamisságban leledzik? Mikor ők elmondták mondókájukat, a gyűlés tagjait szólították fel, volt-e panaszuk a lelépő tisztek ellen? Mindé nyilatkozatokat írásba tették s felküldték a földesúrnak, ellenben azt, ki hazug vádat emelt, nyomban megbüntették. E korszak jogszolgáltatása általában igen tarka képet mutat. Volt nemesi, városi, paraszti vagy urbérjog s azt a bíróságot, mely a falu bírójából és esküdteiből alakulva a falu népének apróbb pöréiben ítél, polgári széknak nevezik a vármegyei szabályzatok. De volt is pör elég s az úrbéres viszonyok zűrzavara mellett minden fórumot, melyhez hozzáférhetett, elárasztott panaszaival az örökösen zsarolt jobbágság.

Mint a fentebb idézett példák bizonyítják, melyek számát a végtelenig szaporítani lehetne, a jobbágságnak törvényben megállapított s a gyakorlati életben tényleg reá háruló terhei közt égbekiáltó az ellentét s a ki csupán a törvény alapján akarná a munkásnép szolgálatait megítélni, az egészen hamis nyomon haladna s téves következtetésekre jutna. A földesúri hatalom alatti néprétegek közt aránylag még a legkedvezményesebb helyzetben voltak a nagyobb mezővárosok, melyek rendszeren külön szerződésben egyeztek meg urokkal, a bért általánösszegben üzték s sérelem esetén is könnyebben tudták érdekeiket megvédeni, mert többen és módosabbak voltak. Mindazáltal megtörtént, hogy az ilyen mezővárosok egész lakossága is azzal fenyegetőzött, hogy fölszedi a sátorfát s ottliagja ősi tűzhelyét, ha a földesúr nem enyhít tűrhetetlen igényein.

A „zniováraljai bíró, esküdt polgárok és az egész cominunitás“ 1651-ben Írásban értesítették a pozsonyi kamarát, hogy a régi urbáriumok ellenére mostani földesuraik annyi

robotolást követelnek tőlök, „melyhez képest mindnyájan azon törvénytelen állapottól megijedvén, házunkat pusztán hagytuk; úgy annyira, hogy egy gazda se találtassák az egész városban és ha netán mint nagyságtoktól és kegyelmetektől ez írást oltsalmat nem nyerhetünk, kényszerítettünk városunkat pusztán hagynunk.“¹⁾

Csupán ott, de ott is rendesen csak addig, míg a lakosság meg nem gyökerezett, alakultak enyhébben az úrbéres viszonyok, a hol új telepítések történtek. A nyugoti népekre a török háborúk miatt egész 1687-ig, mikor újra kezdődött a német bevándorlás, a magyar föld másfél századon át nem gyakorolt vonzó erőt s rácok, oláhok, rutének, törökök beszívargása mellett a népmozgalom inkább a belső vándorlás jellegét viselte magán. Azok a nagy birtokosok, kiknek a Dráván és Száván túl is voltak jószágaik, a török uralom terjedése következtében ottani jobbágyaik egy részét anyaországi, főleg dunántúli birtokaikra költöztették át. Így Sopronmegye számos községét a XVI. században délszlávok ülték meg s állandóan ott maradtak, noha a törvény utóbb megengedte hazatérésöket. 1593. körül a hős Pálffy Miklós Szentistván-, Szent jános- és Szentjoachimfalva községeket alapította, melyek némileg változott névvel ma is megvannak. Mikor 1595-ben Esztergom és Visegrád a töröktől visszafoglaltatott, egész vidékők lakatlan pusztaság volt s a király megbízásából Pálffy ott is megkezdte a telepítést részben rácokkal.²⁾ De különösen az északkeleti vármegyékben folyt még mindig és pedig a soltészszel vagy kenézzel való telepítés.

A földesúr már meglévő faluban is sokszor adományozta a kenézi tisztet, de rendesen az kapta, a ki egészen új helységet telepített, oly kikötéssel, ha idegen jószágból hoz oda jobbágyot. Az új község határait a földesúr tűzte ki, nevét is ő adta, gyakran a kenéz nevét ruházva reá. Így Grozovics Ivacsóról neveztetett Grozovics Visnyiczky, Jobbova vagy Jobbovicza falu. Néha a földesúr egyenesen kimondta, hogy jószágait mindenképen öregbíteni, szaporítani akarván, engedi meg az új község alapítását. Az új telepesek rendesen 5 évre a szerjájástól

¹⁾ A levél Orsz. Lev. Vegyes lev. 1650—51. B.

²⁾ Takács Sándor, Századok 1903:534.

vagyis a robottól, adófizetéstől pedig 6 évre szabadosságot nyertek. Főleg Mágócsy Gáspár, később Rákóczy Zsigmond alapított Beregben, a munkácsi jószágokban ily módon több községet.¹⁾

Még gyakoribb volt a háborúban teljesen elpusztult kisebb-nagyobb helyek újabb benépesítése s épen ily esetekben volt kénytelen a földesúr jelentékeny engedményeket tenni az új lakosoknak. 1671. körül Balassagyarmat is éveken át teljesen lakatlan volt s földesura, gróf Balassa Bálint bárom évi adómentességgel igyekezett belé telepest vonzani.

Ez idő lejárván minden házhely bérét 1 tallérban szabta meg. Nekik adta az illési és szobi pusztá határát is, hogy 12 ft évi bér fejében szabadon szántsák és legelőül használják. Fizettek kilenczedet (de csak a szabadságidő lejártá után), továbbá gabonából, borból, juhból tizedet. A malom és a vám az uraságé maradt s a lakosok részt tartoztak venni a vámház, híd, gát fölépítésében. Viszont a korcsma a városok idejének kivételével nekik jutott, valamint a mézárszék, de évi 2 mázsa faggyú s a levágott marha nyelvének fele fejében, ellenben a halászat, madarászat, vadászat a földesúré maradt.²⁾

Mikor herczeg Esterházy újra be akarta Kónyi, Kulcsár- és Inok Tolna megyei pusztáit telepíteni,³⁾ a lakosságnak 3 évre „mindennemű adótól, robottól, dézma vagy akármi néven nevezendő adófizetéstől⁴⁴ mentességet, a parlag szőlők felépítésére meg 6 évi szabadságot Ígért. De kikötötte, hogy ráczságot „épen ne ne legyen szabad nekik magok közé bevenni, sem lutb. vagy kálv. praedicatort tartani.“ A szabadság lejártával minden inarhás gazda évi 2, a marhátlan robot helyett 1 ft bért s kilenczedet fizetett, melyet Dombóvárig kellett szállítania, míg minden más tehertől mentes maradt. Az efféle kedvezmények azonban a telepítés céljából adtak s hogy meddig maradtak érvényben, az a földesúr szeszélyétől függött. Hatóság, mely elvállalt kötelezettségének teljesítésére kényszeríthette volna, nem volt, ő maga meg mint az urbáriumokat, akképen az urbéres szerződéseket is csak „ad beneplacitum“ tekintette ma-

¹⁾ A kenézek ez időbeli telepítő tevékenységéről Tört. Tar. 1894: 51—80.

²⁾ Gazdasági. Szemle 1897:530—31.

³⁾ Pátenslevele Gazdaságtört. Sz. 1904: 315.

gára nézve kötelezőknek, mint ez a kor emlékeiben számtalanszor teljes határozottsággal kifejezést nyer.

Elfajulásának ez állapotában a magyar nemzeti munkaszervezet természetesen csak romboló hatással lehetett az államra, a társadalomra, a közműveltségre. A bécsi kényuralom elhatalmasodása, az uralkodó réteg szegénysége, szellemi elmaradottsága mind szoros kapcsolatban állanak vele. De a legtöbb bajt természetesen az anyagi élet, a munka terén okozta s az eredmények, melyekre a gazdasági életben vezetett, mondják róla a legsújtóbb ítéletet. Igazi értéke csak gyümölcseiben, abban a rettenetes romlásban nyilvánult, melyet a nemzeti vagyonság minden ágában okozott. Megfogyott a népesség, a jólét, száz meg száz mértföldnyi terület visszasüllyedt az ósvadon állapotában, s némely vidéken 10—20 mértföldön nem akadt lakott község. Erdő, cserje, mocsár, vadvíz borította a legáldottabb televény földet s 1687-ben a mai Tolna-, Baranya-, Verőcze-, Szeréin-, Pozsega-vármegyékben a hivatalos összeírás alig 20.000 főnyi összlakosságot talált, a falvak közül pedig 734 keresztény s 85 török község áll pusztán. Lehetőleg még elhagyatottabb volt 1711. körül Dél-Magyarország, a Duna-Tisza köze, általában a mai magyar birodalom területének valami 60%-a. Ezt a szörnyű romlást nem írhatni kizárólag a nemzeti munkaszervezet s a jobbágy-intézmény elfajulásának rovására. Nagyban hozzájárult az örökös háború is, csak hogy már akkor sokan belátták, hogy magát a háborút, a nemzeti ellenállás százados meddőségét, Bécs kényuralmát és a török hódítást legelői a munkáselemek kegyetlen elnyomása okozza. Mikor a XVITL században a lengyel nemesség a munkásnépet hasonló rabszolgai állapotra kárhoztatta, fenkölt lengyel hazafiak, főleg Leszczinszky Szaniszló király (1749.) a magyarok példájára figyelmeztették szilaj honfitársaikat s utaltak reá, hogy a magyar jobbágy-ság helotizálását nyomon követte a magyar állam feldarabolása. A kettő közötti szoros kapcsolatra magyarok és külföldiek egyaránt gyakran utaltak. Ez utóbbiak magasztalva említik föl jegyzéseikben a talaj kimeríthetetlen gazdagságát, vadban és halban való bőségét, a marha sokaságát, a kenyér, hús, bor kitűnő minőségét, az élet olcsóságát. Sehol sem éltem olyan jól s olyan olcsón, mint Magyarországon, írja az egyik (4579.) s hozzáteszi, hogy Magyarország egykor

igazi paradicsom volt, de még most is egész Európát élelmezhetné, ha a tömegek oly elnyomott állapotban nem sínylődnének. Külföldön — mondja egy másik — az emberek több gondot fordítanak barmaikra, mint a magyar — természetesen a parasztot érti — önmagára; házaik nyomorúságosak, ruhájok főleg állati bőrből készül. Később (1599.) egy angol kivált a magyarországi gyümölcsöt dicséri, mely olyan sokféle és jó minőségű, mint az olaszországi; ép úgy magasztalja gabonáját, borát, melyet kivisznek Lengyel- és Csehországba, Morvába és Sziléziába; halainak sokaságát, a töméntelen szarvasmarhát, melyet Itáliába és Németországba szállítanak, lovaikat, melyek fürgék és kitartók. Csakhogy hadi szolgálatra kevésbé vannak kitanítva, mint közönséges munkára, melyre külföldiek is kitűnőknek találják. Elmondja, hogy a hegyvidék gazdag ezekben, míg a többi országrész olyan termékeny, hogy Németország és Itália éléstárának nevezik. Csakhogy az angolnak is feltűnik a nép testi-lelki nyomorúsága. Kiemeli, hogy termetre és arczra a magyar az angolhoz hasonló, de ruházata olyan szegényes, mint az írlandié. A paraszt — panasolja — nem távozhat földesúra telkéről, nem szabad gyermekeit kiházásítani az úr engedélye nélkül, tudományos vagy iparos pályára nevelnie úgy, hogy „e nyomorult nép a valóságos szolgaság állapotában él.“ A szolgaság e sivár képe szólt minden józanul Ítéző emberhez a munkásrétegek öltözetéből, lakóházaiból, és falvaiból, melyekről egy idegen, ki a XVII. század második felében főleg a Tisza vidékét járta be. megjegyzi, hogy külsejük nyomorúságos. Würtembergben egy disznó-olat is csinosabban, szilárdabban szokás építeni, mint a tiszai vármegyékben egy lakóházat. Az ország egész külső kinézéséből kirítt a szolgaság s a belőle folyó anyagi hanyatlás, mely legelői a földművelést sújtotta. Ezt a népszám s a közbiztonság folytonos romlása területileg is egyre szűkebb körre szorította s mivel a határ távolabbi részeiben a sok kóborló martalócz a paraszt életét és vagyonát állandóan veszélyeztette, mindinkább a falu közvetlen közelébe levő területre szorult vissza. A művelés alatti föld állandóan apadása miatt a termés sok vidéken a folyó szükségletet sem fedezte s 1598. körül fölmerült az eszme, hogy a kormány hagyja meg a vármegyéknek, hogy több gabonát termeltesse a néppel. Kiviteléről csak kivételesen lehetett szó,

rossz termés idején meg a honi népesség is az éhhalállal küzdött. 1683-ban a nádor eleve figyelmeztette az udvart, hogy a hadsereg számára Magyarországon csupán húsrá és takarmányra számítsanak, gabonáról, lisztről s más eleségről meg külföldről gondoskodják. A művelés alatti terület pld. Hevesvármegyében, hol 1650. körül még 57.000 holdat tett, 1686. körül már 22.600 holdra szállt le¹⁾ s hasonló csökkenés a háborútól távolabb eső vármegyékben is kimutatható. A felszabadító háború utolsó éveiben pedig a Dél-Magyarországon állomásozó hadsereget külföldi liszttel kellett élelmezni. Ez a roppant hanyatlás olyan időszakban állott be, mikor a XVI. század óta az amerikai nemes-ércz beözönlése az arany-ezüst s vele a vert pénz értékét nagyban devalválta. A gabonaárak ellenben kétszeresökre emelkedtek, minek lendítőleg kellett volna a termelésre hatnia. De az áldatlan közviszonyok közt nálunk, Európa Kánaánjában az ellenkező történt s a gabonatermelés a nagyon megfogyott és kis igényű népességet sem bírta táplálni. A földművelés üzemében sem állhatott be számot tevő haladás s a három és két nyomású gazdálkodási rendszer egymás mellett dívott egy és ugyanazon uradalomban, például a rozgonyiban (1636.). Legfőleg abban jelezhető haladás, hogy nálunk is meghonosodtak egyes új termények. Így a rizstermeléssel több vidéken, például Esztergom táján megpróbálkoztak. A XVII. század elején eljutott hozzánk a török és az olasz tartományokból a tengeri s itt hamar elterjedt első sorban azért, mert nem kellett belőle tizedet adni. Ugyanígy terjedt a dohány, bármennyire tiltották termelését és fogyasztását a különféle egyházi és politikai hatóságok. Ismerték már a burgonyát, de mint a kalarábét és a repezét még csak kertileg termelték s csupán az urak éltek vele. Az ő kertjeikből akkor kezdett a köznéphez is elhatolni némely új répa- és paszulyfaj, valamint a nagyon népszerű s régóta ismert fekete mellett a vörös retek, a karfiol és a kalarábé. Tökéletesbült és terjedt a gyümölcstermelés s a méhészet is, ámbár a mézzel a ezukor akkor már érezhető versenyre kelt.

Igen fontos gazdasági tényezővé fejlődött a borászat, a

¹⁾ Szederkényi Nándor, Hevesvármegye tört. III.

szőlőtermelés, mely számos vidéken jelentősebb szerepet vitt a tulajdonképeni földművelésnél.

A magyar bortermelés az állami önállóság korában mennyiségileg és minőségileg nagyszerű lendületet vett s a bőr elsőrangú kiviteli cikké vált, mely évről-évre sok pénzt hozott a népnek. A Habsburg-korszakban már csak a legkitűnőbb fajok, a tokaji, a sopronvidéki borok tartották meg hely őket a külforgalomban. ellenben a közép- és közönséges borok kiszorultak belőle, mert nem bírták el a magas osztrák vámokat. Sőt Ausztria egyenesen saját borai fogyasztására igyekezett a magyar közönséget kényszeríteni s míg a magyar bor kivitelét súlyos harminczaddal gátolta, az örökös tartományok selejtesebb borai elárasztották hazánkat s különösen a katonaság volt kénytelen az olcsó és jó magyar helyett a drága és rossz osztrák bort fogyasztani.¹⁾ Ellenben a magyar marha kivitelét még a bécsi vámrendszer és vámpolitika sem akasztotta meg s csak a belőle származó hasznot szerette volna a legmesterkéltabb fogásokkal a magyaroktól idegenek kezére játszani. Tovább nem mehetett, mert magok az örökös tartományok, a szomszéd olasz és német államok rászorultak élelmezésükben a magyar húsrá, az élőmarhára, melynek kiviteli vámja szolgáltatva a rendesen elég tekintélyes harminczadjövedelem java részét. Az egykorunk átlag 100.000 darabra becsülik a kivitt marha, első sorban az ökör számát. A háborús időkben állandó maradt a lószükséglet is (mindenféle munkánál leginkább ökör s nem ló volt használatban, még fuvarozásnál is, mint 1542-ben Thurzó Emil említi.²⁾ De az idők folyamán az idegenből hozott lovakkal való helytelen vérkeresztelés megrontotta a magyar ló minőségét, sőt állítólag a tenyésztés terjedelmét is apasztotta.³⁾ A hegyvidéken főleg oláhok és rutének nagyban űzték a juhtenyésztést s tejet, túrót, sajtot termeltek s e juhok gyapjújából készült a darócz vagy abaposztó, melyből a köznép ruházata kikerült. Nagy mérveket öltött a sertésenyésztés nemcsak a makkos erdőkben, hanem a vizek, morotvák mentén is, hol nyáron át, mikor a posványok kiszá-

¹⁾ Takács Sándor, Gazdaságtört. Szemle 1902: 51.

²⁾ Fraknoi, M. Orsz. Emlékek II. 392.

³⁾ Wenzel Gusztáv, A m. mezőgazd. tört. 386.

radtak, az ott maradt halat a sertés etetésére fordították. Általában a marhatenyésztés és kivitel hozta a legtöbb pénzt az országba s az állam is azokból a harminczad-hivatalokból húzta a legtöbb jövedelmet, melyek a marhakereskedés főútvonalaait szegélyezték, úgy, hogy ez időbeli törvényeink gyakran említik, hogy a marhatenyésztés jövedelmezőbb s vagyonosabbá teszi a vele foglalkozót, mint a földművelés. Sőt a szepesi kamara 3574-ben fölvetette azt az eszmét, hogy az egész adórendszert új alapokra fektessék s készpénz helyett a jobbágytól adóban marhát kellene szedni, mely nagyon könnyen értékesíthető» így az adórendszer kevésbbé terhelné a jobbágyot, kinek ritkán van készpénze. Az eszme nem valósult ugyan meg, mert mélyebbre ható reformokra ez a korszak általában képtelen volt. De mindenesetre jelzi a magyar földművelés akkori hanyatlott állapotát, mely a következő század folyamán még inkább megromlott. Mindez a legszorosabb kapcsolatban állt a jobbágyság elnyomásával, a nép millióinak a hatalmasok általi kizsákmányolásával. Soha sem volt a magyar jobbágy annyira leigázva, mint a három részre oszlás korában s sohasem tengődött Magyarország gazdasági élete oly züllött állapotban, mint épen e korszakban.

HETEDIK FEJEZET.

A jobbágyság Erdélyben.

Mikor Szulejmán szultán 1541-ben Buda várát az ország nagy részével a török birodalomba kebelezte, Erdélyt számos magyar vármegyével, melyeket kapcsolt részeknek nevezték, János király özvegyének és fiának adományozta s török oltalom alatti külön, belügyeiben önálló fejedelemséggé emelte. Ez az önállóság megmaradt a török főhatóság megszűnte után is másfél századig, 1848-ig, mikor a törvény ez ősmagyar területet ismét az anyaországba forrasztotta. A kapcsolt részekkel, melyekhez a mai Krassó, Szörény, Temes, Torontál, Zaránd, Arad, Csanád, Békés, Kraszna, Közép-Szolnok, Bihar, Máramaros vármegyék és Kővár-vidék tartoztak, míg a török egy részöket el nem szakította vagy be nem hódoltatta Erdély a mai magyar állam tervületnek több mint 40%-át tette. A tulajdonképeni Erdély, mint katonai végvidék már a XII. század óta külön vajdák kormányzata alatt állt s bizonyos helyhatósági jogokat élvezett, de önmagában sem volt egységes. Három részre, a szabad székelyek, a szabad szászok (Királyföld) földjére s a vármegyékre oszlott, melyek mindegyike ismét külön kiváltságok alapján intézte helyi ügyeit. A Székely- és Királyföldön századokon át csupa szabad ember élt s munkaszervezet egyedül a vármegyék területén nyert a jobbágyintézmény alapján rendezést, más szóval jobbágyság csak a vármegyékben s Fogaras földjén volt, eleinte csupa tősgyökeres magyarság, mely azonban az 1437-ki lázadásban pótolhatatlan veresetséget szenvedett s mindinkább elvesztette ellenálló erejét a beözönlő oláhság örökös hullámcsapásaival szemben. Már 1541-ben nagyon elszaporodtak a vármegyékben az oláhok s már akkor a

jobbágyságnak csupán egy része volt magyar. Ellenben a magyar Székely- és a német Királyföldön jobbágyság még nem, vagy csak itt-ott alakult s azt a munkát, melyet a vármegyék földjén a jobbágyok végeztek, a kiváltságos kisbirtokosok, a Székelyföldön mint más régi végvidéken, magok a katonák és családok végezték. Erdélyben tehát századokon át a jobbágyság mint munkaszervezet nem játszott oly vezető szerepet, mint a magyar birodalom többi részeiben. Ennek következtében a királyi hatalom kevésbé fordította figyelmét a munkásviszonyokra, úgy hogy ott bizonyos helyi fejlődés állt be, mely kedvezőtlenebb volt a köznépre, mint másutt. Az 1514-ki pórlázadásban az erdélyi jobbágyság szintén részt vett s még kegyetlenebből bűnhődött, mint a magyarországi. Másrészt János király azon törvényei, melyek a röghözkötöttséget eltörölték, ott ép oly kevésbé léptek életbe, mint az anyaországjában s jellemző világot vet a viszonyokra, hogy György barát kincstartó, ki János királyt e törvények hozatalára rávette s ki 1541. után Ferdinánd királyt folyton hasonló szellemben befolyásolta, tíz évi teljhatalmú erdélyi kormányzósága idején az erdélyi országgyűléssel nem volt képes a szabad költözést helyreállítani. Ellenben legalább az addig szabad elemeket, kivált a székelyeket megvédje a nemesség azon törekvése ellen, hogy egészben vagy részben földesúri hatalom alá vettessenek. Csak halálával, mikor a fejedelmi politikából általában kivesszett a jobbágyvédő szellem, indulhatott meg a székelyek szabadsága elleni harc. Erdélyben már megalkotásától fogva Verbóczy Hármaskönyve került kizárólagos uralomra a jobbágykérdés megítélésében, mert rideg szelleme megfelelt az ottani külön jogfejlődésnek s azon alapelve, hogy a jobbágy örök szolgaságra van kárhozthatva, uralkodó eszméje maradt a rendiségnek mindaddig, míg Erdély külön állása meg nem szűnt. A nemzeti fejedelemség meg sem próbálkozott a szabad költözés visszaállításával, sőt ellenkezőleg, éppen ő tette a szerencsétlen kísérletet, hogy a jobbágyság igáját a szabad lakosságra, legelői a székelyekre kiterjessze.¹⁾ Ez a végzetes törekvés 1562. óta évtizedeken át véres mozgalmakat, a fejedelmi

¹⁾ Erről bővebben *Dr. Connert* Hans műve: *Die Rechte der Székler Nöm Jahre 1562. bis 1691.*

hatalomra támaszkodó nemesség s a szabadságukat védő székelyek közti gyilkos küzdelmeket keltett, melyek Erdélyt a XVI. század végén szörnyű romlásba döntötték, Mihály oláh vajda s Basta György császári hadvezér kegyetlen uralma alá juttatták. Csak Bocskay István fejedelem, a nagy államférfin szakított ezzel a magyarságra oly romboló politikával; visszaállította a jobbágyra alá vetett székelyek szabadságát úgy, hogy egy 1707-ki hivatalos irat szerint a „székelységen igen kevés (volt) a jobbágy-ság/* Ellenben nagyon megsaporodott az a Királyföldön, még pedig néhány magyar község kivételével csupa oláhság, mely a szász székelyek, városok s egyházak jószágain élt s ezeknek teljesítette úrbéres szolgálatait¹⁾ Az általános népszámhoz képest a legtöbb jobbágy azonban a vármegyékben, a magyar nemesi jószágokon élt s épen a magyar lordesur alatti területen volt helyzete a legszármalmasabb. Ennek folytán ott indult a magyar munkásnép gyors pusztulásnak s telkeit mindinkább a Moldvából és Havasföldről az ottani egész barbár bojár uralom alól ide menekülő oláhság ülte meg. Ez a nép az egykorunk szerint értelmileg és gazdaságilag a legalantabb fokon állt, nehezen volt megtelepíthető, s leginkább marhatenyésztéssel foglalkozva, az erdőkben és a havasokon nyomorult viskókban tengette életét. Igazi kultúrunkát végezni nem tudott s földesúrai vagy egyházuk nem is igyekeztek hozzá szoktatni, hanem ellenkezőleg mostoha bánásmódjukkal lehetetlenné tették polgárosítását s az a szomorú ínség, a falvak hitvány külseje, a nép holt szegénysége, melyet sok egykor jobbágylakta erdélyi vidék mind a mai napig mutat, a földesúri kényuralom s az az állam fásult közönyének bizonyítéka és részben a nemzeti fejedelmek korából származik. A legkiválóbb erdélyi uralkodók sem tettek a jobbágy-ság sorsának javítására semmit. Bethlen Gábor, ki országára igazán arany korszakot varázsolt s anyagi jólétét hatalmasul hatványozta, ismerte ugyan a munka értékét, sőt a paraszti munkaerő államfentartó erejét s egy ízben azt monddta: bárcsak lenne 200.000 parasztunk! Meg is nyitotta a

¹⁾ Szebenzsék szabad- és jobbágy lakosságát 1720-ban részletesen feltűnteti Schuller Fr. munkája: *Zwei Konskriptionen des einstigen Hennannstadter Stuhles.*

jobbágy gyermekeinek az iskolát, másrészt nagyszerű közigazdasági tevékenységének mint minden honlakos, a szegénység is hasznát látta. I. Rákóczy György, a kitűnő gazda, urbáriusmainak tanúsága szerint komolyan védeni igyekezett saját jobbágyságait a tisztek zsarolása ellen, sőt II. György a török elleni harcaiban nemességgel kecsegtette zászlaihoz a pórokat. De jobbágyvédő törvényt egyikük sem hozott s törvényhozásuk emlékei, az Approbaták és a Compiláták, melyek az önálló Erdély gazdag törvényhozó alkotásainak legeslegfontosabb cikkeit egy-egy kódexbe egyesítik, kétségtelenné teszik, hogy a jobbágyság jogi és tényleges állapotainak javítását sem a fejedelmi hatalom, sem az országgyűlés nem tekintette hivatásának.

Az Approbatákban (1653.) a jobbágyság, a mennyiben általában szó van róla, mert az elég vaskos törvénykönyv ez ügyekkel a lehető legrövidebben végez, egészen és korlátlanul a földesúri hatalom alá vetettnek lé] élénk. Semmi nyoma sincs, hogy a jobbágnak az állam vagy a földesúr irányában bármilyen joga vagy kedvezménye lenne. A föld népével szemben állam és földesúr csupán követelést emelhetett, őt csak dolgoztathatta, sanyargathatta mindenki. A törvény könyvből ki nem tűnik, hogy az úri jogot akár isteni, akár emberi törvények korlátoznák, hogy a jobbágnak és családjának legalább élete vagy egészsége lenne ura ellen oltalmazva, hogy becsületes munkájának valamely részére jogot formálhatna. Az ázsiai rabszolgaság réme ólálkodik a törvénykönyv minden jobbághatározatában. A jobbágy a legszigorúbban a röghöz volt kötve s a szabad költözésről említés sem tétetik. Az özvegy asszonyt s a leányt a földesúr nem gátolhatta ugyan, hogy más jószágára menjen férjhez, de a ki ezt „titkon vagy szöktetve”⁶ tette (pedig ha szabad volt megtenni, miért kellett volna titkon tenni), súlyos büntetést szenvedett. Sőt habár megnyerte az engedélyt, az özvegy nő, ki általában csak harmados volt férje ingóinak öröklésében, mert kétharmada a földesúrra szállt, fiúgyermekait csupán a földesúr különös engedelmeivel vihette magával, férjhez menő leányainak más hozományt, mint kőtösöket az úr engedélye nélkül nem adhatott, „az ingatlan jók pedig teljességgel földesuroké” maradtak. A jobbágy általában semmit sem tehetett ura engedélye nélkül, nem mehetett dara-

hantnak, katonának, s ha tette, „fugitivus“ vagyis szökött jobbágnak vették, kinek visszaadásáról az erdélyi törvény még kíméletlenebből intézkedik, mint Magyarországon s kinek nemesisét egyenesen eltiltotta. Ellenben a földesúrnak kötelességévé teszi, hogy az „idegen jövevény és uratlan paraszt emberekből álló vagns embereket⁴⁴ megfogja s jobbágyokká téve „here módon⁴⁴ élni jószágán ne hagyja. A bihari hajdú városok (20 volt) kiváltságait elismerik ugyan az approbaták is, de határozottan kimondják, hogy több ily hajdú várost alakítani nem szabad, másrészt megengedik az 1599. (Debreczenben 1625.) év óta eltávozott jobbágyok, özvegyek és leszármazóik visszaperlését, sőt az 1599. előtt távozottakét is, csakhogy longo litis processu, ellenben az 1599. után távozottak per brevem processum voltak visszakövetelhetek. Bizonyos eseteken kívül — mondja a törvény — „egyéb rendbeli oláhság puskával, tegezssel, karddal, pallossal, csákánynyal, dárdával és egyéb fegyverekkel járni ne merészeljen“, különben fegyverét elvegyék s az illetőt megbüntessék. Az egyik törvényszakasz ezt mondja: „lovak tartása, azokon való járás a parasztságnak megengedettik, hogy mások által azoktól nem priváltatnak, sem pedig érette meg nem büntetteinek, állván a földesúrnak szabadságukban, ha lovat vagy egyéb vonó marhát engednek tartaniok jobbágyoknak.⁴⁴ „Paraszt ember és béres szolga posztó ruhát, nadrágot, csizmát, dupla és forintos süveget, gyolcs inget viselni semmiképen ne merészeljen.⁴⁴

Hasonló eszmekörben mozog a második törvénygyűjtemény, a *Compilaták* (*Compilatae Constitutiones*), mely az 1654—1669. évek folyamán alkotott számtalan törvénycikk leglényegesebbjeit foglalja egybe. Ez időben Erdély szörnyű csapásoknak, vagyoni pusztulásnak, vérontásnak, tatárdulásoknak, török hódoltatásnak volt kitéve, melyek annyira elgyöngítették, hogy el veszté az állami önállóságának fentartásához szükséges erőt s a legkomolyabb veszélyek fenyegették. Mindez nem hatott a rendiségre s az általános Ínségben és romlásban a föld népének helyzetét még tűrhetetlenebbé tette. Köz- és úrbéres terhei a végletekig fokoztattak, rabságának lánczai még szűkebbre kovácsoltalak.

A *Compilaták* I. részének II. címe ezt mondja: „Mivel Máramarosban és Hunyad vármegyében is kinek-kinek job-

lágjának megbüntetések földesurak hatalmában volt s vagyoni, nem alábbvaló hívei lévén a fejedelmeknek a többi vármegyéknek lakosi is, végeztük közönségesen, hogy a többi vármegyékben is mindenütt a hazában azon usus observáltassék. Ezt a törvényt 1665-ben hozták s az új eodexbe is beigtatták, hogy általános érvényre kerüljön. Máskülönben a törvény könyv leginkább a jobbágyok visszaköltöztetéséről szól, a pörös eljárás módozatait meg kizárólag az „örökös úr,” a földesúr javára szabályozza.

A Compilaták a máramarosi földesurak szokásjogát Erdély egész területére kiterjesztették. Pedig éppen a máramarosi szokásjogról, illetve arról az állapotról, melybe a máramarosi szokásjog az ottani jobbágyságot súlyesztette, maradt fenn teljesen megbízható s rövidségében mélyen megkapó leírás. Bethlen Miklós, Erdély egyik legelőkelőbb politikusát és magyar íróját a 80-as években hivatalosan Máramarosba küldték, hogy az ott állomásozó 1 gyalog és 4 lovasezred élélmézése iránti bizottsági tevékenységben részt vegyen. E működésében megismerkedett Kintzing császári főhadbiztossal, ki mint Bethlen írja, „egyszer egy fatens oroszól vagy oláhtól azt kérdezte: micsoda ember lehet Jézus Krisztus? Felelé amaz: ő nem tudja; mástól meg, kinyitván az ablakot, azt kérdi: ezeket a hegyeket ki csinálta? Felelé amaz: ő nem tudja. Nékem fordula s mond: istorumne fassio debet recipi contra tot comitum, baronum, nobilium, caval ierorum fidem, qui ipsos mendacii et perjurií convincent juramento. Isti homines tantum loquela et facie differunt a brutis; séd quales fuerunt vestri principes, magnates, sacerdotes, quare non docuerunt?”¹⁾ A német szemrehányása valóban jogosult volt s méltán róttá meg az államot, az egyházat és földesurakat, kik egyszerűen állattá nevelték a parasztot. Annál több elismerés illeti azokat a nemes lelkeket, kik kiáltó szavukat, habár a pusztában hangzott el, időnkint fölemelték az elnyomottak érdekében s emberszeretetre, igazságra, mérsékletre intették a hatalmasokat, kik ellen mondhatatlan gyűlölet halmozódott föl a tömegek szívében. E gyűlöletnek már a XVI. században szembeszökő kifejezést adott a fejlődő magyar irodalom, különösen Heltai

¹⁾ Gróf Bethlen Miklós önéletírása. Kiadja Bsalay László. II. 19.

Gáspár, az erdélyi hitújítás egyik hőse, a jeles magyar író és könyvnyomtató, kinek meséiből (Száz fabula 1566.) izzó szenvedély árad a gonosz urak ellen.²⁾ E mesék latin és német anyagot dolgoztak ugyan fel, de teljes önállósággal s olyan tanúságokkal, melyek egészen Heltai agyának termékei. A nemesség önkénykedése feletti elkeseredés nyilvánul e mesékben, melyekben a róka és a farkas, a ravaszság s az önkény megtestesítői képviselik az úri rendet. Hogyan gondolkodik róla a szegénység, kitűnik az egyik meséből, melyben a nemes úr végig sétál úrbéres faluján. Egy ház előtt egy kis leány áll, ki, mikor a földesúrat közeledni látja, rémülten siet a házba s jelenti a dolgot anyjának. „Ördög vigye el a vérszopó kegyetlen árulót — kiált az anya, — talán valami dögöt érez valahol és arra jő a bírságra.“ Midőn meg az ördög el akarja vinni a kegyetlen földesúrat s ez rá kiált: „nem tudod-e, min maradsz a decretom szerint, miért hogy nemes embert mersz fogni?⁴⁴ az ördögtől azt kapja válaszul: „nem gondolok a te decretomoddal és ítélő mesterreddel: más decretonia vagyon annak, a ki elé én viszlek.⁴⁴ Heltai már tudta, hogy a jog egyszerűen az, mit az erősebb akar, mit a gyöngébbre rá bir kényszeríteni. „A hatalmasság ellen — mondja — nincs orvosság. A magabíró dúsok nem gondolnak sem törvény nyel, sem igazsággal, sem tisztességgel. Ez a Amiasz: úgy akarom, így legyen⁴⁴ s hogy az ő nézetük szerint „csak addig tart a tisztesség és a becsület, miglen a félelem“ Erőszakkal uralkodnak a helyett, hogy istenfélelemmel és kegyességgel bírnák alattvalóikat s úgy viselkednének, „hogy ne féljék csak, hanem minden ember szeresse őket.“ Habár ez a hangulat az irodalomból csakhamar ismét eltűnt, a XVII. században Apáczai Cseri János,¹⁾ Alistali Farkas Jakab, Vörös Lőrincz, Sylvanus János hirdették az irgalmat és könyörületeséget a szegények iránt, valamint azt, hogy a ki büntetbe esik, az büntetendő akár nemes, akár jobbágy, sőt Vörös Lőrincz a közteherviselés elvének általános életbe-léptetéséről ábrándozott. De nemes szózatuk, bármi megtisztelő önmagukra, nem hatott át az osztályönzés vértjén, a mint a

¹⁾ Beöthy A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban 138—146. irányította először a figyelmet Heltai meséinek e mozzanatára.

²⁾ Magyar Encycl. X. rész 27—28. p.

sivatagban hangzott el Tofeus Mihály, erdélyi ref. püspök intő szava, ki többször kikelt az urak visszaélései ellen s pártját fogta az elnyomottaknak. Nemes apostolkodásuknak azonban semmi nyoma sincs az önálló Erdély két nagy törvénykönyvében, melyek a jobbágyságot a teljes elnyomatás, a röghözköttség és kizsákmányolás állapotában sínylődőnek mutatják.

Ennek megfelelően alakultak a jobbágyok szolgálatai és terhei. Minél kevesebbet tett érdekükben az állam, annál többet követelt tőlök vérben, pénzben és munkában. 1542. óta veszély esetén ő is nem egyszer elrendelte a köznép fölfegyverezését, egyszersmind azonban közadóját is folyton emelte.

Az Approbaták magok mondják, hogy 1545-ben egy kapu még csak 60 dénárt adózott az államnak. De a tételt, noha a rossz idők megfogyasztották az adózó nép számát, az országgyűlés folytonosan emelte, 1634-ben kivételesen egész 22 írtig, később rendszeren 20 frt maradt, de a külön jogfejlődésnek megfelelően itt kapu alatt egészen mást értettek, mint az anyaországban. Erdélyben az emberszám szolgált alapul s a törvény szerint „10 emberek irattattan ak és rendeltetnenek egy kapuszámra.”¹⁾ Volt rendkívüli pénzadó, terményadó, közmunka s a vármegyék szintén bőven igénybe vették munkával, fuvarozással, postálással s pénzzel a köznépet. Epén úgy megvoltak az egyházi és iskolai terhek. Ellenben a tizedügy Erdélyben egészen más fejlődést vett, mint Magyarországon. A tizedkötelezettség a jobbágyra nézve állandóan fenmaradt ugyan, de a száz papok kivételével nem az egyházat, hanem az államkincstárt illette, mert az erdélyi fejedelemség csakhamar megalakulása után saecularizálta, elkobozta a kath. egyház rengeteg jószágait s a tizedjövedelmet az állam jövedelmévé nyilvánította.

I. Rákóczy György egyik 1643-ki rendeletében azt mondja: „A dézmák a fiscusnak oly peculiumi, hogy még élőbbvalók a jószágoknál is és valamely dézmát 1588. előtt el nem adtak örökben, azután soha el nem idegeníthetik a fiscustól.”¹⁾ A kincstár azonban bérbe szokta adni s így a bérlő, rendszeren maga a földesúr szedte be. Nemes ember nem fizette, bárhol gazdálkodott, jobbágy ellenben fizette, „akármicsoda földeken

¹⁾ Petri Mór Szilágy vármegye Mon. II. 48.

éljen is.“ A báránydézsmát szintén mindenütt a kincstár számára szedték.

A mi a földesúri terheket illeti, azok még a közös magyar kútfőből eredtek, de az úri jog korlátlanságához képest, habár urbáriumokban állapítottak meg, a legváltozatosabb képet mutatnak s mindenre kiterjednek. Lényegileg itt is pénzfizetésre, ajándékra, bírságra, robotra s vegyes jövedelemre osztottak, melyek megállapítása kizárólag a földesúr belátásától függött.

A szilágy Somlyói uradalom 1594. évi összeírása szerint Bagos község 46 lakott telekkel fizetett Szent Mihály adóját a darabantpénzzel 93 frtot, rendesen 6 kalangya búzától a várhoz egyet, borból dézsmát és kilenczedet (öt cseberből egyet) és 1 tyúkot, disznó, méhkas, bárány után dézsmát, 1 nyíl föld után 12 pénzt (fertonpénznek nevezték), fél nyíl után 6 pénzt az ispánnak, ki husvétkor 2—3 tyúktojást, 1 kalácsot vagy kenyeret, Szent Márton napján 2 pénzt s 1 kalácsot, karácsonyra 1 disznólabát és 1 kalácsot kapott minden jobbágytól. E fizetések a többi községeknél is szerepelnek s mellettük a legkülönbözőbb szolgáltatások fordulnak elő. Így Kraszna mezővárosban, „mikor az ispánnak kéket (?) mutatnak,“ 66 dénárt fizettek. Márton község évenként a rendes tartozásokon kívül 6 trethina (vágó) tehenet, a vajda karácsonykor egy őzet, ha pap volt a faluban, az meg egy lazsnakot (lepedő, ponyva) adott. Gorozló községben az, a ki zabot termelt, az ispánnak 1 köből zabot vagy helyette 8 pénzt fizetett. Balián községben, hol 18 lakott telek volt, mely Szent Mihálykor 31 frtot adózott, minden házasember évenként kétszer (Szent György és Szent Mihálykor) 8, az özvegy asszony 4 pénzt fizetett ferton-pénzül. Bakszán községben 21 lakott és 17 puszta telek volt. Fizetett a tizeden kívül 60 frt adót s 25 vágótehenet, a vajda és a község husvétkor még 1 ökröt, karácsonykor 1 őzet, nyáron 1 karulyt, a pap meg 1 lazsnakot. Kárászt elek községben a sokféle rendes fizetésen kívül, az ispánnak minden ember 1—1 napi szolgálattal tartozott. Ismeretes az uradalom 1658-ki urbáriuma is¹⁾ s tanúságot tesz, hogy időközben milyen óriási módon megnőtt a jobbágyok pénz- és terménybeli fizetése, különösen pedig robotja s e

¹⁾ Petri Mór. Szilágy vármegye Mon. II. 193—202.

robot mindenféle faja, kivált a sószállítás, másnemű fuvarozás, mezei és szőlőmunka terén. A mezei munkánál gyakran említik, hogy egész éven át hetenkint 3 napot a földesurnak, 3 napot maguknak dolgoznak. Csakhogy az utóbbi három napot is elvonta tőlük az úr dolga, mert gyakran mondják, hogy annyit szolgálnak, mennyit a tisztek kívánnak. Az ajándékok közt már nemcsak juh, bárány, őz, nyúl, malacz, tyúk, tojás, Ind, hanem vaj és méz is előfordul s a kilenczedet és tizedet a boron, búzán kívül „egyéb tavaszi-őszi leguminákból⁴⁴ is kivették. A XVII. századi erdélyi urbáriumok még inkább a szertelenség elve alapján állanak, mint a magyarországiak s mind azt mondják: „szolgálatok mindennapi, a mikor mire kívánták, hol ökörrrel, hol gyalogszszerrel.“ „szolgáltatok, mint a szükség kívánja“. Az erdélyi földesúr szintén kivette a maga részét a jobbágy minden keresetéből, a korcsmából, pálinkafőzésből, mészárszékből, malomból stb. Mikor a bírák üres hordót mérték, mindeniktől egy pint bor ára járt nekik. Vámot a nemes ember felét fizette annak, mi a jobbágyot terhelte (12 dénár). A zsellérek egy részét 12 napos embereknek hívták, kik csak mesterségükkel szolgáltak 12 napi robotot. Az erdélyi jobbágyoknak némi előnyére szolgált az a körülmény, hogy a Királyhágón túl kevesebb volt a nagy uradalom, mint Magyarországon s hogy a földesurak legtöbbször munkásai közt vagy legalább közelükben élt. Így személyesen többet érintkezett velők, látta nyomorúságukat s ha volt szívében irgalom, legalább időnkint mérsékelte mód nélküli terheiket. Különben is Erdélyben szintén akadtak embereséges földesurak s például Apafy Mihály fejedelem azt adta utasításul balászfalvi udvarbírájának (1670.):

„Ha jobbágyaink közül valamelyik bírságot érdemelne is, ne vegyen mindjárt pénzt rajta, hanem megveretesse; ha az sem fog, megtömlöcsezzé, harmadszor pedig pénzbeli bírságot vegyen rajtok.⁴⁴¹⁾

Báthory Zsófia özvegy fejedelemasszony (1669.) nagy szilágy-somlyói uradalmának jobbágyait fölmentette az úrbéres munkák alól.²⁾ Elengedte nekik az uraság számára való

¹⁾ Gazdaságtört. Szemle 1889: 265.

²⁾ U. o. 1898: 102—4.

„szántást, vetést, aratást, kaszálást, szénatakarást, szekerezést és holmi úr dolgára való járásokat s ekkédiglen tartozott vagy tartozandó akármí pénzbeli és tynk, Ind, tyuk haszna (tojás) és akármiféle adózásaikat; búza és akármí egyéb vetéseknek a mi számunkra járandó dézmájokat (a kath. lelkész s a kórház számára járó, valamint az iskolaépítés terhe megmaradt) azonkívül jnhókból, méhekből és sertésekből mi számunkra conventálandó pázsittizedet.“¹⁾ Ellenben némely, főleg a szőlőmivelés és borszállítás körüli robot mellett az uradalom terheit átalányösszegben, csakhogy nem pénzben, hanem sóban és ökörben állapította meg. A földesúr pénzén vásárolt sóból az uradalmi jobbágyság évenként 11.442 kósót tartozott Somlyóig elfuvarozni, pünkösdtől hetiben pedig évenként 128 „jó erejében való“ ökröt adni, illetve Szilágyból Gyarmatig elszállítani. Csakhogy ez az egyezség nem sokáig maradt érvényben s. az „örökös úr“ azt tette jobbágyaival, a mit akart. Úgy dolgoztatta, mint a marhát s erkölcsi tekintetben sem bánt vele különben. Az 1681-ki vajdahunyadi urbárium következőleg rendelkezik a jobbágyok nősüléséről:

„A jobbágyok fiainak esztendejek azért Íratott le az urbáriumban, hogy ha látná az official is, hogy valamely legény házasságának idejét nemcsak elérte, hanem ugyan el is mulatta, hogy azért az olyanok ne csak a rossz életben ne éljenek, hanem hogy istenes házasságok által terjedjenek, reá kell erőltetni: ha könnyű intéssel nem fogadná, a tömlöczből is termináltatni kell róla, hogy a házasságát nem halasztja.“²⁾

De bármi nehéz volt a magyar földesurak alatti szegénység helyzete, igazi pokoli sorsra azok a vidékek jutottak, melyeket az 1660-ki csapások után a török behódoltatott s melyek községei bejutottak Piri basa „istentelen defterébe.“ Ez a Piri basa 1662-ben Várad vidékét, Szatmár-, Szabolcs-, Kraszna-, Közép-Szolnok-vármegyék falvait egész Kolozsvár közeiig összeíratta s a ki e defterbe belekerült, az a töröknek adózni tartozott, még pedig a legszertelenebbül. Az egykorú szerint 1674-ben Várad vidékén „egy hódolt szegény paraszt ember

¹⁾ Ez sertéstized volt s a pázsitdisznó ellentéte a háznál nevelt disznónak.

²⁾ Gazdaságtört. Szemle, 1897: 48.

adója csak az iszphahiáknak (török földesúr) reá megyen 30--40 írtra. Egy fonásával élő özvegy asszony-állatnak 16—20 írtra s többre is. Ezeken kívül vajat, mézet, vágó barmot és sok egyéb accidentiákat adnak esztendőnkint.“¹⁾ A munkaszervezet ez elfajulása Erdélyben is a gazdasági élet, kivált a földin ívelés romlására vezetett legelői a vármegyékben, míg a Királyföldön az egyre szaporodó oláh jobbágyság, a mennyiben ellenség nem didta, jóval kedvezőbb körülmények közt élt. Az egykoruaknak is feltűnt a királyföldi jobbágyközségek kedvezőbb külső kinézése, míg a vármegyei falvak házaiban, templomaiban, egész mivoltában a lakosság végtelen szegénysége és nyomorúsága tükröződött vissza. A gazdasági üzem semmivel sem javult s úgyszólván mindenütt a kettős vetés-forgáson nyugodott. Erdélybe is elhatolt ugyan különféle új gazdasági növények termelése, főleg a dohány és a tengeri. Ez utóbbit 1640. körül még csak itt-ott, szászok és más érdeklődők tenyészítették, de csupán kertben. A köznép hamar megszerette, mert kevés igás marhát kívánt, tápláló gyümölcsöt hozott, másrészt még tizedmentes volt. Mindazáltal mivélése nehezen terjedt, mert a földesurak mindent elkövettek, hogy a jobbágyságot gátolják a termelésben, többek közt attól tartva, hogy az igás-marha s az ekék száma csökkenni fog, a mi ártalmára lesz a búzatermelésnek. Csak a XVIII. század elején kezdett a tengeri termelés általánossá lenni, ámbár a földesurak ellenzése ekkor is sok bajt okozott.

A Rá kóczy-mozgalmak s a szörnyű pestis és marhavész, mely befejezte, Erdély gazdasági életét erősen megviselték, de még sem annyira, mint Magyarországot úgy, hogy aránylag egészségesebben, népességében kevésbé lefogyasztva került ki a török korszakból, mint a tulajdonképeni Magyarország.

¹⁾ *Koncz* József, Tört. Tár. 1894:684.

NYOLCZADIK FEJEZET.

A jobbágyság a török területen.

Az ozmán hódítók uralma, — írja tapasztalatairól egy német szakember, ki 1894-ben Macedóniát bejárta — az maradt, a mi akkor volt, mikor a török paripákat a Morva meg a Tisza vizében itatták, az erőszak uralma. A felfegyverzett muzulmánoknak engedelmeskedik a fegyvertelen keresztény. Ur és rajah úgy áll szemben egymással, mint a paraszt a maga marhájával. Ez a jellemzés teljesen ráillik a török uralomra, mint az a XVI. és a XVII. században Magyarország nagy részében kifejlődött. Igazságérzete azonban arra kényszeríti a német író, hogy megjegyezze, hogy az a körülmény, hogy az úr úgy állt szemben a paraszttal, mint ez marhájával, nem sajátos török jellemvonás, hanem az urbériség idején a keresztény államokban is ugyanez történt. Valóban a magyar birodalom királyi és erdélyi részeiben szintén ilyen volt az említett társadalmi rétegek viszonya. Csakhogy ezekben az országrészekben úr és jobbágyság közös történelmi fejlődés terméke volt, közös szokások, hagyományok, emlékek őket fűzték össze. Rendszeresen egy templomban imádták istenüket, sőt sokszor ugyanazt az anyanyelvet beszélték s százados állami intézmények, jogfogalmak, erkölcsi érzések egymáshoz szoktatták, minden rendi válaszfal daczára némileg egy testté kovácsolták őket. Ellenben a török, nemcsak hódítóképen lépett a hódolt magyar köznép elé, hanem mindenben idegenül állt vele szemben. Polgárosodása más talajból fakadt, vallása, nyelve, incézmeríyei, jogeszméi, hagyományai, köz- és magánélete, egész eszejárása rideg ellentétben álltak a magyarokéval s évtizedekig eltartott, míg az élet kényszere némi közös kapcsokat alkotott hódító és

hódolt rétegek közt legalább annyira, hogy megértették egymást. A hol a török megvetette lábát, ott nyomban eltörölte a régi állami, helyhatósági, önkormányzati, közigazgatási és bírói intézményeket s behozta a saját szervezetét, mely a magyar előtt ismeretlen keleti világ terméke volt. A bizanci befolyás alatt, melyet a századok folyamán bőségesen szívott magába, gyökeresen átídomult ugyan s a magyar földre menekült rácok és oláhok könnyen megbarátkoztak vele úgy, hogy a három részre oszlás korában a ráctság nagy többsége a törökhöz húzott s állandóan fegyverrel szolgált. De a lelkileg nyugati talajban gyökerező magyar munkástömegre a mohamedán uralom különösen a XVI. században, míg némileg a hazai viszonyokhoz nem simult s eredeti vadságából ki nem vetközött, valósággal rombolól ag hatott. Lassankint azonban az egymásra utaltság mérsékelni kezdte az ellentéteket s bizonyos közeledés létesült hódító és hódított közt. A török kormány hivatalos nyelve a tömegekkel szemben a magyar volt s török-magyar állami iratok ezer meg ezer számmal maradtak ránk. Minden főbb hatóságnál voltak török „diákok“, vagyis magyarul tudó tisztviselők, másrészt a török földesurak maguk súlyt helyeztek rá, hogy elsajátítsák a magyar nyelvet és szokásokat s magyar ruhát öltsenek. Sok török község alakult az ország különböző vidékén, részint török telepesekből, részint magyarokból, kik az uralkodó államvallásra tértek át. Az eltörökösödés, bizonyos török szokások fölvétele elég gyorsan megindult s az összes keresztény egyházak szükségét látták az ellene való védekezésnek. Így a murányi ág. ev. fraternitásnak 1570. körül készült alapszabályai szigorúan tiltották s büntény képen súlyosan fenyegették az allah-kiáltást, a török köntös viselését, a hajnak török módra nyírását?) Másrészt sok magyar eltanulta, főleg vegyes lakosságú helyeken, a Dunán túli és déli hódoltságban a török nyelvet s a két elem közti közeledés még feltűnőbbé vált a XVII. században, mikor a török uralom némileg megszélidült, a királyi területen pedig megindult a féktelen vallásüldözés, melynek következtében Strassoldo császári tábornok 1676. febr. 20-iki kiáltványa szerint nagyon sokan tértek török hitre. Az uralkodó törökség ezt egyébiránt nem kívánta, mert a török államot teljes indifferentismus vezette valláspolitiká-

¹⁾ Mikulik J. Kisvárosi élet 230.

jában. Megtűrt minden felekezetet, csakhogy egyedül a mohamedán élvezett politikai jogokat és állami kedvezményeket, ellenben minden nem mohamedán, a rajáhk elnyomott, minden jogtól megfosztott tömegéhez tartozott. Ha valaki e közös rabságból menekülni akart, önkényt beléphetett az uralkodó egyházba. De erre sem a török papság, sem a török állam nem kény szeritette és az erőszakos térítés hiánya jellemezte a szultáni uralmat s különböztette meg a török államot korának keresztény országaitól, melyekben szilaj irgalmatlansággal, vérrel és vassal folyt a térítés. Abban a mélyen vallásos korszakban e türelmesség a török kormányzatnak olyan főlényt biztosított, melyet a máskülönben súlyos anyagi terhekkel megrótt s emberi érzetében mélyen sértett rajah hálásan el szokott ismerni. Különben is keresztény országokban sem volt kedvezőbb a paraszt anyagi és erkölcsi helyzete, csakhogy ott még e bajokhoz a vallásán való erőszakitél, lelkiismeretének lánczra-verése járult. E tény alapján mondja a protestánsok üldözéséről szólva egy modern történetíró¹⁾ „nem vonhatni kétségbe, hogy a török kormányzatot a császárral szemben a nem-katolikuskus jótéteményének tekinthették^.

Ez azonban az egyedüli kedvező, mit a török magyarországi uralmáról mondhatni. Máskülönben ázsiai, nagyon sok tekintetben művelődés-ellenes volt, mint minő manapság is a Balkánon s kultúrájának ez idegenségében sújtotta a legfájdalmasabban a leigázott népeket. Ellenben azt, hogy a kardon nyugodott, a fegyverből merítette jogczimét s korlátlanul rendelkezett a hódoltak vérével s vagyonával, el lehetett viselni, usz ugyanaz elvek uralkodtak a keresztény államokban is. A hódított terület lakóinak egy részét leölte, más részét rabszijen hajtotta el s a török-magyar területen ismét megújultak a rab-szolgavásárok, a török birodalom minden tartományában meg elszaporodtak a Magyarországból oda hurczolt szerencsétlen rabok. A nép legnagyobb része azonban megmaradt ősi telkén, egyedül gazdát cserélt s a török ép úgy bánt vele, mint minden más hódító. Azon a területen, melyet állandóan elfoglalt, az összes földbirtokot elkobozta vagyis megfosztotta tulajdonjoguktól a régi földesurakat s az összes földbirtokot török császári tulajdonná nyilvánította. A régi földesurak az a része,

¹⁾ *Zwiedcnik von Südenliorst*, Deutsche Geschichte I. 476.

melyet az idők viharos járása végleg el nem sodort, itt-ott maradt ugyan bizonyos viszonyban egykori jobbágyaival, kik különböző okokból nekik is eszközöltek némi úrbéres fizetéseket, hogy a királyi katonaság betörései ellen oltalmazzák őket vagy másképp gondozzák érdekeiket. Ez leginkább a királyi területhez közel eső hódolt földön történt s például 1659-ben Bia község Pilis-megyében fizetett magyar földesúrainak két részben 100 ftot, két pár papucsot kapczástól, 2—2 oka rizskását, mazsolaszőlőt, füget, szappant, a halastóból halat. „De jövendőben — mondja a magyar földesúr — azon legyenek a fiaim, ha isten élteni s a falu is jobban megépül, hogy följebb vigyék adójukat^{4*).1)} A régi, magyar földesúrnak való ilyen fizetés azonban önkénytes volt s behajtásához a török semmiféle jogi eszközt nem adott, sőt éppen önérdékből tőle telhetőleg tiltotta és gátolta. Világot vet ez állapotra a szentesiek 1659. nov. 25. levele, melyben azt írják magyar földesúruknak, Kemény Jánosnak, a későbbi fejedelemnek, hogy azt hallják, haragszik rájuk, mert régóta nem küldtek neki urbért. Értesítik tehát, hogy a tatárok és magyar csavargók teljesen kipszították őket, mindazonáltal küldik neki az adót, ajándékot és 2 agarat, ámbár valahányszor elpanaszolták bajaikat akár neki, akár a többi magyar földesúrnak, „mellöttünk semmit sem fáradozott, mintha urunk sem lett volna“. A magyar földesúri terhek fizetése a török uralom alatti területen, teljesen az önkéntesség jellegét viselte tehát magán s a török e kötelezettséget jogilag fennállónak egyáltalán nem ismerte el, hanem a jobbágy egész munkáját épp ugv magának igyekezett biztosítani, mint azelőtt a magyar földesúr. A szultán ugyanis azt lette az elkobzott földbirtokkal, a mit egykor a magyar király: egy részét a kincstár s a mohamedán-egyház és iskola céljaira adományozta el, a maradékot meg katonai szolgálat fejében magánosok közt osztotta szét. A községek jövedelmezőségükhöz képest íratlak össze s a szerint, a mint 20.000 akcsénél (2500 magyar forint) többet vagy kevesebbet jövedelmeztek (ha egy nem hozta a 20.000 akcse évi jövedelmet, több szomszéd községet egyesítettek), külön hűbér jószágokká alakítottak. A kisebbet tímárnak, birtokosát spahinak (magyarul ispaja), a nagyobbat ziametnek nevezték s a tímár volt túlnyomó több-

¹⁾ Tört. Tár. 1884: 92—99.

ségben. Ekképpen az új török birtokszervezet szintén a hűbériség elvén nyugodott, ámbár nem tiszta nyugati formájában, hanem abban, minőt a bizánczi és mohamedán hatás alatt öltött, jelentkezett nálunk. Mindazáltal a török ispája is földesúr volt, ki éppen úgy, mint a keresztény, mindenképpen fokozni igyekezett jószágja jövedelmét s egyre jobban terhelte munkásait. Ez a rendszer természetéből folyt, mert a törökök közt is akadtak emberszerető, nemes gondolkodású földesurak, kik egyénileg hasonló jó indulattal bántak jobbágyaikkal, mint bármely keresztény földesúr. Csakhogy az ispáját vallás és nyelv nem fűzte munkásaihoz, nem is köztük, hanem valamelyik közeli várban vagy városban lakott s világnézlete, erkölcsi érzete egészen más körben mozgott, mi akarva nem akarva, sokszor ellentétbe juttatta a rajáhhval. Mindazáltal a lényegileg nem az emberekben, hanem a hűbéri rendszer természetében gyökerezett a legtöbb baj, melylyel a török munkaszervezet a tömegeket sújtotta; az tette a jobbágy sorsát keservessé s nem mondhatni, hogy a török és a magyar földesúr jobbágyának helyzete közt szembeszökő elvi különbség forgott volna fenn. A merő önkényen nyugodott az mindkét államterületen s szükségképpen ugyanazon eredményre vezetett. Ha a török földesúr minden áron és minden eszközzel fokozni igyekezett a maga jövedelmét, csak követte azt a példát, melyet neki a keresztény földesúr akár királyi, akár erdélyi területen, vagy akár a nyugati államokban adott. Ha Juszuf ispája a nováki előljáróknak (1671.) azt írja, „ti nováki bírók, hamis szófogatlan, hódolati an kutyák“, úgy ez a hang a jobbágygal szemben magyar világi, sőt egyházi földesurak részéről sem volt szokatlan. Épp úgy a régi földesuraktól tanulta a török, hogy folyton új czímen terhelje, zaklassa a rajáht s legfőllebb a forma, melyben tette, tért el a királyi területen divótól. Ellenben a török földesúr vagy a török állam nem erőszakolta a maga hitét jobbágyára, sőt ez egyenes érdekeibe ütközött, mert a mohamedán vallás fölvételével az egykori rajah bizonyos jogok és kiváltságok élvezetébe jutott s megszűnt dolgozó, adózó jobbágy lenni. Másrészt az egyes községeknek, nemcsak a nagyobb mezővárosoknak, mint Kecskemétnek, Kőrösnek, hanem a kisebbeknek is széleskörű belső önkormányzatot engedett Ahmed simontornyai alajbég 1669-ben az „ottani keresztény

papoknak, községeknek, polgároknak adott szabályrendelete¹⁾ élénk világot vet egy hódolt község belső életére, egyházi és községi állapotaira s azt jelzi, hogy Siniontornya magyar lakossága akkor olyan önkormányzati jogokat gyakorolt, mint régi magyar földesúra alatt sohasem. Ellenben politikai és katonai előjogot, ámbár kisebb timárt kivételesen keresztény is kaphatott, nem-török egyáltalán nem élvezhetett. A török azt mondta a rajáhnak: „Szultán Szolimán botot, szántóvasat engedett és ostort kezetekben és nem szablyát“²⁾ s még azt sem tűrte, hogy a nép közbiztonsági okból a kóborló zsiványok ellen szervezkedjék. E bizalmatlanság, melyet a kormányzat táplált iránta, a rajáht legalább megmentette a véradó súlyos terhétől s nem kellett életével oltalmaznia az olyan államot, mely mostoha gyermekének tekintette s rabszolgái állásra kárhóztatta. Török földön a jobbágy nemcsak a vallásüldözéstől, hanem a véradótól is mentve volt. De volt a török uralomnak még egy előnye, az, hogy a szultán nem tekintette a maga magyar területét gyarmatnak, melyet vámpolitikával más tartományainak engedett át kizsákmányolásul, mint a bécsi udvar tette Magyarországgal. Mindezek következtében nemcsak magyar, hanem császári részről is többen elismerték, hogy általánosságban a köznép helyzete kedvezőbb a török, mint a királyi vagy erdélyi területen. 1689-ben egy osztrák udvari bizottság hangsúlyozta, hogy a török uralom alól felszabadult föld népe semmivel nincs jobb helyzetben, mint volt a török alatt, a mint csakugyan nem egyszer megtörtént, hogy királyi területről egész községek lakossága a törökhöz szökött át. A mi igazán szánalmassá tette a rajah helyzetét, az a földesúri hatalom természetéből folyt, mire már a fejezet élén idéztem német író is utal. Az önkény sújtotta fájdalmasan a szegénységet s az önkényen alapult a földesúri hatalom török és keresztény földön egyaránt és bármi szörnyű panaszokkal telvék az egykorú emlékek a török földesül ellen, ugyanazok a panaszok megtalálhatók a magyar földesurak ellen is. Kíméletlenül gyakorolta önkényuralmát mindegyik s a török földön legföllebb a forma volt más, melyet az önkény itt hivatalosan öltött. Magyar földön nyakára ült

¹⁾ Ismételve kiadva, utoljára Tört. Tár. 1887. 413—15.

²⁾ *Hornyik János*, *Kecksmét tört.* II. 170.

a parasztnak minden utas, a ki éppen tehetett, nemes, katona, megyei, földesúri tiszt és a parasztot megsarcizta rovó, adószedő, dézmás, szóval mindenki, kinek dolga akadt vele. Török földön, az egykorú iratok szerint még olyan helyeken is, hol vendégfogadó volt, a török utasok, kivált tisztviselők szálltak a lakosokhoz családotól, cselédestől s ingyen ellátást követeltek. Az éminek (tiszt) nem takaráskor mentek ki a dézmát heszedni, hanem később s a terményt el nem fogadva, pénzbeli megváltást, természetesen jóval nagyobbat a valódi értéknél, kívántak.¹⁾ A mit az emberi fűfű a gyöngébbek kizsárolására kieszelhetett, azt megpróbálta magyar és török földesúr egyaránt s e tekintetben egyik sem tehet szemrehányást a másiknak.

Míg magyar földön állami törvény állapította meg a jobbágy mindenféle kötelezettségeit úgy, hogy legalább ezek főcsoportjairól hiteles tájékoztat nyerünk, a török területen ilyen általános szabály nem ismeretes. Hogy mindennemű egyházi, iskolai, közjótékonyági, községi szükségleteiket a keresztények maguk fedezték s hogy ezekhez sem állam, sem földesúr nem járult, az természetes. Azt is tudjuk, hogy az állam különféle adókat, közmunkákat, robotokat kívánt a raj áh tói, melyek csakugyan a legkülönbözőbb czimeken fordulnak elő a régi iratokban. A közterhek után következtek az úrbéri fizetések szintén végtelen változatosságban úgy, hogy külön specificáit nem lehet őket. A legkönnyebben és leghitelesebben a jobbágy terheinek sokfélesége egyes községek urbéréből ismerhető meg.

A mint valamely község behódolt, defterbe vétetett vagyis lakossága házanként összeíratott s terhei megállapítottak. Az első ilyen jobbágydeftert vagy urbáriumot 1545-ben Chalil basa, budai kincstartó készítette. De készített magának deftert minden földesúr, mihelyt tímárját vagy ziametjét megkapta. Megjelent jobbágysai közt s bizonyos fizetésben, adóban, munkában állapodott meg velük s a megállapodást írásban adta ki az érdekelteknek. A község azután készítettett magának olyan összeírást, mely másnemű, tehát állami terheit is feltüntette.

¹⁾ Az ilyenekre számos példa *Thury* József, *Török-Magyar Tört. Kút-fők II.*, de a nagy *Török-Magyar tört.* emlékek minden kötetében is.

Így Csetnek hódolt mezőváros adózásában¹⁾ (1583—93.) előfordul császáradó, templomból-, papbér, lakodalmi adó, malombér, borpénz s mindenütt a fizetések emelésének irányzata nyilvánul. Tíz év alatt csupán a császár adója 108 írtól, 221 írt 72 dénár-ra szökkent fel. Ugyanez történt más vidékeken is. A váradi hódoltság állapotairól²⁾ a XVI. század végén egy iratból nyerünk tájékozást, mely felsorolja, „mint parancsolja császáruk, a földesuraknak a jobbágy mivel tartozik szolgálni“. Fizetett a jobbágy méhdézmát, minden 10 kosár után egyet, a kinek tíznél kevesebbje volt, mindegyikért 2—2 oszporát vagyis egy polturát; disznó-dézmát, minden disznóért, mely egy éves múlt, 4—4 pénzt; bárány nem fizetett; juh-dézmát, a hány pásztor volt, annyi csordát számítottak s mindegyiktől egy juhot szedtek. A hol nyáj nem volt, hanem csak 40—50 juh, 3—3 pénzt vétetett. Azután azt mondja az irat: „a jobbágy-ság ingyen, ajándékon, erővel ne dolgoztassák, ne szolgáljon hanem csak 1 szekér fát, 1 szekér szénát adjon s a kinek nincs, váltságul a szekér fáért 15, a szénáért 10 oszporát fizessen. A ki a kaszálásban részt vesz, nem tartozik szénát vagy szénapénzt adni vagy a földesúri dézmát távolabb helyekre fuvarozni. Házasságkor, ha legény hajadon leányt vesz feleségűi, 45 pénzt, ha özvegy megy férjhez, 7½ polturát kellett fizetnie. Szerepel továbbá az úrbéres fizetések közt hordóvám, nagy hordó után 30, kis hordó után 15 pénzt, valamint tüzpénz 1—1 írt minden gazdától.

Kajái* falu hódoltsága első szakában, mikor 20 pusztá telken kívül 16 házas zsellér lakta (a jobbágyok száma ismeretlen), fizetett a töröknek 260 írtot, 60 köből zabot, 40 pint vajat, 33 szekér fát, 73 szekér szénát, 3 köből szilvát, 4 akó bort, 3 cseber szőlőt, 3 köből diót, 1 köből borsót, 1 köből lencsét, továbbá császáradóját 50 frtot s császár mivére (közmunka) 10 szekeret, mihez járult magyar közmunkára 6 szekér és 12 gyalogszeres. Az urbért a török földesúr, nem is szólva a nagyon gyakori rendkívüli szolgálatokról, folyton emelte s már 1622-ben 50 szekér fát s ugyanannyi szénát, 50 öreg pint vajat, 50 öreg kila zabot (valami száz mérőt) kapott a községtől.³⁾

¹⁾ Mikulicz József, KisA-árosi élet 231.

²⁾ Közli Veres Endre, Tört. Tár. 1895: 58G—7.

³⁾ Közli Sörös Pongrácz, Gazdasági. Sz. 1902:289. s. köv.

A magyar országgyűlés, noha a magyar földesúrat nem korlátozta a szegénység irgalmatlan kiaknázásában, a hódolt jobbágyságot 1619-ben védelmébe akarta venni török földesúrai ellen. Mikor Lipthay Imrét a portára követségbe küldte, hosszúságos utasításában¹⁾ kötelességévé tette azt is, hogy a hódoltak terheinek enyhítését sürgesse. A többek közt elmondja, hogy az ispaják, basák, bégek a török császár határozott rendeleti megsértésével folyton emelik a hódolt falvak adóját, az igaz dézmával meg nem elégszenek, hanem pénzt követelnek helyette, némelyik hamis mértéket tart; a basa és a vajda számára való ajándékot, melyet előbb csak új basa vagy vajda kinevezése esetén szedtek, most évenként 2—3 ízben megveszik a népen; a robot és a szolgálat szertelen, sőt gyakran megesik, hogy az ispaja az évi urbért beveszi s azután a falut másnak adja el, ki másodszor követeli a lerótt szolgálatokat. Bármilyen jóindulatból származott e felszólalás, nem lehetett sikere, mert a földesúri intézmény alaptermészetébe ütközött s maguk a felszólalók saját jószágaikon sem cselekedtek másképpen. Már 1606-ban megtörtént, hogy a zsitvatoroki béke kimondotta, hogy az akkor Esztergom körül behódolt 60 falu terhei ne emeltessenek. Mindazáltal 1627-ben aránylag roppant emelést derített ki egy hivatalos vizsgálat²⁾ első sorban az ispaja (földesúr) készpénzadójánál. Például Egyházszeg adóját, mely 22 frt volt, 38 írttal, Mártonfalvát, mely 14 frt volt, 45 írttal, Nagyvezekényét, mely 40 frt volt, 60 írttal, Csiffárét, mely 177 frt volt, 51 írttal, Kismányát, mely 17 frt volt, 42 írttal, Méznevelőét, mely 33 frt volt, 300 írttal emelték időközben s nincs község, melynél kisebb-nagyobb emelés nem történt volna, ámbár a községek népességi viszonyaiban lényeges változás nem állt be. Hasonlóan emeltetett minden egyéb urbéri tartozás. Ama termények közt, melyekkel a lakosok a földesúrnak tartoztak, szerepelt vaj, méz, zab, búza, lencse, aszú szilva, liszt, bárány, széna, fa, malomért járó külön díj, dolmánnak való gyártott szarvasbőr (5—13 frt értékben) zsindey, deszka, Óbars egy ízben 35 frt értékben egy kocsit minden készületével 3 lóra való szerszámjával, fékjeivel, nyaklóival adott. A legtöbbnél az is meg van mondva „annak

¹⁾ Az utasítás Magyar. Tört. Tár. I. 199—208.

²⁾ Közli *Merényi Lajos*, Gazdasági. Szemle 1903: 18—30.

fölötte mindenféle munkára szekérrel és gyalogul erőltetik¹. Mindezt betetőzi az állami adó vagy a mint nevezik, császár adója, továbbá császár mive vagy munkája (közmunka), mely lia nem is mindenütt, de sok helyen szintén jelentékenyen fokozódott.

Igen terjedelmes összeírás¹⁾ készült 1629-ben Zalavármegyéről és úrbéres viszonyairól, mely felölel valami 211 községet, köztük népes mezővárosokat (Zalaegerszeg, Keszthely), az egykori curialis azaz nemes községeket s a jobbágyfalvakat. Benne is minduntalan a közterhek emelése nyilvánul. Eger szeg, hol a fizetéshez csak harminczöten járultak, azt panasolja, hogy a sarcz (a földesúri pénzadó) régente a szomszéd malmokkal csak 125 frt volt, minden egyéb szolgálat nélkül, míg most 300 frt. A felsorolt adók kétfélék. Mindenütt meg van a császár adója avagy füstpénz, valamint a császár lisztje, azután a sarcz készpénzben s mindenféle terményben, követpénz, patkópénz, kapogysapénz, pásztormánypénz, katonapénz, zsákváltságpénz, vízpénz, mihez néhol malompénz, kocsipénz, a basa és tihája ajándéka járul. Ez utóbbiak közt szerepel búzaliszt, vaj, száraz szilva, méz, abrak, bárány vagy bárány pénz, kappan, rókabőr, farkasbőr, nyestbőr, metsző bornyu, bor, egy vég karaszia-posztó, dió, alma, borsó, lencse, 1 kas méh, szilva, gesztenye, kása, kalács, gyümölcs, gabonatized minden veteményből, 1 vég vagy 1 dolmánnak való posztó, borjus tehén. A vármegye összes állami és földesúri terheinek pénzértéke évenként 16.457 írtra számíttatott. Ellenben robotról vagy ingyenmunkáról az összeírás nem tesz említést s csak Nyavalyádnál mondja, hogy „hadban való kocsiért, valamennyiszer akarja, veszi rajtok“. A készpénzadó aránylag igen nagy ugyan, például Tapolcza sarczot 400, császár adóját 150, kocsipénzt 40 frtot, összesen évi 590 frtot fizetett. De minthogy az összeírás minden egyéb teherről hallgat, valószínűnek látszik, hogy a nép éppen nem volt súlyosabb mértékben megterhelve, mint a királyi területen. Ehhez járult, hogy lelkiismeretében nem háborgatták s ámbár nem volt törvény szerint szabad költöző joga, de ha mégis királyi területre költözött, a török földesúr nem pörölhette vissza az állítólagos szökevényt. Sőt ilyen pöröknek a töménte-

¹⁾ Ugyanott 1904:301—89.

len török-magyar okiratokban egyáltalában nem találtam nyomát, mi azt jelzi, hogy ha nem is törvény, de a gyakorlat megadta a rajáhnak a jogot, hogy egyik török földesúr jószágáról a másikéra költözhessen át.

A legkedvezőtlenebb helyzetben azon községek lakói voltak, melyek a határszélek közelében feküdtek s rendesen kétfelé adóztak, másrészt meg a legnagyobb mértékben ki voltak téve mindkét fél martalóczai pusztításainak. Minthogy török és magyar földesúr egyáltalán nem tekinthette e községeket biztosított birtokának, mindegyik kizsákmányolta őket, a meny nyire csak tehette s a hódoltsági vidékek szenvedtek török földesuraiktól a legtöbbet.

Borsod-vármegye 1641-ben a hódoltsági falvak török adója ügyében vizsgálatot tartott,¹⁾ melynek adatai komor világot vetnek arra, hogyan történt a behódolás s minő állapotokat teremtett? Egerből a török évről-évre örökös rablással, gyilkolással, ember és marha tömeges elhajlásával kényszerítette a legtávolabbi falvakat is az adózásra, melyek a királyi hatalomtól meg nem védve végre „megfáradván télen-nyáron; hegyekben-völgyekben, sivatag erdőkben bujdosásban feleségestül, gyermekestől* megegyeztek a törökkel. Szuhogy község megtette, mihelyt Eger török kézbe került s kötelezte magát, hogy az új török földesúrnak évenként 4 kila búzát fizet. De ez egyezség csak 2—3 évig maradt érvényben s csakhamar évi 10 ftot kellett adóznia. Ez sem tartott sokáig s a pusztuló falunak nemsokára évi 25 ftot és 24 itcze vaját kellett fizetnie. 1638-ban azonban az urbért 38 ftra, 34 itcze vajra, 16 szekér fára, mely 16 ft értéket képviselt, verték fel, mihez még császár ajándéka fejében 1 juh, 1 kila liszt, 1 kila zab s 8 kila búza járult. Még rosszabbul járt Dévény, mely Eger elfoglalása után 15 ft pénzádóban, 10 kila búzában, 10 kila zabban, 10 itcze vajban, 10 szekér szénában egyezett meg török földes urával. Ez azonban folyton emelte az urbért, mely 1641-ben már 125 ftot, 37 itcze vaját, 30 kila zabot tett a császár adóján kívül. Kelecsény urbére eredetileg 20 ff, 15 szekér széna, 25 kila búza, 25 kila zab s 15 itcze vaj volt, ezenkívül időnkint 3—4 napi fahordás. 1641-ben e teher 120 ftra, 30 kila búzára, 30 kila

¹⁾ M. Tört. Tár. X. köt: 113.

zabra, 60 itcze mézre és vajra nőtt, szekérrel pedig 50 ftra becsülhető robotot kellett a falunak végeznie, továbbá 1 vágó tehenet s 1 dézsa túrót fizetnie, melyet szívesen megváltott volna 13 fton, de a földesúr „pénzül fel nem veszi“. Az összes többi falvak terhei hasonló módon emeltettek s a lakosok a helyi viszonyok szerint a legkülönbözőbb gazdasági és ipari czikkeket kényszerültek szolgáltatni, az említetteken kívül túrót, szappant, kósót, sinvasat, rókabőrt, árpát, kölest, szekérbért, szántást -vetést, néhol 45 napi munkát, bitangpénzt, sokféle bírságot, abrakot, abát, patyolatot vagy helyette pénzt, bort, borsót, diót, lencsét, aszú szilvát, káposztát, bárányt, fuvarozást, szőlőmu nkát, fűhordást, heti szer járást, kapupénzt (ezt különösen akkor, mikor az országgyűlés kapuadót szavazott meg a királyi területen), szénégetést. Néhol a lakosok nem bírták a terhet s pusztán hagyták a falut, mert a földesúri terhekkal arányban nőtt a császár adója is, például Mohi községé 1½ ftról 8 ftra.

Hasonló súlyosak voltak az úrbéres terhek Győrvármegyében. Itt eleinte leginkább készpénzt követelt a földesúr a szultánadó vagy császár adója mellett. De mindinkább hozzájárult a vaj, vágó marha, fa, széna, liszt, búza, árpa, zab, bárány, dió, gyümölcs, eczet, ser, sajt, kés, kocsikas, kocsi-kerék, rókabőr, keztyű, posztó, tábori kocsi, gerenda, lécz, deszka. A sarcz szintén folyton emelkedett s mellette szerepelt mindenféle bírságon kívül pásztorlevélpénz, szolgállevélpénz, nyugtapénz, báránypénz, sok rendkívüli adó s mindenféle megrovidítés a pénz beváltása körül. Nőttön-nőtt a robot is, a jobbágnak földesúra szóléit meg kellett munkálnia, a hol földje volt, azt felszántania, learatnia, behordania. Itt-ott más szerjárás is terhelte, így malomkőszállítás. Felpécz 30 ft császár adója mellett 120 ft sarczot fizetett. Ezt a földesúr 240 ftra verte fel, azonkívül vágó marháért 20 ft helyett 30, posztóért 120 ftot vett a falun, mely mikor török ura Bethlen Gábor mellett hadakozott, 240 ft rendkívüli hadisegélyben is részesítette.¹⁾

Ez adatok is azt bizonyítják, hogy a török-magyar terület jobbágysága az úrbér tekintetében a legszánalmasabb helyzet-

¹⁾ A hivatalos összeírás M. Tört. Tár. VII: 3—123.

ben azon vidékeken volt, melyek nem álltak kizárólagos török uralom alatt, hanem csak behódoltak. Ez a hódolt föld jogilag a király vagy Erdély főhatalma alatt állt, féladót a saját uralkodójának, urbért meg magyar földes urának is fizetett, a mellett azonban a török államnak és földesúrnak szintén rendesen adózott. Ezt a hódoltságot azután a török kíméletlenül kiaknáztta, sarczolta, dolgoztatta s nemcsak a török köz- és úrbéri terheket vette meg rajta, hanem ha magyar országgyűlés tartott vagy a magyar király számára kellett kapudót fizetnie, a török is külön sarczot követelt tőle. E hódolt vármegyék a kettős, magyar királyi és török császári terhek és földesúri tartozások súlya alatt Ínségre, nyomorra, részben végpusztulásra jutottak s itt a népesség folyton csökkent s a gazdasági állapot szertelenül lehanyatlott. Ellenben a tulajdonképeni török föld, vagyis az, mely kizárólag a szultán uralma alatt állt s kedvezőbb földrajzi fekvése következtében távolabb esett az örökös harczok színhelyétől, a végektől, békés időkben elég kedvező gazdasági helyzetben élt s a baromtenyésztés mellett földművelése, kertészete, borászata is dúsan jövedelmezett. Egész nagy területekről megállapítható, hogy népesedési viszonyaik emelkedő irányzatban mozogtak, mi mindig az anyagi élet szabályosabb fejlődését jelzi. Így például az adóösszeírásokból¹⁾ kitűnik, hogy a szegedi szandzsákhöz tartozó titeli nahiének (járás) 26 községében 1554-ben csak 53, 1570-ben már 98, sőt 1590-ben 463 adózó ház volt. De az egész szandzsák többi községeiben is hasonló szaporodás mutatkozik s alig néhány községben volt 1590-ben csekélyebb az adózó népesség száma, mint 1554-ben. A bajai nahiében az 1580/2. és az 1590/1. évi összeírások²⁾ szintén növekvő népességet jeleznek. Itt már említettik olyan két nagyobb község is, mely 1580/2-ben adózott, 1590/1-ben ellenben adózó nélkül volt. De egészben ama 26 községben, mely mindkét összeírásban előfordul, 1580/2-ben 687, tíz évvel később már 757 adózó ház találtatott. Az egykorú utasok, kik a török területet bejárták, a földművelés fejlettségéről is sok jellemző adatot jegyeztek föl. Mikor Bockay István fejedelem Kassáról Budára követségbe küldte (1605.) a tudós

¹⁾ Közölvék Délmagyarországi Értesítő 1876.

²⁾ U. ott.

Bocatiust, ez a hegységből kibontakozva, Vác vidékén bámulva látta a gyönyörű, őszi vetéstől hullámozó vidéket, mert addig azt képzelte, hogy a török uralom alatt a leginségesebb helyzetben tengődnek a keresztény jobbágyok. Későbbi utasok Vác vidékének nagyon fejlődött bortermelését és viruló szőlőit magasztalják. Egy török író 1605-ben¹⁾ azt mondja a Szerémségről, hogy városok és várak, faluk és jól mi veit mezők pompáznak benne s hogy az egész vidék olyan, mint egy mindig zöld és virágos kert. Egy másik török író,²⁾ ki félévszázaddal később (1660—1664.) keresztii-kasul bekalandozta Magyarország legtöbb tájkát, de különösen a török területet s megfigyeléseit egész kötetnyi útirajzban jegyezte föl, szintén sok érdekes tájékozással szolgál a köznép gazdasági állapotairól. Belgrádból Budára utazva, elmondja, hogy Zimonyban 400 zsidó tetejű, de szegényes külsejű ház van, a szeréin i síkság újra termékeny s mézzel, vajjal, juh-, ökör- és lóhussal, növényi terményekkel bőven ellátja a hadsereget. Mitrovicza nagyon díszes és virágzó város, 1500 zsidó és deszkakerítéses házzal, némelyik kőből, de emeletes ház kevés akad; terményei bőségesek, fehér kenyere és fehér lépes méze híres. Eszéken a váron kívül 400 deszkatetejű, deszkaépítkezésű és fapadlózatú ház volt, elég csinos és tágas ház, mindegyik kerttel. Ezek lakossága csupa magyar s kalpagot, különféle ezüstmeg, posztódmányt visel. Mohács városában valami 300 zsidó, nádas, közepes ház talált. Pécsről, népességéről, különféle közhasznú intézményeiről valóságos elragadtatással beszél, de a mit a város mohamedán részéről mond, azt mint a többi helységekénél tettem, itt sem érintem. Nevezetességei közt említi a kajszibarackot, a duslevelű szedret, de különösen a körtét, melynek 170 fajtáját tenyésztik. Pakson igen sok volt a szőlő. A Csepel-szigetről (a török juh-szigetnek nevezte) elmondja, hogy hét virágzó falu, néhány százezer (itt képzelő ereje elragadta) marha s ezrekre menő szőlő van benne. A török író e közleményeit megerősítik a keresztény utasok. A Temesköz nagy része, a délmagyar vármegye, különösen Pécs vidéke

¹⁾ Útleírását ismerteti *Bálint* Gábor, Századok 1870.

²⁾ Evlia Cselebi török világlátó magyarországi utazásai. Fordította dr. Karácson Imre.

(1664.) állapotairól hasonló értesítések maradtak fenn s azok a magyarok, kik Zrínyi Miklós 1664-ki hires téli, eszéki hadjáratában részt vettek, meglepetve látták a virágzó gazdasági életet, melynek nyomaival mindenütt találkoztak. Mikor Leslie gróf császári követ 1665-ben török-magyar földön át a portára utazott, neki is feltűnt, hogy a török terület Esztergomtól Belgrádig meglehetősen be van népesítve¹⁾ s kielégítő viszonyok közt él. Az anyagi fejlődést jelzi az ottani magyarság kedvező polgárosodási élete. A legnagyobb részt protestáns lakosság egyházi és iskolai viszonyai igen szépen fejlődtek s e vidék számos jeles papot, műveit író, nemzetiségünk buzgó bajnokát szolgáltatta a széttépett magyarságnak. Mikor a karloviczi béke visszadta e vidékeket a szent koronának, legnagyobb része pasztán, képtelenül, a falvak romokban, a föld műveletlenül került vissza. De ezt a romlást nem a török földesúri hatalom okozta. Béke idején e tájék fejlett anyagi polgárosodás színhelye volt, melyet azonban az 1683—98. közt folyó romboló bá-bom csaknem teljesen megsemmisített úgy, hogy itt a magyarságnak előlül kellett a telepítés és polgárosítás munkáját kezdenie.

¹⁾ Titkos jelentése. Archiv für Öst. Gesch. XX. köt.

NEGYEDIK KÖNYV.
A jobbágyvédelem kora.

ELSŐ FEJEZET.

A jobbágyság III. Károly korában.

A szatmári béke s I. József királynak vele körülbelül egy időben bekövetkezett halála (1711.) nemcsak trónváltozást, hanem új korszakot nyit Magyarország politikai és gazdasági életében. Csakhamar 1718-ban a mai magyar birodalom utolsó része, a Temesköz is fölszabadult a török járom alól s visszakerült a koronás magyar király uralma alá. Másrészt a fiágban kihaló félben levő Habsburgok trónusán az uralkodóház egy új fajképe jelenik meg. Az új uralkodók a korszellemnek megfelelőbben kezdik uralkodói hivatásukat és alattvalóik iránti kötelességüket felfogni, mint XVII. századi elődeik. III. Károly király (1711—40.) nyitja meg sorukat, a ki kora ifjúságában elkerült Bécsből és középkori, különösen magyargyűlölő légköréből. A spanyol korona megszerzéséért vívott harczai folyamán, bármennyire a saját teremtményeikkel környezték a bécsi hatalmasok, a távolban mégis érintették friss, egészségesebb áramlatok s mikor 1712-ben haza érkezett s elfoglalta törvényes örökségét, a magyar királyi és császári trónt, a világpolitikai helyzet szintén arra kényszerítette, hogy magyar állama jóindulatának megnyerését teljes erejével megkísértse. Viszont ez a magyar állam épen akkor jövődöbeli fenmaradásának egyik főbiztosítékát az ősi uralkodóházzal való benső viszony helyreállításában látta, mert rettenetes zűrzavarban, népességében, vagyonában szörnyen megfogyatkozva került ki a három részre osztás gyászos korszakából s csak az uralkodó elemek közös és jóindulatú együttműködéséből remélhette százféle bajának orvoslását, lehanyatlott testi lelki erejének lassú pótlását.

Államának egykor egységes területe szét volt darabolva s a legkülönbözőbb magyar és idegen, polgári és katonai kormányzat alatt állt. Egész vármegyék, száz meg száz mértföldnyi területek voltak teljesen vagy nagy részt lakatlanok s az 1715-ben és 1720-ban adóügyi czélból eszközölt elég gondos összeírások a népszám elijesztő csekélységét, a vagyoni szörnyű lehangoltságát, a tényleg mívelés alatt álló föld hihetetlen lepadását derítették ki. A mai Horvát-Szlavonország nélkül az anyaországban és Erdélyben volt ugyan 47 szabad királyi város, 492 mezőváros, 1223 nemesi, 8811 úrbéres és 44 puszt, összesen 10.584 különféle község. Csakhogy a lakosság mindenütt szertelen csekély volt s együttvéve valami 2.582.598 lélekre mehetett, melyből az uralkodó kiváltságos osztályra (a tulajdonképeni egyházi és világi nemesség) alig 101.748 jutott, míg a különféle munkásnép 2.450.850 főre tehető. Csakhogy e számban foglaltatik a városi polgárság, a székelység és szárság s maga a földesúri hatalom alatt élő lakosság száma kevéssel haladta meg a két milliót. Aránylag a legnépesebbek az erdélyi részek s a török uralom veszedelmeinek földrajzi fekvésük miatt kevésbé kitett északi vidékek, Árva-, Liptó-, Turóc s a szomszédos vármegyék voltak, ellenben a déli részek, melyek a török korszakban elég kedvező népesedési viszonyokban éltek, a visszahódításkor a teljes pusztulás képét nyújtották s a lakott községek száma annyira megfogyott, hogy épen a legtermékenyebb talajú föld, a Dunántúl, a Tisza vidéke s a Temesköz vadon sivataggá süllyedt. De országszerte mindenütt tömegtelen volt a törpe község, valamint a munkásképzre váró föld s a mívelés alatti területet a magyar anyaországban, Erdély nélkül, mely egész más szempontok szerint íratott össze, a hivatalos vizsgálat következőleg alapította meg: volt

	szántóföld köblös	irtvány köblös	rét kaszás	szőlő kapás
1715-ben	1,035.055	29.273	212.721	308.771
1720-ban	1,624.858	43.540	288.239	439.226

Az összeírt terület azonban nem csupa úrbéres föld, mert benne van a városok polgári birtoka mind s némi nemesi szőlő is. Viszont azonban az úrbéres községeknek vagy egyes jobbágyoknak voltak bérelt nemesi földek, sőt egész pusztáik s így a jobbágyok által művelt terület megközelítőleg megfeleltethet a fentebbi adatoknak. Erdélyben s a hozzá tartozó kapcsolt

részekben 859.602 köblös szántóföld, 240.130 kaszás rét s 157.740 kapás szőlő alkotta a mivélés alatt álló területet.¹⁾

Ilyen állapotban került vissza a magyar birodalom koronás király uralma alá s így természetes, hogy mindazon tényezők, melyeknek szavuk volt hozzá, legsürgősebb feladatuknak tekinthették, a hadak zimankóiban külömben is teljesen megrongált állami és törvényhatósági intézmények reformját, kivált a nemzeti munkaszervezet helyreállítását, általában meg mindazon föltételek megteremtését, melyek a népesség szaporítását s a nemzeti termelés fejlesztését, a talaj dús kincseinek kiaknázását elősegítették. E végből III. Károly király még 4 712. tavaszán megnyitotta az országgyűlést, mely úgy látzott, hogy készséggel fogja magát a korszellem kívánta reformmunkának szentelni. Kebeléből országos bizottságot küldött ki, mely rövid időben kimerítő javaslatot készített az ország egész kormányzatának modernizálására, lényegileg rendi, de sok tekintetben józan s az elnyomott rétegek iránt is méltányos szellemben. Csakhogy az akkor dúló pestis miatt a rendeknek meg kellett tanácskozásaikat szakítaniok s mikor valami két év múlva újra összegyűltek, a nézetek már lényegesen megváltoztak s a múltak rideg szelleme újra felülkerekedett a törvényhozás termeiben. Az 1715-ben szentesített és 136 czikkből álló törvénykönyv egyrészt közjogi, másrészt kormányzati tekintetben alapvető fontosságú határozatokat tartalmaz ugyan, de az anyagi érdekek terén nem valósította a hozzá fűzött reményeket, a jobbágyság jogi vagy gazdasági helyzetének javítására meg ki sem terjeszté figyelmét.

Még a jászokat és a kunokat is, kiket a kormány magánföldesnrnak adott el, meghagyta ezen jobbági helyzetökben, a 95—96. czikk meg Pásztó, Bát, Polgári, Szentmargita, Túrán, Nagymegyer, Óturán, Svedlér, Szomolnok, Stósz, Boczabánya. Stefultó, Sóvár és Sóbánya községeket részben a földesúri hatalom, illetve a vármegyei adózás alá vetette, sőt a szabolcsi 6 hajduvárost is a vármegyének rendelte alá. Mindez eléggé jelzi, hogy a rendek nem gondoltak többé arra, hogy a történelmi fejlődés folyamán kedvezményezettebb jogállásba jutott rétegek

¹⁾ Ez adatok Magyarország népessége a *pragmatica sanctio* korában (Magyar statisztikai közlemények. Új folyam XII. k.) című munkából tétettek.

ez állást megtartsák, még kevésbé tehát arra, hogy szerencsétlen jobbágyaik helyzetén általában könnyítsenek. Ellenkezőleg a fősúlyt tevékenységükben a jobbágyok röghöz kötése, illetve a költözés megakadályozására s a szökötteknek nevezett jobbágyok visszaadására helyezték. Igaz, hogy a kérdés ez időben nagyon égetővé vált, mert a tűrhetetlen földesúri iga alól a nép tömegesen menekült a szomszéd lengyel, de még inkább a töröktől visszafoglalt délmagyar területekre. E bajon egyedül az urbér mérséklésével lehetett volna segíteni. Csakhogy a nagyon kimerítő 101. cikk csupa tilalmban, erőszakos eszközben keresi a gyógyszert, midőn szigorúan tiltja a szökevények befogadását s elrendeli, hogy a régi törvények alapján visszaadassanak, sőt a király katonai intézkedésekkel gátolja az ilyen költözést. Mindazonáltal tesz némi engedményt is, midőn a jobbágyokat fölmenti azon fizetések alól, melyeket a Bákóczy-fölkelés idején akkori knrucz földesúrainak már teljesítettek, melyeket azonban most visszatért labancz földesuraik újra követeltek rajtuk. Sőt a törvény az eddig még be nem fizetett s így hátralékos tartozások felét el is engedi, másik felére meg kimondja, hogy ne egyszerre, hanem részletekben hajtassák be. Egyszermind hozzá teszi, hogy a szegény népnek az elnyomástól megvéde és az előrebecsátottakban való megtartása a megyei hatóságok feladata lesz. Több semmi sincs a nagyterjedelmű 1715-ki törvénykönyvben a jobbágy-ság jogviszonyairól, melyek elől a rendek akként tértek ki, hogy nagy országos bizottságot választottak azon megbízással, hogy a legközelebbi országgyűlés számára a közélet egész gépezetét felölelő reform javaslatokat készítsen. Ezek el is készültek, de a legközelebbi, csak 1722/3-ban üléselő országgyűlés törvény könyvének 129. cikke ismét mostohán bánik el a jobbágykérdéssel. Örök emlékeztető, az uralkodó család s a magyar nemzet, valamint az örökös tartományok közjogi viszonyát új alapokra fektető alkotások vannak e törvénykönyvben, mely Magyarország állami önállóságát ismét a leghatározottabban kidomborítja. Az azonban még nem jutott a rendek eszébe, hogy az önállóságot a nép szélesebb rétegeinek jogokkal való felruházása útján kellene hatékonyabbá tenni, vagyis védelmére a munkáselemeket is jó lenne mozgósítani. György barát, a messze néző nemzeti államférfin már a török korszak kezdé-

lén sürgette, hogy új segélyhadakat kell a honvédelemnek a keleti ellenség ellen a nép felszabadításával szerezni. Most ismét új korszakba lépett a magyar nép s új harcosokra volt szüksége, hogy önállóságát a bécsi ellenség támadásaival szemben megvédje. Ismét időszerűvé vált tehát a barát politikája, csakhogy a rendiség 1722/3-ban merőben külön osztály érdekeinek biztosítására szorítkozott, minek az volt a természetes következménye, hogy a törvénykönyvben szerzett állami önállóság másfél századon át a papíron maradt, mert saját erejéből a rendiség sohasem bírta megvalósítani. A híres 1722/3. törvénykönyvben a nemesek megerősítették saját összes kiváltságaikat, örök időkre kiterjedő adómentességeket s csupán a haza „védelmére“ való katonáskodást tették egyedüli kötelességükké. Ellenben a jobbágysággal csak mellesleg foglalkoztak s egész odavetve mondták ki (18. t.-cz.), hogy a földesúr „a helyesen készült urbáriumon felül⁴⁴ szokatlan és jogosulatlan terhekkel ne illesse őket, mire nézve „a megyei tisztviselők az 1715:101. t.-cz. értelmében felügyelni s a jobbágyot a földesúr elnyomásától menten tartani s az ilyen földesurat tisztí hatalmukkal büntetni tartozának és kötelesek legyenek.“ Ellenben a 60. t.-czikkben részletesen rendezték a jobbágyság visszaparolásának dolgát egyrészt, hogy az 1715:101. t.-cz. ide vonatkozó határozatait életbe léptessék, másrészt meg azért, mert a visszaparolás meddő maradt; megíúsult a gyakorlati életviszonyokon s az érdekelt különféle hatóságok sem akartak e tömeges pörökkel foglalkozni, mi ellen az új törvény kimerítő és szigorú intézkedéseket tett.

III. Károly e törvénykönyve a szabad jogállású (liberae conditionis) mezőgazdasági munkásokról is szól. Azokat nevezi ilyeneknek, kiket a földesúr szabadon bocsátott, vagy kik vele általában bérleti viszonyban s nem jobbágysági kapcsolatban álltak s a bérlet lejártával szabadon távozhattak telkükről. E réteget taksásoknak hívták s egyezség alapján vállaltak jobbágysági vagy zsellért szolgáltatást. A törvény meghagyta a szabad költözés joga élvezetében azokat, kik a földesúrral csupán bérleti viszonyban álltak s külön úrbéres szerződést nem kötöttek. Az ilyen bérlő tartozásai lefizetése után szabadon távozhattak. Ez az országgyűlés is megújította a vissza parlásra vonatkozó törvényt, ellenben megtiltotta a földesúrnak, hogy jobbágyságot

az egyik megyebeli jószágáról kénye-kedve szerint más megyében levő jószágára költöztesse át, hacsak az egyik jószágon nem olyan sok a jobbágy, hogy ott el nem helyezheti őket (62. t.-cz.) Az országgyűlés egyik törvénye (18. cz.) a telepítésre vonatkozik s kötelezi a földesurat, hogy pusztá községeibe visszatérni akaró jobbágyait oda befogadja. Más törvények meg az idegen bevándorlóknak nyitják meg az országot. A 103. cikk minden szabad embernek, ki az országba beköltözik, 6 évre teljes állami adómentességet nyújt s ez a kedvezmény a német birodalomban is kihirdettetett. A 117. cikk meg idegen kézművesek bevándorlásának elősegítésére irányul s minden iparosnak 15 évi teljes adómentességet biztosít, csak hogy ama helyeken, hol megtelepednek, kizárólag mesterséget kell folytatniok s telket nem szabad szerezniök, mert elvonná őket rendes foglalkozásuktól. Mindezek czélszerű intézkedések voltak, de elvi változást a fennálló urbérvizonyokban nem jeleznek. Voltak szabad költöztetési jobbágyok a röghözkötöttség korában is, mely utóbbi most sem töröltetett el, az urbér korszerű törvény útján most sem rendeztetett s a köznép jogi és erkölcsi színvonalának emelése érdekében semmi számottevő nem történt. Hogy a jobbágyvédelmet most a törvény kifejezetten a vármegye köteletségévé tette, az a gyakorlatban nagyon keveset jelentett, mert már vagy száz éve tényleg reá hárult e kötelezettség s a szegénység nem sok hasznát látta, hisz a vármegye a jobbágyos urak testületé volt. Az új intézkedés olyan természetű volt tehát, mint mikor az állam a protestánsok védelmét a katolikus papságra ruházta. Az új törvények a rendiségnek akkor, számra nézve, nagyon kevés józanabb elemeit sem elégítették ki s Károlyi Sándor, ki még II. Rákóczy Ferencz korában gyökeres javításokat ajánlott, most ismét igen buzgón felszólalt „a nyomorgó, a terek által elalélt s fogyott szegénységi javára, mert, mint mondotta, végleg el kell pusztulnia, ha sorsa még egy ideig ilyen marad.

Károly király harmadik és utolsó 1728/9-ki országgyűlése csakugyan a jobbágyosságra kedvezőbb hangulatban kezdte meg működését s közgazdasági bizottságot küldött ki, mely az urbér tárgyában javaslatokat készített. Tárgyalásuk meg is indult s folyamán indítványok tétettek a szabad költözés reformjára, sőt az urbér országos rendezésére. Mindezek azonban meghiú-

sultak a rendi önzésen és elfogultságon. Az ellentétes vélemények csakhamar szenvedélyesen összeütköztek, mikor arról kellett határozni, vajjon az állami adó a jobbágytelket (onus inhaeret fundo) vagy csak a jobbágy személyét, illetve ingó magánvagyonát terheli-e? A többség az utóbbit, a kormány, hogy az adórendszert biztos alapra fektesse, amazt vitatta s e kérdésben a küzdő felek annyira összekülömböztek, hogy végül minden lényegesebb reform elmaradt egynek kivételével, mely a jobbágyot az ingyen munka régi súlyos terűéről fölmentette. Ez sem ingyen, hanem megváltás útján történt, a mennyiben e kötelezettségét a köznép évi 24.000 fton váltotta meg, mely összeggel a jobbágyok állami adója emeltetett. Máskülönben az 1728/9-ki törvény a jobbágytságot illetőleg leginkább régi törvényeket ujit fel, így például a hírhedt 1504: 18. cikket a vadászatról s a madarászaírók. Ez az elavult törvény most az összes nem-nemesekre kiterjesztetett, kiknek még az agár- és vizslatartást is megtiltotta. Ha már ez is eléggé jellemzi az uralkodó réteg gondolkodását, még inkább megvilágítja azt a törvénykönyv 26. cikke.

Nemes ember ellen nem-nemes a Hármaskönyv szerint csak az esetben tanúskodhatott, ha mindkét perlekedő fél elfogadta, a mi természetesen a legkivételesebb esetekben történt. Csakhogy gyakran megesett, hogy valamely pörbeli „tényről vagy dologról egyedül a parasztnak lehetett tudomása/⁴ mert kivüle más akkor, mikor történt, nem volt jelen. E kény telei) - ségnek engedve, a rendek megengedték ugyan az új törvényben a nem-nemes tanúzását, de most is csak olyankor, mikor az igazság másképp kideríthető nem volt, sőt akkor is csupán szoros eskü mellett. Ellenben polgári pörökben, kivéve azokat, melyek a földbirtokra vonatkoznak, már inkább emberszámba, vették a nem-nemest s akár saját uraik ügyében is megengedték a jobbágyok és szolgák tanúzását.

III. Károly király nem is tartott több országgyűlést s így törvény hozásában, a mint három országgyűlésének alkotásai jelzik, igen kevés az, a mit jobbágyvédelemnek nevezhetni, különösen azért, mert a jobbágytságság védelmét a gyakorlatban a földesurak testületére, érdekeinek szervezett közegére ruházta, vagyis a kecskére bízta a káposztaőrzést. Ez annál súlyosabb hiba volt, mert ez időben a vármegye hatásköre a

parasztságot illetőleg még inkább kibővült. Az országgyűlés már 1715-ben egészen új és rendkívül súlyos kötelezettségeket rótt a jobbágyságra. Behozta az állandó hadsereget s minthogy ennek eltartására állandó és biztos jövedelem kellett, az állandó adózást s mindkettőt a köznép vállaira hárította át. A kiváltóságosok 1722—1723-ban örök időkre biztosították adómentességüket, másrészt meg kimondották, hogy őket csupán az ország védelmének kötelezettsége terheli s így csak kivételese)! olyankor kell fegyvert fogniok, mikor külső ellenség támadja meg az országot. Ellenben az állandó katonai szolgálatot minden terhével, apró és nagy áldozataival teljesen az új állandó hadseregbe ruházták, melynek tömege fogdosás, toborzás, kényszer útján a köznépből került ki, míg a nemességből csak az jutott belé, a ki önként vállalt szolgálatot. Ezt a hadsereget az udvar kül- és belföldön tetszése szerint alkalmazhatta támadó és védő háborúra egyaránt s a legénység élethossziglan tartó szolgálatra kötél ez tetett. A költséget, melyet a hadsereg eltartása igényelt, szintén kizárólag a nemesség bástyáin kívül álló munkástömeg fizette. Ez új alapra fektetett terhet hadi adónak neveztek, melyhez azután a vármegyék évi szükséglete, a házi adó járult. Ez utóbbit maga a vármegye állapította meg s belátása szerint emelte úgy, hogy például Pestmegyében 1725-ben 5650, 1740-ben már 12.000 frtot tett. Ellenben a hadi adót átalány összegben az országgyűlés időnként szabta meg állandóan s csak emeléséhez kellett a rendek újabb hozzájárulása. Ez is emelkedő irányzatot követett s míg 1715-ben csak 2.1, 1729-ben már 2.5 millió forintot tett. Az átalányösszeget a nádor elnöklete alatt egy bizottság osztotta szét az egyes törvényhatóságokra, még pedig porta, kapu szerint (nádori porta), mely az időben ismét más fogalmat jelez, mint régebben. E bizottság szabta meg, hogy minden egyes királyi városra vagy vármegyére hány kapu esik s az adó átalányösszegéből egy-egy kapu mennyit tartozik fizetni. E kulcs szerint eszközölte a vármegye az adóbehajtást és az újonczok kiállítását. Itt azonban főfontosságú hatáskört nyert s ő volt az a Portió Pál és Forspont Péter, kikre e kor emlékei szerint a köznép retteggve szokott gondolni.

Mindez újítások óriási módon szélesbítették a vármegye hatáskörét, melynek immár egyik legfőbb teendője, mint ak-

kor mondták, a quantum és a quartély rendezése lett. Az adóra nézve tömentelen szabályzat hozatott s Szabolcs 1722-ben kimondta, hogy a cigány, a ki pipázik, részt vegyen a jobbagyadózásban. Roppant súlyosan nehezedett már a XVII. század óta a parasztra a nála elszállásolt gyalog- és lovaskatonaság élelmezése, mi ezután is divatban maradt. Járt a katonának saját ellátására (oralis portio) hetenkint 5 font hús, 14 font kenyér, továbbá ágy, gyertya és fa, lótápul (equalis portio) hetenként 1¹/₂ mérő zab és 10 font széna. Mindezt a szállásadó paraszt szolgáltatta a katonának havi 1 tallér fejében, melyet a hó végén a katona zsoldjából vontak le s fizettek ki gazdájának. De sokszor meg sem kapta és ha megkapta, akkor is nagyban károsodott, mert a szállított termények piaci ára jóval magasabb volt a katonaság részéről fizetett áránál. 1715. után a különbség még inkább nőtt, mert a hadi tanács a viszonyok ismerete nélkül s függetlenül a piaci ártól szabta meg a katonaságnak természetben szállított gabona és lótápul árát. Az ő önkényes limitációja volt „a regulamentáris ár“ s a különbözeit, mely közte s a piaci ár közt fenforgott, deperditának nevezték. Ezt a különbözeit a vármegye pótolta, különben senki sem szállított volna élelmet a katonaságnak. Csakhogy a kárpótlás a házi pénztárból vétetett, vagyis a jobbagyok adójából s így csak a saját zsebükből térítették meg nekik kárukat. A deperdita címén a termelők tömegét évenként több százezer forintnyi veszteség érte tehát s ez oktan rendszer eltörlése volt a parasztság egyik főkívánsága, mely azonban csak a század vége felé teljesült.

A szabad költözés ügyében a vármegyék, mint régebben, III. Károly alatt is teljes önállósággal intézkedtek. Bihar 1711-ben megtiltotta a jobbagynak az egyik faluból a másikba való költözést s elrendelte, hogy mindenki ott maradjon, a hol most lakik, különben mindenét elveszti. Békés 1715-ben a lakosok költözését egyik helyről vagy vármegyéből az illető összes javainak elvesztése mellett tiltotta meg, kimondván, hogy a falvak kötelesek elfogni a költözőt s ha elmulasztják, minden esetben 500 ftt birsággal fenytetnek. Ha ellenben elfoglalt java, fele részben a vármegyére, fele részben az illető községre, a fiskusra és a földesúrra háramlanak. 1716-ban több vármegye elrendelte, hogy a szökevények vetései a vármegye

számára lefoglaltassanak s ha a földesúr maga bocsátja el a jobbágyot, az utóbbira eső közterhet az úr viselje. Általában 1713. óta egyre szaporodtak a költözés, a vándorlás, a jobbágyok szökése elleni megyei határozatok s minthogy a visszaszerlés eddigi módja sok költséggel járt, egyszerűsítették magát az eljárást, sőt néhol a hadi biztos is felajánlotta segítségét a fugitívusok haza hozatala ügyében. Nógrád 1722-ben a paraszt vármegyére bízta, hogy azokat, kik szökésre készülnek, ebben megakadályozza- az első sorban az illető fainnak volt kötelessége, s ha a parasztok hadnagyának felszólítására is elmulasztotta, súlyos bírságot fizetett. Zólyom 1727-ben egyetemleges tette felelőssé a községet egyes jobbágyok szökéséért.¹⁾ E szigorú intézkedéseket részben megokolta az a tény, hogy egyes vidékeken valóságos népvándorlás állt be. Csak a menyinyit tanúvallomások alapján meg lehetett Szabolcsban állapítani, onnan 12 év (1724—35.) alatt 1055 jobbágy- és 292 zsellércsalád költözött el 909 ökörrrel, 581 lóval, 651 tehénnel, 302 borjúval, 899 juhval és 648 disznóval.²⁾ E kétségkívül súlyos társadalmi bajt a jobbágyok sorsának javításával, a helyenként fölmerülő panaszok orvoslásával lehetett volna enyhíteni. De a vármegyében megtestesült rendi szellem épen az ellenkező utón haladt. Nógrád 1722-ben külön rendezte „a közönséges szekerezés“ (a fuvarozási kötelezettség) ügyét. Hogy a fuvarképesek számát szaporítsa, kötelezte a parasztságot, hogy a kinek csak fejős tehenei, juhái, kecskéi, méhei voltak, a mi 2 tehénnél, 20 juhnál, stb. többje van, azt adja el, a pénzen meg ígás marhat vegyen, hogy részt vehessen a fuvarozásban.

A legtöbb vármegye föltétlenül eltiltotta a jobbágyot a vadászattól, így Tolna 1725-ben. Később itt-ott megengedték neki a duvadra való vadászást, de csak bizonyos időben és csak a földesúradta fegyverrel és löporral. Általában hoztak minden néven nevezendő határozatot és tilalmat s beleavatkoztak a jobbágy legkülönbébb élet- és gazdasági viszonyaiba, csak a földesúri önkény ellen nem oltalmazták. Minthogy a házi pénztárba (domestica) a megyei adót, az armálisták kivételével, kizárólag a szegénység fizette; ennek terhére folyton emeltek a megyei tisztviselők fizetését, ellenben a lehető legala-

¹⁾ A M. Jogt. Eml. III. és IV. kötetéből.

²⁾ Gazdaságtört. Szemle 1895: 247.

csonyra szabták az árakat, főleg a mezőgazdasági munkabéreket. Mikor azután Szabolcsban, honnan a megélni képtelen nép tömegesen menekült, sok napszámos azt mondotta: „inkább heverek, hogysen 5 poltúráért aratni menjek egy nap“, a vármegye (1725-ben) elrendelte, hogy az ilyeneket, akár férfiak, akár nők, összefogdossák s a kisvárdai börtönbe vessék.¹⁾ A vár megye az 1729:28. czik értelmében, mely a földesúri önkénynek korlátozása czéljából elrendelte, hogy az úri széken a szolgabíró esküdttársával részt vegyen, a jobbágyság e legfontosabb jogszolgáltató közegében is fontos szerepet nyert, melyet azonban nem gyakorolt lelki ismeretesen s a jobbágyság ezután ép oly kevésbé juthatott igazságához, mint régebben, sőt jogállása ez időben még rosszabbra fordult. Semmiféle magyar törvény, még a Hármaskönyv sem mondta ki, hogy a nem-nemes juriin incapax, vagyis nem lehet jus possessionarimna s nem szerzeget nemesi ingatlant. Ez a felfogás csak a Hármaskönyv helytelen, önkényes magyarázatából ez időben bírósági döntvények után honosodott meg nálunk.

A legkivételesebben találni olyan vármegyei statútumot, mely a jobbágyságnak és a földesúrnak egyaránt javát akarja s ellentétés érdekük közt bizonyos összhangot próbál létrehozni. Így említést érdemel az az érdekes kísérlet, melyet Tolnamegye tett, hogy területén legalább a jobbágyságnak úgynevezett árendás (alias arendatitii, a szabad költözésűek) részére hivatalból úrbérrendezést eszközöljön.

1725. nov. 6-iki közgyűlésen szabályzatot²⁾ alkotott, mely szerint minden gazda, a kinek ígás marhája (ökör vagy ló) van, 6 darabig párjától évi 1 tallért, a maga házában lakó zsellér 1 ftot, a másnál lakó zsellér vagy rideg ember 50 pénzt fizet földesúri bér fejében. Minden gazda, a kinek saját ekéje van, földesúrának 12 napig szekérrel, (a kiknek csak 2—2 marhájuk van, azok összeállanak), a marhátlanok meg 12 napszámot szolgálnak. A marhás gazda ugarra, keverésre, vető-szántásra tavasszal 1—1 napot köteles dolgozni s általában gazda és zsellér 1—1 boglyára való szénát kaszál, takarít s hord kazalba földesúrának. Mindegyik gazda 1—1 hosszabb utat tartozik ura részére tenni (olyat, minő Paks Budához vagy Győrhez),

¹⁾ M. Jegt. Emlékek III.

²⁾ Gazdaságtört. Szemle 1895: 354—5.

kilenczedet és tizedet adni, összehordani, szemül oda vinni, a hová a földesúr rendeli s a majorság gabonáját is összehordani s elfuvarozni. A korcsma és a mézsárszék fél esztendeig a lakosoké, fél esztendeig a földesúré, kinek a marhanyelv (a levágott s mézsárszékben kiárult marha nyelve) is kijár. Ha még más munkát kíván a paraszttól, azt be kell a rendes szolgálatba számítania, viszont az uraság hire nélkül senki semmiféle jószágot el nem adhat a jószág elvesztésének terhe alatt. Ez a rendezés a földesúri önkény korlátozásának elvén nyugszik; kötelezőleg megszabja az urbér és robot maximumát s már e szemponttól is figyelemre méltó haladást képvisel a másutt uralkodó korlátlansággal szemben. Arról azonban nincs adat, hogy ezt a dicséretes státútumát a vármegye komolyan végre is hajtotta volna. Könnyen ez bizonyára nem ment, mert a földesúri gondolkodás, mely a hasonló törekvéseket az országgyűlésen mindig megghiúsította, s önzését töméntelen vármegyei státútumban is leplezetlenül kifejezte, alig nyugodott bele az efféle helyi reformokba.

Az uralkodó osztály a fennálló viszonyokat, sőt a legégbe kiáltóbb visszaéléseket még mindig a régi feudális szempontból ítélte meg, s még mindig úgy érvelt, hogy az isten teremte szolgálatra a nem-nemest, s hogy ez a szolgálat úgy, a mint van, reá a lehető legelőnyösebb is. Így okoskodtak az uralkodó osztályok Európaszerte s e tekintetben a magyar nemesség nem volt rosszabb a külföldinél. Nagyon szűk életkörök érdekei uralkodtak akkor a társadalomban s érvényesültek az állami életben mindenütt és a szervezett osztályuralom önkényt sehosem akart oly reform létesítésében közreműködni, mely a munkás tömegekben emberséges léteit nyújthatott volna.

„Egyesek lehetnek nagylelkűek, de egész osztályok soha. Egész osztályok mindig kérlelhetetlenek s kegyetlenül vonják ki a következtetéseket abból, a mit saját érdeküknek tartanak¹⁾ Ez elvnek megfelelően nyomban a békés viszonyok helyreállítása után, a ki csak tehette, hozzálátott régi földesúri jogkörének kiterjesztéséhez s a kedvezményes elemek ujabbi leigázásához. Noha Veszprém városa, mint véghely, a török korszakban nem állt földesúri hatalom alatt, nyomban 1711.

¹⁾ Grünwald Béla, Kégi Magyarország 391.

után a püspök minden furfanggal és erőszakkal a maga földesuraságának igyekezett azt alávetni. Eleinte a vármegye erélyesen védte a város szabadságát, de később ő is a püspök-főispán vak eszköze lett. Minthogy a dicasteriumokban a papi befolyás uralkodott, a város végül csakugyan „a papi birodalomba“ kebeleztetett.³⁾ Az állami főhatóságok, mint a rendi szellem termékei, gyakran a király egyenes parancsa ellenére vagy kifejezett szándéka nyílt megghiúsításával rendesen a jobbágyok rovására döntöttek s ezzel lehetővé tették, hogy a földesúr minden szélső követelése s eljárásának egész barbár szelleme föllevenedjen munkásnépével szemben. Sok helyen nem a vármegye, hanem egyszerűen az úr parancsszava tiltotta el a szabad költözést, mint például a dombóvári uradalomban. Ott a földesúr 1729-ben a következőleg utasította tisztjét:

„Occurrál az itt is, hogy némely gazda-embernek 3—4 fia lévén, hasonlóképen egy testvérek is, a kik magok között gyakorta meg nem egyezhetvén, egymástól elválnak, folyamodnak sokszor tiszt uraimékhoz, kívánván néha magokat azután együvé máshová transferálni és néha más földesurak szárnya alá is. Annak okáért sub amissione officii tiszt uram az olyatén személyeknek manumissiót ne merészeljen adni, sem az olyan translocatiót sine scitu Domini meg nem engedheti.“²⁾ Épen ez a körülmény, hogy az állam és vármegye némi, habár gyöngye és meddő kísérletet tett a jobbágy védelmére, arra ösztönözte, önérdéke hajtotta a földesúrat, hogy a munkást mennél inkább kényuralma alá vesse. Tehette ezt igazságügyi és rendőri hatalmával, a korcsmáltatás, pálinka és serfőzés, mészárszék, malomjog stb. korlátlan kizsákmányolásával, néhol az elővételi jog s más ilyen kedvezmény teljes kihasználásával, másrészt meg azzal, hogy a jobbágnak telkéhez való birtokjogát lehetőleg csorbította, bizonytalanná tette. Ez utóbbira az a veszedelem indította, hogy az állam végre is a jobbágyról a telekre fogja az adókötelezettséget áthárítani. A király az 1729-ki országgyűlésen határozottan ez álláspontot foglalta el s nagyon megneheztelt még bizalmas híveire, nehány főtisztviselőjére is, kik az önzés egész hevével védtek

¹⁾ A püspök és a város évtizedekig tartó küzdelméről Tört. Tár. 905: 24—32.

²⁾ Gazdaságtört. Sz. 1902: 83.

az ellenkező álláspontot. Másrészt már törvény kötelezte a földesurat, hogy pusztáit (praedia) telkekre ossza s betelepítse, a Hármaskönyv pedig megtiltotta, hogy az a föld, mely egyszer úrbéres lett, ismét a majorság! földhöz csatoltassék, mert az állami adó-alapot nagyon csökkenthette volna. De azért gyakran s különféle ürügyek alatt megtörtént ez is s e szempontból a telepítésben állami és földesúri érdek élénk ellentétben állt egymással. Amaz azt kívánta, hogy a nemesi föld minél inkább parcelláztassék s jobbágy kezelésébe jöjjön, mert ez esetben nőttön-nőtt az állami adózók száma. Ellenben a földesúr az látszott előnyösebbnek, ha bizonyos esetekben, legalább némely vidéken nemcsak paszta telkit be nem telepíti, hanem eddigi jobbágyföldjét is lehetőleg saját majorságához csatolja. Az össznépesség aránylag csekély volta s részben a törvény tilalma megakadályozta ugyan, hogy a jobbágyság kilakoltatása olyan nagy arányokat öltön, mint például egyes porosz tartományokban. De előfordult nálunk is s a hol ily módon nagyobbodott a földesúr önkezelte jószágá, ott természetesen latba kellett vetnie az egész úri hatalmat, hogy a maradó Jobbágyok robotját emelje s minél pontosabban elvégeztesse velők. Viszont éppen az adóalap fentartása érdekében már az 1723: 18. cikk — ennek megfelelően később a királyi rendeleték egész sora — kimondotta, hogy a jobbágytelek akár a rendes határban, akár a szomszéd vagy bekebelezett pusztákon feküdt, vagy a földesúr majorsági földeiből hasított ki, úrbéres természetét el ne veszítse többé. Még a puszta telek is úrbéres föld maradt, bármint értékesítette a földesúr. Ez intézkedés lényegileg határt szabott a jobbágyság relegálásának, mely külföldön nagyban dívott s a földesúri allodiumok kikerekítése céljából kiszorította birtokából a parasztságot.

Kevésbé nyílt alkalom a földesúri önkény érvényesülésére az ország azon részeiben, melyek csak mostanában szabadultak föl a török uralom alól s melyekre, ha hasznukat akarta venni, kedvezményvel, emberséges bánásmóddal kellett tulajdonosuknak a munkaerőt édesgetni. Az ilyen uradalmakban vagy községekben állami vagy vármegyei beavatkozás nélkül is elég enyhén alakultak az úrbéres viszonyok.

A kaposvári uradalom Somogyban a török időkből a legnagyobb mértékben elnéptelenedve került ki s a kurucz hábo-

ruhán a ráczoktól is sokat szenvedett. Új telepítése 1712. után indult meg s 1720-ban 16 lakott s számos pusztá község talál-
tatott benne. Akkori urbárium¹⁾ szerint Kaposvárt néhány
rácz és egy zsidó családon kívül 41 földmi vés gazda lakott s
3 évi szabadságot élvezett, ez idő leteltével meg minden job-
bágy ház 1, minden zsellér fél tallér árendát tartozott fizetni.
Mínthogy a határ szűk volt, a földesúr haszonvételre nekik adta
át Keczel és Újfalu pusztákat a kilenczed fejében, továbbá a
bormérést Szent Györgytől Szent Mihályig, ellenben övé ma-
radt a korcsmajog az év többi részében, a mészárszék az egész
éven át, a négy országos vásár idején a helypénz, a vám. A
lakosok semminemű robottal nem tartoztak, ellenben „minden-
nemű őszi és tavaszi vetéseiből t. i. búzából, rozsból, árpából,
tönkölyből, zabból, hajdinából, kukoriczából, lencséből, borsó-
ból, bárányból, gidából, raj mellből kilenczedet adnak az ura-
ságnak.⁴⁴ „A buzakilenczed conscriptiójakor fölíratnak a ma-
laczok is, melyektől mindegyiktől tartoznak fizetni bánatpénzt
1—1 garast/⁴⁴ „Midőn a makk megerem s az uraság makkot
adhat, nem szabad sertés marhájokat más uraság földére a
makkra bérelni⁴⁴, hanem a saját földesurok erdején kell mak-
koltatniok, miért azután tizedet fizetnek. A kilenczed gabonát
ők hordták be, rakták asztagba s ha a tisztt kicsépeeltette, a sze-
met ők vitték a granáriumba. „Diétái, lakodalmi és temetési
alkalmatosságokra tartoznak az uraság költségeihez propor-
tionaliter concurrálni, midőn a szükség úgy kívánná, lóval szol-
gálni s levelekkel a méltóságos urasághoz fölmenni s a tiszttek
alá is, midőn az uraság dolgában járnak, olykor alkalmatos-
ságot adni.⁴⁴ A kaposváriak csupa „jövevények⁴⁴, azaz szabad
költözésű emberek voltak. Laktak ilyenek az uradalom más
községeiben is, de Szórna jóm községben azt mondja rólok az
urbárium, hogy „az uraság szolgálatja és robota iránt szintén
oly köteleességben vannak, mint az örökös jobbágyok?⁴⁴ Ez örö-
kös jobbágyok alkották az uradalom népének zömét s a leg-
több községet ők lakták. Terheik jóval súlyosabbak voltak a
„kilenczed, censusok, extraordinaria datió s a roboti szolgál-
lat⁴⁴, a szántás, vetés, aratás, behordás, kaszálás, valamint a

¹⁾ Gazdaságtört. Szemle 1905:56.

borkimérés terén s még „a lenekből, kenderükből s káposztásokból is proportionate az uraságnak igazságot adni“ tartoztak.

Rakamaz vidékének betelepítésekor (1728) az urbér következőleg szabályoztatok:¹⁾ Minden telepes 20 bécsi öl széles és 30 öl hosszú belső telket, 30 hold szántót, 6 lidd rétet és szabad legelőt, mérsékelt áron, mely 4 év alatt fizetendő, épületfát, ingyen fajzást kap a beregi erdőben. Csakis katolikusok vehetők föl s mindegyiknek 300 frt készpénzzel kell rendelkeznie. Földesúri terhük egy egész telek után évi 12 frt bér s 50 napi robot, de 6 évig adómentesek, ellenben robottal és tizeddel csak az első évben nem tartoznak, míg a második évben már felét, a harmadikban az egészet fizetik.

Mikor gróf Schönborn bambergi püspök adományul kapta a munkácsi és szentmiklósi nagyon elpusztult uradalmakat (1726.), megkezdte betelepítésüket s Németországból igyekezett lakosokat hozni. Minden telepes 120 láb széles és 180 láb hosszú belső telket, anyi szántóföldet, mennyit 2 lóval vagy ökörrrel meg tud munkálni, 6 napi kaszáló rétet (egyenként 200 láb hosszú és széles, 12 frankoniai hold), szabad legelőt, az építéshez fát s 6 éves urbérmentességet nyert. 1730. után ez alapon folyt is a telepítés. Az illetők nem voltak röghöz kötött jobbágyok (Leibeigenschaft), hanem a földesúr esküvel lekötöztetett munkásai.²⁾

Igen kedvezőtlen hatással volt a munkástömegekre az a gyökeres változás, mely körülbelül Buda visszafoglalása óta Magyarország földbirtok-viszonyaiban beállt s szakadatlanul folyt évtizedeken át. Sok száz mértföldnyi uratlan terület került vissza a kincstár birtokába s egyrészt a neo-acquistica-bizottság, mely a fegyverjog czimén töméntelen jószágot vett el törvényes tulajdonosától, másrészt a Rákóczy-fölkeléssel kapcsolatban eszközölt óriási elkobzások roppant mértékben szaporították az állami kézbe jutott földbirtokot. E javakat Bécsben Magyarország teljes elnémetesítésére akarták használni és pedig akként, hogy a nagyobb részt pusztá földet, első sorban a városokat német katolikusokkal igyekeztek benépesíteni, a jószágokat meg lehetőleg külföldi birtokosoknak vagy

¹⁾ Gazdaságtört. Sz. 1902:384.

²⁾ U. o. 1895. *Lehoczky* cikke.

a Bécshez szító s a magyarságukból mindinkább kivetkőző hazaiaknak adományozták. Töméntelen idegen katona, főpap, monostor, világi ember nyert az idők folyamán magyar földön jószágot s némelyik a jogi kelléket, a honfiusítást is csak utólag szerzé meg. Egész idegen és elidegenedett nagybirtokos osztály alakult tehát, mely nemcsak politikailag föltétlenül rendelkezésére állt a császári udvarnak, hanem valóságos istencsapássá vált a jobbágyságra. A sok új úr kevés kivétellel igazán szipolyozta munkásait; közülök ritkán és kevesen fordultak meg az országban s magyar jószágaik kezelését külföldi gazdatisztekre bízák. Ezek mihelyt hivatalukba ültek, rendszeren mindig emelték az urbért meg a robotot s töméntelen újítást hoztak be, melyek elégedetlenséget keltettek a szegénységben. Szere-száma sem volt a sok pörnek, sőt néhol fegyveres ellenállás támadt, másutt a nép szétfutott, sokan lengyel földre, a szepesi városokba, a határőrvidékre, török területre szöktek, az a rész pedig, mely telkein maradt, egyre jobban elkeseredett gyűlölt idegen urai ellen. Növelte kétségbeesését az erőszakos térítés, a protestánsok kíméletlen elnyomása s templomaik elvétele, a rácz és oláh lakosságnál a vallás-unió erőszkolása, a német elemnek Bécs részéről való dédelgetése, Magyarországának Ausztia általi gazdasági kiaknzása, a ropant adó, valamint az önkény és erkölcstelenség, melylyel a vármegye s az uralkodó nemesség az adóbehajtást és katonafogdosást eszközölte. Így a köznépet az ország minden részében elégedetlenség fogta el, mely csakhamar olthatatlan gyűlöletté fajult a németek, a kath. egyház, a földesurak és általában az uralkodó rétegek iránt. Ez időben ébredt föl a tömeg szívében a Rákóczv-cultus s várva várták haza rodostói magányából II. Rákóczv Ferencz fejedelmet, hogy a szegénységnek visszaadja szabadságát. Hol itt, hol amott látták állítólagos ügynökeit s nem egyszer híre kelt, hogy már magyar földön áll s a tömegek örvendtek, hogy nemsokára ismét kuruczok lehetnek. A kormány és a vármegyék erőszakos rendszabályai nem bírták a népet kurucz érzelmeiben megingatni s az uralkodó rétegeket olyan rémület fogja el, hogy Nógrád 1734-ben eltiltotta még a paraszt vármegyét is, melynek segélyét pedig a jobbágyok szökésének meggátlása körül még pár évvel ezelőtt maga igénybe vette. Most azonban, hogy a zavaros idők-

ben minden szervezetétől megfossza a parasztságot, kiondotta, hogy „az eddig való concnrsusa a szegénységnek, melyet ők parasztvármegyének neveztek, az ilyen concnrsusok a parasztvármegye gyűlésén absolute meg nem engedtetnek^{44.1)} Az ilyen intézkedések azonban nem enyhítették bajokat s a hangulat egyre inkább elvadult, elkeseredett. Mikor 1738-ban az orosz papok Beregben a királyért a templomokban a szokásos imát elmondották, a hívek tömege azt felelte, hogy nem imádkoznak .a császárárt, ki mindenféle adóval, fizetéssel, vámmal terheli őket. Inkább imádkoznak régi jó úrökért, Rákóczyért, hogy térjen mielőbb haza. Másutt az elégedetlenség már előbb fegyveres fölkelésekben tört ki. E mozgalmakat, melyek különösen Békésben és a Dráván túl vettek véres lefolyást, a legkülönbélebb okok idézték elő, a vallásüldözés, a nehéz adó, de főleg mégis az urbér s Békésben, nyíltan hirdették, hogy szabadulni akarnak azoktól, „kik a szegénységet nyomorgatják⁴⁴. A békési magyar parasztok azt tűzték ki szél jókul, hogy „a portiotól szabadítják meg az országot, a ráczot, paraszttembert nem bántják, hanem a nemességet, kereskedőket és németeket⁴⁴. Ez a jelszó a ráczoknál is visszhangot keltett, kiket az udvar uniáló törekvései keserítettek el. Egyik kapitányuk, a vén Szegedinác Zovánovics Péter, mint a köznép nevezte Pero (innen a fölkelés neve Pero-lázadás) a magyar köznéppel szövetkezett. A mozgalom 1735. április 27. Szentandráson tört ki. De Perót a császáriak nyomban elfogták, a rácz katonaság meg a magyarok ellen fordultak s a rosszul fölfegyverzett parasztságot, valami 1500 embert a gyorsan mozgósított szomszédos vármegyék és csapatok már május 9-én Erdőhegynél szétverték. A győztes fél kegyetlen bosszút állt, tömegesen fogdosta össze a parasztságot. Perót s a mozgalom magyar vezéreit kivégeztette, töméntelen embert meg másféle büntetéssel sújtott.

Sokkal tovább tartott s időnkint veszélyesebb alakot öltött a ráczság mozgalma a Dráván túl. Az itt megtelepedett ráczok évtizedeken át a zűrzavar állandó elemei voltak, dúltak, raboltak s fenekestül felforgatták a közbiztonságot.

Vad ösztöneiket követve, kisebb-nagyobb csapatokban fosztogatták a békés munka tényezőit, főleg a kereskedőket,

¹⁾ M. Jogtört. Eml. IV. 1. rész.

de a köznépet is. Sőt fölverték a vásárokat, megsarcolták a városokat és a nagyobb községeket, így Zimonyt, Mitroviczot, Dia kövárt, hol a püspököt megölték s 30,000 frtnyi zsákmányt harácsoltak. Főleg a mai Szlavónéban, de Bács, Bodrog, Baranya és Tolna vármegyékben is szenvedett a lakosság a rablóvilág borzalmai alatt, melyeket a legszigorúbb intézkedéssel sem lehetett megszüntetni. 1735-ben ez a mozgalom is valóságos fölkeléssé fajult s csak nagyobb katonai erővel lehetet elfojtani.

Mindezek a parasztmozgalmak nemcsak helyi jelentőségűek voltak, hanem a külpolitikai viszonyok akkori alakulata miatt az udvar figyelmét is magokra vonták. II. Rákóczy Ferencz 1735-ben már örök álmát aludta ugyan, de egy újabb török háború lehetősége forgott fenn, melyben számba kellett venni a magyar köznép hangulatát. Még sürgetőbben követelték más szempontok e hangulat számbavételét. Ez időben már ez a köznép szolgáltatta az állandó hadsereget, valamint fenntartásának főeszközét, az állami adót. Ezzel ismét jelentős tényezővé vált a közéletben, mert, ha az állam katonának használta és adóztatta, sorsával szükségképen többet kellett törődnie, mint eddig. A viszonyok gyökeres változása a műveit Európa uralkodóit mindinkább arra kényszerítette, hogy megváltoztassák jobbagypolitikájukat s eddigi kizsákmányolásuk ellen oltalmazni igyekezzenek a dolgozó, adózó, katonáskodó tömegeket. Új korszak kezdett a jobbagyságra virradni, a jobbagyvédelem kora, mert mihelyt a köznép lett az állam pénzügyi és katonai erejének legdusabb medenczéje, a királyság sem nézhette többé közönyösen nyomorult sorsát s urai általi korlátlan kizsákmányolását, különben méltán attól félhetett, hogy erejének főforrásai hamar betömődnek. Ehhez járultak a korszellem hatása alatt vallásos és emberbaráti tekintetek, ámbár még csak másodsorban hatottak. A főök, mely a királyságot arra kényszerítette, hogy az állam oltalmába vegye a jobbagyságot, mindenütt a köznép fokozódó állami jelentősége volt. Ezért kellett a királyi hatalomnak lassankint szakítania XVII. századi irányával, midőn megnyirbálva a rendiség politikai jogait, kárpótlásul szabad prédakép átengedte neki a parasztságot. Új szempontok, új szükségletek vezették új utakra a királyi hatalmat s terelték a parasztvédelemre, mely abból indult ki, hogy javítani kell a jobbagy jogi, társadalmi,

gazdasági helyzetét, ki kell vonni urainak föltétien önkénye alól, kölömben nem lesz képes az állam iránti nehéz kötelességeit teljesíteni. Ezzel az egész nyugaton megindult tehát a királyi és földesúri hatalom közötti többé-kevésbé heves küzdelem, melyben amaz képviselte a haladást, ez meg a feudális szellemet s melyben az egyre nagyobb befolyásra jutó irodalom, különösen a közgazdasági tudomány új meg új fegyvereket bocsátott a királyság rendelkezésére. Ez új irányzat hatása alól a bécsi udvar sem zárkozhatott el légmentesen. III. Károly királyt legelől hódító tervek, másrészt a nőági örökösödés nemzetközi biztosítása foglalkoztatták ugyan, melyekben rá utalva a rendek támogatására, de külső és belső politikai okok végre mégis arra kény szeri tették, hogy a jobbágy tömeg siralmas helyzetére, fenyegető hangulatára is kiterjessze figyelmét. Nem szívesen tette s nem is rendszeresen indította meg a parasztvédelmet, melynek három országgyűlésen alkotta törvényeiben igen kevés nyoma található. Eleinte nem is számította a parasztvédelmet uralkodó kötelességei sorába s maga mondomta, hogy az államnak csak kivételesen kell az úr és jobbágy viszáljaiba avatkoznia. Az idő és a kénytelenség azonban lasankint módosították felfogását s 1722-ben utasította magyar kancelláriáját, vegye oltalmába a jobbágyságot, mert az oltalmat lelkiismereti és királyi kötelességének tekinti s azért a kancelláriát bízza meg, hogy jogos panasz esetén elégtételt szerezzen a jobbágnak az úri önkénnyel szemben. Mindazáltal elvileg továbbra is az illetők magánügyének tekinté a jobbágy és földesúr közti viszonyt, s noha az adó és katonáskodás kötelezettségének a munkástömegekre való áthárítása a be nem avatkozás -elvének fentartását merő lehetetlenséggé tette, nem szívesen tért el az elvi felfogásától s az 1722/3. és 1728/9. törvénykönyvben nincs is semmi, mi jobbágyvédő szándékainak komolyságáról tanúskodnék. Lassankint azonban a politikai érdek s a józanabb belátás módosították nézeteit s különösen az 1735-iki fölkelések ösztönözték erélyesebb cselekvésre. 1736-ban már azt mondomta, személy válogatás nélkül komolyan kell büntetni mindenkit, ki a jobbágyot a „méltányosság ellenére“ terheli vagy elnyomja. A király e gondolkodása kétségkívül hasznára vált a jobbágnak. Csakhogy ez sem vezetett tervszerű reformmunkára, mi azonban nem csupán a király

erélytelenségének, hanem első sorban annak tulajdonítandó, hogy összes főhatóságai még a feudalizmus gondolatvilágában éltek s minthogy maguk meg voltak sorsakkal elégedve, a király lelkiismeretét azzal igyekeztek megnyugtatni, hogy minden alkalommal azt mondták neki, hogy a jobbágyság helyzete tűrhető s nincs oka a panaszra. Magyarországból és Erdélyből mindig ilyen értesítéseket vett s valahányszor parancsára valamely panasz miatt hivatalos vizsgálat indított, az eredmény mindig az volt, hogy a panasz teljesen alaptalan. Az 1735-iki békési parasztfölkelésben sokszor mondotta a tömeg, hogy „a földesnrak és bérlők zsarolásai tűrhetetlenek“. Ez Károly fűiébe is eljutott s a király azt akarta, hogy első sorban Békés, Bihar és Arad vármegyékben, de országszerte is vizsgálatot indítson a magyar kancellária, a hadi tanács és udvari kamara annak kiderítésére, mennyiben jogosait a szegénység panaszja. Ferenc z királyi herceg, az ország helytartója, 1737. májusban utasította is a vármegyéket, vizsgálják meg, csakugyan a földesnrak zsarolása okozta-e a fölkelést? A kérdésre Bihar vármegye az év végén azt felelte, hogy a vizsgálat kiderítette ez állítás alaptalanságát. A földesnrak jól bánnak a néppel s sok helyen évi census fejében csak 1, legföljebb 2 frtot, 12 napszámot, 1 tallért s a kilenczedet veszik rajta. Arad megyében általában csak 3 földesúr volt és pedig a modenai herceg, kinek uradalma az akkori Zaránd két járására is, összesen 600,000 holdra kiterjedt, továbbá Józsika Zsigmond s Edelsbacher Zsigmond jószágga. Edelsbacher, mint a modenai uradalom bérlője vagy jószágigazgatója. Aradban és Zarándban vezérszerepet vitt s ő képviselte az állami és földesúri hatalmat. Képzeltető tehát, hogy a két vármegyében milyen elfoglatlannl vezette a vizsgálatot. Ugyanilyen eredménnyel szoktak a vizsgálatok az erdélyi vármegyékben, jární. Ott az országgyűlés 1714-ben azt határozta, hogy „a pórás sorsa könnyítése tekintetéből“ az örökös jobbágy robotja az nr tetszése szerint tenyeres vagy ökrös munkával hetenkint 4, a zsellérékéi vagy szabad költözésit embereké meg 3 nap legyen. E roppant robot mellett természetesen a paraszt nem művelhette tisztességesen a saját földjét s habár a törvény ki-mondta, hogy meg kell azt a földesurat büntetni, a ki törvényen felül terheli jobbágját, ki büntethette meg, mikor ő ke-

zelte a fenytó hatalmat és a közigazgatást? Mennyire félt a nemesség jobbágyaitól már ezidőben, jelzi a törvény azon másik intézkedése, mely elrendeli a lefegyverezését s kimondja azt, hogy kardot és puskát el kell tőle szedni. Maga a kormányzó ismételve figyelmeztette a földesúrat, hogy emberségesen bánják a szegénységgel s a mozgalmas, pestises, inséges időben ne terhelje túlságosan. De senki sem törődött intó szavaival, mire azután a nép úgy védekezett a kizsákmányolás ellen, a mint épen tudott. Megindult a tömeges kivándorlás, mely mindig az állam, a közigazgatás betegségének következménye. A Székelyföldről az oláh vajdaságokba, a vármegyékből a kincstári uradalmakra, Magyarországra, 1717. után az akkor visszaszerzett s külön katonai kormányzat alatt álló Temesközbe, mely gróf Mercy Kolos tábornok és jeles gyakorlati közigazda vezetése alatt gyorsan települt és fejlődött. A pusztulás ellen a rendek szigorú törvényekkel, a szökött jobbágyok vissza hozásával igyekeztek, természetesen hasztalan védekezni s arra a vádra, hogy a földesúri terhek elviselhetetlen volta okozza a tömeges kivándorlást, azt felelték, hogy ők jól bannak a néppel, de az állami terhek, a beszállásolás, a nagy adó űzi el telkeiről. Volt ugyan Erdélybe erős bevándorlás is, de majdnem kizárólag moldvai és havasalföldi oláhság jött, mely az ottani pokoli állapotokhoz képest még az erdélyi úrbéres viszonyokat is elviselhetőnek találta, mely azonban vallásos és nemzeti ellentétben maradt a magyar elemmel, s gazdaságilag is a fejlődés legkezdetlegesebb fokán állt. Felsőbb parancsra a gubernium több ízben „szorgalmasan investigálta“ a földesurak és tisztek eljárását s a jobbágyok panaszait. De sohasem talált semmi gáncsolni valót, pedig Cserei Mihály, e korszak nyílt szemű és emberséges gondolkodású történésze magyarán megmondja, hogy a nemes ember úgy bánt jobbágyaival, mint barmaival. Ezt azonban a hatóságok rendben levőnek találták s azon munkálatok és javaslatok, melyek az ő körükből jutottak fel Károly királyhoz, nemcsak nem szolgálhattak a jobbágyvédelem alapjául, hanem egyenesen elterelték őt a tervszerű reform útjáról. Jóakaró szándékait csupán a mai Szlavónia területén valósíthatta meg, mert ott az állami élet fenekestül felfordult. Ott a köznép forrongása évtizedek óta állandó volt, másrészt ez a terület a küszöbön álló török háború miatt

is különös figyelmet igényelt. Bármilyen nehézséget emeltek tehát a helyi hatóságok és érdekelt földesurak, Károly király e területen saját hatalomteljéből szabályozta az úrbért, midőn Szlavónia számára 1737. május 22-én tartományi urbáriumot bocsátott ki s ezzel elvben a régi magyar királyok példájára ismét befogadta a jobbágynyelv kötelességét a királyi politikába. Az új úrbérrendezés épen nem szélső szellemű. Megvédi a földesúr minden jogos érdekét, de határt szab önkény kedésének s bizonyos mérsékléssel állapítja meg a jobbágynyelv terheinek maximumát. Első sorban meghatározza azon eseteket, melyekben a földesúr a jobbágynyelvet telkéről elűzheti, a mivel a jobbágynyelv birtoklása jogilag szilárdabb alapot nyert. Azután kimondja a robot megváltását akként, hogy robot helyett minden egész telek évi 8 frt váltságdíjat fizet a földesúrnak, ki külön díjat annak a pálinkának főzésétől sem követelhet, melyet a jobbágynyelv saját szükségletére főz. A jobbágynyelv saját szükségletére a bort is szabadon vásárolhatta, de csak hordónként, míg a korcsmáztatás joga Szent Mihálytól Szent György napig a községet, az év többi részében a földesúrat illette, ellenben a husmérés és a malomjog a földesúré maradt, ki a jobbágynyelvtől is évi 1 frt díjat kapott. Általában az urbárium a földesúrnak járó összes díjak maximumát megszabta, a pénzbírságokat megszüntette s azt a fontos újítást is behozta, hogy ezután a rendőri költséget földesúr és község közösen viseljék. Egészben a szlavón urbárium a földesúr minden jogos kívánságát számba vette, e mellett azonban a munkásnépet is felszabadította volna. Csakhogy az 1737-ben kezdődő és szerencsétlen folyamat vevő török háború megakadályozta végrehajtását s így III. Károly király ez egyetlen, igazán jelentőséges jobbágynyelv alkotása egyszerűen a papíron maradt. Erkölcsi szempontból azonban az első úrbérrendező kísérlet mindenesetre figyelmet érdemel. A jobbágynyelvban felébredt tudatot, hogy nincs feltétlenül kiszolgáltatva kényura szeszélyének s legalább a pör útja, melyre régebben is nagyon gyakran lépett, de rendesen reménytelenül, most a királyi hatalom kifejezett jó indulata mellett több sikerrel biztathatja, mi csak ösztönzőleg hathatott önértetére és munkakedvére. Pe különben is mindinkább megváltozott körülmény a világ. Az örökös háborúk megszűntével kezdett háttérbe szorulni a társadalomban a nyers katonai szellem, mely legelől

a munkást sújtotta, mert keresetét, vagyonát állandóan vérszélylyel fenyegette. Másrészt az országszerte folyó telepítés, melyben különösen a nagybirtok vitte a vezérszerepet s mely eleinte inkább belső vándorlás volt, de csakhamar külföldiek erős beözönlésére vezetett, új reményeket keltett benne, sőt lassanként módosítani kezdé a rendi gondolkodást is. A földesúr az országgyűlésen minden alkalommal megújította ugyan a szökött jobbágyság elleni elavult törvényeket, de a valóságban ő lett azon szökevények legbuzgóbb védője, kik pusztá jóságait megölték. Így egészben az 1712—40-iki időszak a XVII. századhoz képest a jobbágyság szempontjából a kezdődő javulás, a gazdasági viszonyok tekintetében az újabb lendület megindulásának ideje, ámbár sem a törvények, sem a végrehajtásokat eszközölő intézmények nem változtak. A parasztság jogi, társadalmi és közművelődési helyzetének korszerű reformját illetőleg senki sem ragadta ugyan meg az erélyesebb kezdeményezést. Be megváltozott a világ, megszűnt a háború, újra be állt a termelő munka lehetősége; megszorodott a munkáshadsereg, mely nem volt ugyan kellően fölszerelve. Hiányzott a gazdasági szakismeret, leapadtak az anyagi segédeszközök, a tömegnek nem volt elég tőkése, marhája, szerszáma, másnemű fölszerelése; hiányoztak az országutak, más közlekedési eszközök, vizek szabályozása s sok egyéb, mi a termelő munka sikerének előfeltétele. Be visszatért a nép munkakedve s minthogy az ország legnagyobb részét nem dúlta ellenség, egyre nagyobb területen ujjult meg a gazdasági termelés, az állattenyésztés, földművelés, ipar és kereskedelem. XTjra a munkások dalától visszhangzott az ország s a tömeg lelkesülten, törhetetlen bátorsággal fogott nagy nemzeti hivatása teljesítéséhez, a sok száz mérföldnyi pusztá föld művelés alá vonásához, az új gazdasági honfoglaláshoz, mely III. Károly uralkodásának egyik legnevezetesebb eredménye.

MÁSODIK FEJEZET.

A jobbágyság Mária Terézia korában.

Mária Terézia negyven évig (1740—80.) ült a trónon s II. Ulászló után V. Ferdinándig egyetlen egy magyar király uralkodása folyamán sem történtek oly mélyreható, igazán történeti jelentőségű változások a magyar jobbágyság intézmény sorsában, mint e négy évtized folyamán. Uralkodása, mint sok másban, a jobbágyság védelem terén is korszakot jelez, azt az időt, midőn az eszme ténynyé vált, midőn hatékonyan, alkotókig lépett előtérbe, midőn a magyar nemzet anyagi és szellemi fejlődésének új utakat tört, s ezzel lerakta a modern Magyarország alapjait. Fiz isten áldotta munkának azonban legcsekélyebb nyoma sincs a magyar törvénytárban, noha a királynő három országgyűlést tartott, melyek részben hasznos törvényt hoztak. De a jobbágyságra s a jobbágyság intézmény korszerű átalakítására vonatkozó törvény egyetlen egy sem akad közöttük, mert mindaz, a mi e téren nagy és emlékezetes történt, a rendi törvényhozás közreműködése nélkül, a királynő saját hatalomtelje alapján, rendeleti úton valósult meg. Nem a királynő kényuralkodási hajlamai, melyek kétségtelenül megvoltak, okozták ezt. Épen ebben a kérdésben ismételve közreműködésre hívta föl a rendiséget, de mindig hasztalan. Nem azért, mintha szándékai túlmerészek, tervei szélső irányúak, a földesúri érdekekre ártalmasak lettek volna. Mária Terézia a Habsburg-uralkodóház legconservatívabb gondolkodású tagjainak egyike, kihez forradalmi tanoknak, gyökeres újításoknak még árnyéka sem hatolt el. Egyedül abban különbözött elődeitől, hogy éles esze, józan ítéllete, egyéniségének önállósága nem zárkózott el légmentesen az új kor szükségletei elől, hogy

Tanult más államok példájából s a mi másutt a tapasztalatban helyesnek, a közjóra üdvösnek bizonyult, a mi másutt fokozta az állam erejét és a társadalom jólétét, azt, a mennyire a maga országaira hasznosnak találta, meg akarta valósítani. Katii, hitbuzgósága ép oly egyoldalú volt, mint bármely elődeé s a lelkiismeret felszabadításáról a külföldön kínálkozó kedvező eredmények daczára ép oly kevéssé akart hallani, mint ősei, úgy, hogy az erőszakos térítés, a nem katolikusok elnyomása és üldözése tekintetében uralkodása egyszerű folytatása a régi, kegyetlen császári rendszernek. Nem szerette az irodalmat és a tudományt sem s valósággal irtózott az elmélettől, melyet veszélyes agyrérmnek tekintett s a mit számba vett, az mindig csak a gyakorlat, inás államok tényleg elért eredményei voltak. Nem a magas szárnyalása, új ösvényeket törő, kezdeményező uralkodói egyéniségek közé tartozott. Csak másokat utánozt, első sorban híres ellenfelét, Nagy Frigyes, ki nagyszerű reformtevékenységet fejtett ki Poroszországban. Úttörői, kezdeményezői bátorsága csupán arra szorítkozott, a mi Poroszországban gyakorlatilag jónak bizonyult; csak azt akarta saját országaiban valósítani s a mit Nagy Frigyes érintetlenül hagyott, például a különböző tartományok közötti vámvonalak ledöntését, a vámterület egységének megalkotását, azt, noha az eszmét fölvetették előtte, Mária Terézia nem merte megvalósítani. Ellenben, minthogy a porosz tartományok rendei már rég elvesztették politikai jogaikat és befolyásukat, a királynő a saját országaiban is ki akarta kezükből a politikai hatalmat ragadni. Másrészt társadalmi és gazdasági hatalmuk megdöntésére még olyankor sem gondolt, mikor a legélesebb viszályban állt velők, mert maga is a rendi szellem terméke volt, s a rendiség gondolatvilágában élt. Azt tartotta, hogy a ki csizmában született, ne akarjon czipőt viselni, vagyis, hogy a kit az isten parasztnak teremtett, az ne vágyódjék isten rendelte sorából kijutni. E szellemben készültek összes és nagyon jelentékeny reformjai s még híres közoktatási alkotása is szigorúan a külföldön már erősen elhomályosodó rendi szellem keretében mozog. Viszont azonban megdönthetetlen meggyőződéssé jegeczesedett benne az, hogy a rendiség fenni áradásának nem alapföltétele azon töméntelen visszaélés, mely a jobbgáyerendszerben elharapózott, hogy a vallás, az emberszeretet, de

különösen az államérdek megköveteli, hogy az adózó és katonáskodó tömeg, a termelő munka e főképviselője felszabaduljon egy kis kaszt szükségtelen önkényuralma alól s hogy a földesurak visszaéléseinek korlátozása nemcsak az államra és a jobbágyra, hanem magára a földesúrra is kívánatos, sőt épen előnyös, mint a Poroszországban tett tapasztalatok napnál világosabban bizonyították. E szempontok kezdettől fogva a jobbágyvédelem útjára vitték, mely védelmet nem a földesúri hatalom megszüntetésében, valami új és hatásaiban kiszámíthatatlan munkarendszer behozatalában, hanem tisztán az úr és a jobbágy közti viszonyoknak korszerű, mindkét félre méltányos rendezésében kereste. Nagyon mérsékelt, erősen konservatív szellemben akarta tehát a jobbágyvédelem eszméjét valósítani s méltán várta a rendiségtől, hogy tervei valósításában tevékenyen támogatni fogja. Csakhogy uralkodásának két első évtizede nagyjából véres külföldi háborúban telt el s azon a két országgyűlésen, mely ez időbe esik, nem fejthetett ki elég erélyt tervei érdekében. Maga a rendiség pedig részben talán azért is, mert ismerte a királynő akkor fölöttébb veszélyes helyzetét, nem volt hajlandó Mária Teréziát a reformok útjain követni. Az úri rend fogyatékos gazdasági műveltsége, mely elzárta a haladó nyugattól, melynek gyakorlati fejleményeit nem ismerte, különösen pedig ez időben a nemesi fölkelés sikereitől nagyon is megnőtt önérzete konok ellenségévé tették minden újításnak. A jobbágyoknak tulajdonképpen ő volt a kis királya, korlátlan ura s hatalmának egyetlen morzsáját sem volt hajlandó elajándékozni. „Maga az isten választást tett köztünk: a jobbágyra osztván — mondja e korszak egyik irodalmi terméke¹⁾ — a munkát és foglalkozást, a főemberekre a bőséget és a vigasságos életet. “ Ez volt a rendiség közfelfogása, melyet az 1751-ki országgyűlés egy munkálataiban akkép fejezett ki, hogy az „isten, a természet és a törvény“ rabszolgaságra rendelték a jobbágyot s minden változás csak lazítaná kötelekeit, mi pedig aláássa a nemesi jogokat. Ilyen gondolkodás mellett mindenféle, a legszerényebb reform elvileg ki volt zárva s első 1741-ki országgyűlésén, mikor trónja megmentéséről volt szó, a királynő nem is erőszakolta a jobbágykérdést. Ellenben a

¹⁾ *Fahuli Ferencz*, Nemes asszony, megjelent 1748-ban.

következő 1751-ki országgyűlésen már nagyobb súlyt helyezett rá, csak hogy az adóemeléssel kapcsolatban. Arra kérte a rendeket, hogy emeljék az adót, de a jobbágyság megterhelése nélkül, sőt inkább gondoskodjanak a köznép helyzetének javításáról. A mi a jobbágyság adójának emelését illeti, ezt a rendek a saját érdekeikbe ütközőnek találták, mert egy akkori könyv szerint úgy okoskodtak: „enyém a tehén, de más feji, etetnem pedig nekem kell.“ Azt felelték tehát, hogy éppen a jobbágyságra való tekintetből nem emelhetik az adót s ha a királynő szívében viseli a szegénység sorsát, szállítsa le azt s a közvagyonosodás érdekében enyhítse a vámrendszernek Ausztria érdekében életbe léptetett hátrányait. Ez utóbbi kívánságuk föltétlenül jogos volt, de a királynő nem teljesítette, mire ők meg a királynő jobbágyságvédő törekvéseit hiúsították meg. Visszautasítottak minden olyat, a miről azt hitték, hogy a földesúri érdekebe ütközhet, első sorban az urbér országos rendezését. Erről azt tartották, hogy csak a jobbágyra előnyös, a földesúrra meg káros, miért is kimondták, hogy ezt az ügyet érintetlenül kell hagyni. Az ő elvök az volt, hogy úr és jobbágy szabadon egyezkedjenek s a vármegye ügyeljen rá, hogy mindkét fél megtartsa a kötetést. Sőt erre nézve is elégnék tartották az 1723-ki s eddig teljesen meddő törvényt, mely utasítja a vármegye tisztjeit, hogy ellenőrizzék a földesúrat s védjék meg a jobbágyot netalán önkénye ellen. Másrészt azonban azt kívánták, hogy a jobbágyság panaszait a királynő is csak a vármegyék elől égésén kikért jelentése alapján hallgassa meg. Ellenben azt nem bánták, hogy a tizednek pénzen való megváltását megtiltják, hogy a jobbágy csapán a Hármaskönyvben felsorolt esetekben legyen telkétől megfosztható, hogy az adó, a tized, a közmunka behajtása körüli visszaéléseket megszüntessék (ez különben is a földesúrtól, illetve a vármegyétől függött), hogy a közlekedési eszközök, a kereskedelem s kivitel fejlesztésével javítsák a jobbágy helyzetét, mert abból — mondták — a földesúrra nem háromolhat kár. Csak hogy ehhez pénz kellett, a pénzt meg a jobbágyság szegénysége miatt nem adhatta, a rendiség pedig nem akarta adni. Ez irányban sem történt tehát valami lényeges s így a jobbágykérdésben ez az országgyűlés szintén meddő maradt. A királynőt méltán elkedvetleníté ez az eredmény s most már a rendiség mellözésé-

ve) lépett a jobbágy védelem terére. 1725. márczius 21-iki rendeletében utasította a vármegyét, hogy az adózó népet különös gondviselésébe fogadja. Csakhogy az akkori vármegyétől¹⁾ e téren üdvösét remélni nem lehetett; az urak testületé volt s a jobbágyról való gondolatvilága nem mozoghatott más körben, mint az egész rendiségé, mely minden javítást mereven visszautasított. A mi az országgyűlésen meg nem volt valósítható, az a vármegyében is üres óhaj, holt betű maradt. A királynő csakhamar észrevette ezt s minthogy a porosz példa, de saját nemes szive is egyre erősebben arra ösztönözte, hogy véget vessen a lüthetetlen helyzetnek, mindinkább megbarátkozott az eszmével, hogy saját hatalomteljéből fog rendet csinálni, mi kényuralmi hajlamainak különben is megfelelt. A viszonyok a legzüllöttebbek megint Szlavóniában voltak, hol III. Károly úrbérendezése nem lépett életbe soha. 1756-ban a szlavón vármegyék számára új urbáriumot hirdetett tehát ki, mely egyrészt megállapította a jobbágytelek minimumát, másrészt a jobbágy teher maximumát. Minden földesúr az egyes jobbágnak a belső telken kívül külső telekül a föld minősége szerint 24, 32 vagy 40 hold (láncz — 1600 négyszögöl) szántóföldet és 8 kaszás (1 kaszásra olyan területet számítottak, melyen 1 szekér széna terem) kaszálót tartozott adni; a hol az egész telkes jobbágnak annyi földje, melyet telki állománynak (constitutivum) neveztek, nem volt, ott a földesúr az urbáriumnak megfelelően tartozott azt kiegészíteni. Egy egész telekért viszont a jobbágy évi 3 forint bérrel, 24 napi robottal s némi egyéb munkával szolgált földesúrnak. Ekképen az új rendezés szigorúan megszabta, mivel tartozik úr és jobbágy kölcsönösen egymásnak s a reform csakhamar előnyösnek bizonyult mindkét félre. Ugyanez elveket akarta Mária Terézia a magyar anyaország-

¹⁾ Az 1844-ki országgyűlésen (jan. 8. kér. ülés, Pesti Hírlap 1844. jan. 14.) e korszakról egy képviselő a következő, nagyon találó rajzát adta a vármegyei életnek: „E korszakban a megyék fentartói s megtesítői kizárólag a főispánok s a nagybirtokosok valának, kik korlátlan hatalommal uralkodván, kényük szerint tettek, a mit jónak láttak: a tisztiválasztások helyét csak kinevezések pótolták/* A nagy birtokosok ez uralkodása idején, folytatja, a főispánok saját cselédjeiket tették a tisztii állásokba, melyek megteltek nememesekkel. A jegyzőkönyvek egy egész századon alig tettek annyit, mint ma egyetlenegy ülésről s ezek is ilyenekkel voltak tele: a főbíró kiküldetett halat venni s a gyűlés számára ebédről gondoskodni. Nem csoda, teszi hozzá a szónok, ki a jegyzőkönyveket áttanulmányozta, hogy, mikor József császár felforgatta a vármegyét, ez a nevezetes intézkedés alig keltett visszhangot.

ban is életbe léptetni s kétségkívül azért sietett a szlavóniai urbér rendezésével, hogy a magyar rendek a gyakorlatból megismerjék szándékait, a reform tényleges értékét és ekképen megbarátkozzanak eszméivel. De nemcsak a magyar, hanem a politikai jogaitól rég megfosztott osztrák udvari főurakban, előkelő főtisztviselőiben is erős ellenzést találtak reformtervei, mert bécsi főtanácsadónak némelyike is azt vallotta (1759.), hogy a jó alattvalónak az eszményképe az a temesközi oláh vagy rácز nép, melynek magasabb testi-lelki szükséglete nincs, mely beéri egy darab kenyérrel s házi állatként nyugodtan viseli igáját. A királynőnek külföldieket kellett maga mellé hívnia s velük hajtotta végre jobbágyvédő terveit Ausztriában. De a magyar rendiségben még mindig bízott s hogy magához édesgesse, mindenféle kedvezményt nyújtott neki. Megalapította számára a magyar nemesi testőrséget, a Szent István lovagrendet s hiúságát másképen is igyekezett kielégíteni. De értelmiségére, belátására szintén próbált hatni. Különböző munkákat íratott, hogy befolyásolja az úri közvéleményt, mielőtt a jobbágyügyet az országgyűlés döntése alá bocsátja.

A kor összes kérdéseire s így a jobbágyság jövőjére is M-I erjedtek e munkák, melyek közül egyik-másik a nemességben óriási fölháborodást keltett s nagyrészt méltán, mert a magyar királyi hatalom korlátlanúságáért kardoskodtak s az elődeitől már megindított, Mária Teréziától azonban tervszerűséggel folytatott kényuralom s vele az összpontosítás és németesítés rendszerének útjait egyengették. Különösen Kollár Ádám egyik szenvedélyes ellenmondást keltő műve¹⁾ nemcsak az egyház túl tengő hatalmát, hanem a nemesi kiváltságokat is ostromolta s utalt arra, hogy milyen romlottnak kell az olyan államszervezetnek lennie, mely az állam minden előnyét egy szűk uralkodó rétegnek biztosítja, minden terhet és munkát meg arra a tömegre hárít, melynek még „személy- és birtok jogot sem nyújt. Egy másik munka szintén azt hangoztatta, hogy a jobbágyság nem hagyható eddigi nyomorult állapotában. Csakhogy az ilyen félhivatalos és rendelésre irt könyvek ép oly kevésbé enyhítették meg a rendiség kemény szívét, mint a szlavóniai urbér tanúságai s a legegyszerűbb reformot ugyanazzal az elkesere-

¹⁾ Opinio circa reform. R. Hung.

déssel utasították vissza, mint Kollárnak csakugyan minden alkotmányosság felforgatására irányuló eszméit. Midőn végre évtizedes szünet után az országgyűlés 1764. nyarán megnyílt, az említett röpiratok miatt mindkét táblán óriási zivatar tört ki. A papság, melyet különös hévvel támadtak, szenvedélyesen izgatta a világiakat, nem csupán a tervezett kényuralom, hanem minden koreszme, haladás vagy reform ellen. Az ellenzék az udvar leghűbb csatlósaiból alakult s tagjai valósággal túllicitáltak egymást az elavult, ósdi intézmények védelmében. A többség azt hangsúlyozta, „ne kívánja tőlünk felséged, hogy őseink vérrel szerzett jogaiból akár egy hajszálnyit engedjünk. Ezzel az úrbérrendezés sorsa már eleve eldőlt. A rendek nem akartak az ellenzés terméketlen teréről letérni s ismét azzal hozakodtak elő, hogy a jobbágykötelék időelőtti feloldása aláásná a nemesi kiváltságokat. Hasztalan felelte a királynő, hogy csupán a közjót akarja s e működésében semmiféle magánérdek föl nem tartóztathatja. Igen kevesen tudták nemes szándékait méltányolni s csak néhány belátók!) hazafi mert az elfogult többséggel szembeszállani. Csak egyes hangok kárhoztatták a földesúri visszaéléseket s emberséget, felebaráti érzést hirdetve hangsúlyozták, hogy a nemesi szabadságot nem szabad féktelen önkénynek fajúlni hagyni. A ki ezt teszi — mondták — azt meg kell büntetni. A többség engedett annyiban, hogy törvény javaslatot készített, mely első sorban súlyos büntetéssel akart az urak önkényének határt szabni. De korszerű országos úrbérrendezéstől állandóan visszariadtak s egyenesen kinevették azokat, kik az úrbéri terhek törvényben való megállapítását hozták szóba. Általában a jobbágykérdést kizárólag saját ügyöknek tekintették, melyben az államnak minél csekélyebb 'hatáskört és befolyást lehet engedni. Így a királynő sem fogadta el a rendek törvényjavaslatát, mely a baj gyökeres orvoslását csak elodázta volna s az 1764/5-ki országgyűlés eloszlott a nélkül, hogy az ország akkori legsürgetőbb ügyében, a jobbágykérdésben törvényt hozott volna. Pedig az volt Mária Terézia utolsó országgyűlése. Sohasem rajongott az alkotmányosságért, ez az országgyűlés meddősége pedig megadta neki az ürügyet, hogy reformtevékenységében teljesen mellőzze a rendiséget, melyet az ily munkában való részvételre immár föltétlenül képtelennek tartott. Külömben is fordulat állt be ez

időben politikájában. 1763-ban befejezte uralkodásának háborús korát, melyből az egész magyar nép áldozatkészsége által hatalomban, nemzetközi tekintélyben gyarapodva került ki. Azóta nem viselt többé hadat s belpolitikai eszményei valószínűsítésére, monarchiájának összpontosítására és elnémetesítésére. valamint a gazdasági érdekek ápolására használta gazdag tehetségét. Ez utóbbiak közt pedig a jobbágy ügy, milliók sorsának korszerű szabályozása állt legelői az osztrák örökös tartományokban s Magyarországon egyaránt. Amott nem zavarták művét alkotmányos rendi tényezők, s ilyenek híján minden idegen közbeszólás nélkül hajthatta szándékát végre. Magyarországon megvoltak e törvényes tényezők, de mintán meg nem tudta nyerni, egyszerűen félretolta őket azon indoklással, hogy lelki ismerete ellenállhatatlanul kényszeríti az állam erejének alapját alkotó iminkástömegek tűrhetetlen helyzetének megjavítására; ha a rendek nem támogatják, végzi hivatását nélkülük, mert egy pár nagyur önzése miatt nem akar elkárhozni. Ez érvelés a legnemesebb indítékokból fakadt ugyan, de világosan a fennálló törvényekbe s a belőlük kiáradó rendi szellembe ütközött. A rendiség ridegen elutasító magatartása azonban ép annyira felelős érte, hogy e kérdés alkotmányellenesen oldatott meg, mint Mária Terézia kénynralmi hajlama. Őt legalább menti a politikai belátás és a meleg emberszeretet, mely sürgetően követelte a magyar jobbágyság sorsának javítását. Abban az állapotban, melybe akkor a jobbágyintézmény süllyedt, tovább nem maradhatott. A reformot az államérdek és a korszellem, a vallás és az erkölcs szempontjai egyaránt halaszthatatlanná tették, mert ekkor már az intézmény nemcsak az anyagi kizsákmányolás, hanem az erkölcsi lealacsonyítás eszközévé fajult s tűrhetetlen állapotokat teremtett. Másrészt megfosztotta az uralkodó osztályt legtermészetesebb támaszától, a milliónyi tömegtől, mely így képtelenné vált arra, hogy a magyar állam szabadságát, önállóságát biztosító törvények valószínűsítését, valamint a társadalom anyagi és szellemi fölvirágoztatását keresztül vigye. Midőn a rendiség nem engedte, hogy a munkásnép millióin gyakorolt kény uralma mérsekeltessék, Bécs kényuralmának szolgáltatva ki önmagát s a magyar birodalmat. Nem e szempontokból tervezte ugyan Mária Terézia az úrbérrendezést, de az indítékok mellékesek s

csak az bizonyos, hogy a földesúri önkényt akkori barbár elfajulásában annál kevésbé lehetett meghagyni, mert az érdekeltek sem viselték többé állati megadással a jármot s a reform elhalasztása újabb parasztfölkelésekre vezetett volna. E veszély tünetei aggasztóan kezdtek szaporodni, mert a földesül' úgyszólván évről-évre fokozta igényeit.

Czepléd lakói 1741-ben úrbéri szerződést kötöttek az óbudai klarisszákkal, mint földesurokkal s akkor egyéb terhek mellett a bér csak évi 1000 frt volt. 1744-ben átalányösszegben váltották meg terheiket s ekkor évi bért már 6500 frtot, 2000 tojást, 500 csibét, 50 libát, 2 akó tehénvaját s 1 akó mézet kellett szolgáltatniuk.¹⁾

Hódmezővásárhely a XVII. század végén csak 200 aranyat fizetett földesúrának. De már gróf Károlyi Ferencz idejében, noha a gróf a legemberségesebb földesurak közé tartozott, a lakosság száma pedig alig nőtt s egyes puszták is elvétekkel tőle, a fizetés 5500 rénes forintra emelkedett. Ez sem volt elég s a gróf még úrbéres munkát is követelt a községtől. Ez örökös srófolás miatt 1747-ben Vásárhely bérhátraléka 27.000 frtra nőtt. Összesen valami 8000 ember, köztük 250 katolikus élt a szegényes külsejű községben, csupa paraszt ember s alig néhány iparos. Ács, kőműves, téglavető egyetlenegy sem akadt s mikor a ref. nagytemplomot fallal övezték, a mesterembereket máshonnan kellett hozatni. A törpe kath. kisebbség állandóan azon mesterkedett, hogy magának foglalja a protestánsoktól a templomot, miből hosszú pörpatvar támadt s szertelen költség hárult a többségre, melynek folyton bő ajándékot kellett szétosztania, hogy a kisebbség üzelmeit megghiúsítsa. Hogy a protestánsok a saját templomukat megtarthassák, magok építettek templomot a pár száz főnyi kath. lakosságnak, melynek plébánosát szintén a község fizette. De ez nem volt elég s 1752-ben kötelezniök kellett magokat, hogy a katolikusoknak második, nagy és szép templomot építenek, mire az akkori földesúr, gróf Károlyi Ferencz újra biztosította vallásszabadságukat.²⁾ Csakhogy nem minden földesúr volt a vallásügyben ily elfogulatlan.

¹⁾ Századok 1901:743.

²⁾ Szeremlei Samu, Szőnyi Benjámin élete.

Az esztergomi érsek ugyanakkor (1752.) az uradalmi tisztartóknak a következő utasítást¹⁾ adta: A tisztartóknak kötelessége „hogy alatta való jobbágyság isteni félelemben és zablán tartassék“ s e végből oda kell törekednie, hogy „a mely helységek tiszták az eretnokségtől, semmi tett úttal semminemű tévelygőt ne engedjen lakosnak befogadni, vagyis csalárdképen fortély alatt becsúszni,“ „sőt a mely helységben lutheránusok vagy kálvinisták találtatnak, minden serénységgel azon legyen, hogy azok plébánosuk istenes oktatásuk által“ kath. hitre térjenek. Mindenkinek a kath. templomba és kath. iskolába kell járnia. Mindenütt kath. iskolát kell nyitni, még ott is, hol a nem-katolikusok vannak többségben, mert a lakosok csak kath. iskolába küldhetik gyermekeiket. A ki halálos betegségbe esik, ahhoz a plébánost kell küldeni s a tisztartó kötelessége bejelenteni a plébánosnak minden helységbeli beteget⁴⁾

Algyő földesúrá, gróf Erdődy György országbíró és Barsvármegye főispánja volt, ki szörnyen gyűlölte az algyőieket református vallásuk miatt s taksájukat folyton emelve, teljesen átengedte őket a mindszei uradalma főnöke, Bezur Ferencz irlgalmatlanságának. 1751. pünkösöd harmadnapján „ez a zsarnok, ki nevét és szent vallásunkat legdühösebben üldözte s örökre infamissá tette,“ kiverte a népet házaiból s a falu egész lakossága Hódmezővásárhelyre menekült, hová zsoldárokat énekelve érkezett s állandóan ottmaradt. A szerencsétlenek még Algyőn hagyott házaikért sem kaptak kárpótlást, ámbár a vármegye Bezurt kötelezte rá. Algyő ismét benépesült ugyan, de sorsa nem fordult jobbra; a jobbágyok minduntalan szétoszlottak, mert nem bírták a földesúri terheket s az árvízről is sokat szenvedtek. 1752-ben a mindszeiek is fellázadtak.²⁾

Mikor gróf Károlyi Ferencz megvette az ecsedi uradalmat, a hozzá tartozó pusztát Nyíregyházát ingyen ajánlotta fel (1752.) egyik sógorának, ki azonban nem fogadta el. Erre maga kezdte betelepíteni még pedig más elem híján, lutheránus tótokkal. 1754. végén már 2485 lakos élt a községben, mely Rakamaz és Nagyálló közt akkor az egyetlen lakott hely volt. Mindaz-

¹⁾ Gazdaságtört. Szemle 1898: 388—9.

²⁾ *Szeremlei* Samu id. műve.

által megindult a község ellen a vallásos türelmetlenség támadása, noha Károlyi a királynő előtt igazolta, hogy kath. vallása telepeseket nem talált s csupán kénytelenségből vett lutheránusokat. Az egri püspököt ez nem elégítette ki s a helytartótanácsból azt követelte, tiltsa meg a lutheránusok szabad vallásgyakorlatát s rontássá le imaházukat. Hasztalan védekezett Károlyi, hasztalan támogatta Szabolcs vármegye. Csak egy hajszálon függött, hogy az új lakosság, mely éveken át vándorlásra készen állt, szét nem oszlott s Nyíregyháza újra pusztasággá nem vált. A luth. papnak egy időre el is kellett bújni a s az imaházat csakugyan lebontották. A püspök Bécsbe, sőt Rómába fordult s csak ott dőlt el Nyíregyháza sorsa, mert a pápa Károlynak adott igazat. Végre 1756. óta biztosítottak látszott a község fen maradása.

De alig hogy Ferencz gróf meghalt, utóda, Antal gróf azonnal kész volt a virágzó helyet feláldozni, illetve a lutheránusoknak az ottmaradást lehetetlenné tenni. A község sorsát ő már egészen az egri püspökre (1756) bízta, ki a helytartótanácsnál kivitte, hogy a luth. lelkész a vallásgyakorlattól eltiltatott. Ekkor Szabolcs vármegye férfiasán védelmére kelt *á már* 4000-nél több lakosú községnek. Az úgy a nádor, sőt a királynő elé került, ki a luth. lelkészt eltiltotta ugyan a papi működéstől, de kegyelemből meghagyta tanítónak, a lutheránusokat meg a kath. pap hatósága alá helyezte. Plébános azonban még nem is volt, mert Nyíregyházán csak 6 kath. gazda lakott. 1769-ben kath. papot küldtek tehát a községbe, ki úgy bánt a lakossággal, hogy az Szlavóniába akart átköltözni, mi ellen a földesúrnak nem volt kifogása. A lutheránusok nem távoztak ugyan, de Ferencz gróf halála óta a lakosság száma folyton apadt, míg József türelmi rendelete véget nem vetett e siralmas állapotnak.¹⁾

Nyíregyháza megmentésében Szabolcs vármegye is érdemet szerzett, mert a közadózás szempontjából a község sorsa őt is közelebből érdekelte. De máskülönb a vármegye ez időben a jobbágyságra ép oly súlyosan nehezedett, mint maga a föl-ei esuraság s nem egyszer még tűrhetetlenbé tette a törvények szigorát.

¹⁾ Eble Gábor, Az ecsedi uradalom és Nyíregyháza.

Minthogy a törvény a jobbágyot eltiltotta a vadásztól, itt a vármegye, amott a földesúr a végletekig vitte a tilalmat. A primás a maga uradalmaiban, (1744.) megtiltotta, hogy a jobbágy kopót vagy vadászkutyát tartson, vagy puskával járjon a tiszt engedélye nélkül. Csak mezőben és harasztokban és pedig hétköznap vadászhatott, de ha engedély nélkül szarvast, őzet, erdeit lőtt, 12 frt bírságot fizetett vagy testi fenyítéket kapott.¹⁾ Csupa tilalom, bírság, testi fenyíték az, melyben a paraszt a földesúri és vármegyei státútumokban részesült, ellenben legfontosabb érdekei a közlekedés, a közegészségügy, a közbiztonság, a tűzrendészet, az ür- és térmértékek szabályozása s más apró, de nem jelentéktelen gazdasági kérdésben nem vétettek figyelembe. Ellenben olyan határozat, melyet legelőbb a rendi góg vagy előítélet, a pórság erkölcsi megalázásának szempontja sugallt, bőven akadt a státútumokban mindenkor s kíméletlenül hajtatott végre.

Azon szempontból indulva ki, hogy a ruhabeli fényűzés rosszra, a személy- és vagyonbiztonság elleni támadásra csábítja a köznépet, Vasvármegye 1752. szept. 18-ki gyűlésében eltiltotta a szűrszabóknál készült szegett vagy cifra szűr viselését. A szűr elkoboztatott, sőt készítése is eltiltatott. Ez a rendelet érvényben maradt 1830. utánig, s a vármegye felhívta a szomszéd törvényhatóságokat is, hogy hasonló tilalmat bocsássonak ki. De Sopron vármegye azt felelte, hogy az ily intézkedés sérti a honi ipar érdekeit. Az ilyen tilalmak nem a közép- vagy török korban, hanem a XVIII. század második felében hozattak, mikor Európaszerte hatalmas hullámokat vert a felvilágosodás szelleme s mikor a katonáskodás és közadózás kötelezettsége s a műveltség lassú, de szakadatlan terjedése a magyar köznépből is fölkelte jelentőségének tudatát az állami életben; mikor már érezte állapotának lealázó voltát s így kíméletlenül, nyugtalanul viselte az ily törvények és státútumok nyűgét. Első sorban panaszaival, pöréivel adott elégedetlenségének kifejezést. E pörök töméntelenül elszaporodtak s Mária Terézia eleinte e túlszaporodás okát a magyar ügyvédi karban kereste. De a táblai ügyvédek figyelmeztették, hogy a baj oka nem az ügyvédekben, hanem a törvényekben rejlik s azokat

¹⁾ Gazdasági. Sz. 1899.

leéli modernizálni. Minthogy pedig ez nem történt, a tömeg elkeseredése nőttön nőtt, kurucz érzelmei és Rákóczy-cultusa fokozódott. Akadtak bátor emberek, kik a török földön is már kiháló félben levő emigrációhoz fordultak, sőt Törő Pál gazdag és buzgó kálvinista, mezőtúri és Pető Ferencz vásárhelyi emberek 1753. nyarán fölkelésre buzdították a tömeget azzal, hogy Lengyel országból és Oláhországból nagyszámú kurucz sereg jön segítségére. De Vásárhelyen alig 20—30 ember csatlakozott a mozgalomhoz s a fölkelők Túrra igyekeztek, honnan meg elűzték őket. A hatóság mindkét helyen idejekorán a vármegyéhez fordult, mely katonaságot rendelt ki s a jelentéktelen zavargás gyorsan elfojtatott. Törő valami 17 társával elfogatott s Budára vitetett. Noha a helyi hatóságok némelyike maga jelentette, hogy az egész zendülés néhány éretlen ember műve s semmi jelentősége nincs, a budai delegált bíróság tömeges elfogatásokat eszközölt, sőt Túr és Vásárhely községeket teljes elpusztításra ítélte. Csakhogy a királynő nem hagyta jóvá e barbár ítéletet s csupán azzal büntette őket, hogy mindegyik kaszárnyát építsen, melybe őrizetökre német katonaság küldetik. Utóbb a kaszárnyaépítést is elengedte, de a helyőrség élelmezési költségeit a két község tartozott fizetni. Ellenben Törő és Pető kivégeztettek s valami 110 rab ítéltetett fogságra.¹⁾

Sokkal jelentékenyebb volt az a lázadás, mely a Dráván túl, Kőrösben és Varasdban a Raffayak és Erdődyek jószágain több helyi összeütközés után 1755-ben kitört s véres következményekre vezetett. Domianich Ferencz nemes és literatus és Kusics Mihály felhajtására valami 20.000 jobbágy verődött össze s minthogy a vidékről az egyházi és világi földesurak Zágrába menekültek, a zendülők is oda igyekeztek, azt mondván, onnan jó minden baj a szegénységre, le kell tehát vágni mindenkit, a ki benne lakik. Valami 30 várat és kastélyt, töménytelen falut dúltak föl, de csakhamar megverettek s Rauch János vicebán oly mészárlást vitetett véghez közöttük, hogy a Zágráb és Kőrös közötti föld fölöttébb elpusztult és elnéptelenedett. Mikor Mária Terézia az urak embertelen eljárásáról értesült, szigorú vizsgálatot tartott s elcsapatta Rauchot hivatalából.

¹⁾ Szeremlei S.. Szőnyi Benjamin.

Minde mozgalmak azt jelezték, hogy kínzás és öldöklés útján nem lehet többé a jobbágyság elnyomásából fakadó szociális bajt orvosolni. A tömeg izgatottsága nőttön-nőtt. 1765-ben is azt mondta: „bár jönnének a kuruczok, hogy had ijesztenék ezt a mi pogánynkat is,” ki alatt az egész fennálló rendszert papjaival, földesuraival, tisztviselőivel értette. Rá kellett lépni a komoly reformok útjára, ha az általános parasztfölkelés veszélyét el akarják hárítani, mely állandóan fenyegette egyrészt a földesúr, másrészt az állam biztonságát. Egyik vagy másik tényezőnek okvetlenül meg kellett tehát a kezdeményt a helyzet javítására ragadni s minthogy a földesúri hatalom nem akarta megtenni, Mária Terézia végre maga indította meg a munkát s királyi hatalomteljéből eszközölte az úrbérrendezést.

HARMADIK FEJEZET.

Mária Terézia úrbérrendezése.

A parasztforradalom sürgős veszélyével s azokkal a tényleges viszonyokkal, melyek a veszélyt fölidézték, ríktó ellenében állanak a magyar kormányzések, a vármegyék s általában az uralkodó rétegek szellemének e korbeli megnyilatkozásai, melyek gyakran hangoztatják, milyen virágzó állapotba helyezte a felséges ausztriai ház, különösen Mária Terézia az országot, milyen boldog a magyar, mennyire hálás érte dicső királynőjének. Ez iratok fogalmazói csakugyan elégedettek voltak helyzetükkel, boldogoknak érezték magukat s észre sem vették a nyomort, az önkényt, a testi-lelki erőszakot, mely az alattvalók millióira nehezedett. A magok szűk körét azonosították az országéval s ha magok jól laktak, mások baja, gondja nem zavarta emésztésüket. Mária Terézia nem egy bizalmas tanácsosa hirdette, hogy az államnak nem hivatása a tömegek gazdasági helyzetével törődni; csak maradjon a nép tudatlan s szegény, hisz' mentül kevesebbek a szükségletei, annál türelmesebben hordja a jármot. Csakhogy ez önző gondolkodás mindinkább lejárt magát. Mária Terézia okosabb volt s azt vallotta, hogy etetni kell a juhot, ha nyírni, fejni akarjuk, vagyis nagyon jól tudta, hogy a jobbágnak annál több hasznát vehetni, annál inkább adhat adót és katonát, minél kedvezőbb anyagi helyzetbe juttatjuk. Ez a XVIII. században már nem csupán tudományos tétel, elméleti tan volt, hanem igazságát a gyakorlati élet föltétlenül bebizonyította. Azok az államok, melyek régóta eltörölték a jobbágságot, emelkedtek a vagyon, a hatalom és külső tekintély magas fokára s vittek vezető szerepet Európa sorsának intézésében (Anglia, Hol-

landia, Svájc) és azok haladtak rohamosan a gyarapodás útjain, melyek akkor kezdtek lelkiismeretesebben a munkástömegek helyzetének javításával foglalkozni. Ez utóbbiak közt első helyen Ausztria legfélelmetesebb ellensége, Poroszország állt, melyet Mária Terézia irgalmatlanul gyűlölt, melyet azonban belügyi tevékenységében mintául vett s minden nagyobb alkotásában többé-kevésbé utánozni igyekezett. 'Németországban ez időben egy új tudományszak, a *eameralistica* fejlődött, mely behatóan foglalkozott az alattvalók anyagi viszonyaival. Egyebek közt figyelmeztette az államot, mennyi előnyt meríthet a nagyobb számú népességből, melyet telepítéssel, személyes szabadságának kiterjesztésével, gazdasági állapotának kedvezőbbé tételével, szóval tervszerű gazdasági politikával nagyban szaporítani lehetne. Nagy Frigyes egészen az új eszmék hatása alatt állt. De már atyja nagy arányban indította meg a telepítést, melyet Frigyes cél tudatosabban folytatott s nagyszerű visszabályozásaival és ármentesítéseivel töménytelen területet nyert, melyet a német birodalom nem porosz tartományaiból s külföldről becsábított munkásokkal népesített be. E mellett a nemesi, városi és egyházi nagybirtokosokat szintén kötelezte, hogy saját pusztai jószágaikat betelepítsék. Uralkodása alatt 900-nál több falu, valamint sok ezernyi tanya és apró telep alakult s a megtelepített családok számát 300.000-re becsülik. Természetes, hogy a király a földmives nép jogi helyzetének javításáról sem feledkezett meg, hanem azon fáradozott, hogy a parasztság személyére nézve szabadabb, gazdálkodásában előnyösebb állapotba jusson. Ebben szintén atyjának, I. Frigyes Vilmosnak útjain haladt, ki 1718—23. közt az állami uradalmakon rendeletileg megszüntette a röghöz kötöttséget s a parasztot telkének tulajdonosává tette, melyért ezután bért fizetett s másnemű szolgálatai szintén tetemesen mérsékeltek. Nagy Frigyes még nagyobb arányokban folytatta e munkát úgy, hogy a sok apró tartományból álló porosz monarchia minden részében nőttön-nőtt a szabad parasztok száma s egyre javult anyagi és jogi helyzetük. A földesurak minden eszközzel akadályozták ugyan nemes szándékainak valósításában, intézkedéseit meg saját hivatalnokait is sokféleképpen kijátszották. Sőt időnkint a rendiség engedményekre kényszerítette, de jobbagyvédő törekvései elejtését kieszközőlni nem bírta. Lassan-

kint a röghöz kötöttség a legtöbb tartományban a magánosok jószágain is megszűnt, ingó vagyonukra nézve a parasztok teljes tulajdonjogot nyertek s csupán jobbágytelkeiket illetőleg maradtak az eddigi földesúri viszonyban, mely még mindig elég súlyos volt. E bajon segítettő, Frigyes (1784.) elrendelte, hogy tartományainak összes községeiben állami községek közreműködésével urbékék készíttessenek, melyek pontosan megállapítják a jobbágyság szolgálatait s ezzel véget vetnek a földesur önkényének. Bajorországban és más német fejedelemségekben az állam a parasztvédelem terén szintén igen nagy és sikeres tevékenységet fejtett ki, melynek gyümölcsei gyorsan megtermettek s az illető országok jólétét, katonai és politikai erejét feltűnően fokozták, noha a jobbágyfelszabadítás csupán az állam jószágokra szorítkozott, míg a magánföldesurak jobbágyságai még csak a parasztvédelem első fokában, az úrbérrendezés jótéteményében részesültek.

Az eredmények előtt, melyeket az új gazdasági és jobbágyvédő politika a külföldön szült, Mária Terézia nem zárkózott el. Jó szíve és a kénytelenség, nálunk a többek közt a paraszt forradalom veszélye ösztönözte reá, hogy egész hatalmával megvédje a tömeget urainak kizsákmányolása ellen. Csupán ennyit akart s nem gondolt a jobbágyság eltörlésére, a jobbágnak telke szabad tulajdonosává tételére. Maga is a rendiség világában élve, eszébe sem jutott, hogy felforgassa a társadalmi szervezetet, hogy halomra döntse a rendi kereteket. A parasztvédelem legelső fokán akart maradni s igyekezete csupán abban ormolt, hogy az eddigi munkaszervezet elvi fenntartásával eszközöljön úrbérrendezést, vagyis országszerte megállapítsa, minő kiterjedésű telket tartozik a földesúr a jobbágnak adni, másrészt megszabja a jobbágy kötelezettségeit, melyeknél többet ura nem igényelhet. Minthogy Ausztriában a rendiség rég elvesztette politikai és törvényhozói befolyását, örökös tartományaiban korlátlanul hajthatta végre terveit s ott is kezdte a munkát. Azután a tett tapasztalatok alapján Magyarországon igyekezett a reformot valósítani, még pedig a rendiség közreműködésével, mely azonban különösen az 1764/5-iki országgyűlésen nem értette meg a kor intő szavát s nem bírt hivatásának magaslatára emelkedni. A királynő a rendek nélkül indította meg tehát a munkát.

Gróf Festetich Pál, a kamara alelnöke az országgyűlés berekesztése után bizalmas utasítást kapott, készítse el az urbér szabályozásának tervezetét, még pedig tisztán a jobbágyp védelem, nem pedig a jobbágyszababítás szellemében. Ez is óriási haladást képviselt a tényleges állapotok önkényéhez s zűrzavarához képest s a királynő a legnemesbb indítékokból fogott a nagy munkához, mert mint Pálffy Miklóshoz 1766-ban intézett levelében mondja, érvényre akarta emelni a közérdeket s nem akarta tovább törni, hogy azt a magánérdek megrontsa. Hogy alaposan megismerkedjék a tényleg fennálló viszonyokkal, közvetlen érintkezésbe lépett a jobbágyokkal, kik küldöttségeikkel tisztelegtek a' trón számolyánál s részletesen előadták panaszait. Természetes, hogy a királynő tervei a szegénységben lelkes visszhangot keltettek. A királyi pártfogás nagyban fokozta a parasztok önértetét; büszkén kezdték mondogatni: „mi tartjuk a katonaságot, nem az urak és egy polgárt sem adna a felséges királyné száz urért“. Itt-ott a tömeg rezgődni is kezdett, mit az urak arra a híresztelésre használtak, hogy országos paraszt fölkelésre készülnek. Így akarták a királynőt megfélemlíteni, szándékai valósításától elriasztani. De nem érték célzt s Mária Terézia szívesen fogadta azt a 16 tagú küldöttséget is, melynek tagjait az urak a tervezett fölkelés főcinkosainak denuncziáltak. A királynő mégis szóba állt a tisztelgőkkel, meghallgatta előterjesztéseiket s a mit tőlük hallott, az égbekiáltó ellentétben állt a vármegyék jelentéseivel. Megbotránkozásában arra a kiáltásra fakadt, „hogyan adjak ezután hitelt a vármegyék jelentéseinek Ekkor (1766.) mondotta a fenkölt szavakat: „nem akarok semmit a törvény ellen, szeretem a nemzetet, hálás vagyok iránta. De ha azt akarják, hogy király maradjak, igazságot kell szolgáltatnom szegénynek és gazdagnak egyaránt. Eleget kell tennem lelkiismeretemnek s nem akarok egy pár mágnás és nemes miatt elkárhozni.“ Az anyaggyűjtés már 1765-ben országszerte megindult s községenként minden egyes jobbágy földje, külső és belső telke a rajta nyugvó terhekkal és kötelezettségekkel kimerítő utasítások szerint pontosan összeíratott. Ez óriási anyag megyénként csoportosítva, Bécsbe küldetett s ott dolgoztatott föl. A feldolgozás, az urbérelkészítés emlékezetes munkáját azonban nem gróf Festetich, hanem egy osztrák szakember, Raab udvari

tanácsos vezette és végezte, mert jellemzi a magyar urak elfogultságát, hogy ezt a feladatot a királynő nem merete magyar emberre, még egyik legfőbb tisztviselőjére sem bízni. Raab az osztrák úrbéri rendezésben is vezérszerepet vitt s az ő műve az urbárium is, mely Magyarország számára 1767. jan. 23. magyar, latin és tót nyelven kihirdettetett. Ez a reform csupán a legszűkebb Magyarországra szorítkozott, mert Szlavónia már 1756-ban, az akkor még külön tartományként szereplő Temesköz, másrészt Horvátország valamivel később (1780.) kapta urbáriumát, inig Erdély, hol legszükségesebb lett volna, úrbérrendezés nélkül maradt.

Mind a négy tartományi úrbérrendező munkálat ugyanazon szellemben indított meg s végeztetett be s a királynő csak folytatta azt a munkát a magyar, a temesközi és a horvát vármegyékben, melyet 1756-ban a három szlavón, Verőcze Pozsega, Szeréin vármegyékben végzett. Mindegyik ugyanazon alapelven épült föl s mindegyik veleje, súlypontja egyrészt az úgynevezett jobbágytelek kiterjedésének, minimumának, másrészt a jobbágy terhek maximumának megái lapítása.

Hogy a jobbágytelek tényleges kiterjedése megállapítható, a királynő a helytartótanács felügyelete alatt működő királyi biztosokat küldött ki, kik a melléjük rendelt segédzeméllyezettel bejárták a részükre kiutalt vármegyéket s ott minden egyes faluban megjelenve, igen beható utasításukban megjelölt kilencz pontot illetőleg kihallgatták a falu biráját, esküdeit s néhány értelmesebb jobbágyát a fennálló úrbéres viszonyra, a jobbágyterhek minden mozzanatára nézve. Ez alapon a biztosok név szerint összeírták a faluban levő jobbágyokat, földjeiket, rétjeiket, szőleiket, a talajt minősége szerint osztályozták s ezek nyomán megállapították a jövőbeli telki állományt, melyről pontos táblázatokat készítettek. A megállapított minimumból, melynek kiszabásánál a jobbágy megélhetése, másrészt az lebegett szem előtt, hogy a jobbágy-nak legyen annyi földje, mennyi a három nyomású gazdálkodásra való áttérést országszerte mindenkinek lehetővé teszi, többé a jobbágytól semmit sem lehetett elvenni. A kinek legalább egy nyolczad telke volt, azt az urbárium a jobbágyok sorába vette, ellenben azt az eddigi jobbágyot, kinek ennijje sem volt, a szellérek közé sorolta. A telki állományban a belső

és külső telek egyaránt befoglaltatott s a külső telekhez tartozott a szántóföld s a kaszáló vagyis az a föld, melyet évenként kétszer kaszálni lehetett. Terjedelmét kaszások szerint állapították meg s egy kaszásnyi terület alatt általában egy holdat értettek. Ellenben a szőlő s a legelő nem vétetett be az úrbéri táblázatba. A szőlőre nézve fenmaradtak az eddigi szabályok és szokások, a legelőre nézve az urbárium meg azt rendelte el, hogy a helyi viszonyokhoz képest mindenütt megfelelő legelőt kell a jobbágy részére kiutalni. Az a haszonélvezetű jobbágynak levő föld, mely nem tartozott a telki állományhoz, industrialis földnek nevezetett, melyért haszonélvezője külön bért, a Temesközben holdankint hivatalból megállapítva 30 krajczárt fizetett évenként. Általában meg azt az úrbéres földet, mely az úrbérszabályozás után, mikor minden jobbágy már megkapta a neki járó állományt, még fennmaradt, maradék- (remanentialis) földnek nevezték s ezt a földesúr ezután sem csatolhatta a saját majorságához, hanem belőle is jobbágytelekeket kellett alakítania.

Az új rendezés sem módosította a magyar jobbágynépeség eddigi megoszlását. Voltak keretében 1. telkes gazdák (sessionati) s ide tartoztak az egész, fél, negyed és nyolczad telek művelői; de egy gazdának több egész telke is lehetett; 2. a telek nélküliek (non sessionati), kik ismét házas (saját házukban lakó) zsellérek (inquilini), kiknek csak házuk volt s esetleg annyi földjük, mely nem tett egy nyolczadtelket, vagy házatlan, más hátán lakó alzsellérek (subinquilini), kik más házában laktak. A hol az úrbérrendezés keresztül vitetett, Erdélyben ez nem történt, összeírták a jobbágytelkek számát (a fél, negyed, nyolczad telkek egészekké vannak átszámítva) is. 1780. körül volt összesen az anyaországban 153.428 (4,097.023 hold szántóval, 1,484.962 hold réttel, 57.944 hold szőlővel, összesen 5,639.929 hold) a Temesközben 29.024, Szlavóniában 10.433, Horvátországban 24.132, összesen 217.017 egész telek. Tagosítás azonban ekkor sem eszközöltetett s a telki állomány külsősége csak a legkivételesebb esetben feküdt egy tagban; kisebb-nagyobb foszlányokra oszlott szanaszét a határ különböző pontjain. Ezt a bajt az úrbérrendezés nemcsak meg nem szüntette, hanem inkább fokozta, mert a földesúr a telki állományhoz hiányzó

földeket a határ azon részében osztotta ki a jobbágnak, a hol éppen jónak látta.

Az urbárium a beltelek, a belsőség területét egy holdban í két pozsonyi mérő) szabta meg. E belsőségen épültek a jobbágy lakóháza, gazdasági épületei, míg a maradék udvarnak, kertnek szolgált. A külső telek nagysága ellenben az úrbéres föld minőségéhez képest változott s evégből az utasítások szerint a szántóföldet öt osztályba kellett volna sorolni. De csak Seregben meg* Nyitrában volt ötödik osztály s amott 28. itt 24 holdra terjedt. Ellenben a többi vármegyékben elégnék találtak 4, a rétnél 3 osztályt. Ez osztályozás szerint az egyes vármegyékben a telki állomány következőleg alakult:

Vármegye	Szántóföld holdakban osztály				Rét kaszás minőség		
	I.	II.	III.	IV.	jó	közep	rossz
Abauj	22	24	26	—	6	6	8
Arad	26	28	30	32	8	10	12
Árva	24	26	32	40	8	10	12
Bács	32	34	36	38	22	22	22
Baranya	22	24	26	—	8	10	12
Bars	18	20	22	24	6	6	8
Békés	34	36	38	—	22	22	22
Bereg	18	20	22	24	8	10	12
Bihar	26	28	30	32	8	10	12
Borsod.	26	28	30	32	8	10	12
Csanád.	36	38	—	—	20	20	20
Csongrád	34	36	38	—	22	22	22
Esztergom.	20	22	24	—	6	8	10
Fejér	22	24	26	—	8	10	12
Gömör	24	26	28	32	8	10	12
Győr	20	22	24	—	6	8	10
Heves	26	28	30	32	8	10	12
Hont	18	20	22	—	6	6	8
Komárom	20	22	24	—	6	8	10
Liptó	18	20	24	—	6	6	8
Máramaros	22	24	26	30	8	10	12
Moson	20	22	24	26	6	8	10
Nógrád.	20	22	24	26	6	8	10
Nyitra	16	18	20	22	6	6	8
Pest	24	26	28	30	8	10	12
Pozsony	16	18	20	22	6	6	8
Sáros.	20	22	24	26	6	6	8
Somogy	22	24	26	—	8	10	12
Sopron.	16	18	20	22	6	6	8

Varmegye	Szántóföld holdakban				Rét kaszas		
	I.	II.	III.	IV.	jó	közép	rossz
Szabolcs	28	30	32	—	8	10	12
Szatmár	26	28	30	32	8	10	12
Szepes	22	24	26	30	8	10	12
Tolna	22	24	26	—	8	10	12
Torna	26	28	30	32	8	10	12
Trenesén	16	18	20	22	6	6	8
Ugoesa	20	22	24	—	8	10	12
Ung.	20	22	24	26	8	10	12
Vas	18	20	22	—	6	6	8
Veszprém	22	24	26	—	6	8	10
Zala	18	20	22	—	6	8	8
Zemplén	20	22	24	26	6	8	10
Zólyom.	18	20	22	24	6	6	8

Az új úrbérrendezés második alapvető mozzanata az, hogy pontosan szabályozta a jobbágytelken nyugvó pénzbeli, terménybeli és robotterheket, még pedig országszerte egyenlően s akként, hogy ezen hivatalból megállapított maximumot a; z érdekelt felek kölcsönös egyezség útján sem emelhették. E maximum pedig Magyarországon a következő volt:

Minden házas (domicilatus) jobbágy vagy zsellér egy forint évi bért (census) fizet és pedig két részletben, Szent György és Szent Mihály napján. A kinek háza nincs, az censust nem fizet, ellenben a ki egynél több külső telket mivel, habár csak egy házat használ, annyi forintot fizet, a hány külső telken gazdálkodik. A censuson kívül a jobbágy urának évenként 2 tyúkot, 2 kappant, 12 tojást, 1 itcze vaját ad, az utóbbit csak akkor, ha tehene és legelője van. 30 egész telkes jobbágy együtt 1 borjut vagy helyette 1 fnt 30 krt ad. A mely községben nincs 30 jobbágy, ott mindegyik 3 krajczárral váltja meg magát. Ha a jobbágy az összes terményszolgáltatokat meg akarja váltani, helyette évenként 53 krt fizet és pedig a vajért 20, a két kapánért 18, a két tyúkért 6, a tizenkét tojásért 6 és a borjuért 3 krt. Minden egyéb pénzbeli vagy terménybeli fizetés megszűnik. Ellenben rendkívüli esetekben, ha a földesúr (de csakis ő) házasodik vagy primitiáját mondja, vagy ha ellenséges fogásba jut, jobbágysai (ez utóbbi esetben kiváltására) „méréselt“ segélyvel tartoznak neki s a jobbágy a közadón, a tizeden és kilenczeden az országgyűlési követek költségeit is fizeti, s

például Nyitrában (1812.) egy jobbágytelket e címen 48 krajczár terhelte. Ellenben a temesközi vármegyékben ez utóbbi terhektől (földesúr házassági stb. segélye, követi költség) a jobbágy mentve volt.

A robotra nézve az urbárium a következőket határozta: A jobbágy tartozik napkeltétől napnyugtáig hetenkint egy napot robotolni szekérrel, ekével, stb. vagy 4 igás marhával, mint a helyi szokás megállapítja. Egy napi igás robot két napi kézi robotra változtatható át. Ha a jobbágy egy héten több napot dolgozik, azt neki későbbre be kell számítani s 52 napnál több egy évben az igás robot nem lehet. A zsellér évi tartozása 18, a házatlan zselléré 12 napi kézi robot, a temesközi megyékben a zsellérek csak 8. illetve 6 napig robotoltak. Megváltás esetén (késpénzzel csak részben volt szabad a robotot megváltani) a temesközi megyékben az igás napot 20, a kézi napot 10 krba számították. A nyolczados, valamint a házas zsellér egyáltalán nem válthatta meg a robotot, ellenben a házatlan zsellér egész robotját megválthatta s a 6 napi munka helyett 1 frtot fizetett. A kereskedők és iparosok szintén megválthatták az évi robotot.

Készült kimutatás arról is, hogy ha az urbérileg meg hagyott összes szolgálatok, konyhaszükségletek, munkák és a kilenczed a megállapított áron késpénzen megváltatnának, milyen összeg terhelné évenként a jobbágyot. A számítás eredménye következő: az egész telkes 24 frt 31 krt, a háromnegyedes 18 frt 38V₄, a fél telkes 12 frt 45 V₈, a negyedes 6 frt 53³/₄, a nyolczados 3 frt 56³/₈ krt, a házas zsellér 4, a házatlan 2 frtot fizetne. Ebben benn van minden, a mi a telki állományt illeti. Ellenben nincs benn a szőlő s a pálinkafőző üst, melyért 2 frt járt.

Temes-, Torontál- és Krassóvármegyékben, melyekben a kincstár már a betelepítés alkalmával megfelelően szabályozta a telki állományt, az 1780-iki urbáriumban következőleg nyert az végleges rendezést: 1. egy egész jobbágytelek szántó 24, rét 6, közlegelő 3, belsőség (ház és kert) 1, összesen 34 hold; 2. fél jobbágytelek szántó 12, rét 4, közlegelő 2, belsőség 1, összesen 19 hold; 3. negyed jobbágytelek szántó 6, rét 3, közlegelő 1, belsőség 1, összesen 11 hold; 4. nyolczadtelek 1 hold belsőség, 1 hold közlegelő, 5 hold a viszonyokhoz képest szántó és rét,

összesen 7 hold (mindig 1600 öl). De voltak nyolczadtelkesek 8 holddal is.

Az itt bővebben ismertetett két alapvető ponton kívül az urbárium az úrbéres viszony sok egyéb mozzanatára, az italmérésre, székállásra, malom jogra, makkoltatásra, faj zásra, pálinkafőzésre stb. kiterjed s sehol sem eszközöl gyökeres újítást, hanem a méltányosság legszűkebb keretében mozog. Még kevésbé érinti a földesúri tulajdonjogot a jobbágytelekre nézve. A jobbágnak tulajdonjoga ezután is csak ingóságaira és befektetéseire volt, melyeket csere, vétel, zálog, a telek széthasítása után csupán a földesúr beleegyezésével értékesíthetett, illetve ruházhatott át másra. Viszont azonban a földesúr őt is csak kivételesen, még pedig rendes pör után üzhette el telkéről. Az urbárium a szabad költözést hathatósabban biztosította, az uriszék működését szabályozta, de meghagyta az úrbéres pörökben első fórumul, honnan a pörök, ha a földesúrnak pallosjoga nem volt, a vármegyéhez felebeztettek, az úrbéres ügyekben a felügyeletet felső folyamodásban a helytartó tanácsra ruházta s a jobbágyközség közigazgatását is szabályozta. A bírót immár mindenütt a földesúri közeg jelenlétében a földesúr három jelöltje közül a község választotta egy évre, mely nov. 1. kezdődött. Büntény esetén azonban a földesúr a bírót bármikor elcsaphatta s mással helyettesíthette. Ellenben a jegyző és az esküdtek választásába a földesúrnak nem volt többé beleszólása.

Az említettekből világosan kitűnik, hogy az új urbárium a pozitív alkotásban nagyon conservatív volt s meghagyta mindazokat az úrbéri tartozásokat, melyek törvényben gyökerestek vagy a viszonyokhoz képest némileg jogosultaknak látszottak. Ellenben megszüntetett egész sereg olyan tartozást, mely tisztán az önkényen nyugodott. Ide tartoztak: az, hogy halál esetén az elhunyt jobbágy vagyonának összeírásáért s az árvák közti szétosztásért a földesúr illetéket követelt, hogy a jobbágy a saját termékeinek értékesítésében korlátoztatott, mire nézve töméntelen visszaélés forgott fenn, hogy bizonyos bérletekből kizáratott, hogy gabonáját kizárólag a földesúr malmában kellett őröltetnie, mire számos magánurbárium súlyos fenyegetéssel kényszerítette, hogy a korvsmajogot bérbe kellett vennie, trágyáját meg a földesúrnak átadni, hogy a toll tizedelésében a lúdkoppasztásban segédkeznie kelljen, hogy a szőlő-

kötéshez szalmát adjon s ura szőlőpásztorait fizesse, hogy pénzbeli kezességet nyújtson arra nézve, hogy meg nem szokik, hogy a földesúr kimustrált marháját kimérni tartozik, hogy a földesúr elvehette hordáit a saját dézmabora számára, hogy kénytelen volt a földesúrtól bizonyos terményeket vásárolni (illetve a magáét csupán neki eladni), romlott borát s más italát kimérni, üres hordáit a rendes roboton kívül elfuvarozni, a körében végrehajtásra megjelenő földesúri embereket fizetni s eltartani, a dézmásokat ellátni s őket présdíj, kóstoló pint vagy más czímen díjazni. Általában az urbáriumban megállapított fizetéseken kívül semmiféle más pénzfizetést, illetéket, beszállásolási díjat s különösen a Hussarengeld és Montirungsgeld név alatt divó béreket nem volt szabad többé a paraszton megvenni s földjeit is csupán azon esetben volt szabad kicserélni, ha érték a földesúr terjedelemre és minőségre teljesen egyenértékűeket adott. Mint az itt felsoroltak igazolják, az urbárium csupán a teljesen jogosulatlan s semmiféle törvényben nem gyökerező földesúri igényeket szüntette meg; az önkény helyett szigorú jogszabályra fektette úr és jobbágy viszonyát, a mivel mérhetetlen tehertől és zaklatástól szabadította meg a munkásnépet, a nélkül, hogy a földesúri hatalmat lényegében érintette volna.

Nem csorbította a földesúr jogos érdekeit s nem érinté a jobbágyintézmény velejét, sőt éppen azért orvosolta elfajulásait, hogy az intézményt magát fentartsa. Fenmaradt a jobbágyság továbbra is, a paraszt nem lett telkének tulajdonosa s még az önkényes örökváltságról sem történt intézkedés, mi egyébiránt akkor külföldön sem igen vált be. A reform kizárólag olyan újításokat eszközölt, melyek más államokban gyakorlatilag előnyöseknek bizonyultak a földesúrra is, mert fokozták az addig kelletlenül dolgozó tömegek munkakedvét, emelték jólétét, a mi a földesúrnak szintén hasznára vált, mert régi igazság, hogy a koldus parasztnak a gazdája is koldus. Ha a reform ellen valakinek jogos kifogása lehetett, ez éppen a jobbágy volt, mert bármi nevezetes anyagi és erkölcsi előnyöket hozott neki, a munkálatnak igen sokféle és szembeszökő hiányai és hézagai voltak. Számos rendelkezése oly zavarosan, bizonytalanul volt fogalmazva, hogy ajtót-kaput tárt a félremagyarázásnak, mi az adott viszonyok közt csak a parasztnak okozott bajt, mert az igazságszolgáltatás és a helyi közizgatás

a földesúr kezében nyugodott. Ennek következtében nemcsak a homályos, hanem a legvilágosabb határozatokat is a saját érdekeinek megfelelően hajthatta végre, a mi meg is történt. A változhatatlanul megállapított telki állomány számos vidéken magában véve csekély volt ama terhekhez képest, melyek rajta nyugodtak. De gyakran a paraszt még ezt sem kapta meg, a mi annál végzetesebb volt, mert a Mária Terézia alkotta telekredezés szolgált az 1836-iki reform, sőt a később eszközölt í rökváltság alapjául. Így az a sajnos tény, hogy akkor a jobbágy elégtelen földet kapott, visszahat egész napjainkig s megmagyarázza az egykori jobbágyosztály mostani züllését. Éppen azokban a vármegyékben, hol a jobbágyság akkor kevés földet kapott, a tót és a rutén vidékeken, alakultak az idők folyamán a paraszti agrárviszonyok a legkedvezőtlenebbül. Egy másik lényeges hibája volt a munkának, hogy nem tagosította a telki állományt, mi a földművelés lendületét nagy mértékben hátráltatta. A legnagyobb hibája azonban az volt, hogy a végrehajtás nevezetes művét a vármegyére bízta, pedig a mélyreható agrárreform gyakorlati valószínűsítése külön, sajátos közegeket igényelt, mert nagy újításokat a régi, más érdek- és érzelmi kört képviselő tényezőkkal helyesen végrehajtani nem lehet. Mária Terézia jól tudta ezt s örökös tartományaiban az úrbírendezés előtt reformáltatta a közigazgatást. Kerületi hivatalokat (Kreisamt) alkotott, melyek sikeresen közreműködtek a reform keresztülvételében. Nálunk azonban nem tett ilyesmit, hanem a vármegyére ruházta a nagy munkát. Ebben is a rendiség iránti kímélet vezette. Meg akarta nyugtatni a nemességet. De nem ért célzt s az „űrbér-hirdetés“ a kiváltságos osztályt valósággal rémületbe ejtette, elkeserítette. „Hazánk esését“ látta benne s még mulatságain is kesergett, panaszkodott a gyászos eseményen. Másrészt a reform a jobbágyok közt szintén erős mozgalmat keltett; egyesek, főleg a Dunántúl egyáltalán nem akartak többé bért fizetni vagy robotolni, mások fenyegetőztek s a parasztküldöttségek egymásután mentek Bécsbe. A nemesség folyton azt hangoztatta, hogy socialis forradalom készül s minthogy a királynő a rendiséget végleg elkeseríteni nem akarta, az ijesztgetések pedig őt is nyugtalanították, mindinkább ellankadt régi erélyében; kevesebb nyomatékkal intézte a végrehajtást, kevesebb figyelemben részesíté

a végrehajtás elleni panaszokat, hidegen fogadta a hozzá érkező parasztküldöttségeket, melyeket magyar főhatóságai azon ürügy alatt, hogy a sok követség adósságba veri a községeket, végül Bécsből egyszerűen kitiltottak. Így az új rendezés sok előnye kárbavesztett s maguk a régi reformellenes közigazgatás emberei dicsekedtek el vele, hogy a hol tehették, kijátszották a királynő intézkedéseit (Ius Mariae Teresiae.) Később (J806.) József nádor azt mondta, hogy ha a Terézia-féle urbáriumot lelkiismeretesen végrehajtják, a magyar parasztnak „jó, becsült és nyugalmas“ élete lett volna. De nem az történt s igazi eredménnyel a jobbágyra csupán ott járt hol a földesúr állami úrbér nélkül, saját jól felfogott érdekében emberségesen bánt népeivel, a hol becsületesen megtartotta a velük kötött magánszerződéseket. Ellenben az ország legnagyobb részében a régi állapot keveset változott, mert a helyi hatóságok húzták-halasztották a végrehajtást s megnyirbálták az urbárium biztosította előnyöket.

Csarnóháza biharmegyei községben még 1770. szeptemb. 24-én sem volt a jobbágy szolgálat megállapítva, hanem akkor hajtották a népet robotra, mikor a tiszteknek tetszett s fizetésekkel is korlátlanul terheltek. Vámos községben a robot szintén korlátlan maradt, a jobb gazda 12, a közepes 9, a szegény 3 máriást s vajért 45 krt fizetett, a korcsmán meg minden sátoros ünnepkor egy-egy 8 csebres hordó földesúri bort tartozott kiárulni. Vársonkolyos robotja szintén nem változott; minden gazda 9 máriást, 1 zsákot, 1 itcze vaját, 1 tyúkot, az egész község meg medvebörpénz fejében 10, rókabörpénzül 20 máriást, száraz korcsmabérül 20 váltó frtot, minden kalló után 3 váltó frtot, 1 véka mogyorót, 2 véka aszú szilvát, báránydézma helyett minden fejős juhtól 4 polturát fizetett.¹⁾ Itt tehát az országos úrbérrendezés hatástalan maradt s hasztalan indított a szegénység úrbéri port a vármegyénél, évekig eltartott s töméntelen költséggel járt, míg a legkisebb eredményt elérte. Biharmegye nem állt egyedül s kétségkívül ugyanaz volt sorsa az úrbérrendezésnek mindenütt, hol a földesúr önkényt nem bánt méltányosan jobbágyaival, hol tehát az állami rendezésre tulajdonképpen szükség sem volt. Így a reform inkább csak

¹⁾ Nagy Sándor, A jobbágyság tört. Magyarországon 129—30.

erkölcsi eredménnyel járt, a mennyiben fokozta a parasztságban a vágyat, hogy anyagi és jogi helyzetét még inkább megjavítsa, a reményt, hogy e törekvésében az állam is támogatni fogja s az öntudatot, hogy a munkával, melyet végez, elől áll az államfenntartó elemek sorában. Ebben rejlik Mária Terézia úrbérrendezésének legfőbb jelentősége. Ez képviseli az első nagy lépést az egységes magyar társadalom megteremtésének távoli célja felé, mit egyébiránt töméntelen egyéb intézkedései is elősegítettek, melyek többé-kevésbé közvetlenül érintették a munkás, különösen a jobbágnép érdekeit. Itt első sorban nagyszerű telepítési politikája érdemel említést, mely kiterjedt ugyan az ország minden részére s melyben a nagybirtokos-osztály buzgón követte, mely azonban az 1718-ban alig 25.000 polgári lakossal visszakerült Temesközben vezetett meglepő eredményre. Ez akkor külön tartománykép kormányzott területnek 1775-ben már 317.928 lakosa volt német, francia, olasz, bolgár, zsidó, cigány, különösen pedig rác és oláh, ellenben magyart egyetlenegy sem említ az összeírás. Az országos telepítés 1741., kivált azonban 1763. után öltött roppant arányokat; a munkát a Temesközben maga az állam vezette, mert az egész terület a kincstáré volt s magánföldesúr egyetlenegy sem élt benne. Másutt a nagybirtok fáradozott a pusztá föld benépesítésén s például Békésmegyében, hol 1715-ben alig 2000 lakos élt, 1780-ban már 54.820 találtatott. De a többi vármegyék és városok lakosai a gyakori pestis s sok elemi csapás daczára is szembetűnően szaporodtak s Magyarország népessége ekkor már meghaladta a hét milliót. E roppant népszaporodás szükségképpen roppantul fokozta a termelést s a fogyasztást országszerte.

A legmeddőbbek a királynő különféle irányú reformtörekvései Erdélyben maradtak. Első sorban az úrbérrendezés terén nem bírt kézzelfogható eredményre jutni. Már 1747-ben királyi leirattal akarta enyhíteni a robotot, mely a jobbágyra heti 4, a zsellérre 3 napot tett igával vagy a nélkül, mint a földesúr parancsolta. A királynő ezt akként módosította, hogy a jobbágy hetenkint csak 3 napi igás vagy 4 napi kézi, a házas zsellér 2, a házatlan 1 napi robottal tartozik. 1764-ben a jobbágságról „continua táblákat állítottak föl“, 1769-ben a királynő ismét megpróbálta, hogy legalább „bizonyos pactu-

mok“-ban szabályozza az úrbéres viszonyokat s utasította a kormányshéket, készítsen javaslatot az országos urbárium alkotása iránt. 1776-ig eltartott, míg a gubernium e munkálatát föl terjesztette. Csakhogy a királynő hasznavehetetlennek találta s intézkedett, hogy a magyarországi mintára a helyszínén Írják össze az úrbéres terheket. E rendelet azonban olyan lanyhán hajtattott végre, hogy Mária Terézia meghalt a nélkül, hogy az úrbérrendezést valósíthatta volna. Ugyanaz a lustaság és közöny nyilvánult minden más reformtervével szemben. A hatóságok a legsürgetőbb javításokat is meghíúsították s így még a két nyomású rendszer kiküszöbölése s a határnak három fordulóra való osztása is elmaradt, mit a királynő 1766-ban elrendelt. A gubernium hozzá is fogott a végrehajtáshoz, csak-hogy a földesurak birtokjogukat féltették az újítástól s meghíúsították. Épp úgy meghíúsult a gazdasági egyletek szervezése.

Bécsből 1766-ban utasították a kormányshéket, alakítson gazdasági egyleteket, első sorban földesurakból, mint Ausztriában történik, mi végből megküldték az osztrák egyletek alapsabályait. 1769. májusban államsegéllyel meg is alakult az első s egyetlen „erdélyi földmívelő egylet“. Noha akadtak buzgó tagjai, kik sok helyes eszmét pendítettek meg, főleg a burgonyatenyésztés hasznát magyarázgatták s a méhészetet, lentermelést igyekeztek javítani, az egylet már 1772. novemberben beleolvadt a kormányshék keretében működő kereskedelmi bizottságba. Még a burgonyatenyésztés meghonosítása is hihetetlen nehézségekbe ütközött s noha Erdély a XVIII. század egész folyamán szűkében volt a gabonának, a királynő pedig már 1767-ben megkezdte a krumpli (földi mogyorónak nevezték) meghonosítására irányuló tevékenységet, az 1814/5-ki ínséges évekig az eredmény alig volt számba vehető. A műveletlen tömeg nem érdeklődött iránta, a helyi hatóságok akadékoskodása és lomha közönye pedig egyenesen útját állta e hasznos növény termelése terjedésének. Ez a kormányzat azután mindé mai napig rányomta bélyegét Erdély gazdasági életére, mely az úrbéres községek mostani külső kinézésén is észrevehető. Az akkori nagy vándorlási és telepítési korszakban Magyarországból nem is költözött oda senki s noha például Közép-Szolnok 1750-ben 5 évi teljes adómentességgel s a kvár-

télyozás alóli szabadsággal igyekezett német (sváb) telepítőket becsalogatni, e csábításnak igen csekély sikere volt. Ellenben tömegesen áradt be a szomszéd fejedelemségekből az oláhság, de nem nagy előnyére akár a termelő munkának, akár az állam politikai érdekeinek. Az oláhság tömege a műveletlenség legalacsonyabb fokán állt, nem tudott, nem szeretett dolgozni s sem kedvezményrel, sem fenytéssel — mindkettőre számos példa van az országgyűlések s a vármegyék határozataiban — nem lehetett őket állandó megtelepedésre s ezzel rendes munkára bírni. Ellenben a földesúri hatalom, a hol érte, vaskézzel nehezedett rá nemcsak a vármegyében, hanem a Királyföldön is, hol a jobbágyság helyzete semmivel sem volt kedvezőbb, mint a magyar földesurak jószágain. A szász városok hatásai épp oly kíméletlenül bántak velük; a többek közt Resinár szabad községet évtizedes zsarolás után 1753-ban jobbágysági állapotba vetették. Ha a bécsi kormány beavatkozott, a szászság épp úgy, mint a vármegye, hamis, a tényállást elferdítő jelentésekkel igyekezett önkényes gazdálkodását takargatni vagy pénzzel vásárolta meg a befolyásos emberek kegyét. Ebből azután szörnyű állami és társadalmi bajok támadtak s az oláhok az államnak, a földesúri hatalomnak s minthogy az nagyrészt magyar volt, a magyarságnak mindinkább esküdt, kibékíthetetlen ellenségei lettek. Már 1761-ben azt mondták a földesuraknak: „nem győzünk eleget csodálkozni rajta, mi az oka, hogy bennünket ti magyarokul ennyire opprimáltatok s a jobbágyságnak jármát is nyakunkba vetettétek.“ Igyekeztek is kibújni az iga alól s mikor Mária Terézia Erdélyben határőrséget szervezett, az oláhság, főleg az, melynek Besztercze városa volt földesúra, tömegesen jelentkezett a katonai szolgálatra, miből úr és jobbágyság között sokféle összeütközés támadt s kevésbé múlt, hogy az oláh parasztság már akkor fel nem lázadt. Az erdélyi nemesség azóta folyton rettegett az oláh jobbágyoktól s nagyon zokon vette, midőn a vallás-unió következtében iskolákat is állítottak számára. Méltán attól félt, hogy ha még tanul is, ha műveltebb vezetői lesznek, egyáltalán nem tűri szolgásgát. Nem kellett tehát neki iskola a szegénység számára. Ekképen a romlott gazdasági szervezet egyenesen kultúrellenes tényezővé lett s hogy néhány száz földesúri család nagyobb-rész csak képzelt érdeke sérelmet ne szenvedjen, milliókat kény-

szerített tudatlanságra és lelki vakságra, anyagi és szellemi ínségre, minek következményei mind e mai napig észlelhetők..

Ellenben Magyarországba folyton özönlöttek az új telepesek, s noha akadt köztük sok szédelő szerencselovag, egészben töméntelen munkaerőt, némi értelmi és anyagi tőkét hoztak magukkal. De minthogy a földművelés és a mezőgazdaság technikája és üzeme régi hazákban sem volt fejlettebb állapotban, mint századokkal azelőtt,¹⁾ e téren az idegen telepesek kevéssel járulhattak a gazdálkodás módjának javításához. Idő kellett, hogy a hazai viszonyokat megismerjék s noha helyzetük mindig kedvezőbb volt, mint a régi jobbágyoké, évtizedekig eltartott, míg új hazájok földművelésének minden csinját-binját elsajátították. Uralkodása harczias évtizedeiben Mária Terézia sem igen foglalkozhatott nagyobb gazdasági reformok kezdeményezésével, s külföldön csak ez időben kezdtek lendületet venni a gazdasági és vegytani szaktudományok, melyek beható kutatás és avatott megfigyelés tárgyává tették az őstermelés minden ágát. Vizsgálódásuk eredményei tetemesen fokozták a földmíves munka jövedelmezőségét s őstermelés és szaktudomány közt olyan benső kapocs létesült, mely idővel valóságos forradalmat szült a gazdálkodásban és mezőgazdasági üzemben. Ehhez járultak más kedvező körülmények; a technika, a gépészet, a közlekedés fejlődése korszakos jelentőségűvé váltak a műveit emberiség életében. A kor haladásainak befogadásához Magyarországon is meg volt minden előfeltétel, mert méltán mondhatta az egri püspök vendégének, a pápai nuncziusnak: A magyarnak nincs panasa Teremtője ellen. Tej jelmézzel folyó föld ez, csak kormányzata rossz. A földművelés akkori állapota teljesen igazolja ezt a mondást. Egy francia szakember, ki 1770-ben beutazta az országot s tapasztalatait hosszú jelentésben²⁾ örökítette meg, még mindenütt kezdetleges állapotokat talált.

Az ország déli részében — mondja — a földművelés aránylag gyarló, az északiban rossz, noha a föld maga Európa legjobb talaja, de a szociálgazdasági szervezet bajai folytán egy negyedét sem jövedelmezi annak, a mit jövedelmezhetne. Külö-

¹⁾ Kozl. *der Goltz* id. műve I. 254.

²⁾ Gazdaság tört. Szemle. 1898.

nösen csatornák építését ajánlotta a kiviteli forgalom érdekében, mert a mezőgazdaság állati és növényi termékeinek könnyebb értékesítése fokozná a nép munkakedvét s ösztönzésül szolgálna a gazdasági haladásra, melynek előfeltételei megvannak. Kevesen ismerik — folytatja — Magyarországot, a legtöbb földesúr és paraszt még nem ismeri a gazdagság értékét, melyet az ország talajában és éghajlatában bírnak. A földet legnagyobbbrészt egész két lábnyira fekete televény borítja s ez teszi első minőségűvé Európaszerte. Most főleg tengerit termelnek rajta, mert ennek termelése jár a legcsekélyebb munkával. E miatt a magyar földmívest hanyagnak, restnek, munkakerülőnek tartják. Pedig a ki megfigyelte falvaiban, házaiban, munkájában, rágalomnak fogja ezt nyilvánítani. Magyarország összes parasztjai dolgoznak s megszokták a nehéz életet. De szükségek van egyrészt a példára, a tanításra, másrészt a fogyasztásra, kereskedeésre, mely haszonnal jutalmazza munkájukat.

Nem egyedül Magyarorszában voltak ilyenek a mezőgazdasági állapotok; századokon át más országokban sem igen fejlődtek azok s csupán a XVIII. században kezdtek haladói irányban átalakulni mindenütt. Ez a század, mint az egész kultúrában, akképen a mezőgazdaságban is fordulatot jelez, egyrészt a jobbágyság jogi helyzetének javításában, másrészt a mezőgazdasági üzemnek a tudományos haladások általi megtermékenyítésében. A kalendáriumok, lóorvosságokról s más ilyen, részben babonán nyugvó könyvek helyét, melyek addig okulást és szórakozást igyekeztek a gyakorlati gazdának nyújtani, mindinkább a komoly, lelkiismeretes kutatásokon és megfigyeléseken nyugvó szaktudomány és irodalmi termékei foglalták el. Beható és sikeres kísérletek történtek, hogy a mezőgazdaságot, mely eddig tisztán tapasztalati volt, észszerű, tudományos alapra fektessék s benne is érvényt nyerjenek azon elvek, melyeket a fejlődő természettudományok az állat- és növényvilág életét irányító természettörvényekről kiderített. Német egyetemeken tanszéket állítottak a kameralis tudományok számára, mely névben akkor a közgazdaság, a mezőgazdaság és a technológia tudományát összefoglalták. A kameralisták elméleti és gyakorlati szempontból igyekeztek feladatukat megoldani s első sorban a földmivelésre gyakoroltak dús és üdvös

látást, mert kimutatták, hogy a földművelés egységes szervezet, melynek külön élete, saját törvényei vannak. Műveiket a gazdaközönség nagy érdeklődéssel fogadta s maga is gondolkodni kezdett, mire megindult a közéletben az a forrongás, haladási ösztön, mely idővel a régi hagyományok, parasztrégulák, nagyon kétes értékű gyakorlati tapasztalatok kizárólagos uralmát megtörve, az őstermelés minden ágát új, megbízhatóbb alapra fektette. Az angol Smith Ádám korszakos műve a nemzetek jólétének okairól (1776.) a földműveléstan és agrárpolitika szempontjából is főfontosságú lett s egyre erősebben befolyásolta a haladás zászlaja alá lépő népek és kormányaik gondolkodását. Itt is különösen Poroszország és nagy királya, II. Frigyes volt az új eszmék úttörője s rendeleteinek hosszú sorával igyekezett a gazdálkodás módját javítani, benne a tudomány vívmányait érvényre juttatni, az egyoldalú szemtermelés helyett a takarmánytermelést luczerna, lóhere s más gyökérnövény terjesztésével fokozni, új gazdasági növényeket, burgonyát, bizonyos répafajokat meghonosítani, az állattenyésztést nemesíteni, a szőlő- és dohány termelést tökéletesíteni, az ősrégi gazdasági eszközök, főleg az eke helyett czélszerűbbeket alkalmazni, — az angol eke ekkor terjedt el az európai szárazföldön, — a gazdasági ismereteket szakiskolák és egyesületek alapításával a tömegekbe bevinni s a közoktatásügy reformjával a népet felvilágosítani. E példa s általában a gazdaságtudomány új eszméi előtt Mária Terézia sem zárkózott el s az ő kezében a királyi hatalom fenkölt hivatásának megfelelően nálunk is a kisebb-nagyobb gazdasági reformok kezdeményezője lett. Ő indította meg a marhatenyésztés javítását, különösen a lótenyésztést nemes ménnek, a juhtenyésztést meg merinobirkák behozatalával s Horvátországban juhászati iskola alapításával (1773.) Nagyban fáradozott a selyemtenyésztés meghonosításán s az eperfaültetésen, figyelmet fordított az okszerű erdőkezelésre s a bányászat üzemének javítására. Előmozdította a burgonyatermelést, mely a felvidékre a szomszéd országokból, a déli vármegyékbe a német telepesekkel hatolt el s 1770. óta egyre nagyobb mértéket öltött. Selmezen jeles bányásziskolát, Szempezen meg 1763-ban gazdasági szakiskolát (collegium oeconomicum) nyitott, mely azonban nem kizárólag földmives iskola volt, hanem inkább alsóbb tiszt-

viselők nevelésére szolgált. De így is hasznosan működött, csak-hogy már 1776-ban leégett s csakhamar megszűnt. Az akkor egyetlen nagyszombat-budai egyetemen gondot fordított a cameralis tudományok művelésére s két ízben (1766. és 1770.) is fölhívta a vármegyéket, hogy területükön gazdasági egyesületeket alakítsanak. De sikertelenül, mert a birtokos elem még nem érezte szükségét az ilyen intézménynek. Így nemes törekvései részben egészen megtörtek, részben ellanyhultak az uralkodó réteg ósdi gondolkodásán. Sok tekintetben azonban maga a királynő tette lehetetlenné, hogy üdvös intézkedései olyan hatást gyakoroljanak az anyagi viszonyokra, mint a külföldön. Mária Terézia egész politikája a legridegebb összpontosításra, az egységes osztrák birodalom megteremtésére irányult. Még a magyar pénzrendszert is az összbiradalmi eszme szolgálatába helyezte s nálunk is elterjesztette a bécsi városi bank jegyeit, megalapítva ezzel a bankóczédula-uralmat, mely később oly végzetessé vált a magyar gazdasági életre. Telepítési politikája mellett még közoktatási és közművelődési reformjai is a legkihívóbban a meztelenül űzött németesítésnek s beolvasztásnak szolgáltak s ezzel méltán elijesztették, tőle a magyar érzelmű rétegeket, melyek fájdalom, a főurak elfranciaosódása, a nemesség ellatinosódása, a városok s a kincstári és gazdasági tisztikar elnémetesítése folytán különben is fölötébb megfogyatkoztak. De különösen rettentően hatott az országra azon immár rendszeresen, tervszerűen folytatott törekvése, hogy vámpolitikájával Ausztria gyarmatává süllyesse a magyar birodalmat s a magyar nép munkáját és verejtékét az osztrákok meggazdagítására használja. E törekvésében nem ismert kíméletet. Gondot fordított ugyan arra, hogy a magyar dohány minősége megjavuljon, mi végből jobb magot osztott szét, új fajokkal tett kísérletet, utasításokat íratott a szárítás és kezelés javítására. Ellenben az osztrák dohánygyedárúság érdekében mindent megtett a magyar dohány árának mesterséges csökkentésére s minthogy a terményt tisztességes áron nem értékesíthette, a tömeg nem is sokat törődött a termelés javításával. Így volt az minden hazai terménnyel, olcsó volt minden, hogy Ausztria olcsón fedezhesse szükségleteit, ellenben az idegen verseny kizárásával Ausztria szabta meg a magyar fogyasztás iparszükségleteinek árát. Ez a rendszer erkölcsileg

és anyagilag egyaránt rombolóan hatott a magyar nép jólétére. Minthogy a munka nem hozta meg bérét, a királynő legtöbb javításait maga a munkástömeg sem fogadta el, és nem igen erőltette meg magát, nem buzgólkoclott termése fokozásán, mert nem volt belőle haszna. Minclazáltal a népesség megszaprodásával s a mívelés alá vett terület folytonos növekvésével, részben az eszközölt reformokkal a termelés szükségképen óriási módon megnőtt s magát az évi dohánytermelést mintegy 300.000 mázsára becsülték.

NEGYESIK FEJESZET.

József császár és a jobbágyság.

Minő szűk körben mozgott, minő szerény óhajoknak tett eleget Mária Terézia úrbérrendezése, az a legszembeszökőbben kitűnik fiának, II. József örökös, de koronázatlan királynak politikájából, mely a jobbágységben ép oly kevésbé volt radikális, legfőlebb teniperamentumosabb, mint anyjái, mely azonban a rég érvényes urbárium egyes jogait a parasztember számára csak akkor tette valósággá vagy egészítette ki olyanokkal, melyek nélkül amazok sem sokat értek. A császár kétségkívül korának egyik legnemesebb lelke, egyik legfelvilágosultabb gondolkodója volt, telve a XVIII. század emberbaráti szellemével, ki már nemcsak Poroszországnál járt iskolában, mint anyja, hanem korának egész szellemét és tudományos haladását magába szívta. Első sorban a lelkiismeretet akarta középkori rablincseiből kiszabadítani s sok millió jó magyar embernek adta meg a jogot, hogy önkénytől és erőszaktól menten, szíve szerint imádhassa istenét. Annak a nemzedéknek, mely közvetlenül kormányzata alatt élt, József egyes túlzásai és elhamarkodásai mellett igazi jötevéje volt s nemcsak a nemkatholikusok, hanem azon, akkor már elég számos, józanabbal gondolkodó katolikusok, kik egyházuk kényuralmát a más vallásúakon rég igazolatlannak, a magyar nemzetre ártalmasnak tekintették, rokonszenvvel fogadták intézkedését. A császár csakugyan ismét az volt, a mi egyik elődje sem századok óta, az elnyomottak és porba sújtottak oltalmazója, kiben minden szenvedés rokonérzést keltett. Ámbár rendületlen híve volt kath. vallásának, eltörölte az önkényt és erőszakot, melyet a hath, egyház a másvallásúakon gyakorolt, s mihelyt ez meg-

történt, szükségképen folytatnia kellett tevékenységét egy másik, vele sokban rokon hatalom, a földesúraság ellen, mely szintén sok millió derék munkásembert tartott többé-kevésbbé súlyos rabságban. Személyes tapasztalataiból ismerte a köznép keserves helyzetét, többször bejárta magyar birodalmának tágas országait s nemcsak szívének nemes szava, hanem a felismert, jól felfogott államérdek is arra sarkalta, hogy ha országait a műveltség és a jólét magasabb fokára akarja emelni, a munkaszervezetet modern alapokra kell fektetnie, föl kell szabadítani a parasztot urainak fenhéjázó önkénye és kizsákmányolása alól. Nagy és nemes cél lebegett előtte, az, hogy mindenki abban az arányban részesüljön az állam védelmében, a mennyiben a nemzeti munka feladatainak megoldásában becsületesen résztvesz s a ki dolgozik, vallására és születésére való tekintet nélkül, jogilag és társadalmilag megnyerje méltó jutalmát. Alattvalóinak egyik rétegét sem akarta e jutalomból kiakasztani. Drága árt szabott ugyan érte, mert terveit Magyarországnak Ausztriába való bekebelezésével és teljes elnémetesítésével, mely politikai rendszernek az összes Habsburg-uralkodók közt ő volt legerélyesebb, legszélsőbb képviselője, akarta megfizettetni. De a vallásszabadsággal, a jobbágytömegek föl szabadításával, a régi rendi igazságszolgáltatás és közigazgatás gépezetének újjászervezésével, a köztelherviselés tervezett behozatalával s töméntelen más többé-kevésbbé lényeges újításával ő volt a Habsburg-uralkodók sorában az első nagy reformátor s németesítő szándékai daczára, az egységes magyar nemzet megteremtésének göröngyös útján egy lépéssel előbbre vitte a magyarságot, mert ő adta meg neki leglényegesebb elveiben azt a nagy nemzeti programot, melyet két nemzedék múltán a saját fenkölt fiai törvényes úton a magyar állam üdvére, nemzetök felmagasztalására megvalósítottak.

József császár anyja tapasztalataiból azt a meggyőződést merítette, hogy a tervezett roppant arányú reformműködésében a rendiségnek, mint ilyennek — nem a nemességnek, melyből munkatársai csaknem kivétel nélkül kikerültek — hasznát nem veheti. Egyszerűen félretolta tehát, országgyűlést nem tartott, meg nem koronáztatta magát, hogy koronázó esküt ne kelljen tennie. Előre tudta, hogy nem fogja megtarthatni, a mint elődei példája mutatta; az ő becsületes lelke azonban ke-

rülni akarta az esküszegésnek még látszatát is s azért esküt sem tett, hogy teljesen szabadon valósíthassa terveit. Ez volt életének legvégzetesebb hibája, mely tiz évi uralkodását végül meddővé tette, mert kétségtelen, hogy abból, a mi eszményeiben csakugyan életrevaló és egészséges volt, törvényes utón, a rendiség közreműködésével sokkal többet megmenthetett volna, mint a mennyi valóban megmaradt.

Azok az óriási mozgalmak, melyeket a XVIII. század folyamán az irodalom, a tudomány, a gazdasági viszonyok feltartóztathatatlan átalakulása Európa nyugati országaiban keltett, a magyar uralkodó osztályokat sem hagyták érintetlenül. Az új szellem lomhábban ugyan, mint külföldön, de szüntelen csapdosta a régi előítéletek s hagyományok várfalait annál inkább, mert a rendiség nem sok biztatást meríthetett a lefolyt évtizedek tapasztalataiból. 3 712—80. közt összesen csak 6 országgyűlés tartatott, melyek egészben nagyon kevésbé befolyásolták a magyar birodalom sorsának alakulását. E közben a rendiség egy tetemes, épen vezető része elidegenedett hazájától, elfrancziásodott, elnémetesedett, az udvar szolgálatába állt, a másik ellatinosodott s elavult kiváltságai védelmében, a termelő munka iránti megvetésével egyre aggasztóbb ellentétbe jutott a munkástömegekkel. Mindez elég lehangoló volt a kiváltságosokra, kiknek többé-kevésbé meg kellett ismerniök helyzetek rettenetes komolyságát. Kezdték számba venni, hogy egy nemzet nem néhány ezer kiváltságosból áll s az alkotmány sánczaiból kizárt tömeg számra, vagyonra, polgárosodásra folyton félelmesebb hatalomra vergődik. A magyar nemzet csakhamar valami 10 millióra nőtt, melyből legalább 9V2 millió a termelő munkát szolgálta. E tömeg minden megnyilatkozásából a régi rossz kormányzat daczára élettől, ifjúságtól duzzadó erő, az anyanyelvhez, a haladáshoz való vonzalom, a tavasz friss vérkeringése áradt szerteszét. Ez a tömeg lelkesen dolgozott, mivelte földjét, tenyészté marháját, üzte az ipart, a kereskedést. Egyik-másik legyőzte a vámrendszer minden akadályát, gyárat alapított, nagykereskedést folytatott, a nemzeti nyelvért lelkesedett, irodalmat, színházat, művészetet, tudományt istápol, szóval emelte a nemzet szellemi és vagyoni színvonalát, gyakran a rendiség ellenére. Ha tehát immár az állam egész hatalma is hozzá pártolna, ha egy kiváló uralkodó

lelkének egész hevével s tekintélyének mérhetetlen segélyforrásaival állana élére, az új demokratikus osztály olyan óriási erőre tehetne szert, hogy összezúzná, agyontiporná a korhadt rendiséget és repedező épületét. Ezt érezte, sejtette, részben tudta a rendiség s ha József császár igénybe veszi törvényes közreműködését, bizonyára bővebb és szélesebb körű segítséget talál a tömegek ellenállhatatlan nyomásának kitett s veszélyes helyzetét jól ismerő nemesség részéről, mint annak idején édesanyja. Ez a hangulat, a kényszerhelyzetben kialakuló ezen új világnézet nemcsak abban nyert kifejezést, hogy József császárt kényuralmi törekvéseiben is ezer meg ezer nemes ember lámogatta és pedig a főurak, a dús középbirtokosok s a kisenesség köréből. Sokan világosan ki is mondták, hogy a császár hatalma ellen nincs más menekvés s az ország érdeke is azt követeli, hogy elfogadható reformjai valósításában híven támogassák az uralkodót. A legvilágosabban kifejezte ezt a pórszármazásu Hajnóczy József, később a nemzeti ügy vértanúja, akkor gróf Széchényi Ferencz titkára és bizalmasa, ki kétségkívül nem csupán a maga nézeteit tette papírra, midőn ezeket írta: „A magyar alkotmány reformra szorul, melyet azonban csak hatalmi ténynyel lehet valósítani. Az országban 40.000 nemes törvényhozó s 5 millió rabszolga él. Azt, hogy a nemesség lemondjon jogairól, melyek őt meggyőződése szerint törvény alapján illetik, nem lehet várni, mert a nemesség önkényt sohasem fog beleegyezni, hogy paraszt és nemes egyenlő jogot élvezzen. Már pedig az alkotmány csak akkor lesz szilárd, ha áldásaiban a paraszt is részesül. Kényszeríteni kell tehát a nemességet, hogy az alkotmányt a jobbágyra is kiterjessze és pedig annál inkább, mert a 40.000 nemest legfőlebb 500-an képviselik az országgyűlésen s ezek közül is alig tizen folynak be a törvények alkotásába, sőt még ezek sem a közjót tartják szem előtt. Ily körülmények közt minden lehető meg kell tenni, hogy felebarátaink birtokába jussanak elévülhetetlen jogaiknak. Ezzel emberbarátok leszünk a nélkül, hogy megszűnnénk hazafiak lenni. Minthogy pedig a császár e célra törekszik, őt kell támogatni.“ Bizonyára támogatták volna tömegesen, ha a támogatást a szokásos módon kikéri. De nem tette s ez életének tragikuma, mely legnemesebb törekvéseit meddőségre kárhoztatta. Egyedül a caeseri öntudat hatalomteljétől

eltelve indult a végzetes útra s első sorban a lelkiismereti kényszer alól mentette föl magyar alattvalóit türelmi rendeletében, melyet 1781. október 25-én bocsátott ki.

Csakhamar a jobbágyságra irányozta figyelmét. Gazdasági vezérelveit ő is, tanácsosai is a francia physiokrata iskolából merítették, melyben a jobbágyság oltalma kiváló szerepet játszott. Ez iskola egyik vezére Quesney azt vallotta: szegény paraszt, szegény ország, szegény ország, szegény király! József pedig nem maradhatott szegény uralkodó, mert külpolitikai terveihez rengeteg pénzre és katonára volt szüksége. Így az emberszeretet mellett az ő jobbágy politikáját is főleg az érdek vezette. Ő már tovább ment, mint anyja, kivonta a munkástömegeket a földesúri hatalom zsarnoksága alól, hogy ismét az állam közvetlen alattvalóivá legyenek s munkájuk szabaddá válva, annak gyümölcseit magok élvezhessék. Épen ez irányban maradt leginkább meddő Mária Terézia úrbérrendezése. Nemcsak azért, mert keveset adott a köznépnek, hanem azért is, mert a végrehajtás ezt a keveset is elvonta tőle. Noha már egy évtizednél tovább volt érvényben, József császár trónra-leptekor igen kevés ment át belőle az életbe; a jobbágyok örökösen elégedetlenkedtek, pörösködtek s az összeütközés és pörpatvar minden úrbéres egyezség daczára igazán eljlesztő mérveket öltött. A pénzadóba a jobbágyok csak beletörődtek volna, de a robot folytonos és törvénytelen emelése kétségbe ejtette őket, mert az okiratok szerint a földesúr néhol a nyári munkaidőben annyira igénybe vette népeit, hogy saját földjeiket nem művelhették meg. Másrészt az uraság elfoglalta a község korcsmáját, saját erdejökben korlátozta fajzási jogukat, elvette tőlük magok emelte s községi célokra szolgáló épületeiket, az ő legelőikre, erdeikre, vetéseikre küldte marháját, elkobozta szőleiket, nem a pozsonyi mérték szerint vette meg rajtok a szőlődézmát, sok helyt nem kapták meg azt a földet, melyet számukra az úrbér megállapított, saját munkájuk termékét, az irtványokat urok elszedte tőlök s ha adott is helyettök más földet, ez sokkal rosszabb minőségű volt. Ehhez járult a gazdasztzek önkénykedése, melynek vége-hossza nem volt; itt jogosulatlan díjakat róttak rájuk, amott meg bosszúból elvették bevett földjüket.¹⁾

¹⁾ E panaszok *Marczali* Henrik, Magyarország tört. II. József korában. I. 217—18.

Noha az úrbér világosan megszabta, mit követelhet jobbágyain, a földesúr nem egyszer azt mondotta, hogy ez kevés, hogy nem bír belőle kijönni s a jobbágytság annyit fizessen, a mennyire neki szüksége van. Gróf Aspremont János, a makoviczai és nagysárosi uradalmak tulajdonosa Bécsben élt s jószágigazgatójának megírta (1782.), hogy ottani szükségleteihez képest (nach dem Masse meiner hiesigen Bedürfnisse) kell kiróni uradalmaira a fizetést. Utasította tehát a jószágigazgatót, hogy a makoviczai uradalomtól 15, a nagysárositól 3, összesen 18.000 frt évi tiszta jövedelmet szedjen s ez összeget készpénzben, négy egyenlő évi részletben minden esetre beküldje Bécsbe. Ez az összeg, mondja, nem nagy s azt hiszi, hogy tisztán a bírságokból és illetékekből (Gefälle) befolyhat, ha a tisztek nem összetett kézzel végzik dolgukat, hanem mindegyik azon törekszik, hogy az eddigi jövedelmeket egyre magasabbra szorítsa¹⁾. Ez tehát az országos úrbérrendezés után is a régi önkény és erőszakosság rendszere. De van példa elég arra is, hogy az úr még mindig úgy bánt népével, mint a török uralom idején, vagys lábbal tiporta emberi önérzetét és méltóságát.

Verböczy József, Tolnamegye szolgabírája Hegedűs András pinczehelyi lakost tanúnak idézte maga elé. Kétszer is üzent neki, de az illető nem jelent meg. Ekkor (1787. nov. 23.) azt írta a községnek: „Köszönje azt a tökéletlen nyakas gazember, hogy katonám vagy hajdúm nincsen, mert kötözve hozattam volna által.“ Ugyanakkor utasította a falu bíróját, küldje el a tanúhoz a bakterokat s ha másképp nem jön, kötözve szállíttassa el hozzá.²⁾ Ha Magyarországon és pedig olyan időben, mikor a közigazgatás már rendezve volt, így beszéltek a munkáselemmel, könnyen elképzelhető az a bánásmód, melyben az urak a magok jobbágyait Erdélyben részesítették, hol úrbérrendezés sem eszközöltetett. Ott az egykorú jelentések szerint némelyik földesúr a kéménybe akasztatta jobbágyát, ha megnehezelt reá. Az 50—60 botütés vagy egyszerűen holtra verés még áldott állapotú asszonyokkal szemben is mindennapi dolog volt s az ilyen büntetés elrendelésében földesúr és földesasszony vetélkedett egymással. Erdélyben a császár saját szemével láta ez

¹⁾ Levele Gazdasági. Szemle 1895: 298.

²⁾ Leírva az eset *Tolnamegyei Közlöny* 1901.

állapotokat s minthogy egyes mérsékeltebb intézkedései, például az, hogy a koronaadalmakon elrendelte (1783.) a robotnak általános pénzbeli megváltását, nem használtak, a végső eszközökhöz folyamodott, rendeletileg egyszerűen eltörölte a jobbágyságot, melyet „az emberiség szolgálai és rabszolgai lealázásának” tekintett. Még a jobbágy szót is kitiltotta hivatalos használatból s az eddigi jobbágy neve immár földműves lett. Erdélyre nézve Nagyszebenből bocsátotta ki ide vonatkozó rendeletét. Csakhogy a rendi hatóság ismét akadékoskodott az intézkedés végrehajtásában, mi fokozta az oláhok nyugtalanságát, másrészt egy váratlan mozzanat merült föl, mely egy időre megakasztotta a nagy reformmunka végrehajtását. Az oláhság egy része föllázadt. Minthogy testi-lelki érdekeivel senki sem törődött, ez a nép egészen pópái befolyása alá került, kik pedig mint egy külföldi írja, ki 1785-ben beutazta az országot, valóssággal megmételtyezték lelkét, úgy, hogy akkor azt mondták: minden felakasztott oláh büntettes mellé oda kellene pópáját is kötni, mert ő a bűnszerző, ő tanította rosszra a tettet. A pópák főleg kereskedésből éltek, csaltak, loptak, püspökük verte-pofozta, a hatóság meg jobbágyképen bánt velük s így végképen elkeseredtek a társadalom iránt, melyben más felekezetek lelkészei jó módon, tiszteletben éltek. Ők lázították szakadatlanul híveiket az úri osztály, a hatóságok, az állam ellen s bujtogatásaik éppen e mozgalmas, annyi sok új eszmével vajúdó korszakban élénk visszhangot keltettek. Az oláhlakta vidékeken, a Temesközben, Zarándban, Hunyadban a rablóvilág annyira virágzásnak indult, hogy a hatóságok nem birtak vele. A pópák arra is kitanították híveiket, hogy a császár halálos ellensége a magyarságnak s minthogy a magyar helyi hatóságok a császár rendelétéinek végrehajtásában csakugyan késedelmeskedtek, a tudatlan oláh tömeg készpénznek vette papjai ámitását s komolyan elhitte, hogy a császár és a magyarok közt éles küzdelem folyik s József az oláhok mellé áll, ha a magyar földesurak ellen fegyvert fognak. Ehhez járult egy másik félreértés. Az oláhok, kik minden áron szabadulni kívántak a földesúri hatóság alól, azt hitték, hogy az 1784-iki népszámlálás azért történik, mert a császár ki akarja bővíteni a már fennálló erdélyi határőri szervezetet. Tömegesen özőnlettek tehát 1784. nyarán Gyulafejervárra s ott katonai szolgálatra jelent-

keztek. A hadbiztosok, kik tudták, hogy a conscriptionnak egész más a célja, a helyett, hogy fölvilágosították volna, azzal rázták le őket nyakukról: csak térjenek haza, majd rájuk kerül a sor, addig azonban végezzék az úr dolgát. Ebből sok zavar támadt s erős hajtogatás után okt. 31-én Zarándvármegyében kitört a fölkelés. Hóra állt élére, ki akkor szökött meg a nagyszalantai urasági börtönből s azt hir esztel te, hogy Bécsből jön a császártól, ki aranykeresztel és pátenssel tüntette ki. Nagy tömeg, valami 10.000 ember gyűlt köréje s a mozgalom nyomban anarchikus jelleget öltött. A nép rabolt, gyilkolt állati kegyetlenséggel nemeseket, kath. és főleg ref. papokat mészárolt le s alig egy hét alatt 27 községet perzselt föl. Alkudozni kezdtek vele, de hihetetlen, szélső feltételekkel állt elő. Azt követelte, hogy a magyar nemzet vagy végleg kiirtassék vagy legalább az oláhok igájának vettessék alá, a jobbágságnak még neve is eltöröltessék s a földesurak összes jószágait elveszítsék. A nagyszebeni főhadparancsnokság — mint az egykorú Írja — „álmos intézkedéseivel“ nem igen járult a felkelők megfélemlítéséhez. Számuk egyre szaporodott s attól lehetett félni, hogy a mozgalom átsap a király- és székelyföldi s általában az összes erdélyi parasztságra. Végre azonban a hatóság megemベルte magát s mihelyt erősebb intézkedésekhez folyamodott, a lázadást igen gyorsan elfojtotta. Kray alezredes székely vitézeivel elfogta Hórát és Kloskát, a másik vezért s a nyugalom már december végén helyreállt. De a rövid lázadás is borzasztó áldozatokat igényelt. 133 falu perzseltetett fel s 4000 ember öletett meg, úgy, hogy a különben is megfogyott erdélyi magyarság ismét roppant vérvesztést szenvedett. Hóra és Kloska kerékbetörése fejezte be a rémes tragédiát.

A gyászos események még erősebb cselekvésre ösztö-nözték a császárt, ki azonban tanult az erdélyi tapasztalatokból. Minthogy nyílt és titkos fogásaival, huzavonájával, ósdi nézeteivel a rendi közigazgatás hiúsította meg a császár szándékait s országgyűlés híján ő vetette föl magát „a földesurak jussa“ szószólójává, József előbb a vármegyét szervezte újjá s olyan közigazgatást létesített, (ekkor már nem-nemesek is szerepeltek benne, ámbar csak kivételesen), melyre közvetlen befolyást gyakorolhatott, melytől inkább várhatta tehát, hogy akaratának, rendeleeteinek gyorsabb és pontosabb végrehajtója

lesz. A mint az új közigazgatást megalkotta, 1785. aug. 22. kelt rendeletében Magyarországra nézve szintén eltörölte a jobbágyságot s az addig földesúri hatalom alatt álló népeket fölmentette a régi röghöz kötöttség, jobbágysági kapocs, cselédi szolgálat alól. Korának természet jogi felfogásából kiindulva, a rendelet hangoztatta, hogy a személyes szabadság a természet s a polgárjog szerint mindenkit megilletvén, a császár azt a jobbágyságra is kiterjeszti. Ennek megfelelően, eltörli az örökös jobbágyságot és a röghöz kötöttséget s ez értelemben a jobbágysót többé használni sem szabad. Az ország minden lakója részesévé lett a költözés, a házasodás, a pályaválasztás szabadságának s a maga javaiban való végrendelkezés jogának. Nősülhetett akkor, mikor jónak látta, elvehette azt, a ki hozzá ment, küldhette gyermekeit iskolába vagy mesterségre a földesúr engedélyének kikérése nélkül. A földesúr sem a volt jobbágysót, sem fiát avagy leányát udvarába nem rendelhette s az illetők tetszésétől függött, akarnak-e s milyen fizetés mellett cselédkedni. Ingó vagy ingatlan szerzeményeit mindenki eladhatta, fölcserélhette, jelzáloggal terheltette, természetesen mindig a földesúri jog sérelme nélkül. Így tehát a paraszt a személyi jogok egész hosszú és értékes sorozatát nyerte, mely egyrészt sok fölösleges tehertől, gondtól, fáradságtól mentette meg, másrészt fokozhatta munkakedvét és önérzetét. A parasztember ismét, mint a nemzeti királyok korában volt, a magyar nemzeti közösség tagja lett s a magyar király alattvalói sorába lépett, kik szolgálataik fejében és mérvéhez képest oltalomban, vagyonukra és személyükre nézve kellő jogvédelemben részesültek. A császár csakugyan gondoskodott e védelemről s arról is, hogy az ne többé látszólagos legyen, mint a régi világban, midőn a kecske őrizte a káposztát. Az új vármegye nem a régi földesúri testület volt többé, ügyésze és szolgabírái sem rendi közegek, hanem az összesség érdekeinek gondviselőivé váltak. Első sorban a vármegyei ügyész volt köteles a jogaiban bármiképp sértett parasztnak védelmére kelni s az esetleg szenvedett sérelem orvoslásáról gondoskodni.

Az emlékezetes és látszólag nagyon gyökeres reform hatását azonban tetemesen mérsékelte az a körülmény, hogy a császár eltörölte ugyan a jobbágyságot, de lényegileg meghagyta a régi jobbágysági jogviszonyt, midőn nem tette a parasztot a föl-

desúr kárpótlása mellett telkének önálló és szabad tulajdonosává. A paraszt szabadon elköltözhett eddigi telkéről akár a városba, akár más földesúr jószágára. A távozásban nem gátolhatta senki, sőt ha megmaradt régi telkén, akkor is megszűnt tulajdonképpen jobbágy lenni s inkább bérelője, haszonélvezője lett a teleknek, melyért tovább kellett a rendeletileg megszabott pénz- és természetbeli járulékokat a földesúr kezéhez fizetnie. Ez a fizetés, illetve szolgálat jogi szempontból más természetű volt, mint a régi urbér, a mint az új bérleti viszony szintén lényegileg elütött az eddigi jobbágyviszonytól. A császár súlyt is fektetett a változás kidomborítására s oda törekedett, hogy a régi és új állapot közti különbség minél inkább átmenjen a köztudatba. E végből több új kedvezményrel javította a paraszt helyzetét a földesúrral szemben, ki ha igényeit fokozni akarta, az újjászervezett vármegye ügyészeivel találta magát szemben. Ezenkívül biztosította a paraszt jogát a kezén levő telek használatára nézve, mert a földesúr csak a hatóság előtt igazolt, igen fontos ok mellett lakoltathatta ki, akarata ellen egyik jószágáról a másikra meg nem költöztethette át. Töméntelen önkénynek és károsításnak szabott tehát határt a császári rendelet, de midőn a tulajdon kérdését meghagyta a régi állapotban, ha nem is formailag, de lényegileg fenntartotta a jobbágyintézményt, úgy hogy formális helyreállítása a császár halála után semmiféle nehézségbe nem ütközött. Azzal, hogy a paraszt immár szabadon elköltözhett bárhová, legfőlebb egyesek nyertek, az óriási tömeg ellenben nem, mely akkor a városban vagy a csecsemő korát élő gyáripárnál s általában az akkori gazdasági viszonyok közt nem kapott alkalmat a munkára és keresetre. Reá nézve a megélhetés egyedüli módja a jobbágyság megszüntetése után is az maradt, hogy telkéről el nem mozdult, hanem folytatta atyái foglalkozását a régi helyen, a régi földesúr és tisztei felügyelete alatt. Hogy immár nem jobbágy, hanem parasztnak, földm. Ívesnek nevezték, hogy pör esetén több méltányosságot várhatott a bíróságoktól urbérpanaszal elintézésében, az alig változtatott a tényen, hogy a jobbágyság hivatalos eltörlése dacára lényegileg tovább fennmaradt a régi állapot. Igen kevesen váltak ki az úrbéres kötelékből, igen kevesen távoztak telkükről s így a régi rendszer az új név alatt tovább folytatódott s a császár

radikális színezetű intézkedése némileg javítva ugyan, de alapján változatlanul fenntartotta a régi állapotot. Az érdekelt tömegek eleinte keveselték is a hön várt nagy reformot s sürgetőleg követeltek többet. Sőt itt-ott az erőszak útjára léptek s apróbb helyi zavargások törtek ki, melyeket azonban az állam rendelkezésére álló vármegye hamar és nagyobb vérontás nélkül elfojtott. A sötétség baglyai folyton jövendőlgették ugyan a kitörő félben levő országos parasztforradalmat, de minden komolyabb mozgalom elmaradt s talán egyenesen a reformnak köszönhető, hogy elmaradt. Azok az úri körök, melyeket már többé-kevésbé érintett a felvilágosodás egy sugara, mind rokonszenvesen fogadták a rendeletet s a kor egyik derék krónikása, Keresztesi József kálvinista lelkész igaz lelki gyönyörűséggel jegyzi föl, hogy „Magyarországban és Erdélyben a jobbágyok régi baromi állapotukból a felséges király által felszabadhattak, a dominalis székek és vámok eltöröltettek? ‘ Mindazok azonban, kik ragaszkodtak a törvényességhez, sajnálattal látták, hogy a császár a főfontosságú újítást, melyet elvileg magok is helyeseltek, rendeleti s nem törvényhozói utón lépteti életbe, mert előre látták, hogy e nevezetes alaki hiány előbb-utóbb az egész reformot meg fogja ölni. Mások s ezek a reform kevésbé őszinte hívei lehettek, azért kifogásolták a paraszti állapot önkényes megváltoztatását, mert van ide vonatkozó törvény elég s az ügy általában országgyűlés elé tartozik. De nem hiányoztak a régi rideg rendi eszmék képviselői sem, kik a reform ellen most is azokkal az ócska, rozsdás fegyverekkel küzdöttek, mint századok óta. Hont vármegye ekkor is azt hirdette, hogy a gondviselés rendelte, hogy némelyek nemeseknek, mások meg szolgáknakzülessenek s a természet rendjét meg változtatni nem szabad. Ez erős áramlatok és ellenáramlatok daczára a reform végrehajtása a császári vármegye segítségével minden nagyobb baj nélkül ment végbe, a mi maga is jelzi, hogy bármi értékes volt, valami túlságosan radikális, nagyon is mélyreható és felforgató nem lehetett s a nemzeti munka szervezetét nem fektette új alapokra.

A lelkiismereti kényszer s a földesúri önkény eltörlése nagyon népszerűvé tették József császár nevét a magyar munkásnép s az értelmiség körében. De e rendszabályokkal párhuzamosan vagy utólag az önkénykedések hosszú sora követke-

zett, s a császár lassankint maga tépte szét a babért, melylyel hálás alattvalói övezték halántékát. Egész politikája a régi császári rendszeren, az összpontosításon, a németesítésen, a magyarság beolvasztásán nyugodott, másrészt nemzetközi törekvéseit telhetetlen hódításvágy vezette, mely a katonai és adóterhek folytonos növelését vonta maga után. A parasztot kivette ugyan a földesúri kizsákmányolás alól, de immár annál nagyobb mértékben kizsákmányolta az állam. Az adók örökösen emelkedtek, noha éppen az 1780—90-ki évtizedben egymást érték a rossz termések, drágaságok, inségek s az éhhalál sok ezer meg ezer embert vitt sírba. Ehhez járult a császár gyilkos vámpolitikája, mely éppen ő alatta fajult el a végletekig. Mindazáltal a magyar parasztság megadással viselte új terheit s a bécsi porosz követ még 1787. okt. 22-én is azt jelenthette haza: „a mi a parasztokat illeti, ezek nagyrészt abban a hitben élnek, hogy a változások, melyeket a császár a magyar alkotmányon eszközölni szándékozik, rájuk nézve igen hasznosak lesznek s abban bizakodnak, hogy a császár megvédi őket a nemesség ellen. Igaz, nemsokára csatlakozni fognak. De az is kétségtelen, hogy ha a nemesség elégedetlen része az uralkodó terveinek ellenszegül, a parasztság segélyére nem számíthat!¹⁾ Hangu-lata azonban rohamosan megváltozott, egyrészt a roppant adóteher miatt, melyet a részben magyar területen, még pedig szerencsétlenül folyó török háború rótt reá, másrészt azért, mert a császár erőszakos németesítései a magyar köznépben sokkal erősebb visszatetszést, sokkal szenvedélyesebb megütközést keltettek, mint az ellatinosodott, elnémetesedett, anyanyelvétől elidegenedett uralkodó rétegekben. A császár már 1784-ben megkezdte a németesítést, midőn elrendelte, hogy bizonyos idő múltán minden hatóság a latin helyett a németet használja hivatalos nyelvül. Eleinte ez intézkedés végtelen jelentőségét nem igen vették észre, mert a türelmi rendelet, a jobbagság dolga, az oláh lázadás más irányban kötötte le a közvélemény figyelmét. Az elnémetesítés e közben tervszerűen folyt, a császár germanizálta előbb a hadsereg magyar ezredeit, azután az iskolát, végül a kormányzatot. Ez utóbbit nem fejezte ugyan be, de a hol a magyar ember az állammal érintkezésbe jutott,

¹⁾ Wertheimer Ede, Ak. Ért. 1901. 543.

mindenütt idegen, nem értett nyelvbe ütközött. Így a nép végül észrevette, hogy a császár csakugyan arra törekszik, hogy mint az egykorú mondja „még a falusi kisbirák is németül beszéljenek magyarul.“ Ez a szándék az anyanyelvéhez hűségesen ragaszkodó köznépben egyre erősebb császárellenes hangulatot, egyre lázasabb nyugtalanságot keltett. A nép sokféleleképen tüntetett a német nyelvkényszer ellen, sőt mint annak idején Deák Ferencz beszélte, ki még gyermekkorában hallotta, a Dunán túl a föld népe titkos gyűléseket tartott, s azzal fenyegetőzött, hogy inkább visszamegy Ázsiába, semhogy magyar anyanyelvéről lemondjon. A nemzeti eszme vihara szenvedélylyel tört ki leikéből s mindinkább elidegenítette a császártól, a ki nagy jótéteményekben részesítette ugyan, de ellenszolgáltatásul legföltettebb kincsét, nemzetiségét, anyanyelvét követelte tőle. Ezt az árát a köznép sehogy sem akarta megadni s inkább közeledni kezdett a szintén nemzeti eszméhez csatlakozó rendiséghez, melylyel évek óta ellenséggépen állt szemben. A rendiség hatalmas mozgalma, de még inkább a nemzetközi helyzet nagyon végzetes alakulata végre megtörték a különben is holt beteg József császár ellenállását. 1790. jan. 28-án visszavonta összes intézkedéseit háromnak kivételével, melyek a vallásos türelmességre, az új lelkeszségekre s a jobbagyság megszüntetésére vonatkoztak. Csakhamar (febr. 20.) meghalt s az ország kormányzata a Mária Terézia királynő halála idejebeli állapotba helyezettett vissza. A jobbagyság ezzel újra visszaállítatott s a régi elavult intézményből szétáradó dohos légkörben megint a rendiség ósdi felfogása kezdett túlsúlyra emelkedni az állami társadalmi életben.

ÖTÖDIK FEJEZET.

II. Lipót és a jobbágyság.

II. Lipót király trónraléptekor Parisban már kitört a nagy francia forradalom, mely Európaszerte lánggra lobbanott a szenvedélyek tüzét, s már megtartatott a francia nemzetgyűlés amaz emlékezetes éjszakai ülése (1789. aug. 4.), mely eltörölte a jobbágyságot, telkének szabad tulajdonosává avatta a parasztot, az úrbéres terheket meg pénzbeli, de teljesen megváltható fizetéssé változtatta. Bármilyen távol esett Magyarország Eranciaországtól, annak az óriási lángoszlopnak, mely ott kigyuladt, fénye és egyes sugarai eljutottak ide és pedig annál inkább, mert József császár idején a magyar nyelvvel és érzéssel a magyar irodalom is újjá ébredt. Míg a XVIII. század egész folyamán 1772-ig új magyar könyv igen kevés jelent meg, nagyobb részt régi írók új kiadása, fordítás vagy imádságos könyv s a napi szükségleteknek megfelelő kisebb füzet tette a magyar nép lelki táplálékát, s a censura vasnyügébe szorítva a kor eszméinek taglalatába ez a szerény termés be sem bocsátkozhatott, 1772. óta egyszerre megelevenült az irodalmi élet, megszorodott az írók és műveik száma. Ezzel az irodalom a külföld nagyszerű fejlődésének hatása alatt ismét összekötő kapcsolat igyekezett a magyar közíre s a haladó kor eszmekincsei között válni s alakultak magyar hírlapok, melyek buzgó részt vettek a nemzet felvilágosításában. József császár s utóda, II. Lipót meglehetősen széleskörű sajtószabadságot engedett s az 1772—92-ki években a magyar irodalom minőségileg és mennyiségileg bámulatosan gyarapodott, minden szakra kiterjedt s egészséges tavaszi esőként termékenyítette meg a közszellemet. Figyelme kiterjedt mindenre, felölelte nemcsak a

szép irodai mat, hanem a napi politika változatos szükségleteit és eseményeit, melyeket az író egyéni meggyőződéseire mérten, különböző szellemben és szempontokból tárgyalt, nagyobb részt azonban mégis a haladás jegyében igyekezett megvilágítani. És minthogy végtelen szeretetének egész forró hevével lelkesült a magyar anyanyelvért, minthogy vissza akarta illő helyét a törvényhozásban, az államéletben s a társadalomban hódítani, szükségképpen szeretettel s behatóan, sokat kellett foglalkoznia ama népréteggel, mely a nemzetnek nemcsak legszámosabb része, hanem nyelvünk legfőbb menedéke, a latinság és külföldiség tévtutjaira került úri osztálylyal szemben annak hűséges gondozója, dalaiban, meséiben, mondáiban, közmondásaiban, zenéjében legtermékenyebb művelője volt. Már Besenyei György olyan tisztelettel és elismeréssel szól a parasztról, mely nála, a rendiség sarjánál feltűnhet. Egyik szereplőjével Lais című színművében azt mondatja egy pórőről:

Posóné születve s élve parasztságban
Nem tudja maga is, hogy mennyi esze van.

Egyik parasztja meg így szól:

S így az urak mindig parasztokból lesznek,
Mi vagyunk a töke!

Általában telítve van a kor emberbaráti érzelmeivel, követi Voltairet, szereti és szánja a parasztot, ki „királyának, hazájának, földesurának“ terhét viseli, kinek értékét, a dús kincset, mely benne a munka és a polgárosodás tekintetében rejlik, ismeri, becsüli s hazája javára hasznosítani akarja. Ugyanígy gondolkodik a tömegről báró Orczy Lőrincz, hirdette, hogy:

Te vagy országoknak ki súlyát viseled,
Bőség s dicsőségét egyedül te hinted.

s ki midőn Ab au jban a főispánságtól elbúcsúzott (1789.), az akkor épült vármegye házára czélozva, figyelmeztette az urakat, hogy az igen „nagy és czimeres épületekben sok ezer szegénynek verejtéke vagyon tapasztva,^u hogy a tömeg megérdemli, hogy emberségesen bánjanak vele. Barcsay Ábrahám, noha olyan rózsásnak találta a magyar jobbágy helyzetét, hogy nemcsak nem kénytelen kivándorolni, hanem ellenkezőleg folyton külföldiek költöznek hozzánk, szintén az emberszeretetet hirdette a szegénységgel szemben.

Bacsányi János, a jobbágy fi melegen üdvözölte a francia forradalmat s a francia példára figyelmeztette a földesnrakat, kiket „hív jobbágyitoknak felszentelt hóhéri”-nak nevezett. Kármán József egy történelmi elbeszélés keretében fejezte ki megütközését az úri önkény s részvétét a szegénység szomorú sorsa iránt. Gróf Batthyány Alajos nagy latin munkában menydörögte a kényurak fülébe: rettegjetek a néptől, mert a rabszolgától nem kívánhatni, hogy derék, igazságos, erényes legyen. Martinovics Ignác, Laczkovics János, Hajnóczy József, Nagyváthy János, csupa tanult, felvilágosodott hazafiak, mind buzgón hirdették a jobbágy iránti méltányosságot és terheinek könnyítését.

Ez utóbbiak főleg az 1790—92. években, némelyik egyenesen II. Lipót király titkos támogatásával léptek a nyilvánosság elé, mikor tömegesen jelentek meg a magyar, latin, német, részben magyarra fordított röpiratok, melyek haladó vagy maradi szellemben, a rendiség védelmére vagy megdöntésére, többé-kevésbé mérsékelt szellemben a jogegyenlőség, közös teherviselés, vallás- és sajtószabadság hirdetésére irányultak s az új országgyűlésre háruló törvényhozói hivatás minden egyes mozzanatát megvittatták. Igazán szokatlan érdeklődést, szellemi forrongást támasztottak s ez a lelkesült irodalmi tusa annyira megélnéltette a politikai életet, mint annak előtte még soha. Sokan a jogegyenlőség törvénybe igtatását ajánlották. Így Nagyváthy János, különösen pedig gróf Batthyány Alajos, ki négykötetes latin munkában fejtette ki szabadelvű nézeteit. A gróftól kissé meghökkentették a párisi események s attól tartott, hogy Magyarországon is forradalom támadhat. De épen, mert forradalomtól félt, ajánlotta az állam intézményeinek a jogegyenlőség elvén való békés újjászervezését, a vallásszabadságot, mindenféle rendi kiváltság eltörlését, a jobbágyok felszabadítását s az állam közreműködésével eszközözendő örökös kiváltságot. Ez utóbbiakat azonban csak távoli végcélul tűzi ki s nem megy el a végső határig. Egyelőre csupán némely jogokat akar a munkásnépnek adni, a költözés, a birtokszerzés és hivatalképesség jogát, az úri hatóság alóli mentességet, sőt azt a jogot is, hogy megvényként külön 2—2 nemest küldjön saját képviselőiül az alsó táblára. De a jobbágyintézményt egyelőre fenn akarja tartani, a jobbágyot nem akarja telke tulajdono-

sává, hanem csak bérlőjévé tenni, ki földesurával szabad egyezés útján köti meg a haszonbérszerződést. Ilyen, eredményében nagyon kétes megoldást ajánlott egy más író is. Hajnóczy József, a kor egyik legszabadabb, de az alkotásokban nagyon óvatos gondolkozója a jobbágy és földesúr viszonyát szintén a szabad egyezkedésre akarta fektetni, ellenben a közteherviselés, a birtokszerzés, hivatalképesség mindenkire való kiterjesztését ajánlotta, ámbár csak fokozatosan. Egyelőre csupán a szabad költözés elvét kívánta minden kijátszás ellen biztosítani, vagyis valósággá tenni, a házi adó terhét meg a szegénység válláról levenni. Az ország egyik legjelesebb gyakorlati és elméleti gazdája, Nagyváthy János szintén a jogegyenlőség apostola s azt hirdeti, hogy a jobbágy közt a legbensőbb érdekkapcsolat áll fenn. Martinovics és Laczkovics már ez időben hevesen támadták „a ködöt párolgó Verbőczyt,“ kinek Hármaskönyvében a haladás barátai főakadályukat látták. Más röpiratok az adórendszer igazságtalanságát fejtegették s a jobbágyság ebbeli panaszainak orvoslását sürgették. De a más nézetek sem hallgattak, hanem védelmezni igyekeztek a rendi kiváltságokat s különösen az adómentességet, mások meg egyszerűen nyilvánítottak mindent, a mi régi, rossznak meg mindent, a mi új. Sokan, még pedig nem csupán irodalmi téren, hanem a vármegyében és az országgyűlésen folyton azt vallották, hogy a jobbágyság az isteni világrendnek változhatatlan alkateleme s isten akarata, hogy némelyek királyok, mások nemesek, ismét mások szolgák legyenek. E nézetek vallóira a korszellem legfőljebb annyiban hatott, hogy azt is hangoztatták, hogy a nemességnek „a keresztény szeretet sérelme nélkül⁴ kell jogaival élnie.

Mindenesetre jellemző, hogy a jobbágyság eltörlését, tulajdonképen a József császár eszközölte eltörlés törvénybe ígtatását, még kevésbbé az örökváltságot, a kérdés egyetlen célszerű megoldását, mely akkor Európa minden haladó és virágzó államában már megindult, a magyar radicalismus legszélső képviselői sem vették föl a nemzeti követelések sorozatába. Ez eszményhez leginkább közeledett gróf Batthyány Alajos, ki azt akarta, hogy a jobbágy jövőre bérlője legyen telkének, ellenben az örökváltság mellett még ő sem apostolko-

dott¹⁾ Ép oly kevésbé tette ezt a nem nemes származású, Hajnóczy József s különösen nem mentek ennyire azok, kik II. Lipót vagy kormányja támogatásával intézték szilaj támadásaikat a rendiség avult gondolkodása ellen. Ez jelzi ama határokat is, melyekben a jobbágység megoldásában a király, korának egyik legfelvilágosultabb gyakorlati politikusa, maradni kívánt, ki mielőtt bátyja helyét a magyar trónon elfoglalta, akkori országában, a kis Toscanában a legáldásosabb reformok hosszú sorát valósította s a középkorból átöröklött hatalmakat a modern államszervezetbe illesztette bele. A magyar királyi trónra szintén azzal az eltökéléssel ült, hogy kibékül nemzetével s alkotmányos utón fogja József császár reformjainak főelveit életbe léptetni. De a jobbágység kérdésben ő sem állt a József császár alkotta alapon, s nem mint a császár, ki utolsó intézkedésével is ragaszkodott a jobbágyság teljes megszüntetéséhez, az eltörlést, hanem a jobbágyság helyreállítását kívánta. Ezentúl a magyar reformerek sem mentek s egyik legnemesebb képviselőjük, Bessenyei György²⁾ ezt a leghatározottabban ki is fejezte. Bessenyei nagy emberbarát, de első sorban nemes ember, igaz a szó nemesebb értelmében, kit még mestere, Voltaire sem tudott a teljes jogegyenlőség s vele a nemzeti egység eszméjével megbarátkoztatni. Azt mondja ugyan, „vesszen el minden hatalom, mely a leveretett természetnek véres nevében fogamzik és könnyhullatásokban virít,“ de hive maradt a rendiségnek még akkor is, mikor messze magányában lepergő remeteélete már végéhez közeledett. Egyenesen hálát adott az égnek „és kegyelmes uralkodónknak, hogy még mi magyarok mindekkoráig az emberi korban mint földesúri nemzet megmaradtunk.“ Nézete szerint a paraszt nem gyakorolhat politikai jogokat, mert „nem birtokos, nem földesúr, hanem a nemesi korban élő nemzetnek örökös árendása. A nemesség nem veheti el tőle földjeit, de ő sem teheti soha, hogy ne szolgáljon, ne dézsmáljon.“ Az örökváltság gondolata, a jobbágynak földje urává tétele s egyenjogosítása, noha mikor a fentebbieket írta. Európa nagyobb részében már megvalósultak, eszébe sem ju-

¹⁾ Mindezekkel bővebben foglalkoznak Ballagi Géza, A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig 321. s köv., továbbá Concha Győző, A kilencvenes, évek reformeszméi 131—133.

²⁾ Tóth Rezső, Fazekas Mihály versei 80—85.

főtt tehát s a mennyiben eszébe jutott, kereken visszautasította. Eszménye csupán a jó földesúr s kész védeni a parasztot, a mennyiben sérelmet szenvedett, máskülönben attól félt, hogy a paraszt rendben a szoros fenyték és törvény nélkül hamar fel-támadna az „emberi bestia“ s véget vetne Bessenyeey eszmé-nyének, a nemesi nemzetnek.

Mindezek a nézetek természetes gyümölcsei voltak annak a gondolatfolyamatnak, mely az urak agyában a történelmi és tényleges viszonyoknak megfelelően végbement s mely épen nem különleges magyar, hanem földesúri s Európa nem egy jobban kormányzott, műveltebb államában néha még meztele-nebbül megnyilatkozott. Ugyanazon indítékokból, melyekből napjainkban egész nagy tudományos iskolák, kiváló és való-ban alapos szakemberek nem egy olyan kérdésben, melyben az élet már ellenöli Ítélt, jóhiszeműleg makacsul ragaszkodnak át-öröklött eszmékhez, termelési módokhoz, intézményekhez, igye-kezett a nemesség ekkor olyan állapotban fentartani a job-bágyságot, minőben atyáitól átvette s mely állapot helyességét a Hármaskönyv alapján egész társadalmi köre hirdette. Maga-viseleté érthető tehát, csakhogy már akkor sem helyeselheték azok, kik a folyton változó, haladó, új igényeket emelő élet szükségleteitől el nem zárkoztak. Az új világnézetnek első sorban az iskola és az irodalom volt hivatva lassú, de állandó munkával útját egyengetni. Az iskolát azonban elzárták az élet-től azok a tényezők, melyek fentartották s az oktatásügy egye-dül azzal segítette elő az új eszmék terjedését, hogy az ifjúságot írni-olvasni tanította s így lehetővé tette neki az irodalom ter-mékeinek esetleges használatát. Az irodalom pedig újjászületése pillanatában gondjaiba vette a jobbágyságot is.

Ilyen eszmeáramlatok, hangulatok és benyomások köze-peit gyűlt össze a rendiség az 1790-ki országgyűlésre, az elsőre, mely 1764. óta tartatott s e szellemi vajúdásoknak felelt meg a jobbágyság kérdésben az eredmény, melyre hosszú tárgyalásai vezettek. Ez a kérdés már a követválasztásokba, a követi utasít-ások körül is, erősen belejátszott. Alighogy az egyesült nemzeti ellenzék megdöntötte a József-féle rendszert s II. Lipót helyre-állította a törvényességet, s az országot abba az állapotba helyezte vissza, melyben 1780-ban, Mária Terézia királynő halálakor volt, az ellenzéki hadsereg azonnal szétesett alkatré-

szeire s megújultak a rendi, felekezeti és osztály ellentétek. Első sorban a nemesség igyekezett a helyzetet kihasználni s azt hirdette, hogy ő aratta a diadalt s egyedül őt illetik gyümölcsei. Itt különösen a jobbágy kérdésre célzott s például Somogy azt adta utasításul országgyűlési követeknek, hogy „az örökös jobbágyoknak káros szabad költözése tiltassék el.“^{x)} De, nemcsak az ilyen jelenségek, hanem a tények keltették a józanabb gondolkodásukban a meggyőződést, hogy „nincs egyéb célja a földes uraknak — mondja az egykorú — hanem hogy a colonusok ismét a szolgálatnak baromi járma alá jussanak/⁴ Ez a hit mélyen meggyökerezett s nagy rémületet keltett a parasztság tömegeiben, ámbár a királyi hatalom az ország belső békéje érdekében föltétlenül el volt tökéelve e szélső törekvéseket meg-
hiúsítani. Hogy mit akar, megmondta, mikor az 1780-ki állapotok helyreállításával a Mária Terézia-féle urbáriumot ismét visszahelyezte érvényébe. Csakhamar a királyi előterjesztésekben még világosabban jelezte álláspontját s azt követelte a rendektől, hogy a jobbágyok fölmentessenek az országgyűlési költségek alól, mert abban nincsenek képviselve, hogy Mária Terézia urbére becikkelyeztessék s a jobbágyok szabadsága, önkényes büntetések tilalmazása, szerzett javaik feletti szabad végrendelkezésük külön törvényben biztosítsák, a hivatalképesség a kormányzéseknek a titkári rangig, a pénzügyi szolgálatban meg korlátlanul megadassák a nem-nemeseknek.

Mindezek az ügyek hosszas és szenvedélyes vitákat keltettek. Szepes követe ellenezte a szabad költözést, mert hegyes-völgyes, rossz talajú vármegyéje elnéptelenednék. Mások azt hangoztatták, hogy az örökös jobbágyságot csak oly feltétellel lehet eltörölni, ha a költözni akaró maga helyett más alkalmas gazdát állít. A korszellemet s a tisztultabb gazdasági gondolkodást a rendekkel szemben legelői II. Lipót képviselte s ennek megfelelően a személynök azt vitatta, hogy a jobbágy szabadsága az emberi jogban (a franczia *droit de l'hômmé*) gyökerezik, de a magyar alkotmányban is biztosítva van, mert régi törvényeink sokszor kimondották s — tette hozzá — akkor virágzott Magyarország, mikor a szabad költözés fennállt s az örökös jobbágyság intézménye ki nem szorította. Az ország

¹⁾ *Melhárd* Gyula, Somogyvármegyei gazdasági, adatok, 12.

újabb felvirágzása érdekében sürgette tehát, hogy a költözés minél kevesebb korlátozó feltételhez köthessék, hisz ha a földesúr jól bánik jobbággyával, az tőle egy sem fog távozni. E józan felfogás lényegileg győzött s az országgyűlés 55. czikke, noha compromissum eredménye, a jobbágy kérdést egészben a király álláspontjának megfelelően oldja meg. A nagyon terjedelmes törvénycikk lényeges tartalma a következő:

1. A földesúr és jobbágy közti viszonyok az országgyűlés illetősége alá tartoznak, mely az országos urbért is megállapítja;

2. addig is, míg ezt megteheti, a legközelebbi, 1792-ben tartandó országgyűlésig, tehát ideiglenesen törvényesíti Mária Terézia úrbérszabályzatát;

3. az úriszékek visszaállítván, a vármegyék kötelesek „komolyan és hathatósan“ gondoskodni, hogy az uriszék „a parasztok panaszai és pöréi tárgyalására“ meg is tartassák, hogy a földesúr és tisztje mindig gyors igazságot szolgáltatson s az úr ne szabhasson önkényes büntetéseket a jobbágyra, hanem az ítélet kizárólag az uriszéktől induljon ki s úrbéri kihágás esetén csak a jobbágy előzetes meghallgatásával legyen végrehajtható;

4. az örökös jobbágyságot az ország már 1405—1566. közt ismételve eltörölte, „de az idők viszontagságai miatt nem ugyan az egész országban általános, hanem annak sok részében és helyein emlékezetet haladó idő óta újra behozatott.“ Most azonban „őseink szokása szerint a karok és rendek szabad akaratából köztörvénnyel“ ismét megszüntették. Ennek megfelelően „minden jobbágy vagy alattvaló részére a szabad költözés joga visszaállítatik“ olyképen, hogy a ki köz- és úrbéri tartozásait lefizette, az elköltözhet bárhová, a mikor is a szolgabíró becsli meg a földesúr közbejöttével a javításokat és fölépitményeket, melyeket a jobbágy eladhat vagy elvihet. Csakhogy a költözés nem az év minden szakában történhet. Szent-Mihálykor kell bejelenteni s a költözés ideje Gergely pápa napja, még pedig a távozás bizonyítvány alapján történjék, mely nélkül más földesúr a költözőt be nem fogadja.

Az összes további részletek s általában korszerű urbértervezet kidolgozására egy későbbi törvénycikk (65.) országos úrbér-bizottságot küldött ki, hogy a legközelebb, 1792-ben Bu-

dán tartandó országgyűlésre előterjeszse munkálatát. Ez országos bizottság feladatát a törvény így állapítja meg: „Úrbéri szabályzat. A jobbágynak a jelen országgyűlés 35. törvény-cikke által megállapított költözködésének, úgy a földesúr kölcsönös jogait, mint magát a közállományt is érintő következményekkel együtt különlegesen és egyénileg kidolgozandó rendszere.“ Ezt az úrbéri bizottságot a törvény következőleg állította össze: elnök gróf Zichy Ferencz főpohárnok, tagjai Mandies Antal püspök, Széchén Sándor kamaraelnök, gróf Széchenyi Ferencz, báró Orczy József, gróf Apponyi Anta], Görgei Márton, Mikos László, Szent-Iványi János, Szily József, Ragályi József, Marich Tamás, Strisics Fülöp, Hertelendy József, Kászonyi Ferencz és Bvornikovics Miklós.

Az 1790/1-ki országgyűlés minden tekintetben korszakos jelentőségű törvénykönyvének sok más cikke is közvetve vagy közvetlenül fontos volt a jobbágyságra. Így a protestáns és görög nem-egyesült egyházak egyenjogúsításán, a magyar nyelv javára tett intézkedéseken kívül a 42. és 43. cikkek értékes büntetőjogi javításokat eszközöltek a nem-nemesek javára. Az egyik eltiltotta a kinpad alkalmazását mindenkivel szemben, a másik kiterjesztette a bűnvádi pörben a felebbezés kedvezményét az összes nem-nemes lakosságra. A 36. cikk először hirdeti a nagybirtok parcellázásának nevezetes szocziálpolitikai eszméjét, midőn kimondja, hogy a Temes, Krassó, Torontói, Bács, Arad és Csanád vármegyékben levő kincstári nagybirtokok, melyekből már József császár sokat értékesített, eladományozásuk esetén „arányos kisebb birtoktestekre osztásának“ s így a középbirtokos osztály száma szaporitassék. Ez ugyan csak a nemesi rendi gondoskodása volt önmagáról, de az eddigi túlnyomóan nagybirtokon nyugvó birtokmegosztás egészségesebbé tétele az egész gazdasági életnek hasznára válhatott. Egészben az országgyűlés nagyszerű munkát végezett, még pedig kitűnően végezte közjogi és gazdasági téren egyaránt s az a körülmény, hogy végre ismét igazi reformkirály, ki nemes szándékait nemzetével karöltve, alkotmányos utón akarja valósítani, viseli Szent István koronáját, a legszebb kilátásokat nyitotta a boldogabb jövőre.

Ha már a magyar országgyűlésen befolyásos tényezővé emelkedett a régi szellem s Lipót király csak nehezen bírta

kellő gátak közé szorítani, az erdélyi országgyűlésen korlátlanul a rendiség uralkodott. Minthogy József császár a Királyföldre is kiterjesztette összes reformjait, a szászok ép úgy gyűlöltek, mint más földesurak, kikkel immár egyesülve dolgoztak a régi állapotok visszaállításán. Az országgyűlésen nem volt párt vagy nemzet, mely a korszellemet képviselte volna s különösen a jobbágyszerzésben vezette a rendeket a gyűlölség szellemié, mely minden kínálkozó alkalommal, néha a legjelentéktelenebb dolgokban a legindulatosabban jutott kitörésre.

Mikor Hoclnneister Márton dicasterialis nyomdász 1791-ki német naptárában a Hóra-lázadásról valami leírást közölt s a censor engedélyével közzétette, magyar lapjában meg magyar nyelven kiadta a királyi előterjesztéseket, az országgyűlés valószággal irtó háborút indított ellene. Ráfogta, hogy „a parasztháborút a földesúraság kisebbségére ezélzó móddal írva nyomtatta ki“ és „a királyi feltételeket magyarra fordítva közönségessé tenni merészelte, még pedig a jobbágyszerzólatszóló cikkelyére nézve oly hibás fordítással, melyhez balmagyrázat férhetvén, kedvetlen következtetéseket hozhat magával/⁴ A gyűlés elrendelte a kalendárium s az illető lap számanak elköszását, vizsgálátot indított a szerző és fordító ellen, egyúttal élesen megróttá a censura-bizottságot, hogy az illető nyomtatványok megjelenését meg nem gátolta. Hochmeistert egyenesen eltiltotta a további nyomtatástól, hivatalos kiadványainak megvizsgálására meg külön cenzorokat rendelt. Az üldözés sokáig tartott míg az ügybe végre a király be nem avatkozott. Leiratában Lípót méltán megdorgálta türelmetlenségükért a rendeket s figyelmeztette őket, hogy az ügy tisztán a kormány hatáskörébe tartozik.

Még ridegebben nyilatkozott az országgyűlés jobbágyszerzelen hangulata egy másik esetben. Udvarhelyszék néhány falujának székelj jobbágyszerzi Derzsi Pál utján kérvényt intéztek hozzá, hogy a jobbágyszerz alól felszabadhassanak. Ezt a gyűlés olyan súlyos bünténynek találta, hogy Derzsi ellen lázadás czimén tiszt szerzetet indított, lakásán házkutatást tartatott s iratait lefoglaltatta. A király ez önkénykedés miatt színien kifejezte rosszasását,¹⁾ mely azonban a gyűlés hangulatát

¹⁾ M. Könyvszemle 1902.

a munkásnép iránt nem tette barátságosabbá. Mindazáltal Lipót sürgetésére ez a gyűlés is hozott törvényeket a jobbágy-ságra nézve. Törvénykönyvének 26—28. törvénycikkei abból indulva ki, hogy „habár a jobbágyok örökre való lekötelezése és röghözkötöttsége a törvényeken alapul“, a király előterjesztésének megfelelően „a jobbágy-ság elnevezést és a vele egybekötött örökkévaló személyes lekötelezettséget és röghözkötöttséget szabad akaratukból és elhatározásukból eltörlötnék jelentik ki.“ Azután a szabad költözés módozatait állapítják meg, de akként, hogy végrehajtása lehetetlenné vált nemcsak azért, mert a jobbágy előbb minden képzelhető adóját, tartozását, bérét és munkáját rendezni volt köteles, hanem kivált azért, mert maga helyett kifogástalan helyettest vagyis más, a földesúrtól elfogadott jobbágyot tartozott állítani. Ha mindezt megtette, készpénzben, becsú alapján igénye volt befektetéseire és fölépítményeire értékesítésére s a kapott engedéllyel távozhatott. Ha ellenben engedély nélkül ment el, szökötnék tekintették s alkalmazzák reá az ide vonatkozó régi, kemény törvényeket. A rendek a magyar országgyűlés példájára bizottságot is küldtek ki, hogy „határozott úrbéri szabályzat megállapítására“, „az önkényes testfenyítő büntetések^ eltörlésére részben új javaslatokat készítsen a legközelebbi országgyűlés számára. De már most kimondották, hogy addig sem szabad önkényes büntetést mérni a jobbágyra, hanem csak az uriszek ítéletével. Ezenkívül a parasztságra rótt pénzbírságok testi fenyítékké változtathatók át, „melyek közé a fogság és a kenyéren s vizen való koplalás“ is számítandó s melyeket „a vétkesek korához, neméhez és állapotához, a büntett súlyához és a bűnösök személyéhez képest kel] kiróni.“ A 38. cikk megtiltja „az eddigelé divatban volt tagcsontitást“ s csak azt engedi meg, hogy bélyeget üssenek a javulást alig Ígérő bűnösök hátára. Az urbér-bizottságot gróf Kemény Farkas elnöklete alatt 13 tagból állították össze. De a gyökeres fordulat, melyet Lipót király csakhamar bekövetkezett halála a közviszonyokban okozott, még az új törvények végrehajtását is lehetetlenné tette. Az erdélyi urbér-ügy 1848-ig a legnagyobb zűrzavarban maradt s mindenütt a földesurak önkénye szerint alakult a legváltozatosabban úgy, hogy, mint megbízható részről mondják, egy és ugyanazon faluban is nagyon különbözők voltak az úrbéri illetőségek.

A magyar országgyűlés nagy úrbér-bizottsága az ülés-
szak berekesztése után azonnal hozzálátott bonyolult feladata
megoldásához s munkálata, habár tartózkodik minden gyöke-
resebb újítástól, egészben megfelel a kor jobbágyvédő szelle-
mének.

Biztosítja a szabad költözést, valamint a paraszt azon
jogát, hogy vagyonáról végrendelkezhessen, felépítményeit és be-
fektetéseit eladhatja, csak hogy az elővételi jogot a földesúrra
ruházza. A telki állományt meghagyta abban az állapotban,
melybe Mária Terézia urbére helyezte s fentartotta azt az elvet
is, hogy a közteher nem a telken, hanem a jobbágyon nyugszik.
Rendezte a tizedbérlet, a makkoltatás, a marhatartás, a
korcsma, malom, mészárszék ügyét. Foglalkozott a jobbágy-
terhek mérséklésével s eltorlított a vaj tartozást. Szabályozta a ro-
botot s megtiltotta, hogy örök időkre szóló úrbéres szerződések
köttessenek, mert a viszonyok változnak s ennek megfelelően
ily szerződések legfőleg 32 évi tartamnak lehetnek. Csak hogy
az országos bizottságok csak 1793-ban készültek el munkájok-
kal s nyomatták ki azokat hatalmas kötetekben. Akkor pedig
a reformok buzgó hive, II. Lipót király már rég meghalt
(t 1792. márcz. 1.), utódát, I. Ferencz királyt meg teljesen el-
foglalták a francia háborúk, melyek uralkodása első huszon-
három esztendejét végig kísérték.

NEGYEDIK FEJEZET.

A jobbágykérdés 1825-ig.

Ferencz király negyvenhárom évig (1792—1835.) viselte 51 magyar királyi koronát s e hosszú idő folyamán természetesen mélyreható változások álltak be a magyar nép politikai és polgárosodási életében. De uralkodójának kezdeményezéséből, ki a maradiság, a régihez való merev ragaszkodás igazi fajképe. Főleg eleinte, a külháboruk korában gyakran összehívta ugyan a rendeket, ezek meg sok minden törvényt hoztak, de egyetlen sincs közöttük, mely a nemzeti munka szervezetében alapvetőnek, a jobbágyság történetében korszakosnak lenne nevezhető. Épen ellentéte volt felvilágosult atyjának, kinek okos gondolkodásából, tehetségeiből nem örökölt semmit. A legridegebb conservativizmus, a fennálló viszonyok állandósítása, megkövesítése a kényuralom alapján volt uralkodói eszménye. Uralkodása első felében 1815-ig úgyszólván állandó harcban állt I. Napoleon császárral, vagy helyesebben, mint maga kijelenté, a francia forradalom haladó eszméivel. Ez azonban épen nem igazolja ősi álláspontját különösen a jobbágykérdésben, melyben más államok hasonló háborús körülmények közt a legüdvösebb és gyökeres tevékenységet fejtettek ki. 1815-ben bezáródtak Janus templomának kapui, de Ferencz király uralkodásának utolsó húsz esztendeje e téren ép oly meddő maradt, mint azelőtt volt. Reá nem hatottak sem a tudomány új elméletei, sem azok a gyakorlati példák, melyeket más államok kínáltak. Ez időben már Európa gazdasági életében az angol Smith Ádám tanai uralkodtak. Azt hirdette, hogy a gazdaság forrása az emberi munka, melynek végtelen jelentőségére utalva, annak erkölcsi értékét is kidomborította, a miből ön-

ként következett a munkásember erkölcsi, sociálgazdasági szereplésének fokozódása. Smith azt tanította, hogy mindenki szabadon rendelkezék tehetségeivel, egyéniségével, azt hajlamai szerint fejleszthesse s így abban a szakban, akár iparban, akár földművelésben, melyben dolgozik, minél nagyobb jártasságot szerezhessen. Ezzel a már mindenütt alapjában aláásott jobbágy-intézményre újabb sújtó csapást mért s báró Stein porosz miniszter egészen Smith hatása alatt indította meg hazájában az új agrártörvényhozást. Még rombolóbban hatott a régi munkaszervezetre a Code Napoleon (1804.), mely nemcsak megerősítette, hanem kibővítete az egykori jobbágyok jogait s melyet a győztes francia hadak Németalföldön, Olaszországban, Nyugat-Németországban életbeléptettek s ezzel rokonszenvesé tették a tömegeknél a francia uralmat. A jénai csapás után még egy vitéz katona, Gneisenau tábornok is azt hirdette, hogy ha a nem francia államok helyre akarják az elveszett egyensúlyt állítani, ugyanazon segélyforrásokat kell megszerezniük és kihasználniuk, melyek Franciaországot oly hatalmassá tették. Mindez a többi német fejedelmeket is arra kényszerű, hogy az alattvalóik hűségét kockáztatni nem akarják, erős kézzel megindítsák az agrárreformot. Poroszországban ez eleinte csak a királyi uradalmakra szorítkozott, de a lesújtó tiltsiti béke után kiterjesztetett az egész államterületre s a király intézkedett, hogy 1810. Szent-Márton napjáig a jobbágy-ság minden fajtája megszűnjék az összes porosz tartományokban.

A porosz királyok a napóleoni véres háborúk és rombolásaik, utóbb a diadal után és a rekciós kormány szellem idején is folytatták a nemzeti vagyonosság emelésére irányuló nagy és sikeres tevékenységeket. Ellenben Ferencz király nem követte a porosz mintát. Reá semmiféle haladó korszak sem tett hatást s habár a magyar mezőgazdaság az 1792—1835. években sem maradt befolyástalanul a külföldön elért haladásoktól? ez első sorban a korszellem, valamint az irodalom és egyes nagybirtokosok, nem pedig a kormány műve volt. Míg a külföldön a földművelés tan önálló tudományá fejlődött, s kivált a természettudományok kezdték a gyakorlati mezőgazdaságot alapjaiban átalakítani, mert az uralkodók anyagi és erkölcsi támogatásban részesítették a szakférfiakat s az állam mező-

gazdasági tanintézeteket vagy az egyetem gazdasági tanszékeket állított, Ferencz királynak az irodalom iránti gyűlölete még e térre is kiterjedt s a censura lehetőleg azt is akadályozta, hogy a magyar társadalom tudomást vegyen a külföld haladásairól. Keszthelyen és Magyaróvárt gazdasági iskolák alapítottak ugyan, de nem a kormány, hanem a magánosok részéről. A nagyarányú telepítések kora ellenben már véget ért. Az útépítés, a vízszabályozás, a mennyiben e téren történt valami, magánosok kezdeményezéséből indult ki s a hitelszervezet és igazságszolgáltatás mellett a legszűkebb körre szorult.

Nem mondhatni ugyan, hogy Ferencz király teljesen közönyös, érzéketlen maradt volna annak a nagy néprétegnek a sorsa iránt, mely hadviseléséhez az adót és a katonát, még pedig addig hallatlan nagy mennyiségben adta. Egyes rendeleteiben, némelyik törvénycikkében megnyilatkozik bizonyos jobbággyvédő irányzat. De lényegileg nem ment tovább, mint addig, hogy egyszerűen fentartotta az 1790/1. 35. cikket, mely szerzése idején sem elégítette ki a szükségletet, hisz a rendek azért küldtek ki országos urbérbizottságot, az idők folyamán meg még inkább elavult. Mind azáltal ez a törvény volt a magyar jobbágyság alaptörvénye még 1835-ben, halálakor is s csak utóda szentesítette az új urbértörvényt, mely 1848-ig érvényben maradt. Maga Ferencz király egyedül az említett törvény megújítására szorítkozott életének hosszú folyamán. Ezt azonban megtette kevéssel trónra lépte után tartott első országgyűlésén s az 1792: 12. t.-cz., mint mondja, a király javaslatára az 1790/1: 35. cikk hatályát a legközelebbi országgyűlésig kiterjesztő, sőt az úrbéri panaszok „gyorsabb és megfelelő kiegyenlítése végett“ a jobbágy javára a pörös eljárást némileg egyszerűsítette. Minthogy azonban a háborús viszonyok, de első sorban az udvarnak minden haladástól való irtózása miatt az országos bizottság urbérmunkálatát a rendek ezután sem tárgyalhatták, noha ismételve kijelentették készségüket, ez az 1792-ki törvény egyik országgyűléstől a másikig meghosszabbítatott. Ezt tette az 1796. (3. t.-cz.), az 1802. (6. t.-cz.), az 1805. (3. t.-cz.), az 1807. (3. t.-cz.), az 1808. (9. t.-cz.), az 1825/7. (10. t.-cz.) országgyűlés. Az utóbbi (8. t.-cz.) újra országos bizottságot küldött ki, hogy albizottságokra oszolva az 1790/1-ki országgyűlés rendeletére készült munkálatokat át-

tanulmányozza s megfelelő módosítással a következő országgyűlés elé terjeszse. Ez megtörtént ugyan, de e munkálat tárgyalását az 1830-ki országgyűlés megint a következőre halasztotta s csak az 1792-ki jobbágy törvényt újította meg (14. t.-cz.) Az 1832—56-ki országgyűlés végre azután nagyrészt Ferencz király életében megalkotta az új urbértörvényt, melyet azonban már csak utóda szentesített. A Ferencz király hosszú uralkodása folyamán hozott többi törvény keveset vonatkozik közvetlenül a jobbágyságra. Számuk általában csekély s néhány tűrhetetlen visszaélés orvoslását czélozzák.

Így az 1802: 7. t.-cz. a gabona- és bortized, a kilenczed s minden más természetben szedett földbér behajtásának módját szabályozza. E szerint, mihelyt az őszi és tavaszi termés learatása után a jobbágyok értesítették, hogy elkészültek a mezei munkával, a földesúr a bejelentés vétele után 8 nap alatt köteles volt a termésből őt illető részt kivenni s ha ez időben elmulasztotta, a jobbágy a maga részét szabadon elszállíthatta. A hegy vámot, a mint a bortizedet és kilenczedet nevezték, a szüret alatt tartozott a földesúr beszedni, ha csak a jobbágygyal kötött szerződésben a hegy vám behajtására más módozat nem állapított meg. Ugyané gyűlés 20. cikke a jobbágyok földkeresi jogát szabályozta s némileg kiterjesztette. Ellenben a 24. cikk fentartotta a jobbágyra a régi vadászati és madarászat! tilalmat, ámbár a vad okozta károkért a jobbágy kártérítési igényt nyert. Az 1807: 3. cikk intézkedett, hogy a kilenczedre és tizedre vonatkozó 1802-ki törvény szigorúan megtartassák s hogy a jogosultak a bortizedet a jobbágy szőlejében, nem pedig valami külön dézmáló házban vegyék ki.

Ennyi az egész, a mi Ferencz király 43 évi törvény hozásában közvetlenül a jobbágyra vonatkozik. Pedig sohasem lett volna oly jogosult a hatékony jobbágyvédelem, mint épen ez időben, mikor a király az adózó és katonáskodó tömeget óriási mértékben igénybe vette, ez meg sohasem érdemelte annyira a védelmet, jogállása kiterjesztését, mint épen ez időben, mikor a mérhetetlen vér és pénzádó mellett még két devalvatio, állambukás következményeit is el kellett viselnie. De a király még jogi, erkölcsi engedményekkel sem kárpótolta alattvalóit. Ellenkezőleg a trónról szétáradó reakciós szellem az uralkodó rétegeket is megmértelyezte s a munkáselem irányában ismét a régi rendi

gondolkodást emelte benne túlsúlyra. Hasztalan változott meg a világ mindenütt, hová a francia eszmék és fegyverek eljutottak. Magyarország kormányzatában az a szellem érvényesült, mely József és Lipót királyok uralkodása alatt már eltűnt belőle. Ferencz király ép oly ellensége volt a rendiség politikai jogainak, mint ők. De nem a tömeg rokonszenvét igyekezett megnyerni, hanem azt úgyszólván szabad prédául engedte át a rendiségnek, melynek nagy része meg készségesen támogatta kényuralmi törekvéseit. Így azután a Mária Terézia korabeli állapotok nem csupán az urbérben, hanem az állami és politikai viszonyokban is mindinkább megújultak. Az 1790/1-ki híres törvényczikk, mely Magyarország és kormánya önellóságát biztosította, pár év múltán annyira feledésbe merült, mintha sohasem hozatott volna meg. A lelkiismeret, az irodalom és a sajtó ismét lánczra veretett, másrészt az udvar köréből olyan sötétség terjedt szét, mely a rendiséget a legegyszerűbb haladástól is visszariasztotta. Ferencz király atyjának leghívebb embereit, kik az ő felvilágosodott szellemében végezték teendőiket, kiszorította a tisztviselői, tanári karból s nyomor, börtön, sőt vérpád lett azok sorsa, kik atyjának felvilágosult eszméit meg nem tartadták és az ő szándékainak vak végrehajtói nem lettek. Felülkerekedett a legteljesebb reakció s az állam hatóságai, valamint a vármegyék versenyeztek egymással az értelmiségben nagyon elterjedt francia eszmék híveinek kíméletlen üldözésében. Az udvarból minduntalan érkeztek a szigorú utasítások a forradalmároknak bélyegzett s a legdurvább rendőri és rémuralomnak alávetett józanabb gondolkodásnak ellen, a rendi hatóságok meg tömegesen küldték föl hozzá jelentéseiket „a szabadkőművesek és jakobinusok“ ország háborító tizeiméiről. Végre csakugyan sikerült kinyomozni egy titkos társaságot, melyet Martinovics Ignác, Lipót király egyik kedveltje, kit maga Ferencz nevezett ki sárvári apáttá, alapított. A jakobinus tanokat tette magáévá, de nem a tömegnek hirdette azokat, nem a parasztsággal keresett kapcsolatot, hanem épen az értelmiség szűkebb körével, különösen a magyar írókkal s a műveltebb ifjúsággal. Az a francia szabadságkáté, melyet magyar fordításban barátai közt terjesztett, beszél ugyan jobbagyokról is, de nem a szónak közönséges értelmében. Jobbágnak nevezi az alattvalókat, illetőleg az

összes elnyomott rétegeket s azokat igyekszik arra buzdítani, hogy emberi és politikai jogaikat visszaszerezzék. E jogok közt szerepelnek a ruházkodás, táplálkozás pályaválasztás, a tehetség kipallérozásának, a politikai életben való részvételnek szabadsága, másrészt minden kiváltság eltörlése. Magához a jobbágynéphez azonban nem fordul, az ő számára nincs külön mondanivalója, a mint a vezetők sem szálltak le hozzá, nem kerestek vele kapcsolatot s eszközbe sem jntott, hogy fellázítsák, fegyver fogásra izgassák. A Martinovics összeesküvése s a magyar jobbágyság közt nem l-olt semmi érintkező pont vagy kötelék. A mit a magyar munkástömeg a francia forradalmi eszmékből megtudott, arról nem Martinovicsék útján értesült s az elégedetlenséget, mely benne élt, nem ők ébresztették. Noha a társaság legfőllebb 75 tag szerzésén kívül egyéb gyakorlati tevékenységet ki sem fejthetett, mert a rendiség hamar összefogdosta tagjait, Ferencz király kegyetlenül elbánt velők s verpadra vagy sötét tömlöczbe dobta őket, hogy örökre eljesszen mindenkit a hasonló vállalkozástól. A rendiség készségesen támogatta a királyt, ki az 1796-ki országgyűlést már azért hívta össze, hogy a felforgatok ellen megtegye „a királyi széünk megszilárdítása, az ország ősi alkotmányának védelme, a nemesi jogok és kiváltságok oltalma s végül a vallás megőrzése“ czéljából szükséges intézkedéseket. A rendiség örömmel kapta föl az ígét s immár jó sokáig „a nemesi jogok és kiváltságok oltalma“ lett politikai programjának egyik főelve, a mi lényegileg nem jelentett mást, mint a jobbágyságra vonatkozó minden javítás elvi visszautasítását. A ki a rendi gondolkodás szűk keretén túl mert menni, azt a rendi érdek árulójának bélyegezték s a mint az istenek egyszer Prometheust kegyetlenül büntették, mert az emberi nem sorsát javítani akarta, a mint az igaz atbenaei polgár rossz hazafinak tartotta Euripidest, mert irgalommal viseltetett a rabszolga iránt, akképen a rendi társadalom vezető elemeiben újra megbotránkozást kezdett kelteni, ha valaki a jobbágyság helyzetének javítását emlegette. Az igazi nemes ember a magyart nem abban látta, a ki magyarul beszélt, hanem tisztán a nemes emberben, habár az nyelvileg nem volt magyar s még az irodalomtól is azt követelte, hogy az ne általában embert, ne is magyart,

hanem csupán a magyar nemest tekintse a nemzet egyedüli képviselőjének.

A four a köznemessel, a földesúr a jobbágygal térben és időben együtt élt ugyan, de egy világ választotta el őket gondolkodásukban s ha valaki Ciceró ékesszólásával próbálta volna őket törekvéseik helytelenségéről meggyőzni, akkor sem értették volna meg egymást. Az urak nyilatkozatait olvasva, egy távoli múltba érezzük magunkat visszahelyezve. Ők olyan nyelven beszélnek, melytől rég elszoktunk, mert eszejárásuktól és törekvéseiktől nemcsak évtizedek, hanem hosszú évszázadok választják el a jelent. Mint régebben, úgy ebben az időben is, mikor a francia eszmék hatása alatt Európára az anyagi és szellemi lendület új tavaszkorá támadt, a nemesi közvélemény minden megnyilatkozásában a legavultabb nézetek kísérteties hangjával találkozunk. A József és Lipót korabeli gazdag és felvilágosult politikai irodalom feledésbe merült s a rendiség a bécsi reakció szolgálatában a legelmaradottabb eszméket hirdette. Ha nem is kell épen szó szerint venni, a mit gróf Széchenyi István mond, hogy „a]nemeseink egyesítik személyökben a spanyol grandot, a frank gascont és a rest hottentottát^, rajzában sok az igazság s a józan ész vezette, annyi bizonyos, mikor a legnevetésegebb anomáliának nyilvánította (1821.), hogy Magyarországon a nemesek a parasztság képviselői. Mikor 1820-ban először volt jelen egy úri széken, a szerzett tapasztalatokon megütközve mondotta: „ezek az emberek nem is gondolkodnak s ha igen, csak magukra gondolnak s a parasztról teljesen megfeledkeznek, ez az ő szemekben semmi.“ Más alkalommal meg megjegyezte, hogy a paraszt csak rabszolga s „400.000 lélek a maga előjogait és privilégumait 10 millió ellenében, a kikről az országgyűlésen említés sem történik, akarja érvényre emelni. Ha az ember erre a pontra viszi a beszédet, olyan nézetekkel, olyan egyoldalúsággal találkozik, hogy a tunguzok és baskírok országában képzeli magát.“

Ennek felelek meg azok a szempontok is, melyekből a rendiség ez időszakban az összes főfontosságú anyagi érdekei, a legfontosabb gazdasági kérdéseket megítélte. Bármennyire megnyirbálta politikai jogait az udvar, bármennyire kiaknáztá az országot gazdaságilag Ausztria, ő még mindig úgy okoskodott: „ha igazat akarunk mondani, nem igen van szabadabb

ország Magyarországnál.“ És ha a vérmes képzelet ilyen boldognak, ilyen szabadnak találta a magyar népet, nem nagyon kellett magát megerőltetnie, hogy kimondja, hogy a leggazdagabb is s Ausztria a vámpolitika segítségével „a gazdag népnek bőségéből“ csak „a fölöslegvalót“ veszi el. Ezt éppen Berzsényi mondta, a rendek meg hozzá tették, hogy „Magyarország az osztrák birodalomnak elválaszthatatlan tagja. Azért, ha Ausztria a kereskedelemből gyarapszik, nem mondhatni, hogy ebből Magyarországnak különös kára lenne.“ Úgy okoskodtak: „a mostani időben a fejedelmek teszik a kereskedés iránt való alkukat; a kiknek tehát egy fejedelmünk vagy, a kereskedelem elintézését kötelesek vagyunk arra bízni. A mostani kegyes Fejedelmünk is megígérte már nekünk, hogy a mennyire a többi tartományainak kára nélkül megeshetik, a mi kereskedésünknek nagyobbítását mindenképen fogja eszközölni.“ Azt a gondolatot, hogy az ország közterheiből legalább valamit magokra állaljanak, egyenes felségsértésnek tekintették s azt mondták (1802. országgyűlés) „a magyarországi alkotmánynak az a fundamentuma, hogy a nemesség ne egyébbel tartozzék, hanem csak háború idejében felkeléssel és hadi adóval.“ A királyi hatalom sürgetésére réges régen, még 1723-ban törvényt hoztak, mely szerint országos közpénztár alakítandó, melyből a kellő pénzeszközök az anyagi érdekek sürgős fejlesztésére, útépítésre, csatornázásra, vízszabályozásra, kereskedés és ipar támogatására fedeztessenek. Csakhogy pénzt nem jelöltek ki számára s így a pénztár megfelelő jövedelmek híján nem létesült. 1790—91-ben újra kimondották, hogy az 1723-iki ide vonatkozó törvény végrehajtandó. Minthogy azonban a táplálására szükséges pénzforrásokat akkor sem jelölték ki, a törvény ismét nem hajtott végre. 1802-ben a kérdés újra napirendre került s akkor már egyesek azt ajánlották, hogy a nemesség a saját zsebéből fedezze a pénztár szükségleteit. A kérdés bizottsághoz is utasított, hol azonban sokan úgy okoskodtak, hogy az 1723-iki törvény végrehajtása „valamint mindeddig elmúlhatott, úgy most is elmúlhatik.“ Sőt Zerdahelyi György, nyitrai követ egyenesen úgy érvelt, „a köztár arra való volna, hogy a kereskedés gyarapodjon s mintegy pallérozod jón. De még nálunk a kereskedésnek csekély kezdete vagy. A mi eleink ebben nem is akartak többre menni. Azt sem lehet állítani, hogy

ez az országnak vagy királynak nagyon hasznos volna. Különösen a felső vármegyék az utak csinálásának s a vizek csapolásának kevés hasznát fogják venni.“ így szépitgette az osztály-önzés azt a nem épen szép törekvést, hogy a maga részéről már csak egész rendkívüli módon hozzájáruljon az ország legégetőbb szükségleteihez, minek gondolatát is az alkotmány elleni árulásnak minősítette. Ellenben a kormány minden igényét, mely a munkásrétegeket terhelte, elég készségesen szokta a másik uralkodó réteggel, a papsággal egyetemben teljesíteni. Mindketten elég ridegen kimondták, „teljesítsük az udvar kívánságait, hisz nem a mienkből megy“ s meg voltak győződve, hogy míg ezt megteszik, a fennálló gazdasági rendszert meg érintetlenül hagyják, az ő adómentességek sértetlenül fennmarad, mert szolgálataikat Bécs az ő érdekeik védelmével fogja jutalmazni. Ellenben, ha akadékoskodnak, adómentességeket tesz koczára, mert, a mint mondták, „az udvar fentart bennünket, de nem a mi szép szemünkért, hanem önmagáért/“ Sokan azt hangoztatták, hogy az adott helyzetben nem használnának semmit az országnak vagy a köznépnek, ha kiváltságaikból akár egy hajszálnyit feláldoznának, miben volt egy szemnyi igazság, de „ha jobb idők következnek^, majd ők is más politikát követnek.

A mi különösen a jobbágy kérdést illeti, ebben még föltétlenebbül és készségesebben követték az udvar ösztönzését s ők is ne nyúlj hozzám virágnak tekintették a főfontosságú ügyet, noha alapvető jelentőségére egy jeles író, Berzeviczy Gergely már akkor figyelmeztette őket. Midőn annak az okát kutatták, miért gyarmata Magyarország Ausztriának, mely zsírját, vérét kiszopja, mely verejtékéből gazdagodik, Berzeviczy kereken kimondta, hogy ezt legelső sorban a rendiség okozza. „Ha ma nemzetté lennénk — folytatta — holnap nem lennénk többé gyarmat. A rendi szétszakadozottságban azonban Ausztria egyszerűen szivacsnak tekint bennünket, melyet akkor sajtol ki, mikor szükségesnek lát.“ Minthogy azonban sokan meg voltak győződve, hogy az udvar csak addig kiméli a nemesi kiváltságokat, első sorban az adómentességet, míg a nemesség beletörődik a gyarmati helyzetbe, a jobbágy kérdés a megkövesedés, az érintetlenség állapotában maradt. Lelkiismereteket sokan azzal nyugtatták meg, hogy azt hirdették, hogy

bármely újítás fölösleges is, mert a magyar parasztság állapota minden tekintetben kielégítő. E felfogásuk rideg ellentétben állott minden külföldinek ítéletével, ki hazánkat bejárta. De az aránylag elfogulatlanabbakat sem lehetett az ellenkezőről meggyőzni. Így például gróf Széchenyi Ferencz, ki annyi pénzázdozatot hozott a nemzeti polgárosodásért, a kiről föltehető, hogy alaposan ismerte a viszonyokat s igaz meggyőződését fejezte ki, terjedelmes munkát irt a magyarországi jobbágyság helyzetéről. A munka kéziratban maradt s eddig csak hosszú címét ismerjük,¹⁾ melyből azonban kétségtelenül kitűnik, hogy a nemes gróf szintén megnyugtatónak tartotta a honi parasztság viszonyait s különféle közterheit nem hitte túlságosoknak. Csakugyan erélyesen kikelt azon állítás ellen, mintha a magyar jobbágy rabszolga lenne s vagyonát illetőleg a földesúr önkényétől függene. Az a nézete, hogy nincs ok sajnálni a magyar parasztot azért, mert az államnak, a vármegyének, lelkészének és a katonaságnak fizetni tartozik, hisz mindezt elbírja. De hogy is gondolkodhatott másképen, mikor mindenfelől hallhatta, hogy extra Hungáriám non est vita, melyet egy 1796-ban megjelent földleírás is jelszóul vett s döcögő versekben következőleg hirdetett:

Nincs a magyar földön kívül jobb élet e földön
Itt s másból kenyeret, bort s peccenyét ne keress!

A rendiség e felfogása természetesen nemcsak az országgyűlésen, hanem általában mindenütt, különösen pedig a rendiség különleges szervében, a vármegyében s ezzel a gyakorlati életben, a közigazgatásban és az igazságszolgáltatás alsó fórumaiban még erélyesebben jutott érvényesülésre. Nem mondhatni, hogy ez időszak megyei statútumai sok hasznos és józan határozatot nem tartalmaznának a belső rend s általában a nemzeti munka, legelői a földműves nép javára. De ép oly sok

¹⁾ Von den Verhalt'n issen des Ungarischen Unterthans zu seinem Grundherren. Zür Aufklärung des Vorwurfs, als ware der Ungarische Bauer oder Vnterthan ein Sklave und würde als soldier sowohl in Bezug auf sein Vennögen von sekien Grundherren behandelt, und als sei dieseswegen kein Grund vorhanden. den der iibrigen Lasten und Abgaben wegen zu bedauern, die er für den Staat, das Comitat, seinen Pfarrherren und das Militar zu tragen und an dasselbe abzuführen scliuld'ig sei. A címet közli *Aldásy*, A gróf Széchenyi család levéltára, 32. lap.

hennők az osztályelfogultság; vezető eszméjük mindig a földesúri jog s minthogy kizárólag földesurak készítették őket, első sorban az osztályérdek oltalmára fektetik a fősulyt. Földesur és vármegye rendszeren kezett fogott egymással a jobbágy ellen s ha néha összeütközés támadt köztük, ennek oka a legritkábban volt az, hogy az egyik a másikat gátolni akarta volna a jobbágy kiaknázásában. A legtöbbször ügynevezett kompetentialis conflictusba keveredtek; ha például a szolgabíró deresre huzatta a jobbágyot, földesúrra kifogást emelt, de csak azért, mert az volt meggyőződése, hogy a botozás joga egyedül őt illeti. Sok vármegye minden néven nevezendő jobbágyterhet, még az uradalmi tartozásokat is a hadi adó czime alatt hajtotta be, ami töméntelen visszaélésre és panaszra adott alkalmat. Csali ad megye csak 1825-ben rendelte el, hogy az adókönyvecskében minden adót külön mutassanak ki, belőle az úrbéri terhek kihagyassanak s a vármegyei adószedő csupán a hadi, házi és verbunkadó behajtására szorítkozzék.

Ugyancsak Csanádmegye (1807.) elrendelte „a puskáknak paraszt kézből való elvételét⁴⁴, ellenben még azon évben kimondta, hogy minden adózó L-Sd adóforint után 5 veréb- és 1 varjufejtet tartozik beszolgáltatni vagy pedig 1 verébért 1 és 1 varjúért 5 krt fizetni. 1813-ban a megye nem ugyan kötelességgé teszi, hanem különösen ajálja a farkasirtást, de azért megállapítja, hogy minden falu hány farkast irtson (két róka egy farkasnak vétetett) s ha a falu többet szállított be, minden farkasért egy aranyat kapott. Ellenben minden adóforint után a paraszt 2 varjú- és 4 verébfejet vagy ugyanannyi tojást volt köteles beszolgáltatni s például Hódmezővásárhelyre 14.804 adóforint után 29.608 varjú és 59.216 veréb volt kiróva.

Annak az érzelemnek megfelelően, melyet az uralkodó osztály táplált jobbágyság iránt, alakult szükségképen a két társadalmi réteg viszonya s ha e viszonyból következtetünk az érzelmre, annak igen gyűlöletesnek kellett lennie, mert a nemesség az egész Napóleoni korszakban amaz aggodalom hatása alatt állt, hogy a jobbágyság ellene támad, hogy új parasztlázadás keletkezik. Már 1797-ben, mikor a nemesi fölkelést zászló alá hívták, rettegve távoztak a nemesek tűzhelyüktől azon hitben, hogy távollétüket a parasztság zendülésre használja fel. „Legnagyobb, irta báró Prónay László, a belső veszedelemtől

való félelem, hogy ha főképen az egész nemesség kitakarodnék-Hóravilág! Az isten óvjon tőle; de attól inkább tartunk, mintsem a francziától.“

Mikor meg 1809-ben a nemesi fölkelés a táborba vonult, sok helyen a nemesi családok nem mertek otthon, agyoncsigázott jobbágyaik közt maradni. Attól féltek, hogy rájuk törnek s kitöltik rajtuk bosszujokat. Sokan a biztos városokban kerestek menedéket. „Most uraink — írja Horvát István — sietten sietnek városokba s ha kérdeztetnek utóknak okáról, a parasztságtól való félelmet rebegik.“ A nemzeti együvértartozandóság és egymásra utaltság érzése, mely József császár uralkodása vége felé ébredezni kezdett, a közéletből úgyszólván eltűnt s legfőlebb az irodalomba húzódott vissza. Ellenben az uralkodó réteg nem érezte magát a munkásrétegekkel solidarisnak, legalább köztevékenységében alig van az ilyen érzésnek nyoma. Mikor a magyar nyelv egyik legbuzgóbb apostola, felsőbüki Nagy Pál az alsó táblán 1807-ben a nyelv hű ápolója, a jobbság érdekében szót emelt, a rendek azzal a latin kiáltással: „ne stultisat“ (ne bolondozzék) igyekeztek elnémítani, a kormány pedig a következő országgyűlésre nem engedte többé megválasztani s csak 1825-ben juthatott ismét követi megbízáshoz.

A rendiség hangulata és nézetei sok tekintetben nem maradtak hatástalanok az irodalomra, mely akkor az ország különböző részeiből, de már leginkább Pestről, a nemzeti életnek kialakuló központjából szóllott nemzetéhez. Az írók nagy része maga is a rendiség világából került ki s az a csekély közönség, melynek ez időben még irt, szintén főleg a kiváltságosok rétegéből ujonczozta magát. A censura, a kém- és rendőri rémuralom különben is lidérczként nehezedett rájuk s a szörnyű megpróbáltatások, melyek az írókat a Martinovics-összeesküvés alkalmából sújtották, évtizedekre elvették kedvüket a francia eszmék iránti lelkesedéstől. Az a hang, mely még a Lipót korabeli irodalomból kiharsogott a tömeghez s mely arra buzdította „törd össze tehát már annyi esztelenségnek és gonoszságnak lánczait, melyeknek súlyos csörgése alatt nyögtél,“ eltűnt vagy legalább a felismerhetlenségig megjuhászodott. Sokan egyenesen lelkesedtek a reakcióért, ámbár egy bizalmas próbaszavazás kimutatta, hogy az írók közt mégis csak Napoleon vagyis

az új korszellem hívei Amannak többségben, hisz az új kor éltető lehellete termékenyítő meg a magyar irodalmat. A mennyire a censura engedte, ekkor is buzgón hirdette fenkölt, magasztos eszméit: az emberszeretetet, a hazafiságot, az anyanyelv kultuszát, a munka tisztességét s a tudás értékét. Mindazáltal még nagyon is a régi talajban, a rendiségben gyökerezett s nem a magyarság egyeteméhez fordult. Nem az összeségnek beszélt s még a hol népies volt, ott sem a tömegek lelkiületéből táplálkozott, nem az ő örömeiket, bánatukat, nem az ő ösztöneiket és törekvéseiket rajzolja. A mit az akkori írók elbeszéltek, az csak ritkán dobantotta meg akár szeretetben, akár fájdalomban a nép szívét. A mit mondtak, az nem keltett visszhangot a tömegek kedélyében, nem világította meg az utat, mely eszményei valóításához vezetheti. A ki eltálalta azt a hangot, mely fülbemászóan kedves volt a tömegnek, annak könyveit olvasta mindenki, az egyszerű munkás ember, valamint a nemes úr. Csakhogy ilyenek még ritkán akadtak s egyrészt a censura tilalma, másrészt a jobbágságon nyugvó államszervezetből kiözlő légkör nagyon nehezítette az irodalomnak, hogy természetes hivatásának megfelelően, mint a nyugoti államokban rég megtette, teljesen új világnézet terjesztőjévé emelkedjék s benne a munkáselemek óhajait és vágyait egész igazságukban kifejezésre juttassa.

A feudális érzés és gondolkodás, melyből a földesurak többsége a XIX. század első negyedében még ki nem vergődött, nem zárta ugyan ki a jobbágy iránti emberséges bánásmódot. Némelyek már azt is belátták, hogy a nemesség anyagi és erkölcsi erejének legfőbb kútfeje a jobbágyok kedvező anyagi és erkölcsi állapota. Mindazáltal egészben az irodalom még csak az úgynevezett „jó”⁴⁴ földesúr álláspontján állt s méltányosságot, emberséget hirdetett a munkásnép iránt. De az, hogy a jobbágy szabad, urával jogban és teherben egyenlő, telkének tulajdonosa legyen, igen kevesek agyában villant fel, sőt a többségnél most is nyílt visszautasításra talált. Kazinczy Ferencz, az írók hadának egyik fővezére, mélyen sajnálta „a portéka számba menő jobbágyot”⁴⁴ s melegen óhajtotta sorsának javítását. Dicséri is a jó földesúrat, de arra nem gondol, hogy a jobbágyintézmény elavult s gazdasági és polgárosodási tekintetben egyaránt eltörlését kellene sürgetni, mert a magyar nemzeti

egység megteremtésének az a főakadálya. Berzsenyi Dániel, ki később (1833.) sokban alaposan megváltoztatta véleményét, ez időben még szintén Kazinczy felfogását követi s az intézményekben nem talál javítani valót. „Én a mennyire ismerem a magyart — mondta — gazdag és boldog s a hol nem az, vagy a földje vagy maga az oka.“ A svábok szorgalmukkal és takarékoságukkal Tolna és Baranya hegyes részein meggazdagodtak s cserépfedelű czifra házakban laknak. „Hogy lehet azt nyomorult népnek mondani, — tette hozzá a nélkül, hogy sejtene, hogy ezzel mondta a legsujtóbb bírálatot a jobbágyintézményről, — a melynek az egész fele, azaz az asszony-nép, a munkát nem is ismeri, a hol a férfi is az esztendőnek felét keveréssel tölti, még sem fogy el sem kenyerre, sem bora? Hány országok vannak, hol a nép tizannyit robotol, — a kősziklák is mostoha természetűek — mint a magyar az ő urának, a hol egy asszony annyit dolgozik, mint hat magyar férfi s még sem ehetik a kolompárban is eleget, még sincs más ruhája, mint fapapucs és magától font, szőtt czondra.“ „Ellenben, végzi, a magyar köznép olyan fényűzést fejt ki, hogy a vármegyék bizonyos ruhadarabok készítésétől eltiltották a mesterembereket s pandúrokkal tépették le az emberekről a 100 frtos bundákat, 70—80 frtos ködmönöket, szűröket, 30—40 frtos kivarrott ingeket/⁴ Utóbb maga bevallja, hogy „én akkor úgy szoltam, mint borzas bajszu magyar.⁴⁴ „De azóta, folytatja, sokat elnyirtam bajuszomból⁴⁴ s belátja, hogy „nem lehet szentebb kötelessége egy bölcsnek, mint a nép boldogulásának eszközlése/⁴ 1833-ban meg munkát irt a magyar mezőgazdaságról, melyben őszintén elismeri, „hogy annyi millió földmivelő közt alig látunk olyanokat, kik valami szerencsés környezet által a szegénységből kivergődnek; olyanokat ellenben, kik minden hiv izzadások mellett is inkább elszegényednek s ha megvénülnek vagy koldusbotra jutnak, vagy durva gyermekeik kinzott zsel-léreivé nyomorodnak, fájdalom, nem keveset látunk/⁴ De még akkor is csak anyagi bajait látja a gazdasági munkarendszernek. Ellenben a végtelen erkölcsi bajokat, melyekkel a rendszer nemzeti szempontból járt, sohasem ismerte meg. Ugyanily eszmekörben élt Kisfaludy Sándor, a ki rendi önérzettel mon-dotta „ura vagyok én jobbágyaimnak, nem nyomorgatója.“ Mindazáltal egyesek nem nyugodtak bele e patriárchalis felfo-

gásba s az az eddigi jobbágypolitika helytelenségét s a socialis bajokat, melyeket okozott, elismerték. Horvát István, az igaz magyar, mikor 1809-ben a nemesség új parasztlázadástól félt, megjegyezte, hogy a rendiség magának tulajdoníthatja e sajnos állapotot, melynek csak az az oka, hogy az előbbi országgyűlések nem helyezték emberségesebb alapra a jobbágyság léteit. Katona József Bánk bánjában, melyet azonban az akkori nemzedék észre sem vett, a pór Tiborczt tette a közelégedetlenség kifejezőjévé. Kisfaludy Károly később meg előszeretettel dolgozta föl a mágnásellenes tárgyakat, mert a főurakban látta, valamint az összes nemzeti törekvések, akképen a jobbágykérdés helyes megoldásának főakadályát. De akadt már ez időben magyar író és közgazda, a ki a jobbágyintézmény egész szövevényébe bepillantott s erélyesen szót emelt a magyar parasztság emancipatioja érdekében. Ez Berzeviczy Gergely¹⁾ volt, az első és egyetlen, ki a jobbágy kérdés egész gazdasági, politikai és erkölcsi jelentőségét átértette s Széchenyi Istvánig az újkor józan, felvilágosult szellemében tárgyalta. Berzeviczy (1763—1822.) az ősi család protestáns ágából származott, külföldön tanult, hol sokat utazott. Itthon államszolgálatot vállalt, de csakhamar megbotránkozva a közviszonyok alakulátán, jószágára vonult s kezelésével, valamint egyháza ügyeivel foglalkozott. Az ország egyik legműveltebb, legelfogulatlanabb embere volt, ment minden szélsőségtől, ellenben bátor ostorozó ja bármily visszaélésnek, nemes oltalmazója a szegényeknek és elnyomottaknak. Különösen vonzotta az irodalom s német vagy latin gazdaságtan! munkái a külföldön is élénk figyelmet keltettek s sokféle kitüntetést hoztak írójoknak. Magyarul nem írt, mert ezt a nyelvet csak patvarista korában sajátította el s a nyelvkérdésre általában nem fektetett súlyt, sőt azt hirdette, hogy a míg nemesi nemzet maradunk, a latint nem nélkülözhetjük s meg kell hagynunk hivatalos nyelvül. Mindazáltal ép oly nemes hazafiság hatotta át mint azokat, kik az anyanyelvért buzgólkodtak, ellenben ósdi világnézletökkel, az elavult társadalmi és politikai intézményekhez való ragaszkodással a magyarságnak folyton nehezítették az újjászületést s önkénytele-

¹⁾ Gaál Jenő, Berzeviczy Gergely élete és művei. Írta, illetve legnagyobb részt latinból, kis részben németből fordította. Magyar Közgazdasági Könyvtár I.

niil elzárták előtte a jövőt. Berzeviczy ellenben el akarta riasztani az agyakból a múltak hazajáró lelkét, új ösvényt akart törni a haladásnak, melynek jótéteményeivel Európa legnagyobb államaiban személyesen megismerkedett. Korának egyik legjelesebb egyetemén folytatta tanulmányait s nyitott szemmel járta be a nyugatot, valamint Lengyelországot. Kivált közgazdasági kérdések érdekelték; első sorban Magyarország külkereskedelmi viszonyait, valamint belső gazdasági életét tanulmányozta, iparral, kereskedelemmel, forgalommal foglalkozott. Életrevaló csatornaépítő tervekkel állt elő s beható tanulmányok alapján külön munkában világította meg a hazai parasztság állapotait s a jobbágy intézmény igazi értékét. Ebben valóságos úttörő volt, mert addig oly tudományos alapon s az összes gyakorlati mozzanatok szemmel tartásával még nálunk senki sem hatolt be annyira a kérdés velejébe, mint ő.

Ismerte az ókor és a XVIII. század legjobb Íróit, köztük Kantot és Smith Ádámot s művei szép gondolatokkal, termékeny eszmékkel telvék, melyek nagy részével csakhamar Széchenyi Istvánnál találkozunk, kinek határozottan előzője volt. Abból indult ki: „nincs szebb és nemesebb hazafiság, mint az, mely oda törekszik, hogy lakosai az ország gazdag, bőven termő, de elhagyott természeti kincseit kiaknázhassák.“

A kormányzat főfeladatát abban látta, hogy az embert folyton jobbra, tökéletesebbé és boldogabbá tegye. Tudta és hangoztatta, hogy az alkotmány és a kormányzat mérhetetlen különbségeket tud egy és ugyanazon állam alattvalói közt teremteni s hogy mellőzve az emberiség tekinteteit, a paraszt nép kedvezőbb helyzetéből a földesúr, az állam, a király egyaránt dús hasznot meríthet. Mindazáltal éppen nem volt a szélsőtanok, a radikális vagy felforgató eszmék híve s utalt rá, hogy „az újításnak éretlen és fonák viszketege“ mennyi szerencsétlenségnek vált már kútfejévé. Csakis a jót szerette, akár régi, akár új volt, de önmagáért „sem a bárgyú régiség, sem az ostoba ujság“ nem lelkesítette. E szempontokból vette bírálat alá magyar hazájának közintézményeit s azt találta, hogy a magyar alkotmány nem illik Európa mai államszervezetébe, hanem komoly reformokra szorult. Egyúttal élesen kikelt azok ellen, kik minden tudásukat a Corpus jurisből s a Hármaskönyvből merítették. Kíméletlenül ostromozta, hogy az egyház

politikai jogokat gyakorol, s kifejti, hogy nem a vallás, hanem az egyház okozta azt a töméntelen bajt, melyet a történelem följegyzett. Kikelt a rendiség túltengése ellen s a leghatározottabban követelte a hadi adónak a nemességre való kiterjesztését, mely nem ajándékképen, hanem szolgálatok fejében kapta jogait, de a visszaélések hosszú sorával kivonta magát kötelezettségei teljesítése alól, melyeket mind az elnyomott osztályokra hárított át. Mint később Széchenyi, ő már 1802-ben megbotránkozva említette, hogy az adózó nép egyáltalán nincs az országgyűlésen képviselve, mely tehát végtelen sokat beszél az adózókról, de nem segít bajaikon, hanem folyton új adókat rak túlterhelt vállaikra. Utalt a sokféle sürgős reformra, az adórendszer s különösen a hadkiegészítés, a kegyetlen katonafogdosás bajaira, melyekhez a rendiség vagy közönyből, vagy önértékből ragaszkodik. A legmelegebben szót emelt a különböző gazdasági érdekek védelmére s elmondta, hogy Magyarország kétannyi lakót (akkor Erdély és a határőrvidék nélkül 7 millióra becsülte a népességet) bőven eltarthatna. Mikor 1802-ben d magyar kereskedelem kép viselői fölkérték az országgyűlést, szabadítsa ki hazánkat gyarmati állapotából, melybe Ausztria kizsákmányoló vámpolitikája juttatta, Berzeviczy merészen megjelölte az utat, melyen ez a cél egyedül elérhető. Ez pedig a rendiség eltörlése, mert ha „ma nemzetté válnánk: úgy holnap már nem lennénk gyarmat.“

Általában ő az első magyar, ki arra a kérdésre, hogy az istentől oly dúsan megáldott Magyarország miért nem emelkedhetett a vagyonosság oly fokára, melyre más, kevésbbé kedvező talajú országok eljutottak, kizárólag a közgazdaságtanban keresi és kapja meg a választ. Egyik legfőbb okát a szerencsétlen munkaszervezetben, a parasztság elnyomott, megvetett helyzetébe» találja. Pedig — mondja — a paraszt tiszteletet érdemel s a társadalom múlhatatlan kötelessége, hogy helyzetét javítsa, erkölcsi nevelését elősegítse s bárgyúság azt mondani, hogy a paraszt erre nem érett. A valóság az, hogy jelen állapotában sohasem fog megérni, ellenben, ha sorsát javítjuk, szükségképen bekövetkezik majd az érettség is. Itt finom gúny nyal teszi nevetségessé az akkor nagyon elterjedt divatot, hogy éig emeljük az emberiséget szóval, a parasztot meg a barom színvonalára szorítjuk le tetteleg. Újra meg újra hirdeti tehát, hogy

hazánk mindaddig fel nem virágozhat, míg a jobbágyság állapota gyökeresen meg nem javul. Mit ért e javulás alatt, azt jelzi akkor, midőn felsorolja, miye nincs a magyar parasztnak. Nincsenek személyes és polgári jogai, nincs képviselve az ország és a megye gyűlésein, földet tulajdonjoggal nem szerezhet,, hivatalba nem juthat, bírása az érdekelt fél, a földesúr s az urbárium meg nem biztosítja az önkény ellen. A hadi és házi adót ő fizeti s e teher nemcsak nagy és folyton nő, hanem igazságtalanul és önkényesen vettetik ki reá. Hogy tehát ez elbírhatatlan teher alól kivonja magát, hazudni kénytelen, úgy, hogy ez a rendszer erkölcstelenségre neveli. Mindezt egy kései, 1819-ben befejezett, de csak napjainkban kinyomatott nagyobb művében¹⁾ fejtegeti. De már sokkal előbb külön munkát szentelt a parasztságnak,²⁾ mert a kérdést különösen jelentősnek találta, lévén a lakosságnak legnagyobb részéről szó, „mely minden közterhet visel s alapja az országnak általában politikailag, de főleg azért, mert Magyarország földmivelő ország.” E művével 1804-ben készült el, de a censor nem engedte kinyomatni, mire a Szécheny országos könyvtárba tette le a kéziratot, melyet sokan lemásolták s így meglehetősen közkézen forgott. 1806-ban egyes részeit egy német folyóirat közölte, később meg latinul az egész kinyomatott. Visszapillantást vetvén a jobbágyság keletkezésére és múltjára, a tanulmány becse, noha első sorban saját szűkebb hazája, Felső-Magyarország viszonyait tartja szem előtt, főleg azon fejezetekben rejlik, melyek a jobbágyságnak az 1800. év körüli 10 esztendejebeli tényleges viszonyait alaposan tárgyismerettel és nemes indulattal rajzolják. A jobbágyság személyes és politikai jogairól táplált felfogását jelezve, ezúttal különösen a paraszton fekvő állami és urbéres terheket részletezi, mely utóbbiakra nézve fölöttébb érdekes számításokat tesz s tételenként, ha nem is számtani pontossággal, de mindenesetre nagyon megközelítőleg kimutatja, hogy átlagosan az egész jobbágytelket, melynek értéke közép-számítás szerint 1000 rhénes-forintra becsülhető, évenként 255 rhénes-forint 28 kr. kiadás terheli. Ebben befoglaltatnak az

¹⁾ Címe a latin eredetiben De oeconomia publico-politica. Magyar forrásban közli Jenő id. művében.

²⁾ A magyar fordítás címe_ A parasztnak állapotáról és természetéről. U. o.

úrbéres pénzbeli és robotszolgalatok pénzéé átszámítva, a hadi és háziadé, az egyházi és községi költségek, a befektetés kamatai és fentartási költségei, valamint a nélkülözhetetlen cselédség ellátása, s néhány apró, de minden évben előforduló kiadás, de minden rendkívüli szükséglet (betegség, házasság, keresztelő, temetés) nélkül. 255 rh. frt 28 kr-ra becsüli tehát az évi minimális összeget, melyet az egész telkes jobbágnak okvetlenül meg kell keresnie, hogy szükségleteit fedezze. Ha a paraszt — folytatja — a legföllebb 1000 frtot érő telekből évenként 180 frt jövedelmet — a mi inkább sok, mint kevés — ki bir hozni, gazdálkodása akkor is rendesen 75 frt 28 kr. hiánynyal végződik. Természetes tehát, hogy terheit fedezni nem bírja s hátralékban marad adójával, valamint más tartozásaival. Arra az ellenvetésre, hogy ha ilyen nyomasztó helyzetben él, a paraszt mért nem fut el telkéről s hogyan van az, hogy akadnak jómódú, sőt vagyonos jobbágyok, Berzeviczy azt feleli, hogy a megélhetés más módja el lévén előle zárva, a parasztim kénytelen apja jobbágyi szolgálatát folytatni, az pedig, hogy egyesek meggazdagodnak, nem zárja ki a tömegek nyomorúságát. Igen behatóan, nagyon tanuságos számadatokkal itt már hivatalos összeírásokból dolgozik — világitja meg a fennálló adórendszer elfajulását, az egyes vármegyékben dívó különféleségeket, a nagy egyenlőtlenséget s a belőle a jobbágyságra háruló igazságtalanságot. Említi, hogy a szűkebb Magyarország népessége a katonaság nélkül 7,008.574 lélek. Ebből nemesi jogokat élvez 325.894, mely a földbirtok $\frac{16}{20}$ részét bírja s nem fizet adót, az adózó lelkek száma meg 6,682.680 s> ez a tömeg a földnek csupán $\frac{4}{20}$ részét bírja s mégis minden adó reá nehezedik. A munka általában telve van éles megfigyelésekkel s nagyon tanuságosan ismerteti és bírálja a fennálló viszonyokat és visszaéléseket, melyek orvoslását meleg szívvél s meggyőző érveléssel ajánlja. Az is bizonyos, hogy a parasztosztálynak jogban és műveltségben, erkölcsben és jómódban való emelését akarja. De a jobbágyság teljes eltörlését ő sem mondja ki sehol, sőt midőn azt bizonyítja, hogy „a jobbmódu és műveit jobbágyak a legjobbak^ s hogy „az ilyeneket a becsület eszközeivel könnyebb kormányozni,“ azt is jelzi, hogy a teljes felszabadításra ő sem gondol, hanem lényegileg a parasztvédelem terén marad. Nagyon sok tanúságot nyújtó művének

egyik fejezete következőleg végződik: „Lakosságunknak ez a legnépesebb osztálya, melyet politikai nyelvzetünk méltán „nyomorult nép”-nek nevez, nem megvetést, hanem gondos ápolást, nem gyűlöletet, hanem szeretetet, ha pedig vétkezik, nem bosszúállást, liánéin atyai fenyítéket érdemel.“ Noha ez is csupán a jó földesúr, nem pedig a gazdasági reformer hangja és eszejárása, megjelenésekor a könyv a legelőkelőbb Íróknál erős visszatetszést keltett s különösen a tényleges viszonyokon gyakorolt éles bírálatát utasították vissza. Kazinczy megütökölt rajta, hogy Berzeviczy oly szertelen színekkel ecseteli a parasztok nyomorúságát, mert „egy meggyalázott nemzetet így festeni igazságtalanul, hogy irigyei nevéssék, gyűlöljék, szintúgy barbarus, mint a parasztot földesúri módon nyúzni/⁶ Sőt Kazinczy tovább ment, balgatagnak, gonosznak nevezte Berzeviczyt, ki még a Kárpátok zabkenyerére sem méltó.

Az irodalomból az elkeseredett, ellenzéki hangulatban levő, helyzetét közterhehez és nagy nemzeti hivatásához méltóvá tenni akaró munkástömeg nem kapta tehát meg azt a buzdítást, melyet méltán remélt tőle. Nem lett az szellemi vezérévé, mint a nyugati országokban s azért nem is tudta az egész nemzetet, a dolgozó, szenvedő, az államélet minden kedvezményéből kizárt néprétegeket meghódítani. Pedig, ha kivételesen akadt bátor ember, a ki oly húrokat mert pengetni, melyek az ő szívében is visszhangot ébresztettek, azt a tömeg élénk érdeklődésével jutalmazta. Tapasztalhatta ezt Fazekas Mihály, a töről metszett debreczeni költő és világlátott, egykori főhadnagy, kinek Ludas Matyija olyan föltűnést keltett s olyan elterjedést nyert, mint e korszaknak egyetlen irodalmi terméke sem.

Fazekas szintén csupán a kegyetlen földesúr, nem pedig a rendiség ellen foglalt állást, de ezt a gyűlölt alakot háromszor elverette egy derült kedélyű, bátor parasztlégénnyel. Ez akkor hihetetlenül új, merész gondolat volt s hogy mennyire megfelelt a közérzésnek, bizonyítja a nem is magyaros formában, hanem hexaméterekben szerzett költemény szokatlan sikere és állandó hatása. 1804-ben íratott, de csak 1815-ben jelent meg névtelenül s roppant hatást tett, később ismételve kinyomatták, színpadra alkalmazták s jóval mélyebben behatolt a közlélekbe, mint egész sereg klasszikusnak nevezett egykorú író összes művei együttvéve. E munkában lépett először szembe a magyar

költészet az uralkodó rendiséggel. Nem forradalmi tanokkal, nem bőszenvedélylyel támadt reá, fegyvere a gúny s a szatíra volt. A parasztfurfang háromszor bosszulta meg az igazságtalanságot a gonosz földesúron, ennyi az egész költemény tartalma, de éppen az volt benne a merész újítás, hogy végre akadt író, a ki a „lepocsékolt nép“ egyik fiát, a parasztot úgy rajzolta, mint a ki megbosszulja a becsületén ejtett sérelmet a félelmetes földesúron is. A fogadtatás, melyben a Ludas Matyi részesült, világítja meg igazán azokat a vágyakat és eszményeket, melyek akkor a köznép sfcíve mélyében éltek.

Nem elégedett meg többé azzal, a mivel földesurai áltatták, hogy mostani állapotát az isten rendelte s ez az egyedüli, mely megmentheti a pusztulástól, viselje tehát megadással az igát, melyet emberszerető földesúra úgyis enyhíteni igyekszik. A tömeg szenvedélyesen utasította vissza e felfogást s egyre önérzetesebben viselkedett a földesúri osztály ellen, mely örökös rémületben élt jobbágyság közt. Nem került ugyan összeütközésre a dolog, de a rendiség és a jobbágyság közti erkölcsi kapcsolatok egyre inkább lazultak. Ha az urak azt énekelték: óh nagy volt hajdan a magyar! a tömeg azt tartotta, hogy múltadban nincs öröm, mert ő hozzá a múltból csak az állami, egyházi, földesúri önkény és embertelenség, rettenetes adóteher és rendi fenhéjázás szólt, mely alig kelthetett benne lelkesedést, eleien állapotából még kevésbé meríthetett épülést. A hová szeme pillantott, mindenütt csupa jogtalanságot tapasztalt, melyet meglátott, észrevett mindenki, egyedül saját hatóságai nem. Stein báró, a híres porosz államférfin 1809. aug. 6-iki levelében említi, hogy az osztrák monarchiában Magyarország kivételével kedvezőbb a parasztság helyzete, mint Poroszországban. Mikor ugyanazon évben a francia hadak az ország dunántúli részét megszállták, noha annak éppen gazdaságilag legfejlettebb tájait látták, sajnálva emlegették a parasztok röghözkötöttségét és szánalmas állapotát. Ezt bizonyították a nagy halandóság, a sok ínség és éhhalál, mely ez időben gyakori volt s szoros kapcsolatban állt a rossz kormányzattal. A paraszt védtelenül volt e bajoknak kitéve. Szorgalmát ellankasztá a tized és kilenczed rendszere, mely annál többet vett el tőle, mennél nagyobb buzgalmat fejtett ki. Nagyobb arányú befektetéseket, javításokat különben sem tehetett. Nem volt

rá oka, mert a telek nem volt az övé, nem volt rá módja, mert a robot lefoglalta minden szabad idejét. Szívesen megváltotta volna terheit a földesúrtól, mert kölcsönös beleegyezés mellett meg volt engedve az örökváltság. Csakhogy hiányzott hozzá a kellő pénzerő, mert a földesúr igen busás áron mérte a szabadságot. Így Nyíregyháza mezővárosa 1812-ben 880.000 frton az egyik, 1823-ban 770.000 frton a másik földesúrtól váltotta meg magát, a mivel kikerült a földesúri hatalom alól. Csakhogy ilyen áldozat hozatalára a hitelszervezet teljes hiánya mellett ritka kivételes esetben voltak az úrbéres községek képesek, mert nyomott sorsuk a Mária Terézia-féla urbér törvényesítése s a törvény más kedvezményei után sem javult, mert ekkor sem hajtottak végre.

Mint Nagykereki község Biharvármegyéhez 1796. márcz. 31-iki panaszában elmondja, a földesúraság a szántó és kaszáló földet már régebben felmérte, de az új mérés szerinti urbáriumot még mindig nem hitelesítette. A község, mely e régi alapon nem akarta a szolgálatot felvállalni, ismételve a vármegyéhez fordult. De csak azt érte el, hogy az alispán elnökleleti törvényszéken több lakost „kit 24, kit pedig 30 pálczákkal, sőt többel is megbüntettetett s attól az időtől fogva az a szerint való szolgálatra kény szerit tettünk. “ Minthogy pedig „a portiénak, urbanialis dationak, szolgálatoknak súlyát hordozván^, noha „a szegénységnek szántóföldje kiadva nincsen ahhoz képest, a mitől szolgál és portióz-, természetszerűen olyan állapotba jutottak, „hogy még csak befaló falatjuk sínest¹)

Ez állapotok, mint a Biharvármegye elé került úrbéri pörök mutatják, a következő évtizedekben sem javultak. Előfordul a panaszok közt, hogy a legelőre, mely a lakosokat illette, a földesúr idegen juhokat vett bérbe (1812.), hogy bizonyos robot-munkát nem taksásainak, hanem a községnek lovaival akart végeztetni, hogy a robot egy részét nem a téli hónapokban, hanem az egész esztendeit legalább kapáláskor s szénatakaráskor vette ki úgy, hogy a népnek 3—4 havi időn át hetenkint legalább két napot kellett szolgálnia; hogy a kenderdéz-mát nem természetben hajtotta be, hanem zsákot követelt helyette, más urak meg a kendertermésnek csaknem felét szed-

¹ Közli Nagy Sándor id. m. 136.

ték el dézma címén; hogy a taksáson nemcsak a falu rendes robotját, hanem hosszú fuvar címén 2—2 napszámot is vettek; az 1 frtos taksapénzt, noha pontosan bevitték az úrnak, nem fogadta el, hanem az 1 frtéért 3 napszámot csikart ki rajtok, még pedig olyan időben, mikor mások 1 frtjával, sőt 4 húszasával fizették a napszámot; némely taksásnak, ki „hordás idején marhával 2 nagy ember egész nap hordván“ egy gyalog napszámba számították a robotot (1815.). 1816-ban Nagykereki azon panaszkodott, hogy noha a helység szolgálatja csak 104 gyalog napszám, 160 napszámra kényszerítették. Az úri szék költségei a földesúrat illették, de mégis a jobbágyra hárította át; ez a költség tetemes volt, mert „az úri szék tettes tagjai“⁴⁴ jó étvágygyal voltak megáldva s ellátásuk 1816. jun. 27-én a részletes számadás szerint Nagykereki községnek 47 írt 37 krajcárjába, ezenkívül Váradról Kerekibe 3 négylovu s Kerekiből Váradra ugyanolyan előfogatába került. Sőt ez az egész összeg egyszerűen ki volt dobva, mert az uriszéket, melynek országszerte fölmerülő visszaéléseiről telvék a kor emlékei, meg' sem lehetett tartani. Tagjai kijöttek ugyan Kerekibe, „de senki sem ajánlván magát a földesúraságok közül a t. uriszék kitarására kíváncsi intendentio dolgában“⁴⁴, ítélni nem lehetett. A hol erdő nem volt, de nád termő rét volt, a lakosok az uriszék útján legalább annyi nádlást kértek, „a mennyiből házunk teteit toldozhatnánk“⁴⁴ (1818.) De a földesúr állandóan megtagadta a kérést, sőt a közlegelőből is foglalásokat tett. Akármit csinált a maga javára a jobbágy, munkájából a földesúr mindig kivette a saját részét, fáradozásának minden gyümölcseré rá tette kezét, a mivel nemcsak a munkakedvet lanyhitotta el, hanem igen érzékeny socialgazdasági károkat okozott. Így például a törvényes urbáriummal ellentétben számos földesúr a paraszttól, ha saját szükségletére téglát vetett és égetett, külön illetéket szedett. E miatt a jobbágy lehetőleg nem téglát, hanem vályogot használt építkezéseihez, mi azután falvainak külsejét dísztelessé, lakását pedig közegészségügyi szempontból ártalmassá tette. Az ily visszaélések ellen mehetett ugyan panaszra. Csak-hogy az úrbéres pörök a végtelenig elhúzódtak s azért „huzamatos pörök“-nek nevezték őket, noha néha maga a vármegye megsürgette ügyészét, hogy siettesse az ítélelhozatalt. Az adó-kivetés és behajtás szörnyű visszaéléseiről Berzeviczy Gergely

alapos munkái nyújtanak hiteles tájékoztatást, nem is szólva arról a csapásról, mely a két devalvatio által roppantul károsított népet akkor sújtotta, midőn a kormány 1822-ben az önkényesen kivetett adónak ezüstben való befizetését rendelte el, a mi ez adónak harmadfélszeres emelését jelentette, vagyis azt, hogy a ki addig 10 frtot fizetett hadi adó fejében, most egyszerre 25 frtot volt köteles fizetni. Ugyancsak Berzeviczy örököltette meg életteljes rajzaival a hadkiegészítés módjának hihetelen elfajulásait.

Ez a hadkiegészítés ekkor is a toborzás vagy helyesebben a fogdosás útján történt. A mint az országgyűlés megállapította, szétosztották az ujonczjutalékot vármegyék, ezek meg a községek szerint. Az ujonczok kiállítása a községekben azután a csalás, kizsákmányolás, erőszak undorító rendszerévé alakult, melyben a földesúr vagy tisztje, a plébános, a szolgabíró, a falusi bíró össze játszottak. A szolgabíró állapította meg a napot, illetve az éjszakát, mikor az ujonczállításnak meg kell történnie. Erre az előljárásság titokban megtette előkészületeit, mire éjjel a fogdmegek az előre megjelölt házakba törtek s a szülő vagy feleség karjából ragadták ki a kijelölt áldozatot. Rettentő zaj, kiabálás, sírás-rvás támadt, néha a jelölt ellenállt s véres verekedés keletkezett. Végre azonban megköttözték s elhurczolták. Mások tömegesen elszöktek. Mindig sokkal többet fogdostak össze, mint a mennyi ki volt róva, mert nem lehetett tudni, kit fog a vizsgálat alkalmasnak találni. Az elhurczolták családjá e közben pénzzel igyekezett övéit kiszabadítani, mi töméntelen visszaélésre, a szegénység kirablására vezetett. Még embertelenebb volt a toborzás. A toborzók szándékosan becsaptak alkalmatlanokat is, hogy utólag pénzért kibocsássák őket. Általában a corruptio és protectio uralkodott a hadkiegészítés e módjában. Az urak, gazdatiszteik, a plébánosok saját házukban rejtegették azokat, kik megígérték, hogy ha a katonaságtól megmentik őket, ingyen szolgálnak nekik. Így az ujonczozás mindig valóságos istencsapássá vált, mely anyagi és erkölcsi tekintetben borzasztó bajokkal járt. A kormány maga szívesen megváltoztatta volna a hadkiegészítés e szörnyű módját s ismételve tett ajánlatot a rendes sorozás (capitulatio) behozatala érdekében, sőt kész volt a szolgálati kötelezettséget, mely élet-hossziglan tartott, a gyalogságnál 10, a lovasságnál 12 évre

mérsékelni. De a rendeknek hasznuk volt a fogdosásból s csak egyszer fogadták el az új rendszert, hogy azután visszatérjenek s' csökönýösen ragaszkodjanak a régihez. Általában nem volt semmiféle munka, melyre a földesúr föl nem használta a maga jobbágyait, néha még zendülésre, a közhatalom elleni lázadásra is.

1808-ban a divékujfalusi, akkor eléggé megerősített kastélyban a magvaszakadt Ujfalussy grófi család örökösei a hatóság vezetése alatt családi osztályra gyűltek össze. Gróf Ujfalussy Gabriella azonban fölfegyverezte jobbágyait s Divékujfalu ellen küldte őket, hogy az osztályt megakadályozzák. A várban levők védekeztek, de az ostromló parasztok betörték a várkaput s az osztályos atyafiságot elég udvariatlanul eldönggették. Csakhamar katonaság ment ellenük és összefogdosta őket, a vármegye meg kegyetlen ítéletet mondott róluk és sokakat teljes tíz évi fogsággal sújtott, pedig az egész örökségi viszályhoz semmi közük nem volt s csak földesúrok (ez is 6 évi fogságot kapott) parancsát követték.¹⁾ Az ily események, általában a tényleges viszonyok lecsapódásai azok a közmondások (ki urával pöröl, isten az orvosa; urak vesznek össze, jobbágy haját tépik; határjárás, tatárjárás), melyekben a köznép urairól való felfogását ki szokta fejezni. Es e viszonyokkal állt kapcsolatban a korszak egy másik társadalmi baja, a szegény legénység elszaporodása, a zsványvilág felujutása, mi csak a parasztság rokonszenve és titkos támogatása mellett vált lehetővé. Mint egykor a bujdosókat, a kuruczokat, immár az utonállókat, a futó betyárokat ölelte keblére a szegénység, mert legelői az urakat háborgatták. A közlélek eltévelyedése volt ez, mely azonban a viszonyokban leli magyarázatát. Papjában, földesurában, közhivatalnokában a tömegnek nem kínálkozott oly eszménye, melyért lelkesülhetett volna. A szegény legényben kereste tehát, ki minden nap vásárra vitte bőrét, hogy tőle lehetőleg rontsa, károsítsa azokat, kik a köznépet is nyúlták és zsarolták.

Egyébiránt az anyagi teher mellett, melyet viselt, más mozzanatok szintén hatottak a munkásosztályra. Épen a hosszú Napóleoni háborúk, melyekben olyan mérhetetlen pénz- és vér-

¹⁾ *Tahy* István, *Tahyak* 154.

áldozatokat hozott, juttatták teljes tudatára mérhetetlen állami és társadalmi jelentőségének. Ehhez járultak az írás-olvasás terjedése, műveltségének fejlődése, a kor haladó eszméi, melyek körébe is bejutottak. Mindez arra vezetett, hogy a parasztság nem elégedett meg többé csupán anyagi helyzetének javításával, hanem immár emberi méltóságának tisztelben tartását követelte. Ez időtől kezdve elégedetlensége nem egyedül gazdasági, de még inkább erkölcsi okokból táplálkozott.

A paraszt emberi voltának, munkája becsének és tisztességének teljes tudatában, jogot akart és nem kegyelmet; általában szabadulni kívánt földesúra gyámsága alól. Önállóvá, erkölcsileg és jogilag elismert személyiséggé, különösen pedig urává akart ama teleknek lenni, melyen családjá talán már századok óta ült s melyet verejtékével gyümölcsöztetett. Az emberi méltóság tudatával fölébredt benne a tulajdon utáni vágy, melynek hiányát s a belőle folyó visszaságokat egyre kínosabban érezte. Ez a gondolat azonban ez időben még kívül maradt az udvar és támasza, az egyházi és világi nemesség eszemevilágán; mindnyájan csak azt tekintették igaz nemes embernek, a ki a jobbágysággal szemben az ő nézeteik föltétlenül vallója és követője volt.

Erdélyben, hol éppenséggel nem történt úrbérrendezés, természetesen még kedvezőtlenebbül alakultak a viszonyok, ámbár a jó földesúr az ottani uriosztály körében sem volt ismeretlen. Így báró Wesselényi Miklóst, az idősebbet, noha sokban a középkor féktelen olygarchájának benyomását kelti, a francia eszmék erősen befolyásolták s különösen az elnyomott munkáselemek iránt táplált élénk, tettekben nyilvánuló rokonszenvet. „A közönségnek használni, a hazának élni, másokat boldogítani“ — volt jelmondata s azt vallotta, hogy „az adózó földmivelőket embertársak gyanánt kell nézni“. Csakhogy épp oly meggyőződéssel hirdette, hogy „a nemesi szabadságot szentségnek kell tekinteni“,¹⁾ mely két elv bajosan volt összeegyeztethető. A szegénység helyzete az idők folyamán nem is javult, ámbár itt-ott legalább időnként a hatóságokban fölébredt a hajlandóság, hogy kiemeljék a testi-lelki sötétségből, melyben századok óta élt.

¹⁾ Petri Mór, Szilágymegye Mon. I. 450—51.

Közép-Szolnok vármegye 1810-ben szabályzatot alkotott, mely abból indul ki, hogy a legelső törvénynek annak kellett volna lennie, hogy a gyermekek erkölcsösségre neveltessenek. De mivel „még mindeddig a társaságoknak kimaradt ez a törvény könyvéből“ s nem várható, hogy most tétessenek ide vonatkozó országos intézkedések, a vármegye a maga területén elrendelte, hogy a nemesek 12 frt, a nem-nemesek 12 pálczabüntetés terhe alatt köteleztessenek, hogy „legalább a falusi iskolákban az Írásra, olvasásra, számolásra, a vallásnak és erkölcsösségnek princípiumaira megtaníttassák gyermekeiket“—Ezzel kimondta az általános tankötelezettséget, de mivel iskoláról nem gondoskodott, a rendeletnek természetesen nem lehetett gyakorlati következménye.¹⁾ A szabályzat a nem-nemes árva gyermekek neveléséről, vagyonáról, szóval a jobbágy nép árvaügyéről is nevezetes intézkedéseket tartalmaz, melyek azonban szintén a papíron maradtak.

A főkörmányszék régibb, 1791-ig visszanyúló törvényekre és rendeletekre hivatkozva, 1819. aug. 25-én intézkedett, hogy minden, de különösen az oláh jobbágyim* 15—20 éves korában évenként 10—10 fát (fűzfát, akácot vagy más fajtát) köteles udvarában, kertjében vagy az erdőfelügyelő által megjelölendő helyen ültetni s ha nem teszi, büntetéssel szorítandó rá. A ki ellenben megteszi, az biztosítandó, hogy ha telkéről elköltöznék, ezek az élő fák, „mint minden építésbeli javítások illő becsű szerint földesúraik által meg fognak fordíttatni.“²⁾ Sőt 1813-ban Ferencz király elrendelte az úrbéri tartozások országos összeírását is, hogy a begyűlő adatok alapján általános úrbérrendezést eszközöljön. A munkálat megindult s az 1819—20, évben hajtott végre, mi közben újra feltárult az erdélyi jobbágyviszonyok végtelen nyomorúsága. Összeírták a jobbágykézen levő összes földet, de azt, hogy helyenkint mennyi föld tesz ki egy jobbágytelket, csak a legritkább esetben lehetett kideríteni. A hozzájuk intézett kérdésre a jobbágyok rendesen azt felelték, hogy fogalmuk sincs róla. Még a Királyföldön is kivételesen tudták a parasztok megmondani, miből áll egy jobbágytelek. Így azután az egész bonyolult munkálat kárba ve-

¹⁾ A szabályzat *Petri* id. in. I. 368—373.

²⁾ *Tagányi* Károly, Magyar Erdészeti Oklevéltár III. 330—31

szett. Hézagos, téves anyag gyűlt össze s ezt is csupán az adó-alap kiigazítására használták fel, urbárium ellenben nem készült mindaddig, míg idejét nem múlta. Így azután a gazdasági élet tovább züllött s 1823-ban egy jó magyar ember. Cserei Miklós írja Erdélyből: „innen a nép csoportosan takarodik ki Moldvába. Mindent elköveltünk, hogy tartóztassuk, de nincs sikere. A régi kötelékek el vannak szaggatva, az erőszakos tilalom keveset fog, sok rossztól lehet tartani⁴⁴. E kétségbeejtő állapotok magukat a józanabb földesurakat is megdöbentették s mindinkább vágyakozva néztek Magyarországra s a vele való újra egyesülést; az uniót hirdették, mert az anyaországban mégis tűrhetőbbek a közviszonyok. A partiumbeli vármegyék egy munkálata¹⁾ élénk világot vet a magyar és erdélyi jobbágy viszony ok közti különbségre. A többek közt elmondja, hogy 1. Erdélyben az adók magasabbak, 2. a királyi tized felhajtása sokkal szigorúbb, mint ott, 3. „Magyarországon úrbéri arány szerint szolgálnak a jobbágyok, Erdélyben minden arány nélkül⁴, s hetenkint a zsellértől 2, a jobbágytól I napi robotot követelnek s azt „a nagyurak jószágaiban mindenkör elengedhetelenül felhajtják⁴⁴. E miatt a nép békétlenkedik, itt-ott a nemesek ellen lázong vagy fölkelésre készül. A vármegyének nincs tömlöcze s a börtönhelyiség olyan, hogy csak 3 hónap alatt 170 rab halt ki benne. Még az országgyűlésen is úgy megy a tanácskozás, hogy a ki közdolgokról beszél, azt az elnök azzal torkolja le, beszéljen lovagról és vadászatról. Ha ez állapotok az unió eszméjének barátjává tették a magyar elemet, a szászok és oláhok annál hevesebb harczot folytattak ellene s így készült elő az a rettentő polgárháború, melybe a különben is szegény, anyagilag fejletlen ország utóbb sodortatott.

¹⁾ Kivonatban közli *Petri* id. in. I. 294—5.

ÖTÖDIK KÖNYV.

A jobbágyság felszabadításának kora.

ELSŐ FEJEZET.

Gróf Széchenyi István kora.

Tizenhárom évi alkotmánytalan, rideg kényuralmi kormányzat után Ferencz király 1825-ben újra összehívta a magyar országgyűlést. Főminisztere, herceg Metternich Kelemen, Európa úgynevezett tömlöcztartója, ki mint mindenütt, hová befolyásának tikkasztó lehellete elhatott, sokáig nálunk sem tűrte a nép bármely rétegének beleszólását az államügyekbe, egyszerre megváltoztatta politikáját. Mikor az 1825. előtti években hírhedt „rendszere” a nemzetközi életben mindinkább omladozni, tekintélye hanyatlani kezdett, egyszerre magába szállt s legalább világos pillanataiban átlátta, hogy a magyar rendiség gondolköre lényegileg alig különbözik az övétől s hogy a haladás elleni gyilkos küzdelmeiben nem igen kínálkozik hivebb szövetségese a régi magyar uralkodó tényezőknél, az egyháznál és a fő- és köznemességnél. Törekvései a haladás, a szabadelvűség és vivője, az értelmiség, a középosztály lenyűgözésére irányultak s immár az ellene való irtó háborúra hívta föl a magyar rendiséget, ismételten hirdetve, hogy közös érdekük kezét fogni a közös ellenség ellen. A Metternich-rendszer és a magyar kiváltságosok közt csakugyan forogtak fenn azonos érdekek, mert mindketten méltán láthatták a régi államszervezet s vele a jobbágyság fenntartásában fennmaradásuk egyik főkezességét. Mindketten azon balvéleményt táplálták, hogy első sorban a parasztság rabságától függ a conservatismusnak s mindazon érdekeknek fennmaradása, mely részükről védelmet érdemel. Ez tévedés vagy önámítás volt ugyan, mert a jobbágyság mint elavult, az új fejleményekbe nem illő intézmény már nem oltalma, hanem inkább aláaknázója, szétbontó eleme

volt az államnak, melynek a vezetők többet használtak volna, ha öntudatosan lengetik a fokozatos haladás zászlaját. De Metternich másképp okoskodott s felfogása e kérdésben lényegileg találkozott a rendiségével, melyre a munkaszervezet átalakításával Európaszerte elért meglepő eredmények, valamint a fejlődő közgazdasági szaktudomány intő szava egyaránt kevés hatást gyakorolt. „A kormány gondoskodása következtében — írja ez időről egyik jelesünk¹⁾ — értelmileg oly mélyen sülyedt már az ország, oly kevéssé ismerte a tudományok és ismeretei; Európaszerte mind fénylőbb világát, hogy nem is látszék érezni a maga hátramaradását⁶⁶. A rendek reformellenes hangulatára számítva, de még inkább a külpolitikai viszonyok nyomása alatt, Metternich 1825. őszére csakugyan összehívatta az országgyűlést s a rendek valóban nem oly hangulatban siettek Pozsonyba, melytől a jobbágyság jót remélhetett volna. Czélszerűségénél, önérdékénél is vannak erősebb szenvedélyek. Hasztalan ajánlotta a tapasztalat a józanságot. Az a magyar four, ki külföldön saját szemével látta a jobbágyság felszabadítására következő lendületet, itthon visszarettent a gondolattal, hogy parasztya szabad kisbirtokossá, a jogéletben vele egyenlővé váljék. A four e gondolkodása talán még szilajabb szenvedélyvel lángolt, akár az egytelkes nemesben, ki éppen oly paraszti életet folytatott, épp oly verejtékkal túrta a földet, mint a jobbágy, akár az egykori kamarai vagy sótiszt sarjában, kinek egyebe sem volt ármálisanál, akár a vármegyei pandúrban, kinek nagyapja sem volt egyéb pandúrnál, kiket azonban mindnyájukat a nemesi előjog messze kiemelt a földi halandók sorából, kikre nem létezett deres és kaloda s kik minél koldusabbak voltak, annál szilajabban éreztették nemesi gögijüket a paraszttal, zsidóval, de éppen úgy a tanítóval és az egyházzal is. Pedig ezek a munkásrétegek alkották a magyar nép óriási többségét s ezek ellen kezdte meg a bécsi kormány, mágnás főispánjai segítségével, a kiváltságosok legszegényebb, legműveletlenebb tömegeit mozgósítani. E szegény nemesekből indult ki a reactio szelleme, mely a városi polgárság vezetőinek hasonló gondolkodásával egyesülve, dohossá, fülledtté tette a közélet légkörét. Másutt a sötétség hatalmai ellen tusában legelői a polgári

¹⁾ Horváth Mihály, Huszonöt év Magyar történetéből I. 142. (harmadik kiadás).

elem képviselői küzdöttek. Nálunk ellenben a városok magyar, német, tót, rácز lakóinak képviselői — csak róluk van szó s nem a polgárság egyeteméről, mely épp úgy ki volt zárva a politikai életből, mint vidéken a köznép — bármennyire különböztek anyanyelv és felekezet tekintetében, abban az egyben teljesen egyetértettek, hogy mindenáron fenn kell az omladozó kiváltságokat tartani. Keservesen panaszkodtak maguk is, hogy Ausztia gyarmata vagyunk. De hasztalan hirdették nekik, hogy gyarmati helyzetünket jogegyenlőség nélkül meg nem változtathatjuk s mihelyt egységes nemzetté leszünk, gazdasági viszonyunk Ausztriával természetszerűen meg fog javulni. Vezetőiknek a privilégium kellett, mert korrupt gazdálkodásukat csak vele tarthatták fenn. Remegtek a jogegyenlőséggel járó szabad versenytől s a haladással szemben a legelmaradottabb eszméket szolgálták. Egyes követek országgyűlési szereplésében 1825-ben, de 1848-ig a legbőszebb gyűlölség nyilvánul a korszellem ellen s felszólalásaikat éppen úgy rég lejárt idők penésze lepi el, mint a Metternichét és az eszméinek megnyert bocskorosokét. Így történt, hogy a hosszú 1825/7-ki országgyűlés bármi jelentős lett légyen sok tekintetben, a jobbagyságra nézve teljesen meddő maradt. Nem azért, mintha nem akadtak volna fenköltebb lelkek, melyek legalább igazi konservatív alapon, a jobbagyság fenntartása keretében óhajlották a parasztság főpanaszait orvosolni. Felsőbüki Nagy Pál megint megjelent az alsó táblán, hol a hű gyermek szerető lelkesedésével tört lándzsát a mollózott, elnyomott anyanyelv jogaiért s a parasztság helyzetének javítását újra megpendítette. Ismerte a rendiség gyöngéit s azt hangoztatta, hogy ideje volna már egyszer arról gondolkozni, hogy a sánczokba azok is bevétessenek, a kik kívül vannak, mert nagyobb erővel könnyűebb lesz a sánczot védelmezni. De egyenesen az alkotmány felforgatójának bélyegezték, okos szavait meg nem hallgatták, hanem botrányozottan futottak ki az ülésteremből, különösen mikor azt ajánlotta, hogy a nép terhének könnyítése végett ki kellene legalább a jobbagytelken gazdálkodó nemesekre az adókötelezettséget terjeszteni. Ugyanígy bántak el egy másik követtel, Szlávy Lászlóval, a ki azt az eszmét merte fölvetni, hogy legalább az országgyűlés költségeit vegye le a nemesség a köznép vállairól s fizesse maga, az útépitéshez meg némi év-

díjjal járuljon. Nagyon szerény kívánságok voltak ezek s egyik sem érinté a jobbágyintézmény velejét, hisz Nagy Pál még sokkal később is azt vallotta, hogy boldognak óhajtja ugyan a jobbágyot, de azt sohasem akarta, hogy megszűnjék jobbágy lenni. Még odáig sem ment, hogy megadja neki a birtokszerzés jogát s az ő eszménye szintén az volt, hogy úr egyedül a földesúr legyen, hatalmával azonban ne élhessen vissza. Mindazáltal még a legszájasabb ellenzéki is cserben hagyta, mielőtt a jobbágyok dolgát emlegette. Ez az ügy általában gyűlöletes volt a többség előtt s noha most a királyi előterjesztések ajánlották az 1790/1-iki országgyűlés által kiküldött bizottságok reformjavaslatainak tárgyalását, a többség erre sem volt rábírható. Milyen eszmék uralkodtak a jobbágykérdésben az 1825/7-iki gyűlésen, ezt megvilágítja Nagy Pál egy későbbi panasza, mely szerint a főrendek egy törvényből még azt is kihagyták, „hogy a nyilvános pénztárak megkárosítói s az adózó nép elnyomói minden rang és méltóság különbsége nélkül büntetessenek. “ Senkinek sem volt kedve a jobbágyok bajával foglalkozni s így csakugyan célja sem lett volna a tárgyalásnak, mert életrel való eredményre nem vezethetett. Hogy lerázza nyakáról a keletlen ügyet, a gyűlés új országos bizottságot küldött ki, hogy a legközelebbi országgyűlés elé friss reformjavaslatokat terjesszen, a mivel teljes tiz esztendőre elodázta az úrbérrendezést. A bizottság elkészítette ugyan javaslatát, csakhogy ez gróf Széchenyi István s más kortársak szerint az 1790/1-iki bizottságokéhoz képest is hanyatlást képviselt, mert a rendiség mint ilyen mindinkább elvesztette alkotó és vezető képességét, másrészt a legközelebbi, 1830-iki országgyűlés kizárólag Ferdinánd trónörökös koronázása céljából hivatott össze s bele sem fogott az új javaslat tárgyalásába. Az egyetlen számottevő eredmény, mely a jobbágyügyben az 1825/7-iki országgyűléshez fűződik, az, hogy 7. törvénycikkében elrendelte az adózó népességének személyszerinti összeírását, mi végrehajtatván, sok értékes anyaggal szolgált a tényleges állapotok ismeretéhez.

Az 1828-ban foganatosított művelet nemcsak az adózók számát, hanem gazdálkodását, a marhaállományt s sok más viszonyát is megvilágítja, Erdélyre (népességét 1827-ben 1,860.401 lélekre számították) és a határőrvidékre azonban nem

terjedt ki. Főeredményei¹⁾ a magyarországi, szlávón és horvát vármegyékben s a magyar tengerparton a következők. E területen az adózó személyek száma (16—60 év közt, házas és nem-házas férfi meg nő) 2,666.078 volt és pedig:

honoratior	1.467	polgár	21.278
jobbágy	562.826	zsellér	403.442
házatlan zsellér	131.996	szolga (eseléd).	44.729
nőcseléd	22.188	kézműves	70.957
kereskedő	6.255	tőzsér	2.819
az adó alá eső házak száma	975.822		
az adózók bevetett földje	7,736.599	pozsonyi mérő	
az adózók jövedelme földjeik után	3,923.038	rénés frt	
az adózók termése	18,588.962	pozsonyi mérő	
a termés piaci értéke	13,589.906	r. frt	
az adózók rétjei	2,493.562	kaszás	
e rétek jövedelme	2,153.721	r. frt	
az adózók szőlői	456.384	pozsonyi mérő	
ezek jövedelme	366.858	r. frt	
a szőlőművelésben foglalkozók száma	1,746.139	munkás	
a szőlők termése	2,545.952	akó	
a szőlőtermés értéke	3,541.679	r. frt	
gyümölcsösök és szilvások	59.788	kaszás	
ezek jövedelme	68.150	r. frt	
ígás ökör	580.325	drb	
anyatehén	463.347	„	
meddő tehén	161.166	„	
3 éven tuli tinó és üsző	88.574	„	
2 éves „ „ „ „ „ „	135.541	„	
3 „ „ koezi és ménes ló	832.133	„	
2 „ „ „ „ „ „	42.348	„	
1 éves juh	1,687.109	„	
1 „ sertés	601.417	„	
1 „ kecske	27.947	„	
az adózók erdőterülete	111.306	hold	
az adózók makkoltatási és fake- reskedői jövedelme	452	pozsonyi mérő	

*) Közli: *Tagányi Károly*, Gazdaságtört. Szemle 1896. 116—212.

az adózók koresmáltatási jöve-	
delme	3.086 r. frt
az adózók házatlója	257.047 „

A magyar-horvát szabad királyi és bányavárosok, mint önálló törvényhatóságok a vármegyék módjára külön s ugyanily rovatok szerint íratlak össze. De az ő lakosságuk körében is voltak földesúri hatalom alá tartozó elemek. És pedig jobbágy 1.817, zsellér 26.317, házatlan zsellér 25.533. Hogy ezek földje, jövedelme, marhája mennyi, azt nem lehet megállapítani, mert a kimutatásban e tételek a városi polgárokkal foglaltattak össze. De összesítve a városban és vidéken élő úrbéres népet, volt az 1828-ki összeírás szerint Magyar-Szlavon-Horvátországban 564.643 jobbágy, 429.759 házas és 157.529 házatlan zsellér s így a szolgák és cselédek, vidéki kézművesek, kereskedők, tőzsérek nélkül a 16—60 év közti tulajdonképeni mezőgazdasági munkáslép lélekszáma 1,151.931-et tett. A mi az egész (úrbéres és nemesi) művelés alatti területet illeti, azt a szakemberek összesen 30,773.105 holdra becsülték, melyből 13,448.319 hold szántóföld, 8,499.317 hold meg erdő volt. Mennyi lehetett az egész jobbágytelkek száma (a fél-, negyed- stb. telket egészzé átszámítva), az pontosan meg nem állapítható. Egy statisztikus a XIX. század elején 217.018-ra, 1834-ben 198.478-ra, tíz évvel később egy másik¹⁾ mintegy 250.000-re teszi s a következő számításokat fűzi hozzá: Egy egész telek robotja 48% frt s így az országos robot évi értéke 12,208.333 frt 20 kr. A jobbágyok mellett volt 783.364 házas és házatlan zsellér, egy-egy zsellércsalád robotja meg átlag 5 frt 35 krajczárt, összesen 4,372.115 frt váltópénz volt. Ez értéknek azonban legalább is fele teljesen kárba veszett s ha a nép az ennek megfelelő 43,080.449 munkanapot a saját céljaira, földjei jobb művelésére, fák ültetésére, kertek, szőlők nemesítésére, kunyhóinak megfelelő átépítésére fordította volna, a nemzeti vagyon óriásilag emelkedett volna. Az évi kilenceded pénzértékét 10,359.942 frt 24 kr.-ra, a bordézináét 555.555 frtra, a robot és kilenceded pénzértéket együtt 27,495.946 frt 48 kr.-ra tették. Ehhez járult 25 millió frt állami adó, s így a jobbágyok itt részletezett évi terhe 52,495.946 frt

¹⁾ Királyi Pál, Kőböt és dézsma 233.

48 kr.-ra rúgott. Ehhez azonban még a tized, az egyházi adó s sok más kisebb terménybeli szolgálat járult. Ámbár e számítás nagyon hozzávetőleges, mindenesetre ad némi fogalmat a nehéz teherről, mely a misera plebs contribuens vállait nyomta. Egerszems mind azonban tájékoztatást nyújt azokról a roppant akadályokról, melyekbe a földmivelés és állattenyésztés fejlődése csupán az elmaradt munkaszervezet következtében ütközött. Első sorban akadályozta a nemzeti munkát a jobbágyintézmény maga, mert a tulajdonjog teljes hiánya s a birtokviszony bizonytalan, sokféle önkénynek kitett alapja megnehezítette a paraszt és telke közt való igazi benső érdek- és érzelmi kapcsolatot. Ki várhatta a paraszttól, hogy a telket, mely nem az övé, melyről földesura ezer ürügy alatt elmozdíthatta, belterjesen művelje, abba hosszú idő múlva gyümölcsöző befektetéseket tegyen, rajta gazdasági épületeket emeljen, fát ültessen, akár egy vízlevezető árkot ásson, házát csinosakban építse, mikor őt egyedül a haszonélvezet illette s e jogát csere, vétel, zálog vagy széthasítás útján mindig csak urának beleegyezésével ruházhatta másra át, sőt a törvény szabatosan még azokat az eseteket sem állapította meg, mikor az úr e beleegyezését meg nem tagadhatja?

Magából a rendszerből folyt tehát, maga a munkaszervezet kény szeritette reá, hogy a földet nem javította, az üzem vagy akár a marhatenyésztés fejlesztésével nem sokat törődött. Ez pedig socialis bajjá vált, mert a földmivelés olyan alacsony fokon maradt, mely az összvagyonosságra kihatott. E súlyos baj okozta közgazdasági hátrányok ösztönözték külföldön már jóval előbb a kormányokat, melyekben volt érzék az anyagi jólét iránt, a jobbágykérdés új szabályozására. A hol kellő alapossággal láttak hozzá, a hol nem a rendi elfogultság és osztályönzés szemüvegén nézték a helyzetet, ott hamar rájöttek, hogy e bajon csak úgy lehet segíteni, ha a jobbágyot telkének szabad tulajdonosává teszik, mert a míg ez nem történik, a népet semmi sem ösztönözheti, hogy földjét javítsa s általában észszerűen gazdálkodjék. A Metternich-kormányban azonban nem volt ily érzék s a jobbágy ügyet nem a gazdasági szempontok, hanem kizárólag önkény uralmi törekvései szerint mérlegelte. Tőle a tömeg nem várt semmit, de a külföldi fejlemények hatása, másrészt saját értelmiségének gyarapodása következté-

ben új vágyak támadtak benne. Az urbér egyszerű mérséklésétől immár nem sokat remélt, mert a tudomány és a gyakorlati tapasztalás egyaránt meggyőzték róla, hogy a robot, tized, kilenczed nemcsak elavultak, hanem az új viszonyok közt egyesenesen kulturreneszek s főakadályai a mezőgazdasági felvirágzásnak. A szorgalmat sújtották s mentői többet dolgozott valaki, annál többet vontak el tőle urbér és kilenczed fejében. A robot meg annyira nem illett e kor viszonyaiba, hogy bármi roppantul elvonta a jobbágyot a saját telke művelésétől, alig hozott hasznot a földesúrnak, mert a szakemberek számítása szerint fele, vagy legalább egy harmada okvetlenül kárba veszett, a maradék kezelése meg tulságos sokba került, mert az úr e célra „egész tisztí és cselédi dicasteriumot” kényszerült tartani, mi a robot tényleges értékét csaknem egészen fölemésztette. Egész sereg gyakorlati próba bebizonyította, hogy a földesúrra is olcsóbb, előnyösebb a fizetett napszámosokkal, mint a robotosokkal való gazdálkodás s sokkal jobban járt, ha jobbágyai egyezségileg pénzen megváltották tőle robotkötelezettségekét. Erre nézve a külföldön már a XVIII. században sok kísérlet történt s tanuságos statisztikai anyag tétetett közzé. Bobot, tized, kilenczed megváltásának híre és előnye hozzánk is eljutott tehát s valósításuk óhaja nemcsak egyes kiváló egyéniségekben, hanem legelőli a tömegekben keltett visszhangot, így a munkásnép nem elégedett meg többé a Mária Terézia-féle úrbérrendezés szűk kereteivel, hanem követeléseivel jóval szélesebb alapon mozogtak, új célokra irányultak. A földesúri hatalom alóli teljes szabadulás, nem erőszakos utón, hanem törvényes örökváltság által lett eszménye. Ura akart lenni telkének, munkájának s e mellett személyi jogainak biztosítása, léteinek emberhez méltóvá tétele lebegett előtte. És bármi rideg, áthidalhatatlannak látszó örvény tátongett saját eszményei és a rendiség felfogása közt, az új kor szellemének áramlata neki kedvezett s fokozatosan előkészítette hő vágyainak teljesülését.

Időközben ugyanis gyökeres változások kezdtek beállni a magyar haza és egész Nyugat-Európa közállapotaiban. Az 1830-iki francia forradalom s a vele kapcsolatos események (belga, olasz, lengyel forradalmak, az alkotmányosság terjedése) újabb csapást mértek a Metternich-rendszerre s a szabadságvész, a jogegyenlőség eszméit addig ismeretlen jelentőségre

emelték, a mi természetesen a magyar közéletre is kihatott. A'égre nálunk is akadt a korszellemnek egy bátor, czéltudatos apostola, a ki nem a tömegekből, hanem a legelőkelőbb nagybirtokos, főúri körökből került ki s így a tehetség mellett kellő társadalmi tekintéllyel is rendelkezett, hogy igéinek figyelmet, szavainak nyomatékot szerezzen. Ez gróf Széchenyi István volt, ki hazafias szereplésével az 1825-ki országgyűlésnek, hol áldozatkészsége lehetővé tette a magyar tudományos akadémia megalapítását, korszakos jelentőséget kölcsönzött. 1830-ban a gróf, ki már előbb is irt egyet-mást, „Hitel”⁴ című munkájával, melyet csakhamar követett a „Világ”⁴⁴ és a „Stádium,”⁴⁴ olyan éles bírálatot gyakorolt az elavult politikai társadalmi és gazdasági intézményeken, a rendiség egész világfelfogásán, melyet azok soha többé ki nem heverték. Ez időtől fogva halálra sebzetten tengődtek még tizenhatsz esztendeig, de legkomolyabb híveik is érezték, hogy ütött halálos órájuk. Ez teszi korszakossá Széchenyi föllépését. Kíméletlen, de igaz bírálata szíven találta a rendiséget s midőn egyre többeket győzött meg tarthatatlan voltáról, ő lett első, igazán országos hatású képviselője a modern korszellemnek, melylyel az akkori irodalom tanulmányozásával, gyakori külföldi utazásai közben szerzett széleskörű tapasztalataival a legbensőbbben megismerkedett, a mint hazájának elmaradt viszonyairól szintén az ország különböző vidékein nyert közvetlen benyomások útján szerzett tájékozást. Lelkesedés, sokféle tudás, rettenthetetlen bátorság, társadalmi tekintély és izzó honszeretet egyesültek nemes lelkében s új Keresztelő Jánusként léphetett bámuló honfitársai elé, hirdetve nekik, hogy új és dicsőbb korszak elé jutott a magyarság s csak akarnia kell, övé lesz a politikai haladás, a szellemi polgárosodás és az anyagi jólét mennyországa. Merész szavai, melyeket gyakran az agitátor hevével, a költő erejével s az államférfi bölcsességével fejezett ki, egész mélyében fölkavarták a tespedő köztelket, gondolkodásra szoktatták az értelmesebbeket s fölidézték az eszmék ama tusáját, mely minden haladás előfeltétele. Széchenyi indította meg az uralkodó osztály erkölcsi megújulását, a melyhez elsősorban fordult, midőn a főúri társadalmat a modern élet ethikai alapelveinek ismeretére, a magyarosodásra, a köznemességet meg munkára igyekezett szoktatni.

E rétegekkel is oly hivatást végzett, mint utóbb a Dunával és a Tiszával. Szabályozta az uralkodó társadalom erkölcsseit, melyek ép oly kevéssé feleltek meg a kor szükségleteinek, melyek polgárosodási!ag fékezetlen áradásaikkal, posványáikkal, mocsaraikkal, ép annyi kárt okoztak, mint a Duna és a Tisza. Szabályozni, modernizálni igyekezett a százados bécsi iga, valamint a munkástömegek kizsákmányolása által megmételtyezett jogi és erkölcsi érzést, mert tudta és számtalan változatban hirdette, hogy barbár erkölcsökkel modern államéletet folytatni nem lehet. Azzal a szent meggyőződéssel fogott nemzetébresztő, martiriumos hivatásához, hogy „egy emberélet lefolyása után, — mint 1836-ban Írja, — vagy magyarabb világlesz, vagy elvész a magyar.“ Ez utóbbit pedig csak úgy vélte kikerülhetni, ha a nemesség a nemzeti reform s a haladás szolgálatába lép, a munkásnép anyagi és szellemi ereje meg fokoztatik.

Mindazáltal senki sem állt távolabb a szélső vagy éppen felforgató tanoktól és törekvésektől, mint éppen a nagy reformátor, a ki ifjúsága és férfikora minden szakában derék atyja, a nemzeti múzeum áldozatkész megalapítója, Ferencz gróf nagyon is conservatív világfelfogásának hive maradt. Csupán azt akarta, mire múlhatatlanul szüksége volt hazájának, mit nemcsak a felebaráti szeretet, hanem a józan számítás is az uralkodó és a munkásrétegre egyaránt hasznosnak, számtanikig bebizonyíthatóan előnyösnek mutatott s ezt is mindig törvényes úton akarta valósítani. Első és legnagyobb hatású műve, a „Hitel“ egy nagy eszű, de erősen conservatív gondolkodású agy terméke, mely egyenesen a magyar birtokos osztályhoz fordult s annak fejét óhajtá a haladó kor legnemesebb eszméivel megtermékenyíteni, az új közgazdaságtan és ethika nézeteivel helyes gondolkodásra tanítani. Legszebb fejezetei közé tartozik az, melynek címe: A magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene. Minthogy pedig ez a birtokos osztály kezelte a földesúri hatalmat, természetes, hogy szerzőnek gyakran érintenie kellett a nemzeti munkát, szervezetét, a vele foglalkozókat, a földmívelést és üzemét. Azt hirdette, hogy „szép s nemes érzés lakja sokszor a szántóvető hajlékát s hogy nagyobb szerencsére méltó;“ „a parasztság a hazaszerető s így legfőbb tekintetre méltó része;“ „se bot, se

A vessző nem hozott még egy országot is virulásra,“ hanem „csak azon társaságbeli szabadság, mely mindenkinek helyzetetése szerint igazait és terheit kiszabja“, „fáradjon a szántóvető ember még jobban, mint most, de nyugta s jutalma is szebb legyen,“ sok azt gondolja, hogy a földesúr jobbágya ellenében úgy áll, mint két kártyás, kinek egyedül egyike nyer s épen csak annyit nyerhet, mennyit a másika vesz.“ Ez hibás előítélet; „csak a földesúr igazságos léte, emberséges gondolkodásmódja s tanácsa emelheti a szántóvetőt nagyobb méltóságra s ez viszont teheti őtet vagyonosb, becsültebb, szerencsés!) földesurrá;“ „hol kötelesség van, ott jusnak is (kell lennie), hol pedig jus, szabadság s privilégiumok vannak, ott bizonyosan kötelességnek is kell lenni, ezek elvághatatlanok.“ Az ilyen mondások eléggé jelzik, milyen jól ismerte Széchenyi a jobbágnép nagy nemzeti jelentőségét, másrészt a fennálló munkaszervezet teljes elavultságát, de még inkább kitűnik törekvéseinek iránya és végcélja, midőn igazi himnuszt zeng a törvényelőtti egyenlőség, a közös teherviselés, a sajtószabadság elveire, midőn a munka áldását magasztalja, tanulásra, hazafiasságra, áldozatkészségre lelkesíti, ipar, kereskedelem, közlekedés fejlesztésére, hitel törvények és modern hitelszervezet alkotására buzdítja a politikai hatalom részeseit. Itt-ott közelebről is bemutatja a jobbágymunka elavultságait. A többek közt említi, hogy egy berek-szárításnál kitűnt, hogy a rendesen fizetett munkás ugyanannyi időben tizenháromszor annyit végzett, mint az ingyen-munkás vagyis a robotos. Az országos robot számát egy évre 30 millió napszámra becsüli, melyből azonban — mint mondja — 10 millió egyszerűen kárba vész, miből kiviláglik, hogy a fennálló munkaszervezet mellett milyen roppant a munkapocsékolás s nem azért fedi posvány s diszteleníti sivatag a hazát, mert nincs ember, nincs kéz, hanem azért, mert annyi munka foganatlan vész el. Ép úgy rámutat a tized káros voltára, a mi mind kétségtelenné teszi, hogy a jobbágyság és vele kapcsolatos intézmények gyökeres reformját óhajtja. Csakhogy a reform mérveiről és mikéntjéről a Hitel tájékoztatást nem nyújt s szerző e főfontosságú kérdésnek külön fejezetet sem szentel. Nem részletezi terveit másik alapvető könyvében, a „Világ“-ban sem (1831).

Ezen, főleg vitázó művében, erős hévvel és komoly tudás-

sal védi a Hitelben vallott elveket, de arról, hogyan képzei a jobbágykérdés gyakorlati megoldását, behatóbb fölvilágosítást megint nem ad. Egy helyen azt mondja, „én másutt s nem az országgyűlésen kezdeném az adófizető képviselői jussainak talpkövét. De erről is majd máskor lehetőségig kimerítve.“ Azután kiemeli, hogy hazánkban „a nemzet még semmi és szolga, a nemesség ellenben minden és úr,“ pedig „mindaddig, inig a nemzet nem lesz valami s a nemesség nem szűnik meg lenni minden“ igazi haladást nem tehetünk. E művében szentel ugyan külön fejezetet a robotnak és tizednek, csakhogy e fejezet nyomtatásban épen két oldal s szintén általánosságokban mozog. Egyedül azt emeli ki, hogy a robotért és dézmáért megfelelően kárpótolni kell a földesurat, még pedig a két érdekelt fél szabad egyezsége útján, mire nézve Nagyczenk mezőváros lakóival Széchenyi, a ki földesurok volt, még könyvének megírása előtt tárgyalásokat indított.

Csupán harmadik műve, a „Stádium“ melyet még 1831-ben megír, de a censura tilalma következtében csak 1833-ban tehetett közzé, adott részletesebb tájékozást a tömegekre vonatkozó terveiről. A tizenkét pontban, melyet nemzeti programúul kijelöl, benn van a nem-nemesek birtokszerző képessége, a házi adóban s az országgyűlési költségekben a közteherviselés elve, a királyi kisebb haszonvételek (ital- és husmérés) megváltása, valamint az a javaslat, hogy a nem-nemesek megyénként pártvédet választhassanak, ki tagosítási és arányosítási perekben megóvjá érdekeiket a földesúr ellen.

„Kilencz millió hű jobbágy és katona sorsának javítása — mondja — elodázhatatlan emberies kötelesség⁴⁴ s utal a visszásságra, hogy míg a nemesség alkotmányos királyt kíván magának, jobbágyainak ő meg korlátlan ura akar lenni. Az úri székről megjegyzi: „nem ritkán ez hoz ítéletet s nóta bene, semmi egyéb, mint kénye után, kiben az öltözetben, bajuszon és sarkantyún kívül szinte egy férfiúra ismertető jel sem található.“ Egészben nem sok tehát mindaz, a mit három első főművében a jobbágykérdésről közvetlenül mond, de az a kevés is elég volt, hogy a gondolkodást új irányba terelje, mert ígéinek hatását a körülmények is a legnagyobb mértékben fokozták. Az 1830. francia forradalom s az Európászerte föléledt szabadelvű törekvések tavaszi napsugárként érintették a magyar

közzvéleményt, másrészt 1831-ben véres parasztlázadás támadt, mely megfélemlítette s arról kezdte meggyőzni a legcsökönyösebbeket is, hogy a köznép sorsának modern rendezését tovább halasztani nem lehet, ha a nemesség saját magát örvénybe nem akarja sodortatni.

Ez a véres lázadás bizonyos tekintetben a nyomorait oszták közigazgatásnak köszönhető. Mikor az ázsiai kolera első európai körútjában megjelent Galicziában, a hatóságok ott is, nálunk is elmulasztották a halaszthatatlan óvintézkedéseket, így a járvány hamar átsapott hozzánk s három hónap alatt valami 56.000 embert vitt sírba.

A nép, főleg a kétségbeesett tótság, de a magyar jobbágyok is Zemplénben, Sárosban, Szepesben, Abaujban s kisebb mértékben Gömörben lázongani kezdtek az urak ellen s sokféle büntényt követtek el. Ifjabb báró Eötvös Ignác, királyi biztos katonasággal hamar vérbe fojtotta ugyan a mozgalmat s oly kíméletlenül ölette a szegénységet, hogy végre a királynak kellett a tömeges kivégzéseket eltiltania. Mindazáltal egész falvak népe menekült¹⁾ más vármegyékbe, például Közép-Szolnokba. A mozgalomnak általában sokoldalú következményei voltak. A rendiség józanabb elemeit arra ösztönözte, hogy tegyenek valamit a szegénység érdekében. Másrészt Bécsben a felkelést a nemesség megfélemlítésére igyekeztek felhasználni s Metternich azzal fenyegette a rendeket: kezemben a zsilipek* reátok zúdítom az árt, agyonüttetlek benneteket a parasztokkal! E fenyegetés szintén hatott s sokakat hajtott a bécsi udvar karjaiba, melytől parasztlázadás esetén védelmüket, megmentésüket remélték.

¹⁾ Ilyen zempléni menekültek alapították a Réz alján Hármaspatak és Magyarpatak községeket. *Petri* Mór, Szilágymegye tört. I. 158.

MÁSODIK FEJEZET.

Az 1832-6. és az 1839-40. országgyűlés kora.

Széchenyi apostolkodása, a nemzetközi szabadságtörekvések, a felvidéki események egyaránt új irányba terelték a rendiséget s gondolkodó részét mindinkább a haladás, a kiváltságaihoz konokul ragaszkodókat meg az udvar táborába gyűjtötték. Mikor a kormány 1832. végén országgyűlést tartott, ott már nem úgy, mint 1825-ben, csak a maradiak voltak képviselve, hanem az új politikai nemzedéknek fényes gárdája jelent meg, mely bátran és halálra szántan vette föl a harcot a sötétség hatalmaival. A kormány már a vármegyékben, a követválasztások idején megindította ellenök aknamunkáját s pénzzel csábította magához a hétszilvafás nemességet, hogy tömegével a művelt és fel világosodott elemeket kirekessze a törvényhozásból, mert különösen a középbirtokos osztály, mint egy jeles szónok az 1844-ki országgyűlésen mondotta,¹⁾ látta be mindinkább, hogy saját erejével az udvar és szövetségesei, a főpapság s a főnemesség teljesen agyon fogják szorítani s így a nép millióihoz igyekezett folyamodni vagyis védelmébe fogadta érdekeit. Itt-ott a személyi harc az új koreszmék képviselői ellen nem maradt meddő, másutt legalább a követi-utasításokba került be a maradi szellem, de teljes diadalt a választásokban a kormány nem aratott többé. Azon fáradozott tehát, hogy reakciók törekvéseinek tűzhelyévé, a haladás elleni küzdelem főhadiszállásává a felső táblát tegye, hová összes segélyhadait berendelte. Csakhogy innen sem zárhatta ki Széchenyi Istvánt, ki mellé az ifjabbak közül többen sorakoztak s kit különösen

¹⁾ *Pesti Hírlap*, 1844. jan. 14-ki szám.

báró Wesselényi Miklós, Erdély magyarosabb társadalmának szülötte, férfiasán támogatott. Azok az emberbaráti eszmék, melyek a jobbágycélemben már atyját vezették, az ő nemes lelkében még erősebben feljultak s szóval és tettel bajnoka lévén minden nemzeti eszmének, az úrbérrendezést, a jobbágyterhek enyhítését is halaszthatatlannak tekintette. Maga kezdte a munkát jószágain. Már 1827-ben hajlandónak nyilatkozott szilágyi birtokain önkényt életbe léptetni a magyarországi, sokkal enyhébb urbáriumot. Közép-Szolnok vármegye 1831-ki tavaszi közgyűlésén a jobbágyság állapotáról feltűnést keltő módon mondotta el nézeteit. Nem elméletek után indult, hanem alapos vizsgálatok által szerzett tájékozást a fennálló helyzetről.

Beható számításokat tett annak kiderítésére, mit kap a jobbágy földesúrtól, mit fizet érte s marad-e valami haszna vagy nem? A számítás csak a zsigárdi uradalom jobbágyaira (450 cselédes gazda valami 2500 lélekkel) terjedt ki, de mint-hogy a vármegyének mutatta be, kétségtől hasonló viszonyok uralkodhattak megyeszerte, sőt átlag véve talán ország-szerte. Wesselényi tanulságos számításainak főeredményei a következők:

Jószágain átlag véve van az ökrös gazdának legfőljebb 16, a gyalogosnak 9 kis hold földje (á 1000 négyszögöl), még pedig a beit elekekkel együtt. Ezért szolgál az ígás jobbágy 78, a gyalog 156 napot, melynek pénzértéke 156 frt. Ehhez járulnak a datiak vagyis majorság, tojás, vaj, fonás, karókészítés vagy gyümölcszedés, törés s a kisebb dézmák, melyek összértéke 7 frt 7 fillér, úgy hogy a földesúri terhek pénzre átszámítva, összesen 163 frt 85 fillért vagyis holdankint 9 frt 12 krajczárt tesznek. E szerint a jobbágy fizet holdankint 9 frt 12 kr. évi haszonbért. Ehhez járulnak a föld megművelésének költségei, melyeket Wesselényi a buzavetésnél 45 frt 20 krban, tengerivetésnél 20 frt 40 krban átlag meg, részletesen az egyes tételeket. A jobbágynek tehát egy hold buzavetés 54 frt 32, egy hold tengerivetés 38 frt 52 krba kerül. Ellenben egy hold buzavetés átlagos termése jó esztendőben 38 véka, melyből azonban neki csak 3312 véka marad á 1 frt 20 kr; ehhez járul a szalma és tők értéke = 4 frt 30 kr., úgy hogy egy hold összes jövedelme 49 frt 10 kr. Egy hold tengeriföld termése 35 véka á 40 kr. = 23 frt 20 kr., mihez jön a szalma, kender tők, paszuly

értéke = 8 frt, összesen 31 frt 20 kr. Minthogy pedig egy hold búzája a munkával 54 frt 32, tengerije meg 38 frt 52 krajczárjába kerül, ráfizet a búzánál 5 frt 22, a tengerinél 7 frt 32 krt. Ha e számok igazak, a miben kételkedni alig lehet, úgy megmondják a jobbágyság nyomorúságának, valamint Erdély egész gazdasági hanyatlásának igazi okát.

Méltán nyomasztónak mondotta tehát Wesselényi nagy beszédében a paraszt helyzetét: dolgozik, izzad, de verejtéke gyümölcsét csak a földesúr élvezi. Annyi a dézmája, fizetni valója, hogy csupán a baromtenyésztésnek köszönheti, hogy még bő terméskor is tengetni bírja életét, míg szűk esztendőben az éhenhalásnak van kitéve. Nem nézheti tovább, folytatta, az igazságtalanságot, mely a parasztot a földesúrával való viszonyban sújtja; csak a munka az övé, de gyümölcséből majdnem semmi. A paraszt hordja földesúrára helyett a terheket s „nincs egy kalász búzám, a melyre a pergető nap heve az ő verejtékét ne száraztotta volna; neki kell az idő viszontagságaival küzdeni, ő tikkad nehéz munkában a forró nár hevében s didereg a csattogó hidegtől száraz kenyere és szigorú eledele mellett; a míg én a hűs árnyékban henyelek vagy a míg az általa vágott s hordott fával jól fűtött s az ő munkája után szerzett pénzzel ékesített szobában vendégeskedhetem abból, a mit ő szántott, kapált, aratott/⁴ Van e beszédben sok abból a szenvedélyből, mely az egykorú által 1514-ben Dózsa Györgynek tulajdonított szónoklatban megnyilatkozik. Wesselényi odáig ment, hogy méllányosabbnak nyilvánította, ha nem a paraszt az urnák, hanem az úr a parasztnak fizetne dézmát. Annyit azonban — mondá — föltétlenül megérdemelne az országtól, hogy törvény védje meg urának önkénye ellen.¹⁾ De nem várta be, míg eszméi a törvényhozásban diadalt aratnak, hanem segített saját körében önállóan. Mérsékelte jobbágynak szolgálatait, másrészt a jószágából befolyó tengeri-dézmát az ő javukra fordította akként, hogy évről-évre beraktározta, hogy ínséges évben a szegénységnek olcsón rendelkezésére bocsássa. E „jótevő intézet“ megalapításán kívül eltörölte jobbágyaira nézve a botbüntetés alkalmazását s korlátozta a korcsmahitelt, hogy a népet mérsékletességre szoktassa. Mikor major

¹⁾ A beszéd kivonata *Petri Mór*, Szilágyul, mon. I. 461—2.

sági földjeinek célszerűbb kezelése végett bizonyos tagosítást kellett eszközölnie, biztosította parasztjait, hogy „ezen cserében sem kevesebb, sem rosszabb földet a mostaniaknál adni nem akarunk, legelőjüket nem fogjuk megszorítani . . . ezenfelül a majorság-erdőmben legelést engedek nekik, a mivel pedig épen nem tartozom.“ Szűkköüü, de dicséretes socialpolitikai segélymunka volt ez, bármi kevés utánzásra talált. De természetes, hogy az, a ki kezdeményezte, immár Magyarország törvényhozásában is apostola lett a legmesszebb menő jobbágyvédelemnek.

A koreszméknek és különösen a köznépeknek hasonló lelkes barátai még tisztesb számban foglaltak helyet az alsó táblán. Ott voltak Nagy Pál, Bezerédj István, Beöthy Ödön, Klauzál Gábor, Dubraviczky Simon, Balogh János, ki azt vallotta, hogy nincs hőbb vágya a jobbágykötelék megszüntetésénél, a fenkölt gondolkodású Kölcsey Ferencz, ki 1835-ben utasításai megváltoztatása következtében lemondott ugyan, de akkor már ott ült (1833. április, óta) a nagyok egyik legnagyobbja, csakhamar a szabadelvű ellenzék országosan tisztelt vezére, Deák Ferencz. Deák, noha saját utasításaiban is sok volt még a feudális gondolkodásból s megkötötte kezét nem egy kérdésben, azzal a jelszóval lépett a törvény hozás szentélyébe: „ha szabadok akarunk lenni, legyünk egyszersmind igazságosak^ s a folyó országgyűlés legfőbb céljául „a jobbágyság sorsának javítását“ jelölte meg. Így ez az országgyűlés, mely 1836-ig elhúzódott, a rendi gondolkodás fokozatos átalakításával új korszakot jelez a magyar szabadelvűség történetében, mert ez időtől kezdve maga a rendi törvényhozás az, mely a haladás eszméitől visszhangzik s a tömegek reformvágyát és szükségleteit kielégíteni igyekszik. Beállott a vezető egyéniségekben a rég óhajtott változás; új emberek léptek előtérbe, kik Széchenyi hatása alatt a jobbágykérdés egész jelentőségét, alapvető, a nemzet sorsára kiható fontosságát ismerték, kiknek szívet igazság és emberszeretet, agyát erős ítélőképesség és mélyeséges politikai belátás hatotta át. Mindnyájan el voltak tökéelve, immár korszerű megoldásra juttatni a jobbágykérdést nemcsak gazdasági, hanem nagy nemzeti jelentőségénél fogva. Ekkor még ők sem akarták, ámbár egyesek hangoztatták, a jobbágyság, vagyis az intézmény megszüntetését, a kötelező örökvált-

ságot. Még mindig a korszerű úrbérrendezés volt politikai eszmények, mert e tekintetben Ausztria állapotai nehezedtek rájuk, hol az udvar az örökváltságot most is ellenezte, ellenben az úrbérrendezést komolyabban, a parasztra előnyösebben hajtotta végre, mint nálunk. Így az 1832/6-ki országgyűlés haladó elemei szintén csak az igazságos úrbérrendezésért harcoltak. „Nekünk urbárium által nemzetet kell akarnunk — hirdette az aranysházi Kölcsey — azaz feladatunk úgy intézni az urbárium tárgyait, hogy a nép egyszer tulajdoni és polgári jogokat nyerjen s ez által a polgári alkotmány 700.000 puhaság és szegénység által elaljasodott lélekhez 10 millióm felemelkedhető! nyerjen!”

Még hajthatatlanabb, még lánglelkűbb bajnoka volt az eszmének Deák Ferencz. Ekkor még ő sem a jobbágyság megszüntetéséért, melyet 1848-ban mint igazságügyminiszter valószínűsíttet, kardoskodott. Fenn akarta az intézményt tartani, bármi különösnek találta, hogy az ország összes földbirtoka 70.000 nemes háznépé, 7 millió lakosnak meg fekvő tulajdona nincs. Egyelőre azonban megelégedett az igazságos úrbérrel, hogy „szabadság és tulajdon” által készítse elő az átmenetet abba az állapotba, mely a jobbágyságot „az emberiség méltóságára” emeli s „a keblükben szunnyadó hatalmas erőt” kifejti.¹⁾ De már ekkor hangsúlyozta, hogy a munkásnépet nem kegyelemképpen, hanem munkája, nemzeti hivatása iránti elismerésül kívánja új jogok birtokába helyezni. Azt hirdette, hogy „nem a pálcza és a büntető hatalom, hanem a szánakozó szeretet és bizodalom” tartja fenn „a jobbágy és a földesúr közt azon atyai és fiúi kapcsolatot, melyet hazánk minden részeiben oly gyakran emlegetnek, de sokban csak emlegetnek.” Megfelelő törvényekre akarta e viszonyt fektetni, de nem olyanokra, melyek csak papíron maradnak, hanem olyanokra, melyek lelkiismeretesen végrehajtnak s a parasztot a nemzeti közösség részévé teszik.

Ily szellemben óhajtá az új úrbérrendezést, melyre a nemesi közvélemény már meglehetősen elő volt készítve. Az a

¹⁾ Deák Ferencz összes nyilatkozatait *Könyi* Manó, Deák F. beszédei 6 kötetes, sokféle becses anyagban bővelkedő munkája I. és II. kötetéből (második kiadás) vettem. Lásd még *Ferenczi* Zoltán, Deák élete I.

rendszeres munkát, melyet az 1825/7-ki országgyűlés bizottsága József nádor elnöklete alatt szerkesztett s mely 7 fejezetből állt, még 1830-ban megjelent nyomtatásban. Így tehát majdnem minden vármegyének volt elég ideje, hogy behatóbban foglalkozzék vele. Megtette, szakbizottságokkal tanulmányoztatta, véleményeket készített róla, melyek közül néhány így Győr, Pest, Komárom, Nógrád megyéké ki is nyomatott s közgyűléseik hosszasan tárgyalták azokat. Ennek következtében a vármegyék az urbér dolgát követi utasításaikba is fölvették s megvolt bennök a hajlandóság, hogy méltányos megoldásra juttassák.

Alig hogy az országgyűlés megnyitott, a jobbágyszerzés nyomban előtérbe lépett, mert ezúttal az udvar szintén háttározottan követelte a 9 munkálatból álló regnicoláris bizottságok javaslatainak tárgyalását; sőt egyenesen azt, hogy az alsó tábla mindnyájok közül elsőnek az urbérmunkálatot tűzze ki napirendjére. E körüli hosszú vita támadt, mely végre a kormány győzelmére vezetett s az alsó tábla belenyugodott, hogy a reformok tárgyalását az urbérrel kezdje meg. Mindazáltal a kormány az országgyűlésnek sem haladó, sem maradi elemeivel nem állt ugyanazon elvi alapokon s olyan eszmei egyetértésben, mely a kérdés gyors és helyes megoldását biztosíthatta. Bécsben akarták az urbérrendezést, de csupán a regnicoláris bizottság munkálata alapján és elveinek szűk és egyoldalú keretében. Ez a munkálat sokban enyhítette a jobbágypénzbeli terheit és munkabeli szolgálatait s ennyiben a régi urbáriumhoz képest némi haladást jelzett, mert újabb töltést akart a földesúri kizsákmányolás árjai ellen emelni. Ellenben a jobbágyszerzés jogi helyzetének javítása, társadalmi és erkölcsi állapotának emelése terén alig hozott elvi jelentőségű újítást. Bécsben kezdettől fogva el voltak tökélve ez irányban a magyar szabadelvűek minden törekvését a leghatározottabban visszautasítani. Az udvar parasztvédő politikája abban ormolt, hogy, mint utóbb Deák mondotta, némely apró, tisztán anyagi értékű engedménnyel „jobbágyszerzések a királyi kincstárt gyarapító közterheket könnyebben viselhessék.” Más egyébtől irtózott, mert az elavult mezőgazdasági munkaszervezetben látta a fennálló politikai rendszer egyik alaposzlopát, melyet érinteni nem szabad. Nemcsak az új koreszmék iránti gyűlölete sugalta

e magatartását, hanem talán még inkább az a körülmény, hogy attól félt, hogy a magyar köznép jogainak kiterjesztése az ő szempontjából ártalmas visszahatást fog Ausztriára gyakorolni. Örökös tartományaiban az udvar saját hatalomteljéből és állami közegeivel már rég nagyon megnyirbálta a földesúri jogkört s fölöttébb mérsékelte az úrbéri terheket, úgy, hogy ott feltűnően kedvezőbb anyagi helyzetben élt a jobbágy, mint Magyarországon. Nem volt tehát semmi kifogása az ellen, ha a magyar jobbágy fizetései és szolgálatai annyira mérsékel ténnek, mint a Lajtán túl rég megtörtént; ellenben kézzel-lábbal védekezett az ellen, hogy a magyar jobbágyság kedvezőbb jogi helyzetbe jusson, több szabadságot nyerjen, mint az örökös tartományokbeli. Előre látta, hogy a magyar példát előbb-utóbb Ausztriában is követnie kellend s minthogy csökönyösen ragaszkodott a fennállóhoz, mindenáron meg akarta a magyar ellenzék idevonatkozó törekvéseit hiúsítani. Jobbágypolitikáját első sorban Ausztriára való tekintetek sugalmazták tehát. Minthogy pedig a vármegyék előzetes tárgyalásaiból ismerte az ellenzék szándékait, már a követválasztások s a követi utasítások megállapítása idején latba vetette befolyását a haladás hívei és eszméi ellen, a nélkül azonban, hogy kirekeszthette volna őket az új országgyűlésből.

Az ellenzék viszont szintén ismerte a kormány szándékait s nagyon jól tudta, hogy kétkulacos taktikája odairányul,, hogy látszólag a jobbágyság olt almazó jaképen szerepeljen a közvélemény előtt, a nélkül azonban, hogy némely anyagi kedvezményeken kívül más engedményre hajlandó lenne. Ez anyagi kedvezményeket az ellenzék szívesen megadta. Csak-hogy a körülmények épen e téren a legnagyobb óvatosságot tették kötelességévé. Minden törekvésének sikere végül is a vármegyén s az alsó táblán uralkodó jobbágyös nemességtől, azaz a középbirtokos osztálytól függött s ha tőle túlságos anyagi áldozatot igényel, könnyen megeshetett volna, hogy elriasztja magától, ellenségévé teszi s így egész reformprogramul ját kockáztatja. Az anyagiakban jól megfontolt mérsékletet tanúsított tehát, de annál nagyobb súlyt fektetett a személyi jogok kiterjesztésére, a jobbágy erkölcsi és társadalmi állapotainak javítására. Ez iránt a nemesség műveltebb rétegei már kevésbé érdeklődtek, mint az anyagiak iránt. E kérdésben

könnyebben lehetett őket a kormány és hívei elleni harcra mozgósítani, mint az anyagiak terén, mert bármi átalakító Itatással voltak a koreszmék a rendiségre, a régi előítéletek és az osztályönzés sűrű ködét a felvilágosodás napfénye csak idők múltán tudta szétoszlatni. Hasztalan papolt Széchenyi, hasztalan apostolkodott az országgyűlésen Deák, Kölcsey, Wesselényi s annyi más jeles hazafi, a rendiség minden anyagi engedményt, sőt önkénye minden mérséklését a saját részéről hozott súlyos áldozatnak minősít s nem szívesen törődött bele. Sőt akadtak olyanok, kik az nrbér tárgyalásába azzal az utógondolattal egyeztek, hogy azt a munkásnép újabb kizsákmányolására s helyzetének további megrontására használják alkalmául. Deáknak még 1833-ban tiltakoznia kellett az ilyen nyílt vagy leplezett szándékok ellen, midőn kijelenté, hogy új urbértörvények kellenek, csakhogy „ezen törvények olyanok legyenek, melyek a jobbágyok sorsát rosszabbá ne tegyék.“ Az ellenzéknek számolnia kellett tehát e hangulattal s bölcsen. számba is vette, mert tudta, hogy a jobbágyra kevésbbé lényeges, ha évenként 1—2 írttal többet fizet, mihelyt a többletért más téren kárpótoltatik vagyis ha egyéni és tulajdonjogi gazdasági jelentőségének és szükségleteinek megfelelően kiterjesztetnek.

Ilyen volt a kormány és az országgyűlési pártok álláspontja, ilyen az irányadó tényezők hangulata, mikor végre az alsó tábla belenyugodott, hogy a kilencz országos munkálat közül elsőnek az nrbér vétessék föl napirendre. Az úrbérrendezés maga elvileg már annyira megérett, hogy megoldását mindnyájan hasznosnak, sőt halaszthatatlannak tartották. Csakhogy a leglényegesebb részletekre nézve olyan kiegyenlíthetetlen nézetkülömbiségek forogtak fenn közöttük, melyek mindegyike alaposan veszélyeztethette az egész megoldást. Maga az udvar mint ilyen a nagy munka első szakában meglehetősen a háttérben maradt s így történhetett, hogy a kormánypárt és a rendi felfogás híveinek szilaj ellenállása daczára az ellenzék, habár sokban engedményeket kellett tennie, egészben fényes diadalt aratott s a legszebb eredményekkel zárhatta be a hadjárat első szakát.

1833. elején határozta el az alsó tábla, hogy enged a kormány óhajának s nem, mint eddig akarta, az ipar-kereskedelmi, hanem az úrbéres munkálattal kezdi meg a reformok

tárgyalását. Kebeléből új bizottságot választott, hogy a rendelkezésre álló anyag felhasználásával egészen új törvény javaslatot készítsen s azt a tábla elé terjessze. A bizottság hamar munkához látott s hogy lehetőleg siettesse, előzetesen semmiféle alapelvet vagy vezéreszmét nem tűzött ki maga elé, mert ezek szövegezése az ellentétes vélemények mellett sok időt igényelt volna. Egyszerűen belement a részletekbe vagyis megkezdte a kész regnicolaris javaslat tárgyalását s minden egyes szakasznál döntött a részletes megvitatás közben az elvi kérdésekről. A haladás barátai azon eltökéléssel léptek a vitába, hogy az alapul szolgáló javaslatot a jobbágyra minél kedvezőbb szellemenben fogják módosítani. A bizottságban a többség feléjük is hajlott, de már itt töméntelen nehézséggel találkoztak s némely kérdésben meg kellett a fennálló állapotok törvénybe ígatasával elégedniük, hogy az elvi jelentőségű újításokhoz megnyerjék a szükséges szavazatokat. Így a bizottság munkálata megadta mindenkinek a szabad költözés jogát, de a paraszt csak akkor élhetett vele, ha minden kötelezettségének eleget tett s legalább az alispántól megkapta a távozásra az engedélyt. Sőt a tömeges elköltözés, például egy egész falu népének áttelepedése egyenesen megnehezített. A távozó jobbágy befektetéseinek kívül haszonélvezeti jogát is eladhatta, ha a földesúr beleegyezett s ha akadt vevője, mire nézve némely fennálló megszorítás továbbra is meghagyatott. A telki állomány megállapításánál elvűi az szolgálta, hogy a jobbágy megélhessen a telekből. Minthogy azonban a javaslat törvényesítette azt az állományt, melyet az egyes vármegyékben Mária Terézia úrbére megállapított s mely akkor sem hajtott végre, azóta meg nagyjából elavult, ez elvnek a jobbágy kevés hasznát látta, sőt a csekély állomány e megálapításának végzetes hatásai — ez alapon hajtott végre később az örökválság — mind e mai napig érezhetők a paraszti birtokviszonyok alakulatában. Ellenben a terhek mérséklése terén a bizottsági javaslat már több előnyt hozott a jobbágyoknak. Egyebek közt eltörölte az úgynevezett kisebb tizedet és a hosszú fuvart, a kilenczedet meg egyezségileg megválthatóvá tette, másrészt a földesúr, ha természetben szedte, három nap alatt köteles volt átvenni, különben a paraszt a mezőn hagyhatta, a maga termését meg haza szállíthatta. Ellenben az az indítvány, hogy a

kilenczed kárpótlás nélkül eltöröltessék, a robot pénzbeli megváltása pedig kötelezővé tétessék, elvetetett, mert a szabadelvűek számoltak a tényleges viszonyokkal s nem akarták a földesurak tömegét magoktól elriasztani. Azt azonban kimondották, hogy az adókötelezettség a jobbágytelken gazdálkodó nemesekre is. kiterjesztessék, kik némely vármegyében elég számosan akadtak. Ez intézkedés szintén enyhítette a jobbágyok terhét, minthogy a közadó akkor minden törvényhatóságra átalányösszegben vetetett ki s minél többen járultak a fizetéshez, annál kevesebb jutott egy-egy adófizetőre.

Mindé kérdések legelői anyagi érdekeket érintettek, melyekre különösen a középbirtokosok, kik az alsó táblán a döntő szót vitték, fektettek nagy súlyt s a reform hívei épen rájuk való tekintetből álltak el sok méltányos kívánságuktól. Ellenben a legnagyobb erőköddel igyekeztek az eredeti javaslat egyes részleteit akként módosítani, hogy a jobbágy egyéni s tulajdoni jogai kiterjesztessenek s e célból az eredeti javaslatot, mely hét szakaszból állt, egy nyolczadikkal bővítették ki. Ezzel az új bizottsági javaslatot, illetve az egész úrbérrendezést első rangú social politikai alkotássá avatták s át menették az eddigi elnyomatásból a felszabadítás és egyenjogúság világába, mely ugyan még csak távoli, de mindenesetre már tudatos célja volt a szabadelvű tábornak. Ez eszméket a bizottsági javaslatnak különösen IV., V. és VIII. czikkei vagy szakaszai szolgálták. A IV. szakasz az önkénytes örökváltság behozatalára vonatkozott. A jobbágyterhek ily megváltását a törvény eddig sem tiltotta s ritka kivételképen ugyan, de már régebben is fordultak elő ily esetek. Már említettem Nyíregyházát; Zalában szintén pénzen váltotta meg magát néhány község s az alku mindkét félre föltébb előnyösnek bizonyult. Csakhogy az önkénytes örökváltság, valamint külföldön, hol még a XVIII. században törvényesítették s a közzétett statisztikai adatok szerint a gazdasági lendület fontos emeltyűjévé vált, nem birt tért hódítani s csupán kivételesen fordult elő. Most a szabadelvűek külön törvénnyel akarták ráirányozni a figyelmet. Divatba óhajtották hozni, hogy Ilidül szolgáljon a kötelező örökváltság végczéljához. Az V. szakasz viszont az új korszellem s jogérzés számbavételével szabályozta az úriszék hatáskörét, midőn illetőségét kizárólag a jobbágyok egymás-

közi pöreire korlátozta, ellenben minden port, mely jobbágy és földesúr közt folyt, a megyei törvényszékhez, vagyis a földesúr döntő befolyása alatti úriszéknel függetlenebb, elfogulatlanabb bírósághoz utalt. Ez időben az úriszék intézménye teljesen lejártá magát, már azért is, mert nagy költséget okozott a földesurnak. 1837-ben a mágocsi uradalomnak egyetlen uriszék 420 írtjába került. Ehhez járult a tömlöcztartás költsége, a hajdúk fizetése, úgy, hogy az említett uradalomnak egy évi összes idevonatkozó kiadása 1835 írtra ment, mit hasznosabb célokra fordíthatott volna. Minthogy pedig még 1848-ban 167 testület és 304 egyén volt az uriszék s a pallosjog kiváltságával felruházva, képzelhető, mennyi költséggel járt s minő zűrzavart okozott az igazságszolgálatásban.

Végül az újonnan beigtatott VIII. szakasz a jobbágy személyi és tulajdoni jogait akarta szilárdabb alapokra fektetni, midőn egyrészt megadta neki a fölperesi jogot mindenkivel szemben, azaz kimondotta, hogy jövőre saját nevében is pörölhet nemes emberrel, másrészt meg azt a kedvezményt, hogy bírói ítélet nélkül a parasztot sem személyében, sem javaiban büntetni nem szabad. Itt a többek közt a botozás akkor felháborítóan elterjedt divatjának akart határt szabni. A deres uralmát már Széchenyi ostromozta s egy külföldi¹⁾ megjegyzé, hogy nincs ország, hol annyit botoznának, mint nálunk, a mi úr és jobbágy erkölceit egyaránt megfertőztette. Az 1790/1. törvény kimondta ugyan, hogy a botbüntetést csupán az uriszék rendes ítélete alapján szabad alkalmazni, de az úri rend a szegény embert védő törvénnyel more patrio nem törődött s a botozás vígan folyt még a múlt század harminczas éveiben is, mikor a közerkölcsök kétségkívül pallérozódtak s szelidebbek lettek. Nagy Pál akkor azon reményének adott ugyan kifejezést, hogy közeledik az idő, midőn Ítélet nélkül senkit sem botoznak meg többé. Deák Ferencznek sem sikerült. legalább a falusi bírót kivonni a pálcázás szegényítő büntetése alól, hasztalan kívánta Klauzál Gábor is (1834.) „ez égbekiáltó licentia megzabolását.“

A fent ismertetett három szakaszt tekintették a haladás barátai az egész úrbérrendezés gerinczének. Elfogadtatásuk

¹⁾ *Ellrich*, Ungarn, wie es ist. Megjelent 1831.

azonban már a bizottságban roppant nehézségekbe ütközött. Majdnem minden szakasz, sőt a legtöbb bekezdés körül erős harez folyt, de kivált a paraszt személyi jogainak biztosítása keltett heves zivatart és sokan hirdették, hogy vége a nemesi jusnak, ha az úr nem csukathatja le a pórt akkor, mikor neki tetszik. Vége az alkotmánynak, csatakiáltással mentek a szavazásnak, mely azonban ellenök dőlt el. 1833. júniusban a bizottság elkészült nehéz feladatával s munkálata a kerületi ülésekből aránylag kevésbé megcsonkítva jutott az alsó tábla elé, mely 1833. július 16-án kezdte tárgyalni. Itt azután nyomban és nagy szenvedélylyel megindult a reformatio in pejus kísérlete, még pedig a kormány szándékainak megfelelően Somssich Pongrácz személy nők, a ház kinevezett elnöke közvetlen vezetése alatt. Fáradhatatlan volt azon törekvésében, hogy a bizottsági javaslatot visszacsinálja kiinduló pontjára, a regnicolaris javaslatra, azaz kihagyjon belőle minden lényeges újítást. Ha másképp nem ment, a kisebbség vagy a mint monddotta, a relatív többség indítványait jelentette ki elfogadottnak, mi több ízben a szokottnál is szenvedélyesebb összeütközésekre vezetett, mert Deák, Kölcsey és mások férfias kitarással és lángoló buzgalommal szálltak szembe erőszakos üzelmeivel. Úgyszólván minden szakasz és minden pont körül elkeseredett viták folytak s Somssich és hívei különösen azt elleneztek, hogy a jobbágyot csak törvényes ítélet alapján lehessen személyében és vagyonában háborgatni. Némelyek felhozták, hogy a jobbágnak ma sincs oka panasza, mások meg attól féltek, hogy ez új elvből „alkotmányunknak és az egész nemesi karnak végromlása következne”⁴ Deák Ferencz mindkét állítást tévesnek bélyegezte s kiemelte, hogy nem új engedményt kíván, „hanem azon jnst, mely a természet törvénye szerint a jobbágyságot is illeti”⁶⁴ s hogy csak „nyolcz százados constitúciónknak nyolczszázados igazságtalanságát”⁴⁴ akarja enyhíteni, „mert közboldogság ott általános nem lehet, a nemzet virágzása nem képzelhető, a hol még a személybeli bátorság is csak privilégium s a hol azt a kisebb rész kizárólag gyakorolja.” Mások változtathatatlanak, örök időre szólónak hirdették a Hármaskönyv idevonatkozó határozatait s elleneztek kiterjesztéseket a jobbágyságra. A többség azonban Deáknak adott igazat s elfogadta az illető szakaszt. Ép oly hevesen folyt a harc az örök-

váltságról szóló résznél, noha nem hozott újítást. Csupán azon régi elv törvénybeigatására szorítkozott, hogy jobbágyok megválthatják úrbéres tartozásaikat, szolgálataikat és adózásaikat (az úri törvény hatóság sértetlen hagyatván) szabad egyezség útján tökéletesen és örök időkre, kivéve a királyi haszonvételeket, melyek úrbéri kötés tárgyai nem lehetnek. Szentiványi Anzelm az idevonatkozó vitában ki akarta terjeszteni a birtokképeség elvét a hazabeli lakosokra, még pedig a nemesi javakat illetőleg is s Borsiczky István, főleg Deák Ferencz támogatták az eszmét. Deák elmondotta, hogy „nincs a nemzeti művelődés lehető virágzásának emésztőbb fénye,” mint az, hogy nem-nemes ember fekvő birtokot tulajdonul nem szerezhethet, mi nemcsak az örök igazsággal ellenkezik, hanem még inkább azzal, hogy a tömeg vállain fekszik a közterhek legsúlyosabb része s a legtöbb vért is ő áldozza az ország védelmére. Hévvél ajánlotta tehát a birhatási jog kiterjesztését a nem-nemesekre. „Nevelni fogja ez a nemzeti szorgalmat, felébreszti sokak kebelében az emberiség magasabb érzését, ösztönt ad a kiművelődésre s ezáltal hazánk boldogsága fog növekedni a nélkül, hogy valakinek igaz jussai sérelmet szenvednének.” Mindez nem használt s az indítvány elbukott. A kérdés később (1843.) egész inas alkalommal, a polgári törvények javításáról szóló vitában újra fölmerült. Szentiványi megint megtette az indítványt s Deák buzgón támogatta, utalva arra, hogy nincs magyar törvény, mely a nem-nemesnek fekvő birtok szerzését tiltaná. Másrészt kigunyolta azt az ellenérvet, hogy a nem-nemesre csak káros lenne, ha földet vásárolna, mert pénzét másutt jobban kamatoztathatja. De a többség, 27 vármegye s az egyházi rend ismét megbuktatta az elvet.

1833. szeptember 21-én került a VIII. szakasz az alsó tábla napirendjére s Somssich elnök nyomban kiadta a jelszót, hogy fölösleges s nem idevaló, mit Deák ékesszólása sikerrel czáfolt meg. Egészben bármi heves támadások intézteitek ellene, a bizottsági javaslat lényeges alapelveiben változatlanul került ki a harczból, mert a többség hűségesen kitartott mellette. Az alsó tábla még a javaslat végét tárgyalta, mikor eleje szeptember 9-én a főrendiház elé került, hol a tusa még szenvedélyesebben megnyúlt. Ott az udvar kívánságához képest a reformok ellen maga József nádor vetette latba befolyását s a főurak,

kiknek túlnyomó többsége mindig föltétien hive volt Bécs törekvéseinek, most is köréje csatlakoztak. Mint az udvar, úgy a nádor is az anyagiakban bőkezűbb volt az alsó táblánál, ellenben a javaslat demokratikus irányzata aggasztotta s e téren minden újítást visszautasított. Ösztönzésére a főrendi tábla nem kevesebb, mint négy üzenetet váltott a követekkel, kik rendületlenül ragaszkodtak megállapodásaikhoz. A meddő küzdelemben végül is a mágnások engedtek, de nem azért, hogy az úrbérrendezés ügyét dűlőre juttassák, hanem azért, mert Bécsből azt az utasítást vették, hagyják abba az ellenállást s fogadják el az alsó tábla javaslatát, mert a király semmi áron sefti fogja szentesíteni. Egyelőre azonban a két tábla közt létrejött a megegyezés s a nyolcz szakaszból álló urbérmunkálat vegyes ülésben (1833. nov. 19.) hitelesítettvén, szentesítés végett Ferencz királyhoz a szokásos módon felterjesztett.

Csak ekkor állt be az urbér-ügyben a végzetes fordulat. Az udvarnak, mely eddig azt a látszatot igyekezett kelteni, mintha szíven viselné a jobbágy helyzetének javítását, most ép oly kevésbé kellett a javaslatban letett reformok, mint annak előtte. Csakhogy megbuktatásukra új furfanghoz folyamodott. Magán az alsó táblán akarta a dolgot zátonyra juttatni, még pedig akként, hogy főispánjai s az alsó tömegek segítségével megváltoztattatja a vármegyék által követeiknek szabadelvű szellemben adott utasításokat. Ehhez azonban idő kellett s hogy megszerezze, kilencz hónapig feleletre, noha régen elkészült vele, sem méltatta az országgyűlést. Válaszát csak 1834. aug. 28-á-i olvasták föl az alsó táblán, hol roppant megütközést keltett, mert az anyagi kedvezményeket szaporítani akarta ugyan, ellenben a IV., V. és VIII. szakaszok egyszerű kihagyását követelte. Ezzel az urbérügy újra napirendre került s tárgyalása szept. 2-án úgyszólván előlről kezdődött, csakhogy a haladás híveire egyre kedvezőtlenebb körülmények közt, mert a szabadelvű többség a vármegyékben folyó titkos aknamunka, másrészt a személynek vesztegetései következtében mindinkább csökkenésnek indult.

Az udvar különösen a vármegyében dolgozott agyafúrta és sikeresen. Legelől a jobbágytelken gazdálkodó nemesek adókötelezettségét, mely benn volt az urbérjavaslatban s melyet maga is elfogadott, használta fel céljaira. Az adókötelezettség

veszedelmével kezdte ijesztgetni a bocskorosokat, a bunkókra-
cziát, s a paraszt-nemesek segélyével a főispánok kivítették, hogy
számos vármegye gyűlése maradi szellemben módosította kö-
veteinek eddigi szabadabb utasításait. Ezzel elérte, hogy több
követ megmásítani volt kénytelen álláspontját s azt, a mit csak-
nem két esztendeig, mint egyik-másik panasolta, fehérnek vé-
delmezett, végül feketének nyilvánította. A kormány ez tizei-
méi távolították el Kölcseyt az országgyűlésről, mert utasítá-
sainak illetén módosítása után letette a megbízást, sőt ugyanez
üzelmek idézték föl báró Wesselényire a végzetet. Kölcsey és
Wesselényi sorsa szoros kapcsolatban áll egymással. 1834. decz.
9. Nagykárolyban megyei közgyűlés tartott oly czélból, hogy
Kölcsey második utasítása ismét szabadelvű szellemben módo-
sítsassák. Az indítvány megbukott, de a vita folyamán Wesse-
lényi nagy beszédet tartott s a jobbágykérdésről lévén szó,
meggyőződéséhez híven ecsetelte a parasztság sanyarú állapo-
tát. E közben erősen ostorozta a kormányt, mely látszólag pa-
rasztvédő irányzatot követ, de csak azért, hogy a nemességre
uszítsa a jobbágyot, midőn az országgyűléssel igyekszik az úr-
béri javaslatokat megbuktatni. Pedig — mondá — az alsó tábla
akarja a reformot, csak a főrendek nyakaskodnak. Hogy az
olygarchákról elvonja a nép gyűlöletét, immár a vármegyék
ösztönzi reá, hogy követeket tiltsák el a haladástól. Leikökre
kötötte tehát a nemeseknek, ne támogassák a kormányt, mely
csak őket akarja bajba hozni, mert a parasztság el fog kese-
redni s a nemességen tölti bosszúját. Az udvar el fogja ugyan
fojtani a lázadást, „de jaj lenne akkor nemzeti függetlensé-
günknek!” A lelkes, de épen nem lázító beszéd nem mentette
meg Kölcsey ügyét, de a derék szónoknak hűtlenség! port ho-
zott s töméntelen üldözésnek és szenvedésnek tette ki.

így tehát 1834. aug. 28-án az urbér újabb tárgyalásakor,
de még inkább a későbbi döntő tanácskozásokban lényeges vál-
tozások álltak be a pártok számarányában és csoportosulásában
s a reform ellenségei a kormány hajtogatóisai folytán különösen
nov. 17-ke óta, mindkét táblán új bátorságot merítettek. Addig
azonban a haladás hívei az alsó táblán még mindig győztek s
az említett napon az önkényes örökváltságnak is megszerezték
a többséget. Csakhogy a részletekben engedményeket is kellett
tenniök, hogy az elveket megmentsék. Ezt tették például az irt-

ványok kérdésében. Az ide vonatkozó határozat olyan zavaros fogalmazást nyert, mely később tömértelen nézeteltérésre adott alkalmat. Pedig a kérdés nagyon közlelöl érdekelte a jobbágyságot, mert a jobbágý földnek valami egy harmada irtvány volt s számos község egész gazdasági létele az irtásokon nyugodott. Mindazáltal sokan be akarták az úrbérrendezésbe csempészni, hogy az irtványföldröket a földesúr egyszerűen visszavehesse, szerződés esetén meg visszaválthassa s tetszése szerint rendelkezessék velök. Most, hogy maga a kormány vetette föl magát a földesúri hatalom olt aim azó java, az efféle törekvések egyre kihívóbban s a pártviszonyok változása következtében sikeresebben is érvényesültek.

Az új pártviszonyok közt Deák és barátai géniusza, igazán szívíós kitartása mindinkább meddőségre lett kárhoztatva. Hasztalan hangoztatta, hogy az örökváltság földesúrra és jobbágyra egyaránt előnyös, utalva Nyíregyháza s néhány zala: község példájára, melyek az örökváltság után „gondosan műveit, kies termő kertté varázsolták határaikat/⁴ Hasztalan monddta, hogy az eddigi állapot rideg fentartásával „elszigeteljük hazánkat Európa művelődéséből/⁴ Hasztalan mutatta ki, hogy mindig voltak nálunk kíváltságos községek, melyeket a földesur fölmentett az urbé alól s hogy azzal, ha most megtiltják neki, hogy az örökváltságra önkényt megegyezzék jobbágyaival, a nemesi, a földesúri tulajdonjogon esik égbekiáltó sérelem. Hasztalan monddta, hogy „vétkes mulasztás, nem alkotni törvényt, mely a szabad és boldog polgárok számát szaporítsa.⁴⁴ Az alsó tábla többsége eleinte vonakodva ugyan, de egy ideig még támogatta, ellenben a főrendiház, a kormány ellenállásának védbástýája hajthatatlan maradt s nem csak rosszindulattal, hanem mindenféle hamissággal folytatta a harcot a javaslat szabadelví alapelvi ellen. Így például azt állította az örökváltságról, hogy a javaslat kötelezővé teszi mindenkire, a mi a legüresebb ráfogás volt, melyet az alsó tábla okt. 4. üzenetében érélyesen vissza is utasított, kiemelve, hogy a javaslatban ílyesminek „még csak nyoma sincs.⁴⁴ A főrendek elfogultsága egyébiránt minden alkalommal, mikor valami jobbágýkérdésről szó volt, a legridegebb kifejezést nyert. Azt mondták, hogy egyedül a követek üzeneteiből tudták meg, hogy van hazánkban olyan néposztály, melynek nem lévén

tulajdona, „nyomorult életén kívül alig bír valamivel“. Deák erre megjegyezte, hogy ez csak enyelgés, tréfa lehet, de mindenestre jellemzi az ország akkori legnagyobb birtokosainak gondolkodását. Következések maradtak abban is mindvégig, hogy az udvar által kifogásolt három szakasznak a törvényből való egyszerű kihagyását követelték, mert legszerűesebb határozatában is felforgató törekvéseket szimatoltak. Így a javaslatnak azon részéből, mely a földesúri hatóságra s úrbéri perekre vonatkozólag nagyon mérsékelt reformokat ajánlott, azt mondták, hogy „valóban elrémültek a polgári sorsnak akként javait változtatásán“. Szilaj hévvel tiltakoztak a földesúri büntető hatalom korszerű korlátozása ellen, a többek közt azzal érvelve, hogy ez a hatalom „mintegy magában a természet törvényeiben is gyökerezik.“ Erre Deák Ferencz nagyon elmésen jegyezte meg: „én nem tudom, melyik kiadását bírják a főrendek a természeti törvényeknek, az ő kiadásukban ez is és még sok egyéb is írva lehet, a mint ezt hosszú századok véres tapasztalatai borzasztóan bizonyítják; de azon természeti törvényből, melyet Isten eltörölhetlen, örök betűkkel vésett az ember szívébe, ama bitorlott hatalom bizonynyal nem következik.⁴⁴ A beszéd Deák egyik szónoki műemeke, csakhogy érvekkel immár nem lehetett hatni, mert a haladás barátainak helyzete az udvar ármányai következtében folyton kedvezőtlenbé vált. Az új utasítások egyre csökkentették a régi urbérjajavaslat híveinek számát, mert azok a követek, kik új utasításokat kaplak, kénytelenségből, néha lelkiismeretök ellenére immár leszavazták azt, a mit nemrég magok segítettek diadalra. Először az urbérjajavaslatnak az örökváltságra vonatkozó része, melyről kisütötték, hogy a jobbágyra is káros, bukott meg az alsóház 1834. decz. 10-iki ülésében néhány szónyi többséggel. Ugyanez történt csakhamar a másik két vitás szakasszal s az alsó tábla beleegyezett, hogy az udvar és a főrendek kívánságához képest a javaslatnak IV., V. és VIII. szakaszai kimaradjanak az úrbérrendező új törvényből.

Ezzel a küzdelem eldőlt, s noha még 1835-ben többször megújult a vita, noha időközben trónváltás állt be, mert Ferencz király elhunytával (1835. márcz. 2.) helyét a már megkoronázott V. Ferdinand király foglalta el, a javaslat alapvető szakaszai nélkül került törvénytárunkba (1836:4—13. t.-cz.).

Az új király alatt még fejtelenebbül folyt a régi gazdálkodás s az ő nevében működő kormány ép oly ellensége volt az urbér méltányos rendezésének, mint a régi. Mikor Békésmegye felhívta a testvérmegyéket, hogy az urbérjavaslatból kimaradt elvi jelentőségű határozatokat vegyék be a jövő országgyűlésre küldendő követek utasításaiba, a kormány (1835.) egyszerűen lázításnak minősítette Békés eljárását, királyi biztost küldött a megye nyakára, a határozat hozatalában részes bizottság' tagok ellen meg fegyelmi eljárást indított.

E körülményeket számba véve az 1836-ban szentesített urbértörvény minden hézaga és hiánya mellett is dicsőségre szolgál ama bátor és önzetlen hazafias férfiaknak, kik megalkotásában részt vettek s a sátáni düh vei küzdő reakció karmaiból legalább egyes igen értékes vívmányokat tudtak a munkásnép számára kiragadni. Ezek közt figyelemre méltó a 44. törvény-cikk is, mely végre levette a jobbágyosság válláról az országgyűlési költségek terhét, midőn kimondotta, hogy e költség ne mint eddig, a házi pénztárból vagyis a jobbágy adóból fizetessék, hanem minden vármegye nemessége piaga viselje. E törvény csak a jelen gyűlésre szólt, de a rendek később is megnjitották úgy, hogy a köznép ekkor végleg megszabadult e tehertől. A szabadelvűek küzdelmei más tekintetben sem maradtak meddők. A tusa heve általában fölvillanyozta az ország közvéleményét, addig ismeretlen érdeklődést keltett a rendek tanácskozásai iránt s népszerűsítette a nagy nemzeti és korszerű eszméket, melyeket az ellenzék tömegesen dobott a vitába. Ezek hatása nem szorítkozott többé a tanácskozó terem négy falára, az országgyűlés tagjaira, mert volt már a gyűlésnek írott hírlapja, Kossuth Lajos Országgyűlési Tudósításai, melyek lelkesítő, elbűvölő képet adtak az egyes ülések lefolyásáról s szétvitték az ország minden részébe, az értelmiség minden körébe az ott elhangzott beszédeket, az események megkapó rajzát. A hol csak magyarok éltek, mindenütt érdeklődéssel fogadták a fölmerült indítványokat és eszméket. Minden megyegyűlés, minden kaszinó és társas kör, melyek száma nőttön nőtt, a politikai élet és eszmecsere egy-egy tűzhelye lett s hozzá járult a nézetek tisztázásához, a közszellem újjá ébresztéséhez, a feudális kód elosztatásához. Az 1852/6-iki országgyűlésből világosság áradt az egész országra, melynek terjesztésében Kossuth egy-

szerű hírlaptudósítói működésével döntő szerepet vitt. Ez időtől kezdve „a szabad föld eszméje“ egyik vezéreszméjévé válik a nemzeti programmak és pedig nemesi és úrbéri föld felszabadítása egyaránt, amaz az ősiség, ez meg az urbériség százados nyűge alól]. Fokozták a nemzet bizalmát, szellemi és anyagi erejét azok a fontos törvényhozási alkotások is, melyeket az országgyűlés a magyar nyelv és művelődés, az anyagi érdekek, közlekedés, ipar, kereskedelem és egyéb modern jogintézmények terén Széchenyi István szellemében létesített s melyek mindegyike újabb réseket ütött a feudális közszervezet omladozó bástyaín.

Noha az új törvényből kimaradt az örökváltságra vonatkozó szakasz, még sem tiltotta, sőt elismerte legalább „azon régi kötések érvényét, melyek eddig az urbérre nézve úr és jobbágyságot közt⁴⁴ létesültek s jövőre is megengedte a jobbágyságoknak, hogy „csupán tartozásaikra, szolgálataikra és adózáisukra nézve külön-külön örökös kötésekkel tehessenek.⁴⁴ Ennek következtében az országgyűlési tárgyalásokban föl hangzott eszmék hatása alatt itt-ott a megváltással valóban újabb kísérletek tétettek. Endrődy József még 1834-ben megegyezett temesi jószágán élő jobbágyaival, hogy egy egész telket évi 37 forint általánért minden néven nevezendő úrbéri fizetés és szolgálat alól fölment. Ez a váltság oly előnyösnek bizonyult, hogy, noha a jobbágyság évenként fölmondhatta a szerződést, mely esetben ismét a törvényes úrbérrendezés szerint kellett szolgálnia, hét év folyamán egyetlen egy felmondás sem fordult elő.¹⁾ 1838-ban a jobbágyság nemeslelkű barátja, Bezcredj István kötött medinai (Tolna) jobbágyaival önkényes örökváltsági szerződést, mely a maga korában élénk feltűnést keltett s mindkét félre kedvezőnek bizonyult. Egyik példa sem birt ugyan lendületet adni az önkényes váltság ügyének, de mindenesetre tanulságos volt, mert a haladás híveit is meggyőzte, hogy ez az eszme lejártá magát s meg kell a kötelező örökváltsággal, a jobbágyság teljes felszabadításával barátkozniok, ha a nemzeti erő kifejtésének, a nemzeti egység megteremtésének céljához el akarnak jutni.

Ez a felfogás egyre inkább terjedt, ámbár az ellenzék a

¹⁾ Hetényi János, Robot és dézsma 80.

következő 1839/40-ki országgyűlésen sem tűzte ki határozottan programjára, hanem megelégedett azzal, hogy új kísérletet tegyen az önkényes váltság törvénybe igtatására. Ezúttal sikerrel. Ekkor már a felső és alsó táblán egyaránt számra tekintélyes csoport lengette a haladás zászlaját, sőt a kormány-párt sem zárkozhatott el többé régi ridegségével a köznép panaszaival, melynek munkája egyre áldásosabbnak bizonyult reá s az egész országra. Akár akarta az udvar és az uralkodó osztály, akár nem, a gazdasági átalakulás egyre kikerülhetetlenebbé tette az állam jogi és politikai alapépítményének korszerű átalakítását, mert a gazdasági viszonyok eljutottak a fejlődés azon fokára, mely mellett az eddigi tulajdonjogi és társadalmi keretek meg nem maradhattak többé. Mindinkább önerejéből törte szét a dolgozó Magyarország a korlátokat, melyekbe a múlt szorította. Belátta ezt minden józan eszű ember, bármely párthoz tartozott s egy előkelő hölgy, nemeskéri Kiss Pálné, a fiumei kormányzó neje is, ki jelen volt az 1839-ki országgyűlésen, azt írta naplójába: „Én határolt asszonyi értelemmel és világosan látom, hogy nem csupán a századunkhoz szabott filantróp érzés, hanem az ész is tanácsolja a nemesnek, hogy — mint Bezerédj mondja — koncessziókat tegyen jobbágyának/⁴ Midőn tehát a két tábla tárgyalásaiban az urbérügy ismét szóba került, mert az 1836-ki törvények számos részleteikben világosabb magyarázata vagy lényeges módosításra szorultak, egy four, báró Wenkheim Béla indítványozta, vegyék be a törvénybe a múlt országgyűlésen megbukott önkényes örökváltságot. Sőt Beöthy Ödön egyenesen azt kívánta, hogy az örökváltságot országszerre kötelezővé tegyék s vidékenként bizonyos kulcs szerint eszközöljék. Deák Ferencz Wenkheim javaslatát támogatta s utalt reá, hogy a megváltásból a földes - nré a főhaszon, de előnyös az az egész országra. Wenkheim indítványa el is fogadtatott. Így az örökváltság kérdése ismét a főrendek elé került, kik most, noha még 1836-ban irtó harcot folytattak ellene, a kormány utasítására irgalmasabban bántak el vele. Ezúttal, de csak az udvar rendeletére, mely a harciasan alakuló külpolitikai viszonyok miatt súlyt helyezett a magyar országgyűlés békés lefolyására, ők is belenyugodtak abba, hogy a két érdekelt fél megegyezésével, tehát tisztán magánjogi kötésképpen az urbéres terheket meg lehessen váltani.

Sőt megszavazták azt a javaslatot is, mely a paraszt személyi és tulajdoni jogait biztosította. Ez azonban már nem kellett a kormánynak s így az 1839/40-ki országgyűlés az urbérügyben csak három törvénycikket hozott. VII. és VIII. cikkében a legutóbbi urbértörvények számos határozatát részint világosabban megmagyarázta, részint módosította, a jobbágyság örökösödését meg szabályozta, a IX. cikkben pedig a mezei rendőrség kérdését rendezte. A VII. cikk 9. pontja szól az örökösödésről s kimondja, hogy „megengedettik, hogy a földesúr és jobbágyság közötti szabad egyezség által meghatározandó bizonyos általános somma fizetéseivel, akár egyes jobbágyságok, akár egész községek földesúri tartozásait, szolgálataikat és adózásait íaz úri hatóság azonban sértetlen hagyatván) tökéletesen és örök időkre“ megválthatják. A következő pontok az ide vonatkozó törvényes eljárás részleteit szabályozták. Mindez ügyek tárgyalása most éppen nem keltett hevesebb vitákat. Több vármegye azt is ajánlotta, hogy a robot a mostani, mindkét félre egyaránt kedvezőtlen behajtásmód helyett egyezség útján szakmánsba adassék, vagyis a vármegye közbejöttével a két fél állapítsa meg, hogy a jobbágyság hány holdat tartozik a földesúr jószágából földszántani, learatni, feltakarni. De az indítvány megbukott, ámbár egyes földesurak életbeléptették a szakmánsrendszert, például Matolcson (Szatmár), Tarpán (Bereg), az abonyi uradalomban, Boroszlón (Heves).¹⁾ E rendszer előnye egyebek közt abban állt, hogy a jobbágynak több ideje maradt a saját földje megművelésére, másrészt előre tudta, a mi a robot mostani rendszerénél nem történt, mikor és hol kell majd az úr dolgát végeznie, az urra meg azért volt hasznos, mert a szakmáns jobban végezte munkáját, mint a robotos, a felügyelet költségei meg apadtak s az úr nem is volt annak a sokféle csalásnak kitéve, mely a robotnál elharapózott.

Az 1839/40-ki országgyűlésen a jobbágyságvédő irányzat eljutott odáig, hogy a fejlettebb közgazdasági viszonyok által rég kívánt önkényes örökösödés intézményét bevitte a magyar törvénytárba. Ez erkölcsileg nevezetes haladással, mely előkészítése volt a kötelező örökösödésnek, zárul a nemzeti ébredés első nagy korszaka, az, melyben gróf Széchenyi István vitte a

²⁾ Ploetz Adolf, Robot és dízma 375—380.

vezérszerepet. Hogy e korban mik voltak a haladás barátainak óhajai s minő érvekkel küzdöttek ellenök a maradiak, azt híven és megkapóan fejezte ki 1835. máj. 20-ki remek beszédében Deák Ferencz, midőn elmondta: „Volt idő, hogy azt mondánk, adjunk a népnek tulajdon birtokot és vonjuk ezáltal hozzánk egy kissé legalább közelebb és egy édes kapcsolattal kössük őt ezen hazához, melyet ő táplál s ő védelmez leginkább; igenis adjunk a népnek tulajdont. Nem — feleli a többség, mert minden föld tulajdona az urat illeti, a tulajdon pedig szent és sértethetetlen. Jól van, viszonzunk, engedjük meg tehát legalább, hogy az úrtól szabad alku szerint vehessen fekvő vagyont magának. Isten őrizzen, válaszolt a többség. Constitutiónkba ütközik. Így szorongatva, végre csak azt kértük, válthassa meg szolgálatait s fordíthassa a maga és a haza javára azon időt jól, melyet most földesúrának fojtott bosszúsággal, rosszul dolgozva veszteget. De még akkor is azt felelték: erről majd más-kor tanácskozunk.“ 1840-ben végre tanácskoztak róla s törvénybe iktatták, csakhogy nyomban kitűnt, hogy megkéstek vele s a változott viszonyok közt az sem hozhatja meg többé a kívánt megoldást.

HARMADIK FEJEZET.

Kossuth Lajos kora.

Az önkényes örökváltság 1840. óta a magyar jog törvényes intézménye volt. Csakhogy a törvény megalkotói s a viszonyok ismerői eleve tudták, hogy megkéstek vele s hogy mint külföldön, hol réges-régen dívott, nálunk sem fog számottevő eredményre vezetni s ezen az úton a jobbágykérdés beláthatatlan idők folyamán sem nyerhet megoldást. Csakugyan igazuk volt s az önkényes megváltás az új törvény után a kor-szellem kedvező iránya mellett is ép oly kivétel maradt, mint addig volt, ritkaság számba ment, mely bármi előnyösnek bizonyult az érdekeltekre, — egyetlen egy eset sem végződött balul, — mint csodát bámulták meg, de sem a főúri nagybirtokosok, sem a középnemesség nem utánoztak.

Ép oly kevésbé bírt hódítani a szintén fölöttébb czélszerű szakmányrendszer, mert egyezséghez volt kötve, ennek pedig a felek érdek-, valamint érzelmi ellentétei állták útját. Itt rejtett a főakadály, mint azt e kor politikusai és írói százszor s teljes igazsággal hangoztatták. Az uraság kegyelemnek, súlyos áldozatnak, tekintélye csorbitásának tekintette a paraszt iránti engedményt, még ha busásan megfizették érte. Ez okból tartózkodva állt szemben az örökváltsággal, noha azért, a mi joggal megillette, bő kárpótlás biztatta, hisz maga szabta meg a megváltás összegét. E tekintetben még a kötelező örökváltság sem fenyegette károsodással, mert a hatóságok szintén az ő köréből kerültek ki. A főkancellártól az utolsó megyei esküd-tig mindenki többé-kevésbé érdekelve volt a műveletben s józan észszel föl nem tehető, hogy a földesurat jogos igényei-ben, akár a törvény megalkotásakor, akár végrehajtásakor

meg akarták volna rövidíteni. Legfőlebb az erőszakos kiszípolozásból, a fennálló országos törvény meg nem tartásából származó jövedelmei csökkenhettek, de ezeket úgy is komolyan fenyegette a korszellem hatása alatt a rendi osztály érdekből mindinkább kikerülő igazságszolgáltatás. Az anyagi károsodástól a földesúr nem félhetett tehát s a mit e tekintetben az örökváltság ellen felhozott, az csak ürügy volt, csak takaróul szolgált annak leplezésére, hogy nem akarja a parasztot kezéből kiadni, nem hajlandó őt önmagával jogilag egyenlővé tenni, nem akarja polgártársának elismerni, nem akarja munkája szerint becsülni, szóval, hogy merő előítéletek, nem pedig komoly, számbavételt igénylő érvek és indítékok sugallják elhatározásait. Sokakat kivált gazdatiszteik unszoltak az eddigi rendszer fentartására s e tisztek az egykorú szerint¹⁾ „nem kis akadályai az örökváltságnak: mivel csak saját igen szűk körű tanulmányaik, tapasztalataik és szokásaik látkörét ismerik s nem akarják, hogy életbe lépjen azon üdvös eszme és elv, miket kimondott ugyan a törvény, de előítéleteik miatt életbe léptetni nem birt.“ így a negyvenes években sem vett lendületet az önkénytes örökváltság. A legkiválóbb esetek, melyekről az egykorú sajtó és irodalom tudomást ad, a következők:

Felsőlő (Lövő) vas megyei német falu 600 lakossal. Gróf Batthyány Gusztáv földesúr a községből húzott jövedelmeinek 20 évi átlaga alapján 40.000 ezüst írtban állapította meg a váltságösszeget s emellett saját 13 hold szántóföldből és 96 hold erdőtől álló majorságát 32 évre 32.000 írtért bérbe adta a községnek. A váltságdíjat 8 részletbe 5%-os kamattal törlesztették. Felsőlő példáját két szomszéd község, Schmiedraith (Határfő) és Weinberg (Borhegy) követte. Kokasd német falu 986 lakóval Tolnában. Ez részben idősb Bezerédj Istvántól, részben gróf Festetich Rudolftól váltotta meg magát s a Bezerédjvei való egyezség egy telek váltságdíjat 900 ezüst írtba szabta. Szepes vármegyében 10 község, a többek közt: Nagyszalók, Merény, Mühlenbach, Remete, Göllnicz, Biharban Ótomány, Sárosban Héthárs, ez utóbbi a Dessewffvektől váltotta meg magát, csak-hogy ez az alku nem sikerült, mert mikor az 1843-iki egyezség alapján a váltságösszeg már lefizettetett, a nemzetség egyes

¹⁾ Hetényi, Robot dízma 171.

tagjai megtámadták a szerződést. Csicsó községben (Komárom) gróf Zichy István 4 jobbágya telkenként 800 ezüst írtón váltotta meg magát a kilenczed, füstpénz és robot alól s a váltásösszeget két részletben fizette. Szentes Csongrádban 1832-ben 12 évre, 1836-ban örökre megváltotta magát a Károlyi gróftól és pedig 1,361.572 ezüst forinton. Dömsöd szintén haszonbérbe vette földesúrától az úrbéres terheket. Tolnában még Paks, Szegzárd a Batthyány gróftól, a negyvenes évek derekán Borostyánkő, Salzriegel (Sóshegy), Tauchen (Fehérpatak), Mariasdorf (Máriafalva), Schönherrn (Szépur), Csehi és Szerdahely váltották meg magokat gróf Batthyány Gusztávtól és Kázmértól. Zalában Královecz, Pestben Ordasnak (Ordasfalva) báró Kudnyánszky Zsigmond tulajdonában levő része (II^{9/32} egész telek 45.000 írtón) váltotta meg magát az „iparölő (iparkodást ölő) robot“ alól, mint akkor mondták. Szentesen kívül Hódmezővásárhely és Csongrád mezővárosok, továbbá a sélyei uradalom kötött ide vágó egyezményeket az urasággal. Tiszafájd vár egészen megváltotta magát, 1846-ban meg Tahy Ádáin engedte meg dunapataji jobbágynak a váltáságot.¹⁾

Így az önkényes örökváltás törvénybe iktatása nem vált be s mint már Beöthy Ödön az országgyűlésen, akképen berekesztése után a sajtóban egyre többen és többen hirdették, hogy ez úton célhoz nem jutunk, s az ország nem eszközölhet korszerű agrár-reformot mindaddig, míg úrbérrendezésről ábrándozik, mert ezzel a kérdést immár megoldani nem lehet. Nem urbérre, hanem kötelező, állami közreműködéssel eszközölt örökváltásra, illetve minden úrbéres teher váltásos eltörlésére van szükség, vagyis oly gyökeres intézkedésre, mely a jobbágytelkeket mostani művelőinek szabad tulajdonában részésti. Új jelszó — nem kell urbér, hanem örökváltás — kezdte tehát az érdekelt feleket, valamint a politikai pártokat foglalkoztatni. A parasztság, a mennyiben megnyilatkozott, már régóta ezt kívánta s az ellenzék helyes érzéssel mindinkább azonosította magát kívánságaival, ámbár arra nézve még nem állapodott meg, ki fizesse a földesuraknak adandó kárpótlást, válon kizárólag az állam a közteherviselésre fektetendő adóból,

¹⁾ Tahy István, Tahyak 182.

vagy csak részben abból és a jobbágyság külön járulékaiból? Mindazáltal a kérdés élénk eszmecserekre és vitákra adott alkalmat a napi és időszakai sajtóban, valamint az egész irodalomban, mely nagyobb részt a haladás szellemében fejtegette az ügyet s különösen a robotot és dézmát vette éles bírálat alá, kimutatva mindkettőnek a jelenbe nem illő, tehát elmaradt és káros voltát. Sőt gróf Batthyány Kázmér e felfogás népszerűsítésére 200 aranyat tűzött ki olyan pályamunkákra, melyek nek, mint 1843. decz. 7 iki levelében írta, egyenesen azt tette feladatukká, hogy belőlük „az összes haza magának alapos meggyőződést szerezhessen a dolgok valódi helyzetéről.* vagyis arról, hogy „a robot és dézma, a mellett, hogy a föld népének lustaságát s erkölcstelenségét nagyszerű mértékben nevelik, a földesúrra nézve is csaknem egészen elveszett és haszontalan tényezők⁴.. A gróf tehát előre meghatározta a pályázat irányát, midőn kötelezőleg megkívánta a benne résztvevőktől, hogy a gazdasági munkaszervezet két főtényezőjét teljes tarthatatlanságát mutassák ki, a mivel a természetesen a kötelező örökváltásnak akarta útját egyengetni. Ha már egy magyar four ez a törekvése eléggé jelzi a közszellemben beálló változást, még inkább bizonyítja ezt az a körülmény, hogy a Magyar Gazdasági Egyesület, a legelőkelőbb földesurak testületé vállalta el a pályakérdésnek a jelzett értelemben való kiírtását s a beérkező pályaművek bírálatát. Nem kevesebb mint 12 munka érkezett, melyből a 100 aranyos fődíjat Hetényi János tef. lelkész, az 50 aranyos második díjat Királyi Pál, az 50 aranyos harmadik díjat Ploetz Adolf főti gazdasági titkár nyerte meg?) A munkák kinyomatván, elősegítették az eszmék tisztázódását egyrészt azzal, hogy a küzdő felek főérveit rendszeresen csoportosították, másrészt meg azzal, hogy némi szerény tényleges, statisztikai anyagot is nyújtottak a fennálló viszonyok alaposabb megismeréséhez.

Az ellenkező vélemények természetesen szintén nem némultak el a pártok izzó küzdelmeiben. A kormány hívei táborában akadtak ugyan sokan, kik nem elleneztek „a jogoknak

¹⁾ Mindhárom munka egy vaskos kötetben. Robot és dézma erkölcsi és anyagi, mező- és statusgazdasági tekintetben czimmel 1845-ben jelent meg. Bennük c«oportositvák azon eszmék is, melyekkel a haladás barátai és ellenségei álláspontjukat védeni szokták.

tiszteletben tartása mellett eszközrendő úrbéri örök-megváltást“, „a gyakorlatilag helyesen alkalmazandó birtok- és hivatalképességet“ s az agrárreform egyik főakadályának, az ősiségnek korszerű módosítását. De a fentartások, melyekkel éltek, arra vallanak, hogy csupán kaczérokodtak az elvekkel, s a gyakorlatban hatástalanná akarták őket tenni, hogy a rendiség életét minél továbbra kinyújthassák. Ennek volt alkatrésze a jobbágyság, valamint a rendiséghez kötött birtok- és hivatalképesség, az ősiség, szóval mindaz, a mi útját állta az egységes nemzet megalakulásának. Mindegyik a legszorosabban és legszerveesebben összefüggött a főnálló köz- és magánjoggal, a peres eljárással s általában az egész közszervezettel. Száz évvel azelőtt az olyan reformok, minőkre a maradiak most ráfanyalodtak, helyőkön lettek volna s egyes külföldi államokban meg is valósultak. De az új idők haladásai közepett, az anyagi és szellemi polgárosodás akkori föllendülésében a magyar nemzet életérdekei halaszthatatlanná tették a középkori államrendnek ujjal való fölcserélését.

És ez annál szükségesebbé vált, mert a tények mindinkább kimutatták, hogy valamit az örökváltás-törvény hatástalan maradt, akképen a fennálló intézményekkel még az 1836-ik úrbérrendezés sem léptethető életbe. A negyvenes években az új törvények s a nagy részt változott korszellem daczára a régi módra folyt a parasztnyuzás s a földesúr annyit dolgoztatta jobbágját, a mennyi neki tetszett s még ha egész falvak mentek panaszra, a legjobb esetben is évekig eltartott, inig igazságot kaptak. Sőt az új törvények egészen új visszaélésekre adtak alkalmat. Így 1844-ben a földesúr Karád községet, mely irtványföldön épült, a törvényes formák megtartásával tette tönkre s 400 családot juttatott koldusbotra.¹⁾ Az ilyen szomorú események folyton szaporították a kötelező örökváltás híveinek táborát, ámbár a végrehajtás módozataira nézve köztük is erős volt még a nézeteltérés. Wesselényi azt vitatta, hogy az örökváltást meg kell előznie az urbér megfelelő leszállításának. „Kettő az — mondja — a mi földnépünket borzasztóan nyomja: az egyik a földesúri önkény; a másik az,

¹⁾ A község gyászos sorsát részletesen leírja *Kazinczy* Gábor, *Pesti Hírlap* 1844: 328. szám.

hogy az után, mit bír, az illónél sokkal, de sokkal többet fizet robotja által.¹⁾ Úgy okoskodott tehát, hogy előbb méltányos úrbérrendezéssel kell a jobbágyon könnyíteni, mert, ha ez megtörtént, talán képes lesz magát örökre is megváltani. Ma azonban erre nem képes s itt igen okosan abban foglalja össze az 1836-ki törvények súlyos hibáját, hogy „a parasztnál oly kevés földet hagytak, a miből nem vagy alig élhet meg s így lehetetlen, hogy ebből még egy darabot váltság fejében adjon“.¹⁾ Mások még jóval később úgy okoskodtak, hogy „a pórnépnek boldogságról! fogalma nem igen terjedt túl azon, hogy jó házacskája, jó marhája, jó gúnyája, ó kenyere s ó szalonnája legyen“²⁾ vagyis tisztán vegetatív életet folytasson. Még ekkor is inkább állatnak tekintették s sejtelmők sem volt róla, hogy munkájával, értelmiségével, számával milyen óriási jelentőséget nyert s hogy nem philanthrop érzelmek, hanem a viszonyok λ áltozása, erejének óriási megnövekedése tolják előtérbe a politikában. Bármilyen hatalmas hullámokat vetett tehát a korszellem s bármennyire figyelmeztették a törvényhozást és a közvéleményt a belátásosabb hazafiak, hogy sietni kell a békés reformokkal, különben késő lesz, mert „az idő rohan, az Ítélet közelegd, a folyton gyarapodó szabadelvű irányzat a kormány és hívei konok ellenállásával szemben csak igen lassan arathatott volna diadalt, ha a gondviselés olyan férfit nem állít élére, a ki a nagy munkát, melyet Széchenyi kezdett és Deák folytatott, nemcsak előre vitte, hanem teljes diadalra tudta juttatni. Ez a férfin, a negyvenes évek mozgalmainak legfőbb vezére, Kossuth Lajos volt. Már az 1832/6-ki országgyűlésen föltűnt, nem ugyan mint követ, hanem mint hírlapíró, ki egyszerű Országgyűlési Tudósítások című írott lapjával felvillanyozta az ország közvéleményét. A gyűlés berekesztése után Törvényhatósági Tudósításaival akarta nemzetébresztő művét folytatni, de a kormány elfogatta, eliteltette, tömlöczbe záratta, honnan az országgyűlés sürgetésére csak 1840. május 1-én szabadult ki. Iskola volt számára a hosszas fogság s börtöne magányát tanulással, elmélkedéssel, az összes korkérdések alapos és minden oldalról való átgondolásával hasznosította. Mikor

¹⁾ Új M. Szemle 1900, közli *Ferenc?i* Zoltán.

²⁾ *Zalay* Alajos 1847-ki munkája az ösiségről.

kiszabadult, a mártíromság fénye övezte férfias szép homlokát, melyben rajzott a sok termékeny gondolat. Az elszenvetett erőszaktól meg nem felemlítve fogott hirdetésükhöz s elbűvölő ékesszólásával, emberszeretetbe mártott tollának varázásával csakhamar a nemzet legjobbjai közé, igazi kedvenczévé küzdötte föl magát. Európaszerte a nemzeti állam megteremtése, az alkotmányos jogok kiterjesztése, az egyéniségnek a középkor politikai és egyházi igája alól való felszabadítása volt a kor jelszava s a szabadéi vüség, noha még kevésbé rendelkezett alapos gazdasági szaktudással, főleg socialis szellemével a szószéken, az irodalomban, a műszaki haladásokban legyőzhetetlen fegyvereket kovácsolt a maga céljai számára. A kor ez uralkodó eszméit senki magyar kortársai közül olyan mélyen magába nem szívta, olyan elragad tatóan írásban és szóban nem hirdette, senki a valósításukhoz szükséges erkölcsi bátorsággal és szervező képességgel nem rendelkezett, mint Kossuth. Nemcsak írásban és szóban, hanem a cselekvésben is meghaladta kortársait s midőn tenni kellett, a nemzet megtalálta benne gondviselésszerű vezérét. Börtönből lépett a közélet színpadára s Pestmegye gyűlésein hamar előkelő szerephez jutott. 1841-ben meg a hetenkint kétszer megjelenő Pesti Hírlap szerkesztője lett s az akkori nyomott sajtóviszonyok közt, midőn a kormány-önkény, a censori butaság, a kém- és rendőrruralom, az örökös veszély, melyben élt, az író képzeletére, gondolataira, érzéseire lídércznyomásként nehezedett, Kossuth az új közlőnyt alig néhány hét alatt a nemzeti mozgalom csodatevő virázsvesszejévé avatta. Az a dohos, mérgezett légkör, melyet a kormány az irodalomban akkor is egész hatalmával fenn igyekezett tartani, az ő lángelméjének megnyilatkozását nem akadályozta. A mint kezébe vette az írotollat, legyűrte vele az önkényt, áttörte vele az erőszak kőbástyáit s megmondta nemzetének azt, a mit mondanai szükségesnek vélt s a mit az ösztönszerűen szíve mélyében érzett. Egyéniségét nem enyészttette el az udvar nyomása, mint Ausztria e korbéli íróival történt, hol hasonló viszonyok uralkodtak. Az ő géniusza szabadon szárnyalt a kénynralom közepett is s lelkének kimeríthetetlen erejét a hatalom sem megmételyezni, sem megijeszteni nem tudta. Mint minden igazi nagyságé, az ő tekintete is az egészre, az általánosra irányult s az összenizet minden érdekét végtelen szövevényességében

egységesen fogta föl. Eltanulta Széchenytől és Deáktól mindazt, a mi törekvéseikben életrevalónak látszott s a miért a nemzeti politikusok már jóval előre ösztönszerűen vagy tudatosan küzdöttek. A mi nemeset és nagyot a magyarság testi-lelki tehetségeinek kifejlesztésére valaha kieszeltek, a mit az irodalom sokféle, de enyhébb változatban hangoztatott, az lelkében mind ellenállhatatlan erővé hatványozódott. Vele megjelent a rég várt megváltó, a ki nemcsak szónokolt, hanem cselekedett s nemzete álmait csakhamar valóra váltotta. Beszélt elbűvölően és cselekedett csodaszerben. Nevével van örökre összefűzve a jobbágyság felszabadulása, a tömeg rablánczainak széttörése s ez teszi emlékezetét felejthetetlenné az új, egységes magyar nemzet mindazon rétegeinél, melyek a rendiséggel végképen leszámoltak. Természetében rejtett, hogy nagy tömegekkel tudott dolgozni, előbb az olvasóközönség ezreivel, azután a né]) millióiival. Az ő nemesül érző szíve, igazságért hevülő lelke, nagy politikai Ítézőképessége s messzenéző tekintete felfogta a jobbágykérdés egész jelentőségét is.

Együtt érzett a munkástömegekkel, melyek nem akarták többé a kizsákmányolás és elnyomás uralkodó rendszerét túrni. Magok természetesen nem igen tudták óhajaikat szabatosan kifejezni, noha a felszabadítás eszméi akkor már minden egyes magyar munkás öntudatának alkatelemévé váltak. Mindazáltal kevesekben volt ez öntudat annyira kifejlődve, hogy azt, a mit éreztek, kifejezni, még kevésbbé akadtak köztük olyanok, kik valósításában közreműködni tudtak volna. Kossuth ismerte a népet, óhajait s a kor szükségleteit. Helyesen értékelte a mérhetetlen hasznót, melyet a kor kívánalmainak megfelelő megoldás a magyar nemzetre hozhatott s félelmetlenül tártá a fenyegető szociális forradalmat, mely a kérdés további halogató tárgyalása mellett a magyar jobbágyságban ép úgy kitört volna, mint később a nemzetiségek nagy részében. Elfogulatlanul kimondotta,¹⁾ hogy „a nemesség egyedül a nemzeti újjászületés roppant munkáját végbeinni nem képes“, mert? feladatára „a nemességben nemcsak elegendő tehetség, hanem elegendő akarat sincs“ s a dolog természete szerint nem is lehet, mert ez roppant áldozatokkal jár, mire egyesek hajlandók,

¹⁾ *Pesti Hírlap* 1844. jan. 21-ki szám.

lehetnek ugyan, de a többség nem. Minthogy pedig azt tekinti végcéljául, „hogy a magyar nép magyar magyar nemzetté emeltessék, hogy a kiváltságok felcseréltessenek szabadsággal s hogy a közteherviselés kötelessége közös legyen s jog és alkotmány talapzatát s az igazság és testvéries honszeretet erős kapcsával egyesíteni az elágazott néposztályokat“, „mert ez az, a mitől lételünk függ“. Elismeri, hogy „a nemességből emelkedőnek az ígét hirdető szövegek, közülök keltek ki a veteményező, kik az idők kertjébe a jövő magját elszórogatták“. De — folytatta —: „könnyű liberálisnak látszani, azonban midőn arra kerül a sor, hogy kiváltságainkat valóban feláldozzuk. . . . hogy szabadságunkat valóban megosszuk; a születés is vak eset, helyére érdemet, kegyelem helyére igazságot, nagylelkűség helyére jogot tegyünk^, akkor ezt a nemesi rend önmagától megtenni nem bírja. Varázsos szavai a rendiségre, valamint a kívül álló elemekre egyaránt mélységes hatást tettek. Szaporodtak a haladás hívei az előkelő, a nagy és közép-birtokos osztályban, melyből az előző évtizedek haladó elemei néhány író kivételével csaknem kizárólag kikerültek s melyet Kossuth épen nem akart sem magától, sem a nemzeti ügytől elidegeníteni. Mikor közszereplése első hónapjaiban gróf Széchenyi Istvánnal, ki Bécshez hajló politikájával mindinkább elszigetelte magát, noha az anyagi érdekek terén épen 1840. óta fejtett ki felejtetetlen munkásságot, heves irodalmi tusát kellett folytatnia, az uralkodó réteg képviselői Deák vezetése alatt férfias védelmére keltek, a mint általában a vármegye volt és maradt támasza, oltalma, szereplésének főszínpada. A tulajdonképeni birtokos osztály mellett azonban épen ez időben nyomult tömegesebben előtérbe nem csupán, mint azelőtt az irodalomban, hanem a politikában is egy új elem, méh születésére magyar nemes ugyan, de világnézetére már euró-pailag műveit magyar polgár, a szellemi nemesség ama fénylő gárdája, mely a rendiség ódon világában dús tehetségeit csak kivételesen értékesíthette, mert ehhez a születés előjogán kívül vagyon, földbirtok is kellett, ezzel pedig ők kevésbé rendelkeztek. Maga Kossuth a szegény nemesek tömegéből került ki s mellette a szegény vagy nagyon szerény vagyonú nemesek egész vezérkara tűnt föl a politikai küzdelmekben, így báró Eötvös József, kinek atyja tönkrement, báró Kemény Zsig-

mond, Szemere Bertalan, Szalay László, Csengery Antal, Pulszky Ferencz, a Szózat nagy költője, Vörösmarty Mihály, ki egyre melegebb érdeklődéssel kísérte a közélet mozgalmait és egész sereg más jeles, kik a rendiség keretében már nem boldogulhattak s fényes tehetségeiket és tudásukat hol Kossuthot támogatva, hol ellene fordulva, de mindig szabadelvű szellemben a nemzet javára, a tömegek felszabadításának szentelték. Vörösmarty azt énekelte:

Nemcsak dicsőké a haza
A munkás, pór, szegény
Bár észrevétlen, dolgozik
A hon derületén.

Szigligeti József megalapította a magyar népszínművet, mások a nemzet közkinscévé tették a magyar népdalt, magyar népies tánczot, a magyar népmesét és közmondásokat, melyeket addig alig vettek számba. Csakhamar megjelentek az irodalomban az elnyomott tömegek szülöttei és lángelméjű képviselői, egyebek közt Arany János s a nagyok legnagyobbja, Petőfi Sándor, előbb a szerelem, azután a szabadság költője, a nemzeti eszmének Európára kiható énekese s egyik legkomolyabb tényezője. Átala az új eszmék a társadalom ama mélyébe is behatoltak, hová addig eljutni nem bírtak, mi a tömegek egyik legmagasabb tanítómesterévé tette, mert fölkelte bennök a hazaszeretet és áldozatkészség eszméit. Az irodalom általában lerázta magáról a rendiség nyűgét s nemzetivé lett, az egész nemzet buját-baját, vágyait és szükségleteit juttatva kifejezésre. Hozzájuk járultak orvosok, mérnökök, tanárok, az ipari és gazdasági tevékenység képviselői, gyárosok, nagyke reskedők s mindinkább megalakult az új, az ifjú Magyarország, mely a legkülömbözőbb elemekből képződve egyaránt a haladás eszméit hirdette, szolgálta Írásban, szóban és tettben. Egyrészt az új emberek fáradhatatlan tevékenysége, másrészt a nyugatról a kényuralom minden mesterkedése daczára egyre erősebben hozzánk is beáradó friss lelki légáramlat folyton erősebb mozgásba hozta a társadalmat. Új, egészséges közvélemény alakult, az ország minden része érdeklődött immár közügyei iránt s az érdeklődés a tömegekre, a munkásnép összes rétegeire, parasztra, kisiparosra, kereskedőre kiterjedt. E köz-

vélemény ellenállhatatlan nyomását mindenki megérezte s már 1841-ben megtörtént, hogy ugyanaz a Szatmármegye, mely 8 évvel ezelőtt épen az úrbérben maradi szellemben módosította az időközben elhunyt Kölcsy Ferencz utasításait, haladó szellemű programba foglalta a nemzet kívánságait. A 12 pontból álló programban ott szerepel: 3. „kötelező örök megváltása mindennemű jobbágföldnek 5. „A birhatási és hivatalviselietési jog kiterjesztése minden lakosra általánosan;“ 6. Az adózás kiterjesztése a nemességre, ezenkívül az ösiség eltörlése, a hiteltörvények javítása, magyar hitelintézet alapítása, sajtószabadság, népnevelés és népképviselet. Maga Szatmármegye több megtagadta ugyan e programját, de a többi vármegyék, melyeknek megküldötte, behatóan foglalkoztak vele, vitatták egyes pontozatait s mikor 1843-ban az országgyűlés ismét összegyűlt, e viták hatásai mindkét táblán szembeszököen előtérbe léptek. A kormány most ismét rideg ellenszenvvel nézte a haladás úttörőit s a főrendiház többségének szolgálkúsége híven támogatta törekvéseit, mi nemcsak az alsó táblán s az országban keltett mélységes fölháborodást, hanem egyes főúrák részéről is kíméletlen kárhozzátással ostromoztatott. A gyűlésen a kötelező örökváltság ügye még háttérbe szorult ugyan, de annál behatóbban tárgyalattak az előkészítésért¹ szolgáló más kérdések, az adózás kötelezettségének a nemességre (egyelőre csak a házi adóban való részvételéről volt szó), a birtok- és hivatalképességnek a nem-nemesekre való kiterjesztése. A közadózás azonban végül is megbukott, mert az udvar természetesen nem ellenezte, hogy a nemesség is adózzon, a mi eddig felelőtlenül elköltött jövedelmeit tetemesen szaporította volna. Ellenben azt, mit az országgyűlés feltételül kikötött, hogy a pénzügyekről rendes számadást kapjon s a magyar közjövödelmek a törvényhozás ellenőrzése alá helyezésének, ridegen visszautasította. Ezen a zátonyon azután a közadózás ügye minden formájában hajótörést szenvedett. Több sikerrel járt a rendek azon igyekezete, hogy a birtok- és hivatalképesség elve végre bevitessék a magyar törvénytárba, a mi sikerült is, noha az országgyűlés mindössze 13 törvényczikket hozott. Közülök a IX. is fontos volt a jobbágyságra, mert az országos közmunka-ügyet korszerűbben rendezte s a parasztnak mindenféle könnyítést hozott. De a legnevezetesebb a IV.

és V. cikk, mely a bevett felekezetek tagjaira korlátozva ugyan, de a nem-nemesekre is kiterjesztő a birtok- és hivatalképességet, mit a szabadelvűek hosszú és erős küzdelem után vívtak ki, még pedig csak a hosszú ülősszak végén (1844. aug. 29.). Sőt az alsó tábla a hivatalképességet ki sem terjesztő a bírói állásokra, csak hogy a főrendek lefőzték, mert szabadelvűbék voltak nála s törölték a javaslatból a korlátozást, mihez azután a követek szintén hozzájárultak. Így a két cikk a következő alakban nyert királyi szentesítést:

IV. cikk. A nemesi javak birhatásának nem-nemesekre kiterjesztéséről. Az országban és kapcsolt részeiben született, állandóan lakó s törvényesen bevett bármely vallása nem-nemes honfiak, általuk bármi czimen eddig szerzett, vagy a jövőben szerzendő nemesi javakra nézve nemesség hiánya miatti nem birhatása ügyúton ezentúl nem háborgathatnak.

V. cikk. A nem-nemeseknek is minden közhivatalokra lehető alkalmazásáról. Az országban és kapcsolt részeiben született vagy honosított s törvényesen bevett bármely vallású lakosoknak, akár kinevezéstől, akár választástól függő minden közhivatalokra leendő alkalmazásában az, hogy a nemesi osztályhoz nem tartoznak, akadályul nem szolgálhat.

E siker daczára a rendek a legnagyobb elkeseredéssel távoztak Pozsonyból, mert, noha a magyar nyelv ügyében is fontos törvényt hoztak, a gyűlés hosszú tartama (összehívott 1843. május 14-re, az ülősszak a törvények szentesítésével bezárattott 1844. nov. 12-én) nem állt arányban eredményeivel. Elégedetlenségük annál érthetőbb és igazoltabb volt, mert jól tudták, hogy megint csak egy elvvel, olyannal, minő az önkényes örökváltság becikkelyezése volt, díszítették törvénykönyvünket, melynek azonban a fennálló szocialgazdasági szervezet mellett gyakorlati hatása nem lehet. A birtok- és hivatalképesség kiterjesztése írott malaszt a következő években is, mert a fennálló adórendszer mellett, melyben a nemes adómentes, a nem-nemes meg adóköteles volt, a nem-nemes ezután sem szerezhetett nemesi jószágot, másrészt, a míg a nemesnek születésénél fogva volt szavazati joga a megyei életben, a nem-nemestől ellenben a törvény e jogot megvonta, nem-nemest nem lehetett vármegyei tisztségre választani. Egyes honoratiókkal történhetett ugyan kivétel, de ez kegy, nem pedig jog volt, mely csakugyan papíron maradt az új törvény után is. Ezt belátta az ellenzék, s most már új czélokot, „a felelős kormány s törvényhozási összpontosítás“ elveinek diadalra juttat-

tását tűzte ki legelső feladatai egyikének. Másrészt heves izgatást folytatott a kötelező örökváltság s mindazon modern jogintézmények megteremtése, melyek kiegészítő részeiül szolgáltak első sorban a teljes jogegyenlőség, valamint a teherviselés egyenlősége érdekében. Viszont a kormány ugyanez időben új kísérletre vállalkozott oly irányban, hogy akarata vak eszközévé tegye a vármegyét, mi még inkább feltüzeltette a közleiket, fokozta a kormány iránti ellenszenvet s új híveket szerzett a haladás eszméinek.

NEGYEDIK FEJEZET.

A jobbágyintézmény utolsó évei.

A magyar nemzeti küzdelemben, noha 1844. derekán kivették kezéből hódító fegyverét, a „Pesti Hírlapot“, immár mindinkább Kossuth Lajos varázsos egyénisége lépett előtérbe. Egész sereg egyesületet, köztük a volt híres Védegyletet, kezdeményezett vagy irányított, melyek az ipar, kereskedelem közlekedés érdekeit szolgálták s a központból a vidékre szétterjedő szervezetekkel egyenes kapcsolatba hozták az ország minden tájékával. Általok közvetlenül megismerkedett a magyar közgazdaság gyakorlati állapotaival, akkori fejlődésével, további szükségleteivel, a pénzügy, a forgalom, a hitel, a vámügy legbonyolultabb dolgaival, úgy, hogy a napirenden álló összes korkérdésekről alapos elméleti és gyakorlati tájékozást nyert. Új szempontok, új szükségletek tárultak eléje, a társadalom új alkatelemeivel lépett érintkezésbe s a pár évi egyesületi tevékenység kitűnő iskolául szolgált neki az állam és a közgazdaság minden életrevaló tényezőjének megismerésére. E tanulmányai még inkább megerősítették azon régi meggyőződését, hogy a tömeget szövetségesévé kell a bécsi kényuralom elleni harcban tennie. „Egyesülnünk kell — hirdette (1846.) — érdekből a néppel, hogy erősebbek legyünk, mintsem kormánykény büntetlenül tapodhassa törvényeinket.“ Ennek megfelelően a jogtalan tömeg millióit igyekezett hadseregévé avatni, minek előfeltétele meg a szűk látkörű Verbőczyistákkal szemben, a mint azokat nevezte, kik a Hármaskönyvből merítették tudásukat s minden új eszmét a szerint Ítélték meg, benne van-e Verbőczyben vagy nincs, volt: a nép óhajait kielégíteni, a dolgozó magyar nemzetet a populus Verbőczyanussal

egyesíteni. E kérdésben Kossuthot követte az egész új Magyarország s közös törekvéseiknek mindinkább sikerült a magyar parasztság bizalmát megnyerni, s ama tévhitéből kiábrándítani, mintha minden jó, a mi érdekében eddig történt, a kormánytól származott volna, ellenben minden baját földesúrai rosszindulata okozná. E nézetváltozás korszakos jelentőséget nyert két irányban. A tömeget kezdte kivonni Bécs, másrészt meg a socialista és anarchikus szellem befolyása alól, mely akkor is hatalmasul működött s mint az 1831-iki koleralázadás mutatta, a haza jövőjét veszélyeztethette. Kossuthnak és törzskarának örök érdeme, hogy abban a szilaj, szenvedélyes időben megmentették az országot az anarchizmustól. E szörnyű veszedelmet valóban csak ők hárították el, midőn helyes irányba terelték a tömeg ösztöneit s a benne felhalmozott, de még fejletlen erőt a szabad Magyarország megteremtésére használták. A közszellem áramlata akkor súlyos veszélyeket rejtett méhében s a szegénység zavaros vágyai kielégítést kereshettek volna olyan irányban is, mely a magyarságot a megsemmisülés örvényébe sodorhatta. Ezt nem Bécs akadályozta meg, mely később a nemzetiségeket lázadásba vitte szülő hazájuk ellen, hanem az a fiatal Magyarország, a negyvennyolcas nemzedék ama tábora, mely a negyvenes években a közvélemény irányítását átvette. Elérte pedig azzal, hogy azonosította magát a munkáselem érdekeivel s törvényes utón igyekezett óhajait kielégíteni. Ez még nehéz feladat akkor is, idegvesztő munka volt a néppel és a rendiséggel szemben egyaránt. A kormány kétkulacsossága megmértelyezte a tömeg gondolkozását s mint még az 1847/8-iki országgyűlésen is sokszor mondták, Bécsről várta reményei teljesítését. Felvilágosítása sok nehézségbe ütközött tehát. Másrészt az uralkodó osztály egy része még mindig azt vallotta, s ebben a balhítben az udvar fizetett vészmadarai folyton megerősítették, hogy a tömeg felszabadításával vége lesz az alkotmánynak, a nemesség vezető állásának, sőt a magyarságnak, ámbár magyarságot és rendiséget Petőfi korában már senki sem azonosíthatott. Milyen tévesen Ítélték meg a helyzetet a kormánypártnak legelfogulatlanabbjai is, kitűnik gróf Dessewffy Aurél példájából. A gróf az udvari párt legműveltebb tagjai közé tartozott, a ki nem egy kérdésben haladó eszméket vallott, így a zsidók

egyenjogúsításának is barátja volt. Mindazáltal azt mondta, hogy a föld felszabadítása elérhetetlen ábránd, pedig már 1848-ban megvalósult, a folyton népszerűbbé váló Kossuthról meg azt jövendölte, hogy közel áll az idő, „mikor fagyosan forduland el tőle a sokaság, mely most tömjénez neki“, a mi tudvalevőleg mind e mai napig sem következett be. A kik így gondolkodtak, azok természetesen nem látták azt a szörnyű veszélyt, mely Magyarországot fenyegeti, ha a sok milliónyi nép jogos követeléseinek teljesítését mindenféle nyegle ürügyei tovább is huzzák-halaszszák, osztályöznésből újra meg újra elodázzák. Pedig ilyesmire gondolt a főurak legnagyobb része, habár a tények rettenetes ékesszólással figyelmeztettek mindenkit, hogy sietni kell, mert ha a magyarság haladó elemei megengedik, hogy a bécsi maszlag teljesen megrontsa a köznépet, a nemesség végveszedelembe kerül. Ez ebben az időben nem csupán egyes rémlátók jövendölése volt, hanem tények, tapasztalatok bizonyították e nézet helyességét. Galicziában 1846-ban a lengyel nemesség fegyvert fogott nemzeti eszményeiért s Bécs nem annyira a hadsereget, mint a nemesség által kegyetlenül kiaknázott rutén jobbágyságot mozgósította ellene. Segélyével igen hamar vérbe fojtotta a fölkelést, miközben a kormány zászlai alatt küzdő parasztság pokoli vad-sággal töltötte bosszúját földesúrain, összefogdosta s a hatóság kezeibe játszotta őket, irgalmatlanul bánt család jók tagjaival, égette, rabolta vagyonukat s kicsapongásai Európaszerte fölháborították a közvéleményt. A galicziai vérlázító események nálunk sem maradtak észrevétlenül a nemesség körében, főleg ama vidékeken, hol még emlékeztek az 1831-iki parasztlázadásra. A magyar birtokos osztályt megrémítették a galicziai gyilkosságok, kivált mikor látta, hogy az udvar a rutén jobbágyokat a segélyért, melyben urai ellen részesítették, nyomban a fölkelés leverése után sietett megjutalmazni s rendeletileg eltörölte a legtöbb jobbágy terhet. Csakhamar hire terjedt, hogy Magyarországon, vagy legalább Erdélyben ugyanígy készül eljárni s legegőbb Kossuth sasszeme ismerte fel, minő rettenetes csapás érné a magyar nemességet, ha Bécs a jobbágykérdést az országgyűlés mellőzésével közvetlenül a tömegekkel rendezné, mint Mária Terézia tette. Mindent elkövetett tehát, hogy a veszélyt elhárítsa. Végleg szakított az úrbérren-

dezés eddigi módjával s elfogadta a korszerű megoldás leg-szélsőbb, de immár egyedüli eszközét, a kötelező örökváltságot-Ékesszólásának egész erejét latba vetette, hogy a jobbágykérdést országgyűlésileg oldassa meg, még pedig a tömegek óhajai szerint s egyre határozottabban sürgette, hogy „a népet s a nép földét szabaddá kell tenni az egész országban egyszerre^, „külömben a nemesség kaszára kerül s e kor egyszersmind a magyar nemzet s a magyar nemzetiség halálnapja lesz“.

Ama kérdések közt, melyeket még fogsága magányában alaposan és sokszorosan végiggondolt, volt az urbér s a jobbágyügy is, melyet nyomban a Pesti Hírlap megindítása után eszmecsere tárgyává akart tenni. Jelezte is számos cikkében felfogását s azt, hogy lejárnak látja az urbér idejét s a jobbágság intézményét a nemesség törvényes kártalanítása mellett végkép el kell törölni, egyszersmind az egész államgépezetet korszerűen át kell alakítani. Most a galicziai események lesújtó hatása alatt egy további lépést tett. 1846. május 27-én báró Wesselényi Miklósnak igen terjedelmes magánlevélben megírta, hogy „rebesgetik, hogy a galicziai vonzalmak⁴⁴ arra ösztönzik az udvart, hogy „a jobbágyviszonyoknak végkielégítéséről a császárságban gondoskodni kénytelen⁴⁴ s hozzá teszi, „hogy akkor nálunk sem maradhatnak a dolgok, úgy a mint vannak/⁴ Sőt már hire jár, „hogy az úrbéri tárgy a kormány egyik designált tárgya lesz⁴⁴ a legközelebbi országgyűlésen. Már pedig, ha ő oldja meg a kérdést, „teendik ezt az absolutismus érdekében, az alkotmányosság, a nemzetiség, a magyar önállóság rovására.“ Hogy e veszélyt elhárítsa, Kossuth az örökváltság gyakorlati keresztülvitele, illetve a nemesség kárpótlása ügyében számításokon alapuló tervet dolgozott ki, melynek végrehajtását nem a bécsi kényuralomra, hanem a nemességre, illetve az országgyűlésre kívánta bízni. Ezt magát óhajtott a nagy reform vezérének, hogy azután a tömegre támaszkodva teljesen letörhesse az eddigi kényuralmat s Magyarországot bevezesse a modern alkotmányos államok közösségébe. Tisztán látta, hogy „míg a feudalismus maradványaiból, a boldogtalan úrbéri viszonyokból ki nem bontakozunk, érdekegyesítésről szó sem lehet. Itt van a közös bizalmatlanságnak, a nép gyűlölségének kiapadhatatlan forrása“. Ezt pedig csak gyökeres intézkedéssel, a jobbágság eltörlésével, a

kényszerítő örökváltsággal lehet elenyészteni. „Partialis váltáság nem segít“ többé, mert nem elég arra, hogy „a bosszú és gyűlölség ezen hínárjából az ország kibontakozzék. Ki kell pedig gyorsan, ki kell haladéktalanul bontakoznia“, különben nemesség és magyarság egyaránt örvénybe sodortatik. Az urbért nem rendezni kell, hanem egyszerűen el kell törölni, még pedig az állam közbejöttével akként, hogy a földesúr kellő kárpótlást nyerjen s mihelyt a váltáságösszeg országszerte meg van állapítva, a jobbágys viszony rögtön megszűnjék. Terve azonban még nem a telek, hanem csupán a „datiák“, a rajta nyugvó különféle terhek megváltására irányul s ezek pénzértékét középszámban következőleg állapítja meg: 1. kilenczed — 4 frt, 2. füstpénz (census) 1 frt, 3. 52 robotnap — 52 húszas vagy 14 frt, összesen 20 frt, mely összeg 5%-kal tőkésítettven a földesúri kárpótlást telkenként 400 frtra szabja. Ily alapon az országos kárpótlás összege körülbelül 120,000.000 frtra menne. Ennek az összegnek felét az állam viselné; kölcsön útján szerezne be s egyszerre üzetné ki a nemességnek, hogy jószágait az új helyzetnek megfelelően instruálhassa. Ellenben a másik 60 milliót állami közvetítéssel a jobbágys 10—12 év folyamán törlesztené a földesúrnak. Hogy azonban a túlterhelt jobbágys ez új teher alatt össze ne roskadjon, mostani közdadjának megfelelő részét le kell vállairól emelni s a közteherviselést a nemességre kiterjeszteni. „Minden közterhekben osztozunk a néppel. A viz ajkainkig ér. Arra gondolni többé, tesszik-e valami a nemességnek vagy nem? nincs idő; főbb tekintet: a népet megnyugtatni s vele egyesülni/⁴¹⁾ E tervet, melyet először báró Wesselényihez intézett magánlevelében fejtegette, csakhamar nyilvánosságra került s új lökést adott az eszmecserének, mely a napisajtóban, folyóiratokban igen élénk folyamat vett. Azok, kik komolyan akarták, hogy a magyarság végre nemzet legyen s megszabaduljon a veszélyektől, melyekkel feudális munka- és társadalmi szervezete fenyegette, mindinkább megbarátkoztak a kötelező örökváltsággal s beletnyugodtak, hogy a paraszt ne többé bérlője, hanem tulajdonosa legyen telkének. Az Írlandban és Felső-Olaszországban akkor dívó bérleti rendszerrel is behatóbban foglalkoztak íróink

¹⁾ 1846. május 27-iki igen terjedelmes levele. Századok 1902.

s arra a meggyőződésre jutottak, hogy az nem hozzánk való s a kérdés egyedüli helyes megoldása a tömegek azon hő óhajának teljesítése, hogy, habár kárpótlás mellett, de szabad tulajdonába kerüljön a telek, melyen számtalan család századok óta gazdálkodott. Vörösmarty Mihály mellett sokan helyeselték Kossuth eszméit, míg báró Eötvös József, ki már előbb hasonló nézeteket vallott szaktudományaiban, 1845-ben „A falu jegyzője” című regényében a jobbágyság tényleges állapotairól festett életteljes, megindító képet. Munkája füzetekben jelent meg s mindegyik élénk figyelmet keltett, mert a hírlapok pártállásuk szerint bírálták és sokat foglalkoztak vele. „Honi állapotainknak képét akartam adni, figyelmessé akartam tenni közönségünket azon számos erkölcsi és anyagi szenvedésekre, melyek alatt hazánknak szegényebb osztályai görnyednek s költői formát választék, mert azt hívéim, hogy czélatom ily módon könnyebben érhetem” mondta szerzője a munka elleni támadásokra adott egyik nyilatkozatában. Azt is különösen hangsúlyozta, hogy, noha a regényalakot választotta, művének anyaga, az elbeszélte tények, az állapotok éles leírása nem a képelet szüleményei, hanem híven tükrözik vissza a valóságot, a megtörtént dolgokat. Még tovább ment (1847.) egy másik regényében (Magyarország 1514-ben), melyben megkapóan rajzolta az uralkodó rétegeknek a szegénység iránti irtalmatlanságából folyó természetes következményeket, a jobbágyság lázadását, a socialis forradalmat, jelezve, hogy most is ez áll küszöbön, ha az urak a régi módra zárkóznak el a nép és az idők jogos követeléseitől. Az intő szózatok a nemzet szerencséjére e végzetes pillanatban nem aradtak hatástalanok. Nép és nemesség kezét fogták s Bécs 1848-ban már csak azokat a nemzetiségeket, melyek a rendiség százados bűneit a felszabadítás után sem akarták feledni, hajthatta be a socialis forradalomba. A rendi önérzet az irodalom hatása alatt mindinkább nemzeti önérzetté bővült s a gazdag nemes úr az egyszerű földmivessel egyaránt büszkén kezdte magát magyarnak, egy és ugyanazon nemzet fiának vallani, még mielőtt a rendiség béklyóit és az események darabokra törték. A magyar irodalomban, a művészetben, valamint a gazdasági életben új tavasz virágzott, melyre büszke volt a nemzet minden tagja, mely közös érdekét és érzéseket szőtt mindnyájok közt s mely a régi viszonyo-

kat teljesen tarthatatlanokká tette. Elősegítették ezt a műszaki tudományok által okozott óriási átalakulások, melyek mindinkább Magyarországra is kiterjedtek.

A feudális intézmények, legegő a jobbágyszervezet fennmaradásához hozzájárult az a körülmény is, hogy egész a XVIII. század derekáig a földművelésnél használatos eszközök, szerszámok, gépek javítása terén alig történt haladás s az ember a középkorban ugyanolyan vagy legalább igen kevésé javított ekével, boronával, ásóval, kapával, sarlóval dolgozott, mint évezredekkel azelőtt. A legrégibb idők is hoztak ugyan létre romjaikban is csodálatot keltő alkotásokat, óriási építményeket, vízszabályozó műveket, még pedig idővel dacolni bíró, másrészt művészeti tökélyű kivitelben. De ma már bizonyos, hogy létesítésekben nem a gép, hanem a rabszolga vitte, az egyedül döntő szerepet. Magok az ott használt gépek a lehető legegyszerűbbek voltak: kezdetleges emeltyű és csiga. Más nem volt s másra szükség sem volt, mert minden egyebet, bármi hihetetlennek látszik, elvégzett a rabszolga, a ki a bányában kívágta, évek keserves munkájával vizen és szárazon a meghatározott helyre szállította, ott felállította s megfelelőig feldolgozta a néha 5000 tonna súlyú követ.“ Mikor ellenben a mezőgazdasági szerszámok és gépek műszaki tökéletesebűlése megindult, javulni kezdett a mezőgazdasági munkás helyzete is s a gépek fejlődésével lépésben haladt a köznép sorsának jobbra fordulása. A míg gép nem volt, a munkás volt a gép s ennek megfelelően bántak vele. A gépek feltalálásával kezdett a jobbágys a saját urai szemében is emberré válni. Már pedig Széchenyi és Kossuth korában a gépészet, a gépek terjedése iparban, közlekedésben, őstermelésben nagyszerű lendületet vett s ennek megfelelően emelkedett a munkás önérzete. Mikor tehát a Duna hullámaait már gőzhajók szeldesték, mikor magyar földön is lerakták az első vasúti síneket, mi ez időben történt, az első hajó útja, az első gőzmozdony robogása a magyar munkásra is új korszakot jelzett.

Az új gőzerejű forgalmi eszközök, mint Európaszerte, nálunk is új világnézetnek voltak úttörői s a vármegyei politikusok szűk látkörét kibővítve, a távolságokat megszüntetve a

¹⁾ *Merckel, Die Ingenieurtechnik im Altértrun.*

haza minden részében erős nemzeti öntudattá fejlesztették a localis hazafiasságot. Önkénytelenül fokozták az erő és az egység érzetét s elősegítették, hogy a sok gyenge vármegye országgá egyesüljön s a rendileg tagolt társadalomból egységes nemzet váljék. A kor sok egyéb tényezője közt a műszaki tudományok fejlődése, a mint nálunk a vízszabályozásban, a gőzhajózásban, a vasútépítésben, a hidépítészetben, egyes gyárakban érvényre emelkedett, hatalmasan befolyásolta a nép anyagi és szellemi fejlődését és a régi elemek mellett a mérnök, az építész is belekerült a polgárosodásnak munkásai sorába. Ugyanily irányban hatottak az új hitel- és pénzügyintézetek, melyek egyre szaporodtak az ország minden vidékén. Fáy András, a nemes lelkű író 1825 óta rendületlenül fáradozott az „aprocassa“, a takarékpénztár népszerűsítésén; „a szorgalmi ösztönt költségetni⁴⁴ volt czélja s részletes tervet készített „a Pestmegyei köznép számára felállítandó⁴⁴ takarékpénztárhoz, A váltótörvény (1840.) s különféle új hiteltörvények, valamint a gazdasági lendület folytán 1848-ban már 36 kisebb-nagyobb városban működött takarékpénztár s 12 millió forint betéttel rendelkezett. Ez intézetek mindegyike a haladásnak, a demokratikus szellemnek volt terjesztője, mert nem nemesi vagy paraszti voltukat nézte azoknak, kikkel üzleti érintkezést folytatott, hanem egész más körülmények szerint, a munka és az egyéni tisztesség szempontjából ítélte meg az embert.

Mindez friss erőt, kezdeményezést, lelkesedést öntött a haladás barátaiba s az ellenzék, hogy elveit az 1847-re összehívandó országgyűlésen biztos diadalra segítse, idejekorán megindította az országos szervezkedés művét. Itt is Kossuth adta az irányt s mikor a haladás főemberei 1845. őszén a Védegylet közgyűlésére összejöttek, megpendítette az eszmét, hogy az ellenzék a közvélemény tájékoztatására nagy nemzeti programot készítsen. Az indítvány helyeslésre talált s a programú kidolgozása gróf Batthyány Lajos, Deák Ferencz és Szentkirályi Mórícز urakra bízott. Deák kedvezőtlen egészségi állapota miatt, de azért húzódozott a tervtől, mert nem tartotta czélszerűnek az ilyen részletes nyilatkozatot. Attól félt, hogy a szabadelvűek különböző árnyalatai közti ellentéteket még élesebbé teheti. Végre azonban engedett barátai sürgetésének s megfogalmazta „az ellenzéki nyilatkozat“-ot, melyet

„a magyar alkotmányos ellenzék tagjai“ 1847. jun. 6. Pesten tartott országos értekezletükön elfogadtak, másnap meg „az ellenzék központi bizottmánya“ az országba szétküldött. Ez a program a „közterhekbeni osztozkodás“, a törvény előtti egyenlőség s az ősiség eltörlése mellett a jobbágy kérdésben következőleg állapítja meg a nemzeti párt törekvéseit: „Az úrbéri viszonyoknak kármentesítés mellett kötelező törvény által megszüntetése, mire nézve legkívánatosabbnak véljük, hogy előlépések történjenek, miszerint az örökváltság, a státus közbenjöttével, országos eszközlésbe vétethessék“. Ekkor ugyan még fölöttébb szétágaztak a vélemények a nagy munka végrehajtása, különösen pedig a földesúrnak adandó kárpótlás mérvére nézve. De az augusztusban tartott újabb értekezlet e kérdésben is határozott s egyhangúlag elfogadta a programot a kötelező örökváltsággal, a közös teherviseléssel s a népképviselettel egyetemben, csak hogy a nép egyelőre nem az országgyűlésen, hanem csupán a vármegyében nyert volna képviseletet. Ez utóbbi, szintén Kossuth ezméje, kétségbe vonhatatlan tanúságot tesz arról, hogy bármi hő lelkesedéssel szolgálta a nemzeti reform ügyét, a haladásban ő sem néjkülőző a kellő óvatosságot, hanem fokozatosan akarta a jogkiterjesztéssel járó nagy átalakulást eszközölni és a politikai jogokba való bevezetésben csak lépésről-lépésre kívánt haladni.

Ugyanez időben (1847. jun. 14.) tette közzé a kormány-párt a maga program inját, mely az udvar kétkulacsosságához híven biztatta, reményekkel kecsegtette ugyan a jobbágyságot., de nem lépett a kötelező örökváltság alapjára. Ellenben megígéite, hogy siettetni fogja az úrbérből való kibontakozást, úgy, hogy az önkénytes örökváltságot az ősiség megszüntetésével, az úrbéri és tagosító pörök lebonyolításának gyorsításával, a váltságához kívántató pénz és hitel céljaira szolgáló intézmények megalkotásával fogja megkönnyíteni. Elvileg tehát még mindig az 1840-iki alapon állt, messze a tömeg óhajaitól és a gazdasági élet követelményeitől s oly eszközökkel kívánt célzt érni, melyek a legjobb esetben is nemzedékekre elodázták volna a megoldást.

Sőt Erdélyben, az udvar föltétien befolyása alatt álló rendiség nagy többsége még ridegebben visszautasította a haladást s még maradibb irányba akarta a jobbágykérdés megol-

dását terelni.. Ott, mint már jeleztük, sem Mária Terézia idején, sem azóta úrbérrendezés nem történt s az az ide vonatkozó kísérlet, melyet az országgyűlés 1837-ben tett, annyira a rendi érzés jegyében született, hogy az udvar megtagadta szentesítését. Így a jobbágy sorsa állandóan a szokáson vagyis ingatag alapon nyugodott s minden önkénynek ajtót-kaput nyitott. Hetényi János, ki nemcsak a robotról és dézmáról hanem Erdély gazdasági viszonyairól is pályanyertes munkát írt, mikor a kis országot személyesen beutazta, ottani benyomásait következőkbe foglalta össze (1844.): „A királyi rendeletek kedvezései csak Írott maiasztok és Erdélyben daczára á XIX. századnak, 1,200.000 jobbágy mind személyét, mind birtokát illetőleg sanyaruság között teng és jogszerű állást nélkülöz/* Egyszersmind kiemeli, hogy ez az ország „az urbért illetőleg jelenleg ott sincs, a hol a nem nagyon sebes haladásu Magyarhon már 1767-ben volt.“ Még a királyföldön sem találkozott kedvezőbb állapotokkal. Maga a szászok kezén levő föld jelesül műveltetett ugyan, „mivel ennek minden része gazdag igen jó gyümölcsössel, a baromtartás is annyira üzetvén, mennyi a honi szükségletre megkívántatik.“¹⁾ A szász lakosság e mellett ügyes volt mindenféle kézi mesterségben s akadtak sorában olyanok, kik faliórát és zongorát csináltak. Ellenben a területükön élő oláhok nyomorban sínylődtek. „Ha valamely utas a Királyföldet — írja — megtekinti, legfeltűnőbb előtte elsőben a szász nemzetnek jólétre mutató helységei, azután itt lakó oláhok nyomom falvai és kiáltó szegénysége.“ Amaz szabad volt, ez meg szász földesúrainak igáját viselte. „A szabad Királyföld — írja — nem felel meg dicső nevének, hanem a szászokat illetőleg urföld, az oláhokat illetőleg pedig szolgaföld.“ Ez állapot természetes következményei a Hórák és Kloskák hazájában még nyugtalanítóbb alakban nyilvánultak, mint az anyaországban s a nagyobb részt oláh jobbágy és magyar vagy eloláhosodott nemesség viszonyát teljesen megmétélyezték.

Az oláh tömegek folyton fenyegették uraikat s 1845-ben szabadon beszéltek, hogy „valami kiüt“ a jobbágykérdés miatt s egyes urakat, kik a sajtóban és az országgyűlésen a méltá-

¹⁾ Hetényi, Erdélyi stb. 129.

nyos úrbérrendezést ajánlották, Móga oláh püspök figyelmeztetett, ne féljenek, mert gondoskodva van, hogy az ő személyök és vagyonuk bántatlan maradjon. Wesselényi 1846. decz. 24-iki levelében szintén közel állónak mondja a parasztfölkelést-Kívüle akadtak mások is, így gróf Bethlen János, gróf Teleki Domokos, báró Kemény Zsigmond, kik fölsírmelve a rettentő veszélyt, a legsürgetőbben követelték a tömegek helyzetének javítását. De „földhöz ragadt szegénysége mellett bőven költ-hetni és költeni akaró aristokratiánk“ — mint Wesselényi jellemzi — nagy többségében ellenezte a reformot.

„Barátom, — írja Wesselényi 1846. decz. 28. Vörösmarty-nak¹⁾ — nem prózáid, hanem leglelketrázóbb s elhaltba is életet fuvalni képes verseid sem tudnák e szikkadt és fonnyadt szivü, kocsonyásodott vérü s bükkfafejü aristokratáinkat, kik főként Erdélyben nemünk gyalázatára csordánként léteznek, megtéríteni. Valóban ott még olyan sötétség és zűrzavar uralkodott az agyvelőkben, hogy magának Wesselényinek gondolkodását is megzavarta s midőn ütött a döntő óra, ő sem bizonyult a helyzet magaslatán állónak. Kossuth legelőször épen ő hozzá fordult a kötelező örökváltságot illető tervével, mert belátta, hogy az erdélyi urakkal úrbérrendezést alig lehet eszközölni s a galicziai események után különösen ott forgott fenn az a veszély, hogy „nem törvényhozás, hanem kormánycsapás útján“ segítenek a jobbagyságon. Sietve fordult (1846. május) tehát báró Wesselényihez, közölte vele örökváltsági tervét s melegen fölkerlte, előzze meg a kormányt, vesse föl az örök váltság eszméjét, mert „az urbérek ideje lejárt. A feudalizmus romjainak bukni kell s ha a nemesség fel nem fogja helyzetét, veszve van menthetetlenül s esett áldozatul nem a szabadságnak, hanem a kormány kénynek.“

Ez időben csakugyan komolyan hire járt, hogy az udvar az erdélyi úrbérrendezést az országgyűlés mellőzésével akarja eszközölni. De bármennyire megütközött e szándékon Wesselényi alkotmányos érzéke, bármennyire elodázhatlannak tartotta a kérdés törvényes megoldását, mégis „Galicziára tekintvén“ vagyis a galicziai eseményekből azt a hibás következtést vont le, hogy bele kell törődni az udvar szándékába, hogy

¹⁾ Új Magyar Szemle. 1900.

„az úrbér ily útoni behozatala akadályozására s gátlására se tettlegesen, se nemleges lépéseket ne tegyünk.“ E felfogását hírlapilag akarta hirdetni, de a cenzúra Kolozsvárt is, Pesten is megakadályozta czikkének kinyomatását. Még mindig a Mária Terézia-féle úrbérrendezés gondolatvilágában élve, természetesen visszarettent a kötelező örökváltságtól, időelőttinek hitte Kossuth tervezetét s határozottan állást foglalt ellene.

E helyett a bérletrendszer alapján csak elképzelhető legszabadabb úrbérrendezés mellett kardoskodott. Ebben terve haladást jelent ugyan az erdélyi társadalom felfogásához képest, mely valóságos „urbériszony“-ban szenvedett, mert csak az országos urbér hiányában s a belőle folyó zűrzavarban látta ki zsákmányoló rendszere fentartásának lehetőségét. De mikor Wesselényi még ez időben is ellenezte a „kényszerített“ örökváltságot, nem ismerte meg a kor sürgetően intő szavát, mi nagyban hozzá járult a csakhamar bekövetkező oláh fölkeléshez. Pedig az érvek, melyeket az örökváltság ellen 1846. aug. 16-ki levelében fölhoz, nem állják ki a bírálatot. Egyszerűen ismétli a maradiak elkopott jelszavait s a többek közt attól fél, hogy a váltság behozatalával „könnyen leend nemzetiségünknek is vége“, s hogy azok, „kik most sem tudnak jövedelmekkel kijönni, — kik egy-két úrbéreseik és zsellérek nélkül nem is képzelik élhetni“⁴, méltán fáznak a váltságtól s nagyon érthető, ha ez az elem irtózik „egész gazdaságát, életmódját s mindent változtatni“⁴. Ez utóbbi kifogáson azonban az élet vaskényszere rég napi rendre tért, a többit meg szintén megczáfolták külföldön a tények, nálunk meg a kérdéssel igen behatóan foglalkozó szakírók. De Wesselényi, a súlyos testi szenvedések s a velők járó lelki gyötrelmek hatása alatt, kezdett elmaradni a haladó korszellemtől, habár maga hű képviselőjének tekinté magát. Báró Kemény Zsigmond, Wesselényinek benső barátja, egy erdélyi hírlapban szintén az urbér mellett foglalt állást. Egyik főérve az, hogy az erdélyi nemesség oly szegény, hogy nem áldozhat jövedelméből semmit. Mintha nem épen az elavult úrbérrendszer tartotta volna állandóan nyakában a koldustarisznyát s nem a kérdés helyes rendezése teremthette meg neki a boldogulás kedvezőbb feltételeit. E közben Bécsben, hol csakugyan komolyan foglalkoztak az úrbérrendezésnek királyi hatalomteljjel való eszközlésével, mit hosszú erőlködés után

csak báró Jósika Samu kancellár hiúsított meg, elhatározták, hogy mégis országgyűlés elé viszik az ügyet. Országos bizottságot alakítottak tehát, hogy részletes javaslatot készítsen s azt az összehívandó országgyűlés elé terjessze. A bizottság eljárt feladatában s a hiányos, rég elavult 1819/20-ki összeírások anyaga alapján elkészítette munkáját, melyet azonban a kormány nem küldött meg előzetesen, tanulmányozás s köve-
teik megfelelő utasítása végett, a vármegyéknek. Mikor tehát az országgyűlés megnyílt s mikor 1847. januárban a javaslat tárgyalásába fogott, teljesen készületlenül állt a munkálattal szemben s különben is oly szellem vezette, melytől jót várni nem lehetett. ’

Az erdélyi nemesség többségének úrbérrendezés sem kellett s az volt az eszméje, hogy, mint a báró Írja, semmi se történjék. Hasztalan mondta Wesselényi, hogy „dörgöbb szóval kor s körülmény szüksége tán sohasem parancsolta, mint itt az urbér, még pedig legalább tűrhető urbér haladéktalan behozatalát illetőleg.“ De erre semmi kilátás sem nyílt, mert még a bizottsági javaslat is „oly érthetetlen, oly gyakorlatiatlan s a megyékben oly kevés jóakarat van, tenni azt, mit ész és örök igazság parancsol, ellenben annyi elfogultság s ellenszenv uralkodik“, hogy Wesselényi reménytelenül nézett az országgyűlés ebbeli tevékenysége elé.¹⁾ Aggodalma jogosultnak bizonyult, mert a rendek nagy része, midőn a kormány nyomásának engedve egyáltalán bele ment az urbér tárgyalásába, az alkalmat egyenesen a parasztság kifosztására akarta használni, mire eszközül a bizottsági munkát alapjául szolgáló 1819/20-ki összeírások kínálkoztak. Ez összeírások ugyanis világra szóló csaláson épültek föl. Hogy a paraszt minél kevesebb állami adót fizessen, urai tudtával akkor ingatlanának csak kis részét vallotta be s nem egész telke, hanem csak egy töredéke került az adólajstromba. Így például Zsibón az olyan jobbágy, kinek 28 köbös földje volt, csak 6 köből után adózott. Már most az erdélyi országgyűlés azt akarta, hogy ez az összeírás vétessék az úrbérrendezés alapjául s a jobbágy csak annyit tartson telkéből, a mennyi után tényleg adózik, a többit ellenben a földesúr visszavehesse tőle, noha ez országos rablás

¹⁾ Tört. Tár 1904: 321—55.

előreláthatólag országos kavargást okozhatott. A nagy többségben levő kormánypárt mindazáltal így határozott s igyekezetét megkönnyítette az udvar kétszínű játéka. Napirendre hozta ugyan az úrbérrendezést, de csak taktikai célból, nem azért, hogy megoldja, hanem azért, hogy az oláh jobbágytömegeket, melyeket a magyarok ellen fel akart használni, magához csábítsa. El akarta az oláhokkal hitetni, hogy híven védi érdekeiket, de minden jóakarta megtörik a magyar nemesek kizsákmányoló hajlamain. És az erdélyi nemesség bele ment a kelep-czébe. Az általa az 1847: 3—16. törvénycikkben eszközölt úrbérrendezés nem enyhítése a fennálló bajoknak, hanem a jobbágy újabb kifosztását tette lehetővé, mert a telki állomány csakugyan az 1819/20-ki összeírások alapján állapítottatott meg s a földesúr kárpótlás nélkül visszavehette azt a jobbágyföldet, mely az állami adózás keretén kívül maradt. „Szépen kirabolva van a nép“ — írta az új rendezésről báró Kemény Zsigmond, különben szintén az urbér s nem az örökválság híve. A hazafiasabb főurak mind parasztnyuzásnak, a jobbágy kifosztásának tekintették a megoldást s előre látták, hogy lázadásra fog vezetni. Wesselényi megjövendölte, hogy nem sokára „az öldöklő angyal száguldani fog“ az országban. Jóslata hamar beteljesedett, ámbar maga ez a szerencsétlen törvény nem lépett életbe, mert az unió, melyet az erdélyi magyarok azért is követeltek, hogy hazájok, „hol a szabadság ideje lejárt Magyarország segélyével ismét kijusson a sötétség fertőzött légköréből, egyszerűen tárgytalanná tette. De azt a célját Bécs mégis elérte vele, hogy végkép elriasztotta az oláhságot a magyar uralkodó osztálytól s Erdélyt az 1848-ki rettenetes polgárháborúba sodorta.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A jobbágyság megszüntetése 1848-ban.

Mikor 1847-ben a királyi meghívó levelek, melyek az országgyűlés nov. 7-re Pozsonyba hívták, szétküldettek, még semmi sem jelezte, hogy ez a gyűlés a rendiségutól sós. országa gyűlése lesz s az egységes magyar nemzetet megteremtve, annak sok százados reményeit alkotmányos utón valósítani fogja. Évek óta nem csupán hazánkban, hanem a műveit nyugat minden államában izgott, forrongott, lázban hevült a közvélemény s új politikai eszmények lelkesítették a népeket. De hogy közel áll reményeik teljeseése, hogy kitörő félben van a fergeteg, mely a régi világot elsöpri, azt a legvérmesebbek sem képzelték. Bécsben még mindig a vén Metternich uralkodott s bármennyire megkopott rendszerének fénye a külföld szemében, Ausztria és Magyarország belső fejlődésének állandóan az adott irányt s elvénhedve ép oly csökönyös ellensége maradt a haladás eszméinek, a nemzeti jogok kiterjesztésének, a tömegek felszabadításának, mint Ferencz király korában. A magyar ellenzék vezérei most még kevésbbé várhattak tőle mélyebbre ható engedményeket, mikor adminisztrátoraival irtó liarczot folytatott ellenök, még kevésbbé gondolhattak bukására, mikor saját hadserege mellett, szükség esetére, Oroszország fegyveres segélyét is biztosította magának. Noha az országgyűlés megnyitása idején egyre több viharfelhő jelentkezett Európa egén, sőt Olaszországban már cikázni kezdtek a vészt jelző menykövek, a magyar ellenzék nem számíthatott s nem is számított semmiféle meglepetésre, váratlan eseményre, a külső viszonyok olyan változására, mely eszméi diadalát elősegítheti.

Egyes-egyedül önerejében bízott, ügyének igazságából merítette bátorságát s még kevésbbé spekulált belső mozgalmakra. Sőt épen ezeknek akarta elejét venni, a forradalom veszélyét kívánta elhárítani, midőn a tömegek kielégítését, óhajaik törvényes teljesítését tűzte ki halaszthatatlan feladatának s ezt hirdette az országgyűlés egyik legsürgetőbb hivatásának, ismerte a belső helyzetet, tudta, hogy a hatalmas udvar s a félelmetes tömegek közt mintegy lebegő állásban van s ha a tömeg vezetését Bécsnek engedi át, a két ellenség első sorban őt s vele a magyarság legszentebb eszményeit fogja agyonnyomni. Nem ringatta magát csalódásban az iránt sem, hogy a parasztság* el van keseredve s bizalma urainak jószándékát illetőleg még mindig gyöngé alapon áll. Magyarsága, politikai és nemzeti érzéke a szabadelvű ellenzék táborába kezdte ugyan vinni, de e tábortól immár tetteket kívánt, melyek ellen azonban a rendiség leggazdagabb és legszegényebb rétege még mindig kifogást emelt s most ép úgy akadályozni igyekezett, mint régebben. A főúri rend még mindig vakon követte az udvart, mely kegyeivel halmozta el, míg az üres zsebek és éhes gyomrok képviselői, kik a következő évek megpróbáltatásaiban Ausztriának kész eszközül szolgáltak nemzetők leigázásában, most is leginkább az udvarhoz hajoltak s a megyében kezdet fogtak vele a haladás hívei ellen. A korszellem napfénye, bármi erősen süttött, még mindig csak az értelmiség legmagasabb csúcsai, legkiválóbb alakjait világította meg, ellenben a szakadékokban, a mély völgyekben a feudalizmus sötét köde ült s fölöttébb megnehezítette a szabadság és haladás képviselőinek munkáját.

Ily körülmények közt léptek a pártok a választási küzdelembe, mely az egyes vármegyékben különbözőleg alakult, de egészben heves, néhol viharos lefolyást vett. Még adminisztrátorok vezették a törvényhatóságokat az általuk többé-kevésbé erőszakosan kinevezett tisztikarral. Itt-ott megtörtént tehát, hogy a tisztviselők néhány udvari párti nemessel egyszerűen * a magok jelöltjeit kiáltották ki vármegyéjük követeivé s ott, hol a pár hónappal azelőtt a tisztujításon százan meg százan szavaztak, a követválasztásban kevesen vettek részt. Mindazáltal az ily esetek kivételszámba mentek s a legtöbb vármegyében a két fél lehetőleg teljes erejét vitte a porondra, sőt néhol

a tusa országos hullámokat vetett. Ez történt a nemzeti haladás góczában, a vezető Pest vármegyében, mely ezúttal egyik követévé Kossuth Lajost jelölte azon helyes számítással, hogy lángelméje hatványozni fogja az országgyűlés erkölcsi hatalmát, miben nem is csalódott. A kormány nyílt és titkos hívei ekkor ellenzéki álarczot öltve más, szintén népszerű jelöltet állítottak ugyan ellene, de Kossuth végül nagy többséggel győzött, mi országszerte örömet és lelkesedést keltett. Ellenben Deák Ferencz mint az előző országgyűlésen, részben gyöngékedése miatt ezúttal sem vállalt követséget. Egészben az ellenzék vagy 10 szónyi (Kossuth számítása szerint 55 ellenzéki és 45 kormánypárti követ volt) többségre került az utolsó táblán noha a közös programui daczára különféle árnyalatokra és csoportokra oszlott, Kossuth a választások lezajlásával méltán mondhatta, „a karok és rendek termében mi vagyunk a gazdák s vagy eszközlünk jót a szegény hazának a reformok útján, vagy megkergetjük a kormányt mint űzött vadat, míg össze-rogyik/* Fokozhatta bizalmát a követek személyenkivül utasításai szelleme. Számos vármegye a választottak egyénisége iránti bizalomból, hogy szabadabb mozgást engedjen nekik, vsak általános eszmékbe foglalta utasításait s többé-kevésbé a jogegyenlőség, a közteherviselés, a dézma valamint az ösiség eltörlése, a kötelező és kárpótlásos örökváltság mellett foglalt állást. Ellenben a kormánypárt többsége „merev fedualisták“-ból állt, mint egyik követ később mondotta, egy töredéke azonban „konzervatív reformerekének nevezte magát, mely a kormánynak kínálkozott ugyan, de Kossuthnak is kaczerkodott s a haladás híveit „radikális ellenzékiének keresztelte el.

V. Ferdinánd király személyesen és pedig rövid magyar trónbeszéddel, a mi maga is új idők jele volt, 1847. nov. 12-én nyitotta meg a pozsonyi országgyűlést. A magyar szó, mely a Habsburgok korában először hangzott a trónusról a karokhoz és rendekhez, viharosan kitörő lelkesedést keltett szivökben, melynek hatása alatt István főherceget még aznap az ország nádorává választották. Kevésbé elégitették a haladás híveit a királyi előterjesztések, melyek az udvar szellemének megfelelően, a tettek is itt-ott engedményeket, végtelen távolban maradtak el az ellenzék törekvéseitől. Csakhogy bátorságát és erélyét nem lanyhították el. A Kossuth szerkesztette vá-

laszfelirati javaslat, mely azonban a főrendek ellenzése miatt nem került a trón elé, nem foglalkozott a részletekkel, hanem az országgyűlésnek azt a célt tűzte ki, „alkotmányos életünket és anyagi erőnket teljes mértékben kifejteni/⁴ Ennek megfelelően a többség el volt tökéelve, hogy királyi előterjesztésekből induljon ugyan ki, deminden egyes pontnál a saját programjának elvei szerint fogja javaslatait megtenni. Sietett is a munka megkezdésével s már nov. 29-én Szemere Bertalan a közteherviselés elvének elfogadását indítványozta. A kérdés annyira s oly sok oldalról volt országszerte megvitatva és megvilágítva, hogy nem kellett hosszú szónoklatot tartania, hanem röviden utalhatott arra, hogy ez minden reformnak kezdőbetűje s hogy „a mely nap a közös teherviselés elve kimondva s alkalmazva lesz, a napon lesz Magyarország alapja letéve másodszer. “ E mély igazság daczára az ügy nem nyert oly gyökeres megoldást, mint az ellenzék s a nemzet megvárhatta. A többség a-közös teherviselést csupán a házi, valamint az országos pénztár jövedelmeire vonatkozó adókra mondotta ki, ellenben a sokkal súlyosabb hadiadót tovább is kizárólag a köznép vállain hagyta.

Az alsó tábla, a főrendekhez intézett decz. 7-ki üzenete¹⁾ szerint azt határozta, „hogy a nemesség és mindazok, kik e nevezet alatt értetnek és eddig e részben tehermentesek valának, a törvényhatósági háziadó viselésében résztvenni törvény által köteleztessenek“ oly biztosítékokkal, melyek „a kivetés, beszéd és hováfördiás körül lehető visszaéléseknek“ elejét veszik. Az országos pénztár kntforrásaira szintén kiterjesztették az általános teherviselés elvét s a főrendek hozzájárulását kérték oly országos választmány kiküldéséhez, mely ez ügyekben részletes törvény javaslatot készítsen. A főrendek beleegyeztek a választmány kiküldésébe, de csak oly képen, hogy az minden utasítás nélkül végezze munkáját. Ezzel az ügy megakadt, mi azonban csak hasznára vált, mert a döntés olyan időre odázatatott el, mikor az általános adózás kötelezettségének törvénybe iktatása elől többé kitérni nem lehetett.

¹⁾ E fejezet első sorban „Az 1847-ik esztendei Szent-András hava 7. napjára összehívott Magyarországi Közgyűlésnek Naplója“ alapján készült. És pedig I. a tekintetes karok, II. a méltóságos főrendek országos üléseinek naplója, III. Irományai alapján. Megjelentek az országgyűlési irományok kiadóhivatalában. Pozsony, 1848.

Ép oly gyorsan napirendre került az úrbérügy, illetve a kötelező örökváltság ügye. E kérdéssel a 11 pontból álló királyi előterjesztések 6. paragrafusa foglalkozik, mely így hangzik: „Az úrbéri jobbágyoknak örökváltsági szabadsága törvény által ugyan kimondva, de az avvali élhetés több nehézségekkel összekötve lévén, ő cs. k. Felsége a törvény célja általánosb elérésének könnyítése végett kegyelmesen óhajtja: hogy a karok és rendek még ezen országgyűlés folyama alatt oly törvényjavaslatot terjesszenek ő cs. k. Felsége kegyelmes jóváhagyása alá, mely a fenérintett célt a fennálló törvényekből származó akadályok elhárítása mellett, a méltányossággal s a tulajdoni jog tiszteletével összhangzásba hozza. „Egy betűvel sincs több az előterjesztésekben közvetlenül a jobbágyintézményre vonatkozólag, noha az udvar új adót kért a parasztság rovására, másrészt meg az, a mi bennök van, azon az alapon áll, melyet az országgyűlés már 1833-ban elfoglalt és melyet azóta, mint céltalant, mint az új viszonyokban nem illőt a haladás hívei rég elejtettek. Az udvar ez álláspontja azonban legkevésbbé sem ijeszthette el az ellenzéket a kérdés gyökeres megoldására irányuló törekvéseitől. A kerületi ülésben Lónyay Gábor tette meg az indítványt a kötelező örökváltság törvénybe ígtatása s országos választmány kiküldése iránt, mely bizonyos utasítás szerint kidolgozza az idevonatkozó részletes javaslatot. A kerületi ülésekben Lónyay indítványa többséget nyert innen a felsőházhoz intézendő üzenet alakjában a rendek országos üllése elé indítványt terjesztett, mely szerint a kir. előterjesztések 6. pontja által felhivatván, „törekvésük egyik főfeladatának tekintik, hogy a fennálló, de többé sem az illető felekre nézve nem kívánatos, sem a közállomány érdekével egybehangzásba nem hozható úrbéri viszonyokból a kibontakozás, a földesurnak tökéletes kármentesítésével hovahamarébb eszközöltessék. Minthogy pedig az eddigi tapasztalás szerint, az örökváltságot a földesúr beleegyezésétől föltételező 1840: 7-ik t.-cz. engedményezése a kívánt sikerre nem vezetett, de egyébként a k. előadások 6-ik pontja is oda mutat, hogy e részben a fennálló engedélyező törvénynél hathatósab intézkedések kívántainak. Ezeknél fogva a karok és rendek óhajtják, hogy valamint egyrészről a földesurnak tökéletes kármentesítés biztosíttatik, úgy másrészről az úrbéri tartozásoktól és szolgálatoktól! meg-

váltás a földesúr beleegyezésétől felfüggesztve továbbá ne maradjon.“ Ez az indítvány az alsó tábla decz. 20-ki ülésében felolvasatván, következő decz. 21-ki országos ülésnek napirendjére tűzött, a mely behatóan megvitatta. Az elnökön kívül nem kevesebb, mint 45 szónok (nehányan kétszer beszéltek) jelentkezett, s némelyik igen alaposan taglalta a kérdést. Másrészt azonban nem egy beszéd azt jelzi, hogy az agyakban még sűrű homály uralkodott a kivitelre, az örökváltság gyakorlati végrehajtására nézve, a kényszeret pedig sokan nem úgy képzelték, hogy az állam, mint egykor az úrbérrendezést, most a kötelező örök váltsa got maga hajtja végre tekintet nélkül az egyes földesúr és jobbágy tetszésére, sőt nem is maga szerzi be a szükséges anyagot, melynek alapján azután megszabja az urnák járó kártalanítást. Sokan még mindig azt hitték, hogy a kényszerítés nem országos, hanem csak azon földesúrra terjed ki, a ki jobbágyainak méltányos váltságajánlatait visszautasítva, a helytartó tanács vagy az alapítandó főb Íróság által fog az alku megkötésére kényszeríttetni. Ép oly ellentétes részben naiv nézetek hangzottak az iránt, milyen legyen a kárpótlás módja, különösen arra nézve, milyen jobbágyszolgáltatott váltassanak meg s hogyan, pénzben vagy telke egy részének átengedésében fizesse a paraszt a váltságösszeget? A legjellemzőbb azonban az, hogy a telek megváltásáról egyetlen szónok sem tesz említést, ámbár többen mondják, hogy a parasztot földje tulajdonosává kell tenni. Némelyek annyi állami urbérberendezés, első sorban az 1836. törvények után még mindig azon tanakodtak, szabad-e az államnak ez ügybe avatkozni s tisztán magánjogi alapon akarták a váltságot eszközölni és a kötelezés eszméjének kimondása előtt sok mindenféle reformot, főleg nagy hitelintézet alkotását kívánták. Mindazáltal a vita, mely az 1847/8-iki országgyűlés alsó tábláján a jobbágyügynek első és utolsó beható tárgyalása volt, magas színvonalon mozgott s ma is érdeklődő figyelmet érdemel. Megnyitotta Paál János (Sopron m.) ki helyeselte az örökváltságot, de ki akarta mondani, hogy a teljes kárpótlás mellett ne csak a földesúr, hanem ott, hol a jobbágyok háromnegyed része kívánja, a jobbágyközség is kötelezhessék a váltságra. Igen érdekes az, hogy csupán a többségében magyar anyanyelvű kiváltott községnek akarta a politikai jogokban való részvételt

megadni. Justh József (Turócz) azt indítványozta, hogy a váltság csak ott legyen kötelező, hol az egész község kívánja. Zomboresevic Vincze (Szabadka) megjegyzé, hogy „a mi (a jobbágyintézmény) egykor az emberiség nagy célja felé előkészítő lépés volt, az jelenben veszélyt okozó akadály képében tűnik fel⁴⁴, s „az idők hullámai annyira megrongálták alapját, hogy nines emberi erő, mely azt talpra állítsa. Az idő ki-mondta az elkorhadt óriásra a halálos ítéletet. Szmrecsányi János (Árva) a kötelezés elve ellen kardoskodott, ámbár elismerte, hogy „az adózó nép elszegényedett s ennek oka az úrbéri viszonyokban rejlik⁴⁴. Rutkay István (Zólyom) akarta ugyan az örökváltságot, de csak elvben. Életbe léptetését akkorra kívánta halasztani, mikor ezélszerűbb „arányosításig tagosítási és rendezési⁴⁴ törvényeink lesznek s az összes idevonatkozó pörök befejeztettek, „mert míg minden életbe léptetve nincs, addig nem lehet mondani, hogy valaki ura a maga földének⁴⁴ s így most a földesúr váltság alá sem bocsáthatja. Lelkesen képviselte a váltság szükségét Cherrier Miklós (a pozsonyi káptalan követe), ki őszintén kimondá, hogy minden alkotmányos országban „jobb, szabadabb állását látjuk a népnek, mint kominkban; mindenütt nagyobb ipart s jólétet szemlélünk, mint hazánkban. Szabadabb állását látjuk, mert nincs annyira lekötelve a nemességnek, annyira lebilincselve a lovagrendnek, mint honunkben; nagyobb ipart s jólétet szemlélünk, mert minden, a mit bír, sajátja, azzal üzérkedhetek, szabadon rendelkezhetik, minden, a mit keres, tulajdona a nélkül, hogy robotokkal, úrbéri szolgálattal vagy más lekötözettséggel tartozzék az uraságnak⁴⁴. Azután hozzá tette, hogy ámbár a nép még nem érte el nálunk a műveltség azon fokát, melyen Európának többi alkotmányos nemzetei léteznek, mégis benne is fölébredt már a szabadság utáni vágy, annyira, hogy azt már ő sem szívelheti, midőn drága idejének részét, melyet ő saját munkájára kívárnia szentelni, ura dolgára fordítani köteles; midőn természetének részét, melyet ő, mint mondja, véres verejtékkel, a nap súlya s hőség terhe alatt szerzett, uraságának áldozni tartozik.⁴⁴ Végül megjegyezte, hogy a mai állapot mellett „igenis megfogható, hogy nem nagy rokonszenvvvel viseltethetik irántunk⁴⁴. Tóth Lórin ez (Breznóbánya) a városok nevében üdvö-zölte az örökváltságot, mely „oly erőt adand hazánk-nak, a sza-

bad munka s tulajdon által felüdült s felemelt népben, melyről aligha álmodtak azok, kik egy évtized előtt ezen eszmének bajnokait, mint lázadás apostolait üldözték“. Meleg rokonszenvét fejezte ki tehát „azon határozatok iránt, melyeket e csupán nemesekből álló képviselő tábla azon népnek érdekében hozott, mely itt képviselve nincs“. Kenéz Mihály (Jász-Kunság) kifejtette, hogy „csak úgy virulhat fel a haza, ha a nép milliói a feudális bilincsekből megszabadulva, a szabadföld bírása által a kiváltságos osztályllyal összeolvadnak“. Ellenben Máriássy Ágoston (Sáros) kijelentette, hogy küldői „a szegény adófizetőknek mostani helyzetét tekintve, jelenleg az örökváltságnak kényszerítő eszközökkel leendő létesítését éppen nem kívánják“. Elmondta, hogy Sárosban száz meg száz telek áll pusztán s így nem kívánatos az örökváltság senki előtt, s nem az, hanem a mindennapi kenyér után sóhajtozik a paraszt. Közlekedési eszközökről, pénzforrásokról és hitelintézetekről kell tehát gondoskodni, hogy a városi jobbágy is olyan helyzetbe jusson, hogy az örökváltságot kívánatosnak találja. Bónis Samu (Szabolcs), a reform egyik buzgó hive egy közkeletű érv ellen fordult. „Mi nemések sokszor felhozzuk ugyan — mondotta, — hogy vérünkkel szereztük e hazát és szabadságunkat; de azt igen hamar elfeledjük, hogy az adózó nép az, mely annak védelmezésében vérét ontja, míg a mienk nem igen csörgedez érette“. Szontagh Pál (Brezsnóbánya), ki „mint a negyedik rend egyik szerény képviselője“, mely rend épp úgy el van nyomva, mint az adózó nép s így ez iránt természetes rokonszenvvel viselkedik, kiemelte, „hogy az a jog, mely a földesúrat a jobbágytelek és a jobbágyok, embertársai felett“ megilleti, „nem hasonlítható a tulajdoni jog azon neméhez, melyet kabátom vagy egyéb birtokom fölött gyakorlok“. Figyelmeztette a táblát arra is, hogy „ez ország 12 milliónyi adózó népe feszült figyelem- és várakozással kíséri azokat, mik itt, ez érdemben, történnek és határozatnak és a mi e perczen kedves ajándécul fogna elfogadtatni, a jövőben úgy tűnendik föl, mint kivívott concessio Bujanovics Gyula (Eperjes) utalt reá, hogy az úrbéri viszonyokból való kibontakozás, mely már olyan államokban is megtörtént, melyeknek nincs alkotmányuk, Magyarországra, mint alkotmányos és földművelő államra különösen kívánatos. Schnee László (Heves) azért pártolta a kötelező megváltást,

mert maga a tömeg elhanyagolt nevelése mellett meg sem tudja ítélni, mi előnyös reá nézve és mi káros? Bunyik József (Horvátország) ellenzé a kényszerrel eszközölt örökváltságot. Ellenben Stur Lajos (Zólyom város) melegen üdvözölte, felhozván, hogy „a külföld is alig ismeri honunkat egyébről, mint a misera contribuens plebséről. Századok jöttek és folytak le, az alatt tétetett és elrendeltetett hazánkban sok más, de a szegény elnyomott nép sorsán vagy semmi, vagy csak parányi valami segítettet”. Arra az ellenvetésre, hogy a magyar köznép nem szolgálja többé, hisz meg van költöző szabadsága, megjegyzé: „a rabszolgaság igája alatt görnyedez mindaz, kinek nincs sajátja s nem sajátja még azon darabka föld sem, melyet százszor és ezerszer megszántott, megvetett s verítékével öntözött; kinek más javára munkálkodni s fáradoznia kell; kinek életfeladata csaknem abban áll, hogy másokat fentartson a nélkül, hogy ezen iszonyú fáradozásáért legkisebb jutalmat is kapjon vagy várhasson; ki anyagi és szellemi jólétében sok tekintetben mások akaratától függ — s ebben az állapotban találta még ma is a szegény adózó nép honunkban. Végül felsorolta azt a töménytelen terhet, melyet a parasztság a kezén levő 13,240.974 hold földtől fizetni köteles, míg a 32 millió hold föld birtokában levő nemesség alig járul valamivel a közterhezhez. Az ülésen tartott beszédek egyikét sem közli az alsó tábla hivatalos naplója oly bő kivonatban, több mint 3 folio hasábon, mint Sturét, s ha ebből következtetni lehet, úgy igen élénk hatást tehetett a hallgatóságra. Bory Pál (Hont) azt akarta, hogy a váltság az adózó népre kényszerítő ne legyen, mert „a hol számosabb családdal ellátott jobbágyság létezik, ott sokkal könnyebb az úrbéri tartozásokat leróni, mint bár törvényes kamatra kölcsön vett pénzzel az úrbéri telket terhelni”. Babarczy Antal (Csongrád) szintén ellenezte a kötelezés elvét, mert sérti a tulajdonjog szentségét. Ellenben olyan törvény alkotását ajánlá, mely a robot megváltását s a váltságösszegnek öt egymás után következő évben, egyenlő részletben való törlesztését kimondja. Minthogy azonban ekkor nem törvényjavaslat, hanem csak a főrendiházhoz intézendő üzenet tárgyalatott, a vita azzal végződött, hogy a többség a kerületi ülésben szövegezett üzenetet átküldte a felső táblának, azon kéréssel: fogadja el a benne általánosságban lefektetett irányelveket s egyezzek bele oly

országos választmány kiküldésébe, mely ez elvek alapján a részletes törvényjavaslatot kidolgozza.

Ez elvekben, burkoltan ugyan, de benfoglaltatott az országos és kötelező urbérváltság legalább az összes jobbágyterliekre és szolgálatokra nézve, a mi egy tekintetben kiválóan nevezetes. Minthogy csakhamar elfogadta az ösiség eltörlését is, az alsó tábla még 1847-ben legalább elvben kimondotta a magyar föld felszabadítását a feudalizmus korlátozásai alól. Tette ezt önelhatározásából, mélységes politikai belátásból, a nemzeti munka tényezőinek megbecsüléséből, szóval a legnevesebb indítékokból s tette ezt a nélkül, hogy elhatározásaira akárminő idegen mozgalom, a nemzetközi politika alakulata, Ausztria vagy Nyugat-Európa viszonyainak változása a legcsekélyebb befolyást gyakorolhatott volna. A nagy eszme becikkelyezése, a részletes törvény megalkotása még tömértelen akadályba ütközött ugyan, többbe, mint talán apostolai magok képzelték. De az kimondása mindenesetre meggyőzte az ország munkástömegeit, hogy a követek többsége immár komolyan akarja felszabadításukat.

Ily előzmények után lépett az utolsó rendi országgyűlés az örök emlékeztető 1848. évbe, melynek első két hónapja szintén szabályos, külső befolyásoktól zavartalan viszonyok közt telt le s melyet mindkét tábla szorgalmas munkára fordított. Az alsó tábla urbérügyi üzenete nyomban átküldetett a főrendekhez, kiknek bizottsága azonban nem igen siettetette az elintézt. A javaslatot, mely az adandó válaszra nézve készült, a felső táblának csak 1848. január 12-ki országos ülésében mutatták be. E válaszbán, mely azonos báró Vay Miklós koronaőrnek a vita folyamán tett s el is fogadott indítványával, a főrendek kiemelik, hogy az örökváltsági törvény eddigi meddőségének oka „nem a földesuraknak az úrbéri örökváltságtól idegenségében“, hanem sokféle más akadályban rejlik, melyek közé „a pénz szűke, hitel hiánya, a megváltás módjának egyedüli pénzfizetésben! megállapítása, a nép műveltségének különböző fokozata és számos községeknek jelen állapotjukbani megnyugvása mellett az úrbéres eljárásnak szövevényes volta is tartozik“. Az üzenet szerint „a kényszerítő törvénynek legtöbb esetben“ nem forog fenn szüksége s annak sem lenne több sikere a mostaninál, „ha a törvényhozás egyéb akadályoknak elhárítása mellett

leginkább azon módoknak előidézéséről nem gondoskodik, melyek a föld népét képessé teendik arra: bogy föltesnrának teljes kármentesítést adhasson⁴⁴. Első sorban a létező akadályokat kell tehát elhárítani, ellenben „azon kérdésnek előleges fejtegetése, váljon általános kényszerítő törvény elvben elfogadtassék-e?⁴⁴ sem tanácsosnak, sem czélszerűnek nem látszik, mert ez, „oly vágyakat és reményeket ébreszthetne fel, melyeket a törvényhozás későbbben sem lenne képes kielégíteni. Az üzenet beleegyezik ugyan az országos választmány kiküldésébe, de azzal a kikötéssel, hogy főfeladata az legyen, „hogy egyéb létező akadályok elhárítása mellett mindenek előtt azon módok és eszközök előállításáról gondoskodjék, melyekkel a földesurnák a magokat megváltani kívánók általi teljes kármentesítése lehetővé⁴⁴ válik. „Ezeknek részletes kifejtése után pedig a tökéletes kármentesítés foganatos teljesítésének biztosítása végett a választmány egy részrehajlatlan bíróságnak alakítására is fordítsa ügyemét, mely a földesúrat illető kárpótlásnak megnyíását az előfordulandó egyes kiváltási esetekben, egyszerű, de szabályos eljárás mellett igazságosan meghatározza⁴⁴. Ellenben a kötelező örökváltságot az üzenet csak oly kivételes esetekre akarja korlátozni, „a melyekben kész és képes lenne a jobbágy község vagy egyes birtokosnak ugyanazon minden jobbágya tökéletes kárpótlást adni földesúrnának s ez mindamellett őket tartozásaik megváltásában gátolni kívánná⁴⁴ vagy pedig, ha a földesúr óhajtaná, a váltságra képes jobbágyok meg elleneznék a megváltást. Ezt az üzenetjavaslatot a főrendek csak február 3-ki ülésükben tárgyalták. A hossza vitát, mely másnap folytatta tót t, báró Vay Miklós koronaőr nyitotta meg, s minthogy a javaslat az ő műve volt, elfogadásra ajánlotta. Beszéde sok mindenre kiterjedt, dicsérte a királyi előterjesztések ide vonatkozó 6. pontját, mely a nemzet óhajával találkozik, dicsérte az országgyűlést, mely mindenkor „kellő időben“ fordította figyelmét a nép állapotaira úgy, hogy „az örökváltság felkarolásában“ sem igen maradt el más nemzetektől, mert az 1836: VIII. czikket megalkotta. Mindebből azt a következtetést vont le, hogy „a magyar arisztokratia az örökváltság eszméjének őszinte barátja“. De szónok annyira még sem barátja, hogy kötelezővé tegye a váltságot, mert a jobbágyoknak nincs meg hozzá a kellő pénzbeli képessége. Lehe-

tővé kell tehát neki tenni, hogy földdel is megválthassa magát. Kötelezővé csak ott lehet a váltságot tenni, hol a jobbágy képes reá s ilyen megszorításokkal kész az» alsó tábla ajánlotta választmány kiküldésébe egyezni. Gróf DesseAvffy Emil nyomban elfogadta Vay indítványát. „Óvatosság, fokozatosság, bölcsesség, körültekintés, jog és érdekkímélés⁴⁴ s a maradiság más ilyen jelszavával dobálódzott, s hogy milyen éles szemmel ítélte meg a helyzetet, jelzi az, hogy 1848. február 3-án azt mondta: „békében élünk; a földesúr és a jobbágy közti viszonyt szabályozó törvények ingatlan erőben fennállanak; a nép bizalommal és nyugodtan várja intézkedéseinket; teljes szabadsággal, minden nyomasztó külbebatás nélkül rendelkezhetünk⁴⁴, vagyis nincs mit sietni. A ki három héttel az Európát alapjaiban megrendítő földrengés előtt így ítélte meg a helyzetet, az természetesen csak száz esztendővel azelőtti érvekkel dolgozhatott, ám-bár azzal dicsekszik, hogy „ezelőtt 9 évvel az örökváltság eszméjét a sajtóban⁴⁴ ő pendítette meg s beszéde különben is tele van csengő-bongó szólamokkal szabadságról, az adózás kiterjesztéséről, a munka áldásáról, a földmivelés felvirágoztatásáról. De végül elfogadta Vay indítványát, mely pedig mindezek megakasztására irányul. Sokkal helyesebben ntalt reá a harmadik szónok, gróf Szapár Anti, hogy a rendek javaslatában „főkép a dézma és robotváltságról van szó, mely mind a kettő a cél-nak többé nemcsak nem felel meg, hanem azonkívül a jobbágy-nak még gyűlöletes is „s e tételét az iemert tapasztalati és tudományos érvekkel igazolta.⁴⁴ Azt tartom — mondotta — a váltság által a jobbágy, a földesúr és az ország nyer, mivel a váltság által felemeltetik a gazdagság, annak felemelése pedig mind a hármat érdekli/⁴ Csakhogy abból indult ki, hogy az alsó tábla egyedül a földesúrra akarja a váltságot kötelezővé tenni, pedig, mondja, alig ismer 2—3 olyan esetet, mikor a földesúr akadályozta a váltságot, ellenben van „száz és száz eset, a hol a legjutányosabb váltságajánlási mód mellett a leg-vagyonosabb, leggazdagabb jobbágyok sem fogadták el azt/’ Követeli tehát, hogy „mind a két felet kényszerítő törvény⁴⁴ alkottassák s ily utasítást kíván a kiküldendő választmánynak adni. Gróf Erdődy Sándor azon kezdte beszédét, „hazánkban temérdek a teendő, mindenhez pénz kell⁴⁴ s kijelenté, hogy „az úrbéri viszonyok megszüntetése hazánk mind anyagi, mind

alkotmányos szellemi kifejlődésére elkerülhetetlen szükséges.“ Ehhez azonban valami 300 millió kell, melyet egyedül a közteherviselés útján szerezhetni be. Szónok, ki a kor egész felvilágosodásától át van hatva, igen jellemző áttekintést ad az örökváltság ellenségeiről. „Az örökváltságnak — mondja — sok ellenségei vannak, ne ámítsuk magunkat, sok világi, sok egyházi földesúrat lehet ezek közé számítani. Sok nem gondoló, sok igen sokat gondoló jobbágy is ellensége. Ellensége van a megyékben is. Sok egyén, a ki az úrbéri viszonyok megszüntetésével mind a földesúrra, mind a jobbágyra nézve a mostani befolyását ott eltűnni látja. Ellensége a burokratia, mert az úrbéri viszonyok megszüntetésével megszűnik az urbanialis minden beavatkozási joga. Ezenkívül ellensége azért is, mert az örökváltság annak talpköve, mitől a burokratia legfőképp irtózik, t. i. nemzetünk alkotmányos kifejlődésétől.“ Gróf Cziráky János azon őszinte vallomással kezdte, hogy „a fontos kérdésben gyakorlati előismeretekkel“ alig dicsekszik. Mindazáltal hosszasan beszélt kikelve „az eddigi fennálló úrbéri törvények felforgatása“ ellen, mit a főrendek a régibb országgyűléseken is „bölcse magtagadtak.“ „Higgadt gondolkodás, érett megfontolás“ s más ilyen jelszavak hangoztatása után elfogadta bizonyos módosításokkal Vay indítványát. Gróf Almásy Móríczt főleg az előtte szóló szellemében ugyanezt tette. Tihanyi Ferencz temesi gróf megjegyezte, „tagadni nem lehet, hogy mindnyájan és mindenben még nem vagyunk előítéletek nélkül“, s hogy az 1840-iki törvény meddősége magában a törvényben rejlik, mely megengedte ugyan a váltságot, de „sem módokat, sem kellékeket nem határoz, mikép kellene a megváltságnak történnie, holott kellett volna s lehetett volna módokat is határozni: biztosította volna legalább azon tőkéket minden más tartozások felett, melyek az örökváltságból erednek.*” Mindazáltal ellenzi a kényszerítést s elfogadja Vay indítványát.

Gróf Teleki László utalt a Galicziában történtekre, valamint arra, hogy jó lesz a kötelező örök váltságot még olyankor eszközölni, mikor a földesúr még teljes váltságot kaphat s azt óhajtja, hogy a váltságdíj egy részét az állam vegye magára. Hozzáteszi, ha a főrendek a kötelező váltságot elleneznék, „akkor ezáltal a lengyel vétónak egy új nemét hoznók be s annak

ellenében, mit üdvösnek és hasznosnak látunk az egész hazára nézve, egyes embernek adnánk vétót; miáltal hazánk érdeke nagyon is kockáztatva volna.“ Indítványozza tehát, egyezzzék bele a felső tábla a választmány kiküldésébe, de adja neki utasításul a következőket: „1. Igyekezzen javallatot készíteni, mely szerint az úrbéri viszonyokból! kibontakozás a földesúr teljes kármentesítésével hova-hamarább és pedig országos intézkedés útján eszközöltessék úgy, hogy 2. a jobbágnak a maga megváltására minél több könnyűség nyujtassék egyrészről finansziális intézkedések útján, másrészről a megváltás különféle módjai s nemeinek lehetővé tétele által, 3. hogy a szabad egyezkedésnek a lehetőségig tág tér engedessék, azonban mégis 4. az örökváltság ügyében teendő intézkedések sikere egyesek beleegyezésétől föl ne függesztessék.“ Báró Vay Miklós késznek nyilatkozott indítványát bizonyos tekintetben Teleki óhajai szerint módosítani. Busan Hermann Horvátország követé kényszerítés nélkül, teljes kármentesítéssel s hitelintézet felállítással elfogadja Vay indítványát.

Gróf Csáky Tivadar szerint a jobbágyság vagyonosabb részére „az úrbéri szolgálat nem nyomasztó⁴⁴ s így maga sem akarja magát váltani, a szegényebb pedig nem válthatja meg magát, különben végroml ásnak indul. A kényszerítő törvény annál fölöslegesebb tehát, mert oly vágyakat idézhetne elő a népben, „melyek a státusra nézve szomorú következményekét szülnének/⁴ Gróf Teleki Domokos a külföldre utalva, melegen védi az állam közbejöttével eszközendő váltságot, mert ez „azon biztos mód, mely egyedül vezethet az úrbéri viszonyok teljes átalakítására.⁴⁴ Óhajtja a választmány kiküldését, még pedig a legszélesebb hatáskörrel, hisz úgy is csak olyan javaslatokat fog tenni, melyek előkészítése hosszabb időt igényel. Pártolja tehát Teleki László indítványát. Hertelendy Ignác főispán hangsúlyozza, hogy „századunk az ipar s gazdaság százada, az ipar-szabadságnak pedig fő és első postulatuma a szabad föld“, mégis gróf Cziráky nézeteihez mondja magát legközelebb állónak. Ürményi József főispán szerint „a kényszerítés eszméje magában már, mint olyan, némi nyomasztót foglal⁴⁴ s azért jövőre is az „előbbi törvényes intézkedések célzatát veszem zsinórmértékül.“ — Az országban nincs „általános hajlani az örökváltság iránt,“ Általában a jövő ország

gyűlésre akarja a kérdés eldöntését halasztani. Csatlakozik Vay indítványához. Gróf Haller Ferencz elfogadja az alsó tábla javaslatát, mert Galicziára utalva, sürgősnek tartja a kérdés megoldását. Gróf Széchen Antal súlyosaknak találja ugyan az úrbérszolgálatokat, de „lehetnek viszonyok s léteznek hazánkban, hol ezen természeti szolgálatok a létező gazdasági körülményeknek inkább megfelelnek és sokkal kevesebb terheket foglalnak magukban, mintha azoknak készpénzzel! megváltása történnék.“ Azt hiszi, hogy hazánk jelenleg olyan állapotban van, mikor az állam közbelépése még nem szükséges s azért a galicziai eseményekre való hivatkozás sem indokolt, mert az ottani és a magyar urbérviszonyok közt nem talál hasonlatosságot. Galicziában olyan úrbéri visszaélések voltak, melyeknek nálunk már az 1836-iki törvény elejét vette. Pártolja Vay indítványát. Lonovics József Csanádi püspök őszinte barátja a váltásnak s „a fennálló úrbéri viszonyoknak egyik főbáját abban látom, hogy azok mellett a földesúr sokszorosan károsittatik, a jobbágyság pedig demorizáltatik.“ De ellenzi a kényszert s Teleki László néhány eszméjével bővítve elfogadja Vay indítványát. Ugyanezt teszi báró Vay Alajos, ki így kezdi beszédét: „Valóban nem gondolhatja oly egyén, ki a köznéppel érintkezésbe nem jön, mily családság uralkodik közöttük földesurok irányában. De ha a gazdálkodó birtokos hallja, hogy, ha jobbágynak 2 ekéje van, a rosszabbikat kikeresi és 4 ökre közül a rosszabbikat bele fogja, vele nem szánt, hanem karczolgat; ha 2 szekere van, a rosszabbikba fog, hogy reá talyigára való fehérnél többet ne rakhasson, csakho^ magát azzal menthesse: uram többet nem rakhatok, mert különben szeke-rem letörik! ha reggel nem a törvényszabta órákor, hanem 2 vagy 3 órával későbbben áll ki és az estet be sem várva, haza szökik; ha az úr dolgát immel-ámmal nem dolgozza le, hanem átheveri: bizony mondom, ha az ember mindezeket látja és ha még azt is tapasztalja, hogy tulajdon azon jobbágy, ha magának dolgozik, még egyszer annyit dolgozik, mint az úr dolgán, akkor megszűnik jobbágysághoz ragaszkodni és akaratlanul azt mondja: örökváltás! jöjjön el a te országod!“ Mindazonáltal szónok sem óhajtja a kötelezés kimondását, legfellebb kivétel, „elkerülhetetlen“ esetekben s még inkább ellenzi a kizá-

rólag pénzen való megváltást, mert „nem tudhatja senki, mi van a jobbágy rózsával kifestett ládjában.“

A február 4-iki ülésben csorbítatlan érdeklődéssel folyt a vita. Gróf Zichy Ottó Deákra és Kölcseyre hivatkozva a legmelegebben kelt a parasztok védelmére, „kik helyettünk szántanak, helyettünk boronáinak, helyettünk vetnek és aratnak és kiket azonfelül ingyen munkával terhelünk és a vagyontól dézmát veszünk.“ „Ezen népfajt szabaddá tenni kötelességünk . . . mert a tapasztalás azt tanítja, hogy azon pillanatban, melyben földművelőink szabad földdel bírnak, azonnal okszerű gazdasághoz foghatnak.“ Ezen kérdés szerencsés vagy szerencsétlen megoldása a trón, dynastia és aristokrátiától függ; ha szerencsésen megoldatik ezen probléma, úgy Magyarország újonnan születik, hatalmasabb erőre Magyarország soha, de soha nem újulhat fel, mint az örökváltság által; ha pedig meg nem oldatik, úgy ne kívánjuk, hogy a 10 millió népnek vérért és vagyonát továbbá dézmáljuk; hiszen a vasláncz, ha tulfeszítetik, végre is robajjal elszakad és azon épület, melyet ezen vasláncz tartott, földre omlik. A feudális systéma szerencsés megoldási pillanata még mostanig mosolyogva tekint reánk, használjuk fel a jelen pillanatot, mert az elmaradt időszakok többé vissza nem térnek.⁴⁴ Pártolja az alsó tábla javaslatát. Bárány Mesznil Viktor kiemeli, hogy „sokan az urbért, mint valami magasztos, gyönyörű intézményt dicsérik; én a legmacchiavelistikusabb találmánynak tartom; örökös sakkban tartani nemességet és népet egymás ellen, fékezni az egyiket a másik által, minden perczen kezében tartani azon hatalmat, hogy egyiket a másik ellen fel lehessen ingerelni,' azon színt adhatni a dolognak, hogy minden, mi a népnek kedvező, az atyai kormánytól s minden, a mi sújtó, a földesúrtól jó s így megörökíteni a viszálykodást, a kaszti gyűlöletet a néposztályok közt, — ezért az úrbéri viszonyok fentartását mindenkor támogatta az absolutismus.“ „A mostani úrbéri állapotból minden áron szabadulni kell, mert ebben halál magva rejlik s az örökváltság eszméje valóban olyan a házra nézve, mint Krisztus urunk megváltása volt a bűnös emberi nemzetre. Hogy a háza lakosainak valódi honszeretete s az egységben rejlő erő által nagy, virágzó, hatalmas és boldog lehessen, erre csak a közös teherviselés s az örökváltság vezet.“ A mostani állapotban

„csupán az önkény díszlik s alkotmányos népjogok szerzéséről és terjesztéséről álmodni sem lehet. És ez ok magában elég, hogy a polgári szabadságnak s erőnek a legóriásabb akadályát, az úrbéri állapotot, ha csak lehet, Dávidként egy parittyautéssel lesújtani igyekezzünk.“ Óhajtja tehát a kötelező törvényt, de ellenzi a földben való megváltást, mert „a földbirtok túlnyomó része jelenleg is a nemesség kezén van s a jobbágyot azon tudatban, hogy most is alig tud földéből megélni, semmi sem keseríti el annyira, mintha tőle földet akarnak elvenni, mi jelenleg a contribútió fundus tekintete miatt is lehetetlen volna.“ Hibáznak azok, — mondja — kik abban, hogy a praestatiók formájának megváltoztatására nézve törvény hozatik, tulajdon-sértést keresnek, mert itt csak a tulajdon használásának oly formába való alakításáról van szó, mely a közjóval jobban megegyezik, mely a közkifejlést nem gátolja s nemcsak az adózó nép jobb sorsát, hanem a nemes földesúrnak jól értett jobblétét is eszközli. Ez nem egyéb, mint kisajátítás a közjó tekintetéből s vigyázzanak azok, kik az idők jeleit megérteni nem akarják.⁴⁴ Jelenleg „kivivhatónak⁴⁴ a kötelező örökváltságot azonban még ő sem tartja, de pártolja gróf Teleki László indítványát. Bezerédy Miklós címzetes püspök Vay indítvához csatlakozik, mert „a kímélő, óvakodó eljárás szerintem igen összhangzó eddigi úrbéri törvényeinkkel.“ Marczibányi Antal főispán fölemlíti, hogy „midőn az urbér 1836-ban kihirdettetett, a nép mindazt, mi üdvös és czélszerű volt, csak a kormánynak tulajdonította és mindig azon gyanúsítást tette, hogy nem az urak, hanem a kormány adta azt.“ A kényszerítést nem hiszi mellőzhetőnek; meg kell hozni a törvényt s ha az meg van, majd gondoskodni lehet az útját álló pénzbeli akadályok elhárításáról. Egyébiránt elfogadja Vay indítványát. Gróf Pálffy József azt várta a kormánytól, melynek szakemberei vannak, hogy az örökváltság pénzbeli mozzanatát illetőleg kész tervvel fog előállani: gróf Teleki indítványát pártolja. Gróf Károlyi Lajos felemlíti, hogy tettekkal bizonyította be, hogy barátja az örökváltságnak és pedig nem politikai okokból, „hanem csak azért, mert a földművelésnek előmenetelét és a gazdaságnak jobb karbani helyzetetését szívéből óhajtottam.“ De még sem helyesli a kényszerítést; „a kényszerítési törvény majdnem a lehetetlenségek közé tartozik, mert a legtöbb jobbágyközség

sem óhajtja s szónok sok jobbágyot ismer, „kik azt mondják, hogy a robot kiszolgáltatása által semmi kellemetlenségük sem a vármegyével, sem a földesúrral nincs és azon állapotokkal megelégszenek.“ Vay indítványát támogatja. Báró Wenkheim Béla minden utasítás nélkül óhajtáná a választmányt kiküldeni, hogy maga készítsen oly tervet, mely „az örökváltságot a lehetőségig elfogadhatóvá, kívánatossá és a jobbágy előtt kedvessé tegye.“ Azt hiszi, hogy míg „az ideiglenes tartozások meg nem váltatnak s a szabályozás meg nem történik, addig az örökváltságról szó sem lehet“ s a kényszerítést „időelőttinek s a mostani körülmények között kivitelben lehetetlennek is“ tartja. A választmány ne készítsen tehát „finansziális tervet“, mert „sokan ezt fogják mondani: a tervet elkészítettük, már most a pénzt teremtsé elő a felség vagy az arisztokratia.“ Teleki módosításaival elfogadja Vay indítványát. Báró Bedekovich Lajos főispán ellenzi a kényszer alkalmazását s Vay indítványához csatlakozik. Gróf Zichy János menekülni óhajt a bonyodalmas úrbéri viszonyokból, „először, önérték és mezei gazdaság tekintetéből, másodsor, mert ki akarom emelni e néposztályt onnan, a honnan más nemzetek már kiemelték.“ Rövid felszólalását azszal végzi, hogy Teleki indítványára szavaz. Majláth György országbíró kiemeli, hogy Teleki és Vay indítványa közt lényeges ellentét nincs s azok, kik Teleki véleményéhez járulnak, megnyugodhatnak Vay indítványában. Gróf Batthány Lajos osztozik e véleményben, mire az elnöklő nádor fölteszi a kérdést. Előbb azonban Vay még egyszer felolvasta indítványát. Erre kisebb méretekben újra megindult a vita, melyben több szónok a dolog érdeméről is nyilatkozott. Így Rudies József főispán, ki nem az uradalmi szolgálatokban látta a főbajt, hanem „abban, hogy a birtokhoz, azaz annak hasznaihoz nincsenek idomítva a terhek; például Árva megyében egy telek hasonló terhet visel az uradalomra nézve, mint a mennyit visel egy telek Csongrád, Békés vagy a bánáti vármegyékben, holott az Árva megyebeli telek ^{1/15} részét sem adja a haszonnak, mit megad a nevezett megyékben.“ Végre az elnöklő nádor báró Vay Miklós indítványát elfogadottnak jelentette ki. Az indítvány üzenet formában, melynek lényeges részét fentebb ismertettem, a február 5. ülésben megjegyzés nélkül végleg elfogadtatott, de hitelesítése elha-

lasztatott addig, míg ki lesz nyomatva. A febr. 10. ülésben azonban a hitelesítés alkalmával ismét elég hosszasan tárgyalták, sőt némely apró irányi módosítás mellett egész kikezdések elhagyattak, másokon meg éppen nem lényegtelen változások eszközlöttek. Egészenben a főrendek elfogadták ugyan a követek azon indítványát, hogy az urbérügyben törvény javaslat kidolgozására országos választmány küldessék ki, de más utasításokat akartak a választmánynak adni, mint a követek s az itt felmerült elvi nézeteltéréseken zátonyra jutott az egész tervet. Választmány nem küldetett ki, javaslat nem készült s mikor elérkezett a döntés emlékezetes pillanata, az országgyűlésnek rögtönöznie kellett valami javaslatot, mely az elhamarkodás minden bélyegét magán viselte. Ezért egyedül a főrendeket terheli a felelősség, kik még mindig nem hallották meg a kor intő szavát s e főfontosságú kérdésben olyan állást foglaltak el, mely érthetővé, szükségszerűvé tette, hogy a későbbi eseményekben, az urbér végleges megoldásában szánalomra méltóan nevetséges szerepet játszottak, illetve teljesen háttérbe szorultak. Ellenben a forradalmárnak bélyegzett Kossuth, ki minden fondorlat daczára az alsó tábla többségének vezetőjévé emelkedett, ez időben is a legnagyobb óvatossággal és körültekintéssel buzgólkodott a nemzeti eszmények valósításán. Rendületlenül ragaszkodott az ellenzéki programúiban kifejtett összes reformokhoz, de tette ezt a viszonyok alapos ismeretével, messzemenő kímélettel a hatalmi tényezők, a nemesség jogos érdekei s főleg az udvar iránt. Kész volt a részletekben minden józan engedményre, hogy a kormány is hozzájárulhasson a reformokhoz. Az úgynevezett conservatív reformerek az udvar érdekében bizalmasan sokat érintkeztek vele s még 1848. február 26-án is azt jelentették Bécsbe, hogy Kossuth kész követeléseit mérsékelni. Azt azonban egyebek közt föltétlenül megkívánja, hogy „a nép javára egy örökváltási és élelmezési törvény alkottassák és a domesticában való részvéte a nemességnek elrendeltesse,” De az udvar és hívei még ezt a keveset sem akarták. Sőt e párt állítólagos reformerei sem voltak hajlandók tovább menni annál, „hogy az örökváltási kérdés egy stádiummal előre vitessék s a kényszerítés csak ott mondasák ki, hol tökéletes kárpótlást nyújtani képes a jobbagyság, más szóval ők is a főrendház felfogásában osztoztak. 1848.

február végén, mikor a francia forradalom már kitört, de híre még nem érkezett meg, a kormánypártnak legfelvilágosultabb elemei is ellenezték tehát a „jobbágyfelszabadítást s csak valami megkéssett félrendszabálytalán óhajtottak port hinteni a tömegek szemébe, mi épp oly hatástalan maradt volna, mint az önkényes örökváltság vagy a birtok és hivatalképes általános elvének törvénybe iktatása. Sőt még a február 24-iki forradalom első rémhíre sem ábrándította ki őket. Addig, míg azt hitték, hogy hatalmukat a rendőrség és a katonaság szuronyával továbbra fentarthatják, nemcsak engedni nem akartak, hanem a legkihívóbban szembe szálltak a közvéleménnyel s hogy szabaduljanak tőle, az országgyűlés berekesztésével szerettek volna magukon segíteni. A párisi események első hírére gróf Apponyi György, a kanczellár, a kormánypárt esze, márcz. 1-én azt írta pozsonyi barátainak, hogy „ily helyzetben engedményeket akarni kicsikarni, politikai bűn volna, de hiába való is lenne, mert erre rá nem állanánk.“ Ily gondolkodás mellett magok idézték föl a zivatart, mely végkép összetörte, elsodorta a fennálló politikai rendszert és embereit.

Kossuth és barátai ellenben tisztában láttak; nyomban fölfogták a párisi forradalom világtörténelmi jelentőségét s be sem várták, míg hatásai Bécsijén megnyilatkoznak. Első hírére tudták, mit jelent s ennek megfelelően cselekedtek. Összefoglalták programjuk főkívánságait, határozottabb alakba öntötték egyes elveit s Kossuth már márcz. 3-án megtette az alsó táblán az indítványt, hogy az országgyűlés az új helyzetnek megfelelő feliratot intézzen a koronához.

Az aránylag rövid felirat, mely az alsó tábla márczius 4-iki üléséből kelt, említi, hogy a rendek elhatározták „az ország új szükségeinek*“ fedezésére a közös teherviselést a házi adóra s azután így folytatja: „Elhatároztuk, hogy az úrbéri viszonyokból! kibontakozást kármentesítéssel összekötve eszközöljük s ezáltal a nép és a nemesség közti érdekeket kiegyenlítve, hazánk boldogságának gyarapításával trónját megszilárdítjuk.“

A beszéd, melylyel Kossuth a felirati javaslatot a következőknek elfogadásra ajánlotta, nemcsak a hallgatóságra, hanem nyomtatásban országgszerte, fordításban Ausztriában elterjedve elbűvölő hatást tett. A rendek márczius 4-én elfogadták s csat-

lakozás végett a főrendeknek azonnal átküldötték felirati javaslatukat. Itt azonban egyszerre zátonyra került. A bécsi bölcsesség úgy akart a felirattól s a benne foglaltakkal szemben való állásfoglalástól szabadulni, hogy a főrendiház elnökségével húzta-halasztotta az ülés összehívását s így a főrendek nem tárgyalhatták a feliratot. De éppen ez a taktika vált vesztére, mert időközben a bécsi nép fölkelése egész új helyzetet teremtett. A kormány és rendszere megbukott, a közéletben meg új tényezők, az elnyomott tömegek kezdtek érvényesülni. A párisi, bécsi, pozsonyi hírek, különösen pedig a felső ház rossz indulatn és oktalan huza-vonája felriasztották az egész országot. A városokban, sőt községekben megmozdult az utcza, bizottságok alakultak, nyilatkozatok tétettek, követelések hangzottak föl s az egész nép bele szólt a politikába. A közvélemény e szenvedélyes kitörése nagyot lendített a nemzeti követelések sikerén, mert nyomása alatt az udvar és hívei egyre több engedményt kényszerültek tenni, másrészt meg új bátorságot öntött az ellenzékbe s megszilárdította a követeléseikhez való ragaszkodásban. Új, szilajabb jelleget adott a küzdelemnek, másfelől meg lehetővé tette Bécsnek, hogy már ekkor hozzá fogjon a nemzetiségeknek a magyarság elleni föllázításához. A nemzeti akarat legszebb és legemlékezetesebb megnyilatkozása, márczius 15-én Pesten történt a fiatal írók vezetése alatt, kik a magyarság óhajait „Mit kíván a magyar nemzet“ czim-mel 12 rövid pontba foglalták., melyek közt ott szerepel, hogy akarják: 4. törvény előtti egyenlőséget polgári és vallási tekintetben; 6. a közös teherviselést; 7. az úrbéri terhek megszüntetését. E kívánságokat az alsó tábla ez időben már nagyrészt teljesítette, illetve reá jók nézve legalább elvi határozatot hozott. Így márczius 14-én kimondotta a közteherviselést, még pedig máj· nemcsak a házi adóra, hanem korlátozás nélkül minden adóra nézve. A bécsi események nyomása alatt végre a főrendek is csatlakoztak az alsó tábla feliratához, melyet márczius 15-én fényes országos küldöttség vitt Bécsbe Ferdinánd királyhoz. Ez kegyelmesen elfogadta, a benne foglaltak teljesítését kilátásba helyezte s a magyar felelős minisztérium elnökévé a nádor-királyi helytartó útján gróf Batthány Lajost, a szabad-elvű párt nagyrabecsült tagját nevezte ki azzal, hogy az új törvényjavaslatokat kidolgoztassa s az egyes tárczák betöltése

íránt előterjesztéseit megtegye. A gróf teljes tudatában a jobbagykérdés jelentőségének, mikor 17-én az országos küldöttséggel hajón Pozsonyba visszatért, még útközben elhatározta, hogy az országgyűlés befolyásosabb tagjait a megérkezés estéjén értekezletre hívja az örökváltság ügyében, melyre nézve a főrendek oktalan magaviseleté miatt még semmiféle javaslat nem készült. Az értekezlet a mellett döntött, hogy az urbériség azonnal megszüntetendő s ily szellemben mielőbb törvényjavaslat készítenő. Minthogy Deák Ferencz, a kijelölt igazságügyminiszter, akkor még nem volt Pozsonyban, hová mint Zala újonnan választott követe, csak 20-án érkezett, az örökváltsági javaslat elkészítése sok egyébbel az események központján álló Kossuthra hárult, ki meg Ghiczy Kálmán, nádori ítélőmestert kérte föl, hogy nyomban megszövegezze. Ghiczy, Kossuth utasításai szerint haladéktalanul teljesítette a megbízást s Kossuth a munkátot már a 18-iki kerületi ülés elé vitte, hol elfogadtatván, haladéktalanul az országgyűlés elé terjesztetett.

A márczius 18-iki ülés délután két órakor kezdődött és rövid megszakítással ötödfélkor folytatódott, mikor az úrbéri viszonyok megszüntetéséről szóló törvény javaslat napirendre került. Babarczy Antal (Csongrádi a czimre nézve ajánlott módosítást, Kende Zsigmond (Szatmár) meg a következők bevételeit indítványozta: „a függőben és folyamatban levő polgári és büntető perek a robottal együtt tüstént a megyei hatósághoz tétessenek át.“ Kossuth nem egészen szabatosnak találta ugyan Babarczy módosítását, de mégis számba véve aggodalmait, a javaslat czimét következőkben ajánlá megállapítani: „Az úrbéri és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban levő szolgálatok, dézma- és pénzbeli fizetések megszüntetéséről.“⁶⁶ Ezt elfogadták azon változtatással, hogy a „szolgálatok“ szó mellé zárjelben magyarázatul a robot szó is oda tétetett. Kende indítványáról nincs szó az ülés naplójában, de nem jutott be a törvénybe. A javaslat gyorsan elfogadtatván, az elnök azt indítványozta, hogy az holnap közöltessek a főrendekkel. Minthogy azonban Kossuth bejelentette, hogy, mint a miniszterelnöktől hallotta, a főrendek még ma ülést tartanak, a javaslat nyomban elküldetett hozzájuk.

A főrendek márczius 18-án délután 2 órakor szintén tar-

tottak ülést, melyen elfogadták a közös teherviselésről szóló javaslatot. Ezt az ülést az elnöklő nádor következő szavakkal rekesztette be: „A t. karok és rendek most az örökváltsági tárgy felett értekeznek s azzal csak néhány óra múlva készülnek el, azért az ülés eloszlattatok. ma már ülés tartatni nem fog, hanem holnapi. A főrendek azzal távoztak tehát, hogy aznap többé ülés nem lesz. A nádor azonban a követek kérésére, kik az ügy gyors elintézését sürgették, esti 8 órára folytatólagos ülésre hívta össze a felső táblát. Csakhogy igen kevesen kapták meg idejében az értesítést s az ülésre, melyen Majláth György országbíró elnökölt, kevesen, valami tizenheten jelentek meg. Az elnök előbb az egész javaslatot olvastatta föl, azután a pontonkinti felolvasást, illetve tárgyalást ajánlotta.

De az első pontnál maga vetette föl a kérdést, benn van-e az eltörölt jobbágyterhek közt a szőlődézma is? Azután hozzátette, hogy más mozzanatok szintén megfontolandók, mihez idő kell. Másrészt lehet, hogy némely kérdésben a főrendek még tovább akarnak menni, mint a követek, miért is a tárgyalásnak holnapra való elhalasztását indítványozta. Csakhogy a családok nem fogott s báró Perényi Zsigmond, gróf Pálffy János és gróf Ráday Gedeon ellenezte a halasztást, mire a ház a tárgyalás folytatása mellett döntött. Ekkor az udvar hívei más módon, a javaslat módosításával igyekeztek a döntést elhalasztani s gróf Cziráky János az első ponthoz indítványt is tett, mely azonban báró Perényi és báró Redl Imre felszólalására elvettetett. Báró Perényi minden egyes pontnál az alsó tábla szövegét védte s noha itt-ott elég heves vita folyt, melyben gróf Batthyány Lajos miniszterelnök is támogatta, a javaslat minden egyes pontja változatlanul elfogadtatott. Az alsó tábla esti 9 órakor tartott folytatólagos ülésén már hivatalosan bejelenték, hogy a főrendek hozzájárultak az úrbérjavaslathoz. A márczius 20-ki ülésen több főrend részéről czélzás történt ugyan arra, hogy az utolsó ülésen igen kevesen voltak jelen, de senki sem vonta kétségbe az akkor hozott határozat törvényességét. A duzzogóknak bele kellett az ügy gyors elintézésébe törődniük, mert érezték, hogy régi hibáik és bűneik miatt tekintélyök elhalaványul s az események vezetése kisiklott kezökből. Az alsó tábla márczius 19-én reggel 8 órakor a közös teherviselésről, az urbér, valamint a papi tized eltörléséről szóló javaslatokat végleg elfö-

gadta s a nyomban megtartott országos elegyes ülésben a javaslatok mindkét tábla által hitelesített vén, megpecsételvek s szentesítésül a királyhoz fölterjesztettek.

Még az előző napon, minthogy mindkét tábla elfogadta a javaslatot, tehát a márcz. 18-ki országos ülésből a követek nyilatkozatot tettek közzé „a jelen országgyűlés feladata iránt s egyebek közt biztosították a közvéleményt, hogy azon ügyek közé, melyeket még a jelen országgyűlésnek okvetlenül törvénnel kell intéznie“, sorolják a közös teherviselést és 4-er „az úrbéri viszonyoknak a magánbirtokosokra nézve közállományi kárpótlás melletti megszüntetését“. Másrészt nem kételkedve a királyi szentesítésben, sokan azonnal megküldték a javaslatot vármegyéjüknek, mely ki is hirdette a jobbágyoknak, hogy megnyugtassa őket. Így tulajdonképen életbelépett, mielőtt szentesítést nyert volna, a mi pedig még sok nehézséget okozott. Bécsben a reakció új bátorságot kezdett meríteni s mint több más javaslaton, az örökváltságon is változtatásokat követelt. A király márczius 28-ki leiratában, mely a másnapi országos elegyes ülésben olvastatott fel, értesítette az országgyűlést, hogy a közös teherviselésről szóló törvény javaslatot szentesíti. Azután a leirat így folytatja: „Az úrbéri tartozásokról szóló törvéycikknek azon főelvét: hogy ezek s az úrbért pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok, dézma és pénzbeli fizetések kármentesítés mellett megszüntessenek, szinte kegyelmesen jóváhagyni méltóztatott ugyan; minekutána azonban az úrbéri szolgálatok azonnali megszüntetésével épen azon osztály, mely ritka nagylelkűséggel oly tetemes áldozatokat hoz, erejéből rögtön kivetkeztetnék s ez által egy részben a mezei gazdálkodás csökkentésével s a kereskedés, ipar és nemzeti gazdaság kárával, sőt éhínség előidézhetésével is, az egész hon súlyos veszélybe ejtetnék, az országos karok és rendek azon káros következtések eltávolítására vezető eszközökről gondoskodván, e tekintetből az érintett törvényjavaslatot bővebb tanácskozásba vegyék.“ Ezzel szemben a kerületi ülés már márczius 28-án, mikor a leirat tartalmáról értesült, azt a határozatot hozta, hogy az úrberváltság nem érinti a fejedelmi jogokat s „miután a f. hó 19-ről kelt aláza-
tos felírás mellett felterjesztett törvényjavaslat által az úrbéri viszonyok megszüntetését az ország rendei tisztán, határozot-

tan és egyhangúlag kimondották; ezen elhatározásuknak sikerét sem elhalasztani, sem attól bármi részben elállani a karok és rendek semmi szín alatt és semmi tekintetnél fogva legkevésbé sem szándékoznak. A karok és rendek ennél fogva sem bővebb, sem újabb tanácskozásnak sem helyét, sem szükségét nem látják; sőt mivel a fentemlített törvényjavaslatot szinte úgy, valamint azt, mely a közös teherviselés iránt felterjesztett, a kegyelmes kir. válasz által teljesen helybenhagyottnak tekintik, annak semminemű változtatásába vagy foganatosításának felfüggesztésébe nem egyeznek/⁴ E határozatot a 29-ki országos ülés egész terjedelmében magáévá tette s az nyomban a főrendekhez jutott, kik azonnal (márcz. 29.) letárgyalták, ámbár többen a tárgyalás holnapra halasztását kívánták. Ez ellen mások felhozták, hogy itt az alsó táblának nem üzenetéről van szó, melyet eddig sem szoktak tárgyalni, hanem csak tudomásul venni. Maga báró Vay JXIIklós ajánlotta, hogy mivel „e tárgyban visszalépésnek helye nincs⁴⁴ többé, vegyék tudomásul a követek határozatát. Báró Jeszenák János nemcsak az egyszerű tudomásvételt, hanem a határozathoz való hozzájárulást kívánta s gróf Batthyány Kázmér melegen szót emelt az utóbbi indítvány mellett, mert „polgári kötelessége ezen táblának kimondani, hogy oly válaszzal megelégedni nem tud, mely a nemzetnek legszebb reményét és a neki adott legszengebb ígéretet kijátszani akarja.“ Némi vita után az elnök csakugyan a hozzájárulást jelentette ki s ez értelemben az országgyűlés a királyhoz újabb feliratot intézett. Időközben azonban új bajok támadtak.

Minthogy számos vármegye már kihirdette a törvény javaslatot, a gyakorlatban csakhamar kitűnt, hogy fölöttébb elhamarkodva készült, mert egyes pontjait különféleképen lehet magyarázni. Mint Deák Ferencz, az igazságügyminiszterjelölt márczius 28-án haza jelenté, már akkor sokan fordultak hozzá a kéréssel, eszközöljön módosításokat a javaslaton. De Deák, ki elkészítésében még nem vett részt, visszautasított minden változtatást, ámbár némely kifogást maga is jogosultnak tartott. Csakhogy attól félt, hogy a módosítással együtt a javaslat szentesítése tétetik kockára, másrészt a módosítások a parasztságnak biztosított jogok megnyirbálására vezethetnek. „Miután a törvényjavaslatot, — így jelezte a saját állás-

pontját — mind a két tábla egyhangúlag elfogadta, mintán azt sok megyében kihirdették, minden lépést veszedelmesnek tartok, s elvenni ismét az adottat, egyenesen annyi volna, mint öldöklő parasztháborút felidézni.“ Az ápr. 5. kerületi ülésben egyesek újra felvetették a módosítás kérdését, de Deák megint elutasította s csak annyiba egyezett bele, hogy az elfogadott szöveg változatlan fentartása mellett az egyik pontra nézve a gyűlés a helyes értelmezést megállapítsa. Ugyanaz nap az alsó tábla országos ülést is tartott s a királyhoz intézett feliratában ismételte, hogy „a felterjesztett törvény javaslat által az úrbéri viszonyok megszüntetése tisztán és határozottan kimondva, a fentisztelt királyi válasz (márcz. 28-iki leirat) által pedig szinte agy megerősítve lévén, ezen törvénycikkely sikerének bármi részben elhalasztását sem szükségesnek, sem eszközlhetőnek nem véljük⁴⁴.

De ezzel még nem volt az ügy elintézve, mert az ápril 8-ki országos ülésben újra napirendre került.

A miniszterelnök ugyanis előadta, hogy „az urbértörvénycikkely életbeléptetése iránt a törvény hatóságokban különböző értelmű határozatok hozattak; s ennek következtében a rendek felhívatván: miszerint lehető félreértések elkerülése tekintetéből állapítsák meg, mi az említett törvénynek értelme, a részben, milyen tartozások lettek megszüntetve. Ennek következtében határozatott: a törvénynek értelme azon szó által „úrbéri⁴⁴ teljesen világos lévén, a karok és rendek felvilágosító újabb törvény alkotásának szükségét nem látják⁴⁴. De két irányban mégis világosabban megmagyarázták értelmét. Egyrészt kimondották, hogy az úrbéri birtok „oly birtokot jelel, mely a jobbágyi birtoktól az úrbéri törvények értelme szerint rendezési per vagy kibecsülés útján el nem vétethetett⁴⁴ másrészt, hogy az új törvény szerint „csak oly robot, dézma (úri kilenczed) vagy ezeket pótló pénzfizetés szüntettetik meg, mely úrbéri birtok után teljesíthetett a földesúr javára; azaz oly birtok után, mely az úrbéri törvények szerint a jobbágy kezéről a földesúr részére vissza nem vétethetett“. Magában az országos ülésben, a napló szerint, a vita igen rövid volt s csak néhány mellékes határozat kifogásoltatott. Így például, hogy nemcsak a szorosan vett úrbéri tartozások utáni dézma, hanem minden néven nevezendő földektől járó fizetés,

mely a dézmával rokon, eltörlendő s hogy az tekintendő úrbéres földnek, mely az úrbéri táblázatokba be van vezetve, mi ellen felhozták, hogy vannak községek, melyekről úrbéri táblák nem készültek. Az ilyen kifogások a felsőtábla ugyanaz napi ülésében is felhangzottak, de a többség elállott a törvényjavaslat szövegének utólagos módosításától, mely határozatot még az alsótábla ugyanaz napi folytatólagos esti ülésében bejelentették. E közben az események nyomása alatt az udvar abbahagyta ellenállását s másnak 9-én végre felolvasták azon hivatalos 8-ki keletit értesítést, hogy a király a sokat vitatott javaslatot „legkegyelmesebben jóvá hagyni méltóztott”⁴⁴, a mivel a régi jobbágy-intézmény s a rajta nyugvó munkaszervezet törvényes utón, az összes illetékes tényezők beleegyezésével megszüntetett. A végleges szentesítés a többi törvényekkel az emlékezetes országgyűlés ünnepélyes berekesztésének napján, április 11. ment végbe.

Az 1848-ki országgyűlés 31 czikkből álló törvénykönyve a magyar törvénytárnak örökké ragyogó aranyköve, melynek célja az előbeszéd szerint „az összes magyar népnek jogban és érdeken egyesítése”. Közvetve vagy közvetlenül mindegyik törvénycikk érintette tehát a munkástömegeket is. Mindazáltal a jobbágykérdésre és a vele kapcsolatos ügyekre első sorban a következő törvénycikkek vonatkoznak:

VITT, czikk. A közös teherviselésről. Ez akként intézkedik, hogy 1848. nov. 1-től kezdve „Magyarország és a kapcsolt részek minden lakosai minden közterheket kölömbség nélkül egyenlően s tárgyilagosan viseltetve mire nézve a felelős miniszteriuui a törvényhatóságok meghallgatásával teszi meg az előkészületeket.

IX. czikk. Az úrbér és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézma és pénzbeli fizetések megszüntetéséről. Az említett összes fizetések „a törvény kihirdetésétől fogva örökösen megszüntetnek” s „a törvényhozás a magánföldesurak kármentesítését a nemzeti közbecsület véd-pajzsa alá helyezi.” Az úrbéri tartozással felérő tőkét az állam fizeti, mire nézve a legközelebbi országgyűlés elé a kormány törvény javaslatot köteles terjeszteni. Addig is a földesúr, a kinek úrbérisége volt, a váltók kivételével moratóriumot kap, vagyis tartozásai föl nem mondhatók s csupán az esedé-

kés kamatokra pörölhető. Ugyané törvény megszünteti az úri törvényhatóságot vagyis az úriszék intézményét, a melynek jogkörét más, részben bírói, részben közigazgatási hatóságokra ruházza.

X. czikk. Az összesítésről, legelő-elkülönözésről és fajzásról.

XT. czikk. Azon ügyekről, melyek addig a földesúri hatóságok által intézteitek.

XII. czikk. Az úrbéri megszüntetett magánuri javadalnak statusadóssággá leendő átváltoztatásáról. Mindhárom törvény a IX. törvényczikk egyes elvi határozatait részleteiben szabályozza s gyakorlati végrehajtások módozatait szabja meg.

XIII. czikk. A papi tized megszüntetéséről. „Az egyházi rend — mondja a bevezetés — a papi tizedről minden kárpótálás nélkül lemondván, az ország rendei ezen, a haza oltárára letett áldozatot örök emlékezet okáért törvénybe igtatják“ s magok részéről is eltörlik a tizedet akár pénzben, akár természetben, akár közvetlenül az egyháznak, akár bérlők, akár örökös szerződések, akár királyi adomány alapján fizettetett. A mennyiben azonban az eltörlés az alsó papság egyes tagjainak jövedelmét csökkentené, kárpótlásukról az állam külön törvény után fog intézkedni, azon világi családok pedig, melyek a papi tizedet magántulajdonul megszerezték, szintén külön állami kárpótásban részesülnek.

XV. czikk. Az ősiség eltörléséről. Ez a törvény az eltörlést csak elvileg mondja ki s utasítja a minisztériumot, hogy az új polgári törvény könyvet a legközelebbi országgyűlésre „az ősiség teljes és tökéletes eltörlésének alapján“ dolgozza ki.

Minthogy a birtokképeséget már az előző országgyűlés megadta a bevett felekezetek tagjainak, az 1848-ki törvénykönyvben erről külön nincs szó. Ez elvet annál kevésbé volt szükség ismét beigatni, mert épen az új törvények háritották el az akadályokat, melyek eddig az elv valósulásának útját állották. Ellenben föltűnhet, hogy sok más hiányzik a jobbágyügyi törvényekből, különösen a IX. czikkből, mely az egész nagy reform alapja s azon elveket tartalmazza, melyeken a következő törvények s munkaszervezet újjáalkotásának nagy műve felépült. Hogy nem mondja ki a jobbágyintézmény általános eltörlését, mint egykor József császár tette, az a viszo-

uyok időközben beállt törvényes és természetes változásából magyarázható meg. Okvetlenül meglepő azonban az, hogy a kilenczed megszüntetéséről nem tesz említést s csupán a robotot, dézmát és pénzbeli fizetéseket említi az úrbéri terhek örökösén eltörölt nemei sorában. Sőt ennél is meglepőbb, hogy foglalkozik ugyan az összesítéssel, legelő-elkülönnéssel, fajtással, de magát a jobbágytelket egyetlen szóval sem említi. Hallgatással mellőzi a telek tulajdonjogának kérdését s különösen azt, szabad tulajdonos-e immár a volt jobbágy ez eddig úrbéres földnek, a mi pedig igen lényeges volt, mert abban az időben történtek olyan örökváltságok is, melyekben a paraszt a nem telkének tulajdonjogát, hanem csupán a rajta nyugvó urbérszolgálatokat váltotta bizonyos időre vagy örökre magához. Az új kötelező örökváltság látszólag tehát Kossuth 1846-ki tervezete keretében mozog, mely csupán jobbágyszolgálatok megváltására vonatkozik, ámbár nem zárja ki azt az értelmezést sem, hogy a megváltásban a telek befoglaltatik s a paraszt annak s tulajdonosává lett, a mint az új törvényt a gya korlatban csakugyan értelmezték. A törvény azonban minden esetre hiányos volt, a mi a gyors munka következménye, mely-lyel készült és elfogadtatott s a mi miatt Deák bosszúsan „rög-tönzésének nevezte.

Kétségkívül ez az oka, s nem csupán az a körülmény, hogy Erdély különös viszonyai külön számbavételt igényeltek, hogy az erdélyi országgyűlés lényegileg elfogadta, néhol szó szerint átvette az Erdélyre vonatkozó 1848-ki magyar törvényeket, de az urbértörvényeken (IV., V., VI. t.-cz.) a helyi viszonyokra való tekinteteken kívül több elvi jelentőségű módosítást is tett.

A magyarországi események az erdélyi mozgalmak vezetőire is egyre mélyebb hatást kezdtek gyakorolni. A nemesi tömegek ekkor sem igen akartak a jobbágyfelszabadítás eszméjével megbarátkozni. De legalább báró Wesselényi Miklós, ki még nem rég ellenezte a kötelező örökváltságot, meghajolva a pozsonyi események előtt, 1848. ápril 12-én erdélyi honfitársaihoz, kik a parasztságot megint csak „puszta kapacitálás sal“ vagyis üres biztatással akarták kifizetni, nyílt levelet intézett. Ebben figyelmeztette őket, „értsék meg a pillanat intését, melyet büntetlenül mellőzni nem lehet.“ Most ő hirdette azt,

mire két évvel azelőtt Kossuth figyelmeztette. „Nincs arról többé kérdés — mondotta az erdélyi nemességnek — maradjanak-e meg a robot és dézma, vagy eltöröltsenek? Vége van annak örökre s menthetetlenül; nincs hatalom, mely annak létét fentartani vagy visszavarázsolni képes lenne. Most csak a körül forog a kérdés: hát nálunk Erdélyben mi szabadítsuk-e fel a parasztot vagy ő törje szét bilincset s rázza le görbesztő terhét nyakáról, avagy a kormány vegye le azt róla?“ Csakugyan nem volt más választás. A magyar országgyűlés törvényjavaslatának hírére az oláh parasztság sok helyen megtagadta az úrbéri szolgáltatásokat, sőt itt-ott a nemesi jószágok felosztását követelte. Azon a nemzeti gyűlésen pedig, melyet az oláhság 1848. május 15-én Balázsfalván tartott, azt kívánta, hogy az úrbéres terhek s a dézma kárpótlás nélkül töröltsenek el. Ilyen hangulatban tárgyalta az erdélyi országgyűlés a jobbágy kérdést. A főszónok ott is báró Wesselényi Miklós, az ügynök két évtized óta lelkes apostola volt. Szívhez szólóan hirdette: „az eddig elnyomottakat emeljük magunkhoz, emeljük őket oda, hová őket isten teremtette. Legyenek az eddigi jobbágyok és zsellérek többé nem parasztok, pórnép, misera plebs, hanem szabad polgárok/⁴ Szavainak immár volt hatásuk s az erdélyi országgyűlés a magyarok példájára oldotta meg a kérdést. Az erdélyi törvények szintén az urbériségeken nyugvó robot, dézma és pénzbeli fizetések eltörléséből, illetve kötelező pénzbeli megváltásából indulnak ugyan ki, de már a telekről sem feledkeznek meg, midőn legalább annyit mondanak (IV. 4.), hogy „a helységek polgárai (eddigi jobbágyok és zsellérek) azon telkek és földek használatában, melyek kezökben találtnak, bárminő természetűek legyenek is, azok nem fognak bíróság közbejötté nélkül háborgattatni.“ Az erdélyi törvény kimondja továbbá, hogy az e célra alakítandó új bíróságok fognak azon pörökben ítélni, melyekben a földesúr és volt úrbéresei közt a föld természetére (váljon úrbéri vagy majorsági) vita támad, de az erdélyi törvények és magánjog azon elvei szerint, hogy a jobbágy „földétől, a mely kezén van, meg nem foszthatatik.“ Itt tehát már ki van mondva, hogy a volt úrbéres kezén levő telek vagy más úrbéres föld tőle el nem vehető, ámbar a tulajdonjog itt nincs részére föltétlenül biztosítva. A törvény kijelenti továbbá,

hogy a volt úrbéresesek „legeltetési, fajzási, nádlási rendes és folytonos eddigi haszonvételeikben[^] megszoríttatni nem fog-nak, de épületfát a földesúr a saját erdeiből nem ad nekik többé, továbbá, hogy az eddig úrbéres szőlők jövőre is kötele-sek tizedet adni s a kisebb királyi javadalmak (regálék) eddigi birtokosaik használatában hagyatnak. Az erdélyi törvény be-czikkelyezi ugyan a magyarországi XII. törvényt, de tovább megy, mint ez s a földesurak kárpótlására, illetve az e célra fölveendő államkölcson biztosítására első sorban a sóaknák jövedelmeit s ha nem elegendők, Erdély összes közjövedelmeit „hypotheca gyanánt.“ Kétségtől az időközben Magyar-országban tett tapasztalatok folytán s a felelős magyar kor-mány beleegyezésével vétettek be e határozatok az 1848-ki erdélyi törvényekbe, melyek jóval később készültek, s melye-ket V. Ferdinánd király csak junius 10 én Innsbruckban, hová akkor a bécsi mozgalmak elől menekült, szentesített.

De bármi hézagok és homályosok voltak az új törvé-nyek, a gyakorlatban véget vetettek a jobbagyság rég elavult intézményének s lehetővé tették a nemzeti munkaszervezet modern szellemű átalakulását. A jobbagyság megszűnt, a mivel sok százados történet is véget ért s beolvadt a nemzet általános történetébe. Mint a külföldön az 1789. és 1830-ki for-radalmak, akképen Magyarországnak az 1848-ki viharos nép-mozgalom hozta meg ezt a rég óhajtott átalakulást. A rendek szívvél-lélekkel élére álltak a népnek, s diadalra segítették politikai eszményeit. Deák Ferencz, az új igazságügyminiszter magatartásuk okait igen találóan adta elő. „Franciaország-ban — mondotta egyik kerületi ülésén még márcziusban — megingott a trón, Németország általános mozgalomban van s mindez visszhangra és rokonszenvre talált Ausztriában s ná-lunk is. A törvényhozó test tehát igen helyesen azt hitte, hogy itt minden halogatás veszélyes lehet, ily mozgalmak idején akár kormánynak, akár a törvényhozásnak egyéb feladata nem lehet, mint a mozgalmat vagy elnyomni, vagy annak élére állani: a rendek nem érezvén magukat elég erőseknek, hogy elnyomják, igen bölcsen tették, hogy élére állottak, mert ez által polgári háború kitörését gátolták meg?“ Csakugyan mérhetetlen szolgálatot tettek ezzel nemzetüknek, melynek

immár óriási nagy többsége látta az 1848-ki törvényekben üdvét és szabadsága biztosítékait. Mikor azután a bécsi udvar megindította a fegyveres támadást e törvényeknek háború első sorban közjogi alkotásai ellen, míg éppen a jobbágyságra vonatkozó részeket később maga volt kénytelen végrehajtani, a tömeg a támadást a saját szabadsága elleni merényletnek vette, s immár nem egy rend vagy osztály, hanem egy hatalmas nemzet kelt a szent törvény könyv védelmére, hogy csodákat műveljen érte a csatatéren is. A véres küzdelemben a középkori agrár-feudális szervezet egész szerkezete szétrombolatott s a közös vérkeresztség nemcsak a papíron, hanem a valóságban megteremtő az egységes, jogban és teherben egyenlő magyar nemzetet. Mindé változásnak előfeltétele a jobbágyság törvényes felszabadítása volt, mert a míg az még nem történt, mint minden rendi államban, úr és jobbágynálunk is bizalmatlanul, ellenségesen álltak szemben egymással. Az 1847/8-ki törvény hozás végre megalkotta az egészséges viszonyt az uralkodó rétegek és a nagy munkástömegek közt, melyek előbb a harcmezőn, azután a béke, a termelő munka terén s a polgárosodás, a vagyonság, a nemzeti virágzás egy új korszakát nyitották a magyar állam és társadalom fejlődéséért. Ellenben azon aggodalmak, melyeket a felszabadításhoz fűztek, egyáltalán nem teljesültek. Sohasem élt annyi magyar hazában, soha a magyar nemzeti érzés, a magyar polgárosodás szellemi és anyagi tekintetben a fejlettség ama fokán nem állt, soha a földművelés annyira nem virágzott, ipar, kereskedés, közlekedés annyi munkáskéznek kenyeret nem adott, mint ma, két nemzedékkel a felszabadulás után. Időközben az új munkaszervezetből új társadalmi és gazdasági bajok keletkeztek ugyan, de a közös munka és siker az egymásra utaltság tudatát egyre jobban kifejlesztő a századokon át haragvó testvér néprétegek között.

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS. A magyar jobbágyság szerepének jelentősége a nemzeti történelemben. — A jelen munka tárgya és felosztása	5—10
---	------

ELSŐ KÖNYV.

A gazdasági munkaszervezet az Árpádok korában

ELSŐ FEJEZET. A mezőgazdasági munkaszervezet általános fejlődése. A mezőgazdaság az őskorban. — Szervezete. — A rabszolga és a szabad jogállású népesség. — Európa munkaszervezete a honfoglalás korában. — A jobbágy és szolgáltatái. — A jobbágytelek. — Régi mértékek. — A régi pénzláb. — Összehasonlítása a pénz mai abszolút és relatív értékével.	
--	--

MÁSODIK FEJEZET. A magyar munkaszervezet a honfoglalás korában. — A magyar föld gazdasági viszonyai a IX. században. — A honfoglaló magyarok gazdasági élete. — A nyugat jobbágyszervezetének első behatása a benszülöttek és külföldről hozott rabszolgák által	13—26
--	-------

HARMADIK FEJEZET. A munkásnép Szent István államszervezetében. — István király nyugati mintákat követ állam- és egyházszervezetében. — A fekvő birtokot teszi új alkotásai alapjává. — Ezek közigazdasági jelentősége. — Népesedés politikája. — A várszerkezet. — A királyi vármegye mint gazdasági tényező. — Várkatonák és várnépek. — Szabadok és rabszolgák. — A kolostorok. — Az egyéni tulajdon. — Az adománybirtok. — A vendégnépek. — A munkáselemek terhei és szolgáltatái. — A munkáselem gazdasági csoportosulása a pécsváradi apátság és a veszprémvölgyi apácák jószágain. — Az új-munkaszervezet beviszi a magyar népet a nyugat gazdasági közösségébe	27 — 35
---	---------

NEGYPEDIK FEJEZET. A munkaszervezet a XI—XII. században.	
--	--

Az ország anyagi fejlődése. — A tihanyi apátság. — Gudenpaloznaki birtoka. — A garamszentbenedeki apátság. —	
--	--

Szent László gazdaság-politikája. — A pannonhalmi apátság 1083. körül. — Könyves Kálmán király. — A zobori apátság. — A dömösi apátság. — Kutas község. — A csatári apátság. — A telepítés. — A századok bevándorlása. — A királyi hatalom és a munkásnép ..... 55—73

ÖTÖDIK FEJEZET. A munkaszervezet a tatárjárás előtt. — II. Endre. — A társadalom rendi megoszlásának kezdete. — A munkási.ép az arany bullában. — Urbáriumok. — Jelentőségük. — Urbéres pörök. — Szebeléd és földesúra. — A pannonhalmi apátság birtokviszonyai 1240. körül. — Az apátság és munkásnépe közötti viszályok. — Az egyes községek urbéres terhei ..... 74—96

HATODIK FEJEZET. A munkaszervezet a XIII. század második felében. — A tatárjárás gazdasági jelentősége és következményei. — A Szent István-féle alkotmány helyét a rendi alkotmány kezdi elfoglalni. — A földesúri jog kibővítése az igazságszolgáltatásban. — A nemesi vármegye. — A telepítés. — Urbéres pörök. — A városok. — A soltsézi intézmény. — A szabad költözés és első törvényes biztosítása 1298. — A földesúri hatalom alatti népek szolgálatainak főcsoportjai. — A magyar munkaszervezet végképen a nyugati államokban dívó vezérelvekhez alkalmazkodik ..... 97—115

MÁSODIK KÖNYV.

A jobbágyság megalakulásának és elfajulásának kora.

ELSŐ FEJEZET. A jobbágy-intézmény megalakulása. — Magyarország a XIV. század elején. — Csák Máté. — László erdélyi vajda. — Jobbágy-politikájok. — I. Károly király és a szabad költözés. — Új adórendszerével véglegesen megalkotta a jobbágy-intézményt ..... 119—133

MÁSODIK FEJEZET. Nagy Lajos király kora. — A kilenczed. — Betetőzi a jobbágyság különválását a többi társadalmi rétegektől. — E korbéli urbáriumok. — A fekete halál és következményei. — A gazdasági viszonyok ..... 134—144

HARMADIK FEJEZET. Az első nagy parasztfölkelés kora. — Zsigmond király és a jobbágyság. — A földesúri hatalom kiterjesztése. — A szabad költözés. — Telepítés. — Urbéri egyezségek. — Külföldi eszmék beözlönlése. — Patarénus és huszita tanok. — Az 1437-iki erdélyi parasztlázadás és következményei ..... 145—162

NEGYEDIK FEJEZET. A Hunyadyak kora. — Hunyady János és a jobbágyság. — A köznép szerepe Magyarország megmentésében 1456-ban. — I. Mátyás király. — Küzdelmei a szabad költözés törvényes biztosításáért. — Urbérek. — A

földbirtok megoszlása s a nagybirtok túlsúlya az agrár-szervezetben ..... 163—176

ÖTÖDIK FEJEZET. Az 1514-iki parasztfölkelés kora. — II. Ulászló. — Az olygarclia felülkerekedése. — Küzdelmei a királylyal a jobbágyság röghöz kötése körül. — Egyre megnehezíti a szabad költözést. — Az 1504:XVIII. törvénycikk. — A jobbágyság gyászos helyzete. — Külföldi parasztmozgalmak. — Dózsa György fölkelése. — Vérébfojtása ..... 177—198

HATODIK FEJEZET. A jobbágyság röghöz kötése. — Az 1514-iki / őszi országgyűlés. — Eltörli a szabad költözést. — Megtorló intézkedései. — Országos urbér-rendezés. — Verböczy István Hármaskönyve és a jobbágyság. — Hatásai. — II. Lajos kora. — Az ország kettészakadása. — A jobbágyság és a török. — János király visszaállítja a szabad költözést. — György barát jobbágyvédő törekvései. — A röghöz kötöttség érvényben marad ..... 199—213

HARMADIK KÖNYV.

A jobbágyintézmény a bárom részre oszlás korában.

ELSŐ FEJEZET. A három részre oszlás gazdasági következményei. — A királyi, erdélyi, török államterület. — Önálló jogfejlődésük. — A jobbágyság az örökös háborúkban. — A hitújítás és a munkásrétegek ..... 217—226

MÁSODIK FEJEZET. A királyi terület. 1. A szabad költözés a XVI. században. — I. Ferdinánd a szabad költözés törvényes visszaállításán fáradozik. — Törekvése 1556-ban sikerül. — Az idevonatkozó törvény nem hajtatik végre. — Miksa király. — Rudolf király. — A jobbágy szabad költözését korlátlan joggal a vármegye kezdi szabályozni ..... 227—241

HARMADIK FEJEZET. A királyi terület 2. A szabad költözés a XVII. században. — Bocskay István szabadságharcza és a jobbágyság. — A hajdú városok. — A rendiség küzdelme a hajdúvárosok ellen. — A rendiség és a jobbágyság. — A vármegye és a jobbágyság. — Az országgyűlés 1608-ban törvényesen a vármegyére ruházza a szabad költözés ügyét. — A köznép pusztulása ..... 242—252

NEGYEDIK FEJEZET. A királyi terület. 3. A jobbágyság a vármegye uralma alatt. Parasztfölkelések. — A vármegyék intézkedései a szabad költözés körül. — Vármegyei tilalmak, földesúri korlátozások — Urbéres pörök. — A köznép gazdasági kizsákmányolása. — I. Lipót király. — Parasztlázadások. — Vallásüldözés. — Az ország nagy részének pusztulása a főlsszabadító háborúban. — A tömegek elkese-

redése az állam és a földesúr ellen. — Bereg megyében fegyvert fog. — Élére csakhamar II. Rákóczy Ferencz áll.

A szabadságharc és a jobbágyság 253—270

ÖTÖDIK FEJEZET. A királyi terület. 4. A jobbágyság közterhei.

— Az állami adó és közmunka. — Folytonos emelkedése. — I. Lipót király új adórendszere. — A vármegye mint adóztató tényező. — A jobbágyság egyházi és iskolai terhei. — Az úrbéri terhek és szolgálatok. — E korszak földesúri urbáriumainak általános jellemzése. — Jó földesurak. — Nem ők a földesúri hatalom igazi fájképei ..... 271—288

HATODIK FEJEZET. A királyi terület. 5. A jobbágyság úrbéres terhei.

— Az úrbéres terhek főcsoportjai. — A törvényben. — A gyakorlati életben. — A földesúri követelések végtelen sokasága és változatossága az egyes urbáriumokban. — Ezek nem törvényes keretekben mozognak, hanem korlátlanok. — A zalavári apátság 1568-iki, a szatmári 1592-iki. — A dávidczeni, mádi, verhovinai jobbágyok. — Az ecsedi uradalom 1648-iki, más községek későbbi urbáriumainak részletes ismertetése. — A földesúri hatalom korlátatlanságának gazdasági és erkölcsi következményei. — A parasztság nyomorúsága. — A földművelés hanyatlása. — A borterelés. — A marhatenyésztés. — Új gazdasági növények meghonosodása ..... 289—307

HETEDIK FEJEZET. A jobbágyság Erdélyben. Erdély mint külön fejedelemség.

— Külön jogfejlődése. — A törvényhozás a jobbágyságról. — Approbáták és Compiláták. — A tényleges állapotok. — Az urbáriumok. — A gazdasági viszonyok alakulata ..... 308—320

NYOLCZADIK FEJEZET. A jobbágyság a török területen. — A

magyarföldi török uralom. — Jogi és erkölcsi ellentétek. — A földbirtok. — A munkaszervezet. — A köznép állami és úrbéres terhei. — A hódoltság. — A gazdasági állapotok ... 321—334

NEGYEDIK KÖNYV.

A jobbágyvédelem kora.

EISŐ FEJEZET. A jobbágyság III. Károly korában. A magyar

birodalom a szatmári béke évtizedében. — A jobbágykérés az országgyűléseken. — Az állandó hadsereg felállítása. — Az állandó adózás behozatala. — A vármegyék s a jobbágyság. — A földesúraság és a jobbágyság. — Telepítések. — A Pero-lázadás. — Drávántuli mozgalmak. — A királyi hatalom és a köznép. — A jobbágyság Erdélyben. — Urbárium a három szlavón vármegye részére. — A gazdasági tevékenység újabb lendülete ..... 337—360

- MÁSODIK FEJEZET. A jobbágyság Mária Terézia korában. Mária Terézia egyénisége. — Megindítja a jobbágynyvédelmet. Eleinte az országgyűléssel igyekszik jobbágynyvédő politikáját valószínűsíteni. — Szándékai megghiúsulnak a rendek ellenállásán. — Szlavóniában új urbért hirdet. — Az 1764/5-iki országgyűlés. — Urbéres viszonyok. — Parasztmozgalmak. — A horvát jobbágyság fölkelése. — A tömegek elkekeredése. — A rendiség jobbágynyellenes szelleme. — Mindez önálló eljárásra kényszeríti a királynőt ..... 361—374
- HARMADIK FEJEZET. Mária Terézia urbérrendezése. A rendek és a jobbágynyvédelem. — Ez utóbbinak eredményei a külföldön. — Mária Terézia önhatálmilag indítja meg az urbérrendezést. — A művelet végrehajtása. — Az 1767-iki magyarországi urbárium, melyet a temesközi és horvátországi követnek. — Ez urbáriumok fölve. — A jobbágynytelek állományának megállapítása. — A jobbágynytelken nyugvó terhek maximuma. — Más jobbágynyvédő határozatok. — Az urbáriumok előnyei és hátrányai. — A parasztság hangulata. — Telepitések. — Erdély. — A mezőgazdaság állapota ..... 375—395
- NEGYEDIK FEJEZET. József császár és a jobbágyny. A császár általános reformtevékenysége. — Erdélyben eltörli a jobbágynyagot. — A Hóra-lázadás. — Magyarországon előbb a közigazgatást rendezi s csak azután szünteti meg a jobbágynyagot. — A reform hatása. — Csak látszólag gyökeres, a valószínűban keveset változtat a fennálló viszonyokon. — Németesítés. — A köznép hangulata a császár ellen fordul. — Halála előtt József visszavonja törvénytelen újításait, de fentartja a jobbágynyag eltörlésére vonatkozó rendeletét.. 396—408
- ÖTÖDIK FEJEZET. II. Lipót és a jobbágyny. Lipót az 1780-iki " állapotba helyezi vissza Magyarországot. — Ezzel a jobbágynyag intézményét is helyreállítja. — A magyar irodalom és jobbágynykérdés. — Költők és írók álláspontja. — A király jobbágynypolitikája. — Nem József császár, hanem Mária Terézia irányát folytatja. — Az 1790/1. országgyűlés. — Jobbágyny törvényei. — Beczikkelyezi a Terézia-féle urbáriumot. — Országos urbérbizottságot küld ki a további reformjavaslatok kidolgozására. — Az erdélyi országgyűlés. — A magyar országos bizottság elkészíti munkálatát, de csak II. Lipót halála után ..... 409—420
- HATODIK¹⁾ FEJEZET. A jobbágynykérdés 1825-ig. Ferencz király egyénisége. — Irtózik minden újítástól. — Hosszas háborúi. — Negyvenhárom évi uralkodása a jobbágynyra elvileg

*) A szövegben sajtóhiba folytán: negyedik fejezet áll, mit itt helyre-
igazítottunk.

meddő marad. — Törvényei a Terézia-féle urbér megújítására szorítkoznak. — Maradi iránya a rendiségre is vizsgálható. — Martinovics összeesküvése. — A haladó eszmék üldözése. — Az irodalom és jobbágyszerződés. — Berzsenyi. — Kazinczy. — A két Kisfaludy. — Horvát István. — Katona József. — Berzeviczy Gergely, az új irány úttörője. — Főbb munkái. — Farkas Mihály Ludas Matyija. — Az úrbéres viszonyok alakulata. — Erdély 421—448

ÖTÖDIK KÖNYV.

A jobbágyszerződés felszabadításának kora.

ELSŐ FEJEZET. Gróf Széchenyi István kora. Az 1825/7-iki országgyűlés. — Jobbágyszerződés hangulata. — Felsőbükai Nagy Pál. — Az úrbérendezést új országos bizottsághoz utasítják. — A jobbágyszerződés 1828-iki országos összeírása. — Mozgalom a robot ellen. — Gróf Széchenyi István föllépése. — A „Hitel“, „Világ“ és „Stádium“ a jobbágyszerződésről. — E művek hatása. — Parasztlázadás a felvidéken 1831-ben... 451—464

MÁSODIK FEJEZET. Az 1832/6. és az 1839/40. országgyűlés kora. Széchenyi föllépésének következményei. — Az alsó és felső táblán megszaporodnak a haladás hívei. — Bárányosszéki Miklós. — Deák Ferenc és a jobbágyszerződés. — Kölcsey Ferenc. — Gyökerező úrbérendezéssel akarják a jobbágyszerződést megoldani. — Az udvar magatartása. — Az urbér tárgyalása az 1832/6-iki országgyűlésen. — Az ellenzék és a kormánypárt küzdelmei. — A kormány a vármegyékkel módosítja a követek szabadelvű utasításait. — A haladás hívei kisebbségbe jutnak. — Az új országos urbértörvény. — Előnyei és hátrányai. — Kísérletek az önkényes örökösödéssé. — Az 1839/40-iki országgyűlés. — Törvénybe iktatja az önkényes örökösödés elvét ..... 465—585

HARMADIK FEJEZET. Kossuth Lajos kora. Az önkényes örökösödés csak szűk körben bír terjedni: — Az örökösödés egyes esetei. — A kötelező örökösödés eszméje mindinkább túlsúlyra emelkedik a közvéleményben. — Nézeteltérések a földesúri kárpótlás fedezésére nézve. — A robot és dézma. — Kossuth Lajos. — A jobbágyszerződés teljes felszabadítását tűzi ki végcéljául. — Az irodalom. — Vörösmarty Mihály. — Szigligeti József. — Petőfi Sándor. — Az 1843/4-iki országgyűlés. — A birtok- és hivatalképesség kiterjesztése a nem-nemesekre. — E törvényeknek csak elvi jelentőségük van 486—498

HEGYEDIK FEJEZET. A jobbágyszerződés utolsó évei. Kossuth a kötelező örökösödést, a jobbágyszerződés megszüntetését írja zászlajára. — Azt akarja, hogy ne az udvar, hanem a nemes-

ség teljesítse a tömeg óhajait s így a nemzet két alkateleme teljesen összeolvadjon. — A galicziai parasztlázadás hatása. Kossuth tervet készít a kötelező örökváltság valószínűsítésére. — Báró Eötvös József. — A műszaki tudományok haladásainak hatása a közszellemre. — Fáy András. — A takarékpénztárak. — Az ellenzéki program a jobbágyságról. — Az udvar és pártja. — Erdély. — Az erdélyi nemesség és jobbágyságkérdés. — Báró Wesselényi nem helyesli Kossuth kötelező örökváltság-tervét. — Az 1847-iki erdélyi országgyűlés. — Maradi törvényeit a király nem szentesíti..... 499—512

ÖTÖDIK FEJEZET. A jobbágyság megszüntetése 1848-ban. Az országgyűlési követválasztások. — Az új alsótábla. — A királyi előterjesztések a jobbágyságról. — A követek és a jobbágyság. — Az alsó tábla a kérdés megoldására országos választmány kiküldését ajánlja. — Az indítvány feletti vita. — A főrendek és az alsó tábla indítványa. — A főrendek megghiúsítják a törvényjavaslat előkészítését. — A francia forradalom hatásai. — Az alsó tábla új urbérjajavasata. — Tárgyalása a két házban. — Az udvar huzza-halasztja a szentesítést. — Az országgyűlés nem enged. — A király szentesíti az urbérjajavaslatot. — Az 1848-iki törvénykönyv úrbértörvényei. — Rövid ismertetésük és jellemzésük. — A jobbágyság mozgalma Erdélyben. — Báró Wesselényi Miklós az örökváltságért. — Az erdélyi úrbértörvények. — Befejezés .... 513—544